

גם וגם: סתירות בזהות בקרב צעירים בישראל

מחקר הנוער הישראלי השלישי של קרן פרידריך אברט
שינוי בעמדות לאומיות, חברתיות ואישיות

2010

בהוצאת: ד"ר ראלף הקסל וד"ר רובי נתנזון עורכת: הגר צמרת-קרצ'ר

חוקרים: פרופ' אפי יער | ד"ר מינה צמח | ד"ר תגריד יחיא-יונס | דליה שיינדלין | יסמין אלקלעי
מגיבים: ח"כ השר יצחק (בוז'י) הרצוג | ח"כ השר מיכאל איתן | ח"כ שלמה מולה | דוד הדרי | שאנן סטריט
אבתיסאם מראענה | פרופ' ברנרד אבישי | פרופ' נתן שניידר | פרופ' מתיאס אלברט | בוריס זיידמן

גם וגם: סתירות בזהות בקרב צעירים בישראל

מחקר הנוער הישראלי השלישי של קרן
פרידריך אברט
שינוי בעמדות לאומיות, חברתיות
ואישיות

בהוצאת ד"ר ראלף הקסל וד"ר רובי נתנזון
עורכת: הגר צמרת-קרצ'ר

חוקרים: פרופ' אפי יער, ד"ר מינה צמח, ד"ר תגריד
יחיאיונס, דליה שיינדלין, יסמין אלקלעי, זיו רובין
מגיבים: ח"כ השר יצחק (בוז'י) הרצוג, ח"כ השר מיכאל
איתן, ח"כ שלמה מולה, דוד הדרי, שאנן סטריט, אבתיסאם
מראענה, פרופ' ברנרד אבישי, פרופ' נתן שניידר, פרופ'
מתיאס אלברט, בוריס זיידמן

דצמבר 2010

© All Copyrights belong to the Friedrich-Ebert-Stiftung. The authors are the sole responsible for the contents of the articles which do not reflect the opinion of the editors or the Friedrich-Ebert-Stiftung.

© 2010 by Friedrich-Ebert-Stiftung, Israel office
and Macro Center For Political Economics

Cover by Assaf Ben-Ari, assaf-ba@bezeqint.net

עיצוב כריכה: אסף בן-ארי

Friedrich-Ebert-Stiftung
p.o box 12235
Herzliya 46733 Israel
+972-9-9514760 Tel.
+972-9-9514764 Fax.

ISBN 978-965-7523-07-0
Printed in Israel

תוכן

5	פתח דבר
	חלק ראשון – ניתוח הממצאים
13	מבוא וסיכום
	תוצאות סקר עמדות על זהותם החברתית-מדינית
37	של בני נוער ישראלים ד"ר מינה צמח
	עמדות פוליטיות וחברתיות של הנוער הישראלי:
139	מגמות לאורך זמן פרופ' אפי יער ויסמין אלקלעי
	בני הנוער בישראל – לאן?
	ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי דליה
256	שיינדלין
	תפיסות ועמדות חברתיות ופוליטיות
	של הצעירים הערבים-פלסטינים בישראל ד"ר תגריד
287	יחיאליונס
	פנים מול פנים: ראיונות עם צעירים ובני נוער
329	בישראל ד"ר מינה צמח
	חלק שני – הערות על מצבם של הצעירים בישראל
	תגובה לדו"ח זהות בני הנוער בישראל 2010 והתמקדות
407	על נוער בסיכון ח"כ השר יצחק (בוז'י) הרצוג
	החזון של הדור הצעיר: איזו מדינה הם היו רוצים
416	שישראל תהיה? ח"כ השר מיכאל איתן
	עמדות וזהות בני הנוער יוצאי אתיופיה בישראל ח"כ
426	שלמה מולה
	נוער בהופעות "הדג נחש": חוק שימור האנרגיה שאנן
433	סטריט
	נערות ערביות בישראל: שילוב בלתי-אפשריבין מגדר
443	לאתניות אבתיסאם מראענה
	הנוער הישרארוסי: לאומנות פוסט-ישראלית

- 451 או ציונות פוסט־יהודית בוריס זיידמן
- 461 "הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום" דוד הדרי
- צעירים בישראל 2010 - הערות על מחקר פרופ' נתן
- 474 aשניידר
- יהודים אמריקנים ועמדותיהם של ישראלים צעירים
- 483 פרופ' ברנרד אבישי
- נוער בישראל 2010 - השתברויות מתוך הפריזמה של
- 496 מחקר הנוער הגרמני Shell 2010 פרופ' מתיאס אלברט

חלק שלישי - נתוני רקע

- נתונים דמוגרפיים תקופתיים על בני הנוער בישראל
- 506 זיו רובין
- 527 על הכותבים

פתח דבר

מחקר הנוער 2010 של קרן פרידריך אברט מהווה את הסקר השלישי שערכה הקרן בשיתוף מרכז מאקרו לכלכלה מדינית, שביצע את המחקר, כדי לעמוד מקרוב על עמדותיהם ועל תפיסותיהם הערכיות של צעירים ובני נוער בישראל. היוזמה למחקר הראשון באה ב-1998, לרגל יום העצמאות ה-50 של מדינת ישראל, ובשנת 2004, בעת האינתיפאדה השנייה, נערך מחקר הנוער השני. מחקר הנוער השלישי, לשנת 2010, המונח עתה לפנינו, מאפשר לנו לבחון שינויים ומגמות שחלו במשך 12 שנים בעמדותיהם ובתפיסותיהם הערכיות של בני נוער בישראל. בכל שלושת המחקרים נסקרו בני אותם גילים ונשאלו שאלות באותן קבוצות נושאים, קרי לגבי מצבה של ישראל בכלל, ציפיותיהם האישיות של הנשאלים מהעתיד ולגבי האושר האישי, על עמדותיהם לגבי הציונות, הדמוקרטיה ומוסדות המדינה, מיעוטים בישראל, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ולגבי גרמניה והשואה. במחקר הנוער של 2010, נערכו לראשונה ראיונות עומק עם 80 בני נוער כהשלמה והעמקה נוספות של תוצאות הסקר.

חיצוק הדמוקרטיה ועידוד שיתוף פעיל של האזרחים בעיצוב הפוליטיקה והחברה הם יעדים מרכזיים בפעילותה של קרן פרידריך אברט. לקידום יעדים אלה נעזרת הקרן בישראל בנציגות משלה - מאז 1978 - ובמגוון שיטות ואמצעים, כגון כינוסים וסדנאות, תוכניות דו-שיח בין-לאומיות, פרסומים, קורסי אימון והכשרה וכן מחקרים וסקרים. אחד הדגשים בפעילותה של קרן פרידריך אברט הוא להציע לצעירים

ולבני נוער מידע, השכלה ואפשרויות דיון כדי להכשירם ולעודדם ליטול חלק בתהליכים חברתיים ופוליטיים תוך כדי ביטוי שאיפותיהם ועמדותיהם. תוצאות המחקר שלפנינו מתעדות את מציאות החיים של בני הנוער הניצבים בעולם המאופיין בחוסר ביטחון ובחוסר בהירות. עמדותיהם וערכיהם מושפעים מהחיים במדינה, שלאחר 62 שנות קיום עדיין חשה מאוימת על ידי שכנותיה, ועדיין רחוקה מהשלמה עם הפלסטינים והערבים בכלל. לכך מתווספים גם חוויית המשבר הפיננסי והכללי העולמי בשנים 2008-2009, וכן האתגרים שמביאים עמם השינויים האקלימיים והגלובליזציה, שהמחישו ועודם ממחישים עד כמה הפכו מוגבלות אפשרויות הפעולה וההשפעה של מדינת הלאום ומוסדותיה. על מה יכולים צעירים לסמוך בימינו? מה יכול לשמש להם מקור השראה? היכן ימצאו יציבות וביטחון? מי יכול לשמש להם דוגמה ומודל לחיקוי בעיצוב חייהם? בהתמודדות עם שאלות אלה ואחרות מתעצבים ערכיהם, עמדותיהם וזהותם.

מדעותיהם של הצעירים משתקף כיצד עשויה החברה להיראות כבר בעתיד הלא־רחוק. דעות אלה משמשות סיסמוגרף לשינויים חברתיים ולהתפתחויות עתידיות. מחקר הנוער השלישי של קרן פרידריך אברט 2010 מראה כי לנוכח מציאות החיים המורכבת ועתירת הסתירות, לרוב פיתחו בני נוער בישראל מעין דפוס יסוד של "גם וגם", שאינו מביא לידי פירוק הסתירות בתפיסת המציאות של הצעירים, כי אם משלבן בעמדותיהם האישיות. באופן בסיסי, הצעירים אמנם בעד שלום עם הפלסטינים, אך רבים מהם דוחים פשרות בתהליך השלום ומעדיפים את המשך המצב הקיים. הם רואים בדמוקרטיה ערך יסוד חשוב, אך כמחציתם היו מעדיפים שלערכים ישראלים לא תהיה זכות להיות מיוצגים בכנסת. מצבה המורכב של מדינתם אינו מעורר בהם פחד או אפתיה כלליים, ובכל הקשור

לציפיותיהם לגבי עתידם ואושרם האישי - זוגיות, משפחה ומקצוע - ניכרות עמדות חיוביות ברורות. גישתם כלפי הפוליטיקה והפוליטיקאים שלילית בבירור. מגמה זו מלווה בירידה באמון בערכים דמוקרטיים-ליברליים ובמוסדות המדינה, ובתוך כך ניכרת עליית קרנן של העמדות היהודיות-לאומיות. בעיני בני נוער דתיים, ובעיקר בעיני בני נוער חרדים, אופייה היהודי של המדינה והחברה חשוב מהדמוקרטיה באופן מובהק. בהתייחס לסכסוך הישראלי-ערבי, הדעה השלטת בקרב בני הנוער היהודים היא כי הערבים אינם מכירים בקיומה של מדינת ישראל, ואילו ניתנה בידם ההזדמנות, היו משמידים אותה.

עמדותיהם של הערבים הצעירים שונות באורח ניכר מעמדות בני גילם היהודים. בעיניהם, ההשכלה היא הערך החשוב ביותר, שכן כמיעוטים בחברות אחרות, גם הם רואים בהשכלה את המפתח לקידום חברתי ולרווחה כלכלית. בה בעת חשים הערבים הצעירים כי הם אינם משולבים די הצורך בחברה הישראלית. מידה מדאיגה של ניכור מתגלה בייחוד בראיונות העומק שנערכו עמם.

עמדות אלה של הצעירים בישראל אינן מבשרות טובות באשר לסיכוי להשלמה בין ישראל לשכנותיה הערביות. גם ביחס לעתידה של ישראל כחברה דמוקרטית ופלורליסטית ניכר כי הגישות שתוארו מציבות אתגר של ממש בפני כל אותם כוחות חברתיים ופוליטיים, המחויבים לערכיהם וליעדיהם של האבות המייסדים של מדינת ישראל.

בקרב צעירים ישראלים, בשנת 2010, ניכר עניין רב יותר בשואה מאשר בקרב בני גילם בשנת 1998. שיעור בני הנוער המתעניינים בשואה עלה ב-12 השנים האחרונות מ-61% ל-81%, ולפיכך נראה כי השואה נעשתה אחד הגורמים המלכדים ביותר בחברה הישראלית. ראוי לציון שהתעניינות זו כבר אינה

קשורה במישרין בגרמניה של ימינו. אמנם בני נוער אלה מודעים לתפקידם של הגרמנים ברצח העם, אך גרמניה נתפסת כיום לרוב כארץ אחרת, ידידותית לישראל.

אלא שגם אם חל שיפור ניכר בעמדותיהם של צעירים ישראלים כלפי גרמניה מאז 1998, הרי שמבחינתה של קרן פרידריך אברט כקרן גרמנית רעיונית, אין פירוש הדבר שהגיעה העת להצניע בפעילותה את זיכרון המאורעות, כי אם – כפי שביטא זאת נשיא גרמניה לשעבר יוהאנס ראו בנאומו בכנסת בשנת 2000 – ראוי שהפקת לקחי העבר תוסיף להיות הבסיס לעיצובו המשותף של העתיד.

המחקר שלפנינו מורכב משני חלקים. בחלק הראשון מנתחים חוקרים וסוקרים ידועי-שם, ביניהם פרופסור אפי יער, את תוצאות הסקר שערך 'מכון דחף' בהנהלת ד"ר מינה צמח. בחלקו השני של המחקר מפרשים נציגים בולטים מהפוליטיקה, מהחברה ומחיי התרבות, ובהם השרים יצחק הרצוג ומיכאל איתן, וח"כ שלמה מולה, את תוצאות הסקר. עם הקולות הנוספים התורמים מידע אותנטי על חייהם הפנימיים של ישראלים צעירים והמפרשים את תוצאות הסקר, נמנים זמר הפופ שאנן סטריט, במאית הקולנוע אבתיסם מראענה והסופר בוריס זיידמן, והסוציולוג פרופ' נתן שניידר המנתח את התוצאות במבטיעל. העיתונאי האמריקני פרופ' ברנרד אבישי ומנהלו המדעי של סקר נוער "של" הגרמני הנודע, פרופ' מתיאס אלברט, מציבים את תוצאת הסקר בהקשר הבין-לאומי.

ברצוני להודות לכל המעורבים בהכנת סקר זה ובביצועו. תודה מיוחדת שלוחה למוציא לאור השותף ד"ר רובי נתנזון ולעורכת הספר הגר צמרת-קרצ'ר וכן לצוות מרכז מאקרו לכלכלה מדינית על שיתוף הפעולה המצויין. כמו כן ברצוני להודות לד"ר מינה צמח ולפרופ' אפי יער שתרמו לפרויקט מניסיונם

העשיר וממומחיותם הרבה בתחום סקרי דעת קהל, וכן לד"ר תגריד יחיאיונס ולדליה שיינדלין על תרומתן החשובה לניתוח תוצאות הסקר.

נתוני הסקר לא נכללו בכרך זה, אך אפשר לעיין בהם באתרי האינטרנט של קרן פרידריך אברט בישראל (www.fes.org.il) ושל מרכז מאקרו לכלכלה מדינית (www.macro.org.il).

לבסוף, ברצוני להבהיר שהדעות המוצגות בניתוחים ובפרשנויות אינן משקפות בהכרח את עמדות קרן פרידריך אברט ומרכז מאקרו לכלכלה מדינית, כי אם את דעותיהם האישיות של הכותבים בלבד.

ד"ר ראלף הקסל,
נציג קרן פרידריך
אברט בישראל

— |

| —

— |

| —

חלק ראשון

ניתוח הממצאים

— |

| —

— |

| —

מבוא וסיכום

הקדמה

שפע החומר המחקרי המובא בספר שבידכם והיקפו הגדול אינם מאפשרים הצגתו כתקציר הממצה את כל התוצאות והניתוחים. התוצאות המוצגות כאן משקפות מורכבויות וסתירות, ובמידה מסוימת עובדה זו לכשעצמה מביאה לידי ביטוי את מציאות חייהם של צעירים בכל מקום, שמתמודדים עם הצורך בהגדרת זהות עצמית ובמציאת כיוון ברור בגיל שבו שני הדברים אינם זמינים להם ובעולם גלובלי שבו יותר ויותר אמיתות מתנפצות. שינויים בסדרים חברתיים, שינויים בזהויות לאומיות, שינויים בזהויות המיניות, חוסר יציבות בעולם התעסוקה, שינויים טכנולוגיים, כל אלה הם חלק מהמציאות היום יומית של בני הנוער בימינו, מיום היוולדם. בניגוד אלינו, המבוגרים – הם אינם מכירים חוויה שבה העולם שמסביבם נותן תחושה של מסלול ברור וידוע מראש. מה יש להם לומר על התבניות והקטגוריות הדיכוטומיות שאנחנו ייצרנו בעולם "היציב" שבו גדלנו? "שמאל" או "ימין", מדינה יהודית או דמוקרטית? מדיניות הפרטה או תמיכה בעניים? מתוצאות המחקר הנוכחי ניתן לקבוע שאצל הצעירים הקטגוריות האלה מתפרקות ויוצרות תמונה אחידה שמורכבת מרסיסהן, ה"אוי-או" מפנה את מקומו ל"גם-וגם" (כפי שכותב בפרקו נתן שניידר). הקטגוריות הישנות עדיין קיימות, אבל לא באופן דיכוטומי. במחקרנו אנחנו עוקבים אחריהן מאז

1998, ב-2004, ועתה בספר הנוכחי ב-2010.

הרקע למחקר

המחקר נערך מתוך כוונה להבין מה ועל מה פושבים ישראלים צעירים, בני 15 עד 24, אולם תחומי המחקר נבחרו בקפידה. בהכללה ניתן לומר, שהמחקר עסק במרחב החיים הציבוריים: מערכות היחסים בין הצעירים לבין הקהילה שלהם, האומה שלהם, ומדינתם, ובין הקהילות השונות. הוצגו שאלות שעוסקות בחיים ובהרגלים האישיים, אבל בעיקר עסקנו בתחומים הנוגעים בעיצוב התודעה הציבורית. לדוגמה, בדקנו את הרגלי צריכת חדשות וכלי תקשורת ואת הרגלי הקריאה של הצעירים בכלל כדי להבין כיצד נוצרות עמדות פוליטיות וחברתיות. בחנו נושאים כגון אופטימיות אישית ומטרות בחיים כדי למקם את השאיפות האישיות במסגרת חזון רחב יותר ביחס לנושא החברתי בישראל.

מחקר כמותי: החלק הארי של המחקר הנוכחי המבוסס על השוואת התוצאות לסקרים זהים שערכנו ב-1998 וב-2004 – עסק בנושאים הבאים:

- הערכת מצבה של המדינה, תקוות ותחושות כלפי המדינה, תחושת הביטחון
- הערכת מצב הרוח, היעדים ותחושות הביטחון – ברמה האישית
- תקשורת וחדשות – סוגי החדשות שנצרכו, כמותם ומקורותיהם
- היחס כלפי משמעותן של ישראל והיהדות
- השקפות ביחס לדמוקרטיה, ורמת התמיכה בערכים דמוקרטיים
- היחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני
- היחס למדיניות חברתית וכלכלית, הגישה הקפיטליסטית אל מול הגישה הסוציאליסטית

לחברה

■ היחס כלפי גרמניה והשוואה

בהינתן כלי המחקר שעמדו לרשותנו הצבנו בראש ובראשונה את השאלה הבסיסית: מה השתנה במהלך העשור האחרון (ועוד שנתיים)? כאשר הסקרים הקודמים שערכנו אִפשרו לנו לבצע השוואה על פני זמן.

מכון המחקר "דחף" העביר את הסקר למדגם מייצג מקרב בני הנוער הישראלים ביולי 2010. המדגם שנסקר היה גדול במיוחד: 800 בני 15-18 ו-800 נוספים בני 21-24 רואיינו במסגרת המחקר הכמותי באמצעות הטלפון. בני הקבוצה הבוגרת יותר, ששיעור ניכר מהם נגישים במספר סלולארי בלבד, רואיינו באמצעות סקר אינטרנט אחרי שנערכו מבדקים כדי לוודא עקביות. קשה יותר היה ליצור קשר כזה עם בני 18-21 משום שבלתי-אפשרי לראיין חיילים בשירות פעיל. זו הסיבה ששכבת גיל זו נעדרת מהמחקר (כמו בשנים הקודמות שבהן ערכנו את מחקר הנוער).

כל קבוצת גיל כללה 600 מרואיינים יהודים ו-200 ערבים. המדגם נבנה בשכבות המשקפות את כל הנתונים שניתן היה לקבל אודות קבוצות אוכלוסייה אלו מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס). לאור העובדה שהלמ"ס אינו מספק נתונים מלאים ביחס לקבוצות הגיל המדוברות בכל מגזר, המדגם נבנה על פי הייצוג היחסי של כל המגזרים באוכלוסייה הבוגרת - כולל סיווגם על פי מיקום גיאוגרפי והשתייכות דתית, והבחנה בין עולים חדשים וישראלים ותיקים.

ניתן לעיין בתוצאות הסקר במלואן באתר של מרכז מאקרו לכלכלה מדינית: www.macro.org.il ובאתר של קרן פרידריך אברט: www.fes.org.il.

על מה הם חושבים?

במחקר, שערך השוואה בין הסקר הנוכחי לשני הסקרים הקודמים (שנערכו ב-1998 וב-2004), מבחינים פרופ' אפי יער ויסמין אלקלעי במגמה הבאה: באופן כללי, מצב רוחם של הצעירים בישראל כיום, במונחים של אופטימיות אישית ובתחומים אחרים, טוב מזה שהיה בשנת 2004. עם זאת, אין מדובר בשיפור עקבי ביחס לעבר, אלא בעקומה: מצב הרוח הידרדר משמעותית ב-2004 בהשוואה ל-1998. כלומר, האווירה כיום קרובה לגישה החיובית שהצטיירה בקרב הצעירים ב-1998. דפוס עקבי נוסף הוא הפער בין תשובותיהם של המשיבים הצעירים, האופטימיים יותר, לבין עמדותיהם של המבוגרים יותר (בני 21-25). במהלך הספר נסקרים הבדלים רבים נוספים בין שתי קבוצות גיל אלו.

על מה חושבים הצעירים? הפרק שנכתב על ידי ד"ר מינה צמח, שבו היא סוקרת את ראיונות העומק (פרק 6, "פנים מול פנים: ראיונות עם צעירים ובני נוער בישראל"), מצביע על כך שהמרואינים הצעירים, בעיקר בני 15-18, עוסקים בדברים רבים שמעסיקים את בני גילם בכל העולם. הם אוהבים להיפגש עם חברים, בבתייהם או בבתי קפה שכונתיים, הבנים מדברים על בנות והבנות משוחחות על בנים. יהודים וערבים צעירים מבלים שעות רבות באינטרנט, משתמשים ב-Facebook וגולשים לאתרים שונים. רק מעטים קוראים ספרים. איש מבין המרואינים לא קרא ספר להנאתו. נתוני הסקר, כפי שנותחו על ידי ד"ר צמח, מראים שמעטים מאוד קראו להנאתם בשבוע שקדם לריאיון וכמחציתם קראו במהלך השבועות הקודמים. הם כמעט שלא עוסקים בפוליטיקה. לדברי המרואינים הצעירים, זהו פשוט נושא שאינו שעולה בשיחותיהם. מדוע? המרואינים מעידים על כך שכבר בשלב זה בחייהם, ידוע להם

(לאור דברים שלמדו מהוריהם ומהסביבה הכללית) שפוליטיקה היא עסק מלוכלך. הם הבינו כבר שאין לצפות לגדולות ונצורות מצד האנשים המשרתים בדרגי הניהול, משום שהם נתפסים כמי שדואגים לעצמם לפני הכול.

תופעה בולטת, על פי כמה תוצאות, היא **תחושת ההשלמה** עם המצב הקיים. המרואיינים הצעירים דיברו על המשכיות שלילית מן העבר ביחס לשתי דוגמאות עיקריות: החיים הפוליטיים בישראל והסכסוך הישראלי-פלסטיני.

המרואיינים ציינו כי לדעתם, פוליטיקאים לעולם יהיו מושחתים. יש לציין שדעות נחרצות אלו ביחס לפוליטיקאים זהות לדעותיהם של בני האוכלוסייה הבוגרת (כפי שנראה שוב ושוב בסקרים שונים) במילים אחרות, הצעירים רואים בשחיתות הפוליטית מצב קבוע, בעוד החוקרים מצביעים על העובדה, שהגישה הכללית בישראל כלפי הפוליטיקאים קבועה גם היא.

המציאות תומכת בתחושות קשות אלו - אחד הממצאים המרכזיים שנותח בכמה מפרקי העומק כאן מעיד על כך שהמשיבים הבוגרים יותר (21-25) מגלים פחות אמון באופן מובהק בהשוואה לבני הנוער, במוסדות המדינה, על פי הסקר של 2010. ייתכן שככל שאותם צעירים בוגרים מגיעים למגע עם המוסדות, או ככל שהם קוראים ולומדים יותר ומצטרפים למציאות של המבוגרים בישראל - כך הולכת ומעמיקה הגישה השלילית שלהם כלפי המדינה והפוליטיקאים המנהלים אותה.

תחושת השלמה דומה התגלתה גם כלפי היחסים שבין המגזר היהודי למגזר הערבי וגם כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי ותהליך השלום. המרואיינים רואים במתחים שבין היהודים לערבים ובין הישראלים לפלסטינים סוג של נתון קבוע במציאות חיהם. אם ניקח בחשבון את מחזוריות האירועים הטראומטיים

שהתרחשו בעשור האחרון, שבמהלכו פיתחו הצעירים של 2010 את תודעתם הפוליטית, אך מובן שהם מאמינים שהסכסוך הוא נתון קבוע ובלתי-משתנה. הם שמעו על "שנות אוסלו" מהמבוגרים סביבם, אבל אם נותרו שרידי אופטימיות בעקבות תהליך אוסלו (והם היו קלושים כבר בסוף שנות ה-90), הם התפוגגו במהלך שנות התבגרותם של המרואינים. המשא ומתן המדיני בין הצדדים נפתח, אך כשל פעמיים (תחת ממשלותיהם של אהוד ברק ואהוד אולמרט), כשבפעם הראשונה הוא הוביל לאינתיפאדה והפעם השנייה לוותה בשתי מלחמות (בלבנון ובעזה). נסיגות חד-צדדיות שביצעה ישראל לא עצרו את האלימות ועמדות הצדדים הלכו והקשיחו. במילים אחרות, נטייתם הגוברת של הצעירים ימינה במהלך העשור האחרון נבעה כנראה מהכרה במציאות שבה המצב אינו משתנה כלל.

לסיכום, נראה שהאווירה הקיימת לא תוביל לשינויים חברתיים. הצעירים מודעים לבעיות, אבל אינם רואים את עצמם כנושאי בשורת השינוי.

ערכים סוציו-דמוקרטיים: חברתיים?

חברה וקהילה: איזו משמעות יש לחברה בחיי הצעירים בישראל כיום? האם קיימת לדעתם קהילה כלל-ישראלית שבה שותפים כל האזרחים? בחינת הנתונים ברמות שונות לא העידה על קיומם של דברים "שיתופיים" רבים. המרואינים והנשאלים התייחסו למציאויות שונות, או לפחות דבריהם העידו שהם מזהים מציאויות שונות עבור המגזרים השונים.

עם זאת, למרות קיומו של פוטנציאל להתפתחות עמדות אנוכיות יותר ויותר, ואף שמקובל להאמין כי הצעירים אינם מתעניינים בפוליטיקה, הצעירים (בדומה לאוכלוסייה הבוגרת בישראל) צורכים חדשות

בכמויות גדולות. יותר ממחצית הישראלים הצעירים (15-18) שענו על שאלות הסקר אמרו שהם צורכים חדשות ותוכניות אקטואליה לפחות פעם ביום, ולמעלה מ-80% מהם טענו שהם מתעדכנים באירועים השוטפים לפחות כמה פעמים בשבוע. המספרים גבוהים עוד יותר בקרב המגזר הערבי, שם יותר מ-80% מהמרואינים הצעירים יותר התעדכנו בחדשות מדי יום, ו-95% עשו זאת פעמים אחדות בשבוע. נתונים דומים התקבלו גם אצל המשיבים הבוגרים.

משתמע מכך שהעניין בנושאים חברתיים נרחב ומשותף למשיבים, אולם בה במידה, מגזרים שונים באוכלוסייה רואים את מקומם בחברה מזוויות שונות לגמרי. להלן כמה דוגמאות:

צעירים דתיים, שרואיניו אחד-על-אחד, מרגישים שהעולם החילוני מגביל הרבה פחות מעולמם ושאינן לצעירים בו די משמעת או כבוד כלפי בעלי סמכות. עוד טענו אחדים מהם, שהם אינם מיוצגים היטב כאנשי הזרם המרכזי בחיים, והם חשים כי שאר תושבי ישראל רואים בהם מקשה אחת, הקשורה קשר ישיר למתנחלים קיצוניים. נוסף על זאת, נתוני הסקר מצביעים על כך שהצעירים הדתיים קשורים יותר לקהילות שלהם, כאשר המשיבים המבוגרים יותר (בשנות העשרים לחייהם) מתנדבים בשירות קהילתם מעט יותר מהצעירים החילוניים, המסורתיים, והחרדים בני גילם (אולם ההבדלים קטנים הרבה יותר בקרב הגילים הצעירים יותר).

עולים חדשים שרואיניו, הסבירו שהם מכירים ומרגישים התייחסות סטריאוטיפית כלפיהם מצדה של האוכלוסייה הישראלית כולה. הם עדיין מרגישים שקיימים ביניהם הבדלים תרבותיים, כגון אכזבתם מרמת החינוך המקומית בהשוואה לרקע שממנו הגיעו. מיותר לומר שהערבים חווים דברים שונים מאוד מהיהודים. עובדת היותם מיעוט לאומי גורמת להם לנקוט גישות שונות ביחס למטרותיה של מדינת

ישראל וחזונם עבורה. פרק 5, "תפיסות ועמדות חברתיות ופוליטיות של הצעירים הערבים-פלסטינים בישראל", אשר נכתב על ידי ד"ר תגריד יחיאי-ונס, מתאר איך אלו משקפות גישות טיפוסיות שונות של קהילות המיעוטים, החיות בתוך קהילות רוב לאומי אחר. הם כמהים לשוויון ומאמינים בדוקיזם ובאינטגרציה יותר מהמשיבים מהמגזר היהודי. הם חשים ביתר שאת את מוגבלות אפשרויותיהם ומיעוט ההזדמנויות שלהם, ואת המחסור במשאבים הן בתחום החינוך והן בתשתיות. ככלל, הם מרגישים שעליהם להיאבק רק כדי לשרוד ולהגשים את עצמם בחיים. כתוצאה מכך, הנתונים מראים שהם מעט פחות אופטימיים מבני גילם היהודים בכל הנוגע לאפשרות להגשים את מטרותיהם בישראל – אף שכשני-שלישים מהם מרגישים שהאפשרות הזו קיימת עבורם (לעומת יותר מ-80% מהיהודים), הראיונות האישיים חשפו שליליות רבה.

לאור התנסויות החיים השונות כל כך, אך הגיוני שהמדיניות החברתית-כלכלית משקפת בעיקר את צורכיהם של משיבים מסוימים. המרואיינים בשיחות העומק נטו לעתים לצטט את הנרטיב הבסיסי בנושא המדובר כפי שהוא משתקף בכלי התקשורת (מה שלא מפתיע, לאור העובדה שהצעירים צורכים חדשות בהיקפים גדולים). בראיונות עם צעירים מאזורים גיאוגרפיים המאכלסים את בני המעמדות הכלכליים הנמוכים יותר, אמרו רבים שהמדינה אינה עושה מספיק כדי להקטין פערים חברתיים. מרואייין מאזור המרכז אמר: "אני באמת לא מבין בכלכלה, אבל ברור לי שתמיד יהיו אנשים שיהיה להם פחות. זה לא בסדר, אבל זו דרכו של עולם." מרואייין אחר יצא להגנת המדינה ואמר: "בהתחשב בעובדה שישראל קיימת רק משהו כמו שישים שנה, אנחנו ארץ יוצאת דופן."

מדיניות חברתית-כלכלית: גישות המרואיינים נעו

בין הדרישה הסוציאל-דמוקרטית שהמדינה תעזור לחלשים ולעניים לבין הגישה הניאו-ליברלית, אשר בזה למי שמנצלים את רשת הביטחון הכלכלית. תגובה זו ניתן לייחס, בין השאר, לכעס כלפי חלקים במגזר החרדי, שנמנעים מהצטרפות לשוק העבודה אך נהנים מקצבאות שהמדינה משלמת כדי שיוכלו להמשיך ללמוד תורה. בהתאמה, הצעירים חלוקים בדעותיהם לגבי המדיניות החברתית-כלכלית הרצויה לישראל לדעתם. על אף שורשיה הסוציאליסטיים, כלכלת ישראל השתנתה מאוד מאז הקמתה ועברה כמה שלבי הפרטה.

כאשר נשאלו המרווינים לגבי יחסם להתערבות הממשלה בשוק, כמחציתם הסכימו שהממשלה לא צריכה להיות מעורבת במהלכים כלכליים במשק. מעניין לציין כי מנתוניה של ד"ר צמח מתברר, שהערבים בישראל מסכימים לגישה זו בשיעורים גבוהים בהרבה משל מקביליהם היהודים (יותר מפי ארבעה "מסכימים מאוד"). שוויון תוצאות התקבל בין התומכים בקביעה שאין מספיק הפרטה, בטענה שרמת הפרטה כעת נכונה, ובגישה שהיא עמוקה מדי. אולם גם כאן, הרבה יותר משיבים ערבים סבורים שאין די הפרטה.

ראוי לציין עם זאת, שרבים בחרו ב"לא יודע/ת" כתשובה לשאלות בנושאים הללו – בין עשרה לעשרים אחוזים מבני הנוער והצעירים טענו שאין להם תשובה על אחת מהשאלות. ממצא זה מראה כי הדילמות הבסיסיות לגבי המדיניות הכלכלית הרצויה אינן מוגדרות דיין בתודעתם של צעירים לעומת דעותיהם בנושאים אחרים, וזאת בדומה לעמדותיהם של המבוגרים. התחום הכלכלי נמצא פחות במוקד הדיון בישראל, ולא תמיד מוצגת אלטרנטיבה למדיניות כלכלית המבטאת תפיסות ניאו-ליברליות.

עם זאת, חלק מתופעת ה"גם וגם" שמצאנו כי היא עוברת כחוט השני בין תשובות הצעירים בסקר שלנו,

בא לידי ביטוי בכך שבעוד שהגישות הניאו-ליברליות במדיניות כלכלית הועדפו על ידי הצעירים, הרי שבמדיניות החברתית הביעו בני הנוער מחויבות רבה לעיקרון הסוציאלי הבסיסי שעל פיו, במסגרת היחסים שבין האזרח למדינה, מתפקדה של המדינה לוודא שכל אזרחיה נהנים מרמת קיום בסיסית מינימלית. שיעור משיבים משמעותי, של כמחצית מהנסקרים, דחו את הטענה כי אנשים ינצלו לרעה רשת ביטחון כלכלית כזו.

קהילה? בעיות משותפות: האם קיימת בין הצעירים קהילה ישראלית שניתן להתייחס אליה? קיימות, ללא ספק, בעיות משותפות: כל המרוויחים הצעירים סיפרו שנתקלו בתופעות שליליות כגון אלימות, סמים, התנהגות חסרת ערכים, אגואיסטית ועוינת מצד בני גילם. הבעיות המשותפות שלהם נראות כרשימה אופיינית של הבעיות הקיימות בקרב כל הצעירים במאה ה-21, וייתכן שאף לפני.

אולם מפתיע לגלות דבר משותף נוסף: רמת אופטימיות גבוהה, גם בקרב הערבים, אף שהם חשים יותר ניכור. בכל קבוצות האוכלוסייה שיעור האופטימיים היה גבוה והגיע לכדי 80%, אולם השאלה היחידה בשאלון שמתייחסת לאופטימיות אינה מפחיתה את הרושם שקיימות תחושות פחד, עוינות, והשלמה עם הקשיים, שמופיעות בחלקים אחרים במחקר. שוב מגמת ה"גם-וגם", גם אופטימיים וצופים לעצמם עתיד טוב וגם מזהים קשיים בחברה ובהזדמנויות שהיא מייצרת עבורם.

ערכים דמוקרטיים-חברתיים

הדיון באופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל מתחיל בשאלות על היחסים שבין המגזרים השונים ובנושאי זהות קבוצתית. האופן שבו אנשים מגדירים את אופייה של המדינה משפיע על אופי הדמוקרטיה בה.

קיים קשר ישיר בין השאלה אם אנשים מוכנים להסכים שלבני מגזרים אחרים מגיעות זכויות שוות לבין תחושת האיום עליהם מצד המגזרים האחרים. החשש משפיע על נכונות הציבור לקבל או לדחות ערכים דמוקרטיים מסוימים. משום כך, היחסים שבין הקבוצות ישמשו מבוא להבנת השינויים בגישות בישראל כלפי הדמוקרטיה.

פרק 3, "עמדות פוליטיות וחברתיות של הנוער הישראלי: מגמות לאורך זמן", שכתבו פרופ' אפי יער ויסמין אלקלעי מציג ממצא מעניין: רוב הצעירים חושבים כיום שהמחלוקת בין יהודים לערבים היא האיום הגדול ביותר על מדינת ישראל. זה לא היה המצב תמיד, בעבר, חשבו רוב הצעירים שהסכנה הגדולה ביותר למדינה נשקפת דווקא מהמחלוקת בין דתיים לחילונים, שבה ראו את השסע העמוק ביותר בחיי ישראל. בשנת 1998, רובם הגדול של משיבי הסקר קבע כי השסע הדתי/חילוני הוא האיום הגדול ביותר (44%) ורק 27% חשבו שהמחלוקת היהודית-ערבית היא החמורה מכול. מובן שניתן לקשר את הממצאים לרצח רבין שהתרחש רק שלוש שנים לפני עריכת הסקר, ואשר השפעתו הרבה על בני הנוער באותה תקופה ידועה ומתועדת. מספרים אלו ממש מתהפכים בין השנים 2004 ו-2010. כאשר כיום 42% חושבים שהמחלוקת היהודית-ערבית היא החמורה מכול ורק 23% טוענים כי השסע הדתי/חילוני הוא גורם האיום הפנימי המשמעותי ביותר.

במילים אחרות, תפיסות היחסים שבין יהודים לערבים מתהפכות לגמרי בשנים שבין 1998 ל-2004. ייתכן שהשילוב בין שנות האינתיפאדה והשפעתה על היהודים, עם מאורעות אוקטובר 2000 והשפעתם על הערבים הישראליים, נוסף על התגברות הרטוריקה הלאומנית בפוליטיקה בשנים האחרונות, הוא שגרם לתחושה כי נושא זה מסוכן ומאיים יותר על שתי הקהילות. בין אם זו המציאות ובין אם מדובר רק

בתפיסה מסוימת של המציאות, יש קשר ישיר בין התחושה הזו לבין הצניחה בתמיכה בערכים – ערכי הדמוקרטיה – שיספקו שוויון זכויות מלא לאוכלוסייה הערבית.

אם כך, מה חושבים המשיבים הצעירים על הדמוקרטיה עצמה כאשר הם נשאלים ישירות, או כאשר נבחנת עמדתם באמצעות שאלות המתייחסות לערכים דמוקרטיים?

אפי יער ויסמין אלקלעי מגלים מגמות מעורבות לאורך זמן, אבל מציינים שככלל קיימת ירידה בתמיכה בערכי הדמוקרטיה. כאשר התבקשו המשיבים לדרג **דמוקרטיה כנושא עדיפות לאומית** מתוך רשימה של שמונה נושאים, התברר שאחוז התומכים היהודים בדמוקרטיה הלך וירד עם כל סקר: מ-26% ב-1998 ל-17% ב-2004 ועד 14% ב-2010, וזאת בניגוד לדפוס התשובות שהיה בצורת עקומת U שהצטייר ברוב הנושאים, כאשר ב-2004 השתקפו השפעות האינתיפאדה בתשובותיהם של הצעירים בעוד שב-2010 הם חזרו לרמה של 1998. רק כ-19% מהערבים דירגו את הדמוקרטיה כערך ראשון בחשיבותו, וגם זו ירידה בתמיכה מאז 1998, אם כי עלייה מהנתון שהתקבל ב-2004. ב-1998, שלושה-רבעים או יותר מהנשאלים הערבים והיהודים בחרו ב"חשוב מאוד" כשהתבקשו לדרג את הדמוקרטיה בין המאפיינים את זהותה של המדינה. שינוי משמעותי התרחש ב-2004, כאשר רק 67% מהצעירים היהודים בחרו בתשובה "חשוב מאוד" לשאלה זו, בעוד אחוז הבוחרים בה בקרב הערבים עלה ל-82%. כיום, רמת התמיכה בנושא דומה (70% מהיהודים ו-76% מהערבים).

בשלושת הסקרים שנערכו בין 1998 ו-2010, בחרו היהודים **"מנהיג חזק"** על פני **"כל החוקים והדיונים האלו"** (כ-60% ומעלה), והתהליך מצטייר כעקומת U הפוכה: כ-60% היו בעד "מנהיג חזק" ב-1998; המספר עלה ל-69% ב-2004, וחזר ל-60%

ב-2010. עובדה זו מיוחסת ל"אפקט האינתיפאדה", שעל פי ניתוחיהם של אפי יער ויסמין אלקלעי מסביר היטב רבות מתופעות הנטייה ימינה שהתגלו ב-2004 ואשר נחלשו ב-2010.

מדד נוסף - הנכונות למרוד במדיניות הממשלה
באמצעות הפרת החוק או המדיניות - מצביע על מגמה שונה מעט, אך שלילית. מספר גדל והולך של צעירים יהודים תומכים במרד אלים או בלתי-אלים בכל הקשור להתנגדות למדיניות הממשלה, בעיקר ביחס לסכסוך. המשיבים נשאלו באיזה סוג של מרד היו בוחרים אילו חשו שמדיניות הממשלה ביחס לסכסוך פוגעת במדינה. כאן, לא נראית עקומת U, אלא מספר התומכים בכך עולה משמעותית בין 1998 ל-2004 וממשיך לטפס, רק לאט יותר ב-2010, ולא חוזר לרמה של 1998. כיום, כרבע מכלל הצעירים יתמכו במרד אלים במקרה כזה וקרוב לשליש מהם יתמכו במרד בלתי-אלים. חשוב לציין גם כאן שברור שהשפעת רצח רבין הקטינה את שיעור התומכים בהתנגדויות כאלו בסקר הראשון.

חשובה אף יותר היא רמת ההתפלגות והפיצול, העקבי והעמוק, ביחס לשאלות בנושאי דמוקרטיה בין מגזרים שונים בחברה הישראלית, לא רק בין היהודים לערבים. לדוגמה:

- מספר הדתיים שמדרגים את הדמוקרטיה כערך ראשון במעלה מבחינתם נמוך ממספר החילונים שעשו זאת (6% ו-21%, בהתאמה).
- כ-67% מהנשאלים הדתיים אומרים ששוויון זכויות פוליטי לכלל המגזרים הוא חשוב או חשוב מאוד, לעומת 80% מהצעירים החילונים ו-90% מהצעירים הערבים שסבורים כך. בקרב המשיבים הימניים, 73% אומרים ששוויון זכויות פוליטי חשוב או חשוב מאוד, לעומת 84% ממשיבי השמאל.
- שלושהירבעים מן המשיבים הדתיים מעדיפים

מנהיג חזק שיחליט על פני חוקים ודיונים מלומדים. לעומתם רק 53% מהחילונים ציינו שזו העדפתם. נוסף לכך, מציינים אפי יער ויסמין אלקלעי, תמיכתם של הדתיים במנהיג חזק מתחזקת בעקביות במהלך העשור האחרון, בניגוד לדפוס עקומת ה-U שנמצאה בתשובותיהן של קבוצות האוכלוסייה האחרות.

■ מספר הימניים שמוכנים לתמוך במרד אלים נגד מדיניות הממשלה בנושאים הקשורים לסכסוך גדול פי שלושה ממספר אנשי השמאל (17.3% לעומת 6.4%).

■ הסבירות שבני הנוער הצעירים (15-18) יסרבו לתמוך במרד אלים כזה גבוהה מזו שנמצאה בקרב הצעירים המבוגרים יותר (21-24) – וזו נטייה שקיימת באופן מובחן החל משנת 2004.

■ ניתוח מגמות הנסיגה במאמרו של אפי יער ויסמין אלקלעי מגלה כי קיים קשר ישיר בין גיל המשיבים לרמת האמון שהם רוצים לרשויות המדינה – תופעה שלא התגלתה בסקרים קודמים. הצעירים נוטים יותר לתת אמון במוסדות המדינה (כולל הצבא, המשטרה, בתי המשפט, ומוסדות פוליטיים כגון הכנסת והמפלגות), בעוד הבוגרים מאמינים בהם פחות.

■ מערכת המשפט ממשיכה לייצג את מוקד המחלוקת בין הצעירים הישראלים הדתיים לחילונים, ובין המשיבים הימניים לשמאליים. מעט יותר ממחצית המשיבים הדתיים והימניים אומרים שהם בוטחים בבתי המשפט, בעוד שכ-70% מהמשיבים החילונים, המסורתיים והערבים סומכים על מערכת המשפט הישראלית.

ממצאים אלו מזכירים לנו שקיימת מחלוקת נוספת למחלוקת שבין יהודים לערבים בישראל – וייתכן שעוצמתה גבוהה במידה דומה. הפערים בתפיסות

הדמוקרטיה הביאו לידי ביטוי פערים גדולים בין בני הנוער לבוגרים, בין הימניים לשמאליים, ובין הדתיים לחילוניים.

ישראלים ופלטטינים – סכסוך ושלום

למרות התפיסה המקובלת בציבור, שאוכלוסיית ישראל נוטה כללית יותר ויותר ימינה ביחסה לתהליך השלום, בעיקר בקרב הצעירים, הפרק של אפי יער ויסמין אלקלעי מראה שדפוס עקומת ה-U ברור כאן מאוד דווקא: יחסם של הצעירים כלפי רוב הנושאים הקשורים לסכסוך היה שלילי ביותר ב-2004 ואילו הסקר שנערך ב-2010 מגלה שעמדותיהם קרובות יותר למצב שהיה קיים ב-1998.

הפרק של מינה צמח מראה, שכאשר התבקשו המשיבים לדרג את חשיבותם של שישה מאפיינים עבור מדינת ישראל, היהודים דירגו את ה"שלום" כחמישי, כאשר 61% מהם בחרו בתשובה "חשוב מאוד". המאפיין היחיד שנראה חשוב פחות מהשלום היה "שוויון זכויות פוליטי לכלל המגזרים", שבו בחרו 39% מהצעירים היהודים, בעוד ש-75% מהצעירים הערבים אמרו שהוא חשוב מאוד (ברמה דומה לחשיבותם של הדמוקרטיה, יתר שוויון כלכלי ושוויון בין המגדרים).

הפרקים של אפי יער ויסמין אלקלעי ושל דליה שיינדלין (פרק 4, "בני הנוער בישראל – לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי") מבחינים בפער בתמיכה בשלום בין צעירים שלפני גיל השירות הצבאי לבין אלו שאחריו, כאשר חשיבותו נמוכה יותר בקרב הנשאלים המבוגרים יותר. פער זה קיים בהכללה ביחס לכלל השאלות הקשורות בסכסוך האזורי. הכותבים סבורים שחווית השירות הצבאי עשויה להיות הגורם לעלייה בחוסר האמון באפשרות להשיג שלום או אם הוא רצוי בכלל.

חוסר האמון באפשרות להגיע לשלום ניכר ביחסם של בני שני המגזרים. בשנת 2004, כשלושה-רבעים מכלל הצעירים הערבים תמכו בתהליך השלום, כ-15% יותר מצעירי המגזר היהודי. כיום, אחוז הצעירים הערבים שתומכים בתהליך (53%) נמוך ממספר הצעירים היהודים שמאמינים בו (57%). עם זאת, שלושה-רבעים מהיהודים אינם מאמינים בהצלחת המשאומתן (בניגוד ליותר ממצצית המשיבים הערבים, הסבורים שיש לתהליך סיכוי להצליח).

מה מקורו של חוסר האמון ביחס לשלום? היהודים סבורים שהערבים הקשיחו את עמדותיהם. ואכן, כאשר הם נשאלו, האם הערבים "לא השלימו עם קיומה של ישראל והיו משמידים אותה אם הייתה להם האפשרות" – מספר המשיבים הערבים הסבורים שזו גישתה של הקהילה הערבית עלה משמעותית ביחס לתוצאות שהושגו ב-1998 ועומד כיום על כמעט מחצית. שיעור ניכר של כ-40% מבני הנוער הערבים מסכימים אף הם כי הערבים אכן היו משמידים את ישראל לו יכלו. יש לכך סיבה ברורה נוספת: ככל שזיכרוןם של הצעירים מגיע, שיחות שלום מעולם לא הניבו תוצאות חיוביות. המשיבים המבוגרים יותר היו עדיין ילדים קטנים כאשר הסכמי אוסלו גרמו לפרץ של אופטימיות ב-1993, ואילו הצעירים יותר זוכרים רק את האינתיפאדה.

מבחינתם, הסכסוך הוא מציאות מתמשכת, יסוד קבוע בחיים. בראיונות העומק הביעו הנשאלים תחושת חוסר אונים, אבל גם נכונות להשלים עם החיים בצלו של סכסוך נצחי. לתחושתם, מדובר בסכסוך עתיק שלא ניתן לפתור, או בגרסה חדשה יותר: אין עם מי לפתור אותו (כדבריו של עולה צעיר מרוסיה).

למעשה, התברר בראיונות העומק עם הצעירים הדתיים הבוגרים יותר, שהם חושבים שהבעיה אינה הסכסוך או השלום – שהוא בעדיפות נמוכה מבחינתם.

לדעתם, לישראל יש **בעיה ביטחונית**, ולאור הקביעה הזו מציגים הצעירים טיעונים רבים שדומים במהותם לטיעונים של פעילי השלום, ורק מחליפים את המילה "שלום" במילה "ביטחון": "הנושא הביטחוני מעכיר את מצב רוחם של האנשים ומלחיץ את האזרח הפשוט. הוא משפיע על יחסם של האנשים אלו לאלו, כולל על הרגלי הנהיגה שלהם," אמר אחד המרואיינים. מרואיין אחר ציין שהכספים המושקעים בביטחון מנציחים בעיות אחרות: "אילו היה פחות כסף מושקע בביטחון, היינו יכולים לפתור בעיות בחינוך, בתשתיות, בספורט... ולסגור פערים חברתיים" (מתוך פרק 6, "פנים מול פנים: ראיונות עם צעירים ובני נוער בישראל").

האיום הקיומי - אז והיום: האינתיפאדה הטילה כנראה צל כבד על השנים המעצבות בחייהם של הצעירים בישראל ומשום כך יותר מ-60% מהצעירים היהודים חשים כיום שהמדינה מאוימת - שיעור גבוה ממספרם של הערבים שסבורים כך, קובעים אפי יער ויסמין אלקלעי.

עם זאת, חששותיהם אינם נעוצים בהווה בלבד. מדובר בדור בעל מודעות גבוהה לנושא השואה, כאשר צעירים במספרים גדלים והולכים יוצאים למסעות לפולין, בעידוד משרד החינוך. התוצאה ברורה ודרמטית: לפני 12 שנים, 61% מהצעירים אמרו שהם מתעניינים בשואה ואילו ב-2010 טענו כך 81% מהמשיבים. מדובר בנתון מרכזי שמשפיע כמעט על כל אוכלוסיית הצעירים היהודים.

סביר להניח שנטייה זו תודגש עוד יותר בעתיד משום שבאופן משמעותי הצעירים מתעניינים בנושא השואה יותר מאשר המבוגרים, ונתן שניידר בפרקו בספר, משייך זאת להשפעתם הגוברת של מסעות הצעירים לאירופה. כך הופכת השואה להיות אחד הגורמים המאחדים החזקים ביותר בחיי הישראלים.

בני כל המגזרים הדתיים מתעניינים בנושא באותה מידה ואפילו בקרב החרדים, שבאופן כללי מבטאים קדימויות אחרות, נמצאה עלייה דומה ברמת העניין שהנושא גורם (מ-59% ב-1998 לכ-70% ב-2010 – רק 10% פחות מחשיבות הנושא באוכלוסייה הכללית). עוד ברור כי לאורך השנים, יצרו צעירי ישראל הפרדה כמעט מלאה בתודעתם בין השואה לגרמניה. אין הכוונה לטעון כאן שהם מתעלמים מההקשר **ההיסטורי** – רובם הגדול מודע לעובדה שגם בני העם הגרמני מילאו תפקיד מרכזי ברצח העם היהודי. אולם פרקה של מינה צמח מצביע על כך, שרוב ברור ומוצק של צעירי ישראל כיום רואים בגרמניה ידידה של ישראל, מדינה שונה מזו שהייתה אז, ולמעשה מדינה שאינה שונה מכל מדינות המערב הדמוקרטיות. לדעתם, הכוחות שגרמו לתופעת השואה עלולים להופיע בכל מדינה בעולם.

כלומר, הצעירים הישראלים נושאים עול כפול – איום קיומי-היסטורי ואיום עכשווי – גם אם חששות ההשמדה ההיסטוריים שוב אינם מופנים כלפי גרמניה של היום. לעומת זאת, הם מתערבבים כנראה עם הפחדים שמתעוררים כיום בלבבות הישראלים עם כל מלחמה, מבצע צבאי או פיגוע. נראה שזו אחת הסיבות העיקריות להחמרה ביחס כלפי הערבים אשר, לטענת דליה שיינדלין, נע בין פחד לשנאה.

אלו הן כמה מהסיבות המיידיות אך גם העמוקות מאוד לכך, שיהודים ישראלים צעירים לא מגלים סלחנות כלפי הפלסטינים או רצון להתקרב אליהם, או לתהליך השלום. הפחדים הקיומיים, שנובעים מחוויות המלחמה בשנות חייהם המעצבות, נוסף למודעות גבוהה למתיחות שבין היהודים והערבים בישראל (ר' להלן), תורמים כנראה לקיומה של מציאות שבה רוב צעירי ישראל מעדיפים לשמור על הסטטוס-קוו לעומת תמיכתם בפתרונות אחרים לסכסוך, שיחייבו ויתורים מצדם.

ואיך ניתן להסביר את הצניחה ברמת התמיכה בתהליך השלום בקרב הערבים? אפי יער ויסמין אלקלעי משערים שהם מתנגדים לקיומו של משא ומתן לשלום כל עוד ארגון חמאס לא משתף בו, משום ש"מדד השלום" מראה שלדעתם, חמאס צריך להיות חלק מהתהליך. אולם ייתכן שיש לדבר סיבה נוספת והיא הכנסתו של נושא חילופי השטחים לשיח הציבורי. רעיון הפיכתן של אוכלוסיות ערביות לאזרחי המדינה הפלסטינית, ללא הסכמתן, כאשר אין אזרחי ישראל הערבים ממלאים כל תפקיד במשא ומתן, נשמע לאחרונה בדיונים רבים. ייתכן שהחשש מפני התפתחויות כאלו הוא אחד הגורמים לתמיכה הפוזתת בתהליך השלום בקרב הערבים בהשוואה לעמדותיהם עצמם לפני שנים ספורות ולעמדות היהודים היום. עם זאת, כדי להבין את מלוא הסיבות לגישות הנוכחיות כלפי השלום יש צורך במחקר ממוקד יותר בקרב הערבים ובהתבוננות מעמיקה בקבוצת אוכלוסייה זו.

הפלסטינים, הערבים בישראל, ויחסיהם עם היהודים

ממצאי הסקר וניתוחיהם מצביעים בסופו של דבר על שלושה היבטים הקשורים למגזר הערבי:

- אירועים, התפתחויות ושינויים שהתרחשו בקהילה הפלסטינית בישראל
- היחסים בינה לבין המגזר היהודי
- גישותיהם וחוויותיהם של הפלסטינים הישראליים ביחס לסכסוך ולתהליך השלום.

ד"ר תגריד יחיאיונס מתמקדת בנטיות מעניינות בקרב הקהילה הפלסטינית הערבית, שמעידות על העצמתה. לדוגמה, מבחינת הצעירים הערבים שתושאלו במסגרת הסקר הנוכחי, הנושא הראשון בחשיבותו

ובקדימותו הוא השכלה גבוהה. הדבר נכון בעיקר בקרב הנשים הצעירות, והמשיבים דירגו את הנושא ברמה גבוהה בהרבה מאשר מקביליהם היהודים. במקביל, חשיבות נושא "הקמת משפחה" נמוכה בהרבה מאשר בקרב הצעירים היהודים. ד"ר יחיאליונס מסבירה שבני מיעוטים נוטים, ברוב המקרים, להאמין שהשכלה גבוהה תסלול להם את הדרך להצלחה כלכלית וחברתית בחברה בכלל. הדבר נכון שבעתיים לגבי הערבים ישראל, שחיהם עוברים כעת שינוי מקהילות חקלאיות שמתגוררות בכפרים בעבר לקהילות תעשייתיות שבסיסן עירוני בהווה.

נראה שהבדלים בסדר העדיפויות בינם לבין המשיבים היהודים, במקביל להבדלים שבין המגדרים (כאשר הנשים הצעירות מעוניינות בהשכלה יותר מאשר בהקמת משפחה), עשויים לגרום לשינויים בדינמיקה הפנימית במגזר ככל שהדור הצעיר הנוכחי יתבגר. אם הקהילייה הערבית בישראל תהיה משכילה יותר, מעורבת יותר בתעשייה ובתעסוקת צווארון לבן, והנשים בה יתפסו מקום גדל והולך בשוק העבודה ובמקביל יהיו עצמאיות יותר – תהליכים חברתיים מסוימים ישתנו במגזר, ובישראל בכלל.

עם זאת, כפי שצוין לעיל, נראה שהיחסים בין אזרחי ישראל היהודים והפלסטינים הגיעו לנקודת שפל קשה במיוחד. ד"ר יחיאליונס מציינת שהנטיות הקיצוניות יותר בקרב הערבים מתחזקות, לאור העובדה שאחוז גבוה מבני המגזר הערבי מסכימים עם הקביעה שהאומה הערבית מעולם לא השלימה עם קיומה של מדינת ישראל ותפעל להשמדתה אם יתאפשר לה.

נוסף לכך, מרגישים הערבים לחץ שנגרם על ידי שפע יוזמות חקיקה, שאותן הם חווים כמעליבות במקרה הטוב, או כהרסניות במקרה הרע. לאור גישותיו של הציבור היהודי, הלחץ הזה מוצדק: ד"ר מינה צמח מצביעה למשל על העובדה שכמחצית מהצעירים היהודים, המשקפים את עמדת הרוב,

סבורים שאין להרשות לערבים להיבחר כחברי כנסת. במקביל, צעירי המגזר הערבי מגלים עניין רב יותר באינטגרציה ובדוקיזם ממקביליהם היהודים. תופעה זו, מעירה ד"ר צמח, מתיישבת עם התנהגותם של מיעוטים לאומיים בכל מקום בעולם. מעניין לציין שהנטיות בקרב שני המגזרים הללו הפוכות ביחס לגיל הנשאלים: ככל שעולה גילם של המשיבים הערבים, כך הם פתוחים יותר מהצעירים לדוקיזם בשלום, בעוד שהמצב בקרב המשיבים היהודים הפוך בדיוק.

בראיונות העומק, לעומת זאת, מתגלה תחושה קשה ועמוקה של ניכור. קל מאוד לראות שהצעירים הערבים מרגישים שדלתות רבות סגורות בפניהם וחסרות להם הזדמנויות להתקדם. הצעירים מתארים אפליה שממתינה להם בכל הרמות. סקר שנערך על ידי מכון ברוקינגס בנובמבר 2010 מצא, שהערבים בישראל מאמינים שגם אם ייחתם הסכם שלום עם הפלסטינים, מצב זכויותיהם לא ישתנה ואולי אף יחמיר. תגריד יחיאיונס סבורה שתחושות הניכור נובעות בחלקן מהעובדה שאזרחי ישראל הערבים לא נוטלים חלק בתהליכי החברות והאינטגרציה המתרחשים במסגרת השירות הצבאי או הלאומי. אולם ייתכן גם שבדומה ליחסם לשלום, הם פשוט לא מאמינים שמוסדות אלו יאפשרו להם להשתלב באופן מלא, יספקו להם הזדמנויות או יעניקו להם זכויות.

היחס כלפי גרמניה והשואה

הסקר בחן את הגישות השונות כלפי גרמניה באמצעות שאלות שכבר הופיעו בסקרים קודמים. כך התקבלה תמונה של נטיות חיוביות בגישותיהם של הצעירים כלפי ההיסטוריה הטראומתית של היהודים במאה העשרים. התחושה החיובית בקרב הצעירים היהודים

ביחס לכל המאפיינים – התפיסה שגרמניה היא ידידת ישראל, שהיא מדינה נאורה ודמוקרטית בדומה לרוב העולם המערבי, ושרמת שנאת הזרים בה אינה שונה מבכל מדינה אחרת – הלכה והתגברה במהלך 12 השנים האחרונות. לחלופין, מספר הצעירים היהודים שסבורים כי הנאציזם עלול לחזור לגרמניה הולך ומצטמצם עם השנים.

מעניין לציין שנתון אחד אינו משתנה משמעותית על פני פרק הזמן שנסקר: השאלה לגבי ההשתתפות בהשמדת יהודי אירופה. רבים מהנסקרים (קרוב לשלושה רבעים) מסכימים עם הקביעה שעל פיה גם בני העם הגרמני, לא רק המנהיגים, תמכו בהשמדת היהודים, אולם ההתייחסות החיובית לשאלות אחרות שצוינו לעיל מעידה על כך שהנשאלים רואים בכך עובדה היסטורית ולא מקור לכעס מתמשך.

עוד ראוי לציין שקיימים הבדלים דמוגרפיים, אליהם מתייחסים אפי יער ויסמין אלקלעי: בהכללה, ככל שהמשיבים הצעירים דתיים יותר, כך הם חשדנים יותר כלפי גרמניה. לדוגמה, כאשר נשאלו המשיבים אם לדעתם גרמניה לא השתנתה מאוד ושהמשטר הנאצי עלול בקלות לחזור גם בימינו, מספר הצעירים שסבורים כך הולך ויורד בהדרגה מאז 1998 ומגיע בשלב זה ל-17% אחוז בלבד בקרב החילונים, אולם למעלה מ-60% מהחרדים ו-48% מהדתיים חושבים שזו אפשרות סבירה. צעירים מאזורים המאופיינים בהכנסה גבוהה, רואים את גרמניה באור חיובי יותר מצעירים מהשכבות הנמוכות יותר. ככלל, השמאל חיובי יותר ביחסו לגרמניה מהימין, תופעה שניכרת בבירור בתשובות לשאלה אם גרמניה היא אחת מידידותיה הטובות ביותר של ישראל (76% מהשמאל אמרו "כן", אבל רק 57% מהימין ענו בחיוב).

סביר להניח שההבדלים הללו נובעים מכך שהמעמדות הגבוהים יותר כלכלית עדיין מורכבים ברובם מיהודים ממוצא אשכנזי, כלומר – אירופי.

הגיוני יותר שהצעירים החילונים ממשפחות בעלות הכנסה גבוהה יחוו קרבה גבוהה יותר לגרמניה כמדינה, משום שהם מזדהים עם התרבות והמסורת האירופית בכלל.

נושאים אחרים

הפרקים הבאים מספקים שפע של מידע לגבי קשת רחבה של נושאים, שהיקפם לא מאפשר סקירה במסגרת המבוא. מדובר בהרגלים חדשים ומשתנים של צריכת כלי תקשורת; דפוסי התנהגות מפורטים הקשורים בדוקיזם; פרטים רבים על רמת האופטימיות הכללית והגאווה במדינה ובזהות היהודית והישראלית של המשיבים; הגישות כלפי סרבני גיוס, ועוד. יחד, נתונים אלו מציירים תמונה מורכבת ומשתנה.

סיכום

לסיכום הנתונים שהוצגו כאן, ניתן לומר שהצעירים הישראלים נראים אופטימיים ובטוחים ברמה האישית. למרות הבעיות הידועות של העידן המודרני – המחירים הגבוהים והתחרות העזה – ההווה מבחינתם טוב ואף יותר מכך. אל מול העולם המשתנה והקטגוריות הארכאיות שמחלקות את עולמם, הם בוחרים ב"גם וגם", גם מדינה יהודית וגם מדינה דמוקרטית, גם מדינה עם שוויון כלכלי בין אזרחיה וגם מדינה עם רמת חיים גבוהה. בתוך פורמט של סקר המגביל את טווח התנועה בעמדות – מתגלים בני הנוער בישראל כבעלי תפיסות סותרות כביכול. אך מה שלנו המבוגרים נראה כסתירות, עבורם מתחבר לתמונת עולם שונה המורכבת מרסיסי הקטגוריות המיושנות, תמונה שמתאימה יותר למציאות הכאוטית – שבה ההגדרות משתנות חדשות לבקרים כמו גם האפשרויות העומדות בפניהם – ובמקביל הסיכונים.

הפתרון של בני הנוער הישראליים כמו גם במקומות אחרים – על מנת להתמודד עם חוסר הוודאות שבעולם חסר יציבות ועקביות – הוא חזרה לתמיכה המשפחתית. כמעט 65% מבני הנוער והצעירים היהודים ציינו שהמטרה החשובה ביותר שלהם היא הקמת משפחה מאושרת. רק כ-10% בחרו בהצלחה כלכלית למטרה הראשית המניעה אותם.

בתחום הפוליטי נראים הצעירים ובני הנוער כמשלימים עם המצב הקיים. בחירתם של בני הנוער בהמשך קיום הסטטוס־קוו ללא פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני – עשויה ללמד אותנו שבני דור זה עמידים יותר מאיתנו במצבים של אי־ודאות. בחירה בסטטוס־קוו, היא בחירה בסיכון ובאי־ודאות כדרך חיים. במובן זה בני הנוער בישראל הם המבוגרים האמיתיים, אלה שאינם מאמינים בפתרונות קסם מהירים. מתוך התפיסה הדיכוטומית, המחייבת אותנו לבחור בין שמאל לימין, בין דמוקרטיה לטוטליטריזם, בין הפרטה לתמיכה בעניים, ניתן לקרוא את הממצאים באופן המראה כביכול על הקצנה. אבל ההכרה בכך שהדיכוטומיות הללו אינן רלוונטיות עבור בני הנוער מובילה לקריאה שונה לחלוטין.

תוצאות סקר עמדות על זהותם החברתית-מדינית של בני נוער ישראליים

ד"ר מינה צמח

הפרק הנוכחי מתאר תוצאות של סקר שנערך בקרב בני נוער ישראלים בני 15-21, ובחן שאלות הקשורות לזהותם המדינית, עמדותיהם כלפי המדינה ובנושאים ערכיים, ברמה הלאומית אך גם האישית. הסקר הוא שלישי בסדרת סקרי מעקב על עמדותיהם של בני הנוער בישראל. בפרק יוצגו התוצאות של הסקר האחרון שנערך בשנת 2010, כולל ניתוחים סטטיסטיים.

הנושאים שנבחנו בסקר הם כדלקמן: זהות ותחושת שייכות אישית, תפיסות ועמדות לגבי החברה והמדינה, עמדות לגבי דו-קיום ערבי-ישראלי, עמדות פוליטיות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, עמדות חברתיות כלכליות, דת ומדינה, עמדות כלפי גרמניה, וחשיפה לאמצעי תקשורת ההמונים. עבור כל אחד מהנושאים חושב מדד עמדות בהתבסס על כמה שאלות שניתוח גורמים העלה כי הן שייכות לאותו עולם תוכן.

אוכלוסיית המחקר ושיטת המדגם

מטרת הסקר היא בחינת זהותם של בני הנוער והצעירים, ההגדרה של הגילים נקבעה עוד בשנת

1998 כשהחל הפרויקט, ועל מנת לשמר יכולת השוואה נשאר טווח הגילים זהה. מתוך התחשבות בשירות בצבא, ישנן שלוש שכבות שלא ניתן לדגום מהן: בני 18, 19 ו-20. אי לכך הגדרנו את שתי אוכלוסיות המחקר הבאות לפי הגילים:

בני נוער בגילי 15 עד 18, יהודים וערבים, תושבי מדינת ישראל (שיכוננו להלן "בני נוער") ו**צעירים בגילי 21 עד 24**, יהודים וערבים, תושבי מדינת ישראל (שיכוננו להלן "צעירים בוגרים"). מכל אחת מהאוכלוסיות הוצא מדגם מייצג בן כ-800 מקרים. גודל המדגם של בני הנוער היה 802: 597 יהודים ו-205 ערבים. המדגם של הצעירים הבוגרים 816: 609 יהודים ו-207 ערבים. שיטת הדגימה הייתה שיטת השכבות. ארבעת הקריטריונים להגדרת השכבה הם:

מגזר באוכלוסייה - עולי שנות ה-90 ואילך ממדינות מחמ"ע (חבר המדינות העצמאיות - ברית המועצות לשעבר) ובני עולים, חרדים, מתנחלים, חברי קיבוצים, "שאר" יהודים, וערבים.

יישוב המגורים - אזור גיאוגרפי וצורת יישוב, לפי החלוקה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מגדר וזמינות של טלפון קווי לעומת זמינות של טלפון סלולארי בלבד.

לאחר שהגדרנו את הקריטריונים נתקלנו בבעיה בבניית מדגם השכבות בסקר הנוכחי, הנובעת מכך שהוא מוגבל בקבוצות הגיל. בעוד שניתן למצוא נתונים אודות גודל השכבות, המוגדרות על ידי הקריטריונים לעיל בנוגע לכלל האוכלוסייה, הרי שאין בנמצא אינפורמציה על המשקל של כל אחת מהשכבות הנ"ל באוכלוסיית קבוצות הגיל המסוימות שבהן המחקר עוסק: בני 15-18 ובני 21-24. כדי להתגבר על בעיה זו, השתמשנו בשיטה של סינון המדגם של בני הנוער והצעירים הבוגרים מתוך מדגם מייצג גדול פי כמה (גדול מהיחס שבין קבוצת הגיל

הנדונה לאוכלוסייה הבוגרת) של האוכלוסייה הבוגרת בישראל. דהיינו, נבנה מדגם שכבות מייצג של האוכלוסייה הבוגרת, שבו כל שכבה הייתה מיוצגת במדגם ביחס מתאים למשקלה בכלל האוכלוסייה. כל אחד מהנדגמים נשאל, האם בבית האב שלו יש בני נוער ו/או צעירים בוגרים בגילי אוכלוסיות המחקר ובהתאם לכך נבנו המדגמים המתאימים של כל אחת מקבוצת המחקר. משקלה של הקבוצה שיש לה טלפון סלולארי בלבד, נבדק באמצעות סקר אינטרנטי מיוחד. יש לציין כי מכל בית אב רואיין רק נדגם אחד, גם אם בבית האב גרים עוד צעירים בגילים המתאימים. אם לצורך הדגימה הנכונה היה צריך לראיין מבית אב מסוים יותר ממרואיין אחד, הוא הוחלף במרואיין אחר מאותה שכבה.

שאלון המחקר

הסקר הנוכחי כאמור הוא חלק מסדרת סקרי מעקב שנערכו בשנים 1998 ו-2004. בשתי השנים הללו נערכו הסקרים בקרב אותן שתי קבוצות גיל ונשאלו מקבץ גדול של שאלות זהות. ליבה זו חוזרת על עצמה גם בסקר הנוכחי. בכל אחת מהשנים הייתה קבוצה של שאלות רלוונטיות לאירועי התקופה. כך, בעוד שב-1998 סוגיית האינטרנט ורשתות חברתיות לא הייתה קיימת באותה רמת דומיננטיות, הרי שבשנת 2010, כבר בסיעור המוחות הראשוני בין צוות החוקרים, נדונה השפעת המחשב על מרכיבים שונים של הזהות הלאומית. עם זאת, היה לנו חשוב להימנע מדעות מוקדמות על אודות העולם הפנימי של בני הנוער בישראל ולפיכך ערכנו ראיונות עם עשרות בני נוער וביקשנו למצוא תמות נוספות הקשורות לנושאי המחקר שלא זיהינו אותן בעצמנו (הסוגיות שעלו מהראיונות מופיעות בפרק 6,

- "פנים מול פנים: ראיונות עם צעירים ובני נוער בישראל".
- ראיינו בני נוער וצעירים מכל אחת מקבוצות הגיל שהמחקר מתייחס אליהן במגזרים הבאים:
- ותיקים חילונים מעמד בינוני-גבוה, תושבי מרכז הארץ
 - ותיקים מסורתיים מעמד בינוני-נמוך, תושבי הפריפריה
 - ילדי עולי שנות ה-90 ואילך מחמ"ע
 - יהודים דתיים
 - ערבים.

איסוף הנתונים

איסוף הנתונים מקרב רוב המרואינים נערך באמצעות ראיונות טלפוניים. צעירים במגזר היהודי, בגילי 21 עד 24, שיש להם רק טלפון סלולארי, רואיינו באמצעות האינטרנט. על מנת לוודא שאין פערים בין המדיומים של העברת השאלון, הטלפון והאינטרנט, ביצענו pre-test ומצאנו שהתפלגות התשובות ביניהם אינה שונה. ערבים רואיינו בשפה הערבית (השאלון תורגם לערבית. התרגום תוקף על ידי תרגום דו-סטרי של שני מתרגמים). הראיונות נערכו ביולי 2010.

מתודולוגיה

מיון הנתונים לחלקים לאחר קבלת התשובות מיינו את שאלות הסקר לחלקים ולתת-פרקים, הדנים בנושאים שונים, לפי שתי אמות מידה: האחת אפריורי – תוקף פנים. כלומר הערכה של אלו שאלות עונות על אותו נושא, ומתייחסות לאותו עולם תוכן. אמת המידה השנייה שלפיה מוינו השאלות הייתה אמפירית – ביצענו ניתוח גורמים על

מנת לאתר את השאלות שיש להן גורם משותף המצביע על כך שאמפירית התפלגות התשובות עליהן דומה. ראוי לציין כי לא הייתה אי-הלימה כלשהי בין החלוקה לפי שתי אמות המידה הנ"ל. היו מקרים, כפי שיפורט בהמשך בדו"ח, שעל פי אמת המידה של תוקף הפנים, פריט מסוים הוערך מלכתחילה כשייך לחלק אחר מזה שהצביע עליו ניתוח הגורמים, אולם גם לפי תוקף הפנים, הפריט נמצא מתאים לנושא שעליו הצביע ניתוח הגורמים. במקרה כזה השתמשנו באמת המידה האמפירית.

בניית מדדים

ממצאי ניתוח הגורמים שימשו בסיס לצורך בניית המדדים. מדד נבנה מפריטים אשר ניתוח הגורמים הראה כי הם שייכים לאותו עולם תוכן ומבחן מהימנות פנימית ('אלפא קרונברג') הראה מקדם מהימנות $0.60 \leq$ (מקובל כי ערך זה מצדיק בניית מדד המבוסס על ניתוח גורמים). בדיקת מהימנות פנימית למדד שהוא תוצאה של שתי שאלות, נעשתה באמצעות ניתוח 'סולם גוטמן', שאלות חוברו למדד עם אחוז ההלימה ≤ 0.70 .

ניתוח הנתונים נערך הן לכלל הצעירים בכל קבוצת לאום והן בנפרד, לפי המאפיינים הבאים: קבוצת גיל, מגדר, ובקרב היהודים רמת הקרבה לדת וזהות פוליטית. שני סוגי ניתוחים אלה לא נערכו במגזר הערבי הן בשל המספר הקטן יחסית של מקרים שלא אפשר ניתוחים מתאימים, והן במקרה של זהות פוליטית, משום שאחוז גבוה מהצעירים הערבים לא ענו על שאלת הזהות הפוליטית.

בדיקת קשר עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים בחנו את הקשר שבין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים לבין כל אחד מהמדדים או כל אחת מהשאלות שלא צורפו למדד. המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים שנבחנו

הם: לאום, קבוצת גיל, מגדר, דתיות (בחלוקה ל: חרדי, דתי-לאומי, מסורתי וחילוני) וזהות פוליטית (בחלוקה מקובצת ל: ימין, מרכז, שמאל). על מנת לבחון את הקשר שבין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים לבין המענה על השאלות או על המדדים, השתמשנו במבחן ניתוח השונות ובמבחן t; מובהקות הקשרים עם פריט בודד, נבדקה באמצעות מבחן חי בריבוע.

הערות למקרא הנתונים

בפרק מופיעות טבלאות המציגות את התפלגות התשובות בכל אחת משאלות המחקר. טבלאות אלו מציגות נתונים לכלל המדגם, יהודים וערבים, והן לפי לאום, גיל, וקרבה לדת (בקרב המגזר היהודי בלבד). כדי לא להכביד על הקורא, בטבלאות המציגות את הנתונים קובצו יחד בכמה שאלות תשובות אחדות מסולם התשובות (למשל "מסכים בהחלט" ו"די מסכים"). דפוס הקיבוץ נקבע משיקולים אמפיריים; דהיינו ההתפלגות המלאה של התשובות. כך, למשל, כאשר ההתפלגות האמפירית הראתה כי נקודת החתך הנכונה היא בין "מסכים בהחלט" ל"די מסכים", ואילו אמפירית אין נקודת חתך בין "די לא מסכים" ל"בהחלט לא מסכים" – קובצו יחד שתי קטגוריות התשובה האחרונות ואילו שתי הראשונות הוצגו כל אחת בנפרד.

הקבצה זו עלולה להטעות את הקורא לחשוב שחלק מסולמות התשובות לא היו מאוזנים. לפיכך, חשוב להדגיש כי סולמות התשובות לשאלות היו מאוזנים, כלומר מספר התשובות בכיוון אחד (למשל חיובי) היה זהה למספר התשובות בכיוון האחר (למשל שלילי). כל אחד מחלקי דו"ח הממצאים מחולק לתת-פרקים. בכל תת-פרק מוצגות הטבלאות עם השאלות הרלוונטיות לו. התובנות העולות מהתשובות מוצגות באופן משולב בפרק הסיכום לכל

נושא. הסיכום של כל חלק כולל גם תמצות מילולי של הקשר בין העמדות הנבחנות בחלק לבין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים. מוצגים רק הקשרים שנמצאו מובהקים. אם קשר מסוים לא צוין, משמעות הדבר שהוא אינו מובהק סטטיסטית. סיכום ממצאי הקשרים מוצג פעמים על ידי דפוס הקשר (למשל, קשר חיובי עולה, קשר מטיפוס U, וכדומה) ופעמים מוצגות רק השכבות אשר התגובות בהן שונות באופן מובהק מהתגובות בקרב שכבות אחרות. בהקשר זה ראוי להעיר כי קביעה שנתון מסוים בשכבה מסוימת גבוה או נמוך יחסית לנתונים המתאימים בשכבות האחרות, אין משמעותו שהנתון בשכבה זו נמוך או גבוה באופן מוחלט.

בדו"ח לא צוינה רמת המובהקות המדויקת של הקשרים או הפערים השונים, אם קשר או פער צוין כמובהק, משמעות הדבר שרמת המובהקות קטנה מ-0.05.

חלק משאלות המחקר נקבעו על סמך מחקר העומק. נוסף על כך, קובץ ההתפלגויות המלא של תוצאות הסקר ניתן להורדה מאתר מרכז מאקרו לכלכלה מדינית (בכתובת: www.macro.org.il) ומאתר 'קרן פרידריך־אברט' בישראל (בכתובת: www.fes.org.il).

ממצאים

באמצעות הניתוח הסטטיסטי של התפלגויות התשובות קובצו השאלות לתשעה נושאים. מספר השאלות בכל נושא שונה ונקבע על ידי ניתוח הגורמים שמראה הלימות בין מאפייניהם של בני הנוער שענו

עליהם. לכן תיאור התשובות בכל נושא מבטא כמה אספקטים הנובעים מאותה סוגיית ליבה. סוגיות הליבה שמצאנו כי הסקר מכסה הן כדלקמן: זהות ותחושת שייכות אישית, תפיסות ועמדות לגבי החברה והמדינה, עמדות לגבי דו־קיום ערבי-ישראלי, עמדות פוליטיות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, עמדות חברתיות כלכליות, דת ומדינה, עמדות כלפי גרמניה, וחשיפה לאמצעי תקשורת ההמונים.

להלן נתאר כל נושא מבין התשעה בנפרד: הפריטים ששייכים אליו, והתפלגות התשובות בהן, בטבלאות לפי קבוצות אוכלוסייה שונות.

1. זהות ותחושת שייכות אישית

פריטים שנמצאו קשורים זה לזה בניתוח הגורמים: מטרות אישיות, תפיסות לגבי העתיד, תחושת ישראליות ותחושת שייכות ללאום היהודי.

מטרות אישיות

בפני המרואיינים הוצגה השאלה הבאה: "אקרא לך רשימה של מטרות שונות שאנשים שואפים להגשים בחיים שלהם", והם התבקשו לציין איזו מהן החשובה עבורם ביותר (המטרות הוצגו למרואיינים בסדר מתחלף).

טבלה מספר 1: שיעור המציינים כל אחת מהמטרות כחשובות ביותר

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		מטרות
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
12	12	11	9	11	9	להצליח מבחינה כלכלית

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		מטרות
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
54	28	67	63	64	54	להקים משפחה מאושרת
4	2	6	11	6	9	לתרום למדינה או לחברה
21	48	8	9	11	19	לרכוש השכלה גבוהה
8	10	6	7	7	8	שיהיו לך חברים טובים
1	--	2	1	1	1	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים: לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				מטרות
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
15	15	3	4	9	11	7	2	להצליח מבחינה כלכלית
57	61	82	87	61	59	68	82	להקים משפחה מאושרת
6	5	10	2	9	14	16	2	לתרום למדינה או לחברה
12	9	4	4	12	8	3	14	לרכוש השכלה גבוהה
9	8	1	--	8	7	5	--	שיהיו לך חברים טובים
1	2	--	3	1	1	1	--	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

תפיסות המרווינים לגבי עתידם האישי - פסימיות מול אופטימיות

המרואיינים נשאלו בנוגע לרמת האופטימיות או הפסימיות שלהם ביחס לעתידם האישי. השאלה על הסיכויים להגשמת השאיפות הוצגה לאחר שהמרואיינן ציין את המטרות החשובות לו בחיים וניסוחה היה: "מה הסיכוי של אנשים כמוך להגשים בישראל את השאיפות החשובות שלהם?"

טבלה מספר 2: תפיסות לגבי העתיד האישי
א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
-21 24	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. פסימיות או אופטימיות						
14	7	9	8	10	8	פסימי/די פסימי/לא אופטימי ולא פסימי
31	34	44	52	41	48	די אופטימי
55	57	46	39	48	43	מאוד אופטימי
--	2	1	1	1	1	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. סיכויים להגשמת שאיפות						
31	35	17	12	21	18	נמוכים מאוד/די נמוכים
43	40	52	62	50	56	די גבוהים
26	24	27	25	27	24	גבוהים מאוד
--	1	4	1	2	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. תחושת ביטחון אישי						
5	3	5	4	5	4	מרגיש איום גבוה מאוד
7	6	21	18	18	15	מרגיש איום די גבוה

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
-21 24	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
15	12	40	41	33	34	מרגיש איום די נמוך
72	78	33	37	43	47	לא מרגיש איום בכלל
1	1	1	--	1	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

שאלה נוספת בנוגע לתפיסת העתיד האישי שנמצאה קשורה לשאלות הקודמות מהניתוח הסטטיסטי שערכנו, הייתה באשר לתפיסות על האיום הביטחוני: "האם אתה מרגיש היום איום על הביטחון האישי שלך ושל הקרובים לך?" נמצא כי יש גורם משותף לכל שלוש השאלות, הן אלו שנוגעות לאופטימיות ולפסימיות והן זו שקשורה לביטחון אישי; סביר להניח כי גורם זה נוגע למיקום הפרט ברצף אופטימיות-פסימיות. עם זאת, בדיקת המהימנות הפנימית בין התגובות לשאלות השונות מצביעה על כך כי ניתן לחבר למדד משותף אחד רק את שתי השאלות הראשונות.

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונ ים	מסורתי ים	דתי ים	חרדי ים	חילונ ים	מסורתי ים	דתי ים	חרדי ים	
א. פסימיות או אופטימיות								
8	8	12	9	9	8	6	4	פסימי/די פסימי / לא אופטימי ולא פסימי
51	47	36	31	57	48	51	54	די אופטימי
41	45	51	57	33	44	41	40	מאוד אופטימי

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
--	--	1	3	1	--	2	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. סיכויים להגשמת שאיפות								
23	24	9	6	16	15	4	2	נמוכים מאוד/די נמוכים
57	50	53	43	62	54	75	63	די גבוהים
18	23	38	42	21	30	20	30	גבוהים מאוד
2	3	--	9	1	1	1	5	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. תחושת ביטחון אישי								
5	5	5	3	4	5	4	--	מרגיש איום גבוה מאוד
21	26	20	19	16	17	20	26	מרגיש איום די גבוה
43	42	42	25	49	39	37	19	מרגיש איום די נמוך
31	26	33	49	31	39	39	54	לא מרגיש איום בכלל
--	1	--	4	--	--	--	1	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

מעורבות בחברה הישראלית השאלות שעל פניהן נועדו לבחון תחושת ישראליות ותרומה לחברה הישראלית היו: "האם אתה מרגיש או לא מרגיש את עצמך כחלק מהחברה הישראלית?"; "האם שירת בצבא או האם אתה מתכוון לשרת בצבא?"; "האם אתה פעיל בארגון התנדבותי אזרחי שפועל למען החברה, כגון ארגון שפועל לטובת עולים, נשים, נכים, שכבות חלשות, עובדים זרים ופליטים, שמירה על הסביבה וכדומה?"

ניתוח גורמים ומבחן מהימנות פנימית מראה, כי שלושת דפוסי ההתנהגויות והתחושות - שירות בצבא, תחושת הפרט שהוא חלק מהחברה הישראלית ופעילות בארגון התנדבותי אזרחי שפועל למען החברה - שייכים לאותו עולם תוכן שניתן לכנותו מעורבות בחברה הישראלית; אולם לא ניתן לחבר אותם לממד אחד משותף.

ראוי להעיר בהקשר זה כי הסקר בחן גם פעילות חברתית באינטרנט, אולם נמצא כי סוג זה של פעילות לא שייך לעולם התוכן של מעורבות בחברה. נראה כי בקרב מי שפועלים באמצעות האינטרנט, מרכיב האינטרנט חזק יותר מהמרכיב של הפעילות החברתית. ישנם צעירים שמעורבים חברתית אבל לא גולשים באינטרנט ולהפך, ישנם אנשים שמבצעים פעילויות חברתיות רק באינטרנט ולא באמצעי אחר.

טבלה מספר 3: אינדיקטורים של מעורבות בחברה הישראלית

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
-21 24	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. תחושה של חלק מהחברה הישראלית						
19	18	54	49	45	41	מרגיש במידה רבה
35	42	31	40	32	40	מרגיש במידה מסוימת
45	39	15	11	22	18	מרגיש במידה מועטה/ כלל לא
1	1	--	--	1	1	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. שירות בצבא						
9	1	46	2	36	1	שירת או משרת בצבא
4	10	2	82	2	63	מתכוון לשרת כולל שירות בגרעין נח"ל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
-21 24	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
--	2	25	3	19	2	שירת/משרת בשירות לאומי
1	--	2	1	2	1	פטור משירות מסיבות בריאות
2	4	14	8	11	7	פטור מסיבות דתיות
--	3	1	--	1	1	פטור מטעמים מצפוניים
81	79	3	3	23	22	לא מתכוון לשרת בצבא
3	1	2	--	2	1	מסרב להשיב
--	--	5	1	4	2	משרת כיום
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. פעילות בארגון התנדבותי						
24	21	18	24	20	23	פעיל בהווה
12	9	21	14	19	13	היה פעיל בעבר
64	70	61	62	61	64	לא היה פעיל בעבר ובהווה
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. תחושה של חלק מהחברה הישראלית								
58	56	66	28	50	56	45	21	מרגיש במידה רבה
26	33	26	43	39	34	47	54	מרגיש במידה מסוימת
15	11	8	26	11	10	7	20	מרגיש במידה מועטה/כ לל לא
1	--	--	3	--	--	1	5	לא

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. שירות בצבא								
62	49	26	6	2	--	1	--	שירת/משרת בצבא
--	--	2	6	93	92	67	9	מתכוון לשרת כולל שירות בגרעין נח"ל
23	29	42	9	--	2	10	--	שרת/משרת בשירות לאומי
4	1	1	--	1	--	2	2	פטור מסיבות בריאות
1	4	12	60	--	3	16	56	פטור מסיבות דתיות
1	2	--	--	--	--	--	3	פטור מטעמי מצפון
1	3	1	12	1	--	2	30	לא מתכוון לשרת בצבא
2	--	2	7	2	2	1	--	מסרב להשיב
4	7	11	--	1	1	1	--	משרת כיום
2	5	3	--	--	--	--	--	משרת כיום בקבע
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. פעילות בארגון התנדבותי								
15	14	19	31	22	29	24	16	פעיל

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								בהווה
19	21	32	12	14	14	11	16	היה פעיל בעבר
66	65	49	56	64	57	65	68	לא היה פעיל בעבר ובהווה
--	--	--	1	--	--	--	--	מסרב להשיב
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

תחושת שייכות ללאום - יהודים לאומה היהודית, ערבים לאומה הערבית

תחושת השייכות ללאום של המרואיינים היהודים נבחנה משלושה אספקטים: האחד, **תחושת שייכות לאומה היהודית**. תחושה זו נבחנה בשלוש שאלות דומות הבוחנות מה תפיסת הנוער בנוגע לקשר שלהם לכלל היהודים בעולם. השאלות שנשאלו הן כדלקמן:

- "עבורך באופן אישי, באיזו מידה היותך יהודי/יה קשורה להרגשה של להיות חלק מהעם היהודי ברחבי העולם?"

- "באיזו מידה את/ה מרגיש/ה קרוב/ה ליהודים החיים במדינות אחרות מישראל?"

- "באיזו מידה את/ה מסכים/ה או מתנגד/ת למשפט אני מתייחס/ת לכלל היהודים בעולם כאל משפחה?"

האספקט השני המעיד על תחושת השייכות ללאום, הוא תפיסת הצורך בתמיכה בקשרים שבין היהודים בישראל לבין היהודים החיים בחו"ל. השאלות שהופנו למרואיינים בהקשר זה הן:

- "האם את/ה בעד או נגד השימוש בכספי הציבור של מדינת ישראל לתמיכה בהבאת צעירים יהודים

החיים בחו"ל לביקור בישראל, ובעידוד צעירים יהודים החיים בחו"ל לעלות לישראל?" בקרב המגזר הערבי הסקר בחן רק תחושת שייכות לאומה הערבית כולה:

"עבורך באופן אישי, באיזו מידה היותך ערבי/יה קשור/ה להרגשה של להיות חלק מהעם הערבי ברחבי העולם?"

נמצא כי כל הפריטים שבחנו תחושת שייכות לאומה היהודית, הם אכן מאותו עולם תוכן וכי ניתן לחבר אותם לממד משותף אחד. ראוי לציין, כי אֶפְרִיורית שיערנו כי רמת ההתעניינות בשואה קשורה אף היא לתחושת השייכות לאומה היהודית. אולם, ניתוח גורמים הראה כי עניין בשואה שייך לעולם תוכן אחר, והוא האמונה שיהודים יכולים להיות חיים יהודים מלאים רק בישראל. טבלה מספר 4 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 4: תחושת שייכות לאומה

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. שייכות לעם היהודי						
(1) הרגשה של היות הפרט חלק מהעם כולו						
34	27	57	54	51	48	במידה רבה מאוד
18	24	22	26	21	26	במידה די רבה
20	28	10	12	12	16	במידה מסוימת
27	21	8	6	14	8	במידה מעטה מאוד / כלל לא
1	--	3	2	2	2	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(2) קרבה לבני העם החיים במדינות אחרות						
24	17	28	23	27	21	במידה רבה מאוד
14	25	27	29	24	28	במידה די רבה
22	25	24	28	24	27	במידה מסוימת
40	33	20	20	24	24	במידה מעטה מאוד /

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
						כלל לא
--	--	1	--	1	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
3) עמדות כלפי היחס לבני הלאום באשר הם כאל משפחה						
44	49	36	34	38	38	מסכים בהחלט
21	27	42	43	37	39	נוטה להסכים
34	22	20	21	23	21	נוטה לא להסכים / לא מסכים
1	2	2	2	2	2	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
4) עמדות כלפי תמיכה בהשקעה בקשרים עם יהודים בארצות אחרות						
		47	41			בהחלט בעד
		39	45			די בעד
		11	11			די נגד / בהחלט נגד
		3	3			לא יודע/ת
		100%	100%			סה"כ
ב. רצון שצעירים יהודים מהעולם יבואו לישראל						
1) עמדות כלפי השקעה בהבאתם לביקור						
		39	38			בהחלט בעד
		42	41			די בעד
		15	18			די נגד / בהחלט נגד
		4	3			לא יודע/ת
		100%	100%			סה"כ
2) עמדות כלפי עידוד עלייה						
		54	54			בהחלט בעד
		33	33			בעד
		9	10			די נגד / בהחלט נגד
		4	3			לא יודע/ת
		100%	100%			סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21	גילי 18-15	
------------	------------	--

חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. שייכות לעם היהודי								
(1) הרגשה של היות הפרט חלק מהעם כולו								
43	58	75	74	41	65	63	67	במידה רבה מאוד
24	21	21	19	32	21	24	23	במידה די רבה
14	11	3	5	17	10	7	7	במידה מסוימת
18	5	1	2	8	3	3	--	מעטה מאוד/כל ל לא
1	5	--	--	2	1	3	3	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(2) קרבה לבני העם החיים במדינות אחרות								
12	27	37	60	17	20	31	54	במידה רבה מאוד
24	26	39	22	24	33	34	28	במידה די רבה
30	26	20	14	33	30	23	7	במידה מסוימת
34	19	4	3	26	17	12	11	מעטה מאוד/כל ל לא
--	2	--	1	--	--	--	--	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(3) עמדות כלפי היחס לבני הלאום באשר הם כאל משפחה								
20	34	51	64	21	35	55	58	מסכים בהחלט
45	48	39	30	48	44	32	40	נוטה להסכים
34	14	8	4	30	20	10	--	נוטה לא להסכים/לא

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								מסכים
1	4	2	2	1	1	3	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(4) עמדות כלפי תמיכה בהשקעה בקשרים עם יהודים בארצות אחרות								
39	49	56	51	37	47	41	49	בהחלט בעד
43	32	39	36	48	43	45	37	די בעד
14	14	4	10	13	8	10	10	די נגד / בהחלט נגד
4	5	1	3	2	2	4	4	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. רצון שצעירים יהודים מהעולם יבואו לישראל								
(1) עמדות כלפי השקעה בהבאתם לביקור								
38	40	48	31	34	43	41	35	בהחלט בעד
44	38	42	42	41	40	41	47	די בעד
13	18	10	21	22	15	13	16	נגד
5	4	--	6	3	2	5	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(2) עמדות כלפי עידוד עלייה								
46	58	76	47	44	62	62	56	בהחלט בעד
39	28	21	36	42	27	26	35	די בעד
11	9	3	11	12	10	8	5	נגד
4	5	--	6	2	1	4	4	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום
(1) מטרות הצעירים

המטרה החשובה והבולטת ביותר בקרב הצעירים היהודים היא הקמת משפחה מאושרת. כשני שלישים בשתי קבוצות הגיל ציינו מטרה זו. יתר המרואיינים מתפלגים בחלקים כמעט שווים בין כל המטרות האחרות שאליהן הסקר התייחס, ללא ריכוז בולט במטרה אחת.

גם אצל הצעירים הערבים הבוגרים, הקמת משפחה מאושרת היא המטרה השכיחה ביותר (קצת למעלה ממחציתם מציינים אותה), אולם יש ריכוז משמעותי במטרה נוספת – רכישת השכלה. כך שהמטרה הבולטת ביותר בקרב בני הנוער והצעירים הערבים היא רכישת השכלה. כמחציתם (48%) ציינו מטרה זו כחשובה ביותר בחייהם, לעומת כרבע (28%) שציינו הקמת משפחה מאושרת. הסבר אפשרי לכך הוא שרכישת השכלה אצל בני נוער ערבי, כמו בקרב מיעוטים אחרים בעולם, נתפסת כמנגנון היחיד המאפשר מוביליות חברתית והתקדמות בחברה. לכן מטרה זו הופכת כה חשובה עד כי היא דוחקת למקום השני את המטרה של הקמת משפחה מאושרת, אולם ייתכן גם שהם התייחסו רק למטרות בהווה, והקמת משפחה עדיין רחוקה מהם.

(2) רמת האופטימיות

א) רובם הגדול של הצעירים הישראלים, יהודים וערבים, אופטימיים באשר לסיכויים שלהם להגשמת מטרותיהם. נמצא קשר בין המטרות החשובות למרואיינים לבין תפיסת הסיכויים להשיגן. במגזר היהודי שתי המטרות שנתפסות כבעלות סיכויי הגשמה גבוהים יחסית, הן הקמת משפחה ותרומה למדינה או לחברה, ללא הבדלים בסיכויי שאר המטרות; במגזר הערבי הסיכויים הגבוהים ביותר הן לרכישת חברים והנמוכים ביותר – להצלחה כלכלית ותרומה לחברה.

ב) רק מיעוט (כחמישית עד כרבע) במגזר היהודי

וכעשירית במגזר הערבי מרגישים איום על ביטחונם. לא נמצא קשר בין תחושת האיום על הביטחון האישי לבין תחושת האיום על המדינה.

(3) תחושת שייכות

רוב גדול של הצעירים היהודים מרגישים שייכות לחברה ולאומה, אולם תחושת השייכות הן לחברה והן לאומה אינה מלאה, רק כמחציתם מרגישים כך במידה רבה.

באשר לצעירים הערבים, תחושת השייכות שלהם נמוכה יותר, כמחציתם מרגישים תחושת שייכות בדרגה כלשהי לחברה הישראלית ולאומה שלהם. אולם, רק כחמישית מהם מרגישים מידה רבה של שייכות לחברה הישראלית וכשליש מידה רבה של שייכות לאומה הערבית.

בשני המגזרים נמצא קשר בין תפיסת הסיכויים להגשמת השאיפות לבין תחושת השייכות. ככל שהסיכויים להגשמת השאיפות גבוהים יותר, כן תחושת השייכות גבוהה יותר. מנתוני הסקר אין לדעת אם הקשר הוא סיבתי ואינו מתווכ על ידי משתנה אחר.

בין חמישית לרבע מהמרואינים, יהודים וערבים, דיווחו במועד הריאיון כי הם פעילים בארגון התנדבותי; בסך הכול כ-40% מהיהודים וכשליש מהערבים פעילים בהווה או היו פעילים בעבר בארגון התנדבותי.

בשני המגזרים נמצא כי ככל שעולה תחושת השייכות עולה גם חלקם של מי שמדווחים על רצון לתרום לחברה ועל פעילות התנדבותית. קשר זה אינו מפתיע, והוא בהתאם לציפיותינו – שיעור ההתנדבות כמו הרצון לתרום לחברה שאליה אדם שייך – עולה ככל שתחושת השייכות גבוהה יותר.

(4) התשובות לפי מאפיינים סוציודמוגרפיים

(א) פערים בין קבוצות הלאום:
בנושאים שנסקרו בחלק הנוכחי ישנם הבדלים מובהקים בין התשובות שנתנו בני הנוער והצעירים הבוגרים היהודים לתשובותיהם של הערבים. הסיכויים שהערבים מייחסים להגשמת השאיפות שלהם נמוכים מאלו שמייחסים להם היהודים. בצד פער זה נמצא גם שתחושת השייכות של הערבים, הן לחברה הישראלית והן לאומה שלהם, נמוכה מזו של היהודים.

תחושת השייכות הנמוכה יחסית של הערבים לחברה הישראלית נובעת ממאפיינים שונים של מצבם הגיאופוליטי, סוציו-כלכלי, מה שמשפיע בהתאם גם על תפיסת הסיכויים שלהם להגשמת תקוותיהם. עם זאת, מעניין הממצא בדבר תחושת השייכות הנמוכה יחסית של הערבים לאומה הערבית, מה שעשוי להעיד על ההשפעות – בחלקן בלתי-מודעות ובלתי-רצוניות – של התרבות הישראלית עליהם, ובמקביל הפנמת היחס החשדני בחלקו שמפגינים כלפיהם ערבים החיים במדינות אחרות.

עם זאת, רמת האופטימיות של הערבים והיהודים דומה. ייתכן שמשמעות הדבר היא שסף האופטימיות של הערבים נמוך מזה של היהודים, אך ייתכן גם שהדבר נובע ממאמצים שהם עושים כדי להגדיל את הסיכויים להגשמת שאיפות אלו. אחד הסממנים של מאמצים אלו הוא הממצא שרכישת השכלה ממוקמת בקרב הצעירים הערבים, בעיקר בני הנוער, כמטרה החשובה ביותר, ובאופן משמעותי יותר מאשר בקרב היהודים.

(ב) פער בין קבוצות גיל:
הממצאים מלמדים שאין הבדלים במגזר היהודי בין קבוצות הגיל, בתשובות שניתנו לשאלות שבהן עסק החלק הנוכחי. לעומת זאת, בקרב הערבים כן נמצא הבדל מובהק בתשובותיהם של הנשאלים, בשאלה לגבי המטרות החשובות להם. בשלב זה של חייהם, הצעירים הבוגרים שואפים יותר מבני הנוער להקים משפחה

מאושרת והנוער שואפים יותר מהצעירים הבוגרים לרכוש השכלה.

(ג) פערים מגדריים:

במגזר היהודי, הבנים אופטימיים יותר מהבנות לגבי עתידם, גם תחושת האיום על הביטחון האישי גבוהה בקרב בנות יותר מאשר בקרב בנים (אמנם בחלוקה דיכוטומית אין הבדלים מגדריים, אולם אם מתייחסים לסולם רגיש יותר, חלקם של הבנים שאומרים שהם כלל לא מרגישים איום גבוה מהחלק המתאים בקרב הבנות). יחד עם החשש הגבוה יותר בקרב הבנות לביטחון האישי שלהן ושל הקרובים להן, בנות שואפות להקמת משפחה מאושרת יותר מבנים. לעומת זאת, בנים יותר מבנות שמים להם רכישת השכלה למטרה חשובה. במגזר הערבי, שיעור הגברים שמרגישים שייכות לחברה הישראלית, גבוה משיעורן של הנשים. נוסף על כך, נשים שואפות משמעותית יותר מגברים לרכוש השכלה גבוהה. ממצא זה נובע מכך שההשכלה נתפסת בקרבן ככלי של ניעות חברתית ועצמאות כלכלית, בחברה שבה הן מוחלשות פעמיים: פעם אחת על ידי הרוב היהודי ופעם שנייה על ידי החברה המסורתית המוסלמית, אשר לא תמיד תומכת בשוויון בין המינים.

(ד) קשר עם קרבה לדת (יהודים בלבד):

בשתי קבוצות הגיל, חלקם של הדתיים (כולל חרדים) שטענו כי הקמת משפחה היא המטרה החשובה להם ביותר, גבוה מהחלק המתאים בקרב מסורתיים וחילוניים. החילוניים פסימיים יותר מאשר אנשים שקרובים יותר לדת. עוד נמצא כי בקרב בני נוער המטרה של תרומה למדינה גבוהה יחסית בקרב הדתיים (לא חרדים), המסורתיים ונמוכה יחסית בקרב החרדים.

(ה) קשר עם זהות פוליטית:

בני נוער וצעירים שממקמים עצמם בשמאל של הרצף הפוליטי אומרים יותר מהאחרים שהאיפוף החשובות

ביותר להם הן לתרום למדינה ולרכוש השכלה. עם זאת הם פסימיים יותר מאשר האחרים.

2. תפיסות ועמדות לגבי החברה והמדינה

בחלק הנוכחי אנחנו מתארים עמדות שנמצאו בניתוח גורמים כקשורות זו לזו, בנושאים הבאים: באיזו מדינה היו רוצים לחיות, אמונה שרק ישראל היא הבית היהודי (עבור יהודים), החשיבות שערבים מייחסים לכך שישראל תהיה מדינת כל אזרחיה (עבור הערבים), אמון במוסדות שלטון, מאפייני דפוס הדמוקרטיה שהצעירים רוצים לתת למדינה, תפיסות לגבי האיומים על המדינה.

באיזו מדינה היו בני הנוער רוצים לחיות מאפייני המדינה שבני הנוער והצעירים היו מעוניינים שיתקיימו בישראל נבחנו באמצעות כמה שאלות. השאלה הראשונה בחנה ישירות את החשיבות המיוחסת לכך שלמדינה יהיו מאפיינים מסוימים. השאלה הציגה בפני המרואינים רשימה של מאפיינים שונים של מדינה - רמת חיים גבוהה, יותר שוויון כלכלי בין האזרחים, מדינה דמוקרטית, מדינה יהודית (למגזר היהודי)/מדינת כל אזרחיה (למגזר הערבי), חיה בשלום עם שכנותיה, לכל הקבוצות שבה שוויון מלא בזכויות פוליטיות, שוויון בין נשים וגברים - ולגבי כל אחד מהם הם התבקשו לציין, "עד כמה חשוב או לא חשוב" שלמדינה יהיה מאפיין זה. לאחר שהמרואינים התייחסו לכל מאפיין בנפרד, הם התבקשו לציין: "מבין הדברים הבאים (שפורטו לעיל) מה הכי חשוב לך לגבי המדינה?" שאלה אחרת הייתה: "האם את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה

עם המשפט האומר כי הממשלה צריכה להבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח?"

ניתוח הגורמים הורה כי כל הפריטים הנ"ל, להוציא 'מדינה יהודית/מדינת כל אזרחיה', הם מאותו עולם תוכן. תוצאות ניתוח הגורמים מעניינות בהקשר הנוכחי, כי הן מאשרות את ההנחה שכל שאר מאפייני המדינה ברשימה נתפסים חיוביים באופן אוניברסלי, ואילו הנושא של 'מדינה יהודית' הוא קונטרוברסלי בקרב היהודים, כמו שהנושא 'מדינת כל אזרחיה' הוא קונטרוברסלי בקרב הערבים. טבלה מספר 5 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 5: החשיבות המיוחסת למאפיינים שונים של המדינה

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
18-15	24-21	18-15	18-15	24-21	18-15	
א. מדינה עם רמת חיים גבוהה						
11	14	3	2	4	4	לא חשוב/די לא חשוב
17	27	16	26	16	26	די חשוב
69	59	66	72	66	70	חשוב מאוד
3	--	16	--	14	--	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
10	8	12	11	11	10	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ב. מדינה שיש בה יותר שוויון כלכלי בין האזרחים						
11	14	3	4	4	6	לא חשוב/די לא חשוב
15	24	19	18	18	19	די חשוב
73	61	68	73	69	71	חשוב מאוד
1	1	10	5	9	4	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
8	10	10	6	10	7	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
18-15	24-21	18-15	18-15	24-21	18-15	
ג. מדינה דמוקרטית						
7	12	4	2	4	3	לא חשוב/די לא חשוב
11	16	17	19	16	19	די חשוב
81	71	63	77	66	76	חשוב מאוד
1	1	16	2	14	2	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
17	20	11	17	13	18	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ד. מדינה שחיה בשלום עם שכנותיה						
13	14	10	6	10	7	לא חשוב/די לא חשוב
8	14	21	26	19	24	די חשוב
78	72	54	68	58	69	חשוב מאוד
1	--	15	--	13	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
23	22	16	20	18	21	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. מדינה עם רמת חיים גבוהה								
1	4	1	9	1	1	4	9	לא חשוב/די לא חשוב
12	14	22	23	24	23	29	44	די חשוב
74	68	52	55	75	76	67	44	חשוב מאוד
13	14	25	13	--	--	--	3	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
17%	12%	7%	3%	14%	10%	9%	--	אחוז שציינו את הנושא כחשוב

גילי 24-21				גילי 18-15				מכול
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								מכול
ב. מדינה שיש בה יותר שוויון כלכלי בין האזרחים								
10	7	8	10	9	3	11	26	לא חשוב/די לא חשוב
33	28	25	27	39	6	40	30	די חשוב
47	54	47	44	52	38	49	42	חשוב מאוד
10	11	20	19	--	53	--	2	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
10%	15%	6%	9%	7%	7%	5%	2%	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ג. מדינה דמוקרטית								
3	1	8	10	1	3	3	7	לא חשוב/די לא חשוב
12	19	22	23	12	17	33	42	די חשוב
70	70	48	52	87	80	64	49	חשוב מאוד
15	10	22	15	--	--	--	2	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
21%	7%	5%	--	22%	21%	7%	5%	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ד. מדינה שחיה בשלום עם שכנותיה								
5	12	16	11	5	4	8	18	לא חשוב / די לא חשוב
20	28	25	13	20	27	39	21	די חשוב
60	50	39	57	75	69	52	56	חשוב מאוד
15	10	20	19	--	--	1	5	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
25%	11%	6%	11%	26%	18%	14%	14%	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ה. מדינה שיש לכלל הקבוצות שבה שוויון מלא בזכויות פוליטיות								
15	24	29	22	8	15	23	15	לא חשוב / די לא חשוב
35	36	25	28	40	42	42	44	די חשוב
38	34	32	29	51	42	34	37	חשוב מאוד
12	6	14	21	1	1	1	4	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
3%	3%	2%	2%	9%	7%	1%	5%	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ו. מדינה שיש בה שוויון בין נשים וגברים								
1	7	6	30	2	4	7	30	לא חשוב / די לא חשוב
12	16	28	27	14	19	34	33	די חשוב
69	63	50	26	84	77	59	28	חשוב מאוד
18	14	16	17	--	--	--	9	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
5%	8%	4%	--	7%	5%	1%	2%	אחוז שציינו את הנושא כחשוב מכול
ז. יש לתת לכוח השוק לפעול במשק עם רק מינימום של התערבות הממשלה								
13	15	9	17	10	12	7	21	מסכים בהחלט
36	33	36	30	36	43	43	40	נוטה

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								להסכים
43	36	43	31	41	38	34	28	נוטה לא להסכים/בהחלט לא מסכים
8	16	12	22	13	7	16	11	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

אמון במוסדות שלטון

אמון במוסדות שלטון הוא אחד התנאים לקיום משטר דמוקרטי. לפיכך, שאלה בנוגע לרמת האמון במוסדות הללו נכללה בשלושת הסקרים שנערכו בקרב בני הנוער. מוסדות השלטון שבנוגע אליהם נבחן אמון בני הנוער הם: צה"ל, משטרה, מערכת המשפט, הכנסת, המפלגות, אמצעי התקשורת, מוסדות הדת (כמו הרבנות) וההסתדרות.

לגבי כל אחד מהמוסדות הללו התבקשו המרואיינים לציין: "באיזו מידה יש לך אמון בו (את/ה סומך/ת עליו)?" ניתוח הגורמים ומבחן מהימנות פנימית הראו כי אמון בכל המוסדות שנבחנו, להוציא מוסדות הדת, שייך לאותו עולם תוכן, וכי ניתן לחבר את פריטי השאלות המתאימים למדד אחד משותף.

הממצא שאמון במוסדות הדת שייך לעולם תוכן אחר, מעניין ביותר. למעשה מצאנו כי האמון במוסדות הדת שייך לנושא האמונה בכך שרק ישראל היא בית ליהודים. ממצא זה מתחבר לכך, שהמאפיין הסוציו-דמוגרפי המנבא דפוסי הצבעה בצורה הטובה ביותר הוא רמת הדתיות. על כן, בהמשך. טבלה מספר 6 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 6: אמון במוסדות שלטון

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
צה"ל						
20	17	48	66	41	53	יש אמון מלא
20	25	41	29	36	28	יש אמון
15	19	7	3	9	7	כמעט שאין אמון
40	37	3	2	12	11	אין אמון כלל
5	2	1	--	2	1	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
משטרה						
20	25	9	22	12	23	יש אמון מלא
35	39	45	53	42	49	יש אמון
16	20	30	16	27	17	כמעט שאין אמון
26	15	15	8	18	10	אין אמון כלל
3	1	1	1	1	1	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
מערכת המשפט						
26	26	11	17	15	19	יש אמון מלא
42	44	41	55	41	53	יש אמון
12	18	27	17	23	17	כמעט שאין אמון
14	10	19	8	18	9	אין אמון כלל
6	2	2	3	3	2	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
הכנסת						
10	17	3	7	5	9	יש אמון מלא
28	35	28	46	28	44	יש אמון
22	24	41	30	36	28	כמעט שאין אמון
28	20	26	14	26	16	אין אמון כלל
12	4	2	3	5	3	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
המפלגות						
6	10	2	3	3	5	יש אמון מלא
24	34	21	38	22	37	יש אמון
19	28	44	40	38	37	כמעט שאין אמון
41	23	29	14	32	16	אין אמון כלל
10	5	4	5	5	5	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
אמצעי התקשורת						
10	15	3	5	5	8	יש אמון מלא
45	46	40	57	41	53	יש אמון
17	22	34	30	30	28	כמעט שאין אמון
23	17	21	8	21	11	אין אמון כלל
5	--	2	--	3	--	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ההסתדרות						
17	13	4	7	7	8	יש אמון מלא
26	34	37	49	34	45	יש אמון
16	26	22	16	21	19	כמעט שאין אמון
26	16	17	13	19	14	אין אמון כלל
15	11	20	15	19	14	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
צה"ל								
48	58	59	28	68	73	68	30	יש אמון מלא
42	36	36	47	29	23	32	47	יש אמון

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מטורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מטורתיים	דתיים	חרדים	
7	4	5	11	2	2	--	14	כמעט שאין אמון
2	2	--	8	1	2	--	9	אין אמון כלל
1	--	--	6	--	--	--	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
משטרה								
9	16	6	5	23	24	23	12	יש אמון מלא
47	38	56	38	56	50	53	51	יש אמון
33	23	28	34	13	19	15	26	כמעט שאין אמון
11	21	10	21	8	7	7	9	אין אמון כלל
--	2	--	2	--	--	2	2	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
מערכת המשפט								
13	17	8	2	21	18	12	7	יש אמון מלא
52	40	37	19	60	58	50	28	יש אמון
25	26	29	29	11	17	21	39	כמעט ואין אמון
9	15	24	45	5	6	13	26	אין אמון כלל
1	2	2	5	3	1	4	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
הכנסת								
1	4	5	3	8	7	6	2	יש אמון מלא
32	27	28	21	47	47	51	30	יש אמון

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
43	39	46	32	33	28	25	35	כמעט שאין אמון
23	28	20	39	10	17	14	26	אין אמון כלל
1	2	1	5	2	1	4	7	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
המפלגות								
1	1	4	1	5	4	1	--	יש אמון מלא
21	23	22	21	41	35	38	40	יש אמון
49	39	51	34	37	42	44	30	כמעט שאין אמון
26	33	23	35	13	15	12	23	אין אמון כלל
3	4	--	9	4	4	5	7	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
אמצעי התקשורת								
4	5	2	1	6	7	2	5	יש אמון מלא
56	42	25	15	68	57	38	28	יש אמון
32	32	40	38	22	28	45	46	כמעט שאין אמון
8	20	32	41	4	8	14	21	אין אמון כלל
--	1	1	5	--	--	1	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
הסתדרות								
3	6	5	1	7	10	5	--	יש אמון מלא
40	33	42	31	45	52	56	32	יש אמון

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
26	27	20	12	19	15	9	26	כמעט שאין אמון
14	20	10	27	13	13	8	21	אין אמון כלל
17	14	23	29	16	10	22	21	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

מאפיינים רצויים של דפוס הדמוקרטיה של המדינה בסעיף קודם ראינו כי רוב הצעירים, הן היהודים והן הערבים, מייחסים חשיבות (רבה או די רבה) לכך שהמדינה תהיה דמוקרטית. בסעיף הנוכחי נבחן מהו דפוס הדמוקרטיה שרוצים להעניק למדינה. השאלות שבחנו זאת התייחסו לנושאים הבאים: שיטת הממשל, דמוקרטיה לעומת ביטחון, שוויון זכויות למגזרים שונים, עמדות כלפי מרי אזרחי. ניתוח גורמים מצביע על כך שארבעת הנושאים הללו אינם מאתו עולם תוכן; כך, למשל, עמדות כלפי שוויון זכויות אינן מאתו עולם תוכן של שיטת הממשל הרצויה. השאלה שבחנה **העדפות לשיטת ממשל הייתה: "האם המשפט - כמה מנהיגים חזקים היו יכולים לתקן את המצב במדינה יותר טוב מכל החוקים והדיבורים - מתאר נכון או לא נכון את דעתך?"** השאלה שבחנה העדפות בין **ערכי דמוקרטיה לערך הביטחון הייתה: "לפעמים העקרונות של הדמוקרטיה מתנגשים עם צורכי ביטחון המדינה. כאשר זה קורה, מה צריך לקבוע - צורכי ביטחון המדינה או ערכי הדמוקרטיה?"** תפיסת **החשיבות לשוויון זכויות למגזרים שונים**

נבחנה גם בסעיף הראשון בחלק זה. המרואיינים נשאלו על החשיבות שהם מייחסים לכך שמדינת ישראל תהיה: "מדינה שלכל הקבוצות בה יש שוויון מלא בזכויות פוליטיות", ו"מדינה שיש בה שוויון בין נשים וגברים."

עמדות המרואיינים כלפי מרי אזרחי נבחנו הן בהקשר של תהליך השלום והן בהקשר של שירות בצבא. בהקשר של תהליך השלום נבדקו עמדות כלפי מרי אזרחי בדפוסים שונים - אלים ולא-אלים. נוסח השאלות היה:

"האם לאזרחים שחושבים שמדיניות הממשלה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל, מותר או אסור לדעתך:

"לנקוט שיטות של מרי אזרחי לא-אלים (למשל: להפגין ללא רישיון, לא לשלם מסים, לסרב לשרת בצבא)", או: "לנקוט שיטות של מרי אזרחי אלים (למשל להתנגד בכוח לפינוי יישובים, או לחלופין להתנגד בכוח לבניית גדר ההפרדה)".

בהקשר של שירות צבאי בחן הסקר עמדות כלפי סרבנות: "האם מוצדק או לא מוצדק שחייל יסרב למלא פקודה אם היא נוגדת את מצפונו (למשל פקודה להשתתף בפינוי יישובים למי שמתנגד לפינוי, או פקודה לשרת בשטחים למי שמתנגד להשאת צה"ל ביהודה ושומרון)?"

טבלאות מספר 7 ו-8 מציגות את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 7: החשיבות המיוחסת להיות מדינה

דמוקרטיה -

עמדות כלליות והתייחסות למצבים ספציפיים*

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

* הנתונים המתייחסים לעמדות הנוגעות לחשיבות היות המדינה דמוקרטית ולצורך בשוויון בין מגזרים שונים, מוצגים בטבלה מספר 5 בפרק זה.

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. צורכי ביטחון המדינה לעומת ערכי הדמוקרטיה						
33	32	77	70	65	60	צורכי הביטחון עדיפים
60	64	19	25	30	35	ערכי הדמוקרטיה עדיפים
7	4	4	5	5	5	אין דעה
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. האם מנהיגים חזקים ויעילים יותר מהחוקים והדיבורים						
46	47	39	37	41	40	מנהיגים חזקים לא יעילים מהחוקים והדיבורים
52	52	57	60	55	58	מנהיגים חזקים יעילים יותר מהחוקים והדיבורים
2	1	4	3	4	2	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני ים	מסורת יים	דתי ים	חרדי ים	חילוני ים	מסורת יים	דתי ים	חרדי ים	
א. צורכי ביטחון המדינה לעומת ערכי הדמוקרטיה								
71	76	89	78	64	73	77	77	צורכי הביטחון עדיפים
27	20	10	14	31	23	21	21	ערכי הדמוקרטיה עדיפים
2	4	1	8	5	4	2	2	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. האם מנהיגים חזקים ויעילים יותר מהחוקים והדיבורים								
43	44	24	44	44	37	28	26	מנהיגים לא יעילים מהחוקים והדיבורים
52	56	73	51	54	61	69	74	מנהיגים חזקים

								יעילים יותר מהחוקים והדיבורים
5	--	3	5	2	2	3	--	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

טבלה מספר 8: עמדות כלפי מרי אזרחי

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
40	44	35	20	36	26	א. אחוז המצדיקים מרי אזרחי לא-אלים בהקשר של תהליך השלום
31	35	22	23	24	26	ב. אחוז המצדיקים מרי אזרחי אלים בהקשר של תהליך השלום
ג. הצדקת סרבנות בצבא						
		31	41			מצדיקים גם סרבנות לפינוי יישובים וגם לשרת בשטחים
		19	21			מצדיקים רק סרבנות לפינוי
		2	4			מצדיקים רק סרבנות לשרת בשטחים
		42	31			לא מצדיקים בשום מקרה
		6	4			לא השיבו
		100%	100%			סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
30	39	41	38	23	16	16	33	א. אחוז

								המצדיקים מרי אזרחי לא-אלים בהקשר של תהליך השלום
15	30	22	29	17	27	29	30	ב. אחוז המצדיקים מרי אזרחי אלים בהקשר של תהליך השלום
ג. הצדקת סרבנות צבא								
27	31	30	43	37	44	37	42	מצדיקים גם סרבנות לפינוי יישובים וגם לשרת בשטחים
9	20	33	29	15	19	38	19	מצדיקים רק סרבנות לפינוי יישובים
2	2	1	2	5	4	5	5	מצדיקים רק סרבנות לשרת בשטחים
56	40	31	19	40	30	17	23	לא מצדיקים בשום מקרה
6	7	5	7	3	3	3	11	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

תפיסות לגבי איומים על המדינה על פניו נראה כי הסעיף כולל רק שאלות שמדברות ישירות על איומים על המדינה, דהיינו הנושאים הבאים: האחד, תחושות של איום ביטחוני על המדינה, כאשר נוסח השאלה היה: "האם את/ה מרגיש/ה היום איום ביטחוני על קיומה של

המדינה?" ואילו הנושא השני, אופטימיות או פסימיות ביחס לעתיד המדינה, כאשר נוסח השאלה היה: "עד כמה את/ה אופטימי/ת או פסימי/ת ביחס לעתיד המדינה?"

ניתוח גורמים הראה ששתי השאלות האחרונות הן מאותו עולם תוכן. יתר על כן, נמצא שהפריט שבוחן "האם המדינה עושה מספיק או לא עושה מספיק כדי לדאוג לשכבות החלשות מבחינה כלכלית?" שייך לעולם תוכן זה. נראה כי בעיה שנובעת מאי-דאגה לשכבות החלשות נתפסת אף היא כאיום על המדינה.

הסעיף הנוכחי בוחן גם תפיסות לגבי המחלוקות המסכנות את החברה הישראלית. השאלון הציג בפני המרואינים שורה של מחלוקות בין קבוצות אוכלוסייה, והם נשאלו: "איזו מחלוקת מסכנת ביותר את החברה הישראלית?" טבלה מספר 9 מציגה את תגובות המרואינים.

טבלה מספר 9: תחושות לגבי עתיד המדינה ואילו גורמים מסכנים את המדינה

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
-21	-15	-21	-15	-21	-15	
24	18	24	18	24	18	
א. איזו מחלוקת מסכנת ביותר את החברה הישראלית						
--	--	28	18			בין דתיים לחילונים
16	14	17	21			בין ימין לשמאל
12	12	3	3			בין עשירים לעניים
44	47	37	48			בין מזרחים לאשכנזים/תומכי ומתנגדי השתלבות בחברה הישראלית
15	17	3	7			בין מזרחים לאשכנזים
2	1	7	1			כולן אותו דבר
11	9	5	2			אף אחת / לא יודעת

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
-21	-15	-21	-15	-21	-15	
24	18	24	18	24	18	
100%	100%	100%	100%			סה"כ
ב. האם מרגישים איום קיומי על המדינה						
48	41	60	63	56	57	מרגישה/איום גבוה/די גבוה
49	56	39	36	42	41	לא מרגישה/איום נמוך
3	3	1	1	2	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. הערכה מסכמת לגבי העתיד						
44	37	33	29	36	31	פסימית / די פסימית
8	4	8	3	8	3	לא אופטימית/ולא פסימית
27	33	42	52	38	47	די אופטימית
18	23	13	15	14	17	מאוד אופטימית
3	3	4	1	4	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ד. האם המדינה עושה מספיק למען השכבות החלשות						
32	45	11	17	17	24	עושה מספיק
67	52	85	80	80	73	לא עושה מספיק
1	3	4	3	3	3	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. איזו מחלוקת מסכנת ביותר את החברה הישראלית								
35	12	28	32	18	15	19	30	בין דתיים לחילונים
12	17	26	20	19	22	28	14	בין ימין לשמאל
3	5	3	2	2	4	3	--	בין עשירים

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								לעניים
35	51	34	27	50	49	40	40	בין יהודים לערביי ישראל
3	4	4	4	7	7	9	9	בין מזרחים לאשכנזים
7	7	3	8	2	1	1	--	כולן אותו דבר
5	4	2	7	2	2	--	7	אף אחת/לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. האם מרגישים איום קיומי על המדינה								
61	65	52	59	60	66	61	59	מרגישה/איום גבוה/די גבוה
39	34	46	36	39	34	37	38	לא מרגישה/מרגישה/איום נמוך
--	1	2	5	1	--	2	3	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. הערכה מסכמת לגבי העתיד								
38	32	28	27	34	26	18	37	פסימית/די פסימית
8	6	9	9	2	3	4	5	לא אופטימית ולא פסימית
43	42	42	39	54	54	53	33	די

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								אופטימי/ת
9	19	20	11	9	15	25	16	מאוד אופטימי/ת
2	1	1	14	1	2	--	9	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ד. האם המדינה עושה מספיק למען השכבות החלשות								
12	12	16	4	17	16	19	9	עושה מספיק
84	86	78	95	79	82	77	84	לא עושה מספיק
4	2	6	1	4	2	4	7	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

אמונה שרק ישראל היא הבית היהודי ניתוח גורמים הראה שהנושאים הבאים שייכים לאותו עולם תוכן, שיכונה "אמונה שרק ישראל היא הבית היהודי". ניתוח המהימנות הפנימית מצביע על כך כי לא ניתן לחבר אותם למדד משותף אחד.

הנושאים הם:

- רמת העניין בשואה: "האם את/ה באופן אישי מתעניין/ת בנושא השואה?"
- מרכזיותה של ישראל ביהדות: "האם את/ה מסכים/ה או מתנגד/ת לדעה האומרת שיהודים יכולים לחיות חיים יהודיים מלאים רק בישראל?"
- החשיבות שמדינת ישראל תהיה מדינה יהודית: "עד כמה חשוב או לא חשוב שמדינת ישראל תהיה מדינה יהודית?"
- אמון במוסדות הדת של המדינה: "באיזו מידה

יש לך אמון במוסדות הדת של המדינה?"

טבלה מספר 10 מציגה את תגובות המרואיינים.

**טבלה מספר 10: אמונה שרק ישראל היא הבית היהודי
א. לפי מגזר וקבוצת גיל**

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. עמדה מקדימה: התעניינות בשואה						
		24	15			במידה מעטה או כלל לא
		42	43			במידה רבה
		34	42			במידה רבה מאוד
		100%	100%			סה"כ
ב. תפיסת החשיבות שהמדינה תהיה יהודית (למגזר היהודי) / מדינת כל אזרחיה (למגזר הערבי)						
11	16	19	12	17	13	כלל לא חשוב/די לא חשוב
13	18	17	21	35	37	די חשוב
75	66	53	66	40	49	חשוב מאוד
1	--	11	1	8	1	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. רמת ההסכמה עם הדעה שיהודים יכולים לחיות חיים מלאים רק בישראל						
		24	22			מסכים/ה בהחלט
		21	29			נוטה להסכים
		23	26			נוטה לא להסכים
		30	21			בהחלט לא מסכים/ה
		2	2			לא יודעת
		100%	100%			סה"כ
ד. אמון במוסדות הדת						
28	37	14	23	18	27	יש אמון מלא

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
36	39	39	42	38	41	יש אמון
13	13	20	17	18	16	כמעט ואין אמון
19	10	24	17	22	15	אין אמון כלל
4	1	3	1	4	1	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. התעניינות בשואה								
24	23	20	30	13	14	14	35	במידה מעטה או כלל לא
44	39	40	38	46	42	43	33	במידה רבה
32	37	40	31	41	44	42	32	במידה רבה מאוד
--	1	--	1	--	--	1	--	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. תפיסת החשיבות שהמדינה תהיה יהודית (למגזר היהודי)								
16	18	29	16	13	11	11	5	כלל לא חשוב/די לא חשוב
29	13	5	7	30	18	12	9	די חשוב
48	62	48	60	56	70	77	81	חשוב מאוד
7	7	18	17	1	1	--	5	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. הסכמה עם הדעה שיהודים יכולים לחיות חיים יהודיים מלאים רק בישראל								
14	29	48	19	14	23	40	14	מסכים/ה בהחלט
17	27	29	17	30	32	26	11	נוטה

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								להסכים
29	22	8	22	29	22	24	35	נוטה לא להסכים
37	19	15	41	25	20	8	35	בהחלט לא מסכים/ה
3	3	--	1	2	3	2	5	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ד. אמון במוסדות הדת								
4	17	22	30	7	26	47	44	יש אמון מלא
24	37	63	50	36	53	40	39	יש אמון
27	23	8	13	28	10	6	7	כמעט ואין אמון
41	23	4	3	28	10	6	5	אין אמון כלל
4	--	3	4	1	1	1	5	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) פני המדינה בהקשר של דמוקרטיה - המצב הרצוי

אחוז משמעותי בשני המגזרים מייחסים חשיבות גבוהה לכך שישראל דמוקרטית. כאשר פורטים את ערך הדמוקרטיה לביטויים מעשיים עולה כי הנכונות לממש את הדמוקרטיה בהקשר של הנושאים שנבחנו בחלק זה, מתייחסת רק לשוויון מגדרי. כשלושה רבעים מהמרואינים היהודים מעדיפים את צורכי הביטחון על פני הדמוקרטיה. כצפוי, ככל שחשים יותר איום ביטחוני על המדינה, כן גוברת ההעדפה לצורכי הביטחון. רק 44% מבני הנוער היהודי וכשליש מהצעירים הבוגרים, מייחסים

חשיבות רבה לשוויון מלא בזכויות פוליטיות לכל הקבוצות, זאת לעומת 69% ו-75%, בהתאמה במגזר הערבי. כ-60% מהמרואיינים היהודים וכמחצית מהערבים חושבים שמנהיגים חזקים יעילים יותר מהחוקים.

בעיה נוספת שעלולה לפגוע בדמוקרטיה היא האמון הנמוך שיש לצעירים בכנסת ובמפלגות. במגזר היהודי ל-44% מבני הנוער ול-67% מהצעירים הבוגרים אין אמון בכנסת ול-54% ו-73%, בהתאמה, אין אמון במפלגות. הנתונים המתאימים במגזר הערבי הם 44% מהנוער ו-50% מהצעירים הבוגרים לא מאמינים בכנסת ול-51% ול-60%, בהתאמה אין אמון במפלגות. אולי בשל כך, כ-60% מהמרואיינים היהודים וכמחצית מהמרואיינים הערבים חושבים שמנהיגים חזקים יעילים יותר מהחוקים במדינה. מנגד, רק מיעוט (בין חמישית לשליש) מהצעירים היהודים מציינים מרי אזרחי לא-אלים בהקשר של תהליך השלום. עוד ראוי לציין כי אי-הנכונות למימוש עקרונות הדמוקרטיה קשורה לתחושה של איום ביטחוני על המדינה וסביר כי היא נובעת כתוצאה מתחושה זו.

(2) תחושה של איום על המדינה

רוב מקרב הצעירים היהודים (60%-63%) ומיעוט גדול (41%-48%) מהצעירים הערבים, מדווחים על תחושה של איום ביטחוני על המדינה. באשר לאיומים מבפנים נמצא כי המחלוקת בין יהודים לערבים נתפסת בקרב המרואיינים בשני המגזרים כזו שמסכנת ביותר את המדינה.

בקרב המגזר היהודי יש שתי מחלוקות בולטות נוספות: בין דתיים לחילונים ובין ימניים לשמאלנים. בקרב המגזר הערבי המחלוקת השנייה בשכיחותה, היא בין תומכי השתלבות בחברה הישראלית לבין מתנגדיה. אף שרק מיעוט בשני

המגזרים אמרו שהמחלוקת בין עשירים לעניים היא המסכנת ביותר את החברה הישראלית, נמצא כי התפיסה לגבי רמת עשיית המדינה למען השכבות החלשות שייכת לעולם התוכן של איומים על המדינה. נראה אפוא כי בעיה שנובעת מאי־דאגה לשכבות החלשות נתפסת אף היא כאיום על המדינה. עם זאת, רוב המרואיינים היהודים (שני שלישים מהנוער וקצת למעלה ממחצית הצעירים הבוגרים) אופטימיים לגבי עתיד המדינה. בקרב המרואיינים הערבים, נתוני האופטימיות קצת יותר נמוכים, אם כי גם במגזר זה רוב קטן מהנוער וכמעט מחצית הצעירים הבוגרים הם אופטימיים.

(3) אמונה שרק ישראל היא הבית ליהודים

בצד תחושת האיום הביטחוני, כמחצית בני הנוער היהודים וקרוב למחצית הצעירים הבוגרים, חושבים שיהודים יכולים לחיות חיים יהודיים מלאים רק בישראל. כצפוי, ככל שגוברת תחושת השייכות לחברה הישראלית ולאומה, והאמון במוסדות השלטון, עולה גם האמונה שישראל היא הבית ליהודים. פחות צפוי הוא כי גם ככל שעולה תחושת האיום הביטחוני על ישראל כן גדלה האמונה שישראל היא הבית הלאומי.

(4) קשר עם מאפיינים סוציו־דמוגרפיים

(א) פערים בין קבוצות הלאום:

יש הסכמה כמעט מלאה בין יהודים לערבים בסדר החשיבות של מאפיינים שונים של המדינה. גם כאשר מתייחסים לכל מאפיין בנפרד, אזי, בחלוקה דיכוטומית בין חשוב ללא־חשוב, רמת החשיבות המיוחסת למאפיינים השונים של המדינה, להוציא שוויון בזכויות פוליטיות בקבוצות הלאום השונות, דומה. אולם, כאשר מתייחסים למצב שבו יש סתירה בין צורכי הביטחון לערכי הדמוקרטיה, עולה ההבדל בין שתי קבוצות הלאום: יהודים

מייחסים עדיפות לצורכי הביטחון יחסית לערכי הדמוקרטיה, משמעותית יותר מאשר ערכים שמעדיפים את ערכי הדמוקרטיה. עוד נמצא כי אף שבחלוקה דיכוטומית אין הבדל בין שתי הקבוצות לגבי האמון במוסדות שלטון, מדד האמון של היהודים גבוה מזה שבקרב הערבים, זאת משום שחלק גדול מאותם הצעירים הערבים שאין להם אמון במוסדות השלטון מקצינים עד כדי חוסר אמון מלא.

(ב) קשר עם גיל:

במגזר היהודי: התפיסה שהמחלוקת בין יהודים לערבים היא העיקרית שמסכנת את החברה הישראלית, גבוהה בקרב בני הנוער יותר מאשר בקרב הצעירים הבוגרים יותר. הבוגרים מדגישים יותר את המחלוקת שבין דתיים לחילונים. בני הנוער מאמינים יותר מהבוגרים במוסדות השלטון, תחושת היהודיות שלהם חזקה יותר והם גם אופטימיים יותר לגבי עתיד המדינה. עם זאת, בני נוער מצדיקים סרבנות לפינוי יישובים יותר מאשר הבוגרים יותר. במגזר הערבי, האמון של בני הנוער במוסדות שלטון קצת יותר גבוה מזה של הצעירים הבוגרים.

(ג) מגדר:

במגזר היהודי, בנות מרגישות איום ביטחוני על המדינה יותר מבנים. במגזר הערבי, להוציא הממצא המצביע על כך כי לבנות יש אמון במשטרה יותר מאשר לבנים, לא נמצאו הבדלים מגדריים.

(ד) רמת דתיות:

ככל שעולה רמת הדתיות, יורד חלקם של מי שמייחסים חשיבות למאפיינים הבאים של המדינה: רמת חיים גבוהה, דמוקרטיה, שוויון בזכויות פוליטיות, שוויון מגדרי. כמו כן, יורד חלקם של מי שמביעים אמון באמצעי התקשורת ושל מי שבמקרה של סתירה בין ערכי הדמוקרטיה לצורכי הביטחון נותנים עדיפות לערכי הדמוקרטיה.

נמצא קשר מטיפוס U בין קרבה לדת לבין תחושת פסימיות לגבי עתיד המדינה, כאשר אחוז הפסימיים גבוה יחסית בקרב החילונים והחרדים ונמוך במיוחד בקרב הדתיים.

נמצא קשר מטיפוס U. הפוך בין קרבה לדת לבין העדפה למנהיגים חזקים על פני החוקים, כאשר נקודת השיא של העדפת מנהיגים חזקים היא בקרב הדתיים. כמו כן, נמצאו הקשרים הבאים עם קרבה לדת: החרדים מייחסים למחלוקת שבין דתיים לחילונים ערך סיכון למדינה גבוה יותר מאשר מייחסים לה שאר האנשים. בקרב שלוש הקבוצות האחרות, המחלוקת בין יהודים לערבים נתפסת כזו המסכנת ביותר את המדינה.

כמו כן, החרדים גבוהים יותר מהקבוצות האחרות, בחלקם של המתירים מרי אזרחי לא־אלים וסרבנות של חיילים. הדתיים מצדיקים סרבנות צבאית במקרה של פינוי יישובים יותר מאשר הקבוצות האחרות.

(ה) זהות פוליטית:

ככל שעוברים שמאלה ברצף שמימין לשמאל, יש עלייה הדרגתית ולפעמים חדה בעמדות הבאות: החשיבות המיוחסת לכך שהמדינה דמוקרטית, שוויון זכויות פוליטית, אמון באמצעי התקשורת, החשיבות המיוחסת לשמירה על הדמוקרטיה על פני צורכי הביטחון, הסכמה למרי אזרחי לא־אלים. לעומת זאת, ככל שעוברים ימינה ברצף שמאל, מרכז וימין, יש עלייה הדרגתית בעמדות הבאות: חלקם של המצדיקים סרבנות לפינוי יישובים, העדפות למנהיגים חזקים על פני החוקים. ככל שעוברים מהשמאל למרכז ולימין, מרגישים יותר איום על המדינה.

לאנשים שמזהים את עצמם בימין - שוויון מגדרי ושלוש חשופים פחות מאשר למרכז ולשמאל. לעומת זאת, מי שמגדירים עצמם במרכז מייחסים יותר מהאחרים חשיבות לרמת חיים גבוהה, שוויון כלכלי, מדינה דמוקרטית.

3. עמדות לגבי דו־קיום ערבי ישראלי

הסעיף הנוכחי עוסק בנושאים הבאים: עמדות הנוגעות לאפשרות לדו־קיום יהודי-ערבי בישראל, רגשות כלפי בן הלאום האחר (יהודים כלפי ערביי ישראל, וערבים כלפי יהודים בישראל) ונכונות לקרבה חברתית עם בני הלאום האחר.

עמדות כלפי דו־קיום יהודי-ערבי בישראל הנושא נבדק באמצעות שתי השאלות הבאות: "האם אתה מאמין או לא מאמין באפשרות של דו־קיום ושלוש בין יהודים וערבים בישראל?" והשאלה השנייה אשר הוצגה ליהודים בלבד: "באיזו מידה את/ה מסכים/ה או מתנגד/ת לטענה הבאה: יש לאסור על ערבים אזרחי ישראל להיבחר לכנסת?" ניתוח גורמים מורה כי שתי השאלות הנדונות הן מאותו עולם תוכן. בדיקת המהימנות הפנימית מצביעה על כך שלא ניתן לחבר אותן למדד משותף אחד. טבלה מספר 11 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 11: עמדות כלפי דו־קיום יהודי-ערבי

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
74	75	42	53	51	59	מאמין/ה באפשרות של דו־קיום בשלוש
25	25	55	46	47	41	לא מאמין/ה באפשרות של דו־קיום בשלוש
1	--	3	1	2	--	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. עמדות כלפי חברות ערבים אזרחי ישראל בכנסת (השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד)						
		47	45			יש לאסור על חברות ערבים בכנסת

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
		17	21			לא בטוח אם צריך או לא צריך לאסור
		33	33			אין לאסור על חברות ערבים בכנסת
		3	1			לא השיבו
		100%	100%			סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
62	42	20	20	70	55	27	16	מאמין באפשרות של דו-קיום בשלום
38	56	77	77	30	45	72	82	לא מאמין באפשרות של דו-קיום ושלום
--	2	3	3	--	--	1	2	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. עמדות כלפי חברות ערבים אזרחי ישראל בכנסת (השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד)								
29	49	61	73	32	48	59	70	יש לאסור על חברות ערבים בכנסת
20	16	20	11	23	21	20	16	לא בטוח אם צריך או לא צריך לאסור
50	34	17	13	44	30	21	12	אין לאסור על חברות ערבים

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
								בכנסת
1	1	2	3	1	1	--	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

רגשות כלפי בן הלאום האחר בפני המרואיינים הוצגה השאלה הבאה: "מבין הדברים הבאים מהי התחושה שמבטאת יותר מהאחרות את יחסך לערבים/ליהודים אזרחי ישראל - פחד, שנאה, קרבה, אהדה, או שאין לך רגשות חיוביים ולא רגשות שליליים?" שמות הרגשות הוקראו בסדר מתחלף. טבלה מספר 12 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 12: רגשות כלפי בן הלאום האחר

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי (רגש כלפי יהודים)	מגזר יהודי (רגש כלפי ערבים)	כלל המדגם				
		24-21	18-15	24-21	18-15	
3	2	13	10	11	8	פחד
11	14	26	28	22	25	שנאה
16	9	3	2	6	3	אהדה
12	17	2	3	5	7	קרבה
55	58	51	56	52	56	לא רגשות חיוביים ולא רגשות שליליים
3	--	5	1	4	1	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
10	9	17	24	7	9	14	21	פחד

16	30	35	38	17	27	49	47	שנאה
5	2	--	1	1	2	--	--	אהדה
3	2	1	3	5	2	2	--	קרבה
64	54	39	28	69	60	32	31	לא רגשות חיוביים ולא רגשות שליליים
2	3	8	6	1	--	3	1	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

נכונות לקרבה חברתית בין אנשים משתי קבוצות הלאום המרואינים נשאלו על נכונותם לדפוס קרבה שונים בין הלאום האחר. השלד של נוסח השאלה היה: "האם היית מוכן/ה...
"שמפחה של ערבים אזרחי ישראל/יהודים תגור בשכונה בה את/ה גר/ה?"
"שיהיה לך חבר/ה ערבי/יה אזרח/ית ישראלי/ת או יהודי/יה בן/ת גילך?"
"להזמין לביתך ערבי/יה אזרח/ית ישראלי/ת או יהודי/יה בן/ת גילך?"
"אם ערבי/יה אזרח/ית ישראלי/ת או יהודי/יה בן/ת גילך היה/תה מזמין/ה אותך לביתו/ה האם היית הולך/ת אליו?"
ניתוח גורמים מורה שכל השאלות בסעיף זה הן מאתו עולם תוכן; בדיקת המהימנות הפנימית מצביעה על כך שניתן לחבר אותן למדד משותף אחד. טבלה מספר 13 מציגה את תגובות המרואינים. לפני שנציג את הממצאים יש להעיר כי מחקרים רבים מורים על פער בין נכונות להתנהגות לבין מימושה, אם וכאשר ניתן לעשות זאת. המחקרים אף מורים כי המימוש לא מלא גם בקרב מי שמגלים נכונות מוחלטת, ונמוך מאוד בקרב מי שמגלים נכונות מסויגת. לפיכך, בחרנו שלא לחבר את שתי קטגוריות התשובות החיוביות ("בטוח/ה שמוכן/ה")

ו"דושב/ת שמוכן/ה").

טבלה מספר 13: נכונות לקרבה חברתית עם צעיר/ה מהמגזר האחר

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי (נכונות לקשרים עם יהודי/יה)	18-15	24-21	מגזר יהודי (נכונות לקשרים עם ערבי/יה)	18-15	24-21	18-15	כלל המדגם
א. מגורים באותה שכונה							
33	23	17	20	21	21		בטוח/ה שמוכן/ה
28	31	22	28	23	29		דושב/ת שמוכן/ה
38	46	60	52	55	50		דושב/ת שלא מוכן/ה או בטוח/ה שלא מוכן/ה
1	--	1	--	1	--		לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. חברות אישית							
53	45	24	25	31	30		בטוח/ה שמוכן/ה
28	35	26	30	27	31		דושב/ת שמוכן/ה
19	20	49	44	41	38		דושב/ת שלא מוכן/ה או בטוח/ה שלא מוכן/ה
--	--	1	1	1	1		לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. הזמנה לבית המרואיין							
48	40	23	24	29	28		בטוח/ה שמוכן/ה
25	32	26	26	26	28		דושב/ת שמוכן/ה
27	28	50	49	44	43		דושב/ת שלא מוכן/ה או

מגזר ערבי (נכונות לקשרים עם יהודי/יה)		מגזר יהודי (נכונות לקשרים עם ערבי/יה)		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
						בטוח/ה שלא מוכן/ה
--	--	1	1	1	1	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ד. ביקור בבית האחר						
49	34	16	13	25	18	בטוח/ה שמוכן/ה
22	30	23	22	23	24	חושב/ת שמוכן/ה
29	36	59	63	51	56	חושב/ת שלא מוכן/ה או בטוח/ה שלא מוכן/ה
--	--	2	2	1	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
א. מגורים באותה שכונה								
33	10	2	4	31	18	5	--	בטוח/ה שמוכן/ה
27	29	18	6	36	30	14	5	חושב/ת שמוכן/ה
38	61	79	89	31	52	81	93	חושב/ת שלא מוכן/ה או בטוח/ה שלא מוכן/ה
2	--	1	1	2	--	--	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
ב. חברות אישית								
38	17	13	6	39	18	7	2	בטוח/ה שמוכן/ה
31	30	23	12	32	28	20	5	חושב/ת שמוכן/ה
30	53	62	81	28	52	71	93	חושב/ת שלא מוכן/ה או בטוח/ה שלא מוכן/ה
1	--	2	1	1	2	2	--	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. הזמנה לבית המרואיין								
38	18	10	5	39	18	7	2	בטוח/ה שמוכן/ה
31	27	24	16	32	28	20	5	חושב/ת שמוכן/ה
30	54	64	78	28	52	71	93	חושב/ת שלא מוכן/ה או בטוח/ה שלא מוכן/ה
1	1	2	1	1	2	2	--	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ד. ביקור בבית האחר								
25	16	7	7	21	9	6	2	בטוח/ה שמוכן/ה
32	26	13	8	33	20	8	--	חושב/ת שמוכן/ה
40	58	78	84	45	69	82	98	חושב/ת שלא מוכן/ה או

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
								בטוח/ה שלא מוכן/ה
3	--	2	1	1	2	4	--	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) דו"קיום בישראל

במגזר היהודי קצת מעל מחצית מבני הנוער (53%) מאמינים שדו"קיום בשלום הוא אפשרי, אך בקרב הצעירים הבוגרים האחוזים המתאימים נמוכים יותר (41%). בקרב הערבים, לעומת זאת, יש רוב גדול (כשלושה רבעים) שמאמינים באפשרות של דו"קיום יהודי-ערבי. אולם, הצהרות ועמדות כלליות לחוד ומימוש ההצהרות לחוד: כאשר מדובר במימוש דו"קיום, בהקשר של זכויות פוליטיות, רק שלישי מהצעירים היהודים אומרים בפירוש כי אין לאסור על חברות של ערבים בכנסת. לעומתם, כשני שלישים, או שאין להם עמדה ברורה בנדון או שחושבים שיש לאסור על חברות ערבים בכנסת.

2) שלום קר ורגשות שנאה

עוד נראה כי המדובר הוא בדו"קיום בשלום קר. רוב קטן (בין 51% ל-58%) מהצעירים, יהודים או ערבים, מביעים אדישות רגשית כלפי בני הלאום האחר. בקרב יהודים שיש להם רגשות, שנאה היא הרגש הבולט ביותר (קצת למעלה מרבע הביעו רגש זה). בקרב הערבים דווח על שני סוגי רגשות בולטים יחסית, רגש חיובי (קרבה) ורגש שלילי (שנאה). גם סולם הקרבה החברתית מצביע על כך שרק בין 13% ל-25% מהמרואיינים היהודים וכרבע עד מחצית מהמרואיינים הערבים, מביעים נכונות לא-מסויגת

לקשרים עם בני הלאום האחר (הנכונות הגבוהה ביותר, בכל אחד משני המגזרים, היא לחברות אישית; והנמוכה ביותר היא בקרב היהודים לביקור בביתם של בן/ת המגזר האחר ובקרב הערבים - מגורים באותה שכונה).

(3) קשר עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

(א) פערים בין קבוצות הלאום:

ערבים מאמינים משמעותית יותר מיהודים באפשרות של דו־קיום בשלום וגם מוכנים יותר מהיהודים לתת לכך ביטויים מעשיים. במגזר הערבי יש נכונות לקרבה חברתית עם בן הלאום האחר יותר מאשר במגזר היהודי. במקביל לכך, יהודים מביעים רגש של שנאה כלפי ערבים יותר מאשר ערבים כלפי יהודים, וערבים מביעים יותר מהיהודים רגשות של קרבה ואהדה. במחקר זה לא ניתן להצביע מהי הסיבה ומה המסובב.

(ב) פערי גיל:

במגזר היהודי: הנוער מאמין באפשרות של דו־קיום בשלום יותר מאשר הבוגרים ממנו. במגזר הערבי: הצעירים הבוגרים מוכנים לקרבה חברתית עם יהודים יותר מאשר בני הנוער.

(ג) הבדלים מגדריים:

במגזר היהודי: לא נמצאו הבדלים מגדריים. במגזר הערבי: בנות מבטאות יחס של אדישות כלפי יהודים יותר מבנים. עוד נמצא כי בנים מוכנים לבקר בבתי צעירים יהודים יותר מאשר בנות.

(ד) קשר עם דת (מגזר יהודי):

ככל שעולה הקרבה לדת כן יורדת האמונה באפשרות של דו־קיום בשלום ועולה השנאה לערבים, ובצדה ההסכמה שיש לאסור על חברות ערבים בכנסת.

(ה) קשר עם זהות פוליטית:

במעבר ימינה ברצף שבין שמאל-מרכז-ימין, יש עלייה חדה בעמדות הבאות: אמונה שרוב הערבים לא

השלימו עם קיומה של מדינת ישראל וכי יש לאסור על ערביי ישראל להיות חברי כנסת, וכן ירידה הדרגתית באמונה שדוקיגיום בשלום יהודי-ערבי הוא אפשרי. עוד נמצא כי בימין השכיחות של החשים שנאה כלפי ערבים גבוהה יותר מאשר בשמאל ובמרכז.

4. עמדות פוליטיות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני

השאלות בחלק זה בוחנות הן זהות פוליטית והן עמדות בעניין הסכסוך הישראלי-פלסטיני:

"מבחינה פוליטית, האם את/ה מזדהה יותר עם – הימין, הימין המתון, מרכז (אמצע), שמאל מתון, או שמאל?"

"מה עמדתך לגבי ניהול משא ומתן לשלום בין ישראל לרשות הפלסטינית?"

"האם את/ה מאמין/ה או לא שמשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית יוביל בשנים הקרובות לשלום בין ישראל לפלסטינים?"

"האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת להסכם שלום המתבסס על הפתרון של 'שתי מדינות לשני העמים' גם אם הוא מחייב ויתורים משמעותיים מצד ישראל?"

"מבין האפשרויות הבאות, מה את/ה מעדיף/ה – מימוש הרעיון של שתי מדינות, או מדינה דו-לאומית, או המשך המצב הקיים, או אפשרות אחרת?"

שאלה המהווה רקע לעמדות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני הייתה: "האם את/ה מסכים/ה או מתנגד/ת לדעה הבאה: 'רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה אילו יכלו'."

ניתוח גורמים מורה כי כל השאלות הנדונות בחלק זה הן מאתו עולם תוכן. בדיקת המהימנות הפנימית מורה כי ניתן לחבר את כל העמדות

הללו, להוציא הזרות הפוליטית, למדד אחד משותף, שבוחן עמדות כלפי פתרונות בסכסוך הישראלי-פלסטיני. טבלאות מספר 14-15 מציגות את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 14: דעות המרואיינים בשאלה האם רוב הערבים היו משמידים

את מדינת ישראל אילו יכלו

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
37	44	68	59	60	55	מסכים/ה בהחלט או מסכים/ה לדעה
26	17	18	20	20	19	לא בטוח/ה או לא יודע/ת
37	38	15	21	20	26	מתנגד/ת בהחלט או מתנגד/ת לדעה
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	דתיים	חרדים	
56	74	81	82	47	61	72	84	מסכים/ה עם הדעה
22	14	12	12	21	22	18	14	לא בטוח/ה או לא יודע/ת
22	12	7	6	32	17	10	2	מתנגד/ת לדעה
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

טבלה מספר 15: עמדות פוליטיות של המרואיינים

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי	מגזר יהודי	כלל המדגם
-----------	------------	-----------

24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. זהות פוליטית						
12	9	42	40	34	32	ימין
8	7	24	17	20	15	ימין מתון
15	18	12	18	12	18	מרכז/אמצע
5	9	5	8	5	8	שמאל מתון
19	16	5	5	9	8	שמאל
5	7	3	4	4	4	א-פוליטי/עצמאי
36	34	9	8	16	15	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. עמדות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני (1) עמדות לגבי ניהול משא ומתן עם הפלסטינים						
54	48	52	62	53	58	בעד
40	51	43	35	42	40	נגד
6	1	5	3	5	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(2) תפיסות לגבי האפשרות שמשא ומתן יוביל לשלום						
48	44	17	29	25	33	מאמין/ה
50	55	80	69	72	65	לא מאמין/ה
2	1	3	2	3	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(3) עמדות כלפי 'שתי מדינות לשני עמים'						
78	73	69	70	57	58	תומך/ת
19	27	24	27	37	39	מתנגד/ת
3	--	7	3	6	3	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(4) העדפות בין דפוסי פתרון 'שתי מדינות לשני עמים'						
49	33	27	22	32	25	מימוש הרעיון של שתי מדינות
20	24	13	20	15	21	מדינה דו-לאומית
11	12	40	52	33	42	המשך המצב

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
						הקיים
20	31	20	6	20	12	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
5) האם ניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית						
50	64	33	44	37	50	ניתן
49	36	60	51	57	48	לא ניתן
1	--	7	5	6	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. זהות פוליטית								
25	46	67	50	22	48	67	44	ימין
24	28	21	19	17	14	21	26	ימין מתון
18	11	3	5	25	18	6	9	מרכז/אמצע
10	2	--	1	16	3	1	--	שמאל מתון
12	2	--	--	8	4	2	5	שמאל
4	3	1	8	3	3	--	7	א-פוליטי / עצמאי
7	8	8	17	9	10	3	9	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. עמדות בנושא הסכום הישראלי-פלסטיני								
(1) עמדות לגבי ניהול משא ומתן עם הפלסטינים								
72	53	27	33	79	63	32	26	בעד
25	45	71	56	19	34	62	68	נגד
3	2	2	11	2	3	6	6	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(2) תפיסות לגבי האפשרות שמשא ומתן יוביל לשלום								

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
24	15	9	11	38	33	12	8	מאמין/ה
72	83	90	85	60	65	87	89	לא מאמין/ה
4	2	1	4	2	2	1	3	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
3) עמדות כלפי 'שתי מדינות לשני עמים'								
39	18	7	12	61	72	86	68	תומך/ת
54	76	91	75	36	27	10	26	מתנגד/ת
7	6	2	13	3	1	4	6	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
4) העדפות בין דפוסי פתרון 'שתי מדינות לשני עמים'								
42	23	9	13	29	21	14	7	מימוש הרעיון של שתי מדינות
19	11	12	5	29	15	6	19	מדינה דו-לאומית
30	49	43	51	39	62	67	61	המשך המצב הקיים
9	17	36	31	3	2	13	13	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
5) האם ניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית								
31	31	43	33	48	51	34	23	ניתן
64	65	50	52	48	46	59	66	לא ניתן
5	4	7	15	4	3	7	11	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) זהות פוליטית של הצעירים

הצעירים במגזר היהודי נוטים משמעותית לימין (57% בקרב בני נוער ו-66% בקרב הצעירים הבוגרים); זאת לעומת 13% מבני הנוער ו-10% מקרב הצעירים הבוגרים שמגדירים את עצמם בשמאל; 18% ו-12%, בהתאמה, מגדירים עצמם במרכז וכ-10% לא ידעו למפות את עצמם ברצף הפוליטי.

במגזר הערבי בולטת במיוחד העובדה שכשליש לא זיהו את עצמם פוליטית. ייתכן שהדבר נובע משום שאכן אין להם זהות פוליטית במונחים של ימין או שמאל, מאחר שבמגזר הערבי מדברים פחות על ימין ועל שמאל, אך ייתכן גם שהם חוששים להזדהות פוליטית. הנטייה ימינה של בני הנוער מתבטאת בעיקר בדעה שרוב הערבים היו משמידים את מדינת ישראל אילו יכלו לעשות זאת ופחות באי-נכונות לתהליך השלום ולמתן מחיר עבור השלום. רוב הצעירים היהודים (59% מבני הנוער ו-68% מהבוגרים יותר) חושבים כי רוב הערבים היו משמידים את מדינת ישראל, אילו יכלו לעשות זאת. כחמישית (20% ו-18%, בהתאמה) לא בטוחים בכך, כך שרק כחמישית מהנוער ו-15% מהצעירים לא מסכימים מפורשות עם דעה זו. מעניין לציין כי גם מיעוט לא מבוטל מקרב הערבים (44% מבני הנוער ו-37% מהצעירים הבוגרים) הסכימו מפורשות עם אמירה זו. בהקשר זה קשה אמנם להימנע מההשערה שדיווח זה הוא ביטוי לאווירה שהם חשים סביבם; אולם ייתכן גם כי הם מושפעים מטענות מנהיגים יהודים.

למרות התפיסות של הצעירים היהודים שפורטו לעיל, ואולי בדיוק בשל תפיסות אלו, יש נכונות לניהול משא ומתן עם הפלסטינים ולהקמת מדינה פלסטינית תמורת שלום. אף שרוב המרווינים היהודים (כ-70%-80%) לא מאמינים שמשא ומתן עם הפלסטינים יוביל לשלום, רובם רוצים שינוהל

משא ומתן לשלום ומוכנים לשלם מחיר לשלום. קרוב לשני שלישים מבני הנוער וכמחצית היהודים, חושבים שצריך לנהל משא ומתן עם הפלסטינים. רוב קטן במגזר היהודים (51% בקרב הנוער ו-60% בקרב הצעירים הבוגרים) מאמינים שלא ניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית, ורוב גדול יותר (כ-70% בשתי קבוצות הגיל) תומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים.

גם במגזר הערבי יש אחוז משמעותי (כמחצית) של מי שתומכים בניהול משא ומתן. רוב הצעירים הערבים (כשלושה רבעים) תומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים, אולם בין חמישית לרבע מעדיפים מדינה דו-לאומית.

(2) קשר עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

(א) פערים בין קבוצות הלאום:

חלקם של הערבים שלא מזהים עצמם פוליטית, גבוה מהחלק המתאים בקרב היהודים. עם זאת, חלקם של הערבים שמזהים עצמם בשמאל גבוה מהחלק המתאים בקרב היהודים (פער שהוא גדול במיוחד אם מתייחסים רק לאלו שיש להם זהות פוליטית). במדד הבוחן נכונות לתהליך השלום, על משמעויותיו השונות, הציון של הערבים גבוה מזה של היהודים. בקרב הערבים גבוה יותר חלקם של מי שחושבים שלא ניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית וכי צריכים להסכים להקמתה. עם זאת, בקרב הנוער הערבי חלקם של התומכים בניהול משא ומתן לשלום נמוך יחסית לנוער היהודי.

(ב) הבדלי גיל:

במגזר היהודי: עם העלייה בגיל גדל חלקם של מי שמאמינים שרוב הערבים היו רוצים להשמיד את מדינת ישראל. במקביל לכך, הנוער רוצה בניהול משא ומתן עם הפלסטינים ומאמין בסיכויים שזה

יוביל לשלום יותר מאשר הבוגרים ממנו.
במגזר הערבי: הנוער אומר שניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית, יותר מאשר אומרים זאת הבוגרים ממנו. מבדיקת הקשר בין התגובות לשאלה המתייחסת לנושא זה, לבין התגובות לשאלה שבוחנת את העדפות המרואיינים בין פתרונות שונים לסכסוך – שתי מדינות, מדינה דו-לאומית, או המשך המצב הקיים – עולה כי בקרב בני הנוער האמירה שניתן להגיע להסכם ללא מדינה פלסטינית, מלווה משמעותית יותר מאשר בקרב הבוגרים מהם בהעדפת מדינה דו-לאומית על פני שתי מדינות. דהיינו, האמירה שניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית, קשורה אצל בני הנוער הערבים יותר מאשר בקרב הבוגרים מהם ברצון שתוקם מדינה דו-לאומית.

ג) הבדלים מגדריים:

הן במגזר היהודי והן במגזר הערבי לא נמצאו פערים מגדריים.

ד) קשר עם קרבה לדת:

עם הקרבה לדת יורד חלקם של מי שעמדותיהם הן הבאות: תמיכה בניהול משא ומתן עם הפלסטינים, אמונה שצעד כזה יכול להוביל לשלום, תמיכה בפתרון של שתי מדינות לשני עמים, אמונה בכך שניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית.

ה) קשר עם זהות פוליטית:

הקשר בין הזהות הפוליטית לעמדות הפוליטיות זהה לזה שבין הקרבה לדת ועמדות פוליטיות: ככל שעוברים מהימין לשמאל יש עלייה הדרגתית בחלקם של מי שעמדותיהם הן תמיכה במשא ומתן עם הפלסטינים, אמונה שצעד כזה יכול להוביל לשלום, תמיכה בפתרון של שתי מדינות, ואמונה בכך שניתן להגיע להסכם שלום ללא מדינה פלסטינית.

5. עמדות חברתיות-כלכליות

הסעיף הנוכחי עוסק בנושאים הבאים: עמדות כלליות המתייחסות לשיטה כלכלית רצויה ועמדות המתייחסות לאחריות החברה על הפרט.

עמדות לגבי השיטה הכלכלית הרצויה והמצויה

השאלות שבחנו נושא זה היו שתיים: "האם את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה עם המשפט האומר כי יש לתת לכוח השוק לפעול במשק עם רק מינימום של התערבות הממשלה?" ו"האם תהליך ההפרטה, כלומר העברה מבעלות המדינה לידיים פרטיות של חברות ושירותים שונים נעשה במידה המתאימה, יותר מדי, או פחות מדי?" ניתוח גורמים מורה כי שתי השאלות הן מאותו עולם תוכן, ניתוח מהימנות פנימית מורה כי ניתן לחבר אותן למדד משותף אחד. טבלה מספר 17 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 17: עמדות כלפי התערבות הממשלה במשק א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. יש לתת לכוח השוק לפעול במשק עם רק מינימום של התערבות הממשלה						
51	48	14	11	23	20	מסכים/ה בהחלט
24	37	34	40	32	39	נוטה להסכים
23	15	39	37	35	32	נוטה לא להסכים/בהחלט לא מסכים/ה
2	--	13	12	10	9	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. הערכות לתהליך ההפרטה במדינה						
47	47	25	30	30	34	פחות מדי
30	32	24	18	25	22	ברמה המתאימה
11	15	28	32	24	28	יותר מדי
12	6	23	20	21	16	לא השיבו

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	
13	15	9	17	10	12	7	21	מסכים/ה
36	33	36	30	36	43	43	40	נוטה להסכים
43	36	43	31	41	38	34	28	נוטה לא להסכים או בהחלט לא מסכים/ה
8	16	12	22	13	7	16	11	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. הערכות לתהליך ההפרטה במדינה								
24	29	27	21	26	32	33	33	פחות מדי
26	20	23	22	21	15	17	21	ברמה המתאימה
31	32	24	18	36	35	27	16	יותר מדי
19	19	26	39	17	18	23	30	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

אחריות החברה לפרט נוסח השאלות המתאימות היה: "האם את/ה מסכים/ה

או לא עם כל אחד מהמשפטים הבאים: הממשלה צריכה להבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח/ית; אם הממשלה תבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח אנשים ינצלו זאת לרעה; האם המדינה עושה מספיק או לא עושה מספיק כדי לדאוג לשכבות החלשות מבחינה כלכלית?"

ניתוח הגורמים מצביע על כך ששלוש השאלות הללו הן מאותו עולם תוכן, אולם ניתוח מהימנות פנימית מורה כי לא ניתן לחבר אותן למדד משותף אחד. טבלה מספר 18 מציגה את תגובות המרואינים.

טבלה מספר 18: תפיסות באשר לאחריות החברה לפרט א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. הממשלה צריכה להבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח						
82	77	69	69	72	71	מסכים/ה
12	14	22	21	20	20	נוטה להסכים
5	7	7	7	6	7	נוטה לא להסכים/לא מסכים/ה
1	2	2	3	2	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. אם הממשלה תבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח, אנשים ינצלו זאת לרעה						
20	20	12	11	15	13	מסכים/ה
16	21	33	38	29	33	נוטה להסכים
61	57	50	47	52	50	נוטה לא להסכים/לא מסכים/ה
3	2	5	4	4	4	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. האם המדינה עושה מספיק כדי לדאוג לשכבות החלשות						
32	45	12	17	17	24	עושה מספיק
67	53	85	80	80	73	לא עושה מספיק
1	2	3	3	3	3	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. הממשלה צריכה להבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח								
70	70	58	78	68	70	65	79	מסכים/ה
24	18	34	13	23	21	23	16	נוטה להסכים
6	9	7	5	7	8	8	2	נוטה לא להסכים/לא מסכים/ה
--	3	1	4	2	1	4	3	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. אם הממשלה תבטיח רמת חיים מינימלית לכל אזרח, אנשים ינצלו זאת לרעה								
17	16	8	8	11	12	8	12	מסכים/ה
33	33	38	26	38	37	36	42	נוטה להסכים
50	45	49	58	47	50	50	38	נוטה לא להסכים/לא מסכים/ה
3	6	5	8	4	1	6	8	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. האם המדינה עושה מספיק כדי לדאוג לשכבות החלשות								
12	12	16	4	17	16	19	9	עושה מספיק
84	86	78	95	79	82	77	84	לא עושה מספיק
4	2	6	1	4	2	4	7	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) התייחסות לשיטה הכלכלית – רצוי ומצוי

יש להעיר כי סביר שהיו מרואיינים שלא הבינו את הקשר שבין פעילות חופשית של כוחות השוק לבין הפרטה (11% מכלל המרואיינים היהודים ו-9% מהערבים לא הסכימו כי צריך לתת לכוחות לפעול, אך גם אמרו כי רמת ההפרטה בישראל נמוכה מדי). באשר לממצאים האחרים: במגזר היהודי – כמחצית מהמרואיינים מסכימים עם הגישה הקפיטליסטית, אך כ-30% מהם (שהם 15% מכלל המדגם) חושבים כי ההפרטה בישראל רבה מדי; כ-38% מתנגדים לגישה הקפיטליסטית, אך כחמישית מהם (שהם 18% מכלל המדגם) חושבים שההפרטה בישראל נעשית במידה המתאימה (כאמור, כרבע נוסף ממי שמתנגדים לגישה הקפיטליסטית חושבים שרמת ההפרטה אף נמוכה מהדרוש). במגזר הערבי – כ-80% תומכים בגישה הקפיטליסטית ורק אחוז קטן מהם (13%, שהם 10% מכלל המדגם) חושבים שרמת ההפרטה גבוהה מדי.

2) אחריות החברה לפרט

אין קשר בין עמדות המבטאות תמיכה בגישה הקפיטליסטית לבין התפיסה שלחברה צריכה להיות אחריות על הפרט: למרות החשש של כמחצית מהמרואיינים היהודים ולמעלה משליש מהמרואיינים הערבים, שאם המדינה תבטיח רמת חיים מינימלית לאזרחים יהיו כאלו שינצלו זאת, הרוב (למעלה מ-90% הן מכלל המדגם והן מהחוששים לניצול) חושבים שהמדינה צריכה לדאוג לאזרחיה.

3) קשר עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

א) הבדלים בין קבוצות הלאום:

ערבים תומכים יותר מיהודים בכלכלה חופשית ונוטים יותר לחשוב שההפרטה עד כה היא פחות ממה שרצוי.

ב) הבדלים בין קבוצות הגיל:

הן במגזר היהודי והן במגזר הערבי לא נמצאו הבדלי גיל משמעותיים.

ג) הבדלי מגדר:

במגזר היהודי: חלקם של מי שחושבים שאנשים ינצלו מצב שבו המדינה תבטיח רמת חיים מינימלית לאזרחים, גבוה בקרב הבנים יותר מאשר בקרב הבנות.

במגזר הערבי: לא נמצאו הבדלים מגדריים.

ד) קשר עם קרבה לדת (במגזר היהודי):

חלקם של החרדים שחושבים שהמדינה לא עושה מספיק לשכבות החלשות, גבוה יותר מאשר חלקם של החושבים כך בקרב הקבוצות האחרות.

ה) קשר עם זהות פוליטית (במגזר היהודי):

אף שבישראל אין, בדרך כלל, קשר בין מיקום הפרט ברצף הפוליטי ימין-שמאל לבין מיקומו ברצף החברתי-כלכלי המקביל, נמצא כי בקרב הצעירים, יש בנושאים שנבחנו הקבלה בין הזהות הפוליטית והשקפת עולם חברתית-כלכלית: חלקם של הטוענים כי תהליך ההפרטה נעשה במידה רבה מדי, גבוה בקרב מי שמזהים עצמם עם השמאל משמעותית יותר מאשר בקרב מי שמזהים עצמם במרכז או בימין. כמו כן, עם המעבר משמאל למרכז, לימין, עולה חלקם של התומכים בכלכלה חופשית.

6. דת ומדינה

הנושא הנדון בחלק זה נבחן רק במגזר היהודי. השאלות שנוגעות לעמדות כלפי הקשר בין דת ומדינה התייחסו להכרת המדינה בדפוסי נישואים שונים. שאלה מקדימה בחנה העדפות אישיות של המרואייין בין דפוסי נישואים או קשר עם בן/ת זוג.

"אם הזוגות הנישואים בארץ היו יכולים לבחור בין מספר דפוסי נישואים כמו בארצות המערב, איזה דפוס נישואים היית מעדיף/ה בשבילך באופן אישי?"

דפוסי הנישואים שאליהם התייחס הסקר היו: נישואים על ידי רב מוכר על ידי הרבנות הישראלית, נישואים על ידי רב שאינו מוכר על ידי הרבנות הישראלית (רפורמי או קונסרבטיבי), נישואים אזרחיים, לחיות עם בן/בת זוג ולא להתחתן. לאחר מכן הוצגו בפני המרואיינים שלושה דפוסי נישואים - נישואים על ידי רב רפורמי או קונסרבטיבי, נישואים אזרחיים, נישואים לזוגות חד-מיניים - ולגבי כל אחד מהם הוא נשאל: "האם לדעתך מדינת ישראל צריכה או לא צריכה להכיר בדפוס נישואים זה?"

ניתוח גורמים מורה, כי העמדות לגבי נכונות להכיר בכל אחד מדפוסי הנישואים הנ"ל וההעדפות האישיות הן מאותו עולם תוכן, אולם בדיקת המהימנות הפנימית מורה כי ניתן להרכיב מדד משותף רק מהשאלות שבוחנות עמדות ולא העדפות אישיות. טבלה מספר 19 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 19: העדפות בין ועמדות כלפי דפוסי נישואים שונים

א. לפי קבוצת גיל

24-21	18-15	
א. העדפות אישיות בין דפוסי נישואים		
70	76	נישואים על ידי רב מוכר על ידי הרבנות הישראלית
8	4	נישואים על ידי רב לא-מוכר על ידי הרבנות הישראלית (רפורמי או קונסרבטיבי)
18	16	נישואים אזרחיים
3	4	לחיות עם בן/בת זוג ולא להתחתן
1	--	לא יודע/ת
100%	100%	סה"כ
ב. תמיכה להכרה בדפוסי נישואים שונים		
(1) רב רפורמי או קונסרבטיבי		
51	50	צריך להכיר
46	45	לא צריך להכיר

24-21	18-15	
3	5	לא יודעת
100%	100%	סה"כ
(2) נישואים אזרחיים		
54	55	צריך להכיר
43	41	לא צריך להכיר
3	4	לא יודעת
100%	100%	סה"כ
(3) נישואים שנערכים לזוגות חד-מיניים		
51	52	צריך להכיר
47	45	לא צריך להכיר
2	3	לא יודעת
100%	100%	סה"כ

ב. לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. העדפות אישיות בין דפוסי נישואים								
43	83	96	95	54	91	92	96	נישואים על ידי רב מוכר על ידי הרבנות הישראלית
14	7	2	1	8	3	2	2	נישואים על ידי רב לא-מוכר על ידי הרבנות הישראלית (רפורמי או קונסרבטיבי)
37	5	--	2	32	5	2	2	נישואים אזרחיים

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
1	2	1	--	--	--	--	--	לחיות עם בן/בת זוג ולא להתחתן
5	3	1	2	6	1	4	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. תמיכה להכרה בדפוסי נישואים שונים								
(1) רב רפורמי או קונסרבטיבי								
81	50	16	9	70	49	18	16	צריך להכיר
18	45	82	87	25	47	75	78	לא צריך להכיר
1	5	2	4	5	4	7	6	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(2) נישואים אזרחיים								
87	56	19	9	80	52	20	14	צריך להכיר
13	41	77	86	17	44	74	77	לא צריך להכיר
--	3	4	5	3	4	6	9	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
(3) נישואים שנערכים לזוגות חד-מיניים								
85	54	10	4	75	52	18	12	צריך להכיר
15	43	86	92	23	47	75	81	לא צריך להכיר
--	3	4	4	2	1	7	7	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) העדפות בנושא דת ומדינה

כשלושה רבעים מבני הנוער היהודים ולמעלה משני שלישים מהצעירים מעדיפים, אישית, נישואים על ידי רב מוכר מהרבנות הראשית. עוד ראוי לציין, כי הדמיון בהתפלגות התשובות בשתי קבוצות הגיל

מורה כי לתקופת השירות בצבא ולעצם ההתבגרות אין השלכות משמעותיות בעניין זה. אף שאישית יש העדפה נמוכה לנישואים לא־אורתודוקסיים, חלק גדול מהמרואינים (כמחצית המרואינים, בכל אחת מקבוצות הגיל) תומכים בנישואים לא אורתודוקסיים, כולל בנישואים חד־מיניים; דהיינו, מחזיקים בגישה של 'איש באמונתו יחיה'.

2) קשר עם מאפיינים סוציו־דמוגרפיים

(א) הבדלי גיל:

לא נמצאו פערים בין קבוצות הגיל השונות.

(ב) הבדלי מגדר:

לא נמצאו הבדלים מגדריים.

(ג) קשר עם קרבה לדת:

כצפוי, בקרב החילונים נמוך יחסית חלקם של המעדיפים אישית נישואים אורתודוקסיים, וגבוה יחסית חלקם של המעדיפים נישואים אזרחיים, ללא הבדלים משמעותיים בין מסורתיים, לדתיים או לחרדים. ככל שהקבוצה רחוקה מהדת כן עולה חלקם של התומכים בכך שמדינת ישראל תכיר בדפוסי הקשרים הזוגיים הבאים: נישואים אזרחיים, נישואים על ידי רב לא־מוכר ונישואים חד־מיניים.

(ד) קשר עם זהות פוליטית:

אנשים שמזהים עצמם בשמאל מעדיפים אישית נישואים אזרחיים יותר מאשר כל הצורות האחרות של התקשרות זוגית. עוד נמצא כי ככל שעוברים ימינה ברצף שמאל-מרכז-ימין, עולה חלקם של המעדיפים אישית נישואים אורתודוקסיים ויורד חלקם של המעדיפים נישואים אזרחיים. כמו כן, ככל שמיימינים יותר, יורד חלקם של התומכים בנישואים שאינם מוכרים כיום בישראל.

7. עמדות כלפי גרמניה

בפני המרואיינים הוצגו הדעות הבאות המתייחסות לגרמניה, כולן להוציא אחת מתייחסות לגרמניה בהווה, ולגבי כל אחת מהן המרואיין/ת התבקש/ה לציין, "האם היא נכונה או לא נכונה, לדעתך: "גרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל"; "שנאת הזרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם"; "גרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר, ושוב יכול לקום בה משטר נאצי"; "גרמניה של היום היא בין הדמוקרטיות הנאורות, כמו כל מדינה אחרת במערב-אירופה למשל אנגליה, צרפת, איטליה וכו'; "השמדת יהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק על ידי המנהיגות הנאצית." ניתוח גורמים מורה כי השאלות בחלק זה נחלקות לשני עולמות התוכן הבאים: הערכות לגרמניה של היום: ידידותית לישראל, גם כיום יכול לקום משטר נאצי, דמוקרטיה נאורה כמו מדינות אחרות במערב אירופה. הגורם השני שנמצא בניתוח הוא שנאת זרים בכלל ותמיכת רוב העם הגרמני בעבר בהשמדת העם היהודי בתקופת השואה. הגורם הראשון מובן. כצפוי, יש קשר שלילי בין ההערכות הידידותיות של גרמניה למדינת ישראל, ההערכות לרמת הדמוקרטיה והנאורות שלה לבין עמדות בשאלה, האם גם כיום יכול לקום בגרמניה משטר נאצי. אולם הממצא האומר כי ההערכה בשאלה, האם בגרמניה של היום יכול או לא יכול לקום משטר נאצי, אינה הולכת יחד עם שנאת זרים ועם התפיסות לגבי התנהגות העם הגרמני בתקופת השואה, תמוה. תמיהה זו מתחזקת נוכח הנתון כי אותו מבנה תפיסות עולה בנפרד בכל אחת מקבוצות הגיל. הסבר אפשרי לכך הוא, שלמרות האמונה כי השמדת היהודים בתקופת השואה נתמכה על ידי רוב העם הגרמני, ההערכה היא ששנאת הזרים בגרמניה כיום, כמו גם במדינות אחרות, לא קשורה

לאפשרות של עליית משטר נאצי.

הערכות לגרמניה בהווה
טבלאות מספר 20-21 מציגות את תגובות המרואיינים.

**טבלה מספר 20: תפיסות לגבי גרמניה של היום
א. לפי קבוצת גיל ומגזר**

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. גרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל						
51	61	56	49	54	53	נכון
34	30	28	40	30	37	לא נכון
15	9	16	11	16	10	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. גרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר, ושוב יכול לקום בה משטר נאצי						
25	30	24	35	25	33	נכון
61	52	64	61	64	61	לא נכון
14	8	12	4	11	6	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. גרמניה של היום היא בין הדמוקרטיות הנאורות, כמו כל מדינה אחרת במערב-אירופה למשל אנגליה, צרפת, איטליה וכו'						
54	59	62	65	60	64	נכון
25	28	19	22	20	23	לא נכון
21	13	19	13	20	13	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. גרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל								
68	61	41	31	62	47	32	35	נכון
20	29	37	41	29	46	53	44	לא נכון

12	10	22	28	9	7	15	21	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. גרמניה של היום איננה שונה מגרמניה של העבר, ושוב יכול לקום בה משטר נאצי								
12	22	38	49	21	34	51	68	נכון
80	71	51	31	75	63	44	19	לא נכון
8	7	11	20	5	3	5	13	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ג. גרמניה של היום היא בין הדמוקרטיות הנאורות, כמו כל מדינה אחרת במערב-אירופה למשל אנגליה, צרפת, איטליה וכו'								
76	60	54	38	73	61	62	52	נכון
10	21	26	28	15	27	26	28	לא נכון
14	19	20	34	12	12	12	20	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

הערכות לגבי שנאת זרים בהווה ושנאת יהודים בעבר

טבלה מספר 21: תפיסות לגבי שנאת זרים בגרמניה ותמיכת העם הגרמני בתקופת השואה בהשמדת העם היהודי

א. לפי קבוצות גיל ומגזר

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם	
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15
א. שנאת הזרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם					

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
35	42	50	49	46	47	נכון
42	45	28	38	32	40	לא נכון
23	13	22	13	22	13	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. השמדת יהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק על ידי המנהיגות הנאצית						
35	44	70	70	62	62	נכון
36	42	22	25	25	30	לא נכון
29	14	8	5	13	8	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. שנאת הזרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם								
55	44	48	44	47	49	53	44	נכון
27	34	30	25	42	39	32	35	לא נכון
18	22	22	31	11	12	15	21	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. השמדת יהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק על ידי המנהיגות הנאצית								
66	67	78	77	66	73	73	77	נכון
28	23	16	11	30	24	21	12	לא נכון
6	10	6	12	4	3	6	11	לא יודע/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) מאזן התפיסות לגבי גרמניה של היום נוטה לכף החיוב

כמחצית מבני הנוער היהודים וקצת למעלה ממחצית הצעירים הבוגרים חושבים שגרמניה כיום היא בין המדינות הידידותיות לישראל (מיעוט גדול בקרב הנוער ומיעוט קטן בקרב הבוגרים לא מסכים מפורשות עם טענה זו). כמעט שני שלישים בשתי קבוצות הגיל מסכימים עם הדעה שגרמניה היא בין הדמוקרטיות הנאורות. קרוב לשני שלישים בשתי קבוצות הגיל (61% ו-64%, בהתאמה) לא מסכימים עם הדעה שגם כיום יכול לקום בגרמניה משטר נאצי. עם זאת, רק קצת פחות מ-40%, בשתי קבוצות הגיל, לא טוענים מפורשות כי כיום לא יכול לקום בגרמניה משטר נאצי. כשליש מבני הנוער וכרבע מהצעירים מסכימים מפורשות עם הדעה כי משטר נאצי יכול לקום היום בגרמניה, 4% ו-12%, בהתאמה, לא יכלו לקבוע מפורשות כי הדבר לא יכול לקרות. מחצית חושבים כי שנאת הזרים בגרמניה דומה כיום בעוצמתה למצב במדינות אחרות. הנתונים במגזר הערבי דומים לאלו של המגזר היהודי, להוציא זה שבקרב הנוער הערבי, חלקם של מי שחושב שגרמניה היא בין המדינות הידידותיות לישראל, גבוה מהחלק המתאים בקרב הנוער היהודי ומגיע ל-61%.

לא כך לגבי העבר. ההערכות החיוביות לגרמניה כיום לא משכיחות או מקהות את הזיכרון הקהילתי המשותף בנוגע לעבר. רוב משמעותי מהמרווינים היהודים (70% בשתי קבוצות הגיל) חושבים כי השמדת העם היהודי בשואה נתמכה על ידי רוב העם הגרמני. עם זאת, מבנה העמדות מורה כי

המרואיינים היהודים מאמינים שאמנם בשעתו העם הגרמני רובו היה מעורב, לפחות נפשית, בהשמדת יהודים, אולם כיום, אף שיש שנאת זרים בגרמניה, היא ברמה שדומה לזו שבארצות אחרות וגם שם לא תוביל לעליית משטר נאצי.

(2) קשר עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים (א) הבדלים בין קבוצות הלאום:

לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין יהודים לערבים באשר לתפיסות לגבי גרמניה של היום, להוציא זה שבקרב הנוער הערבי. חלקם של מי שחושבים שגרמניה היא בין המדינות הידידותיות לישראל, גבוה מהחלק המתאים בקרב הנוער היהודי. באשר לממד השני, הערכת שנאת הזרים בגרמניה בהשוואה למדינות אחרות וחלקו של העם הגרמני כולו בשואה, נמצאו הבדלים בין שתי קבוצות הלאום: חלקם של היהודים שמסכימים עם הדעה ששנאת הזרים בגרמניה דומה לזו שבמדינות אחרות, גבוה מהחלק המתאים בקרב הערבים. עם זאת, בקרב היהודים גבוה משמעותית חלקם של מי שחושבים כי בתקופת השואה רוב העם הגרמני היה מעורב בהשמדת יהודים.

(ב) הבדלי גיל:

מגזר יהודי: חלקם של בני הנוער שלא מסכימים עם הדעה שגרמניה של היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל, וחלקם של אלו שחושבים כי גם כיום יכול לקום בגרמניה משטר נאצי, ולא מסכימים עם הדעה ששנאת הזרים בגרמניה דומה לזו שבמדינות אחרות, גבוה מהחלק המתאים בקרב הבוגרים יותר.

מגזר ערבי: חלקם של בני הנוער שחושבים שגרמניה של היום ידידותית לישראל, גבוה יותר מהחלק המתאים בקרב הצעירים הבוגרים.

(ג) מגדר:

בשתי קבוצות הלאום לא נמצאו הבדלים מגדריים.

ד) קשר עם דת (יהודים בלבד):

ככל שעולה הקרבה לדת יורד חלקם של מי שחושבים שגרמניה של היום היא בין הדמוקרטיה הנאורות, ועולה אחוז החושבים כי גם בגרמניה של היום יכול לקום משטר נאצי. בקרב אנשים דתיים (דתיים לאומיים וחרדים) גבוה חלקם של מי שחושבים שהשטת יהודים בשואה נתמכה על ידי רוב העם הגרמני, יחסית לחילונים ומסורתיים.

ה) קשר עם זהות פוליטית (יהודים בלבד):

ככל שעוברים מהימין לשמאל עולה חלקם של מי שחושבים שגרמניה היא בין המדינות הידידותיות לישראל, נוסף על כך גדול חלקם של אלה שדוחים את הטענה שגם בגרמניה של היום יכול לקום משטר נאצי. מעבר מימין לשמאל מגדיל גם את שיעור אלה שמסכימים שגרמניה של היום היא בין הדמוקרטיה הנאורות. אנשים שמזהים עצמם בשמאל ובמרכז, דוחים את הטענה, שבתקופת השואה רוב העם הגרמני תמך בהשטת יהודים יותר מאשר מי שמזהים בימין ומגיבים כך.

8. חשיפה לאמצעי תקשורת ההמונים

תחום נוסף שנבחן בסקר, ולא נמצא בניתוחי הגורמים קשור לשאר הנושאים שהועלו עד כה, נוגע לאמצעי התקשורת. תחום זה רלוונטי לנושא הדיון מאחר שכתוצאה מהשינוי הטכנולוגי שהגדיל את פער הדורות, רצינו לבחון מהם ערוצי התקשורת שאליהם חשופים בני הנוער, מהיכן הם שואבים את המידע שלהם ומה משפיע עליהם. הנושאים שהועלו בסקר בתחום זה:

- חשיפה לאמצעי תקשורת ההמונים
- מעורבות בפעילות חברתית ופוליטית באמצעות האינטרנט
- קריאת ספרים שאינם ספרי לימוד

- דיווח על שימוש החברים באינטרנט
- רמת האמון באמצעי התקשורת

תדירות החשיפה לאמצעי תקשורת ההמונים השאלון התייחס לכל אחד מאמצעי התקשורת הבאים: רדיו, טלוויזיה, אינטרנט ועיתונות כתובה. לגבי כל אחד מהם המרואיין נשאל על שימוש בכלי לקבלת מידע חדשותי או בנושאים אקטואליים, ועל שימוש בכלי לקבלת מידע בנושאים אחרים. נוסח השאלות היה:

"כל כמה זמן, אם בכלל, את/ה: מאזין/ה לחדשות או לתוכניות אקטואליה ברדיו / צופה בחדשות או בתוכניות אקטואליה בטלוויזיה / קורא/ת חדשות או על נושאים אקטואליים באינטרנט / קורא/ת חדשות או על נושאים אקטואליים בעיתונות הכתובה."

"באיזו תדירות, אם בכלל, את/ה משתמש/ת בכל אחד מאמצעי התקשורת הבאים כמקור מידע בנושאים אחרים (כגון תרבות, נושאי בריאות, מזון, איכות סביבה, וכדומה).

הסקר בחן גם את דיווחי המרואיינים על השימוש של חבריהם באינטרנט. השאלות שהתייחסו לחברים היו: "ממה שאת/ה יודע/ת או מתרשם/ת, האם צעירים, חברים או מכרים שלך, משתמשים באינטרנט לפעילות חברתית או פוליטית?" צעירים שהשיבו כי לפחות חלק מבין חבריהם משתמשים באינטרנט נשאלו: "מהי הסיבה העיקרית, לדעתך, שאנשים צעירים פונים לאינטרנט כאמצעי לפעילות חברתית או פוליטית?"

ניתוח גורמים מורה כי השימוש של המרואיינים עצמם באמצעי התקשורת נחלק לשתי קבוצות: הגורם הראשון הוא חשיפה לתוכניות חדשות ואקטואליה בכל אחד מארבעת אמצעי התקשורת – טלוויזיה, עיתונות כתובה, אינטרנט, רדיו – וחיפוש מידע בנושאים אחרים באמצעות הטלוויזיה, האינטרנט והעיתונות

הכתובה (קבלת מידע לא־חדשותי באמצעות הרדיו לא שייך לעולם תוכן זה). בדיקת המהימנות הפנימית מצביעה על כך שניתן לבנות מדד משותף לחשיפה לדפוס החשיפה האלו.

הגורם השני שעולה מניתוח הגורמים הוא קבלת מידע לא־חדשותי באמצעות הרדיו. שימוש החברים באינטרנט למטרות אחרות מאשר קבלת מידע אינו שייך לאף אחד משני עולמות התוכן הנ"ל, ולכן מוצג הנושא בתת־פרק נפרד. טבלאות מספר 22-24 מציגות את תגובות המרואינים.

חשיפה לתוכניות חדשות ואקטואליה בטלוויזיה, בעיתונות הכתובה, באינטרנט וברדיו

טבלה מספר 22: חשיפה לחדשות ולנושאי אקטואליה באמצעי תקשורת המונים

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
האזנה לחדשות או לתוכניות אקטואליה ברדיו						
34	25	36	23	36	23	כל יום
18	21	23	34	22	31	פעמים אחדות בשבוע
11	17	12	13	12	14	פעם בשבוע
33	34	27	29	28	30	לעתים רחוקות יותר
4	3	2	1	2	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
צפייה בחדשות או בתוכניות אקטואליה בטלוויזיה						
40	46	27	28	30	32	כל יום
25	23	26	34	26	31	פעמים אחדות בשבוע
10	13	11	15	11	14	פעם בשבוע
23	15	30	23	28	21	לעתים רחוקות יותר
2	3	6	--	5	2	לא השיבו

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
קריאת חדשות או על נושאים אקטואליים באינטרנט						
65	66	44	30	49	39	כל יום
13	17	19	22	18	21	פעמים אחדות בשבוע
6	6	8	15	7	12	פעם בשבוע
13	11	25	31	22	26	לעתים רחוקות יותר
3	--	4	2	4	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
קריאת חדשות או על נושאים אקטואליים בעיתונות הכתובה						
22	15	31	19	29	18	כל יום
13	13	25	18	22	17	פעמים אחדות בשבוע
34	34	22	27	25	28	פעם בשבוע
26	33	20	36	21	34	לעתים רחוקות יותר
5	5	2	--	3	3	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	
האזנה לחדשות או לתוכניות אקטואליה ברדיו								
45	41	23	21	26	19	15	40	כל יום
23	20	29	20	35	33	38	21	פעמים אחדות בשבוע
10	12	21	11	11	17	17	2	פעם בשבוע
22	25	25	41	27	30	28	35	לעתים רחוקות יותר

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
--	2	2	7	1	1	2	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
צפייה בחדשות או בתוכניות אקטואליה בטלוויזיה								
36	36	15	8	30	32	20	7	כל יום
31	33	21	8	37	37	30	12	פעמים אחדות בשבוע
13	11	13	5	14	14	18	9	פעם בשבוע
18	19	48	50	19	16	29	60	לעתים רחוקות יותר
2	1	3	29	--	1	3	12	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
קריאת חדשות או על נושאים אקטואליים באינטרנט								
50	48	47	20	33	32	29	12	כל יום
18	19	23	17	24	21	23	9	פעמים אחדות בשבוע
9	7	6	7	15	16	16	7	פעם בשבוע
22	24	22	38	27	30	29	65	לעתים רחוקות יותר
1	2	2	18	1	1	3	7	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
קריאת חדשות או על נושאים אקטואליים בעיתונות הכתובה								
34	36	29	20	23	19	11	19	כל יום
24	26	24	22	17	19	19	23	פעמים אחדות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני ם	מסורתי ם	דתי ם	חרדי ם	חילוני ם	מסורתי ם	דתי ם	חרדי ם	
								בשבוע
18	21	26	29	23	25	33	35	פעם בשבוע
23	15	20	21	35	35	35	21	לעתים רחוקות יותר
1	2	1	8	2	2	2	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

טבלה מספר 23: קבלת מידע מאמצעי התקשורת

בנושאים אחרים

מאשר חדשותיים

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
רדיו						
18	11	19	12	19	12	כל יום
18	17	18	14	18	15	פעמים אחדות בשבוע
15	22	12	11	13	14	פעם בשבוע
46	45	47	59	46	55	לעתים רחוקות יותר
3	5	4	4	4	4	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
טלוויזיה						
44	55	58	59	37	49	כל יום
20	22	15	19	19	21	פעמים אחדות בשבוע
15	8	8	6	11	10	פעם בשבוע
19	14	15	13	27	18	לעתים רחוקות יותר
2	1	4	3	6	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
אינטרנט						
68	70	59	58	61	61	כל יום
10	13	16	17	14	16	פעמים אחדות בשבוע
6	5	7	8	7	7	פעם בשבוע
15	11	14	15	14	14	לעתיים רחוקות יותר
1	1	4	2	4	2	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
העיתונות הכתובה						
18	10	25	16	23	15	כל יום
10	12	24	21	20	18	פעמים אחדות בשבוע
38	40	24	30	27	32	פעם בשבוע
30	32	25	32	26	32	לעתיים רחוקות יותר
4	6	2	1	4	3	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוניים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילוניים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
רדיו								
21	21	19	16	11	13	13	16	כל יום
18	15	22	13	17	9	17	14	פעמים אחדות בשבוע
11	11	16	12	12	9	13	9	פעם בשבוע
48	49	41	48	57	67	52	54	לעתיים רחוקות יותר
2	4	2	11	3	2	5	7	לא השיבו

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני ם	מסורתי ם	דתי ם	חרדי ם	חילוני ם	מסורתי ם	דתי ם	חרדי ם	
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
טלוויזיה								
44	51	24	5	56	56	29	7	כל יום
25	21	12	6	20	19	28	2	פעמים אחדות בשבוע
10	11	13	4	10	12	14	5	פעם בשבוע
19	15	47	54	13	12	27	70	לעתים רחוקות יותר
2	2	4	31	1	1	2	16	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
אינטרנט								
68	63	63	24	65	67	46	14	כל יום
17	15	19	13	18	13	27	7	פעמים אחדות בשבוע
5	8	7	10	8	8	9	2	פעם בשבוע
8	13	10	31	9	10	16	65	לעתים רחוקות יותר
2	1	1	22	--	2	2	12	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
העיתונות הכתובה								
27	31	18	17	20	16	9	14	כל יום
21	29	23	23	22	20	17	26	פעמים אחדות בשבוע

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני ם	מסורתי ם	דתי ם	חרדי ם	חילוני ם	מסורתי ם	דתי ם	חרדי ם	
21	20	31	28	25	28	45	26	פעם בשבוע
30	17	27	22	32	34	28	30	לעתים רחוקות יותר
1	3	1	10	1	2	1	4	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

**טבלה מספר 24: דיווח על גלישת חברים באינטרנט
א. לפי מגזר וקבוצת גיל**

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. חלק החברים שגולשים						
33	33	27	30	29	31	כל או רוב הצעירים שאני מכיר/ה
8	14	16	14	14	14	כמחצית
32	31	32	38	32	36	חלק קטן
23	21	19	16	20	17	אף אחד
4	1	6	2	5	2	לא יודעת/ת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. הסיבות לגלישה באינטרנט						
26	32	42	36	38	35	יעיל יותר משיטות אחרות
38	30	20	29	24	29	יותר מעניין, מאתגר וחדשני משיטות פעולה אחרות
12	8	16	12	15	10	צעירים מעוניינים בפעילות, אבל עצלים מכדי לעשות משהו "אמיתי"
3	9	7	7	6	8	זו הדרך בה גדלנו
5	6	11	9	9	8	ערוצי פעילות אחרים זמינים רק לאלו שהם מבוגרים יותר, או

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
						נמצאים בעמדות כוח
16	15	4	7	8	10	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
א. חלק החברים שגולשים								
31	31	24	14	30	33	28	21	כל או רוב הצעירים שאני מכיר/ה
14	13	27	10	12	16	18	9	כמחצית
36	28	32	28	43	33	39	28	חלק קטן
17	23	11	31	13	17	14	40	אף אחד
2	5	6	17	2	1	1	2	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. הסיבות לגלישה באינטרנט								
46	43	38	30	39	32	41	16	יעיל יותר משיטות אחרות
17	20	16	34	28	27	34	32	יותר מעניין, מאתגר וחדשני משיטות אחרות
14	18	20	13	10	12	8	24	צעירים מעוניינים בפעילות, אבל עצלים

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								מלעשות משהו "אמיתי"
5	7	8	8	7	11	3	--	זו הדרך בה גדלנו
13	8	11	8	12	9	6	--	ערוצי פעילות אחרים זמינים רק לאלו שהם מבוגרים יותר, או נמצאים בעמדות כוח
5	4	7	7	4	9	8	28	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

שימוש באינטרנט למטרות חברתיות ופוליטיות וקריאת ספרות יפה הסקר בחן את השימוש של המרואיינים/ת עצמו/ה באינטרנט ובדוא"ל למטרות חברתיות או פוליטיות. השאלה הציגה בפניו/ה שורה של פעילויות שונות (שיפורטו בטבלה המתאימה) והוא/היא התבקש/ה לציין לגבי כל אחת מהן: "האם בשנתיים האחרונות היית או לא היית מעורב/ת בסוג זה של פעילות?" השאלה שהתייחסה לקריאת ספרים הייתה: "מתי לאחרונה קראת להנאתך ספרות יפה או ספרי עיון?" ניתוח גורמים הראה כי קריאת ספרות שאינה לצורך לימוד שייכת לאותו עולם תוכן של שימושים באינטרנט למטרות חברתיות ופוליטיות. ייתכן כי

אותם אנשים אשר השימוש שלהם באינטרנט אינו רק להנאתם (כמו משחק או חיפוש מידע), אלא גם למטרות חברתיות, הם גם אלו שנוטים יותר לקרוא ספרים. הסבר אחר נוגע לכך שייתכן כי התגובות לשאלות הנדונות מושפעות מגורם הרצייה החברתית וגורם זה הוא המשותף להם. מאחר שאיננו יודעים מהו ההסבר התקף בחרנו להציג את שני הנושאים באותו תת-פרק. טבלאות מספר 25-26 מציגות את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 25: אחוז שהיו מעורבים בפעילויות שונות באינטרנט ודוא"ל (בשנתיים שקדמו לריאיון) א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
20	22	21	20	21	20	ההשתתפות בדיונים מקוונים בנושאים שעל סדר היום הציבורי באמצעות האינטרנט
20	17	49	53	41	44	חתימה על עצומות באמצעות האינטרנט
26	23	17	20	19	20	ארגון אירועים בנושאים חברתיים ופוליטיים באמצעות האינטרנט
29	27	16	12	19	15	שליחת דואר אלקטרוני למשרדי ממשלה, לחברי כנסת או לארגונים חברתיים

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
24	20	28	8	19	22	23	5	השתתפות בדיונים מקוונים בנושאים

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								שעל סדר היום
45	44	62	27	61	56	45	14	חתימה על עצומות באינטרנט
20	18	22	5	21	21	18	7	ארגון אירועים בנושאים חברתיים ופוליטיים
16	17	17	17	11	12	16	5	שליחת דואר אלקטרוני למשרדי ממשלה, לחברי כנסת או לארגונים חברתיים

טבלה מספר 26: תדירות קריאת ספרים להנאה

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
29	32	46	37	41	36	קראו בשבוע האחרון
9	17	8	10	8	12	לפני שבועיים-שלושה
13	19	10	12	11	14	לפני חודש
8	9	5	10	6	9	לפני חודשיים-שלושה
6	5	8	8	7	7	לפני כחצי שנה
4	3	5	4	5	4	לפני 7-12 חודשים

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
30	13	18	19	21	18	בעבר הרחוק יותר
1	2	--	--	1	--	לא יודע/ת או מסרב/ת להשיב
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
46	35	54	51	32	28	49	73	קראו בשבוע האחרון
7	7	12	8	10	12	7	5	לפני שבועיים-של ושה
9	9	9	13	14	10	13	9	לפני חודש
6	8	3	3	12	9	10	2	לפני חודשיים-של ושה
7	7	11	6	9	12	5	2	לפני כחצי שנה
8	5	2	2	3	4	5	2	לפני 7-12 חודשים
17	29	9	14	20	25	11	7	בעבר הרחוק יותר
--	--	--	3					לא יודע/ת או מסרב/ת להשיב
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

רמת האמון באמצעי התקשורת בהקשר של הנושא הנדון בחלק זה נבחנה גם רמת האמון הכללית באמצעי התקשורת: "האם בדרך כלל יש או אין לך אמון במידע שאמצעי התקשורת מעבירים?" הסקר גם ניסה לאתר את מקור המידע האמין ביותר לדעת המרואיינים: "מבין מקורות המידע הבאים, לאיזה מקור את/ה נותן/ת אמון יותר

מהאחרים בענייני חדשות ואקטואליה?" (מקורות המידע שאליהם התייחסה השאלה היו: אינטרנט, טלוויזיה, רדיו ועיתונות כתובה). טבלה מספר 27 מציגה את תגובות המרואיינים.

טבלה מספר 27: רמת האמון באמצעות התקשורת

א. לפי מגזר וקבוצת גיל

מגזר ערבי		מגזר יהודי		כלל המדגם		
24-21	18-15	24-21	18-15	24-21	18-15	
א. רמת האמון הכללית באמצעי התקשורת						
17	28	21	33	19	31	יש אמון בכל או ברוב אמצעי התקשורת
46	51	48	53	47	53	בחלק יש אמון ובחלק אין אמון
36	21	31	14	33	16	אין אמון ברוב או בכל אמצעי התקשורת
ב. האמצעי שמקבל את האמון המרבי						
13	11	13	22	13	19	עיתונות כתובה
41	38	30	45	33	44	טלוויזיה
28	33	19	18	21	22	אינטרנט
9	10	12	10	11	10	רדיו
5	4	15	3	13	3	לכולם באותה מידה
4	3	11	2	9	2	לאף אחד מהם
--	1	--	--	--	--	לא יודעת
100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

ב. יהודים - לפי קבוצת גיל ורמת דתיות

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי	
א. רמת האמון הכללית באמצעי התקשורת								
31	22	8	6	44	31	22	5	יש אמון בכל או ברוב

גילי 24-21				גילי 18-15				
חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	חילונים	מסורתיים	דתיים	חרדים	
								אמצעי התקשורת
50	53	48	36	47	57	55	61	בחלק יש אמון ובחלק אין אמון
19	24	42	57	9	12	23	30	אין אמון ברוב או בכל אמצעי התקשורת
--	1	2	1	--	--	--	4	לא השיבו
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ
ב. האמצעי שמקבל את האמון המרבי								
16	7	9	17	25	18	17	35	עיתונות כתובה
37	48	16	5	50	54	32	12	טלוויזיה
19	15	23	17	17	18	23	16	אינטרנט
9	12	11	19	7	6	17	23	רדיו
15	13	20	14	--	3	9	2	לכולם באותה מידה
4	5	21	28	1	1	2	12	לאף אחד מהם
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	סה"כ

סיכום

1) חשיפה לאמצעי התקשורת

הצעירים בישראל מתעניינים בחדשות: במגזר היהודי 51% מקרב הנוער ו-55% מקרב הצעירים הבוגרים חושפים עצמם לחדשות ולנושאי אקטואליה לפחות פעם ביום (84% ו-86%, בהתאמה, חושפים את עצמם לנושאים אלו לפחות פעמים אחדות בשבוע). בקרב הצעירים הערבים, 81% מקרב הנוער חושפים עצמם לחדשות ולנושאי אקטואליה מדי יום; 95% לפחות פעם בשבוע. האחוזים המתאימים בקרב הצעירים הבוגרים הם 80% ו-91%.

להלן אחוז הנחשפים לאמצעי התקשורת השונים (המספרים מחוץ לסוגריים מציגים את אחוז האנשים שנחשפים לאמצעי לפחות פעמים אחדות בשבוע. המספרים בסוגריים מציגים את אחוז האנשים שנחשפים כל יום).

	ערבים		יהודים	
	24-21	18-15	24-21	18-15
א. חשיפה לחדשות ואקטואליה				
אינטרנט	(065) 78	(66) 83	(44) 63	(30) 52
טלוויזיה	(40) 65	(46) 69	(27) 53	(28) 62
רדיו	(34) 52	(25) 46	(36) 59	(23) 57
עיתונות כתובה	(22) 35	(15) 28	(31) 56	(19) 37
ב. חיפוש מידע בנושאים אחרים				
אינטרנט	(68) 78	(70) 83	(59) 75	(58) 75
טלוויזיה	(44) 64	(55) 77	(58) 73	(59) 78
רדיו	(18) 36	(11) 28	(19) 37	(12) 26
עיתונות כתובה	(18) 28	(10) 22	(25) 49	16) 37

2) פעילות אינטרנטית למטרות חברתיות

הטבלה להלן מציגה את אחוז הצעירים שמשתמשים

באינטרנט למטרות חברתיות שונות.

ערבים		יהודים		
24-21	18-15	24-21	18-15	
41	60	54	59	השתמשו ליותר מאשר מטרה אחת
41	31	26	26	השתמשו למטרה אחת
18	9	20	15	לא השתמשו לאף מטרה

3) אמון באמצעי התקשורת

בצד האחוז הגבוה של מי שנחשפים לאמצעי התקשורת, רק שלישי מהנוער הישראלי וקצת יותר מרבע מהנוער הערבי אומרים שיש להם אמון בכל או ברוב אמצעי התקשורת. בקרב הצעירים הבוגרים האחוזים המתאימים נעים סביב חמישית בכל אחד מהמגזרים. יתר על כן, קצת פחות משליש מהצעירים הבוגרים, הן יהודים והן ערבים (קצת יותר ערבים מאשר יהודים), אומרים כי אין להם אמון ברוב או בכל אמצעי התקשורת.

4) קשר עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

א) הבדלים בין קבוצות הלאום:

לא נמצאו הבדלים בין יהודים לערבים באשר לתדירות החשיפה לאמצעי התקשורת. ההבדל בין שתי הקבוצות הוא האמצעי שדרכו הם נחשפים. בקרב הערבים, חשיפה באמצעות האינטרנט והטלוויזיה שכיחה יותר מאשר בקרב היהודים, ובקרב היהודים – באמצעות הרדיו והעיתונות הכתובה. לא נמצאו הבדלים בין שתי הקבוצות באשר לשימוש באינטרנט למטרות חברתיות, או ברמת האמון שיש להם באמצעי התקשורת.

ב) גיל:

במגזר היהודי: מדד החשיפה לאמצעי התקשורת מורה כי ממוצע תדירות החשיפה של הצעירים

הבוגרים גבוה יותר מזה של בני הנוער. לעומת זאת, רמת האמון של הנוער בתקשורת, כמו במוסדות שלטון, גבוהה מזו של הצעירים הבוגרים. לא נמצאו הבדלי גיל לגבי שימוש באינטרנט למטרות חברתיות.

במגזר הערבי: רמת האמון של הנוער באמצעי התקשורת גבוהה מזו של הצעירים הבוגרים.

ג) מגדר:

הן במגזר היהודי והן במגזר הערבי בנות נחשפות לאמצעי התקשורת יותר מבנים.

ד) קשר עם דת (במגזר היהודי בלבד):

ככל שעולה הקרבה לדת יורדים בהדרגה תדירות החשיפה לאמצעי התקשורת, והאמון באמצעי התקשורת.

ה) קשר עם זהות פוליטית:

עם המעבר שמאלה ברצף ימין-מרכז-שמאל, עולה תדירות החשיפה לאמצעי התקשורת. הפעילות החברתית באמצעות האינטרנט שכיחה בקרב תומכי השמאל יותר מאשר בקרב תומכי המרכז והימין.

עמדות פוליטיות וחברתיות של

הנוער הישראלי: מגמות לאורך זמן

פרופ' אפי יער ויסמין אלקלעי

עיקרי הממצאים

הממצאים המובאים בפרק זה מבוססים של שלושה סקרים שנערכו בשנים 1998, 2004, ו-2010 בקרב מדגמים מייצגים של הנוער הישראלי בשתי קבוצות גיל: 15-18 ו-21-24. חלק מפריטי השאלונים הופיעו רק בשני המועדים האחרונים. החלק הראשון של הסיכום מתייחס לכלל הנוער היהודי, והחלק השני מביא את עיקרי הממצאים על פי מאפיינים אישיים של המרואיינים: גיל, מגדר, הכנסה משפחתית, דתיות, וזהות פוליטית. בנפרד, מובא גם סיכום המתייחס להשוואה בין כלל הנוער היהודי והערבי.

כלל הנוער היהודי

אופטימיות ביחס לעתיד: בכל השנים שבהן נערך הסקר, רמת האופטימיות במישור האישי הייתה גבוהה ביותר (במוצע - 90% היו מאוד או די אופטימיים), שעה שרמת האופטימיות ביחס לעתיד המדינה הייתה נמוכה הרבה יותר ועמדה על 58%. האופטימיות ביחס לסיכויים של מימוש השאיפות האישיות במסגרת המדינה הגיעה ל-79%, כלומר קצת

פחות מהאופטימיות ביחס לעתיד האישי. במבט על פני זמן, האופטימיות בשנת 2004 ירדה בהשוואה ל-1998, בעיקר כשמדובר בעתיד המדינה, אך חזרה לרמה הקודמת ב-2010. דפוס זה של ירידה ועלייה, שחוזר ומופיע במרבית הנושאים, הוא ככל הנראה תוצאה של 'אפקט האינתיפאדה'.

תחושת האיום על הביטחון האישי והמשפחתי: בשתי השנים שבהן נבחן נושא זה, נמצא ש-44% מהנוער היהודי חשו חוסר ביטחון ב-2004, אולם רק פחות מרבע (24%) הרגישו כך ב-2010.

עמדות כלפי הציבור הערבי בישראל והערבים ככלל: כמחצית (51%) מהנוער היהודי תמכו בשנת 2004 בשלילת הזכות של אזרחי ישראל הערבים להיבחר לכנסת, וקרוב למחצית (46%) היו באותה דעה בשנת 2010. כשני שלישים האמינו בשני המועדים כי הערבים בכלל לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה לו יכלו.

עמדות בנושא השלום: שיעור התמיכה בניהול **משא ומתן** לשלום עם הרשות הפלסטינית עמד על כ-60% בשני המועדים. שיעור זה נמוך יותר מכפי שנמצא בציבור הישראלי בכללו. מבחינת חשיבות השלום כיעד לאומי, הוא מדורג אמנם בכל השנים באחד משלושת המקומות הראשונים, אך באחוזים מוחלטים הוא הולך ונעשה פחות חשוב: מ-28% ב-1998 ל-16% ב-2004 ול-18% ב-2010.

היחס לדמוקרטיה: המעמד של הדמוקרטיה התרופף על פי ארבעת הקריטריונים שנבחנו על ידינו:

1. חשיבות הדמוקרטיה כיעד לאומי פחתה לאורך הזמן; ב-1998 היא דורגה במקום השני, כאשר 26% בחרו בה כיעד החשוב ביותר למדינה, ב-2004 היא דורגה באותו מקום, אך שיעור הבחירה המקביל ירד ל-17.0%, וב-2010 היא ירדה למקום השלישי, כשרק 14.3% בחרו בה כיעד החשוב ביותר.

2. גם האמון **במערכת המשפטית** הלך וירד. ב-1998 הביעו בה אמון מלא או די אמון - 74%, ב-2004 - 65%, ובשנת 2010 - 63.5%. ירידה זו משתקפת גם בדירוג של מערכת המשפט. ב-1998 היא דורגה במקום השני, שעה שבשני המועדים המאוחרים היא ירדה למקום השלישי.
3. התחזקה התמיכה בשימוש **במרי אזרחי אלים ובלתי-אלים** נגד הממשלה על ידי אזרחים החושבים שמדיניותה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל. ב-1998 עמדו שיעורי התמיכה במרי לא-אלים על 20%, ב-2004 על 28% וב-2010 על 31%. השיעורים המקבילים ביחס למרי אלים היו 9%, 24%, ו-26%. כלומר, למעלה מרבע מהנוער היהודי מצדיק כיום (2010) את השימוש בצעדי מחאה אלימים, שעה שב-1998 הגיע שיעור התמיכה ל-9% בלבד.
4. רוב הנוער היהודי מעדיף **מנהיגות חזקה** על פני שלטון החוק. ב-1998 עמד שיעור ההעדפה על 60%, ב-2004 הוא עלה ל-69% וב-2010 הוא חזר לרמה של 1998.

אמון במוסדות: צה"ל הוא היחיד משמונת המוסדות הכלולים במחקר שרמת האמון בו הייתה גבוהה ביותר לאורך השנים, כשהוא ניצב במקום הראשון וביתרון ניכר על פני כל שאר המוסדות, עם שיעור אמון ממוצע של כ-91.0%. האמון בשני המוסדות שדורגו בשנת 1998 מתחת לצה"ל - מערכת המשפט והמשטרה - ירד במשך הזמן באופן עקבי, כשמגמה זו בולטת במיוחד ביחס למערכת המשפט - מ-74% ב-1998 ל-65% ב-2004, ו-63.5% ב-2010. הנתונים המקבילים ביחס למשטרה עמדו על 71%, 67.5% ו-65%. עם זאת, חשוב להדגיש כי לאורך כל התקופה ניצבו שני המוסדות האלה במקום השני או השלישי, תוך חילופי מקומות ביניהם.

רמת האמון בחמשת המוסדות הנותרים עברה כמה שינויים במהלך התקופה, אך יש לציין את התחזקות האמון בהסתדרות (מ-39% ב-1998, ל-58.5% ב-2010), ברבנות (מ-48% ל-60%), ובתקשורת (מ-37% ל-53%). כאשר מסכמים את רמת האמון הכוללת בכל אחד משלושת המועדים, נראה שלאחר ירידה ב-2004, רמת האמון התאוששה ב-2010 במידה ניכרת - אף מעבר לרמה של 1998.

מחלוקות פנימיות: בכל השנים עיקר תשומת הלב ניתנה לשתי מחלוקות: היחסים בין דתיים לחילונים ובין ערבים ליהודים, תוך חילופי מקומות ביניהם. ב-1998, 44% ראו את היחסים בין דתיים לחילונים כמחלוקת המסוכנת ביותר, בהשוואה ל-27% שראו כך את היחסים בין יהודים לערבים; ב-2004 ו-2010, הקונפליקט היהודי-ערבי צוין במקום הראשון על ידי 46% ו-42%, שעה שהקונפליקט הדתי-חילוני נבחר למקום זה על ידי 21% ו-23%.

במקום השלישי בדירוג ניצבה בכל השנים המחלוקת בין 'ימין' ל'שמאל', עם שיעורי בחירה של 16%, 17% ו-19%. שתי המחלוקות האחרות - היחסים בין 'מזרחיים' ל'אשכנזים' והפער בין עניים לעשירים - צוינו כדומיננטיות ברמת הסיכון לחברה רק על ידי אחוזים בודדים בלבד.

היעדים החשובים של המדינה: מתוך שבע מטרות נתונות - רמת חיים גבוהה, שוויון כלכלי, דמוקרטיה, יהודיות, שלום, שוויון פוליטי וחברתי, ושוויון בין נשים וגברים - היו שלוש שעמדו בראש הסולם בכל המועדים, אם כי תוך חילופי מקומות ביניהם. ב-1998 ניצב במקום הראשון השלום (28%), כשבסמוך אליו נמצאת הדמוקרטיה (26%), והיהודיות מדורגת במקום השלישי (18%). אולם במשך הזמן החשיבות שניתנה לזהות היהודית של המדינה הלכה והתחזקה, תוך שהיא עולה למקום הראשון בדירוג, עם שיעורי

בחירה של 26% ב-2004 ו-33% ב-2010, בעוד שהפופולריות של שני היעדים האחרים הלכה ונשחקה, כפי שצויין לעיל. מעניין כי גם היעד של שוויון פוליטי וחברתי, שנבחר למטרה החשובה ביותר על ידי 11% ב-1998, איבד מערכו בשנים הבאות, עם שיעורי בחירה של 9% ו-4%. שאר המטרות זכו לאחוזי בחירה בודדים.

ההתעניינות בשואה: העניין האישי בשואה גבר באורח ניכר ועקבי. ב-1998, 61% דיווחו שהם מתעניינים בנושא במידה רבה או רבה מאוד, ב-2004 עלתה ההתעניינות ל-69%, ובשנת 2010 היא הגיעה ל-80%.

היחס לגרמניה: בין 1998 ל-2010 חל שיפור משמעותי בתדמית של גרמניה. כך, שיעור ההסכמה עם הדעה שגרמניה של היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל עלה מ-41.5% ל-60%, שהיא נמנית על המדינות הנאורות בעולם מ-61% ל-76%, וכי התופעה של שנאת זרים בגרמניה דומה לזו שקיימת בכל מדינה אחרת בעולם מ-43% ל-59.5%. באותה רוח, פחתה האמונה בגרמניה של היום דומה לגרמניה הנאצית (מ-43% ל-32%). עם זאת, הרוב המכריע תמך כל השנים בדעה כי השמדת היהודים נתמכה למעשה על ידי רוב העם הגרמני, אם כי רוב זה ירד במעט בין 1998 ל-2010 (מ-78% ל-75%).

במבט כולל: ניתן לומר כי ככל שמדובר בהתייחסויות לחברה הישראלית, המגמות הרווחות בקרב הנוער היהודי מעידות על התחזקות הלאומנות היהודית לעומת היחלשות ניכרת של ערכי השלום והדמוקרטיה. מגמות אלה עולות בקנה אחד עם החשדנות הרבה וחוסר האמון שלו בציבור הערבי-ישראלי ובעולם הערבי בכללו.

פרופילים של מאפיינים אישיים
גיל: המבוגרים מעט פחות **אופטימיים** מהצעירים,

בעיקר ביחס לעתיד המדינה והאפשרות להגשים בה את השאיפות האישיות. במקביל, המבוגרים חששו יותר לביטחון האישי והמשפחתי. היחס למשא ומתן לשלום בין 2004 ו-2010 נעשה חיובי יותר בקבוצה הצעירה ושילי יותר במבוגרת. גם השלום כמטרה לאומית נתמך יותר על ידי הצעירים ב-1998 ו-2010. רמת האמון במערכת המשפט הייתה גבוהה יותר בקרב הצעירים בכל השנים, והירידה באמון שניתן בה לאורך זמן הייתה מתונה יותר בקבוצה הצעירה. הצעירים נטו אמנם מעט יותר מהמבוגרים להעדיף מנהיגים חזקים בכל אחת מהשנים, אולם הם ייחסו חשיבות לדמוקרטיה ב-1998 ו-2010. רמת האמון בכל המוסדות הייתה גבוהה יותר בקרב הצעירים. כלומר, הם נוטים להיות פחות חשדנים כלפי המערכת המוסדית מאשר המבוגרים. העניין בשואה התחזק לאורך הזמן בשתי הקבוצות באותה מידה, אך בכל אחת מהשנים הצעירים התעניינו בנושא יותר ממבוגרים – פער הנובע כנראה מהגברת הביקורים במחנות הריכוז במסגרת הלימודים בתיכון. העמדות ביחס לגרמניה היו לרוב חיוביות יותר בקרב המבוגרים. בשאר הנושאים – היחס לערבים, התמיכה במרי אזרחי, תפיסת המחלוקות הפנימיות, ודירוג המטרות הלאומיות – ההבדלים בין שתי קבוצות הגיל היו לרוב קטנים ובלתי-עקביים.

מגדר: הגברים והנשים דומים ביותר זה לזה ביחס לאופטימיות האישית. עם זאת, הנשים נוטות להיות פחות אופטימיות ביחס לעתיד המדינה ויותר אופטימיות באשר למימוש השאיפות האישיות במסגרת המדינה. הנשים חששו יותר מהגברים לביטחון האישי והמשפחתי, במיוחד ב-2004. העמדות כלפי הערבים היו שליליות יותר בקרב הגברים ב-2004, אך ב-2010 שתי הקבוצות "יישרו קו". התמיכה במשא ומתן לשלום הייתה גבוהה יותר בקרב הנשים והן גם נטו יותר מהגברים לראות בשלום את היעד הלאומי החשוב

ביותר. באשר ל**אמון במוסדות** נמצא הבדל של ממש רק ביחס למוסד אחד – הרבנות – שזכה ביתר אמון מהנשים. הנשים התעניינו **בשואה** במידה ניכרת יותר מהגברים תוך התחזקות העניין בנושא בשתי הקבוצות לאורך הזמן. הדעות על **גרמניה** היו יותר חיוביות באופן עקבי בקרב הגברים. בשאר הנושאים – **מנהיגות חזקה, מרי אזרחי, חשיבות הדמוקרטיה, האמון במערכת המשפט, תפיסת המחלוקות המסוכנות, ודירוג המטרות החשובות ביותר של המדינה** – לא היו למגדר השפעות של ממש.

הכנסה משפחתית: העמדות כלפי **הערבים** היו שליליות יותר ברמת ההכנסה הנמוכה מאשר בגבוהה. קבוצה ההכנסה הבינונית לא הייתה עקבית. גם ביחס ל**נושא השלום**, התמיכה הנמוכה ביותר נמצאה ברמת ההכנסה הנמוכה, ללא הבדלים בולטים ועקביים בין שתי האחרות. דפוס דומה נמצא ביחס ל**חשיבות הדמוקרטיה והאמון במערכת המשפט**. בתפיסת **המחלוקות המסוכנות** קיים דמיון רב בין הקבוצות ב-1998, אך ב-2004 ו-2010 נוצרו הבדלים ביחס לקונפליקט היהודי-ערבי, כאשר ברמת ההכנסה הנמוכה הפער בינו לבין המחלוקות האחרות היה קטן יותר מאשר בשתי הקבוצות האחרות. במרבית השנים והתחומים **הדימוי של גרמניה** נוטה להיות חיובי יותר בקבוצות ההכנסה הגבוהה והבינונית מאשר בקבוצת ההכנסה הנמוכה, להוציא את טענת ההשמדה, ששיעור המסכימים לה היה הגבוה ביותר ברמת ההכנסה הגבוהה. **בשאר הנושאים:** הבדלים שוליים בנושא **האופטימיות**. כך גם לגבי **תחושת האיום** על הביטחון האישי והמשפחתי. בדומה לגיל ולמגדר, בכל רמות ההכנסה יש רוב למצדדים בשלטון של **מנהיגים חזקים** בכל שלושת המועדים, ללא הבדלים משמעותיים בגודלו. גם בנושא של **מרי אזרחי** לא נמצאו הבדלים של ממש. אין הבדלים ביחס ל**אמון במוסדות**, להוציא את מערכת המשפט והדמוקרטיה. כך

גם לגבי **המטרות החשובות למדינה** וביחס להתעניינות בשואה.

דתיות: האופטימיות במישור האישי הייתה דומה למדי. החרדים היו פחות אופטימיים במידה ניכרת מהשאר ביחס לעתיד המדינה, ואם כי היא התחזקה באופן עקבי, היא נותרה הנמוכה ביותר גם ב-2010. גם בקרב הדתיים, האופטימיות בתחום זה עלתה בעקביות וב-2010 היא הייתה הגבוהה ביותר. בקרב המסורתיים והחילונים האופטימיות ירדה בין 1998 ל-2004, אך חזרה לרמה הקודמת ב-2010. באשר להגשמת השאיפות האישיות במדינה, לא היו הבדלים בולטים ב-1998, אך ב-2004 ו-2010, האופטימיים ביותר היו החרדים, אחריהם הדתיים, המסורתיים והחילונים, בסדר זה. החששות ל**ביטחון האישי והמשפחתי** בשנת 2004 רווחו יותר בקרב החילונים והמסורתיים מאשר בציבור הדתי והחרדי, אך ב-2010 הפערים נעלמו כמעט לחלוטין, תוך שתחושת האיום יורדת בכל ארבע הקבוצות. הגישה כלפי **הערבים** הושפעה במידה ניכרת ועקבית מרמת הדתיות: ככל שזו גבוהה יותר, העמדות השליליות נעשות שכיחות יותר. כמו כן, קיים קשר הפוך וחזק למדי בין רמת הדתיות לבין התמיכה בתהליך **השלום והחשיבות שלו כיעד לאומי**, כשהפערים הם בעיקר בין החרדים והדתיים לבין המסורתיים והחילונים. בשנים 1998 ו-2004 לא היו הבדלים משמעותיים בעמדות כלפי **מנהיגות חזקה**, אך ב-2010 נוצרו בנושא זה פערים ניכרים, כשהחילונים נמצאים בתחתית סולם התמיכה, המסורתיים והחרדים בתווך, והדתיים בראשו. הנכונות של החרדים להשתמש ב**מרי אזרחי** אלים, הלכה והתחזקה בהשוואה לשאר הקבוצות, ובמיוחד בניגוד לקבוצה החילונית. ככל שרמת הדתיות גבוהה יותר, **החשיבות המיוחסת לדמוקרטיה** הייתה נמוכה יותר, בעיקר בקבוצה החרדית. רמת **האמון במערכת המשפט** נמצאה כל השנים ביחס הפוך לרמת הדתיות,

כשהפער בין החרדים לשאר הקבוצות, כולל הדתיים, היה לרוב גדול יותר מאשר בינן לבין עצמן. בכל ארבע הקבוצות חל פיחות במעמדה של הדמוקרטיה, אך בכל השנים החשיבות שלה הייתה ביחס הפוך לרמת הדתיות. להוציא את החרדים, צה"ל נהנה בכל השנים מהאמון הרב ביותר. המוסד הזוכה בבכורה בקבוצה החרדית הוא הרבנות, כשצה"ל מדורג אחריה, אם כי בפער קטן. בשנת 1998 כל ארבע הקבוצות, במיוחד החרדים, ראו ביחסים שבין דתיים וחילונים את המחלוקת המרכזית בחברה הישראלית. הקיצונית בכל הקבוצות הייתה ירידה בחשיבות שיוחסה למחלוקת זו בשנים 2004 ו-2010, כשמקומה מוחלף על ידי הקונפליקט היהודי-ערבי. עם זאת, אולם בשונה מהשאר, בקבוצה החרדית היה איזון בין החשיבות של מחלוקת זו והמחלוקת הדתית-חילונית. קיימים הבדלים ניכרים בתפיסת המטרות החשובות של המדינה, בעיקר בין חרדים ודתיים לבין חילונים ומסורתיים, כששתי הקבוצות הראשונות רואות במדינה יהודית את המטרה החשובה ביותר בפער ניכר לעומת שתי הקבוצות האחרות. בקרב החילונים היעדים החשובים ביותר בכל השנים היו השלום והדמוקרטיה. בציבור המסורתי מטרות אלה דורגו במקום הראשון והשני ב-1998, אך אחר כך הן איבדו ממעמדן לטובת המטרה של מדינה יהודית. בכל הקבוצות שיעור המתעניינים בשואה עלה במהלך השנים, אך הוא היה הנמוך יותר בקרב החרדים. בין 1998 ל-2010 העמדות כלפי גרמניה נעשו יותר חיוביות בכל הקבוצות, כשהדימוי שלה בקרב החילונים היה לרוב חיובי יותר מאשר ביתר הקבוצות, במיוחד בהשוואה לחרדים.

זהות פוליטית: לא נמצאו הבדלים בולטים ועקביים בין ה'ימין' ה'מרכז' וה'שמאל' ביחס לעתיד האישי. עם זאת, ה'שמאל' נוטה באופן עקבי להיות פחות אופטימי משתי הקבוצות האחרות ביחס

לעמיד המדינה, שעה שה'ימין' יותר אופטימי מה'שמאל' וה'מרכז' כשמדובר במימוש השאיפות האישיות במסגרת המדינה. העמדות כלפי **הערבים** שליליות הרבה יותר ב'ימין' מאשר ב'מרכז' וב'שמאל'. במקביל, התמיכה של ה'ימין' **במשא ומתן לשלום** הייתה הרבה יותר נמוכה מזו שב'מרכז' וה'שמאל' בשני המועדים, תוך הרחבת הפער ב-2010. תמונה דומה של פערים התקבלה גם ביחס **לחשיבות השלום** כיעד לאומי. הנטייה לתמוך **במנהיגות חזקה** גבוהה מעט יותר ב'ימין' בהשוואה ל'מרכז', ובמיוחד בהשוואה ל'שמאל'. ה'ימין' תומך יותר מה'מרכז' וה'שמאל' בצעדים של **מרי אזרחי**, כולל מרי אלים. בכל השנים ה'שמאל' העדיף את **הדמוקרטיה כיעד לאומי** בפער ניכר לעומת ה'ימין', כאשר ה'מרכז' מצוי בין השניים. **האמון במערכת המשפט** היה גבוה יותר ב'שמאל' וב'מרכז' מאשר ב'ימין' לאורך התקופה. ב'שמאל' וב'מרכז' מערכת המשפט והמשטרה ניצבו במקום השני והשלישי **בסולם האמון** בכל המועדים, שעה שב'ימין' מערכת המשפט מקבלת ב-2004 ו-2010 פחות אמון מהרבנות. ב'שמאל', לעומת זאת, הרבנות נמצאת במקום האחרון. האמון בתקשורת ב'ימין' נמוך באופן עקבי מזה של ה'מרכז' וה'שמאל'. לקונפליקט היהודי-ערבי יש ב'ימין' בולטות גבוהה יותר בהשוואה למחלוקת שבין דתיים וחילונים, שעה שה'שמאל' וה'מרכז' נוטים ליתר איזון בתפיסת החשיבות של שתי המחלוקות, בעיקר ב-2010. כאשר למטרות, יש אי-הסכמה ביחס **לחשיבות** של היהודיות. ב'שמאל' מדורגת מטה זו במקומות הנמוכים, בעוד שב'ימין' היא מופיעה בעקביות במקום הראשון, כשהשלום והדמוקרטיה מפגרים אחריה בפערים ניכרים. ה'מרכז' דומה יותר ל'שמאל'. במרבית השנים התפיסה האוהדת ביותר של גרמניה הייתה ב'שמאל' והאוהדת פחות ב'ימין', כאשר ה'מרכז'

נמצא לרוב בתוֹך. לא נמצאו הבדלים בולטים בין ה'שמאל', ה'מרכז', וה'ימין' בנושאי **הביטחון האישי והשואה**.

במבט כולל: נראה שהמאפיינים האישיים בעלי ההשפעות החזקות ביותר הם רמת הדתיות והזהות הפוליטית, כשאחריהם נמצאים הגיל, ההכנסה והמגדר. באשר להשפעת הדתיות, הגישה האתנוצנטרית, כמו גם היחס המסויג לדמוקרטיה ולשלום שכיחים, כצפוי, במידה הרבה ביותר בציבור החרדי והדתי ובמידה הפחותה ביותר בציבור החילוני. במישור של הזהות הפוליטית, גישות אלה רווחות יותר ב'ימין' מאשר ב'שמאל' וב'מרכז'. באשר לגיל, נראה הקבוצה הצעירה נוטה להיות יותר ליברלית ופחות מנוכרת מהקבוצה המבוגרת. השפעות ההכנסה מתבטאות בכך שהעמדות של קבוצת ההכנסה הנמוכה כלפי הערבים, השלום והדמוקרטיה פחות חיוביות מאלו של שתי האחרות, במיוחד של בעלי ההכנסה הגבוהה. ההבדלים בין נשים לגברים היו מעטים וקטנים, להוציא את התמיכה הגבוהה יותר של הנשים בשלום והתעניינות רבה יותר שלהן בשואה.

עמדות הנוער הערבי והיהודי הצעירים הערבים פחות **אופטימיים** מהיהודים בכל שלושת התחומים, במיוחד ביחס למימוש השאיפות האישיות במסגרת המדינה. הרגשת האיום על **הביטחון האישי והמשפחתי** בקרב הנוער הערבי נמוכה יותר והוא גם מסכים פחות מהנוער היהודי עם הדעה כי רוב הערבים מעוניינים בהשמדת ישראל. בשונה מהיציבות ביחס לתמיכה במשא ומתן לשלום בנוער יהודי, בקרב הערבים, שתמכו יותר במשא ומתן ב-2004, בכל השנים שיעור הבחירה בשלום כיעד החשוב ביותר היה גבוה יותר בין הערבים, אם כי הוא איבד מחשיבותו גם בקרבם. היקף התמיכה של הערבים במנהיגים חזקים נמצא במגמה ברורה של

ירידה, וב-2004 ו-2010 הוא היה נמוך מזה של היהודים, שעה שב-1998 הדפוס היה הפוך - כנראה כביטוי למעמדו של עראפת. בשתי הקבוצות התחזקה התמיכה בשני **דפוסי המחאה** במהלך השנים, אולם להוציא את המחאה האלימה ב-2004, בכל אחת מהן היא הייתה גבוהה יותר בקרב הערבים. **בנושא האמון**, הפער הגדול ביותר בין שתי הקבוצות מתייחס לצה"ל, שניצב כל השנים במקום הראשון בין היהודים ובמקום הלפני-אחרון (לפני המפלגות) בקרב הערבים. בשונה מהיהודים, שני המוסדות שנהנו בקרב הערבים מהאמון הרב ביותר בכל השנים הם מערכת המשפט ומוסדות הדת, כשבמקום השלישי ניצבת, במפתיע, המשטרה. **המחלוקת החשובה** ביותר בעיני הנוער הערבי מתייחסת ליחסים שבין היהודים והערבים, כאשר לא זו בלבד שהיא מדורגת במקום הראשון בכל אחת מהשנים, אלא שכל המחלוקות האחרות נמצאות מתחתיה בפער גדול. כזכור, בקרב היהודים היא "התחרתה" עם המחלוקת הדתית-חילונית. **המטרה** המדורגת על ידי הצעירים הערבים במקום הגבוה ביותר בכל המועדים היא השלום. עם זאת, גם אצלם הוא איבד מחשיבותו באחוזים מוחלטים, ובשנת 2010 הוא התחלק במקום הראשון עם השאיפה שישראל תהיה מדינת כל אזרחיה - מטרה שחשיבותה היחסית הייתה נמוכה הרבה יותר ב-1998 ו-2004. כיוון שגם בין היהודים איבד השלום מחשיבותו, כשאת מקומו תפסה ב-2010 השאיפה שישראל תהיה מדינה יהודית, התוצאה הייתה ששתי הקבוצות אימצו מטרות עליונות העומדות בסתירה זו לזו - מדינה יהודית מזה ומדינת כל אזרחיה מזה. עם כל זאת, חשוב להדגיש ששתי הקבוצות דומות זו לזו בחשיבות שהן מייחסות לישראל כמדינה דמוקרטית - ערך המדורג אצלן במקום השני או השלישי עם שיעורי בחירה דומים למדי בכל השנים. **ההתעניינות של הנוער הערבי בשואה** הייתה נמוכה

ביותר ואף ירדה בין 1998 ו-2004 באופן תלול. מגמה הפוכה לזו של הנוער היהודי, שהתעניינותו בנושא הייתה גבוהה הרבה יותר מלכתחילה. הנוער הערבי חושב ש**גרמניה** היא בין המדינות הידידותיות לישראל יותר משחושב כך הנוער היהודי. שתי הקבוצות היו דומות ביותר בשנים המוקדמות ביחס לשיעורי ההסכמה כי התופעה של שנאת זרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם. אולם ב-2010 דימויה של גרמניה בנושא זה היה חיובי יותר בנוער היהודי מאשר בנוער הערבי. לא נמצאו הבדלים בנושא של גרמניה כמדינה נאצית. אשר לראיית גרמניה כמדינה נאורה, הדימוי שלה בנוער הערבי היה חיובי יותר ב-1998 ו-2004, שעה שב-2010 הוא נעשה יותר חיובי בנוער היהודי. קיים הבדל ניכר בין שתי הקבוצות ביחס למידת ההסכמה עם הטענה כי השמדת היהודים בשואה נתמכה על ידי רוב העם הגרמני, כאשר הנוער הערבי מקבל טענה זו במידה פחותה בהרבה מקבלתה על ידי הנוער היהודי.

אין הבדלים משמעותיים בין שתי הקבוצות ביחס ל**חשיבות הדמוקרטיה** כיעד לאומי.

עמדות פוליטיות וחברתיות של הנוער הישראלי: מגמות לאורך זמן

רקע

הפרק הנוכחי, כמו הספר כולו, מבוסס על ממצאי שלושה סקרים שבוצעו במארס-אפריל 1998, מאי 2004 ויולי 2010, במטרה לבחון את עמדות הנוער הישראלי בנושאים פוליטיים וחברתיים בשתי קבוצות הגיל - 15-18 ו-21-24. למותר לציין שתריסר השנים שחלפו מאז הסקר הראשון היו מאופיינות באירועים ביטחוניים דרמטיים והתמורות פוליטיות מהותיות, ששינו את מצבה הגיאופוליטי של ישראל במישור האזורי והבין-לאומי כלפי חוץ, כמו גם את מבנה הכוחות הפוליטיים והסוציו-כלכליים מבפנים. בהנחה שלהתפתחויות אלה היו השפעות כלשהן על עמדות הנוער בתחומים הקשורים בהן, מן הראוי לתאר את העיקריות שביניהן, ולו בקצרה.

שנת 1998, שבמהלכה בוצע הסקר הראשון, הייתה שנה "רגועה" במושגים ישראליים. ממשלת ה"ימין" דאז, בראשות בנימין נתניהו, לא הייתה אמנם תומכת נלהבת בהסכם אוסלו, שנחתם על ידי ממשלת רבין בספטמבר 1993, אולם היא התחייבה לכבד אותו לפני מערכת הבחירות שהתקיימו ב-1996, ולאחר הקמתה אף חתמה מצדה על הסכם נוסף ("הסכם חברון"), שבמסגרתו התחייבה ישראל לפנות את כוחות צה"ל מהעיר חברון וסביבתה. הטרור הפלסטיני שהתעצם במידה ניכרת מאז החתימה על הסכם אוסלו אמנם לא פסק גם תחת שלטון ממשלת נתניהו, אך בהשוואה לתקופה הקודמת, במיוחד בשנים 1994-1995, הוא פחת במידה ניכרת. בה בעת, תהליך השלום עדיין נמשך, תוך כדי קיום מגעים והידברות ישירים או עקיפים בין ממשלת ישראל

והרשות הפלסטינית, אם כי בפועל לא חלה בו התקדמות של ממש.

במישור הכלכלי-חברתי התמונה הייתה מעורבת. שיעור האינפלציה באותה שנה היה גבוה למדי (8.6%), אם כי סדר הגודל שלו לא היה שונה מזה של השנים הקודמות. בשורה מעט חיובית יותר באה בשנת 1998, בעקבות התחזקות המגמה של עלייה בשיעור הצמיחה הכלכלית, אם כי בד בבד גם מגמת העלייה בשיעור האבטלה נמשכה באותה שנה והגיעה לשיעור של 8.5%. באשר לאי-השוויון הכלכלי, הרי שעל פי מדד ג'יני, לא חלו בו שינויים ניכרים בהשוואה לשנים הקודמות והוא עמד על 0.35 (לאחר ביצוע תשלומי ההעברה), מה שמעיד על פערי הכנסות ניכרים ביותר.

לעומת הרגיעה היחסית שאפיינה את התקופה הנדונה, קשה לשער שינויים דרסטיים יותר מאלה שחלו במצבה המדיני-ביטחוני והכלכלי-חברתי של ישראל בשנים שחלפו מאז 1998. בבחירות שהתקיימו במאי 1999, ממשלת ה'ימין' איבדה את השלטון ובמקומה באה ממשלה בראשות אהוד ברק, שהקים ממשלת קואליציה שמאלית כדי לקדם את תהליך השלום שדשדש, כאמור, בתקופת נתניהו. שיאו של מאמץ זה התרחש בוועידת הפסגה של קמפ־דיוויד, שהתקיימה ביולי 2000. אולם כידוע, הוועידה נחלה כישלון חרוץ, כששני הצדדים מאשימים זה את זה באחריות לכישלון, וזמן קצר אחר כך, בשלהי ספטמבר 2000, פרצה האינתיפאדה הפלסטינית השנייה, הידועה כ"אינתיפאדת אל-אקצה", שהביאה בעקבותיה להתמוטטות תהליך השלום ולחידוש פעולות הטרור בהיקף חסר תקדים, שתבע קורבנות רבים בנפש מקרב האוכלוסייה האזרחית הישראלית.¹ התפתחויות אלה

1. על פי הדיווחים הרשמיים, במשך ארבע השנים הראשונות של אינתיפאדת אל-אקצה (2000-2003), נהרגו 1,017 ישראלים, מהם כ-70% אזרחים ("הארץ", 28.9.2004).

גרמו לשינוי קיצוני בעמדותיו של הציבור היהודי בכל הנוגע לתהליך השלום עם הפלסטינים, שהתבטא בחיזוק משמעותי של ה'ימין' וה'מרכז' על חשבון ה'שמאל'.²

השינוי בהלוך הרוח של הציבור היהודי בא לידי ביטוי בשתי מערכות הבחירות שהתקיימו בישראל מאז מאי 1999. בבחירות האישיות לראשות הממשלה, שהתקיימו בפברואר 2001, כלומר כחצי שנה לאחר פרוץ האינתיפאדה, הובס ראש מפלגת העבודה, אהוד ברק, על ידי ראש הליכוד, אריאל שרון, שהיה ידוע כמתנגד מובהק להסכמי אוסלו וכנציג בולט של הגישה הדוגלת במדיניות קשוחה בנושאי חוץ וביטחון. קרוב לשנתיים לאחר מכן, בחודש ינואר 2003, התקיימו גם הבחירות הכלליות לכנסת, שתוצאותיהן המשיכו את המגמה שהתגלתה בבחירות לראשות הממשלה, והביאו לחיזוק משמעותי של המפלגות השייכות למחנה ה'ימין', במיוחד של הליכוד, ולהחלשה ניכרת בכוחן האלקטורלי של שתי מפלגות ה'שמאל' הציוניות – 'העבודה' ו'מרצ'. מאז אותן בחירות ועד היום, כל הממשלות בישראל היו בעיקרן ממשלות ימניות. מעבר להשפעתה של האינתיפאדה על השינויים ביחסי הכוחות שבין ה'ימין' וה'שמאל', היא גרמה לירידה ניכרת בתחומת הביטחון האישי ולהתערערות במורל הלאומי, כפי שמעידים הסקרים השוטפים של 'מדד השלום'. מגמה זו נמשכה ביתר שאת בבחירות הכלליות שהתקיימו ב-2006, בהן זכו מפלגות ה'ימין' וה'מרכז' בראשות אהוד אולמרט ברוב גורף, כשברקע ניצבו מתקפות הטילים לעבר היישובים באזור 'עוטף עזה', שהחלו זמן קצר לאחר הפינוי החד-צדדי של

2. בעניין זה ראו:

Yuchtman-Ya'ar Ephraim and Hermann Tamar. "Divided yet United: Israeli-Jewish Attitudes toward the Oslo Process". *The Journal of Peace Research*, Vol. 39, 5:597-613, 2002

כוחות צה"ל וההתנחלויות היהודיות ברצועת עזה, בקיץ של שנת 2005. יתר על כן, חודשים ספורים לאחר הקמת הממשלה פרצה מלחמת לבנון השנייה, שבמהלכה נחשפה האוכלוסייה האזרחית לירי מאסיבי של טילים מצד החיזבאללה, לצד הרוגים רבים בקרב חיילי צה"ל, ובשלהי שנת 2009 וראשית 2010 התקיים מבצע 'עופרת יצוקה'. חשוב אף לזכור בהקשר זה, כי כשנה קודם לכן (פברואר 2009), שוב התקיימו בחירות כלליות לכנסת שהביאו להתחזקות מחנה ה'ימין' ולהקמת הממשלה הנוכחית בראשות ביבי נתניהו. ממשלה זו נוקטת גישה קשוחה יותר בנושאי חוץ וביטחון מאשר הממשלה הקודמת בראשות אהוד אולמרט.

ניתן אפוא לסכם כי בתקופה שבין 2004 ו-2010 פחת אמנם במידה ניכרת ההיקף של פיגועי הטרור, אך היא הייתה מאופיינת במתקפות טילים ובמבצעים צבאיים בצפון ובדרום, כך שהבעיות הביטחוניות והפוליטיות תפסו את עיקר תשומת הלב של מוסדות השלטון והציבור הרחב.

מצב הרוח הירוד של הציבור הישראלי בראשית שנות האלפיים לא הושפע רק מהמצב הפוליטי והביטחוני. תרמה לכך גם ההרעה המשמעותית שחלה במישור הכלכלי – הן ברמה הלאומית והן במישור האישי – מגמה שהתבטאה במרבית הפרמטרים הכלכליים העיקריים: הצמיחה הכלכלית, שהגיעה לשיאה בשנת 2000, נבלמה ובשנים 2002 ו-2003 היא אף עמדה בסימן של ירידה בחלק הראשון של שנת 2004. שיעורי האינפלציה באותה תקופה אמנם ירדו, אך תהליך זה נבע בעיקר מהקיפאון ששרר במשק הישראלי (סטגפלציה), שהשתקף בין השאר במגמת העלייה בשיעורי האבטלה. שיעורים אלה, שהיו גבוהים כאמור גם בשנים הקודמות, המשיכו לעלות ביתר שאת, והגיעו בשנת 2003 לשיא של 10.7%. בד בבד, חלה עלייה ניכרת בממדי אי-השוויון ומעגל העוני

הלך והתרחב. בשנים שבין 2004 ו-2010 הבשורות במישור הכלכלי-חברתי היו חיוביות יותר, אם כי לא כולן. בפן החיובי, הכלכלה הישראלית חידשה את תהליך הצמיחה ואף התמודדה בהצלחה יחסית עם המשבר של הכלכלה העולמית שנוצר ב-2009, ואשר עדיין נמשך, בהשוואה למרבית המדינות בעולם, כולל מדינות המערב. עם זאת, מגמת אי-השוויון נמשכה ואף התעצמה, והפער בין עשירים לעניים הגיע לממדים חסרי תקדים, המציבים את ישראל בין המדינות הבלתי-שוויוניות ביותר בעולם המערבי.

מבנה הפרק

הפרק מחולק לשניים: חלק א' מסכם את הממצאים העיקריים שהתקבלו עבור הנוער היהודי, והוא מוצג בשני תתי-פרקים. תתי-הפרק הראשון (א1) מתייחס להשוואות ברמה האגרגטיבית ותתי-הפרק השני (א2) כולל ניתוחים רבי-משתנים, כפי שיפורט להלן. חלק ב' של הפרק מביא את הממצאים שהתקבלו בקרב כלל הנוער הערבי בכל אחת מהשנים, תוך השוואתם עם הממצאים המתייחסים לכלל הנוער היהודי. כאמור לעיל, כל ההשוואות בחלק זה נעשו ברמה האגרגטיבית בלבד, ללא ניתוחים רבי-משתנים.

שיטת המחקר

על רקע כל זאת השאלה המעניינת היא, אם כן, כיצד השפיעו ההתפתחויות המדיניות-ביטחוניות והכלכליות-חברתיות שאירעו מאז הסקר הראשון, משנת 1998, ועד הסקר האחרון מ-2010, על עמדות הנוער הישראלי בנושאים מרכזיים השייכים למישור האישי והלאומי, כפי שניתן ללמוד מהנתונים והניתוחים של שלושת הסקרים שנעשו באותה תקופה. כפי שיוסבר להלן, הנושאים הנכללים בדו"ח זה

מייצגים רק חלק ממכלול הנושאים שנכללו בשלושת הסקרים. אולם בטרם נעבור לתיאור הנושאים שבהם עוסק הדו"ח ולניתוח הממצאים הנוגעים להם, נקדים בשלוש הערות מתודולוגיות.

הסקר

ראשית, כל אחד מהסקרים מבוסס על ראיונות טלפוניים עם נשאלים המייצגים את כלל הנוער הישראלי בקבוצות הגיל הרלוונטיות, בכל אחת משלוש נקודות הזמן. הדו"ח מתמקד בהשוואות בין הממצאים שהתקבלו בשלושת הסקרים, תוך הבחנה בין שישה חתכים קבוצתיים הנעוצים במאפיינים אישיים של המרואיינים: לאום (יהודים וערבים), גיל (צעירים בני 15-18 ומבוגרים יותר בני 21-24), מגדר, דתיות (חרדים, דתיים, מסורתיים, חילוניים), הכנסה משפחתית (נמוכה, בינונית, וגבוהה), וזהות פוליטית ('ימין', 'מרכז' ו'שמאל'). בהקשר להשוואות בין השנים, מן הראוי לשים לב לכך שחלק מהשאלות הוצגו רק ב-2004 ו-2010. הממצאים המתייחסים למדגמים בשלמותם, ללא הבחנה בין נוער יהודי וערבי, מוצגים כנספח בסוף הדו"ח.

שנית, הניתוחים הסטטיסטיים שנעשו במסגרת הדו"ח הנוכחי על בסיס החתכים הקבוצתיים מתייחסים רק לנוער היהודי. ההתייחסות לציבור הערבי מוגבלת להשוואות בינו לבין הציבור היהודי ברמה האגרגטיבית, היינו בין המדגמים המייצגים את שתי הקבוצות בכללותן. הניתוחים על פי החתכים הקבוצתיים בקרב הנוער הערבי מוצגים בפרק נפרד בספר (פרק 5, "תפיסות ועמדות חברתיות ופוליטיות של הצעירים הערבים-פלסטינים בישראל").

שלישית, על פי החלטת ועדת ההיגוי של הפרויקט, כל אחד משני הסקרים שבוצעו בשנים 2004 ו-2010 הכיל רק כ-40% מהשאלות שנכללו בסקרים שקדמו

להם. כתוצאה מכך, ניתן היה להשוות רק חלק קטן מהשאלות שהופיעו ב-1998 עם השאלות שהופיעו בשני המועדים הבאים. כיוון שמסיבה זו גם ההשוואות בין המועד הראשון והשני, כמו גם בין השני והשלישי, היו מוגבלות מבחינת מספר השאלות שנכללו בהן, הוחלט לתת עדיפות להשוואות המתייחסות לפריטים המשותפים לכל שלושת הסקרים ולשני הסקרים שנעשו ב-2004 ו-2010. עקב אילוצים אלה, מתוך מגוון הנושאים שנכללו בכל הסקרים, יכולנו להתייחס במסגרת ההשוואות על פני זמן רק לחלק קטן מהם. ספציפית, ניתן לחלק את פריטי השאלות שנכללו בדו"ח הנוכחי לעשרה נושאים, שחלקם מיוצג על ידי שתי שאלות או יותר, וחלקם על ידי שאלות בודדות, כלהלן:

- א. **אופטימיות ביחס לעתיד** – נושא זה מיוצג על ידי שלוש שאלות: מידת האופטימיות ביחס לעתיד האישי, מידת האופטימיות ביחס לעתיד המדינה, ומידת האופטימיות ביחס לסיכויים להגשמת השאיפות האישיות במסגרת המדינה.
- ב. **ביטחון אישי** – באיזו מידה חש המרואיין איום על הביטחון האישי שלו ושל משפחתו (שאלה אחת).
- ג. **עמדות כלפי הציבור הערבי** – שתי שאלות: תמיכה או התנגדות לדעה שיש לשלול את הזכות של ערבים אזרחי ישראל להיבחר לכנסת, ולדעה כי רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה לו יכלו.
- ד. **עמדות כלפי השלום** – שתי שאלות: מידת התמיכה או ההתנגדות למשא ומתן להשגת שלום בין ישראל והרשות הפלסטינית; דירוג השלום כמטרה החשובה ביותר של ישראל מתוך שבע מטרות אפשריות.
- ה. **מעמד שלטון החוק והדמוקרטיה** – ארבע שאלות: (1) תמיכה או התנגדות לשלטון המבוסס

על "מנהיגים חזקים" במקום על חוקים; 2) עמדות כלפי השימוש בשיטות של מרי אזרחי בלתי-אלים ומרי אזרחי אלים על ידי אזרחים החושבים שהחלטות של הממשלה בנושא השלום פוגעות באינטרסים הלאומיים של ישראל; 3) דירוג הדמוקרטיה כמטרה החשובה ביותר של המדינה מתוך שבע מטרות אפשריות; 4) רמת האמון במערכת המשפטית.

ו. **אמון במוסדות** - שמונה שאלות שכל אחת מהן בודקת את מידת האמון או חוסר האמון במוסדות הבאים: צה"ל, המשטרה, הכנסת, מערכת המשפט, המפלגות, התקשורת, ההסתדרות והרבנות.

ז. **מחלוקות פנימיות** - שאלה אחת שביקשה מהמרואינים לציין מהי בעיניהם המחלוקת המסוכנת ביותר לחברה הישראלית מתוך רשימה של חמש מחלוקות: היחסים בין 'מזרחים' ל'אשכנזים', חילונים לדתיים, ימניים לאנשי שמאל, עשירים לעניים, יהודים לערבים.

ח. **מטרות לאומיות** - שאלה אחת המבקשת מהמרואינים לציין מהי בעיניהם המטרה החשובה של מדינת ישראל מתוך שבע מטרות אפשריות: מדינה עם רמת חיים גבוהה, מדינה שיש בה יותר שוויון כלכלי, מדינה שהיא דמוקרטית, מדינה שהיא יהודית, מדינה שחיה בשלום עם שכנותיה, מדינה שיש לכלל הקבוצות שבה שוויון מלא בזכויות פוליטיות וחברתיות, מדינה שיש בה שוויון בין גברים ונשים.

ט. **מידת ההתעניינות האישית בשואה** - שאלה אחת.

י. **עמדות ותפיסות כלפי גרמניה** - חמש שאלות הבודקות את מידת ההסכמה או אי-ההסכמה עם הדעות הבאות: 1) גרמניה היא בין המדינות היותר ידידותיות לישראל; 2) שנאת הזרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל

מדינה אחרת בעולם; 3) גרמניה של היום אינה שונה מגרמניה של העבר, ושוב יכול לקום בה משטר נאצי; 4) גרמניה של היום היא בין הדמוקרטיות הנאורות, כמו כל מדינה במערב אירופה - למשל אנגליה, צרפת, איטליה וכדומה; 5) השמדת היהודים בשואה נתמכה, למעשה, על ידי רוב העם הגרמני ולא רק על ידי המנהיגות הנאצית.

מתודולוגיה

חלק א' מבוסס על סטטיסטיקה תיאורית המציגה את הממצאים ברמה האגרטיבית, תוך השוואה בין הקבוצות ובין השנים. החלק השני מכיל את התוצאות שהתקבלו מסדרה של ניתוחי רגרסיה רבי-משתנים שבוצעו בשלושת המועדים. ניתוחים אלה נועדו לאמוד את עוצמת ההשפעה "הנקייה" של כל אחד מהמאפיינים האישיים (המשתנים "הבלתי-תלויים") על עמדות המרואיניים ("המשתנים התלויים"), תוך פיקוח על ההשפעות ההדדיות שלהם. עקב המספר הגדול של פריטי השאלות הבודקות את עמדות המרואיניים (26 בסה"כ), יצרנו באמצעות השיטה של "ניתוח גורמים" מספר מצומצם יותר של משתנים תלויים ('פקטורים'), שכל אחד מהם מייצג עמדות שיש להן עולם תוכן משותף. עמדות שנבדקו על בסיס שאלה אחת בלבד (למשל: מידת ההתעניינות האישית בשואה), הושארו לצורך ניתוחי הרגרסיות כמות שהן. בדרך זו, צומצם מספר המשתנים התלויים שעבורם בוצעו ניתוחי הרגרסיה מ-26 ל-10, מהם 5 פקטורים שכל אחד מייצג שני פריטים או יותר, ו-5 פריטים בודדים, כמתואר כלהלן:

I - אופטימיות ביחס לעתיד: פקטור הכולל את כל שלושת הפריטים בנושא זה: העתיד האישי, מימוש השאיפות האישיות במדינה, ועתיד המדינה.

II - תחושת ביטחון אישי: פריט אחד, הכולל את השאלה בנוגע לתחושת הביטחון האישי.

III - עמדות כלפי ערבים: פקטור המייצג את שני הפריטים: אמונה שרוב הערבים לא השלימו עם קיומה של המדינה ואיסור על ערבים להיבחר לכנסת.

IV - עמדות כלפי השלום: פריט אחד מתוך השניים שהוצגו בנושא: עמדה כלפי משא ומתן להשגת הסכם שלום. הפריט השני (חשיבות השלום) נכלל בפקטור VI.

V - עמדות כלפי שלטון החוק והדמוקרטיה: פקטור הכולל 3 מבין 4 פריטים בנושא: עמדות כלפי מנהיגות חזקה ושימוש במרי בלתי-אליים ואליים. הפריט הרביעי (חשיבות הדמוקרטיה) נכלל בפקטור VI.

VI - אמון במוסדות: התקבלו 3 פקטורים המייצגים את 8 המוסדות שלגביהם נבדקה מידת האמון. הפקטור הראשון כולל את שלושת המוסדות הממלכתיים האמונים על הביטחון ואכיפת החוק: צה"ל, המשטרה ומערכת המשפט. הפקטור השני כולל את המוסדות הפוליטיים והחברתיים: הכנסת, המפלגות, ההסתדרות והתקשורת. הפקטור השלישי כולל מוסד אחד בלבד - הרבנות.

VII - מחלוקות פנימיות: כיוון שבשאלה זו בחרו המרואינים את המחלוקת הנראית בעיניהם כמסוכנת ביותר לחברה הישראלית מתוך רשימה של 5 מחלוקות, לא ניתן לבצע לגביה ניתוח גורמים. הדרך היעילה ביותר, לפיכך, לבחון את השפעת כל אחת מהמחלוקות על המשתנים התלויים היא באמצעות רגרסיה מולטינומינאלית.

VIII - מטרות משותפות: כיוון שגם במקרה זה נבחרה המטרה החשובה ביותר מתוך רשימה של 7 מטרות אפשריות, כולן נכללו ברגרסיה מולטינומינאלית אחת על מנת לאמוד את השפעותיהן.

VIII - התעניינות אישית בשואה: פריט אחד: האם את/ה מתעניין/ת בשואה?

X - עמדות ותפיסות כלפי גרמניה: התקבלו 2 פקטורים המייצגים את 5 הפריטים שנכללו בנושא. הפקטור הראשון כולל את שלושת הפריטים המתייחסים לעוצמה של שנאת זרים בגרמניה, לאפשרות שיקום בה שוב משטר נאצי, ולחלקו של העם הגרמני בהשמדת היהודים בשואה. הפקטור השני מורכב מהדעות על גרמניה של היום כידידה של ישראל וכאחת מהמדינות הנאורות ביותר בעולם.

בחלק א2 מוצגות תוצאות של ניתוחי הרגרסיה הרב-משתנית, כאשר המאפיינים האישיים משמשים כמשתנים בלתי-תלויים והשאלות המייצגות את העמדות בנושאים השונים כמשתנים תלויים.

ממצאים

חלק א1: עמדות הנוער היהודי ברמה האגרגטיבית

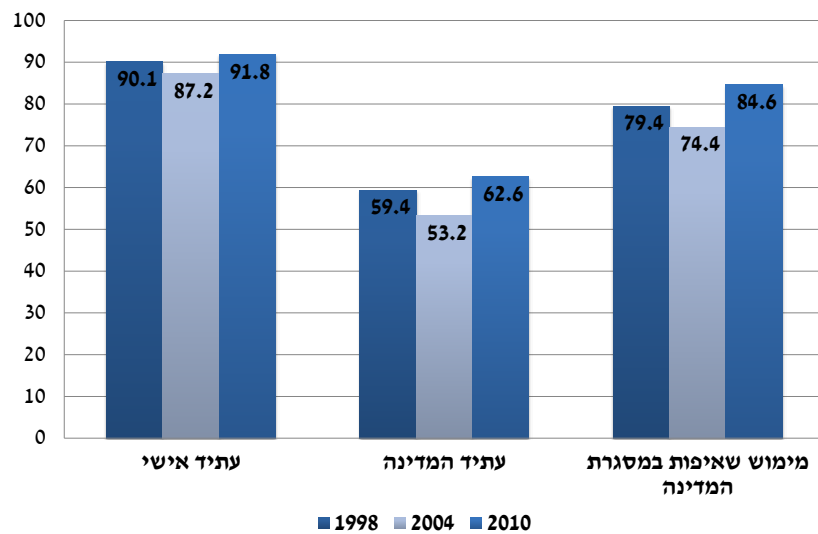
א. אופטימיות ביחס לעתיד

כלל המדגם: בנושא זה התבקשו המרואיינים לציין את מידת האופטימיות או הפסימיות שלהם ביחס לשלושה תחומים - העתיד האישי, עתיד המדינה והאפשרות להגשים במסגרתה את השאיפות האישיות. הממצאים שהתקבלו בקרב הנוער היהודי מצביעים על שתי מגמות ברורות: ראשית, בכל אחד משלושת המועדים, שיעור הצעירים שרמת האופטימיות שלהם ביחס לעתיד האישי הייתה גבוהה מאוד או די גבוהה, עם ממוצע של 89.6%, עלה במידה ניכרת על האופטימיות שלהם ביחס לעתיד המדינה (58.2%), שעה שהסיכויים להגשמת השאיפות האישיות במסגרת המדינה נמצאים בתוך (79.3%).

שנית, רמת האופטימיות האישית ב-2004 (87.2%) ירדה במעט בהשוואה ל-1998 (90.1%), אך חזרה

ועלתה ב-2010 לרמתה הקודמת ואף קצת מעליה (91.8%). דפוס זהה של ירידה ועלייה התקבל גם בשני התחומים האחרים. כך, שיעורי האופטימיות ביחס לעתיד המדינה הגיעו ל-59.4% ב-1998, ל-53.2% ב-2004 ו-62.6% ב-2010. בדומה, השיעורים המקבילים ביחס להגשמת השאיפות האישיות במסגרת המדינה עמדו על 79.4%, 74.4% ו-84.6%. יש להניח שלירידה האחידה ברמת האופטימיות בשנת 2004 בהשוואה ל-1998 והתאוששותה ב-2010 יש קשר, חלקי לפחות, להשפעות השליליות של האינתיפאדה השנייה על המורל האישי והלאומי, כפי שתועד בסקרי מדד השלום. כזכור, האינתיפאדה החלה בשלהי שנת 2000, והגיעה לשיאה, ככל שמדובר בהיקף פיגועי הטרור, בשנת 2003.

תרשים מספר 1: אופטימיות ביחס לעתיד

גיל: הקבוצה הצעירה (15-19) נוטה להיות מעט יותר אופטימית מאשר הקבוצה המבוגרת (21-25) בכל שלושת התחומים והמועדים, במיוחד ביחס לעתיד

המדינה והאפשרות להגשים במסגרתה את השאיפות האישיות. זאת ועוד: הדפוס של ירידה באופטימיות בין 1998 ו-2004 ועלייתה בשנת 2010 אף מעבר לרמתה ב-1998 חוזר ומופיע בשתי קבוצות הגיל.

מגדר: כללית נראה כי הגברים והנשים דומים ביותר זה לזה בהערכת העתיד האישי והסיכויים להגשים את השאיפות האישיות במסגרת המדינה, כך שהתמונה שהתקבלה ביחס למדגם היהודי בכללו תופסת בשתי הקבוצות. לעומת זאת, כשמדובר בעתיד המדינה, הנשים נוטות להיות פחות אופטימיות מהגברים בכל אחת מהשנים, עם שיעורי אופטימיות של 57.2% ב-1998, 48.9% ב-2004 ו-60.5% ב-2010, שעה שבקרב הגברים השיעורים המקבילים היו 62.5%, 58.0% ו-65.1%, כשהפער הממוצע עומד על כ-6%. ניתן להוסיף רק כי גם ביחס לנושא זה ניתן להבחין כי בשתי הקבוצות מופיע דפוס מגמת התשובות בצורה של עקומת ה-U.

הכנסה משפחתית: ההשפעות של משתנה זה על שלושת ההיבטים של האופטימיות ביחס לעתיד הן אמנם קטנות ביותר, אך למרות זאת ניתן להצביע על שתי מגמות: האחת, מידת האופטימיות ברמת ההכנסה הבינונית נוטה להיות מעט גבוהה יותר מזו שברמת ההכנסה הנמוכה והגבוהה, במיוחד כאשר מדובר באופטימיות ביחס לעתיד המדינה (61.0%) בהשוואה ל-54.9% ברמת ההכנסה הנמוכה, ו-55.3% בגבוהה. השנייה, בכל שלוש הקבוצות, וביחס לכל שלושת ההיבטים, מופיע הדפוס המוכר של ירידה במידת האופטימיות בין 1998 ל-2004 והתאוששותה ב-2010.

דתיות: רמת האופטימיות במישור העתיד האישי הייתה דומה למדי בארבע הקבוצות, כולל השחיקה הקלה ב-2004 וההתאוששות ב-2010. לעומת זאת, כאשר מדובר בעתיד המדינה, האופטימיות של החרדים והדתיים עלתה באופן עקבי, שעה שבקרב המסורתיים והחילונים שוב מופיע הדפוס של ירידה ב-2004

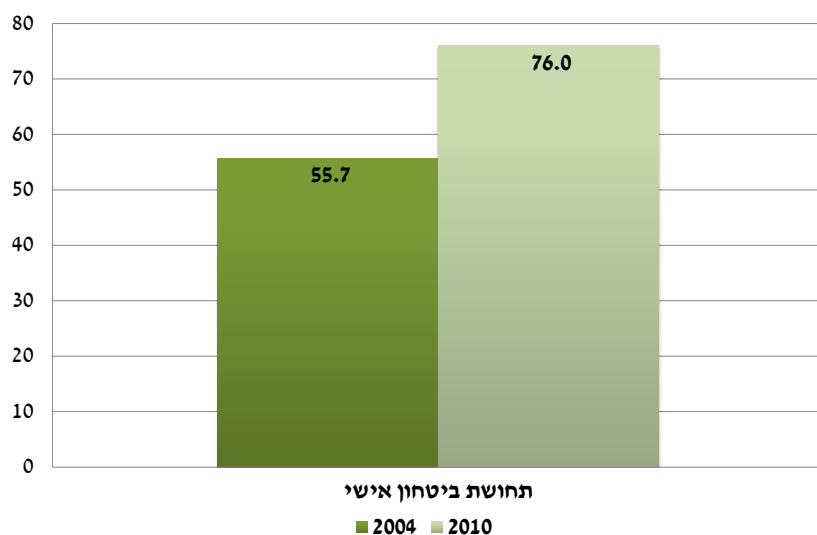
ועלייה ב-2010. אף על פי כן, כיוון שב-1998 שיעור האופטימיות ביחס לעתיד המדינה בקבוצה החרדית היה נמוך יותר במידה ניכרת מזה של שאר שלוש הקבוצות (38.2% בקבוצה החרדית לעומת כ-60% ומעלה ביתר), רמת האופטימיות שלה נותרה הנמוכה ביותר גם ב-2010, שעה שבקבוצה הדתית היא הייתה הגבוהה ביותר. אשר לסיכויים להגשמת השאיפות האישיות במסגרת המדינה, רק בקבוצה החרדית נמצאה מגמה עקבית של עלייה ברמת האופטימיות: מ-80.4% ב-1998, ל-83.8% ב-2004, ו-94.8% ב-2010. לעומת זאת, בשלוש הקבוצות האחרות, במיוחד בקרב הדתיים, שוב מופיע הדפוס המוכר של ירידה ב-2004 והתאוששות ב-2010. כתוצאה משינויים אלה, האופטימיים ביותר במישור זה היו החרדים (כאמור, 94.8%) והדתיים (94.0%), בעוד שבין המסורתיים והחילונים השיעורים המקבילים הגיעו ל-81.0% ו-79.9% בלבד.

זהות פוליטית: בכל אחד מהתחומים – העתיד האישי, עתיד המדינה, והסיכויים למימוש השאיפות האישיות במסגרת המדינה – חוזר ומופיע הדפוס המוכר של ירידה במידת האופטימיות בין 1998 ו-2004 והתאוששותה ב-2010 בכל אחת משלוש הקבוצות המוגדרות על פי זהותן הפוליטית – 'ימין', 'מרכז', ו'שמאל'. ההבדל היחיד שנמצא ביניהן מתייחס לרמת האופטימיות הנמוכה של הנוער ה'שמאלי' ביחס לעתיד המדינה, עם שיעורים של 51.0% ב-1998, 44.5% ב-2004 ו-48.6% ב-2010, שעה שהנתונים המקבילים בקרב הנוער השייך (סובייקטיבית) ל'ימין' היו-65.2%, 57.8%, ו-64.7%, ובזה השייך ל'מרכז' 63.7%, 57.1%, ו-64.7%. כפי שניתן לראות, בין שתי הקבוצות האחרונות קיימת למעשה חפיפה מלאה בנושא זה.

ב. תחושת הביטחון האישי

כלל המדגם: ברוח הממצאים שהתקבלו בנושא האופטימיות, חלה גם ירידה ניכרת בתחושת האיום על הביטחון האישי והמשפחתי של הנוער היהודי בין 2004, כאשר שיעור המרואינים שהרגישו איום גבוה מאוד או די גבוה הגיע ל-44.2%, לבין 2010, כאשר שיעור אלה שהרגישו כך ירד ל-24.0%. גם מגמה זו מתיישבת עם העובדה שהחל משנת 2005 עוצמת האינתיפאדה הלכה ונחלשה, ולקראת סוף העשור היא הלכה ונעלמה.

תרשים מספר 2: תחושת הביטחון האישי

גיל: בשני המועדים החששות לביטחון האישי בקבוצה המבוגרת היו גבוהים קצת יותר מאשר בקבוצה הצעירה. ב-2004 הביעו חששות בתחום זה 40.5% מהצעירים ו-47.7% מהמבוגרים, וב-2010 עמדו השיעורים המקבילים על 21.9% ו-26.8% ייתכן כי תחושות האיום הגבוהות יותר בקרב קבוצת הגיל המבוגרת נובעות מחוויות קשות במהלך השירות

הצבאי שבהן התנסה חלק מהם (למשל: מבצע 'עופרת יצוקה', שהתקיים בשלהי 2009 וראשית 2010), בייחוד שחלק מהם אף שירת באותו זמן במילואים. כך או כך, בשתי הקבוצות חלה ירידה משמעותיות בתחושת האיום ב-2010.

מגדר: הממצאים מלמדים שהנשים נטו לחשוש לביטחון האישי והמשפחתי יותר מהגברים. נטייה זו בלטה במיוחד בשנת 2004, כאשר הרגשות אלה שררו בקרב 52.8% מהנשים לעומת 35.0% מהגברים. הפערים בין שתי הקבוצות הצטמצמו במידה ניכרת ב-2010, תוך שהיקף החששות יורד ל-27.4% בקרב הנשים ו-20.0% בין הגברים.

הכנסה משפחתית: נמצא דמיון רב בהיקף של תחושת האיום בין כל קבוצות ההכנסה ב-2004, כמו גם במגמה של צמצומו ב-2010, במיוחד ברמות ההכנסה הנמוכות והבינוניות שבהן היא הצטמצמה מ-45% ל-22%, שעה שברמת ההכנסה הגבוהה הירידה הייתה מעט מתונה יותר, מ-42.1% ל-27.6%.

דתיות: בשנת 2004 הייתה תחושת איום גבוהה מאוד או די גבוהה בקרב 33.9% מהחרדים ו-37.7% מהדתיים, שעה שבין המסורתיים והחילונים השיעורים התואמים היו גבוהים יותר ועמדו על 48.1% ו-45.1%. פערים אלה עשויים ללמד כי לאמונה הדתית הייתה, כנראה, השפעה ממתנת על החשש לביטחון האישי והמשפחתי בתקופה שבה האינתיפאדה עדיין נתנה את אותותיה. לעומת זאת, ב-2010, כאשר פיגועי הטרור פחתו במידה ניכרת, תחושת הביטחון עלתה בכל הקבוצות, תוך שהיא מגיעה לרמה כמעט זהה, כאשר רק כרבע מהנוער בכל אחת מהן דיווח שרמת החששות לביטחונו האישי גבוהה מאוד או די גבוהה.

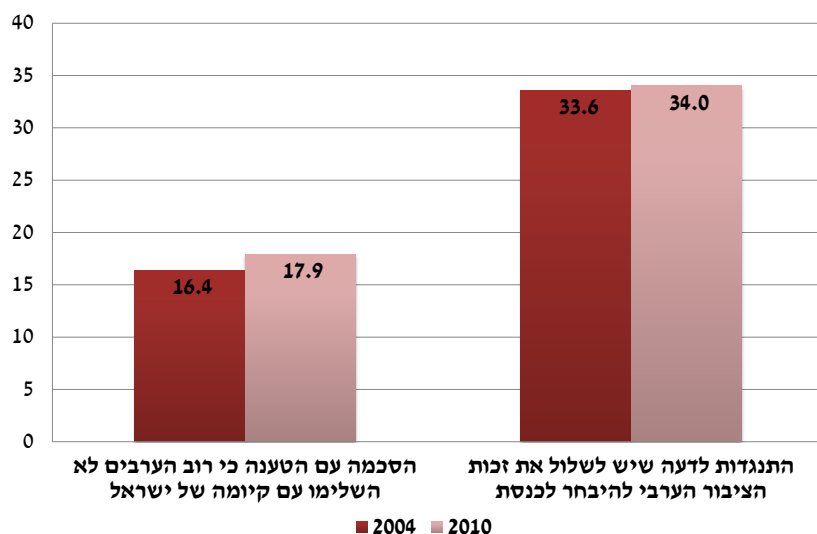
זהות פוליטית: השכיחות של הרגשת האיום על הביטחון האישי והמשפחתי הייתה דומה ביותר בשלוש הקבוצות ובשני המועדים, כשהם נעים בין כ-43%

לבין 47.0% ב-2004 ויורדים לשיעורים שנעים בין 21% ו-27% ב-2010, כלומר ירידה של כ-20% בערך.

ג. עמדות ותפיסות כלפי הציבור הערבי

כלל המדגם: קצת למעלה ממחצית מהנוער היהודי (51%) תמכו בשנת 2004 בעמדה, כי יש לשלול מאזרחי ישראל הערבים את הזכות להיבחר לכנסת. שיעור זה אמנם פחת במקצת בשנת 2010, אך מיעוט גדול ביותר (46%) תמך בעמדה זו גם אז, ורק כשליש התנגד לה. ל-20% הנותרים הייתה בנושא עמדת ביניים. בד בבד, כשני שלישים (67%) מהצעירים היהודים תמכו בשנת 2004 בדעה כי "רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה לו יכלו" – שיעור שפחת רק במעט ב-2010 (64%). נראה אפוא שהנוער היהודי מושפע בעמדותיו העוינות כלפי הציבור הערבי בישראל מהדימוי השלילי שיש בעיניו לכלל הערבים כמקשה אחת.

תרשים מספר 3: עמדות כלפי הציבור הערבי

גיל: עיון בממצאים שהתקבלו בנושא זה, בשתי קבוצות הגיל, מראה שבשנת 2004 הצעירים נטו יותר מהמבוגרים להסכים עם הדעה שיש לשלול את זכותם של הערבים אזרחי ישראל להיבחר לכנסת, בשיעורים של 55.7% ו-46.6%, בהתאמה. בשנת 2010 שיעור הצעירים שנקט עמדה זו פחת בכ-10% והשתווה לזה של המבוגרים (בין 46% ל-47% בשתי הקבוצות). דפוס שונה מתגלה ביחס לעמדות כלפי הטענה כי הערבים מעוניינים בהשמדת ישראל: ב-2004 קבוצת הגיל הצעירה נטתה מעט יותר מהמבוגרת להסכים עם הטענה, אולם ב-2010 דווקא הצעירים נטו לקבל את הטענה במידה פחותה מאשר המבוגרים, עם שיעורים תואמים של 59% ו-69%. ייתכן כי העמדה הקשוחה יותר של הקבוצה המבוגרת הושפעה ממצע 'עופרת יצוקה', שהתקיים בזמן שחלק מהם שירת בצבא.

מגדר: מידת התמיכה בטענה כי יש לשלול את זכותם של הערבים הישראלים להיבחר לכנסת ב-2004 הייתה מעט גבוהה יותר בקרב הגברים (53.6%) מאשר בין הנשים (48.5%), אולם ב-2010 שתי הקבוצות יישרו קו, עם שיעורי תמיכה נמוכים יותר של 46.4%. גם הטענה כי הערבים מעוניינים בחיסולה של מדינת ישראל הייתה מקובלת בשנת 2004 על הגברים יותר מאשר על הנשים (70.9% לעומת 63.6%), אך ההבדלים בין שתי הקבוצות נעלמו כמעט לחלוטין ב-2010.

הכנסה משפחתית: הממצאים מלמדים שהעמדות כלפי הערבים מושפעות גם מרמות ההכנסה. כך, קבוצת ההכנסה הנמוכה היא היחידה שלא חל שינוי בעמדותיה בנושא של שלילת זכות ההיבחרות של

הערבים לכנסת, עם שיעורים של 55.0% ב-2004, ו-54.0% ב-2010. לעומת זאת, בקבוצת ההכנסה הבינונית שיעור התמיכה בשלילת זכות בסיסית זו ירד מ-56.4% ב-2004 ל-38.7% ב-2010, שעה שבקבוצת ההכנסה הגבוהה מידת ההסכמה עם טענת השלילה עלתה באותו פרק זמן מ-41.5% ל-46.8%.

דפוס דומה של תשובות נמצא גם ביחס לעמדות הנוגעות לדעה, כי הערבים חפצים בהשמדתה של מדינת ישראל. בקרב השייכים למשפחות בעלות רמת הכנסה נמוכה, שיעורי ההסכמה עם טענה זו היו למעשה זהים בשני המועדים – 67.6% ו-68.7%. לעומת זאת, בקבוצת ההכנסה הבינונית שיעור ההסכמה ירד מ-68.8% ב-2004 ל-61.0% ב-2010, ואילו בקרב בעלי ההכנסה הגבוהה הוא עלה במקצת, כמו בשאלה הקודמת, מ-63.8% ל-65.4%.

דתיות: הגישה כלפי הערבים מושפעת במידה ניכרת ועקבית על ידי רמת הדתיות: ככל שזו גבוהה יותר – העמדות השליליות נעשות שכיחות יותר הן ביחס לשתי השאלות בנושא זה והן ביחס לשתי השנים שבהן הוא נבדק. כך, ב-2004, התמיכה בשלילת הזכות של ערבים אזרחי ישראל להיבחר לכנסת אומצה על ידי 42.5% מהחילונים, 58.3% מהמסורתיים, 63.8% מהדתיים ו-70.5% מהחרדים. מדרג זה חזר והופיע גם ב-2010, אך תוך הרחבת הפערים בין הקבוצות, במיוחד בין החילונים, ששיעור התמיכה בשלילת הזכויות של הערבים ירד אצלם ל-31.0%, לבין החרדים, ששיעור זה גדל אצלם ל-74.3%, היינו פער של 43% בין שתי הקבוצות. מגמה דומה של התחדדות ההבדלים בין הציבור החרדי והחילוני נמצאה גם ביחס לשאלה השנייה. בשנת 2004 נמצא שהאמונה כי הערבים מעוניינים בחיסולה של ישראל הייתה מקובלת על 84.3% מהחרדים, 75.4% מהדתיים, 73.8% מהמסורתיים ו-59.9% מהחילונים. דירוג זה חזר על עצמו ב-2010, וכמו בשאלה הקודמת, גם ביחס לטענת ההשמדה הפערים

בין הקבוצות התרחבו, במיוחד בין החרדים (85.0%) והחילונים (51.5%). כצפוי, עמדות הדתיים (77.5%) היו קרובות יותר לאלו של החרדים, בעוד המסורתיים (60.3%) היו דומים יותר לחילונים.

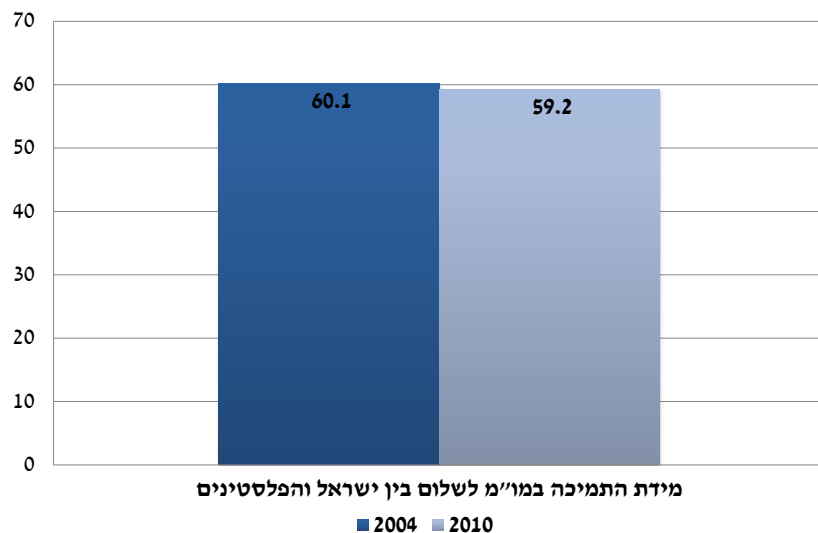
זהות פוליטית: כצפוי, ההשפעה של הזהות הפוליטית על העמדות כלפי הערבים הישראלים והערבים בכלל הייתה חזקה ביותר ועקבית לאורך השנים, כאשר ההבדלים העיקריים היו בין הצעירים הימניים מזה, לבין הצעירים הנמצאים ב'מרכז' וב'שמאל' מזה. כך, 64.3% מהקבוצה הראשונה תמכו ב-2004 בשלילת הזכות של הערבים אזרחי ישראל להיבחר לכנסת, שעה שב'מרכז' וב'שמאל' הנתונים המקבילים היו 25.7% ו-30.6%. אף שהנוער הימני מיתן במעט את עמדותיו ב-2010, כאשר שיעור התומכים בשלילת זכות זו ירד ל-59.3%, הפערים לעומת ה'מרכז' (18.9%) לא קטנו באופן משמעותי, ובהשוואה ל'שמאל', שרק 12.8% ממנו צידד בעמדה זו, הם אף גדלו. מגמה דומה של פערים, ואף בולטת יותר, מתגלית ביחס לטענה כי הערבים מעוניינים בהשמדת ישראל. שיעור התומכים בתפיסה זו בקבוצה הימנית, שהיה גבוה ביותר ב-2004 - 72.7% - נעשה גבוה עוד יותר ב-2010 והגיע ל-78.0%. לעומת זאת, מידת התמיכה בטענה זו בשתי הקבוצות האחרות, שהייתה נמוכה הרבה יותר גם ב-2004, פחתה ב-2010. הן ב'מרכז', שבו התמיכה ירדה מ-52.3% ל-44.4%, ובמיוחד ב'שמאל' (מ-46.5% ב-2004 ל-23.8% ב-2010).

ד. עמדות בנושא השלום

כלל המדגם: שיעור התומכים בניהול משא ומתן לשלום בין ישראל לרשות הפלסטינית עמד על כ-60% בשני מועדי המדידה - 2004 ו-2010. אף שמדובר ברוב ברור, מן הראוי לציין שהוא נמוך יותר מהיקף התמיכה בחידוש המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית בכלל הציבור היהודי בישראל, כפי שמראים סקרי 'מדד

השלום'. זאת ועוד: כאשר בוחנים איזה חלק מהנוער היהודי רואה בשלום את המטרה החשובה ביותר של המדינה, בהשוואה לשש מטרות לאומיות אחרות, מסתבר שבשנת 1998 השלום תפס את המקום הראשון בדירוג, כאשר 28.4% בחרו בו כמטרה החשובה ביותר, אך שיעור מי שחשבו כך ב-2004 פחת ל-15.9%, תוך שדירוגו יורד למקום השלישי. ב-2010 השלום נבחר על ידי 18.2% כמטרה חשובה ביותר ועלה למקום השני בדירוג, אך עדיין נותר בפיגור משמעותי אחרי החשיבות שניתנה לו במועד הראשון.

תרשים מספר 4: עמדות כלפי השלום

גיל: ההשוואה בין קבוצת הגיל הצעירה והמבוגרת מצביעה על דפוס הפוך של שינויים מעבר לזמן: בקרב הצעירים התמיכה בחידוש המשא ומתן עם הפלסטינים גדלה במידה מסוימת (58.0% ב-2004 לעומת 63.3% ב-2010), שעה שבקבוצה המבוגרת היא פחתה מ-62% ל-55.2%. גם במקרה זה ניתן לייחס את הירידה בתמיכה בקרב קבוצה זו להתנסות בצבא. מגמה דומה מתגלית ביחס לחשיבות ששתי קבוצות

הגיל מייחסות לשלום כמטרה לאומית. אמנם בשתיהן איבד השלום ממעמדו בין 1998, כאשר 29.9% מהמבוגרים ו-27.0% מהצעירים ראו בו את המטרה הלאומית החשובה ביותר, לבין 2004, כאשר השיעורים המקבילים ירדו ל-16.8% ו-15.0%. אולם בעוד שבקבוצה הצעירה מעמדו של השלום התאושש במידה חלקית, כשצוין כיעד הלאומי החשוב ביותר על ידי 20.4% מתוכה, בקבוצה המבוגרת מעמדו כמעט לא השתנה ולמעשה הוא אף הורע במקצת, כאשר שיעור הבוחרים בו כמטרה החשובה ביותר ירד ל-15.9%.

מגדר: מידת התמיכה בקיום משא ומתן להשגת שלום בין ישראל והפלסטינים הייתה למעשה זהה בשתי הקבוצות בשני המועדים, אולם קיים ביניהן הבדל קטן – אך עקבי – בחשיבות שהן מייחסות לשלום כמטרה לאומית, כאשר בכל אחת מהשנים הנשים נטו מעט יותר מהגברים לראות בשלום את המטרה החשובה ביותר, עם שיעורים ממוצעים של 22.1% ו-19.1%, בהתאמה.

הכנסה משפחתית: בין שלוש קבוצות ההכנסה קיימים הבדלים ניכרים במידת התמיכה שלהן בניהול משא ומתן לשלום בין ישראל והרשות הפלסטינית. רמת התמיכה הנמוכה ביותר נמצאה בקבוצת ההכנסה הנמוכה, עם שיעורים דומים ב-2004 (46.6%) ו-2010 (48.0%). בשתי הקבוצות האחרות נמצאו הבדלי מגמות בין שני המועדים. ברמת ההכנסה הבינונית שיעור התמיכה עלה מ-58.4% ב-2004 ל-64.6% ב-2010, שעה שבקבוצת ההכנסה הגבוהה הוא ירד באותה תקופה מ-73.2% ל-59.7%.

תמונה דומה יותר בין קבוצות ההכנסה מתגלית ביחס למעמדו של השלום כמטרה החשובה ביותר של המדינה במהלך השנים. ב-1998 הוא תפס את המקום הראשון או השני בחשיבותו בשלושתן, עם שיעורים דומים שנעו בין 25% ל-27%, אולם ב-2004 איבד

נושא השלום מחשיבותו בכולן, עם שיעורים של 10.9% ברמת ההכנסה הנמוכה, 15.7% בבינונית, ו-20.0% בגבוהה. אולם בעוד בקבוצות ההכנסה הנמוכה והבינונית חשיבות השלום ב-2010 התאוששה במידה מסוימת, עם שיעורים של 17.0% ו-19.7%, ברמת ההכנסה הגבוהה מגמת הירידה נמשכה, כששיעור הבוחרים בו למטרה החשובה ביותר עמד על 18.5%. במילים אחרות, בקבוצת ההכנסה הגבוהה מעמדו של השלום ב-2010 נחלש בהשוואה ל-1998 הן מבחינת הקריטריון של תמיכה במשא ומתן והן מבחינת חשיבותו כמטרה לאומית.

דתיות: כפי שניתן היה לשער, ובהלימה עם הממצאים הקודמים, קיים קשר הפוך וחזק למדי בין מידת הדתיות לבין מידת התמיכה בתהליך השלום בשני המועדים. יתר על כן, הפער בין החרדים והדתיים מזה לבין המסורתיים והחילוניים מזה אף גדל, כיוון שבשתי הקבוצות האחרונות שיעור התמיכה בתהליך זה ב-2010 (60.3% בין המסורתיים ו-77.2% בין החילוניים) היה גבוה יותר מזה שב-2004 (53.1% ו-72.6%), שעה שבשתי הקבוצות האחרות שיעור התמיכה ב-2010 עמד על 33.6% בקרב החרדים ו-30.6% בקבוצה הדתית.

התמונה המתקבלת על פי החתך הדתי ביחס לחשיבות השלום כיעד לאומי אינה אחידה, אם כי בכל שלושת המועדים מעמדו בקרב החילוניים והמסורתיים היה טוב יותר מאשר בין הדתיים והחרדים. באשר לשתי הקבוצות הראשונות, השלום אמנם איבד מחשיבותו ב-2004, אך שעה שב-2010 בקבוצה החילונית הוא שיקם חלקית את מעמדו, בקרב המסורתיים הוא נחלש גם בשנה זו, כפי שניתן ללמוד משיעורי הבחירה של שתי הקבוצות בשלום כמטרה החשובה ביותר במהלך השנים – 32.0%, 18.1%, ו-25.4% בקרב החילונים, ו-29.9%, 18.6%, 15.2% בקרב המסורתיים. בקבוצה הדתית

החשיבות שיוחסה לשלום הייתה נמוכה ביותר מלכתחילה (11.4%), והיא נשארה על אותה רמה גם בשנים המאוחרות יותר (8.7% ו-9.6%). שיעור החרדים שראו בשלום את המטרה הלאומית החשובה ביותר בשנת 1998, היה מעט גבוה יותר (16.3%) מהשיעור המקביל בקבוצה הדתית, אך ב-2004 מעמדו בקבוצה זו התרופף במידה קיצונית והגיע ל-1.7%, אם כי הוא התאושש ב-2010, תוך שהוא עולה ל-11.7%.

זהות פוליטית: הפערים בין ה'ימין' לבין ה'מרכז' וה'שמאל' ביחס למידת התמיכה בקיום משא ומתן להשגת שלום בין ישראל לרשות הפלסטינית היו גדולים ביותר ב-2004, כששיעורי התמיכה עמדו על 47.3% ב'ימין', לעומת 77.5% ב'מרכז' ו-80.4% ב'שמאל', ואף התרחבו מעט ב-2010, כאשר ב'ימין' מידת התמיכה לא השתנתה (47.0%), שעה שב'מרכז' היא עלתה ל-80.7% וב'שמאל' ל-92.0%.

כאשר בוחנים את שיעורי הבחירה בשלום כמטרה החשובה ביותר של המדינה, התמונה נעשית מעט יותר מורכבת. ב-1998 ה'ימין' וה'מרכז' היו כמעט זהים בעמדותיהם, עם שיעורים של 24.6% ו-26.4%, לעומת 33.1% ב'שמאל' שראו בשלום את המטרה העליונה. ב-2004 ירד מעמדו של השלום בכל שלושת הקבוצות, כששיעורי הבחירה בו ירדו ל-13.4% ב'ימין', 20.2% ב'מרכז', וכשיעור הזה גם ב'שמאל'. אולם בעוד שב-2010 חשיבות השלום ב'ימין' כמעט לא השתנתה (14.2%), מעמדו התאושש כמעט לחלוטין ב'מרכז' (25.4%), ובמידה חלקית גם ב'שמאל' (26.4%). בסיכומו של דבר, הפער בין ה'ימין' לבין שתי הקבוצות האחרות – מבחינת החשיבות של השלום כיעד לאומי – נותר בעינו.

ה. מעמד שלטון החוק והדמוקרטיה

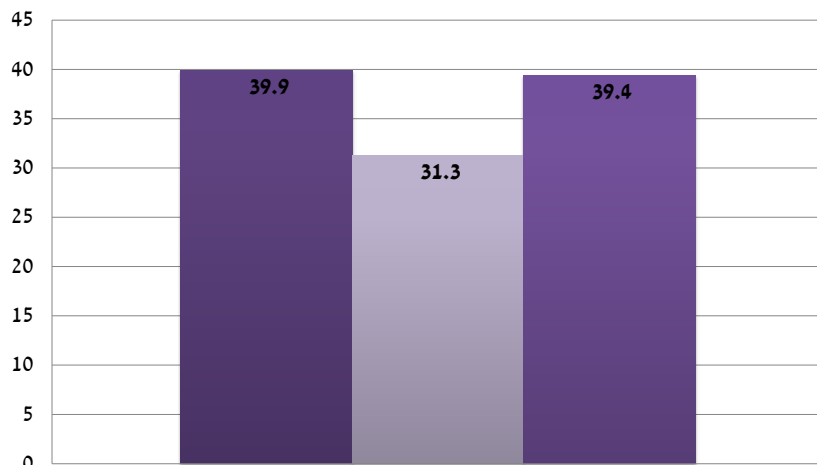
1. עמדות כלפי מנהיגים חזקים:

כלל המדגם: רוב הנוער היהודי צידד במנהיגות חזקה כתחליף לשלטון החוק בכל אחת משנות המדידה. ב-1998 עמד שיעור התמיכה על 60.1%, ב-2004 הוא עלה ל-68.8% וב-2010 חזר לרמה של 1998, עם 60.5%. התמיכה הגדולה בשלטון של מנהיגים חזקים ב-2004 עולה בקנה אחד עם ההסבר שהועלה לעיל ושניתן לכנותו כ"אפקט האינתיפאדה". עם זאת, חשוב להדגיש כי גם בשני המועדים האחרים, רק מיעוט של כ-40% מהנוער לא הסכימו עם הטענה כי מנהיגות חזקה עדיפה על שלטון החוק.

גיל: עיון בממצאים מראה כי אותו דפוס קיים בשתי קבוצות הגיל, ללא הבדלים משמעותיים ביניהן, אם כי הצעירים נטו להעדיף מנהיגים חזקים מעט יותר מהמבוגרים בכל אחת מהשנים, עם שיעורי תמיכה של 62.2% ב-1998, 70.8% ב-2004, ו-61.4% ב-2010, לעומת 59.0%, 66.7%, 58.6% כפי שניתן לראות, התמיכה במנהיגות חזקה בשנת 2004 הייתה גבוהה במיוחד בשתי הקבוצות.

מגדר: גם למשתנה זה לא הייתה השפעה ממשית על העמדות ביחס לברירה בין מנהיגות חזקה לבין שלטון החוק, כך שלנשים ולגברים הייתה אותה מידה של העדפה למנהיגים חזקים על פני החלופה השנייה בכל השנים, להוציא הבדלים מזערניים. כך, ב-1998 שיעורי התמיכה בקרב הנשים והגברים הגיעו ל-59.4% ו-60.0%, ב-2004 ל-68.1% ו-69.4%, ובשנת 2010 ל-62.8% ו-57.9%.

תרשים מספר 5: מידת ההתנגדות למנהיגים חזקים כתחליף לשלטון החוק

הכנסה משפחתית: בדומה לממצאים דלעיל, גם כשבוחנים את העמדות על פי קבוצות ההכנסה, נמצא שבכולן יש רוב למצדדים בשלטון המבוסס על מנהיגים חזקים בכל שלושת המועדים, ללא הבדלים ניכרים או עקביים בגודל הרוב, אם כי בשני המועדים האחרונים התמיכה במנהיגות חזקה הייתה מעט גבוהה יותר ברמת ההכנסה הבינונית (70.8% ו-62.7%) והגבוהה (68.1% ו-60.7%), לעומת 61.1% ו-56.6% ברמת ההכנסה הנמוכה. כמו כן, בכל רמות ההכנסה חוזר הדפוס של יותר תמיכה במנהיגות חזקה בשנת 2004.

דתיות: בשנים 1998 ו-2004 לא היו הבדלים משמעותיים או עקביים בין הקבוצות, כשבכולן היה רוב ברור לתומכים במנהיגות חזקה בשיעורים דומים. מאידך, ב-2010 נוצרו בנושא זה פערים ניכרים, כשבצד אחד ניצבים החילונים, עם שיעור תמיכה של 54.9%, ובצד השני הדתיים, עם שיעור מקביל של 73.3%, כשהחרדים והמסורתיים נמצאים בתווך עם שיעורי תמיכה של 60.0% ו-60.5%. הציבור הדתי הוא יוצא דופן גם בכך שהוא היחיד

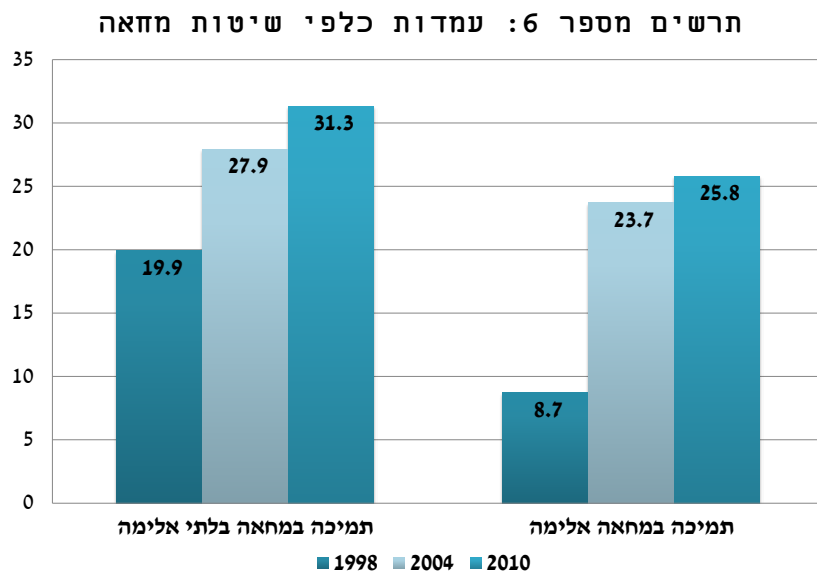
מבין ארבע הקבוצות, שמידת התמיכה שלו במנהיגות התחזקה באופן עקבי לאורך השנים (58.0% ב-1998, 68.2% ב-2004, ו-73.3% ב-2010), שעה שבקבוצות האחרות מופיע הדפוס המוכר של תמיכה רבה יותר במנהיגות חזקה בשנת 2004.

זהות פוליטית: נראה שהפופולריות של "מנהיגות חזקה" חוצה גם את המחנות הפוליטיים, והיא זוכה בכל השנים לתמיכת הרוב ב'ימין', ב'מרכז' וב'שמאל', כשהפערים ביניהם לרוב קטנים יחסית, עם נטייה לתמיכה רבה ב'ימין' בהשוואה ל'מרכז' ול'שמאל'. הפער הגדול במובן זה נמצא בשנת 2010, כאשר העדיפות שניתנה לשלטון של מנהיגים חזקים על פני שלטון החוק הייתה רבה הרבה יותר ב'ימין' (64.3%) מאשר ב'שמאל' (50.4%), כשה'מרכז' נמצא קצת מתחת ל'ימין' (60.7%). מן הראוי אף לציין כי גם בנושא זה חוזרת עקומת ה-U ההפוך, כשרמת התמיכה במנהיגות חזקה ב-2004 גבוהה מזו שבשתי השנים האחרות בכל שלוש הקבוצות.

2. דפוסי מחאה:

כלל המדגם: ביטוי נוסף למעמד הרופף של הדמוקרטיה ושלטון החוק בקרב הנוער הישראלי, ניתן למצוא בעמדותיו כלפי השימוש בשיטות של מרי אזרחי נגד הממשלה מצד אנשים החושבים שמדיניותה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל, ובכלל זה מרי בלתי-אלים ומרי אלים. הממצאים מראים אמנם כי בכל אחת מהשנים היה רוב ברור נגד השימוש בשני סוגי המחאה, במיוחד נגד מרי אזרחי אלים, בין אם הוא בא מ'ימין' (למשל: להתנגד בכוח לפינוי יישובים) או מ'שמאל' (למשל: להתנגד בכוח לבניית גדר ההפרדה). עם זאת, שיעור המצדדים בשני סוגי המרי גדל במידה ניכרת, כשעיקר הגידול מופיע ב-2004, במיוחד כשמדובר דפוסי מחאה אלימים.

כך, שיעורי התמיכה במחאה לא־אלימה, כגון הפגנה ללא רישיון, סירוב לשלם מסים או סירוב לשרת בצבא, עמדו ב-1998 על 19.9%, ב-2004 על 27.9%, ובשנת 2010 על 31.3%. השיעורים המקבילים ביחס למרי אלים, שהיו כצפוי נמוכים יותר, עמדו על 8.7%, 23.7% ו-25.8% לשון אחרת, למעלה מרבע מהנוער היהודי מצדיק כיום (2010) את השימוש בצעדי מחאה אלימים על ידי אזרחים הסבורים שמדיניות הממשלה בנושא השלום פוגעת באינטרסים הלאומיים של ישראל, שעה שב-1998, כלומר כשנתיים לפני פרוץ האינתיפאדה הפלסטינית השנייה, שיעור התמיכה בצעדי מחאה מעין אלה עמד על כ-9% בלבד.

כיוון שאפשרויות הבחירה בשני סוגי המחאה אינן

מוציאות זו את זו, מצאנו לנחוץ לבחון את מידת התמיכה בכל אחת מארבע האפשרויות התיאורטיות: התנגדות לשני סוגי המרי גם יחד, תמיכה במרי בלתי-אלים בלבד, תמיכה במרי אלים בלבד, ותמיכה בשני סוגי המרי גם יחד. התוצאות שהתקבלו במהלך השנים עבור כל אחד מה"טיפוסים" מוצגות בטבלה מס' 1.

טבלה מספר 1: עמדות כלפי דפוסים של מרי אזרחי*

2010				2004				1998				משתנים בלתי-תלויים
4	3	2	1	4	3	2	1	4	3	2	1	
מגדר:												
12.6	14.6	17.3	55.6	10.9	13.4	19.6	56.1	4.3	5.2	14.9	75.6	גברים
11.1	13.6	21.5	53.8	8.6	14.3	16.7	60.0	3.9	4.2	16.5	75.4	נשים
גיל:												
9.0	17.8	14.7	58.5	10.1	17.6	18.7	53.5	4.3	4.9	15.6	75.1	מבוגרים
14.5	10.4	24.3	50.8	9.4	10.3	17.5	62.8	3.8	4.1	15.7	76.2	צעירים
דתיות:												
20.1	14.6	23.6	41.7	10.6	20.4	10.6	58.4	12.6	7.8	13.6	66.0	חרדים
12.4	16.5	20.2	50.9	7.4	25.0	15.6	54.1	4.8	9.5	17.1	68.6	דתיים
11.2	20.1	17.6	51.1	11.4	13.6	22.2	52.8	4.3	3.4	14.4	77.9	מסורתיים
9.3	2.7	13.8	68.1	9.2	11.6	17.6	61.5	2.2	3.9	16.1	77.8	חילוניים
רמת הכנסה:												
11.6	13.1	24.7	50.6	6.1	12.2	22.4	59.3	6.8	6.8	11.1	75.3	נמוכה
10.1	13.9	19.1	56.8	12.0	16.3	16.5	55.2	4.0	4.0	16.8	75.2	בינונית

2010				2004				1998				משתנים בלתי-תלויים
4	3	2	1	4	3	2	1	4	3	2	1	
13.2	15.2	16.9	54.6	10.9	9.6	18.5	61.0	3.1	4.3	15.9	76.7	גבוהה
זהות פוליטית:												
13.0	17.3	17.3	52.4	10.7	16.6	16.2	56.4	3.8	6.4	15.0	74.7	'יימין'
5.6	11.3	22.0	61.0	11.9	10.1	9.2	68.8	5.0	3.4	16.0	75.6	'מרכז'
10.0	6.4	27.1	56.4	6.6	9.0	23.4	61.1	2.9	2.3	17.2	77.6	'שמאל'

* מקרא:

1. מתנגדים לשני סוגי המרי
2. תומכים במרי בלתי-אלים בלבד
3. תומכים במרי אלים בלבד
4. תומכים בשני סוגי המרי

כפי שניתן לראות מטבלה מספר 1, היקף ההתנגדות לשני סוגי המחאה נמצא לאורך זמן בסימן של ירידה – מגמה שכבר צוינה לעיל. מבין הטיפוסים האחרים, המעניין, ואולי גם המפתיע ביותר, הוא הטיפוס השלישי, כלומר אלה שתומכים רק במחאה אלימה, אך אינם מצדדים במחאה בלתי-אלימה. ה"היגיון הפסיכולוגי" אומר שכל מי שתומך במחאה אלימה, קרוב לוודאי שיתמוך גם במחאה בלתי-אלימה, שעה שבין התומכים במחאה בלתי-אלימה יהיו מי שיתנגדו למחאה אלימה ומי שיתמכו בה. השיעור הבלתי-מבוטל בקרב הנוער היהודי ששייך לטיפוס השלישי עשוי להעיד כי יש בתוכו מיעוט לא מבוטל הסבור כי שיטות מחאה בלתי-אלימות הן "רכות" מדי, וכי אם רוצים להשפיע על החלטות מדיניות בנושא השלום, הדרך היחידה היא לנקוט שיטות של מרי אלים. לצדם גם ישנם אלה השייכים

לטיפול הרביעי, הכולל את מי שסבור שכדי למקסם את הסיכוי להשגת תוצאות, יש להיזקק לשני סוגי המחאה. מכל מקום, השאלה המתבקשת בעקבות הממצאים של טבלה מס' 1 היא "מי ומי", כלומר, האם וכיצד מושפעת התמיכה בכל אחד מטיפוסי המרי על ידי המאפיינים האישיים של הנוער היהודי. הממצאים שעלו מהניתוחים שנועדו לענות על שאלה זו מוצגים עבור כל אחד מהמאפיינים על פי הסדר שהופיע דלעיל:

גיל: ההבדלים בין המבוגרים והצעירים היו זניחים ב-1998, אך בשני המועדים המאוחרים נוצרו בין הקבוצות הבדלים ברורים. בשנת 2004 שיעור ההתנגדות לשימוש במרי אזרחי על שני סוגיו ירד יותר בקרב המבוגרים (מ-75.1% ל-53.5%) מאשר בקרב הצעירים (מ-76.2% ל-62.8%). בה בעת, שיעור התמיכה של המבוגרים במחאה אלימה עלה פי 3 ומעלה, תוך שהוא מגיע ל-17.6%, שעה שבקרב הצעירים העלייה בהשוואה ל-1998 הייתה מתונה יותר, כך ששיעור התמיכה במרי אליים עמד על 10.3%. דפוס שונה חלקית נמצא ב-2010. אמנם גם בשנה זו המבוגרים תמכו במחאה אלימה יותר מהצעירים, עם פער זהה לזה שב-2004, אך הצעירים הרבו יותר מהמבוגרים לתמוך הן במחאה בלתי־אלימה (24.3% לעומת 14.7%), והן בשימוש בשני סוגי המחאה (14.5% בהשוואה ל-9.0%). אנו סבורים שגם במקרה זה, הנטייה הרבה יותר של בני הקבוצה היותר מבוגרת לתמוך בצעדי מחאה נובעת מהשפעת השירות הצבאי בכלל, וממבצע 'עופרת יצוקה' בפרט.

מגדר: בשתי הקבוצות הייתה לאורך השנים ירידה בשיעורי ההתנגדות למרי אזרחי, כשהתמיכה בשלושת סוגי המחאה גדלה אצלן בשיעורים דומים, ללא פערים בולטים ביניהן. במילים פשוטות, למגדר לא היו השפעות כלשהן על העמדות בנושא זה.

הכנסה משפחתית: בחינת הממצאים בנושא זה על פי

רמות ההכנסה מלמדת שהתמיכה במרי אזרחי התחזקה אמנם בכל שלוש הקבוצות, אך בהשוואה לדמיון בשנת 1998, נוצרו ביניהן הבדלים באשר למידת התמיכה בשלושת סוגי המחאה לאחר מכן. כך, קבוצת ההכנסה הנמוכה העדיפה יותר משתי הקבוצות האחרות את השימוש במרי בלתי-אלים על פני שני סוגי המרי האחרים, הן בשנת 2004 (22.4% ברמת ההכנסה הנמוכה לעומת 16.5% בבינונית ו-18.5% בגבוהה) והן ב-2010 (24.7% לעומת 19.1% ו-16.9%). בה בעת, בקבוצות ההכנסה הבינונית והגבוהה הייתה תמיכה רבה יותר בשימוש בשני סוגי המרי בשנת 2004, עם שיעורי תמיכה של 12.0% ו-10.9%, בעוד שהשיעור המקביל ברמת ההכנסה הנמוכה הגיע רק ל-6.1%.

דתיות: מהתמונה המתקבלת על פי חתך הדתיות עולה כי בכל ארבע הקבוצות היה גידול בשיעור התמיכה במרי אזרחי על סוגיו השונים, אם כי כבר מלכתחילה היו קיימים הבדלים משמעותיים בין החרדים והדתיים לבין המסורתיים והחילוניים, כאשר הקבוצה החרדית נבדלת לעתים גם מהקבוצה הדתית. וביתר פירוט: בשנת 1998 היקף ההתנגדות לשימוש במרי אזרחי כלשהו היה גדול יותר בקרב המסורתיים והחילוניים (77.9% ו-77.8%), בהשוואה לחרדים והדתיים, עם שיעורים תואמים של 66.0% ו-68.6%. שתי הקבוצות האחרונות היו דומות זו לזו בתמיכה הרבה יותר שלהן במרי אלים (7.8% ו-9.5%) בהשוואה למסורתיים (3.4%) והחילוניים (3.9%). אולם החרדים נבדלים גם מהדתיים ביחס לשתי שיטות המחאה, כאשר שיעור התמיכה בשימוש בהן עומד על 12.6% בקבוצה הראשונה, בהשוואה ל-4.8% בדתית, 4.3% במסורתית, ו-2.2% בחילונית. בשנת 2004 הייתה ירידה בהיקף ההתנגדות לשימוש במרי אזרחי בכל הקבוצות, אם כי היא הייתה מתונה יותר בציבור החילוני. אשר לשלושת טיפוסי המחאה,

הממצא הבולט ביותר הוא הנטייה של החרדים והדתיים לתמוך יותר במחאה אלימה (20.4% ו-23.0%) בהשוואה למסורתיים (13.6%) והחילונים (11.6%).

הבדלים מעניינים נוצרו בין הקבוצות בשנת 2010. בעוד שבקרב החרדים, ובמידה פחותה במידה ניכרת גם בקרב הדתיים והמסורתיים, נמשכה מגמת הירידה בהתנגדות לשימוש במרי אזרחי, בקבוצה החילונית ההתנגדות למרי התאוששה, אם כי היא לא חזרה לרמתה מ-1998. באשר לחרדים, שיעור הירידה בהתנגדות היה גדול במיוחד – מ-58.4% ל-41.7%. כלומר, בקבוצה החרדית נוצר בשנה זו רוב ברור לתמיכה במרי אזרחי לסוגיו. יתר על כן, שיעור התמיכה של החרדים בשימוש במרי בלתי-אלימים ואלימים גם יחד (20.1%) היה גבוה יותר מזה שבשאר הקבוצות (12.4% בקבוצה הדתית, 11.2% במסורתית, ו-9.3% בחילונית).

כללית, ניתן לסכם כי הנכונות של החרדים להשתמש בצעדים של מרי אזרחי, כולל מרי בעל אופי מיליטנטי, הלכה והתחזקה בהשוואה לשאר הקבוצות, ובמיוחד בניגוד לקבוצה החילונית.

זהות פוליטית: הנכונות להיזקק למרי אזרחי עלתה לאורך הזמן בכל שלוש הקבוצות, אם כי נוצרו ביניהן הבדלים ביחס לשיטות המרי המועדפות, בהשוואה לדמיון היחסי ששרר בשנת 1998. כך, בשנת 2004 ב'ימין' הייתה מידה זהה של תמיכה במרי אלימים ובלתי-אלימים (כ-16.5%), שעה שב'שמאל' הייתה תמיכה רבה ביותר בשימוש במרי בלתי-אלימים בלבד, בעוד השימוש במרי אלימים נתמך רק על ידי 9.0%, בדומה לשיעור התמיכה ב'מרכז' (10.1%), שגם המעיט יותר משתי הקבוצות האחרות לתמוך במחאה בלתי-אלימה (9.2%). התמונה השתנתה רק במעט בשנת 2010. ה'שמאל' בלט שוב במידת התמיכה שלו במרי בלתי-אלימים (27.1%) בהשוואה ל'מרכז' (22.0%)

וה'ימין' (17.3%), כמו גם בתמיכה המועטה שלו במרי אלים (6.4%) בשונה מה'מרכז' (11.3%) ובמיוחד מה'ימין', ש-17.3% ממנו תמכו בסוג זה של מחאה. אשר לשימוש בשני סוגי המרי, שוב ניצב ה'ימין' בראש סולם התמיכה (13.0%), כשבמקום האחרון עומד ה'מרכז' (5.6%). ה'שמאל' נמצא במקרה זה בתווך, אך קרוב יותר ל'ימין', עם שיעור תמיכה של 10.0%.

כללית ניתן לומר כי ה'ימין' נוטה לתמוך בנקיטת צעדים של מרי אזרחי, כולל מרי אלים, יותר מה'מרכז' וה'שמאל'.

3. הדמוקרטיה כמטרה לאומית:

כלל המדגם: אבן בוחן ישירה יותר ליחסו של הנוער לדמוקרטיה ניתן לראות על פי המקום שלה בדירוג הערכים החשובים ביותר של מדינת ישראל (דיון מפורט בנושא זה יבוא בהמשך). הממצאים מראים כי בכל אחת מהשנים נכללה הדמוקרטיה בין שלושת הערכים שנבחרו כמטרות החשובות ביותר למדינה מתוך רשימה של שמונה. עם זאת, במהלך הזמן הדמוקרטיה איבדה מחשיבותה, הן במספרים מוחלטים והן באשר למיקומה בדירוג. כך, ב-1998 היא דורגה במקום השני, כאשר 26.1% מהנוער היהודי בחרו בה כיעד החשוב ביותר למדינה, ב-2004 היא אמנם דורגה שוב במקום השני, אך שיעור הבוחרים בה ירד ל-17.0%, ובשנת 2010 היא ירדה למקום השלישי, כשרק 14.3% בחרו בה כמטרה הלאומית החשובה ביותר.

גיל: ניתוח הממצאים בהתאם לקבוצות הגיל מראה כי השלום והדמוקרטיה היו ב-1998 המטרות החשובות ביותר עבור שתי הקבוצות, עם הבדלים קטנים בלבד ביניהן (שלום - 27.0% בקרב הצעירים ו-29.9% בין המבוגרים; דמוקרטיה - 28.5% ו-23.2%), כאשר החשיבות של ישראל כמדינה יהודית תופסת את המקום

השלישי (18.1% 18.2%). לעומת זאת, בשני המועדים הבאים עולה מטרה זו למקום הראשון בדירוג החשיבות, כשבקבוצה הצעירה השיעורים ב-2004 וב-2010 היו 29.1% ו-29.3%, ובקבוצה המבוגרת - 23.5% ו-36.9%. בה בעת, החשיבות של השלום והדמוקרטיה ירדה ב-2004 בשתי הקבוצות גם יחד. בין הצעירים אחוז הבחירה בשלום עמד על 15%, והמבוגרים - 16.8%. השיעורים המקבילים ביחס לדמוקרטיה עמדו על 15.9% ו-18.0% ב-2010 אצל הצעירים חלה התאוששות חלקית גם ביחס לשלום (20%) וגם ביחס לדמוקרטיה (17.4%). לעומת זאת, בקרב המבוגרים השחיקה של השלום ובמיוחד של הדמוקרטיה נמשכה גם ב-2010, עם שיעורים תואמים של 15.9% ו-11.3%.

מגדר: לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין גברים לנשים בחשיבות המיוחסת על ידם לדמוקרטיה, ובשתי הקבוצות מעמדה התרופף לאורך השנים, כששיעורי הבחירה בה כמטרה החשובה ביותר הגיעו בקרב גברים ל-23.7% ב-1998, 16.7% ב-2004, ו-14.6% ב-2010, ובין הנשים ל-28.0%, 17.2%, ו-14.2%.

הכנסה משפחתית: בכל שלוש קבוצות ההכנסה הייתה לאורך השנים מגמה זהה של ירידה במעמדה של הדמוקרטיה כמטרה החשובה ביותר של המדינה. עם זאת, מסתמן קשר חיובי בין רמת ההכנסה לבין החשיבות המיוחסת לדמוקרטיה, כך ששיעור הבוחרים בה כיעד החשוב ביותר של המדינה בקבוצת ההכנסה הגבוהה היה במוצע 22.5%, בבינונית 19.9%, ובנמוכה 14.4%.

דתיות: השפעת הגורם הדתי על מעמדה של הדמוקרטיה בחברה הישראלית ברורה ועקבית למדי. בקרב החילונים היא תופסת את המקום הראשון או השני כערך החשוב ביותר עבור המדינה, כאשר בין החרדים היא נתפסת כך רק על ידי אחוזים בודדים. המסורתיים מציבים את הדמוקרטיה במקום השני או

השלישי, שעה שבקרב הדתיים היא מדורגת אמנם במקום השני ב-1998 ו-2004, וברביעי ב-2010, אך בפער ניכר לעומת החשיבות המיוחסת על ידם לשמירת אופייה היהודי של המדינה, במיוחד ב-2010, כאשר 6.0% בלבד ראו בשמירת הדמוקרטיה את המטרה החשובה ביותר של המדינה, לעומת 63.3% שחשבו כי המטרה החשובה ביותר היא שמירת אופייה היהודי של המדינה.

אולם מעבר להבדלים ביניהן, חשוב להדגיש כי כל ארבע הקבוצות היו שותפות, במידה זו או אחרת, לפיחות שחל בחשיבות היחסית לדמוקרטיה בין 1998 ו-2010. בקרב החילונים, 32.7% ראו בה את המטרה החשובה ביותר ב-1998, שעה שב-2010 שיעור זה ירד ל-21.2%. הממצאים המקבילים בקבוצה המסורתית היו - 22.1% ו-15.5%, בדתית - 21.9% ו-6.0%, ובחרדית - 3.8% ו-1.4%.

זהות פוליטית: בכל אחת מהשנים שיעורי הבחירה בדמוקרטיה כיעד הלאומי החשוב ביותר גבוהים יותר ב'שמאל' מאשר ב'ימין', כאשר ה'מרכז', כצפוי, מצוי בין השניים. כך, ב-1998 זכתה הדמוקרטיה ב-35.2% מקולות ה'שמאל', 26.4% מה'מרכז' ו-20.6% מה'ימין'. השיעורים המקבילים ב-2004 ו-2010 היו 21.3% ו-25.0% ב'שמאל', 19.3% ו-19.2% ב'מרכז', ו-14.3% ו-11.7% ב'ימין'. כפי שניתן לראות, ב-2004 הדמוקרטיה איבדה ממעמדה בכל שלוש הקבוצות, אולם בעוד שב-2010 היא התאוששה מעט ב'שמאל', ושמרה על יציבות ב'מרכז', החשיבות שלה ב'ימין' המשיכה לרדת.

4. אמון במערכת המשפטית:

כלל המדגם: אבן הבוחן האחרונה שיש בידינו על מנת לבחון את מעמדה של הדמוקרטיה בקרב הנוער היהודי היא מידת האמון שהוא נותן במערכת המשפטית, שהיא אחת מעמודי התווך של כל משטר

דמוקרטי. הממצאים מעידים שמערכת המשפט אמנם תפסה בכל אחת מהשנים את אחד משלושת המקומות הראשונים בשמונה מוסדות שלגביהם נבדקה שאלת האמון. אולם מסתבר שרמת האמון שנתן בה הנוער היהודי הלכה ונשחקה במהלך השנים במונחים מוחלטים ויחסיים גם יחד. ב-1998 שיעור מי שהביעו בה די אמון או אמון מלא היה 73.8%, ב-2004 הוא ירד ל-65.1%, ובשנת 2010 ל-63.5%. ירידה זו משתקפת גם בדירוג של מערכת המשפט. ב-1998 היא דורגה במקום השני, שעה שבשני המועדים המאוחרים יותר היא דורגה במקום השלישי.

גיל: הממצאים מראים שעיקר השחיקה של מערכת המשפט חל בקבוצת הגיל המבוגרת, עם שיעורי אמון של 71.6% ב-1998, 64.3% ב-2004, ו-52.8% ב-2010. בקרב הצעירים המגמה לא הייתה עקבית, עם שיעורים מקבילים של 75.7%, 66.0% ו-74.4%, אך בכל אחת מהשנים רמת האמון שלהם במערכת המשפט הייתה גבוהה יותר מזו של המבוגרים. כמו כן, בניגוד לשחיקה העקבית שחלה בקרב האחרונים, רמת האמון בקבוצת הגיל הצעירה התאוששה ב-2010 לאחר הירידה שהייתה בין 1998 ל-2004.

מגדר: גם בנושא זה לא נמצאו הבדלים ניכרים בין נשים וגברים באף אחת מהשנים, כך שמגמת הירידה ברמת האמון שניתנה למערכת המשפט הלכה ונחלשה במהלך הזמן בשתי הקבוצות, מ-74.9%, ל-64.2% ו-63.5% בקרב הנשים, ומ-72.4%, ל-66.0% ו-63.4% בקרב הגברים. במבט כולל על שתי הקבוצות ניתן לסכם ולומר, כי באף אחד מארבעת הקריטריונים שעל פיהם נבחן היחס לדמוקרטיה – התמיכה במנהיגות חזקה, היחס לשני דפוסי המחאה, החשיבות של הדמוקרטיה כמטרה לאומית, ומידת האמון במערכת המשפטית – לא נמצאו בין שני המינים הבדלים בולטים במהלך השנים.

הכנסה משפחתית: בחינת היחס למערכת המשפט על

פי רמת האמון שניתנה לה על ידי שלוש קבוצות ההכנסה מראה, כי בשלושתן חל לאורך השנים פיחות במעמדה, תוך שהיא זוכה, בדרך כלל, לאמון רב יותר ככל שרמת ההכנסה גבוהה יותר. כך, שיעורי האמון בה בקבוצת ההכנסה הנמוכה עמדו, לפי סדר השנים, על 66.3%, 56.4% ו-53.6%, בבינונית על 66.2%, 66.9% ו-66.3%, ובגבוהה על 77.9%, 68.7% ו-65.7%.

דתיות: תמונה ברורה ועקבית מתקבלת ביחס לאמון במערכת המשפט על פי חתך הדתיות. בכל שלושת המועדים רמת האמון של הקבוצה החרדית הייתה נמוכה במידה ניכרת מזו של שאר הקבוצות, בזמן שהיא יורדת במהלך השנים מ-33.4% שיעורי אמון ב-1998, ל-30.9% ב-2004 ו-25.7% ב-2010. גם בקבוצה הדתית, שבאה לאחר החרדית, חלה שחיקה במהלך השנים, אם כי הפער בין שתי הקבוצות נותר גדול למדי, כששיעורי האמון בקרב הדתיים עומדים על 76.9% ב-1998, 58.8% ב-2004, ו-55.2% ב-2010. שיעורי האמון של המסורתיים והחילונים היו זהים (כ-78% במועד הראשון), ואם כי בשתי הקבוצות האמון ירד ב-2004 ועלה שוב ב-2010, בשני המועדים רמת האמון של החילונים (70.9% ב-2004 ו-74.1% ב-2010) הייתה גבוהה יותר מזו של המסורתיים (66.0% ו-69.1%, בהתאמה). בסיכומו של דבר, רמת האמון במערכת המשפט נמצאת ביחס הפוך לרמת הדתיות.

זהות פוליטית: בכל אחת מהשנים מידת האמון במערכת המשפט הייתה הגבוהה ביותר ב'שמאל' והנמוכה ביותר ב'ימין'. יתר על כן, בעוד שב'ימין' שיעורי האמון בה הלכו וירדו, מ-70.4% ב-1998, ל-60.5% ב-2004, ו-57.9% ב-2010, בקרב ה'שמאל' היא שמרה על מעמדה ואף התחזקה במעט (78.7% ב-1998, 78.2% ב-2004, ו-84.2% ב-2010). ב'מרכז' הייתה ירידה באמון מ-77.3% ב-1998 ל-71.5% ב-2004, אך ב-2010 חלה בה התאוששות

חלקית והיא הגיעה לשיעור של 75.3%.

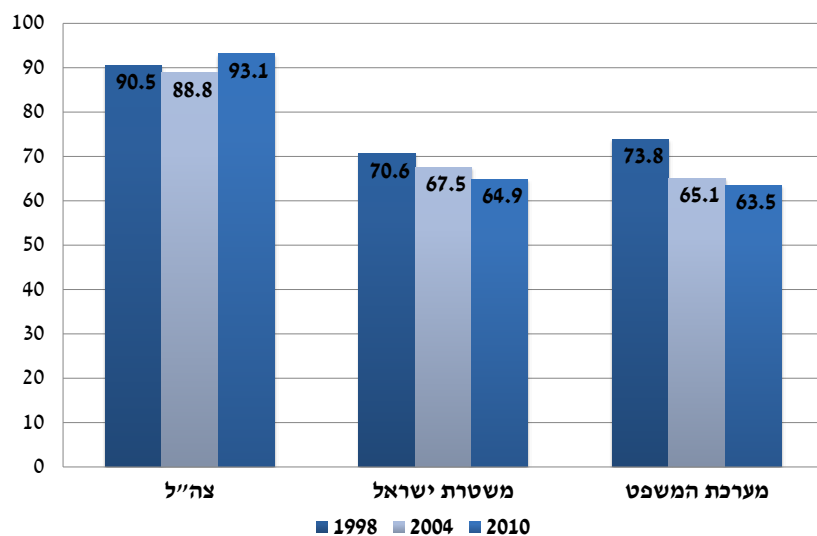
1. אמון במוסדות

כלל המדגם: במהלך השנים חלו שינויים רבים ברמת האמון של הנוער היהודי במוסדות מרכזיים של החברה הישראלית. למעשה, צה"ל הוא הגוף היחיד מבין שמונת המוסדות הכלולים במחקר שניתנה בו רמת אמון גבוהה לאורך השנים, כשהוא ניצב במקום הראשון וביתרון ניכר על פני כל שאר המוסדות, עם שיעור אמון ממוצע של כ-91.0%. לעומת זאת, שני המוסדות שדורגו בשנת 1998 במקום השני והשלישי – מערכת המשפט והמשטרה, סבלו מירידה עקבית ברמת האמון בשני המועדים הבאים, כשמגמה זו בולטת במיוחד ביחס למערכת המשפט. כפי שראינו לעיל, ב-1998 עמד שיעור האמון במוסד זה על 73.8%, ב-2004 הוא ירד ל-65.1%, ובשנת 2010 ל-63.5%. בדומה, הנתונים המקבילים ביחס למשטרה עמדו באותן שנים על 70.6%, 67.5% ו-64.9% עם זאת, חשוב להדגיש כי לאורך כל התקופה ניצבו שני המוסדות האלה במקום השני או השלישי, תוך חילופי מקומות ביניהם.

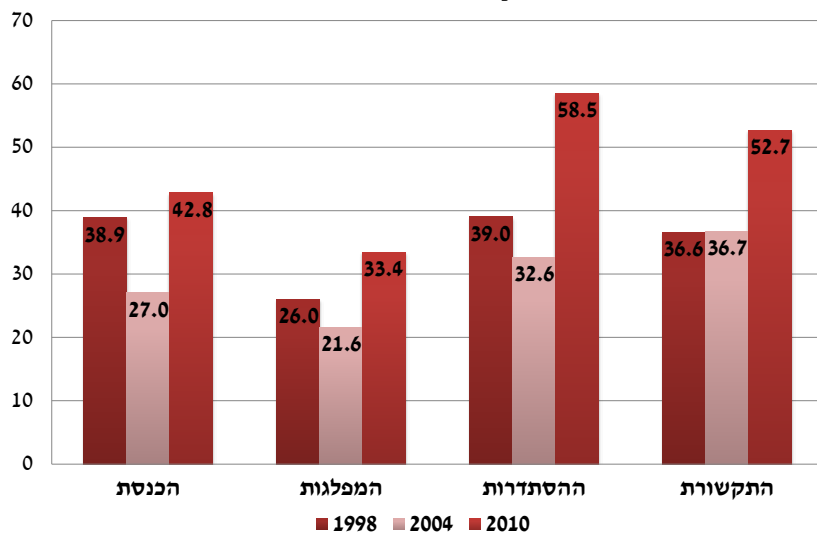
רמת האמון בחמשת המוסדות הנותרים עברה שינויים אחדים במהלך התקופה, אם כי בכולם, להוציא את התקשורת, היא ירדה ב-2004 ועלתה ב-2010 (שוב דפוס המענה בשלושת הסקרים על שאלה זו הוא כעקומת U). את ההתאוששות המרשימה ביותר עשתה ההסתדרות, ששיעורי האמון בה עלו מ-39.0% ב-1998 ו-32.6% ב-2004, ל-58.5% ב-2010. רמת האמון במוסד הרבנות (60.4%) הייתה אמנם גבוהה יותר ב-2010 מזו של ההסתדרות, אך גם בשתי השנים הקודמות זכה מוסד זה באמון רב יחסית – 47.1% ב-1998 ו-46.1% ב-2004 – כך שהיא ניצבה במקום הרביעי בדירוג, אחרי צה"ל, המשטרה ומערכת המשפט. התקשורת, שנותרה עם אותם שיעורי אמון

(36.6%-37%) בשני המועדים הראשונים, שיפרה את מעמדה במידה ניכרת ב-2010, כש-52.7% נתנו בה אמן גבוה או די גבוה, אך גם אז היא תפסה רק את המקום השישי בדירוג, לפני הכנסת והמפלגות - שני מוסדות שנמצאו לאורך כל השנים במקום השביעי והשמיני, בהתאמה.

תרשים מספר 7: אמן במוסדות ממלכתיים

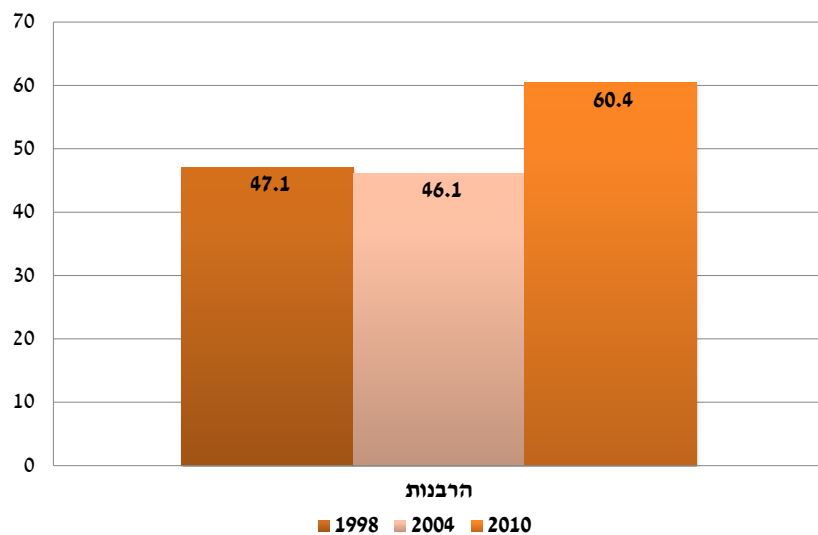

תרשים מספר 8: אמן במוסדות פוליטיים וחברתיים

כאשר מסכמים את רמת האמון הכוללת בכל אחד משלושת המועדים, מעבר להבדלים בין המוסדות והקבוצות, מסתבר שלאחר ירידה מסוימת בשיעורי האמון – מ-52.8% ב-1998, ל-48.2% ב-2004 – רמת האמון בהם ב-2010 התאוששה במידה ניכרת והגיעה לשיעור של 58.7%. כלומר, האמון של הנוער במוסדות עלה בשנה זו אף מעבר לרמה של 1998.

תרשים מספר 9: אמון במוסד הרבנות

גיל: השוואת רמות האמון במוסדות על פי שתי קבוצות הגיל מלמדת ששתיהן מדרגות בארבעת המקומות הראשונים, ולאורך כל התקופה, אותם המוסדות – צה"ל, המשטרה, מערכת המשפט והרבנות – שעה שהמפלגות הן המוסד היחידי שרמת האמון בו הייתה הנמוכה ביותר באופן עקבי לאורך כל התקופה. שאר שלושת המוסדות דורגו בין המקום החמישי והשביעי, ללא סדר אחיד. עם זאת, מן

הראוי לציין ששיעורי האמון בכל אחד משמונת המוסדות היו גבוהים יותר במידה לא מבוטלת בקבוצת הגיל הצעירה (56.5%) לעומת הקבוצה המבוגרת (45.2%). במילים אחרות, המבוגרים יותר מבין שתי קבוצות הנוער נוטים להיות ספקנים יותר כלפי המערכת המוסדית בישראל.

מגדר: מבין שמונת המוסדות שביחס אליהם נבחנה שאלת האמון, נמצא כי קיימים בין המינים הבדלים של ממש רק ביחס למוסד אחד - הרבנות - שזכה ביתר אמון בקרב הנשים בשנים 2004 (51.3%) ו-2010 (65.7%) מאשר בקרב הגברים (40.5% ו-54.1%), כלומר פער המינים ביחס לאמון ברבנות עמד בשני המועדים האחרונים על כ-10%. כמו כן, כפי שעלה ממרבית הנמצאים הקודמים, ביחס למרבית המוסדות, להוציא את התקשורת והרבנות, בשתי הקבוצות רמת האמון ב-2004 (48.4%) הייתה נמוכה מזו של 1998 (54.3%) אם כי ב-2010 היא חזרה ועלתה אף מעבר לרמתה באותה שנה, עם שיעור אמון ממוצע של 60.2%.

הכנסה משפחתית: כפי שניתן היה לצפות על פי הממצאים שהוצגו בנושא זה עד כה, צה"ל זוכה באמון הרב ביותר בכל שלוש קבוצות ההכנסה ובכל שלושת המועדים. המשטרה ומערכת המשפט מדורגים בדרך כלל במקום השני או השלישי, כאשר את החריג הבודד מהווה הירידה בדירוג של מערכת המשפט בקבוצת ההכנסה הנמוכה ב-2010 (מקום חמישי). עם זאת, חשוב לציין כי בניגוד ליציבות היחסית בשיעורי האמון שניתנו לאורך השנים במשטרה, שיעורי האמון במערכת המשפטית היו במגמה של ירידה בקבוצות ההכנסה הגבוהה (מ-77.9% ב-1998 ל-68.7% ב-2004, ו-65.7% ב-2010) והנמוכה (מ-66.3% ב-1998, ל-56.4% ב-2004, ו-53.6% ב-2010), שעה שבקרב בעלי ההכנסה הבינונית שיעור האמון ירד מ-72.3% ב-1998 ל-66.2% ב-2004, אך

נשאר באותה רמה ב-2010.

למותר לציין כי כמעט כל המוסדות סבלו מפיחות במעמדם ב-2004. אם נתעלם משנה זו ונסתפק בהשוואה בין 1998 ו-2010, נמצא שבקבוצת ההכנסה הנמוכה רק המשטרה ומערכת המשפט איבדו מהאמון שניתן בהן, בעוד שאר ששת המוסדות זכו בשנה האחרונה באמון רב יותר, ובמיוחד ההסתדרות (עלייה מ-42.1% ל-55.8%), והרבנות (מ-55.8% ל-67.0%). בקבוצת ההכנסה הבינונית, המוסדות שמעמדם נחלש בין שני המועדים הם שוב המשטרה ומערכת המשפט, שעה ששאר המוסדות קיבלו אמון רב יותר, ובעיקר התקשורת (מ-36.3% ל-55.4%) וההסתדרות (מ-36.7% ל-61.1%). ברמת ההכנסה הגבוהה בולטת רק הירידה באמון במערכת המשפט, לעומת עלייה ניכרת באמון שניתן בה לתקשורת (מ-38.0% ל-56.8%), להסתדרות (מ-39.5% ל-56.3%), ולרבנות (מ-37.0% ל-54.1%).

דתיות: השוואת רמות האמון במוסדות על פי חתך הדתיות מראה כי להוציא את החרדים, כל שאר שלוש הקבוצות מביעות את האמון הרב ביותר בצה"ל בכל אחד מהמועדים, ללא הבדלים משמעותיים ביניהן. המוסד הזוכה באמון הרב ביותר בקבוצה החרדית הוא הרבנות, כשצה"ל מדורג אחריו בהפרש קטן. בקבוצה הדתית, לעומת זאת, הרבנות מדורגת בכל השנים במקום השני אחרי צה"ל, ובהפרש ניכר של 10% ומעלה. המשטרה מדורגת לרוב במקום השלישי, כשהקבוצה הדתית מציבה אותה במקום הרביעי – כנראה בגלל מעורבותה בפינוי היישובים היהודיים מרצועת עזה.

הבדלים ניכרים בין ארבע הקבוצות קיימים ביחס לאמון במערכת המשפט. בקרב החילונים היא מדורגת בכל המועדים במקום השני, בקבוצה המסורתית היא ניצבת במקום השני ב-1998 ובמקום השלישי בשני המועדים האחרים, בקרב הדתיים היא מדורגת במקום

השלישי ב-1998, ברביעי ב-2004, ובחמישי ב-2010, ואילו החרדים מציבים אותה במקום הרביעי בשני המועדים הראשונים ובמקום השביעי במועד האחרון. הבדלים בין-קבוצתיים קיימים גם ביחס לאמון בתקשורת. בקבוצה החילונית היא ניצבת במקום הרביעי, בקבוצה המסורתית דירוגה נע בין מקום שביעי ב-1998 ומקום חמישי ב-2010, שעה שבין הדתיים והחרדים היא מדורגת לרוב במקום האחרון. גם הכנסת והמפלגות מדורגות במקומות נמוכים, שעה שההסתדרות מדורגת במוצע מעבר לשנים במקום החמישי.

זהות פוליטית: צה"ל נהנה מרמת האמון הגבוהה ביותר ב'שמאל', ב'מרכז' וב'ימין' בכל המועדים. אמנם ב-2004 הוא איבד מעט מהאמון שניתן לו על ידי ה'שמאל' (מ-90.9% בשנת 1998 ל-82.2% ב-2004), אך ב-2010 האמון בו חזר ועלה ל-92.9%. ההשפעה של הזהות הפוליטית על האמון בשאר המוסדות באה לידי ביטוי הן במידת האמון שניתנה להם בכל נקודת זמן, והן בהבדלים, לעתים ניכרים, מעבר לזמן, כלהלן: ב'שמאל' וב'מרכז' מערכת המשפט והמשטרה ניצבו במקום השני והשלישי בסולם האמון בכל אחד מהמועדים. עם זאת, רק ב'שמאל' הייתה למערכת המשפט עדיפות ברורה ועקבית על פני המשטרה - עם שיעורי אמון תואמים של 78.2% ו-84.2%, לעומת 71.9%, 67.9% ו-75.7% - שעה שב'מרכז' הפערים בין שני המוסדות היו קטנים, תוך חילופי מקומות ביניהם. ב'ימין' מתקבלת תמונה מעט שונה. ב-1998 המשטרה ומערכת המשפט היו צמודים זה לזה עם רמות אמון כמעט זהות (69.3% ו-70.4%), אך ב-2004 נוצר פער ברור לטובת המשטרה (69.5% בהשוואה ל-60.5%), כשאת המקום השני ב-2010 תופס מוסד הרבנות, עם שיעור אמון של 70.1%, שעה שהמשטרה יורדת למקום השלישי (63.4%) ומערכת המשפט למקום החמישי, עם שיעור

אמון של 57.9%.

הרבנות, לעומת דירוגה במקום השני על ידי ה'ימין' ב-2010, ב'שמאל' היא תפסה באותה שנה, כמו גם ב-1998, את המקום האחרון, כשב-2004 היא נמצאת במקום השישי, עם שיעור אמון ממוצע בכל השנים של 25.3%, שעה שב'ימין' הוא עומד על 63.1%, כלומר פער של כ-36%. כצפוי, האמון של ה'מרכז' ברבנות נמצא גם בתחום זה בתוך, אך קרוב יותר ל'ימין', עם שיעור ממוצע של 44.3%.

ההסתדרות ניצבת במרבית השנים במקום החמישי, אולם במונחים מוחלטים, רמת האמון בה עלתה במידה מרשימה ב-2010 בכל שלוש הקבוצות, עם ממוצעים שנעים בין כ-58% ל-65% בהשוואה לשיעורים של 35% עד 44% ב-1998 ו-29% ל-34% ב-2004.

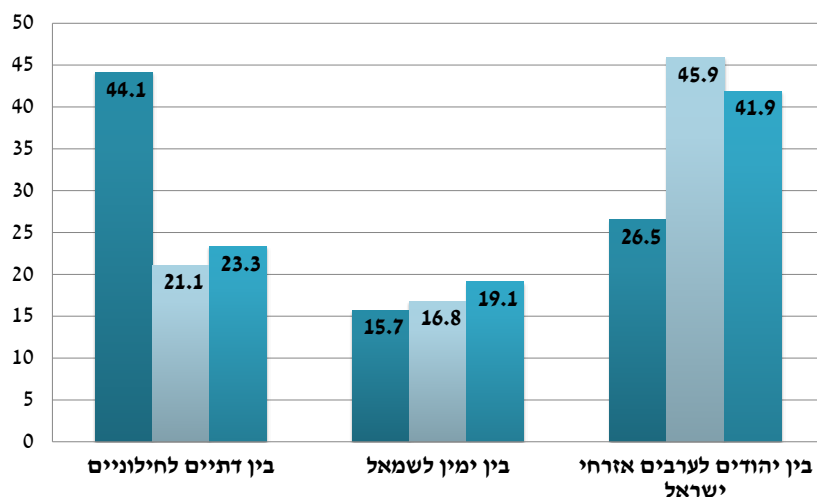
גם התקשורת שיפרה את מעמדה לאורך השנים בכל הקבוצות, אך מידת האמון שניתן לה על ידי ה'ימין' הייתה נמוכה באופן עקבי מזו של ה'מרכז' וה'שמאל', עם שיעורים ממוצעים של 37.1%, 50.8% ו-48.5%. המפלגות תפסו לרוב את המקום השמיני והאחרון בכל הקבוצות, להוציא פעמיים שבהן הן דורגו במקום השביעי, עם שיעור אמון ממוצע של 25.1% ב'שמאל', 28.0% ב'מרכז', ו-28.7% ב'ימין'. עם זאת, מן הראוי לציין כי האמון שניתן בהן בשלוש הקבוצות ב-2010 היה גבוה מזה שהן קיבלו בשתי השנים הקודמות. הכנסת דורגה לסירוגין בין המקום החמישי והשביעי, כאשר ב-2010 היא שיפרה את מעמדה ב'ימין', ב'מרכז', וב'שמאל', דוגמת ההסתדרות, עם שיעורי אמון של 42.7%, 48.9% ו-45.3% בהתאמה.

ז. מחלוקות פנימיות

כלל המדגם: מחקרים שונים מעידים שהחברה הישראלית הייתה מרובת שסעים עוד מראשיתה, כולל תקופת היישוב. אחת השאלות שהועלתה בהקשר

לבעיית השטעים היא, איזו מהן מסוכנת ביותר לאינטגרציה של החברה הישראלית בעיני הציבור הישראלי. הנתונים שבידינו מראים שככל שמדובר בנוער היהודי בישראל, התפיסות בנושא זה השתנו אמנם לאורך השנים, אך כולן עיקר תשומת הלב ניתנה לשני שטעים: היחסים בין דתיים לחילונים ובין ערבים ליהודים, אם כי סדר החשיבות ביניהם השתנה לאורך השנים. השינוי הבולט ביותר חל בין שנת 1998, כאשר הנושא הדומיננטי היה השטע הפנים-יהודי בין דתיים לחילונים, לבין השנים 2004 ו-2010, שבהן ניתנה תשומת הלב העיקרית לשטע היהודי-ערבי. ובמספרים: ב-1998 ראו 44.1% את היחסים בין דתיים וחילונים כמחלוקת המסוכנת ביותר, בהשוואה ל-26.5% שראו כך את היחסים בין יהודים וערבים. במקום השלישי בדירוג ניצב באותה שנה השטע בין 'ימין' ל'שמאל', שצוין על ידי 15.7% כמסוכן ביותר, שעה ששתי המחלוקות האחרות שהוצגו למרואיינים - היחסים בין 'מזרחים' ל'אשכנזים' והפער בין 'עניים' ל'עשירים' - צוינו על ידי אחוזים בודדים. לעומת זאת, בשנים 2004 ו-2010, השטע היהודי-ערבי צוין במקום הראשון על ידי 45.9% ו-41.9%, בהתאמה, שעה שהשטע הדתי-חילוני נבחר במקום זה על ידי 21.1% ו-23.3%. כמו בשנה הראשונה, גם בשני המועדים האחרונים המחלוקת בין 'ימין' ו'שמאל' מדורגת במקום השלישי, עם שיעורי בחירה הנופלים רק במקצת (16.8% ב-2004 ו-19.1% ב-2010) מאלו של המחלוקת הדתית-חילונית.

תרשים מספר 10: השטעים החשובים ביותר בחברה הישראלית

גיל: התמונה העולה מהשוואת שתי קבוצות הגיל מלמדת שהדפוס שתואר לעיל חוזר ומופיע בכל אחת מהן בנפרד. עם זאת, חשוב לציין כי לצעירים יש נטייה חזקה יותר מאשר למבוגרים לראות ביחסי יהודים וערבים את המחלוקת המסוכנת ביותר, עם שיעורים תואמים של 30.3%, 42.2%, ו-46.9%, לעומת 22.3%, 42.8%, ו-36.9%.

מגדר: גם בנושא המחלוקת קיים בדרך כלל דמיון מגדרי גבוה ביותר במרבית השנים, הן מבחינת מקומן בדירוג שלהן והן באשר לאחוזים שכל אחת מהן מקבלת כמחלוקת החשובה ביותר. כך, לדוגמה, שתי הקבוצות מדרגות בשנת 1998 את השסע בין דתיים לחילונים במקום הראשון, עם שיעורי בחירה של 42.9% בקרב הנשים ו-46.3% בין הגברים, כשבשני המועדים המאוחרים הן מדרגות שסע זה במקום השני, עם שיעורים של 22.0% ו-23.4% בקבוצה הראשונה, ו-20.2% ו-23.1% בקבוצה השנייה. במקביל, השסע היהודי-ערבי, שהיה מדורג ב-1998 על ידי הנשים והגברים במקום השני, תופס את המקום הראשון אצל שתי הקבוצות ב-2004 ו-2010.

הכנסה משפחתית: הממצאים המתייחסים לתפיסת

המחלוקות החשובות ביותר במדינה מצביעים על דמיון רב בין קבוצות ההכנסה ביחס לדירוג ושיעורי הבחירה גם יחד. ב-1998 המחלוקות המדורגות במקום הראשון, השני והשלישי הן, לפי הסדר, היחסים שבין דתיים לחילונים, יהודים לערבים, ימניים לאנשי שמאל, עם שיעורים שנעים, בהתאמה, בין 43% ל-47%, 23% ו-27%, ו-13% עד 17%. ב-2004 ו-2010 תופס את המקום הראשון השטע בין יהודים לערבים, כשהמחלוקת בין דתיים לחילונים יורדת למקום השני, וזו שבין ימניים לאנשי שמאל שומרת על מקומה השלישי בדירוג. שאר המחלוקות מקבלות רק אחוזים בודדים.

דתיות: השוואת העמדות בנושא זה על פי סולם הדתיות מראה גם היא, שבשנת 1998 כל ארבע הקבוצות התייחסו ליחסים שבין דתיים לחילונים כשטע המרכזי בחברה הישראלית. הבולטת ביותר מבחינה זו הייתה הקבוצה החרדית (63.1%), כאשר בין הדתיים והחילונים השיעורים היו 42.9%, ו-48.1%, בהתאמה. בקבוצה המסורתית היה איזון בין השטע הדתי-חילוני (34.7%) והיהודי-ערבי (35.5%). בציבור החרדי והדתי הייתה ירידה עקבית בחשיבות שיוחסה לשטע זה בשנים 2004 ו-2010, כשמקומו מוחלף בשנים אלה על ידי השטע היהודי-ערבי. אמנם גם בקרב החילונים והמסורתיים הייתה ירידה בחשיבות של המחלוקת בין דתיים וחילונים ועלייה בחשיבותו של השטע היהודי-ערבי, אולם בניגוד לקבוצות האחרות, בקבוצה זו שיעור מי שרואה ביחסים בין דתיים וחילונים כמחלוקת החשובה ביותר עלה מ-19.1% ב-2004 ל-27.0% ב-2010. למותר לציין שגם לאחר עלייה זו חשיבותם של יחסים אלה נותרה נמוכה במידה ניכרת מזו שהייתה קיימת ב-1998 גם בקרב החילונים. בקבוצה החרדית הייתה חלוקה מאוזנת יותר מאשר בשאר הקבוצות בין השטע הדתי-חילוני

ליהודי-ערבי בשנים 2004 ו-2010.

זהות פוליטית: בכל השנים קיימת הלימה מלאה בין ה'ימין', ה'מרכז', וה'שמאל' בדירוג של שלוש המחלוקות החשובות ביותר בחברה הישראלית. ב-1998 ניצב בראש הסולם השסע הדתי-חילוני, כשבמקום השני והשלישי מדורגים היחסים בין יהודים וערבים ובין 'ימין' ל'שמאל'. ב-2004 ו-2010 יש חילופי מקומות בין שני השסעים הראשונים כשהיחסים בין יהודים וערבים עולים לראש הסולם והמחלוקת בין דתיים וחילונים יורדת למקום השני. השסע בין 'ימין' ל'שמאל' שומר על המקום השלישי בדירוג בשלושת המועדים, ואילו היחסים בין 'מזרחים' ל'אשכנזים', כמו גם השסע בין עניים ועשירים, מדורגים בשני המקומות האחרונים כשהם מקבלים אחוזים בודדים בלבד.

אף על פי כן, תמונת האחידות הקבוצתית בדירוגים של שלוש המחלוקות החשובות ביותר אינה שלמה כאשר בוחנים את האחוזים המוחלטים שהן מקבלות במהלך השנים. ב-1998 הפערים בין המחלוקות שדורגו במקום הראשון (יחסי דתיים וחילונים) והשני (יחסי יהודים וערבים) היו 25.5% ב'שמאל', 24.8% ב'מרכז' ו-14.7% בלבד ב'ימין'. ב-2004 הפער בין המחלוקות שניצבו במקום הראשון (יחסי יהודים וערבים) והשני (יחסי דתיים וחילונים) עמד על 19.2% ב'שמאל', 25.7% ב'מרכז', וכשיעור הזה ב'ימין'. ב-2010 הפערים המקבילים הגיעו ל-4.3% ב'שמאל', 14.1% ב'מרכז', ו-23.2% ב'ימין'. במילים אחרות, השסע היהודי-ערבי קיבל ב'ימין' בולטות גבוהה יותר באופן יחסי בהשוואה לשסע בין דתיים וחילונים, שעה שה'שמאל' נטה ליתר איזון בתפיסת החשיבות של שתי המחלוקות, במיוחד ב-2010. ה'מרכז', כצפוי, נמצא בין שתי הקבוצות האחרות.

ח. היעדים החשובים למדינה

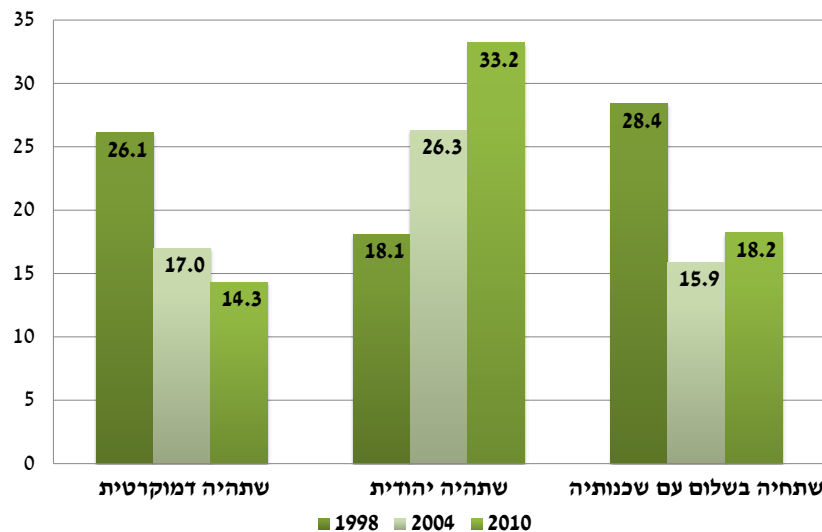
כלל המדגם: על רקע המחלוקות שעליהן עמדנו לעיל, מעניין לדעת באיזו מידה יש בקרב הנוער היהודי הסכמה על טיבן של המטרות החשובות ביותר למדינת ישראל. הממצאים מלמדים שמתוך רשימה של שבע מטרות אפשריות, ישנן שלוש שצוינו כמועדפות ביותר בכל המועדים, אם כי במהלך הזמן חלו חילופי מקומות בינן לבין עצמן, כלהלן: ב-1998 דורגו כיעדים החשובים ביותר השגת שלום (28.4%), שמירת הדמוקרטיה (26.1%) וקיומה של ישראל כמדינה יהודית (18.1%). אולם בשני המועדים המאוחרים החשיבות שניתנה לזהות היהודית של המדינה הלכה והתחזקה, תוך שהיא עולה למקום הראשון בדירוג, עם שיעורי בחירה של 26.3% ב-2004 ו-33.2% ב-2010, בעוד שהפופולריות של שני היעדים האחרים הלכה ונשחקה, כשהדמוקרטיה נבחרה באותן שנים כמטרה החשובה ביותר על ידי 17.0% ו-14.3%, והשלום על ידי 15.9% ו-18.2%. מעניין לציין כי גם המעמד של שוויון פוליטי וחברתי, שנבחר כמטרה החשובה ביותר על ידי 11.2% ב-1998, נשחק בשנים המאוחרות יותר עם שיעורי בחירה של 8.7% ו-4.4%.

גיל: ניתוח הממצאים בהתאם לקבוצות הגיל מראה כי השלום והדמוקרטיה היו ב-1998 המטרות החשובות ביותר עבור שתי הקבוצות, עם הבדלים קטנים בלבד ביניהן (שלום - 27.0% בקרב הצעירים ו-29.9% בין המבוגרים; דמוקרטיה - 28.5% ו-23.2%), כאשר החשיבות של ישראל כמדינה יהודית תופסת את המקום השלישי (18.1% ו-18.2%). לעומת זאת, בשני המועדים הבאים עולה מטרה זו למקום הראשון בדירוג החשיבות, כשבקבוצה הצעירה השיעורים ב-2004 ו-2010 היו 29.1% ו-29.3%, ובקבוצה המבוגרת 23.5% ו-36.9%. בה בעת, החשיבות של השלום והדמוקרטיה ירדה באותן שנים בשתי הקבוצות

גם יחד, במיוחד בקבוצה המבוגרת, ששיעור מי שבחרו בה את הדמוקרטיה כמטרה החשובה ביותר ב-2010 (11.3%) היה זהה למעשה לשיעור הבוחרים נושא בהעלאת רמת החיים כמטרה החשובה ביותר (11.7%).

מגדר: כפי שראינו ממרבית הממצאים שהוצגו עד כה, גם בבחירת המטרות החשובות ביותר קיימת מידה רבה של הסכמה בין הנשים והגברים, להוציא כמה הבדלים זניחים. כך, לדוגמה, היעד של השגת שלום בין ישראל ושכנותיה, שמדורג ב-1998 כמטרה החשובה ביותר על ידי שתי הקבוצות, עם שיעורי בחירה של 29.6% בקרב הנשים ו-26.5% בין הגברים, מאבד מחשיבותו בהמשך הזמן, כשיעור הבוחרים בו כיעד החשוב ביותר יורד ב-2004 ל-17.2% בקבוצה הראשונה ו-14.5% בקבוצה השנייה, כשהשיעורים המקבילים ב-2010 הם 19.6% ו-16.4% בה בעת, בשתי הקבוצות עולה בעקביות החשיבות המיוחסת למטרה שישראל תהיה מדינה יהודית. נוסף עוד כי לא נמצא הבדל מגדרי בחשיבות המיוחסת למטרה של השגת שוויון בין נשים וגברים, ובשתיהן היא תופסת את המקום האחרון בדירוג בשלושת המועדים, להוציא פעם אחת שהיא מתחלקת במקום האחרון עם היעד של שוויון פוליטי בקרב הגברים.

תרשים מספר 11: המטרות החשובות ביותר עבור מדינת ישראל

הכנסה משפחתית: ניתוח התוצאות בשאלה זו על פי חתך ההכנסה, מראה כי המטרות של שלום, דמוקרטיה ויהודיות מופיעות בשלושת המקומות הראשונים מבחינת העדיפות, אך תוך הבדלים בין הקבוצות ושינויים מעבר לזמן. בקבוצת ההכנסה הגבוהה, הדמוקרטיה מדורגת במקום הראשון ב-1998, עם 30.8% שיעורי בחירה, אך ב-2004 ו-2010 היא יורדת למקום השלישי, עם שיעורים של 18.0% ו-17.2% גם שיעורי הבחירה בשלום ירדו במהלך השנים, מ-27.2% ב-1998 ל-20.0% ו-18.5% בשני המועדים הבאים. לעומתם, הלכה והתחזקה החשיבות של ישראל כמדינה יהודית, עם שיעורים תואמים של 12.8%, 19.5% ו-31.5%. מגמות דומות של ירידה בחשיבות של השלום והדמוקרטיה לעומת התחזקות החשיבות של היהודיות נמצאו גם בקבוצות ההכנסה הבינונית והנמוכה.

דתיות: ניתוח חשיבות המטרות על פי רמת הדתיות מצביע על הבדלים ניכרים בדירוג ובשיעורי הבחירה המוחלטת גם יחד, בעיקר בין חרדים ודתיים לבין חילונים ומסורתיים. שתי הקבוצות הראשונות מדרגות את המטרה של מדינה יהודית במקום הראשון, ובפער ניכר מעל כל שאר המטרות, בכל שלושת המועדים. בקרב החרדים הגיעו השיעורים ל-66.3% ב-1998, 80.9% ב-2004 ו-70.3% ב-2010, כשבציבור הדתי הם היו-49.5%, 44.9%, ו-63.3% במקום השני בקבוצה החרדית ניצב בשנים 1998 ו-2010 יעד השלום, כשב-2004 הוא מקבל, כמו כל שאר המטרות,

אחוזים בודדים בלבד. בקרב הדתיים ניצבה במקום השני ב-1998 ו-2004 הדמוקרטיה, עם 21.9% ו-13.0%, אך ב-2010 היא ירדה למקום הרביעי, עם 6.0% בלבד, כשאת מקומה תופס השלום עם 9.6%. בקרב החילונים היעדים החשובים ביותר ב-1998 היו השלום (32.0%) והדמוקרטיה (32.7%). בשנים 2004 ו-2010 שתי המטרות שמרו אמנם על מקומן בדירוג, אולם עם שיעורי בחירה נמוכים יותר – הדמוקרטיה 21.5% ו-21.2%, והשלום 18.1% ו-25.4%. גם בקבוצה המסורתית ניצבו שתי מטרות אלה במקום הראשון והשני ב-1998, אך ב-2004 ו-2010 הן איבדו ממעמדן לטובת המטרה של מדינה יהודית.

זהות פוליטית: השלום והדמוקרטיה נבחרו בין שלוש המטרות החשובות ביותר של ישראל בכל שלוש הקבוצות ובכל שלושת המועדים. לעומת זאת, שורת בין קבוצות הזהות הפוליטית אי-הסכמה ביחס לדירוג החשיבות של שמירת יהודיותה. בקרב צעירי ה'שמאל' מדורגת מטרה זו במהלך השנים במקום השישי או החמישי, כשבשלישייה הראשונה ניצבים הדמוקרטיה, שנבחרה במקום הראשון על ידי 27.2% (במוצע בשלוש השנים), והשלום (23.2%), כשבפער ניכר אחריהם נמצא היעד של שוויון פוליטי (12.5%). ב'ימין' מופיעה במקום הראשון ובעקבות מטרת היהודיות (35.5%) ואחריה, במרחק ניכר, השלום (17.4%) והדמוקרטיה (15.5%). בקרב הנוער השייך ל'מרכז', התחרות על הבכורה צמודה הרבה יותר, כשהדמוקרטיה נמצאת במקום הראשון עם שיעור בחירה ממוצע של 21.6%, כשהשלום ניצב במקום השני (17.4%) והיהודיות בשלישי (16.8%).

בפרספקטיבה של זמן, חשוב לציין כי במונחים מוחלטים, הדמוקרטיה איבדה ממעמדה כיעד הלאומי החשוב ביותר גם ב'שמאל', ושיעור הבוחרים בה במקום הראשון ירד מ-35.2% ב-1998 ל-21.3% ב-2004 ול-25.0% ב-2010. מגמה דומה נמצאה גם

ב'מרכז', עם שיעורים מקבילים של 26.4%, 19.3%, ו-19.2%, וב'ימין' (20.6%, 14.3%, ו-11.7%). שינויים דומים חלו גם בחשיבות המיוחסת ליעד השלום, אם כי קבוצת ה'מרכז' היא היחידה שבה חזר יעד השלום ב-2010, לאחר הירידה ב-2004, לרמת הפופולריות שהייתה לו ב-1998.

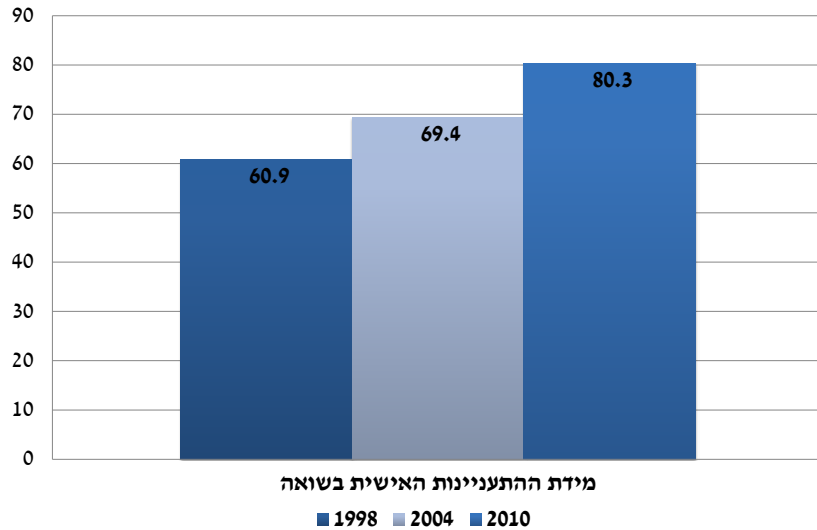
ט. ההתעניינות בשואה

כלל המדגם: ההתעניינות האישית של הנוער היהודי בשואה גברה במהלך השנים באורח ניכר ועקבי. בסקר משנת 1998 נמצא ש-60.9% מהנוער היהודי דיווחו שהם מתעניינים בנושא באופן אישי במידה רבה או רבה מאוד, ב-2004 עלתה ההתעניינות ל-69.4%, ובשנת 2010 היא הגיעה ל-80.3%.

גיל: השוואת הממצאים בין קבוצות הגיל מראה בבירור כי ההתעניינות האישית בשואה התחזקה לאורך הזמן בשתי הקבוצות באותה מידה, אם כי בכל אחת מהשנים רמת ההתעניינות של הצעירים הייתה גבוהה יותר מזו של המבוגרים. לדוגמה: ב-2010 שיעור הצעירים שהתעניין בשואה במידה רבה או רבה מאוד היה 85.2%, כשבין המבוגרים הוא עמד על 75.7%. קרוב לוודאי שהבדלים אלה נעוצים בביקורים השנתיים של רבים מתלמידי בתי הספר התיכוניים בישראל במחנות ההשמדה באירופה, במיוחד באושוויץ, ביוזמת משרד החינוך.

מגדר: ההתעניינות האישית בשואה גבוהה יותר אצל הנשים מאשר בקרב הגברים בכל אחת מנקודות הזמן. ב-1998 היו שיעורי ההתעניינות בקבוצה הראשונה 68.7% ובשנייה 53.6%, ב-2004 השיעורים התואמים היו 75.2% ו-63.1%, ובשנת 2010 הם הגיעו ל-81.6% ו-78.8%. כפי שניתן להיווכח, הפערים בין שתי הקבוצות בנושא זה הצטמצמו משנה לשנה.

תרשים מספר 12: מידת ההתעניינות האישית בשואה

הכנסה משפחתית: ההשוואה על פי רמות ההכנסה מצביעה שוב על חפיפה רבה בין שלוש הקבוצות בכל אחת מהשנים, כך שבכולן ההתעניינות האישית בשואה התחזקה באופן עקבי.

דתיות: בחינת הממצאים בהתאם לרמת הדתיות מראה שבקרב שלוש מהקבוצות - החילונית, המסורתית והדתית - ההתעניינות האישית בשואה התחזקה במהלך השנים באורח עקבי ומשמעותי. בקרב החילונים עלו שיעורי ההתעניינות מ-61.1% ב-1998, ל-68.4% ב-2004 ול-81.3% ב-2010. הנתונים המקבילים בקרב המסורתיים היו 60.2%, 67.4% ו-81.7%, ובין הדתיים 68.5%, 76.8% ו-83.4%. בקבוצה החרדית רמת ההתעניינות בנושא הייתה בכללה נמוכה יותר מאשר בשאר הקבוצות, והשינויים שחלו בה היו בלתי-עקביים - 59.0%, 72.2% ו-68.6%.

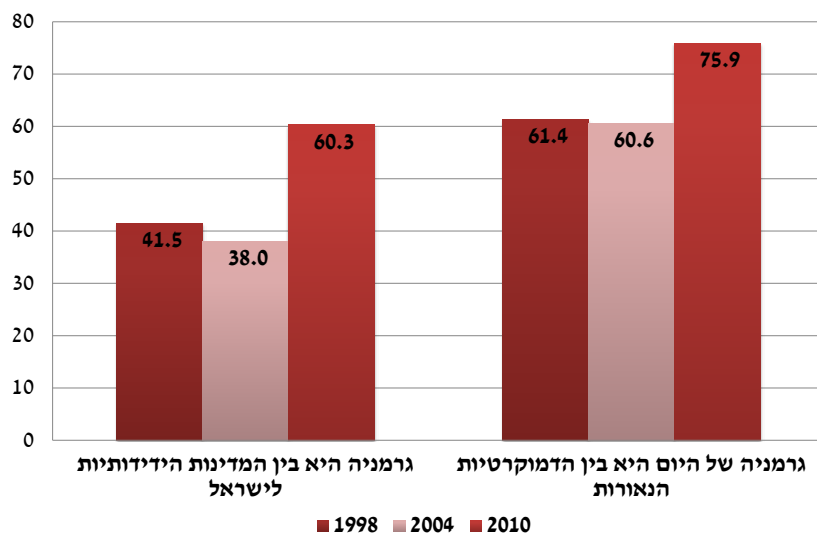
זהות פוליטית: בהלימה עם הממצאים שהוצגו עד כה, ההתעניינות בשואה הלכה והתרחבה במהלך השנים בכל שלוש הקבוצות ללא הבדלים בולטים ביניהן, כאשר השיעורים לאורך השנים היו 59.3%,

68.1%, ו-74.8% ב'ימין', 58.7%, 78.0%, ו-80.8% ב'מרכז', ו-56.2%, 70.4%, ו-83.3% ב'שמאל'. מעניין לציין, עם זאת, כי בשנה האחרונה, מידת העניין האישי בשואה הייתה נמוכה יותר בנוער הימני מאשר בנוער המזדהה עצמו כ'מרכז' וכ'שמאל'.

י. עמדות ותפיסות ביחס לגרמניה

כלל המדגם: נראה שלא זו בלבד שלהתעניינות הגוברת בשואה לא הייתה השפעה שלילית על יחסם של הצעירים היהודים כלפי גרמניה, אלא מסתבר שחל שיפור משמעותי בתדמית שלה בעיניהם, כפי שניתן ללמוד מסדרה מגוונת של שאלות שהוצגו בעניין זה. כך, בין 1998 ל-2004, עלה שיעור ההסכמה עם הטענה כי גרמניה של היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל (מ-41.5% ל-60.3%), שהיא נמנית על המדינות הנאורות, כמו כל המדינות במערב אירופה (מ-61.4% ל-75.9%), וכי התופעה של שנאת זרים בגרמניה דומה בעוצמתה לזו שקיימת בכל מדינה אחרת בעולם (מ-43.3% ל-59.5%). באותה רוח, פחתה האמונה שגרמניה של היום דומה לגרמניה הנאצית (מ-43.3% ל-31.7%). רק בסוגיה ההיסטורית על חלקו של העם הגרמני בשואה לא היה שינוי משמעותי במהלך השנים כשהרוב המכריע מהנוער היהודי - 77.7% ב-1998, 73.2% ב-2004, ו-75.1% ב-2010 - שותפים לדעה כי השמדת היהודים נתמכה למעשה על ידי רוב העם הגרמני.

תרשים מספר 13: עמדות ותפיסות כלפי גרמניה כמדינה נאורה וידידותית לישראל

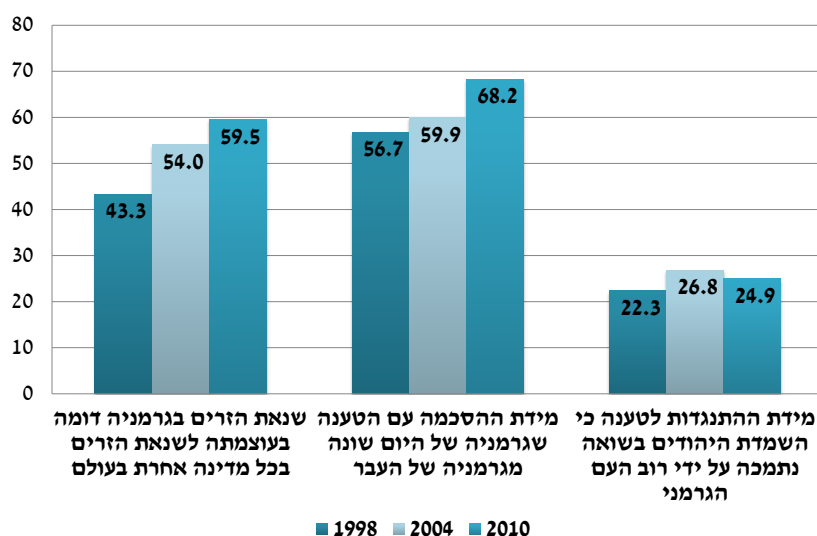

גיל: ההבדלים בין הצעירים למבוגרים הם לרוב קטנים למדי, אם כי ניכרת מגמה שעל פיה המבוגרים נטו לראות את גרמניה באור יותר חיובי מהצעירים לאורך השנים, במיוחד בשני המועדים הראשונים. כך, לדוגמה, שיעור הצעירים שראו את גרמניה כמדינה ידידותית לישראל היה 38.2% ב-1998, 34.2% ב-2004, ו-55.3% ב-2010, ואילו בקרב המבוגרים השיעורים המקבילים עמדו על 45.4%, 41.8%, ו-57.5% ככלל, הפערים בין שתי הקבוצות הצטמצמו ביותר ב-2010, על רקע התחזקות התפיסה החיובית של גרמניה באותה שנה. רק ביחס לתמיכה בטענה כי רוב העם הגרמני תמך למעשה בהשמדת היהודים בשואה לא נמצאו הבדלים מהותיים מעבר לשנים ובין שתי הקבוצות.

מגדר: הממצאים מראים כי בשלוש מחמש השאלות שהוצגו ביחס לגרמניה, הדעות החיוביות נוטות להיות שכיחות יותר באופן עקבי בקרב הצעירים ממין זכר. כך, מידת ההסכמה עם הדעה כי גרמניה היא בין המדינות הידידותיות לישראל הגיעה בקבוצה זו ל-46.2% ב-1998, 43.3% ב-2004, ו-67.7% ב-2010, שעה שבין הצעירות השיעורים המקבילים היו-37.5%, 32.9%, ו-53.6%. דפוס דומה של הבדלים קיים גם ביחס לשאלה האם גרמניה של

היום נמנית על המדינות הנאורות בעולם, והאם גרמניה של היום אינה שונה מגרמניה הנאצית. ביחס לשתי השאלות האחרות לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין שתי הקבוצות.

תרשים מספר 14: עמדות ותפיסות כלפי גרמניה בהקשר לעברה הנאצי

הכנסה משפחתית: במרבית השנים והתחומים מתגלה קשר חיובי בין רמת ההכנסה לבין ראיית גרמניה באור חיובי, כלומר הדימוי של גרמניה נוטה להיות חיובי יותר בקבוצת ההכנסה הגבוהה מאשר בקבוצת ההכנסה הנמוכה. קבוצת ההכנסה הבינונית נמצאת לרוב בתווך, אך היא דומה יותר לבעלי ההכנסה הגבוהה. למשל, שיעורי ההסכמה עם הדעה כי גרמניה היום היא אחת המדינות הנאורות בעולם ברמת ההכנסה הגבוהה היו לאורך השנים 63.4%, 67.7%, ו-80.2%, ואילו בקבוצת ההכנסה הנמוכה הם עמדו על 57.0%, 54.1% ו-71.2%. השיעורים המקבילים ברמת ההכנסה הבינונית היו 61.5%, 58.1%, 78.8%.

באשר לדעה כי רוב העם הגרמני עמד מאחורי השמדת היהודים בשואה נראה כי להכנסה אין השפעות עקביות לאורך השנים.

דתיות: בבדיקת ההבדלים בין ארבע הקבוצות נציג רק את הנתונים שהתקבלו ב-1998 ו-2010, זאת, משום שבמרבית המקרים שוב חוזרת התופעה של ירידה בערכים המספריים שהתקבלו בנושא זה ב-2004 (עקומת U), כך שאין טעם לחזור עליהם בגלל גודש הממצאים.

בכפוף להסתייגות זו נראה, שבכל רמות הדתיות הייתה עלייה ניכרת בשיעור המאמינים כי גרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל. בקרב החילונים עלה השיעור מ-48.3% ב-1998 ל-72.5% ב-2010, ובקרב המסורתיים, הדתיים והחרדים השיעורים המקבילים היו-33.5% ו-57.5%, 41.5% ו-44.0%, 26.6% ו-26.6%, ו-44.0% כפי שניתן לראות, בקבוצה החילונית הנטייה לראות את גרמניה של היום כמדינה ידידותית לישראל הייתה חזקה יותר מזו של שאר הקבוצות בשני המועדים גם יחד. להוציא חריגים בודדים, מגמות דומות קיימות גם ביחס לדעה שגרמניה נמנית על המדינות הנאורות בעולם, כי עוצמת התופעה של שנאת זרים בגרמניה אינה שונה מזו הקיימת בכל מדינה אחרת בעולם, וכי שוב יכול לקום בגרמניה משטר נאצי. כך, שיעור מי שקיבלו את הדעה הראשונה בקבוצה החילונית ב-1998 ו-2010 היה 66.3% ו-85.5%, במסורתית 50.5% ו-71.1%, בדתית 69.3% ו-69.0%, ובחרדית 55.9% ו-59.8%. מעניין שגם בתחום זה החרדים נוטים לראות את גרמניה כמדינה נאורה במידה פחותה מאשר הקבוצות האחרות. אשר לדעה כי גרמניה אינה שונה ממדינות אחרות ביחס לתופעה של שנאת זרים, שיעור אלה שהסכימו לה במועד הראשון והשני מבין החילונים היה 43.1% ו-59.8%, מבין המסורתיים 42.2% ו-56.2%, מבין הדתיים 44.9%

ו-62.1%, ובין החרדים 48.7% ו-61.6%. באותה רוח, הממצאים מראים שהנטייה להאמין כי בגרמניה שוב יכול לקום משטר נאצי נעשתה פחות מקובלת. בקבוצה החילונית ירד שיעור המאמינים באפשרות זו מ-34.5% ב-1998 ל-17.3% ב-2010, בקבוצה המסורתית הוא ירד מ-48.8% ל-30.6%, בדתית מ-52.0% ל-48.2%, ובחרדית מ-70.6% ל-66.6%. נראה שבשתי הקבוצות היותר דתיות שיעור השינוי היה קטן יותר, ובקבוצה הדתית יותר ביניהן, כלומר החרדית, גם כיום כשני שלישים מאמינים שגרמניה אינה מחוסנת מפני האפשרות שיקום בה שוב משטר נאצי. באשר לטענה כי רוב העם הגרמני תמך בהשמדת היהודים בשואה, השינויים מעבר לזמן לא היו עקביים בקרב החרדים, הדתיים והמסורתיים. לעומת זאת, בקבוצה החילונית הייתה מגמה עקבית של ירידה, כששיעורי ההסכמה עם הטענה עמדו על 74.7% ב-1998, 70.3% ב-2004, ו-69.6% ב-2010.

זהות פוליטית: הדימוי של גרמניה בכל ההיבטים שנבדקו נעשה חיובי יותר במהלך השנים בשלוש הקטגוריות הפוליטיות, להוציא את שנת 2004 שבה היו מקרים בודדים שהדימוי היה מעט פחות חיובי מאשר בשני המועדים האחרים. בה בעת, במרבית השנים התפיסה האוהדת ביותר של גרמניה הייתה ב'שמאל' והאוהדת פחות ב'ימין', כאשר ה'מרכז' נמצא לרוב בתווך. כך, לדוגמה, שיעורי ההסכמה בקרב ה'שמאל' עם הדעה כי גרמניה כיום היא אחת המדינות הידידותיות לישראל עמדו, לפי סדר השנים, על 50.8%, 55.1%, ו-75.8% כשהנתונים המקבילים ב'מרכז' היו-48.1%, 40.4% ו-69.0%, וב'ימין' 34.9%, 31.0%, ו-56.9%. כפי שניתן לראות, עיקר השיפור חל בכל שלוש הקבוצות בין 2004 ו-2010. מעניין אף להוסיף כי שיעור ההסכמה ביחס לטענה כי העם הגרמני היה למעשה שותף ברובו להשמדת היהודים בשואה נמצא במגמת ירידה לאורך

השנים רק ב'שמאל' (75.6%, 67.8%, 64.1%)
וב'מרכז' (72.9%, 70.2%, 68.5%), בעוד השיעורים
המקבילים ב'ימין' ירדו מ-80.6% ב-1998 ל-76.6%
ב-2004, אך חזרו כמעט לרמתם הקודמת ב-2010
(79.4%).

במבט כולל, נראה שדימויה של גרמניה בעיני
הנוער היהודי, על היבטיו השונים, נעשה הרבה
יותר חיובי במהלך השנים שחלפו מאז מועד הסקר
הראשון שנערך ב-1998, ובעיקר מאז שנת 2004.

חלק א2: ניתוחים רבי-משתנים

מתודולוגיה

החלק הנוכחי מתאר את התוצאות שהתקבלו מסדרה של
ניתוחי רגרסיה, רובם על בסיס רגרסיה ליניארית
רגילה, ומיעוטם (דפוסי מחאה, מחלוקות ומטרות)
על בסיס רגרסיה מולטינומינאלית, שבה יש צורך
להשתמש כאשר המשתנה התלוי הוא נומינאלי כמו,
לדוגמה, שיעורי הבחירה של המטרות החשובות
ביותר. רשימת המשתנים התלויים זהה לרשימת
הנושאים דלעיל, שהתבססה על התוצאות של ניתוח
הגורמים.

ביחס לכל אחד מהנושאים, ניתוחי הרגרסיה יוצגו
בנפרד לכל אחת מהשנים כדי שניתן יהיה לבחון את
מידת העקביות של השפעות המשתנים הבלתי-תלויים.
משתנים אלה ("משתנים מסבירים") כוללים את חמשת
המאפיינים האישיים - גיל, מין, הכנסה, דתיות,
וזרות פוליטית. מאחר שכל המשתנים האלה הם
נומינאליים (משתני דְּמִי), ניתוח הרגרסיה דורש
שאחת מהקטגוריות בכל אחד מהם תשמש בסיס השוואה
מקובע (intercept). במקרה של גיל, הקטגוריה המשמשת
כבסיס התייחסות היא קבוצת הגיל הצעירה, כך
שברגרסיה יופיע המקדם של הקבוצה המבוגרת מבין
השתיים. מקדם זה מראה אם לגיל יש השפעה מובהקת
על המשתנה התלוי, בהתאם לפער בציון שהוא מקבל

בשתי הקבוצות, ואם כן, מהו כיוון ההשפעה ועוצמתה. בדומה, הנשים מייצגות את בסיס ההשוואה ביחס למגדר, וכמקבילות לה במשתנים האחרים משמשות קבוצות ההכנסה הנמוכה, הזרדים, וה'ימין'.

טבלה מספר 2: תוצאות רגרסיה מסי' 1 - אופטימיות ביחס לעתיד

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם	מקדם מטרי	
.184	-	.084	523.	-	.042	693.	-	.028	קבוע
.485	.024	.028	311.	.032	.042	954.	.002	.002	גברים
.436	-.027	.032	006.	-.086	.113	854.	.006	.008	מבוגרים
.002	.114	.218	017.	.079	.195	951.	.002	.005	זרדים
.000	.176	.268	100.	.054	.118	112.	.057	.122	דתיים
.035	.080	.109	551.	.020	.030	123.	.057	.078	מסורתיים
.226	.047	.059	050.	.081	.108	344.	.045	.057	הכנסה בינונית
.976	.001	.002	257.	.048	.066	230.	.058	.076	הכנסה גבוהה
.747	-.011	.018	888.	-.005	.010	232.	-.041	.083	'מרכז'
.819	-.008	.015	.071	-.061	.089	004.	-.109	.144	'שמאלי'

כללית ניתן לראות כי ההשפעות של המאפיינים האישיים על רמת האופטימיות הן מעטות וחלשות

בכל השנים. ממצא זה אינו צריך להפגיע כיוון שההבדלים בין הקטגוריות של כל אחד מהם היו קטנים למדי גם ברמה האגרטיבית. מכל מקום, המשתנה היחיד שהיו לו כמה השפעות מובהקות, לפחות בחלק מהשנים, הוא רמת הדתיות. כך, מקדמי הרגרסיות מראים כי בהשוואה לקבוצה החילונית, החרדים היו יותר אופטימיים בשנים 2004 ו-2010. הדתיים והמסורתיים היו גם הם יותר אופטימיים, אך רק ב-2010. למגדר לא היו השפעות מובהקות באף אחת מהשנים – כלומר, רמת האופטימיות של הנשים והגברים הייתה דומה לאורך כל התקופה, ואילו ביחס למשתנים האחרים נמצאו רק השפעות בודדות ובלתי-עקביות.

ניתוחי הרגרסיה מראים כי רק למגדר ולדתיות יש השפעות מובהקות ועקביות בנושא זה, כאשר בשתי השנים תחושת האיום על הביטחון האישי והמשפחתי של הגברים הייתה נמוכה יותר מזו של הנשים, עם מקדמים של 0.366 בשנת 2004 ו-0.244 ב-2010, וכי החרדים חוששים פחות משאר שלוש הקבוצות, עם מקדמים תואמים של 0.338 ו-0.298. הדתיים הרגישו פחות מאוימים ב-2004, אך ב-2010 הם לא היו שונים מהמסורתיים והחילוניים.

טבלה מספר 3: רגרסיה מס' 2 – איום על הביטחון האישי והמשפחתי

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטר	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטר	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטר	
	-	2.914	000.		2.453	-	-	-	קבוע
.000	144.	.244	000.	190.	366.	-	-	-	גברים
.190	-.045	.076-	013.	-.076	.147-	-	-	-	מבוגרים

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	
.003	110.	298.	004.	094.	338.	-	-	-	חרדים
.555	023.	050.	021.	074.	237.	-	-	-	דתיים
.358	-.035	.067-	726.	012.	025.	-	-	-	מסורתיים
.771	011.	020.	322.	040.	078.	-	-	-	הכנסה בינונית
.414	-.032	.059-	138.	061.	124.	-	-	-	הכנסה גבוהה
.226	043.	098.	519.	020.	068.	-	-	-	'מרכז'
.363	033.	083.	230.	-.040	.085-	-	-	-	'שמאל'

ביחס לגיל, נמצא שהמבוגרים נטו לחשוש פחות מהצעירים, אולם למרות הכיוון הזהה של המקדמים, הפער בין שתי הקבוצות היה מובהק רק ב-2004, עם מקדם של (-0.147).

למשתני ההכנסה והזהות הפוליטית לא היו השפעות מובהקות בתחום זה באף אחת מהשנים. כלומר, תחושת האיום הייתה דומה בקרב עניים ועשירים ובכל גוני הקשת הפוליטית.

טבלה מספר 4: רגרסיה מס' 3 – עמדות כלפי ערבים

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	
.083	-	128-	120.		112-	-	-	-	קבוע
.947	002.	003	001.	-.098	159	-	-	-	גברים

2010			2004			1998			משתנים בלתי- תלויים
רמת מובהק ות	מקדם מתוקן נן	מקדם מטרי י	רמת מובהק ות	מקדם מתוקן נן	מקדם מטרי י	רמת מובהק ות	מקדם מתוקן נן	מקדם מטרי י	
		.			-.				
.844	006.	009.	594.	015.	024.	-	-	-	מבוגרים
.000	-.195	516.	000.	-.145	425.	-	-	-	חרדים
.000	-.183	382.	000.	-.141	307.	-	-	-	דתיים
.062	-.060	112.	000.	-.116	208.	-	-	-	מסורתיים
.535	021.	036.	401.	-.031	051.	-	-	-	הכנסה בינונית
.134	-.050	090.	438.	029.	050.	-	-	-	הכנסה גבוהה
.000	273.	611.	000.	180.	509.	-	-	-	'מרכז'
.000	381.	933.	000.	337.	610.	-	-	-	'שמאל'

שני המשתנים אשר לגביהם נמצאו השפעות מובהקות בשתי השנים הרלוונטיות, הם הדתיות והזהות הפוליטית. באשר למשתנה הראשון, הממצאים מראים שהעמדות כלפי הערבים נעשות שליליות יותר ככל שרמת הדתיות גבוהה יותר, כפי שניתן ללמוד ממקדמי הרגרסיות המטריים שהתקבלו ב-2004 ו-2010: (-0.425) ו-(-0.516) בקבוצה החרדית; (-0.307) ו-(-0.382) בדתית; ו-(-0.208) ו-(-0.112) במסורתית. מעניין שבשתי הקבוצות הראשונות ההשפעה השלילית התחזקה בין שתי השנים בעוד שבקרב המסורתיים היא נחלשה ורמת המובהקות שלה ב-2010 נעשתה גבולית.

המקדמים של הזהות הפוליטית מעידים שהעמדות של

ה'שמאל' וה'מרכז' ביחס לערבים היו חיוביות יותר מאלו שב'ימין', כשהמקדמים של ה'מרכז' הם 0.509 ו-0.611 ושל ה'שמאל' - 0.610 ו-0.933. כפי שניתן לראות, גם במקרה זה ההשפעות נעשו חזקות יותר ב-2010, וכמו במקרה של הדתיות, גם כאן ההשפעה של הקבוצה הקיצונית יותר מבחינת הזהות הפוליטית (ה'שמאל') הייתה חזקה יותר מזו של ה'מרכז'.
אשר לשאר המשתנים הבלתי-לויים, לא נמצאו השפעות מובהקות של גיל והכנסה, ואילו ביחס למגדר נמצא שהעמדות של הגברים כלפי הערבים היו יותר שליליות מאלו של הנשים רק ב-2004.

טבלה מספר 5: רגרסיה מס' 4 - עמדות כלפי השלום

2010			2004			1998			משתנים בלתי-לויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
	-	2.690	000.	-	2.613	-	-	-	קבוע
.043	-.061	.128	000.	-.118	.254	-	-	-	גברים
.129	-.046	.097	430.	002.	048.	-	-	-	מבוגרים
.000	-.222	.761	000.	-.227	.911	-	-	-	חרדים
.000	-.328	.879	000.	-.209	.736	-	-	-	דתיים
.145	-.049	.116	000.	-.134	.322	-	-	-	מסורתיים
.017	083.	183.	258.	042.	092.	-	-	-	הכנסה בינונית
.652	016.	036.	000.	134.	303.	-	-	-	הכנסה גבוהה
.000	129.	370.	000.	112.	428.	-	-	-	'מרכז'
.000	228.	712.	000.	243.	581.	-	-	-	'שמאל'

ניתוח הרגרסיה מראה שלכל המאפיינים האישיים, להוציא את הגיל, היו השפעות מובהקות על העמדות בנושא השלום, אם כי רק לדתיות ולזהות הפוליטית ההשפעות היו עקביות בשתי השנים. בשתי הקבוצות הדתיות שוב נמצא כי כל ההשפעות הן שליליות, כשמקדמי רגרסיה הגיעו ל-(-0.911) ו-(-0.761) בקבוצה החרדית, ול-(-0.736) ו-(-0.879) בדתית. בקבוצה המסורתית ההשפעה הייתה מובהקת רק ב-2004, וגם היא הייתה חלשה הרבה יותר עם מקדם של (-0.322).

באשר לזהות הפוליטית, ההשפעות של ה'מרכז' וה'שמאל' היו כצפוי חיוביות בשתי השנים, כשהמקדמים של ה'שמאל' (0.581 ו-0.712) היו גבוהים מאלו של ה'מרכז' (0.428 ו-0.370). גם למגדר היו השפעות מובהקות בשתי השנים, כשעמדות הגברים כלפי השלום היו פחות חיוביות מאלו של הנשים, עם מקדמים של (-0.254) ו-(-0.128). למשתני הגיל ורמת ההכנסה לא היו השפעות מובהקות בנושא זה.

טבלה מספר 6: רגרסיה מסי' 5 - מנהיגות חזקה

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
0.000	-	2.485	000.	-	2.137	000.	-	2.170	קבוע
.055	066.	117.	583.	-.018	035-	565.	-.020	038-	גברים
1.000	0000.	0.0000	545.	019.	039.	830.	-.007	014-	מבוגרים
.012	-.095	-.271	710.	-.013	048-	947.	-.003	008-	חרדים

2010			2004			1998			משתנים בלתי- תלויים
רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקדם מטרי	רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	
.000	-.175	-.396	944.	002.	008.	465.	027.	089.	דתיים
.010	-.099	-.199	525.	022.	049.	482.	-.027	057.	מסורתיים
.060	-.074	-.139	280.	-.046	092.	381.	043.	084.	הכנסה בינונית
.192	-.052	-.101	508.	-.028	060.	181.	067.	133.	הכנסה גבוהה
.993	000.	-.001	321.	032.	114.	301.	037.	114.	'מרכז'
.684	015.	039.	461.	025.	057.	272.	043.	087.	'שמאלי'

הממצאים שהוצגו בנושא זה בחלק הראשון הראו כי ההבדלים במידת התמיכה או ההתנגדות למנהיגים חזקים בין החתכים הקבוצתיים היו יחסית קטנים. על רקע זה היה צפוי שגם בניתוחי הרגרסיה לא יימצאו השפעות חזקות במיוחד. ואכן, להוציא את הדתיות, לאף אחד מהמשתנים האחרים לא היו השפעות מובהקות בנושא זה. יתר על כן, גם לדתיות היו השפעות מובהקות רק ב-2010, כשבשני המועדים המוקדמים יותר הקטגוריות השייכות למשתנה זה לא שונות זו מזו. אשר ל-2010, משמעות המקדמים השליליים של החרדים (-0.271), הדתיים (-0.396) והמסורתיים (-0.199) היא, שקבוצות אלה העדיפו שלטון בראשות מנהיגים חזקים על פני שלטון המבוסס על החוק, במידה רבה יותר מאשר החילונים. אם העדפות בשאלה זו נותנות אינדיקציה כלשהי על היחס לדמוקרטיה, ניתן לומר שמעמדה בקבוצות שאינן חילוניות היה רופף יותר בשנה האחרונה

מאשר בקבוצה החילונית. על מנת להקל על הקורא במעקב אחרי הנתונים הרבים המופיעים בטבלה מס' 7, הדיון בהם יתמקד בתחילה בכל אחד מדפוסים המרי בנפרד, תוך השוואה בין השנים, ולאחר מכן נדון במלוא תמונה המתקבלת מהנתונים. שתי הערות מקדימות לצורך הבהרת המשמעות שלהם:

ראשית, כבסיס השוואה לכל אחד ממקדמי הרגרסיה המוצגים בטבלה, בצמוד לשלושת דפוסים המחאה בכל אחת מהשנים, משמשת הקבוצה המתנגדת לשימוש בשני סוגי המרי גם יחד. כפי שראינו בדיון שעסק בממצאים האגרטיביים, קבוצה זו הייתה הגדולה ביותר בהיקפה בכל השנים, אם כי חלקה הלך וקטן, מ-75.7% ב-1998, ל-58.2% ב-2004, ול-53.9% ב-2010.

שנית, ליד כל אחת מהקטגוריות של המאפיינים האישיים מופיע מקדם הרגרסיה ומתחתיו מופיע הערך הסטטיסטי exponential B , המבטא פי גדול או קטן הסיכוי (odds) שהשייכים לאותה קטגוריה (למשל: גברים) יתמכו בסוג ספציפי של מרי אזרחי (למשל: מרי בלתי-אלים) בהשוואה לקטגוריה הרלוונטית של אותו מאפיין (במקרה זה, נשים), כאשר בסיס ההשוואה המשותף לשתי הקטגוריות הוא, כאמור, הקבוצה שאינה תומכת באף אחד משני סוגי המרי. חשוב לזכור כי יש להתייחס ל- exponential B רק אם מקדם הרגרסיה מובהק מבחינה סטטיסטית, בהתאם לסימון המופיע בטבלה.

טבלה מספר 7: רגרסיה מס' 6 (מולטינומינאלית) - עמדות כלפי דפוסים מחאה*

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
שניהם	אלים	לא-אלים	שניהם	אלים	לא-אלים	שניהם	אלים	לא-אלים	

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
שניה ם	אלים	לא-אלים	שניה ם	אלים	לא-אלים	שניה ם	אלים	לא-אלים	
2.28 *-8	1.50 *-4	1.42 *-3	2.51 *-0	1.12 -4	1.12 *-4	3.33 *-5	1.99 *-7	1.99 *-7	קבוע (מתנגד למרי)
-	-	-	-	-	-	-	-	-	
.163	-.035	-.181	*.420	.144	315.	165.	241.	-.171	גברים
1.17 7	966.	834.	1.52 1	1.15 5	1.37 0	1.17 9	1.27 3	843.	
.567 *	-.305	.698 *	-3.18	.712 *-	-.298	-.272	-.216	-.023	מבוגרים
1.76 3	737.	2.01 1	728.	491.	743.	762.	805.	977.	
1.30 *9	.785 *	.719 *	344.	277.	-.295	1.42 *0	288.	173.	חרדים
3.70 9	2.19 3	2.05 3	1.41 1	1.31 9	745.	4.13 6	1.33 4	1.18 8	
.363	572.	395.	178.	.691 *	304.	1.20 *0	743.	532.	דתיים
1.43 8	1.77 1	1.48 4	1.19 5	1.99 5	1.35 5	3.32 1	2.10 1	1.70 2	
.387	.815 *	115.	262.	045.	.423 *	.924 *	-.518	021.	מסורתיים
1.47 2	2.25 9	1.12 2	1.30 0	1.04 6	1.52 6	2.51 9	596.	1.02 1	
-.004	-.049	-.371	.941 *	262.	-.329	-.583	-.633	489.	הכנסת בינונית
.996	952.	690.	2.56 4	1.30 0	720.	559.	531.	1.63 1	
.293	128.	-.511	.830 *	.150 -	-.319	-.211	-.450	460.	הכנסת גבוהה
1.34 0	1.13 7	.600 *	2.29 4	861.	727.	810.	638.	1.58 4	
-.857 *	-.307	-.511	037.	.694 -	-.735	528.	-.541	003.	ימרכז
.425	736.	1.56	1.03	500.	479.	1.69	582.	1.00	

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
שנים	אלים	לא-אלים	שנים	אלים	לא-אלים	שנים	אלים	לא-אלים	
		1	8			6		3	
-.241	773.	.843 *	-.568 *	.520 * ₋	339.	081.	1.12 * ₋₇	004.	
.786	463.	2.323	567.	594.	1.404	1.084	324.	1.004	

* המקדמים המסומנים בכוכבית בטבלה זו, כמו גם בטבלאות הרגרסיה המולטינומינאלית הבאות, מובהקים ברמה של $p < .05$.

על רקע הערות אלה, נדון תחילה בממצאים הנוגעים למחאה בלתי-אלימה, שהתמיכה בה לאורך השנים עלתה במידה מתונה ביותר, החל מכ-16% ב-1998, ל-18% ב-2004, ול-20% ב-2009.

כפי שניתן לראות מהטור השני בטבלה מס' 7, המתייחס לשנת 1998, לאף אחד מהמשתנים הבלתי-תלויים לא הייתה השפעה מובהקת על דפוס זה של מחאה. כלומר, שיעור התמיכה הממוצע בסוג זה של מחאה (כאמור, 16%) שיקף, פחות או יותר, את היקף התמיכה שניתנה לו באותה שנה בכל הקטגוריות של המאפיינים האישיים.

הממצאים המקבילים שהתקבלו בשנת 2004 (טור 4) מצביעים על תמונה דומה לזו שהתקבלה ב-1998, להוציא השפעה בודדת של משתנה הדתיות, שעל פיה הסיכוי של המסורתיים לתמוך במרי בלתי-אלימים היה באותה שנה גבוה פי 1.52 מזה של החילונים.

טור 7, המציג את הממצאים עבור 2010, מצביע על כמה השפעות מובהקות המפוזרות בין ארבעה מהמשתנים הבלתי-תלויים, כשהיחיד שחסר השפעה ביניהם היה המגדר. כך, מקדמי הרגרסיה מראים

שהסיכוי של קבוצת הגיל המבוגרת לתמוך במרי בלתי-אלים היה גבוה באותה שנה פי 2.01 מזה של הקבוצה הצעירה (שוב, להזכיר, בהשוואה לקבוצה שאינה תומכת באף סוג של מרי), ושבקרוב הציבור החרדי הסיכוי המקביל היה גבוה פי 2.05 מזה של הציבור החילוני. לעומת זאת, בקבוצת ההכנסה הגבוהה, שהמקדם שלה היה שלילי, הסיכוי לתמוך במחאה לא-אלים היה נמוך יותר פי 0.60 מזה של קבוצת ההכנסה הנמוכה. אשר להשפעה של זהות פוליטית, נראה שהסיכוי של ה'שמאל' לצדד במחאה מסוג זה היה גבוה יותר פי 2.32 מאשר הסיכוי המקביל ב'ימין'.

הממצאים המתייחסים לשימוש במרי אלים בלבד, מראים שגם סוג זה של מחאה זכה ליתר תמיכה במהלך השנים, כשעיקר העלייה התרחשה בין 1998, כשהיא עמדה על 4.8%, לבין 2004, כשהתמיכה הגיעה ל-13.5% – כמעט פי 3 מהמועד הקודם. גם ב-2010 מגמת התמיכה לא נבלמה, אם כי היא עלתה רק ל-14.2%. עיון בנתונים המתייחסים ל-1998 מראה שרק לזהות הפוליטית הייתה השפעה מובהקת, כשהסיכוי של ה'שמאל' לתמוך במרי אלים היה נמוך יותר במידה ניכרת (פי 0.324) מזה של ה'ימין'.

היקף ההשפעות המובהקות על התמיכה במרי אלים גדל במקצת בשנת 2004. כפי שניתן לראות מטור מס' 5, המבוגרים נטו באותה שנה לתמוך בסוג זה של מחאה במידה פחותה כמעט בחצי מהצעירים, עם מקדם סיכוי של 0.491. לעומת זאת, הסיכוי של הקבוצה הדתית לתת הכשר לסוג זה של מחאה היה גבוה כמעט פי שניים מזה של החילונים, עם מקדם של 2.00, שעה שהסיכוי להכשר זהה מצד ה'שמאל' היה נמוך כמעט פי חצי מהסיכוי המקביל ב'ימין', עם מקדם של 0.594.

בשנת 2010 החרדים והדתיים גם יחד צידדו בשימוש בלעדי במרי אלים במידה רבה יותר

מהחילונים, עם מקדמי סיכוי של 2.05 ו-1.48, בהתאמה. כמו ב-2004, גם ב-2010 נמצא שהמבוגרים תומכים פחות מהצעירים, עם מקדם סיכוי של 0.74. למגדר ולזהות הפוליטית היו השפעות מובהקות על סוג זה של מרי.

גם התמיכה בשילוב בין שני סוגי המרי עלתה במהלך השנים, ובדומה לשימוש במרי אלים בלבד, גם במקרה זה עיקר השינוי חל בין 1998, כששיעור התמיכה עמד על 3.8% בלבד, לבין 2004, כשהוא הגיע ל-10.5%, עם גידול זעיר ב-2010 שהעלה את שיעור התמיכה ל-11.2%.

הממצאים המתייחסים לשנת 1998 מראים, שרק לדתיות הייתה השפעה מובהקת על הנטייה לשלב בין סוגי המרי, כאשר כל הקבוצות הלא-חילוניות צידדו בדפוס זה של מחאה הרבה יותר מהקבוצה החילונית. בציבור החרדי נטייה זו הייתה גבוהה פי 4 ומעלה, מאשר בציבור הדתי פי 3.32, ובמסורתי פי 2.52. תמונה שונה התקבלה בשנת 2004. לדתיות, שהייתה המשתנה היחיד בעל השפעה על משתנה זה ב-1998, לא הייתה בשנה זו השפעה מובהקת, ואת מקומה תפסו משתני ההכנסה והזהות הפוליטית. ספציפית, בעלי רמת ההכנסה הבינונית והגבוהה תמכו בשילוב בין שני סוגי המרי הרבה יותר מקבוצת ההכנסה הנמוכה, עם מקדמי סיכוי של 2.56 ו-2.29. אשר לזהות הפוליטית, ה'שמאל' נטה לצדד בדפוס זה של מחאה הרבה פחות מה'ימין', הקבוצה הימנית, עם מקדם סיכוי של 0.57.

בשנת 2010 שוב משתנית תמונת הממצאים, אם כי באופן חלקי. בשנה זו המבוגרים צידדו בשילוב בין מרי אלים ובלתי-אלים יותר מהצעירים, עם מקדם סיכוי של 1.76. משתנה הדתיות חזר לתמונה, כאשר החרדים תומכים בדפוס זה של מרי פי 3.70 יותר מהחילונים. בין הקטגוריות של הזהות הפוליטית, הייתה השפעה מובהקת רק ל'מרכז', שנכונותו לצדד

בשילוב בין מרי אלים ובלתי־אלים הייתה פחותה
מזו של ה'ימין' פי 0.43.

**טבלה מספר 8: רגרסיה מסי 7 - אמון במוסדות
הממלכתיים האמונים על הביטחון ואכיפת החוק:
צה"ל, המשטרה ומערכת המשפט**

2010			2004			1998			משתנים בלתי- תלויים
רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	
.000	-	247 .	001.	-	205 .	249.	-	088 .	קבוע
.182	-.043	055 .	921.	003.	004 .	294.	-.034	047 .	גברים
.000	-.221	282 .	000.	-.177	228 .	031.	-.069	096 .	מבוגרי ם
.000	-.198	406 .	000.	-.117	280 .	000.	-.261	631 .	חרדים
.241	-.043	070 .	317.	032.	069 .	888.	-.005	012 .	דתיים
.724	-.013	018 .	182.	044.	063 .	397.	030.	046 .	מסורתי ים
.006	101.	135 .	046.	081.	105 .	048.	091.	127 .	הכנסה בינוני ת
.733	013.	018 .	469.	030.	040 .	281.	050.	072 .	הכנסה גבוהה
.111	053.	092 .	989.	000.	001 .	166.	046.	103 .	'מרכז' י
.003	104.	198 .	873.	005.	008 .	986.	001.	001 .	'שמאלי' י

הממצאים מלמדים שלשושה משתנים - דתיות, הכנסה
וגיל - היו השפעות מובהקות ועקביות לאורך השנים
על רמת האמון בקבוצת המוסדות הכוללת את צה"ל,
המשטרה ומערכת המשפט, כלהלן:

רמת האמון של החרדים הייתה נמוכה מזו של החילונים במידה ניכרת, עם מקדמי רגרסיה של (-0.631) ב-1998, (-0.280) ב-2004, ו-(-0.406) ב-2010. כיוון שהמקדמים של הדתיים והמסורתיים לא היו מובהקים, ניתן להסיק שרמת האמון שלהם הייתה דומה לזו של החילונים.

כיוון ההשפעות של הגיל מעיד שרמת האמון של המבוגרים הייתה נמוכה מזו של הצעירים, וכי הפער בין שתי הקבוצות אף גדל במהלך השנים, כפי שניתן ללמוד מהמקדמים: (-0.096) ב-1998, (-0.228) ב-2004, ו-(-0.282) ב-2010.

ביחס להכנסה נמצא שמידת האמון בקבוצת ההכנסה הבינונית הייתה גבוהה מזו של שתי הקבוצות האחרות, אם כי במידה מתונה אך עקבית, עם מקדמים של 0.127, 0.105, ו-0.135. בהנחה שרמת ההכנסה יכולה לשמש אינדיקציה למעמד סוציו-כלכלי, ניתן לומר שרמת האמון של המעמד הבינוני נוטה להיות במידה מסוימת גבוהה מזו של המעמד הנמוך והגבוה, לפחות ביחס לשלושת המוסדות שבהם אנו עוסקים. משתנה נוסף שהייתה לו השפעה מובהקת על רמת האמון במוסדות הממלכתיים, אך רק ב-2010, הוא הזהות הפוליטית. בשנה זו נמצא שרמת האמון של ה'שמאל', שלא הייתה שונה מזו של ה'ימין' וה'מרכז' בשתי השנים הקודמות, הייתה גבוהה יותר במידה מתונה אך מובהקת, עם מקדם של 0.198.

טבלה מספר 9: רגרסיה מס' 8 – אמון במוסדות פוליטיים וחברתיים: הכנסת, המפלגות, ההסתדרות והתקשורת

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
ות	נן	י	ות	נן	י	ות	נן	י	

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	רמת מובהק ות	מקדם מתוק נן	מקד ם מטר י	
.000	-	286 .	344.	-	066 .	219.	-	090 .	קבוע
.291	-.034	046 .	723.	-.011	016 .	724.	-.012	015 .	גברים
.000	-.245	332 .	005.	-.088	125 .	010.	-.084	111 .	מבוגרים
.000	-.189	411 .	000.	-.152	401 .	000.	-.145	331 .	חרדים
.036	-.079	136 .	673.	-.014	032 .	787.	-.010	021 .	דתיים
.023	-.084	128 .	930.	003.	005 .	651.	017.	024 .	מסורתיים
.405	031.	044 .	632.	020.	028 .	434.	-.037	049 .	הכנסה בינונית
.329	-.037	054 .	608.	-.021	032 .	997.	000.	000 .	הכנסה גבוהה
.445	026.	048 .	864.	-.005	013 .	023.	078.	163 .	'מרכז'
.761	011.	021 .	092.	056.	089 .	073.	067.	092 .	'שמאלי'

גם ביחס לאמון במוסדות הפוליטיים והחברתיים נמצא ששני המשתנים החשובים ביותר הם הדתיות והגיל. למגדר ולהכנסה לא היו שום השפעות מובהקות, והזהות הפוליטית השפיעה רק פעם אחת במידה שולית.

אשר לדתיות, גם במקרה זה הקבוצה החרדית משחזקת את התפקיד המרכזי מבין הקטגוריות השייכות למשתנה זה, עם מקדמי רגרסיה של (0.331) ב-1998, (-0.401) ב-2004, ו-(-0.411) ב-2010. כלומר, רמת האמון של החרדים במוסדות אלה הייתה נמוכה במידה ניכרת מזו של החילונים. בשנה זו גם רמת האמון

של הדתיים והמסורתיים הייתה מובהקת ושלילית, אם כי במידה מתונה הרבה יותר בהשוואה לחרדים, עם מקדמים של (-0.136) ו-(-0.128). במילים אחרות, הפער בין רמות האמון של החילונים ושאר שלוש הקבוצות ב-2010 גדל בהשוואה לשנים הקודמות, במיוחד כאשר מדובר בקבוצה החרדית. השפעות הגיל היו דומות לאלו שנמצאו ביחס למוסדות הממלכתיים, כשהאמון של המבוגרים במוסדות הפוליטיים והחברתיים נמוך יותר באופן עקבי מזה של הצעירים, עם מקדמים של (-0.111), (-0.125) ו-(-0.332). מן הראוי לשים לב כי פערי האמון בין הנשים בשתי הקבוצות גדלו לאורך השנים, בדומה למגמה שאפיינה את הפערים בין החילונים והחרדים. מבין שאר המאפיינים האישיים, נמצאה השפעה מובהקת אחת, כנראה מקרית, של הזהות הפוליטית, כאשר ב-1998 ל'מרכז' היה מעט יותר אמון מאשר ל'ימין'.

טבלה מספר 10: רגרסיה מסי' 9 - אמון במוסד הרבנות

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
.158	-	126	306.	-	008	003.	-	285	קבוע
.001	-.098	192	092.	-.047	092	731.	-.010	019	גברים
.000	-.158	310	000.	-.170	336	010.	-.076	144	מבוגרים
.000	314.	984	000.	293.	1.075	000.	290.	935	חרדים
.000	351.	875	000.	237.	770	000.	249.	786	דתיים
.000	260.	572	000.	218.	480	000.	262.	538	מסורתיים

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהק ות	מקדם מתוקן נן	מקדם מטרי	רמת מובהק ות	מקדם מתוקן נן	מקדם מטרי	רמת מובהק ות	מקדם מתוקן נן	מקדם מטרי	
		.			.			.	
.335	-.032	062 -.	266.	-.041	081 -.	955.	-.002	005 -.	הכנסה בינונית
.712	-.013	067 -.	033.	-.080	165 -.	352.	-.040	078 -.	הכנסה גבוהה
.000	-.121	323 -.	027.	-.063	215 -.	582.	-.017	051 -.	'מרכז'
.000	-.146	424 -.	000.	-.174	386 -.	000.	-.199	393 -.	'שמאלי'

הבדלים ברורים וצפויים היו קיימים לאורך השנים ברמת האמון שניתנה למוסד הרבנות, כשגם במקרה זה משתנה הדתיות, ובמיוחד הקבוצה החרדית, היו השחקנים הראשיים בכל השנים. כך, מקדמי הרגרסיה של החרדים הגיעו, לפי סדר השנים, ל-0.935, 1.075 ו-0.984, כשהמקדמים המקבילים בקרב הדתיים היו 0.786, 0.770 ו-0.875, ובקבוצה המסורתית 0.538, 0.480 ו-0.572. כפי שניתן לראות, רמת האמון ברבנות נמצאת ביחס ישר לרמת הדתיות.

שני המשתנים הנוספים שהיו להם השפעות ניכרות לאורך הזמן הם הגיל והזהות הפוליטית. באשר לגיל, שוב נמצא, כמו ביחס לאמון במוסדות האחרים, כי מידת האמון של המבוגרים נוטה להיות באופן עקבי נמוכה יותר מזו של הצעירים, עם מקדמים של (-0.144), (-0.336) ו-(-0.310).

תמונה דומה התקבלה ביחס לזהות הפוליטית, כאשר רמות האמון של ה'מרכז', ובעיקר של ה'שמאל', נמוכות במידה ניכרת מאלו של ה'ימין'. המקדמים שהתקבלו עבור ה'מרכז', היו מובהקים רק ב-2004

ו-2010, והגיעו ל-(-0.215) ו-(-0.323), בשעה שהשפעות ה'שמאל' היו מובהקות כל השנים, עם מקדמים של (-0.393), (-0.386) ו-(-0.424). השפעות בודדות ושוליות יחסית היו גם למגדר ולהכנסה.

טבלה מספר 11: רגרסיה מסי 10 (מולטינומינאלית)

המחלוקות החשובות ביותר

2010		2004		1998		משתנים בלתי-תלויים
יימין, וישמאל	דתיים וחילונים	יימין, וישמאל	דתיים וחילונים	יימין, וישמאל	דתיים וחילונים	
-1.032*	*-1.093	-1.059	*-1.289	-1.107*	272.	קבוע יהודים וערבים
-	-	-	-	-	-	
.064	168.	-.140	-.038	*.562	*.425	גברים
1.066	1.183	869.	962.	1.755	1.530	
.043	*.779	064.	*.417	*.505	*.394	מבוגרים
1.044	2.180	1.066	1.518	1.656	1.484	
.557	*.628	*.725	*.950	*.954	*1.093	חרדים
1.745	1.874	2.064	2.585	2.597	2.982	
*.827	245.	*.951	*.957	*.923	447.	דתיים
2.286	1.277	2.589	2.605	2.517	1.563	
.421.	*-.544	232.	101.	*-.519	*-.716	מסורתיים
1.524	580.	1.261	1.106	595.	489.	
-.202	-.320	-.301	-.110	256.	-.027	הכנסה בינונית
.817	726.	740.	896.	1.291	974.	
*-.476	-.224	-.169	165.	070.	-.085	הכנסה גבוהה
.621	799.	844.	1.179	1.072	918.	
.141	*.601	-.004	173.	233.	405.	'מרכז'
1.151	1.823	996.	1.189	1.263	1.499	
*.660	*.723	191.	340.	215.	311.	'שמאל'
1.930	2.060	1.210	1.404	1.239	1.365	

הדיון בממצאים של טבלה מס' 11 יתמקד בהשפעות של המשתנים הבלתי-לויים על סדר העדיפות בין שלושת הנושאים שנבחרו כמחלוקות החשובות ביותר בכל המועדים – יחסי יהודים וערבים, דתיים וחילונים, ו'ימין' ו'שמאל'. כבסיס תשמש המחלוקת בין יהודים וערבים, כך שהמקדמים המבטאים את ההשפעות של המשתנים הבלתי-לויים הם יחסית למחלוקת זו. כללית, מבין חמשת המשתנים הבלתי-לויים, הדתיות מתגלית כבעלת ההשפעות השכיחות והחזקות ביותר. בשנת 1998 הסיכוי של החרדים לבחור את היחסים בין דתיים לחילונים כמחלוקת החשובה ביותר היה גדול פי 3 כמעט (מקדם סיכוי 2.98) מהסיכוי שהם יבחרו את המחלוקת בין יהודים וערבים, בהשוואה לבחירה המקבילה בקרב הקבוצה החילונית. דפוס דומה של השפעות היה קיים גם ב-2004. בה בעת, גם המחלוקת בין 'ימין' ו'שמאל' תפסה אצל החרדים מקום חשוב יותר מאשר השטע היהודי-ערבי, עם מקדמי סיכוי של 2.60 ב-1998, ו-2.06 ב-2004. במילים אחרות, באותן שנים, הסכסוך בין יהודים וערבים נדחק על ידי החרדים למקום האחרון בין שלוש המחלוקות החשובות ביותר. נטייה זו נמשכה גם ב-2010, אם כי שם השטע בין 'ימין' ו'שמאל' לא היה מובהק.

התמונה הנגלית ביחס לקבוצה הדתית מראה, כי בשונה מהחרדים, הם ייחסו למחלוקת בין דתיים לחילונים חשיבות רבה יותר מאשר למחלוקת בין יהודים וערבים רק ב-2004, עם מקדם סיכוי של 2.605. עם זאת, כאשר מדובר ביחסים בין 'ימין' ל'שמאל', הקבוצה הדתית, בדומה לחרדים ובשונה מהחילונים, התייחסה ליחסים אלה כמחלוקת חשובה יותר מהמחלוקת בין יהודים לערבים. יתר על כן, בשונה מהחרדים, הדתיים התמידו בתפיסה זו בכל שלוש השנים, עם מקדמי סיכוי של 2.52 ב-1998, 2.59 ב-2004, ו-2.29 ב-2010.

הממצאים המתייחסים לקבוצה המסורתית מצביעים על דפוס השפעות שונה, כאשר בניגוד לחרדים והדתיים היא מייחסת לשטע הדתי-חילוני חשיבות פחותה מזו של השטע היהודי-ערבי. יתר על כן, מקדמי הרגרסיה השליליים של קבוצה זאת - (0.716-) ב-1998 ו-(0.544-) ב-2010 - מעידים שהחשיבות המיוחסת על ידי המסורתיים למחלוקת בין דתיים לחילונים, אף נמוכה יותר מהחשיבות המיוחסת למחלוקת זו על ידי החילונים. ממצא דומה התקבל בקרב המסורתיים גם ביחס למחלוקת בין 'ימין' ו'שמאל', אם כי המקדם היה מובהק רק ב-1998. בשני המועדים היו יותר מאוחרים, הם היו דומים לחילונים ושונים מהחרדים והדתיים.

משתנה נוסף שנמצא כבעל השפעה רבה על העמדות בתחום זה היה הגיל. בשנת 1998 המבוגרים ייחסו ליחסים בין חילונים לדתיים, עם מקדם סיכוי של 1.48, וליחסים בין 'ימין' ל'שמאל', עם מקדם של 1.66, יותר חשיבות מאשר ליחסים בין יהודים לערבים, בהשוואה לחשיבות שיוחסה לשטעים אלה על ידי הצעירים. פערים אלה המשיכו להתקיים גם ב-2004 ו-2010, אך הם היו מובהקים רק ביחס למחלוקת בין דתיים לחילונים. גם למגדר היו השפעות בנושא זה, אך הן היו מובהקות רק ב-1998, כאשר הגברים ייחסו חשיבות רבה יותר מאשר הנשים למחלוקות בין דתיים לחילונים ובין 'ימין' ל'שמאל', לעומת השטע בין יהודים לערבים, עם מקדמי סיכוי של 1.53 ו-1.76, בהתאמה.

אשר לזהות הפוליטית, הממצאים מלמדים שבשנים 1998 ו-2004 לא היו למשתנה זה השפעות מובהקות, אולם ב-2010 נמצא כי בשונה מה'ימין', גם ה'מרכז' וגם ה'שמאל' ראו בשטע בין דתיים לחילונים את המחלוקת החשובה ביותר, כאשר הסיכוי שהוא יועדף על פני המחלוקת בין יהודים לערבים עמד על 1.82 ב'מרכז' ו-2.06 ב'שמאל'. יתר על

כן, בקרב ה'שמאל' אותו דפוס של השפעה הופיע באותה שנה גם ביחס לשטע בין 'ימין' ל'שמאל', עם מקדם סיכוי של 1.93.

הממצאים המובאים בטבלה מספר 12 מצביעים על השפעות רבות, שחלקן חזקות ביותר, בבחירת המטרה החשובה ביותר מבין השלום, הדמוקרטיה והיהודיות, כאשר המשתנה המרכזי מבחינה זאת הוא הגורם הדתי, במיוחד כאשר מדובר בבחירה בין הדמוקרטיה לבין היהודיות.

התבוננות בממצאים בנוגע לחשיבות המיוחסת לדמוקרטיה (לעומת השלום) מראה כי הפער היחיד בנושא זה היה בין החרדים לשאר הקבוצות. כך, החרדים המעיטו ביותר בערכה של הדמוקרטיה בשנת 1998, עם מקדם סיכוי של 0.134 (כלומר, סיכוי פחות בכמעט פי 10) ובשנת 2010, עם מקדם סיכוי של 0.215. בקרב הדתיים והמסורתיים לא נמצאו השפעות מובהקות בכל השנים, לפיכך, להוציא את החרדים, השאר לא העדיפו את הדמוקרטיה פחות או יותר על פני השלום, בדומה לקבוצה החילונית. יתר על כן, מלבד חריג אחד, לאף אחד מהמשתנים הבלתי-תלויים האחרים לא היו כמעט השפעות מובהקות על הבחירה בין דמוקרטיה ושלום לאורך כל השנים. החריג מתייחס לקבוצות ההכנסה הבינונית והגבוהה, שבשנת 2010 העדיפו יותר מקבוצת ההכנסה הנמוכה את הדמוקרטיה על פני השלום, עם מקדמי סיכוי של 1.84 ו-1.93, כלומר כמעט פי שניים.

טבלה מספר 12: רגרסיה מס' 11 (מולטינומינאלית)

המטרות החשובות ביותר

2010		2004		1998		משתנים בלתי-תלויים
מדינת יהודית	דמוקרטיה	מדינת יהודית	דמוקרטיה	מדינת יהודית	דמוקרטיה	
-1.064	*-.723	486.	404.	*-.938	191.	קבוע

2010		2004		1998		משתנים בלתי-תלויים
מדינת יהודית	דמוקרטיה	מדינת יהודית	דמוקרטיה	מדינת יהודית	דמוקרטיה	
*						(השלום)
-	-	-	-	-	-	
.430	044.	*.467	143.	*.704	-.216	גברים
1.538	1.045	1.595	1.154	2.022	806.	
*.643	014.	-.566 *	028.	-.063	-.288	מבוגרים
1.903	1.014	568.	1.028	939.	750.	
2.315 *	*-1.535	3.609 *	-.309	2.579 *	*-2.008	חרדים
10.12 7	215.	36.92 5	734.	13.91	134.	
2.619 *	-.595	1.658 *	-.121	2.419 *	387.	דתיים
13.72 7	551.	5.250	886.	11.23 7	1.472	
1.441 *	491.	*.792	*-.625	*.880	-.298	מסורתיים
4.223	1.633	2.208	535.	2.410	742.	
-.087	*.607	-.348	-.121	-.480	134.	הכנסה בינונית
.917	1.836	706.	886.	619.	1.144	
*.697	*.656	-.740	-.430	-.283	284.	הכנסה גבוהה
2.008	1.927	477.	651.	753.	1.328	
-1.201 *	-.075	-.756 *	-.260	-.462	-.005	'מרכז'
.301	928.	469.	771.	630.	995.	
-1.833 *	130.	-.875 *	-.055	-2.054 *	-.051	'שמאלי'
.160	1.139	417.	947.	128.	950.	

תמונה מגוונת יותר מתקבלת כאשר הברירה היא בין השלום והיהודיות. כצפוי, בהשוואה לציבור החילוני, החרדים נותנים עדיפות גבוהה הרבה יותר למטרה השנייה בכל השנים: פי 14 ב-1998, פי 37 ב-2004 ופי 10 ב-2010. בקרב הדתיים הסיכויים

להעדיף את היהודיות על השלום היו פי 11 ב-1998, פי 5 ב-2004, וקרוב לפי 14 ב-2010. גם המסורתיים העדיפו את היהודיות על פני השלום, אם כי בעוצמות מתונות יותר: פי 2.4 ב-1998, 2.2 ב-2004, ו-4.2 ב-2010.

משתנה נוסף שהיו לו השפעות מובהקות ועקביות בשאלה זו הוא הזהות הפוליטית, כשדרי העדיפויות של ה'מרכז' וה'שמאל' נוטים, בהשוואה ל'ימין', באופן ברור לעבר השלום. בקבוצת ה'מרכז' הגיעו מקדמי הסיכוי של היהודיות ל-0.630 ב-1998, ל-0.469 ב-2004, ו-0.301 ב-2010 (ב-1998 האפקט לא היה מובהק), ואילו ב'שמאל' הם הגיעו ל-0.128 ב-1998, 0.417 ב-2004, ו-0.160 ב-2010. במילים אחרות, הסיכוי שה'שמאל' יעדיף כמטרה החשובה ביותר את היהודיות היה קטן בכמעט פי 8 מהסיכוי שהוא יבחר בשלום ב-1998 ופי 6 ב-2010.

מבין ההשפעות של שאר המשתנים הבלתי-לויים, שהיו מעטות וחלשות יותר, ניתן לציין כי הגברים העדיפו יותר מהנשים את היהודיות על פני השלום בשנים 1998 (פי 2) ו-2004 (פי 1.6), כשגם ב-2010 נשארה אותה מגמה, אולם היא לא הייתה מובהקת. אשר לגיל, ב-2004, המבוגרים העדיפו את השלום על פני היהודיות פי 0.176 יותר מהצעירים.

לעומת זאת, ב-2010 המבוגרים העדיפו את היהודיות על פני השלום ביחס של פי 1.9, כלומר דפוס ההעדפות התהפך. לבסוף, הממצאים שהתקבלו ביחס להשפעות של רמת ההכנסה מצביעים גם הם על היפוך מגמות בקבוצת ההכנסה הגבוהה. בשנת 2004 היא העדיפה את השלום על פני היהודיות ביחס של פי 2.1, שעה שב-2010 היא נתנה את הבכורה ליהודיות ביחס של פי 2.

טבלה מספר 13: רגרסיה מסי 12 – התעניינות אישית בשואה

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
.000	-	3.308	000.	-	2.929	000.	-	2.749	קבוע
.001	-.116	.185-	001.	-.102	.168-	000.	-.119	.203-	גברים
.001	-.113	.180-	148.	-.045	.074-	002.	-.100	.171-	מבוגרים
.006	-.102	.260-	619.	017.	050.	064.	067.	200.	חרדים
.161	055.	111.	626.	016.	043.	058.	068.	195.	דתיים
.281	041.	074.	356.	-.031	.057-	.238	043.	080.	מסורתיים
.678	016.	027.	212.	052.	085.	566.	027.	046.	הכנסה בינונית
.594	021.	036.	031.	091.	157.	167.	066.	116.	הכנסה גבוהה
.537	022.	047.	067.	059.	168.	554.	020.	055.	'מרכזי
.694	014.	034.	839.	007.	012.	033.	081.	143.	'שמאלי

המשתנים שהיו להם השפעות עקביות על מידת ההתעניינות בשואה הם המגדר והגיל.

כפי שניתן לראות ממקדמי הרגרסיה השליליים של המגדר, מידת ההתעניינות האישית בשואה של הגברים הייתה נמוכה מזו של הנשים, עם מקדמי רגרסיה של (-0.203) ב-1998; (-0.168) ב-2004; ו-(-0.185) ב-2010. התוצאות שהתקבלו לגבי השפעות הגיל מראות שהמבוגרים נוטים להתעניין בשואה פחות מהצעירים, עם מקדמי רגרסיה של (-0.171) בשנת 1998; (-0.74) ב-2004; ו-(-0.180) ב-2010. המקדם

בשנת 2004 לא היה אמנם מובהק, אך כיוון ההשפעה שלו היה שלילי, כמו המקדמים בשתי השנים האחרות. לשאר המאפיינים היו השפעות מובהקות רק בשנה אחת.

טבלה מספר 14: רגרסיה מסי' 13 – שנאת זרים, הסיכוי למשטר נאצי, ומעורבות העם הגרמני בשואה

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם נן	מקדם מטרי	
.686	-	026	001.	-	208	913.	-	008	קבוע
.025	-.073	089	076.	-.055	073	094.	-.055	072	גברים
.753	010.	013	421.	-.025	033	953.	-.002	003	מבוגרים
.000	241.	478	000.	145.	360	000.	191.	440	חרדים
.000	140.	219	309.	033.	072	000.	131.	289	דתיים
.309	037.	052	787.	009.	013	029.	080.	114	מסורתיים
.586	020.	026	050.	-.080	107	519.	-.031	040	הכנסה בינונית
.026	085.	113	063.	-.078	108	663.	-.021	028	הכנסה גבוהה
.012	-.085	141	019.	-.075	172	818.	-.008	017	'מרכז'
.000	-.126	230	006.	-.092	135	740.	-.012	017	'שמאלי'

רמת הדתיות היא המשתנה בעל ההשפעה העקבית והחזקה ביותר על העמדות כלפי גרמניה בתחום זה. לחרדים ולדתיים היו השפעות שליליות בכל השנים, עם מקדמים מתאימים של 0.440, 0.360 ו-0.478 ושל 0.289, 0.72, ו-0.219, אם כי המקדם של הקבוצה

הדתית לא היה מובהק ב-2004. בקרב המסורתיים התגלתה השפעה שלילית ומובהקת רק ב-2004. במילים אחרות, הקבוצה החילונית נוטה לראות את גרמניה של היום באופן חיובי יותר מהקבוצות שאינן חילוניות.

המשתנה הבא בסדר ההשפעות הוא הזהות הפוליטית. אמנם ב-1998 הוא לא היה מובהק, אך בשנים 2004 ו-2010 נמצאו השפעות עקביות וחיוביות גם ב'מרכז' וגם ב'שמאל', עם מקדמים של (-0.172) ו-(-0.141) בקבוצה הראשונה, ו-(-0.230) בשנייה. כלומר, ה'ימין' נטה באותן שנים לראות את גרמניה באור חיובי יותר מה'שמאל' וה'מרכז'.

גם המגדר השפיע בנושא זה, כשהגברים נוטים לראות את גרמניה באור יותר חיובי מהנשים, אם כי מובהקות המקדמים הייתה לרוב גבולית. לשאר המאפיינים היו השפעות בודדות ושוליות בלבד.

טבלה מספר 15: רגרסיה מס' 14 - גרמניה כמדינה נאורה וידידותית לישראל

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
.110		131 -	000.		396 -	002.		280 -	קבוע
.000	196.	314 .	000.	143.	229 .	000.	130.	206 .	גברים
.000	127.	204 .	016.	074.	118 .	150.	048.	076 .	מבוגרים
.000	-.152	401 -	135.	-.048	147 -	032.	-.079	220 -	חרדים
.000	-.182	376 -	302.	-.033	088 -	538.	022.	060 .	דתיים

2010			2004			1998			משתנים בלתי-תלויים
רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	רמת מובהקות	מקדם מתוקן	מקדם מטרי	
.004	-.107	192 -	100.	-.054	097 -	000.	-.150	260 -	מסורתיים
.879	006.	010 .	169.	056.	089 .	301.	050.	079 .	הכנסה בינונית
.735	-.013	022 -	002.	129.	217 .	130.	073.	119 .	הכנסה גבוהה
.050	067.	145 .	058.	060.	166 .	868.	006.	015 .	'מרכז'
.000	141.	339 .	000.	183.	329 .	007.	103.	169 .	'שמאל'

שלושה משתנים בולטים בהשפעותיהם בנושא זה: מגדר, דתיות וזהות פוליטית.

השפעות המגדר, שהיו מובהקות ועקביות בכל השנים, מראות שהדימוי של גרמניה בעיני הגברים היה חיובי יותר מאשר בקרב הנשים, עם מקדמים של 0.206 ב-1998, 0.229 ב-2004, ו-0.314 ב-2010. כפי שניתן לראות מגודל המקדמים, הפער המגדרי הלך וגדל במהלך הזמן.

ההשפעות של הדתיות היו בדרך כלל מובהקות ושליליות, כשבקבוצה החרדית הן היו מובהקות בכל השנים, עם מקדמים של (-0.220) ב-1998; (-0.147) ב-2004, ו-(-0.401) ב-2010. כלומר, הפער בין החרדים והחילונים נעשה גדול יותר ב-2010. בשתי הקבוצות האחרות - הדתית והמסורתית - ההשפעות היו מובהקות ושליליות בשתיים מתוך שלוש השנים. במילים אחרות, לכל הקבוצות שאינן חילוניות היו בדרך כלל עמדות שליליות יותר כלפי גרמניה מאשר לקבוצה החילונית בנושא זה.

אשר לזהות הפוליטית, הממצאים מלמדים של'מרכז', ובמיוחד ל'שמאל', היו עמדות יותר

חיוניות בתחום זה מאשר ל'ימין'. ב'מרכז' נמצאו השפעות מובהקות רק ב-2004 ו-2010, עם מקדמים של 0.166 ו-0.145, שעה שב'שמאל' כל שלוש ההשפעות היו מובהקות, עם מקדמים של 0.169 ב-1998, 0.329 ב-2004, ו-0.339 ב-2010.

הכיוון של השפעות הגיל מעיד כי למבוגרים היה דימוי חיובי יותר של גרמניה מאשר לצעירים, אם כי ההשפעה הייתה מובהקת רק ב-2004 (0.118) ו-2010 (0.204).

לרמת ההכנסה לא היו בדרך כלל השפעות של ממש. כללית, מן הראוי לשים לב כי הדימוי של גרמניה בקרב הציבור הדתי והחרדי, כמו גם בציבור הימני, נוטה להיות, יחסית, יותר שלילי בשני הנושאים.

עמדות הנוער הערבי

א. פרספקטיבה ביחס לעתיד

על רקע מצבם של האזרחים הערבים בישראל כמיעוט אתני, לאומי, דתי ותרבותי, אשר נתון לאפליה בתחומים שונים של החברה והמדינה לעומת הרוב היהודי, אין זה מפתיע שהצעירים הערבים נוטים להיות פחות אופטימיים מבני גילם היהודים באשר לסיכויים להגשים את השאיפות האישיות במסגרת מדינת ישראל. מגמה זו חוזרת ומופיעה לאורך השנים, כאשר שיעורי האופטימיות בקבוצה הראשונה היו 60.3% ב-1998, 50.0% ב-2004 ו-66.6% ב-2010, שעה שהשיעורים המקבילים בקבוצה השנייה עמדו על 79.4%, 74.3%, ו-84.6%, כלומר פער ממוצע של כ-20%. מן הראוי לציין שבשתי הקבוצות מופיע הדפוס של ירידה ברמת האופטימיות ב-2004 והתאוששותה ב-2010. כאשר מדובר באופטימיות ביחס לעתיד האישי באופן כללי, ללא קשר למקום זה או אחר, הפער בין הקבוצות קטן הרבה יותר (בממוצע כ-5%), עם שיעורי אופטימיות של 81.7%, 83.8%, ו-88.8% בקרב הנוער הערבי, ו-90.1%, 87.7%

ו-91% בנוער היהודי, לפי סדר השנים. שתי הקבוצות נוטות להיות דומות זו לזו גם בכך שהן פחות אופטימיות ביחס לעתיד המדינה בהשוואה לעתיד האישי, אם כי גם בנושא זה הצעירים הערבים נוטים להיות פחות אופטימיים מאשר היהודים. מעניין שהפער בין שתי הקבוצות היה גדול יותר ב-2004, כאשר שיעור האופטימיות היה 36.5% בנוער הערבי ו-53.2% בנוער היהודי, שעה שהשיעורים המקבילים היו 52.3% ו-59.4% ב-1998, ו-52.2% ו-63.1% ב-2010. אחד ההסברים האפשריים לפער הבולט יותר בשנת 2004 הוא, שהצעירים הערבים נטו להעצים את ההשפעות השליליות של האינתיפאדה על החוסן הלאומי של הציבור היהודי.

ב. תחושת הביטחון האישי והמשפחתי

אף שהנוער הערבי נוטה להיות פחות אופטימי מהצעירים היהודים ביחס לעתיד האישי ולסיכויים להגשמת השאיפות האישיות במסגרת המדינה, נראה כי בתחום הקיומי החשוב ביותר – הרגשת האיום על הביטחון האישי והמשפחתי – הוא נהנה מיתרון מובהק לאורך כל התקופה הנדונה. בשנים 2004 ו-2010 שיעור הצעירים הערבים שלא הרגישו כל איום או איום נמוך עמד על 63.8% ו-88.8%, בעוד שבין הצעירים היהודים השיעורים המקבילים היו, כאמור, נמוכים יותר במידה ניכרת (44.2% ו-24.0%). יש להניח כי פערים אלה נעוצים בכך שפעולות הטרור במהלך האינתיפאדה השנייה היו מכוונות כלפי האוכלוסייה היהודית, כך שרובם המכריע של נפגעי הטרור באו מקרבה. עם זאת, העובדה שהיו בכל זאת גם כמה קורבנות ערבים שנפגעו משום שנמצאו בעת הפיגועים בקרבת יהודים, גרמה כנראה לחששות גם בקרב הציבור הערבי, מה שמסביר מדוע גם בקרב הצעירים הערבים קיים מיעוט ניכר שחש איום על הביטחון שלו ושל בני משפחתו.

ג. עמדות ביחס לציבור הערבי

מסיבות מובנות, לא הוצגה במדגם הערבי השאלה על זכותם של אזרחי ישראל הערבים להיבחר לכנסת. אשר לטענה כי רוב הערבים מעוניינים בהשמדת ישראל, שיעור המסכימים לה בקרב הנוער הערבי היה, כצפוי, נמוך יותר מזה של הנוער היהודי, אולם גם בתוכו היו רבים למדי שהסכימו עם הטענה או נקטו עמדת ביניים. יתר על כן, בשונה מ-2004, שבה הייתה חלוקה מאוזנת בין שיעור המסכימים, המתלבטים והמתנגדים, ב-2010 הדעות נעשו יותר מגובשות בשני הכיוונים. כך, בשנה הראשונה 34.1% הסכימו עם הטענה, 35.1% התנגדו לה, ו-30.8% התלבטו בין הסכמה והתנגדות. לעומת זאת, ב-2010 עלו שיעורי ההסכמה וההתנגדות ל-45.3% ו-42.0%, ורק 12.8% נקטו עמדת ביניים. ממצאים אלה עשויים להעיד כי החששות של הנוער היהודי מפני כוונות העולם הערבי כלפי ישראל אינן בהכרח ביטוי של פרנויה.

ד. עמדות בנושא השלום

בשונה מהיציבות שנמצאה ביחס למידת התמיכה במשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית בנוער יהודי, בקרב הצעירים הערבים חל במשך השנים שינוי משמעותי. בשנת 2004 הגיע שיעור התמיכה אצלם ל-74.5%, כלומר שיעור גבוה יותר בכ-15% מאשר בקרב הצעירים היהודים. אולם ב-2010 התמיכה במשא ומתן ירדה במידה ניכרת ל-52.7%, היינו, לשיעור נמוך יותר מאשר בין הצעירים היהודים. לכאורה זהו שינוי מפתיע למדי, אולם על פי ממצאי "מדד השלום" נראה, שחלק מכלל הציבור הערבי אינו תומך במשא ומתן המתנהל עם הרשות הפלסטינית, מבלי לשתף בתהליך את החמאס. במילים אחרות, הירידה בתמיכה במשא ומתן עם הרשות אינה משקפת בהכרח

ירידה במידת התמיכה בהשגת הסכם שלום בין ישראל לפלסטינים.

עיון בחשיבות המיוחסת לשלום כמטרה החשובה ביותר של מדינת ישראל, מאושש אינטרפרטציה זאת, אם כי בהסתייגות מסוימת. האישוש בא לידי ביטוי בכך, שהנוער הערבי מדרג את החשיבות שישראל תחיה בשלום עם שכנותיה כיעד החשוב ביותר של המדינה לאורך כל השנים. כפי שראינו לעיל, בין הצעירים היהודים השלום נבחר כמטרה החשובה ביותר רק ב-2004, ובשני המועדים המאוחרים הוא ירד למקום השני בחשיבותו. עם זאת, כאשר מדובר באחוזים מוחלטים, חשיבות השלום ירדה בקרב הצעירים הערבים מ-38.3% ב-1998, ל-24.1% ב-2004, ול-22.7% ב-2010, כלומר, יעד השלום איבד מחשיבותו בקרב הנוער הערבי והיהודי גם יחד בין 1998 לבין 2004, אך בעוד שב-2010 הוא התאושש במידת מה בקבוצה היהודית, חשיבותו בקבוצה הערבית המשיכה להיחלש.

ה. מעמד שלטון החוק והדמוקרטיה

היקף התמיכה של הצעירים הערבים בשלטון של מנהיגים חזקים נמצא אמנם במגמה ברורה של ירידה, אך היא נותרה גבוהה למדי, עם שיעורים של 69.3% ב-1998, 62.5% ב-2004, ו-52.8% ב-2010. כזכור, בנוער היהודי התמיכה במנהיגות חזקה עלתה מ-54.5% ב-1998 ל-68.8% ב-2004, אך ירדה ב-2010 לרמה של 60.5%. ייתכן כי התמיכה הגבוהה של הנוער הערבי במנהיגות מסוג זה ב-1998 נבעה מהשאיפה לקדם את תהליך השלום באמצעות מנהיגים חזקים בשני הצדדים – ערפאת בצד הפלסטיני וביבי נתניהו בצד הישראלי.

הנכונות של הנוער הערבי לתמוך בדרכי מחאה לא-אלימות שעמדה על 28.5% ב-1998, עלתה באופן ניכר ל-46.4% ב-2004, ונותרה כמעט באותה רמה

(42.3%) ב-2010. דפוס מעט שונה התגלה ביחס להיקף התמיכה בצורות מחאה אלימות. בעוד שבשני המועדים הראשונים שיעור זה היה (15.4%), ב-2010 הוא נסק ל-34.4%. יש לזכור כי גם בקבוצה היהודית הנטייה לצדד בשני דפוס המחאה התחזקה במהלך השנים, אולם בכל אחת מהן, במיוחד כשמדובר במחאה הבלתי-אלימה, מידת התמיכה בקרב הצעירים הערבים הייתה גבוהה יותר מאשר בין הצעירים היהודים, כאשר שיעורי התמיכה בשני סוגי המחאה עמדו על 39.1% ו-21.7% בקבוצה הראשונה בהשוואה ל-26.4% ו-19.4% בשנייה.

הדמוקרטיה תופסת בקרב הנוער הערבי מקום מכובד בדירוג היעדים החשובים ביותר של המדינה, אולם בין 1998 לבין 2004 חל במעמדה פיחות שנוותר על כנו גם ב-2010, הן מבחינת הדירוג והן באחוזים מוחלטים. בשנה הראשונה היא ניצבה במקום השני בסולם, כאשר היא נבחרה כיעד החשוב ביותר על ידי 26.0%, שעה שבשני המועדים המאוחרים היא ירדה למקום השלישי, עם שיעורי בחירה של 19.9% ו-18.5%. ההשוואה עם הצעירים היהודים מצביעה על מגמה דומה לאורך השנים בשתי הקבוצות, הן ביחס לדירוג הדמוקרטיה והן באשר להיקף הבוחרים בה כמטרה החשובה ביותר.

לבסוף, מידת האמון של הנוער הערבי במערכת המשפט הישראלית הייתה גבוהה יותר מהאמון שיש לו במוסדות האחרים בכל שלושת המועדים, למרות הירידה במעמדה בין 1998 ל-2004, עם שיעורי אמון של 82.1%, 71.1% ו-71.9%, בהתאמה, כאשר רק ב-2010 היא מתחלקת במקום הראשון בשיעור האמון עם מוסדות הדת. ממצאים אלה מעידים כי הנוער הערבי מעריך יותר את מערכת המשפט מאשר הנוער היהודי, ששיעורי האמון שלו בדמוקרטיה היו נמוכים יותר בכל אחת מהשנים. ממצא זה, בדומה לנתונים שהוצגו ביחס לתמיכה של הנוער הערבי

בדפוסי מחאה לא־אלימה, אופייני לקבוצות מיעוט החיות במשטר דמוקרטי שבו הן נתונות לאפליה מצד המדינה והחברה.

1. אמון במוסדות

שני המוסדות הזוכים, בממוצע, באמון הרב ביותר בקרב הצעירים הערבים הם מערכת המשפט ומוסדות הדת, כשבמקום השלישי ניצבת, במפתיע, המשטרה. קצת מתחתיה מדורגים, במקומות הרביעי והחמישי ובהפרשים קטנים, ההסתדרות והתקשורת. הכנסת וצה"ל מדורגים במקום השישי והשביעי, כשבתחתית הרשימה נמצאות המפלגות. עיון במגמות לאורך השנים במונחים של אחוזי אמון מוחלטים מראה, כי כל המוסדות, ללא יוצא מן הכלל, איבדו ב-2004 מהאמון שניתן בהם, בהשוואה ל-1998, כאשר שיעורי הירידה היו תלולים למדי במרבית המקרים. רוב המוסדות, להוציא המשטרה, שיקמו אמנם את מעמדם ב-2010, אך לא הצליחו לחזור לרמת האמון שממנה נהנו ב-1998, כפי שניתן להיווכח משיעורי האמון הממוצעים של כל המוסדות בכל אחת מהשנים: ב-1998 69.0%, ב-2004 43.9%, וב-2010 56.7%. דפוס זה נמצא, כזכור, גם בקרב הצעירים היהודים, עם שיעורי אמון תואמים של 52.8%, 48.2%, וב-2010 58.7%. כפי שניתן להיווכח מנתונים אלה, השיקום באמון של הנוער הערבי במוסדות ב-2010 היה חלקי, כך שהוא נפל ברמתו מזו שהייתה קיימת ב-1998, שעה שבנוער היהודי רמת האמון ב-2010 אף עלתה זו של 1998. וביתר פירוט: כמו מרבית המוסדות, גם המערכת המשפטית וגם מוסדות הדת איבדו מהאמון שניתן בהם ב-2004, בהשוואה ל-1998 (מ-82.1% ל-71.1%, ומ-80.6% ל-63.1% לפי הסדר), אך בעוד שב-2010 לא חל שינוי במעמדה של המערכת המשפטית, האמון במוסדות הדת השתקם באופן חלקי, תוך שהוא עולה

לשיעור אמון של 72.0%. הדירוג הגבוה של ממוצע האמון במשטרה מושפע, מצד אחד, מרמת האמון הגבוהה שבו זכתה ב-1998 - 72.1%, ומצד אחר מהשיפור שחל במעמדה ב-2010 (60.9%), לאחרי הירידה התלולה ב-2004 - 50.1%. מנגד, בתחתית הסולם, נמצאות באופן עקבי לאורך השנים המפלגות הפוליטיות, עם שיעור אמון ממוצע של 37.0%, וקצת מעליהן ניצב צה"ל, עם ממוצע של 41.8%. מעניין לציין שבמוסד זה, לצד המשטרה, נרשמה הירידה התלולה ביותר באמון בין 1998 ו-2004 - מ-58.0% ל-25.2%, אולם כמו המשטרה, גם צה"ל הצליח לשקם את מעמדו במידה מסוימת ב-2010, עם שיעור אמון של 42.6%. שני המוסדות שהאמון בהם התחזק במידה המרשימה ביותר בין 1998 ו-2010, לאחרי הירידה ב-2004, הם ההסתדרות והתקשורת. רמת האמון בראשונה עלתה בין שתי השנים מ-39.0% ל-58.5%, ובשנייה מ-36.6% ל-58.9%. הפער הגדול ביותר בין שתי קבוצות הנוער מתבטא, כצפוי, באמון שיש להן בצה"ל, שניצב כל השנים במקום הראשון בין הצעירים היהודים ובמקום הלפני-אחרון בין הצעירים הערבים. לעומת זאת, שתי הקבוצות שותפות בחוסר האמון שלהן במפלגות.

ז. מחלוקות פנימיות

המחלוקת החשובה ביותר בחברה הישראלית בעיני הנוער הערבי היא, כפי שניתן היה להניח, היחסים בין היהודים והערבים אזרחי ישראל, כאשר לא זו בלבד שהיא מדורגת במקום הראשון בכל אחת מהשנים, אלא שכל המחלוקות האחרות נמצאות מתחתיה בפער גדול. כזכור, גם בקרב הנוער הישראלי תופס השסע היהודי-ערבי מקום גבוה בסולם החשיבות - ראשון ב-1998 ושני בשני המועדים המאוחרים. עם זאת, מן הראוי לשים לב לירידה המשמעותית באחוזים שמקבלת

מחלוקת זו על ידי הצעירים הערבים ב-2010, כאשר 44.7% הציבו אותה במקום הראשון בדירוג החשיבות, שעה שב-1998 ו-2004 השיעורים המקבילים היו-62.9% ו-67.6%. ממצא זה תמוה למדי ומן הראוי לבדוק מה עומד אחריו. כך או כך, המסקנה העיקרית העולה מהנתונים בנושא זה היא, שקיימת הסכמה בין הנוער הערבי והיהודי בדבר המקום המרכזי שיש לשסע היהודי הערבי בחברה הישראלית.

ח. היעדים החשובים למדינה

המטרה המדורגת על ידי הצעירים הערבים במקום הגבוה ביותר בכל המועדים היא שישראל תחיה בשלום עם שכנותיה, עם שיעורי בחירה של 38.3% ב-1998, 24.1% ב-2004, ו-22.7% ב-2010. כפי שניתן לראות, אף שהשלום שמר על מקומו הראשון כיעד החשוב של ישראל, הוא איבד במהלך השנים נתח נכבד מהפופולריות שהייתה לו לפני קצת למעלה מעשור. ירידה זו באה לידי ביטוי, בין השאר, בכך שבשנת 2010 יעד השלום מתחלק במקום הראשון (22.5%) עם השאיפה שישראל תהיה מדינת כל אזרחיה - מטרה שחשיבותה היחסית הייתה נמוכה הרבה יותר ב-1998 ו-2004, כשדורגה במקום החמישי, כאשר 4.8% ו-6.9% בלבד בחרו בה כיעד החשוב ביותר.

כזכור, גם בין הצעירים היהודים איבד יעד השלום מחשיבותו כשאת מקומו תפסה השאיפה שישראל תהיה מדינה יהודית. וכך, ב-2010, שתי הקבוצות מאמצות מטרות עליונות העומדות בסתירה זו לזו - מדינה יהודית מזה ומדינת כל אזרחיה מזה. עם כל זאת, חשוב להדגיש ששתי הקבוצות דומות זו לזו בחשיבות שהן מייחסות לישראל כמדינה דמוקרטית - ערך המדורג אצלן במקום השני או השלישי עם שיעורי בחירה דומים למדי בכל אחת מהשנים כמטרה החשובה ביותר של ישראל (בממוצע - 19.1% בנוער היהודי ו-21.1% בנוער הערבי). באשר לכלל היעדים

האחרים, הזוכים בדרך כלל באחוזים בודדים, קשה להתעלם מכך ששתי הקבוצות דומות זו לזו בחשיבות המועטה שהן מייחסות לשוויון המגדרי – יעד המדורג על ידן כמטרה החשובה ביותר במקום האחרון או שלפני האחרון בכל השנים.

ט. התעניינות בשואה

קיימות לפחות שתי סיבות סבירות להשערה שמידת ההתעניינות של הנוער הערבי בשואה תהיה הרבה יותר נמוכה מזו של הנוער היהודי: ראשית, השואה הייתה של עם אחר, וכפי שניתן היה לצפות שגם עמים אחרים לא יתעניינו בשואה כמו העם היהודי, כך גם ביחס לנוער הערבי. שנית, הנרטיב הערבי בכלל, והפלסטיני בפרט, קושר את השואה עם הקמת מדינת ישראל מצד אחד, ועם הסבל שנגרם לעם הפלסטיני מצד אחר. במילים אחרות, הערבים טוענים כי העם הפלסטיני נאלץ לשלם את המחיר ששילם העם היהודי על שואה שהוא לא היה אחראי לה. למותר לציין שגורמים שונים בעולם הערבי והמוסלמי (אירן, למשל) אף מכחישים שהייתה שואה יהודית באירופה, וטוענים כי היהודים "המציאו" אותה כדי לזכות בתמיכה של הקהילה הבין-לאומית בהקמתה של מדינה יהודית בשטחי פלסטין. ואכן, הממצאים שהתקבלו ב-1998 ו-2004 מעידים כי לא זו בלבד שרמת ההתעניינות של הנוער הערבי בשואה היא נמוכה ביותר, אלא ששיעורי ההתעניינות אף ירדו באופן תלול מ-31.1% ב-1998 ל-7.2% ב-2004. זוהי, כמובן, מגמה הפוכה לזו של הנוער היהודי שמידת התעניינותו בנושא הייתה, כזכור, גבוהה הרבה יותר מלכתחילה (60.9%), ואף עלתה במידה ניכרת אחר כך (69.0% ב-2004 ו-89.3% ב-2010). כידוע, בשנים האחרות מנסה מערכת החינוך הישראלית לקרב את נושא השואה לציבור הערבי, ובמיוחד לנוער הערבי, כולל ארגון ביקורים של תלמידים ערבים במחנות הריכוז באירופה. ייתכן כי בעקבות מאמצים

אלה שיעורי ההתעניינות של נוער זה בשואה כיום גבוהים יותר מכפי שהיו בעבר.

י. עמדות ותפיסות ביחס לגרמניה

אף שלאומה הערבית, והפלסטינים בכלל זה, לא היה קשר היסטורי ארוך עם גרמניה כמו לאומה היהודית, ניתן היה לצפות שלצד הקשר הספציפי בין גרמניה לבין ישראל בהקשר לשואה, העמדות כלפי גרמניה, במיוחד גרמניה של היום, יושפעו גם ממעמדה כאחת המדינות החשובות בעולם בכלל ובאירופה בפרט. על רקע זה, מעניין למצוא כי העמדות של הנוער הערבי כלפי גרמניה אינן שונות באופן דרסטי מאלה של הנוער היהודי, אם כי קיימים הבדלים אחדים שמן הראוי לעמוד עליהם.

על השאלה, האם גרמניה היום היא בין המדינות הידידותיות לישראל, הנוער הערבי נטה להשיב ביתר חיוב מאשר הנוער הישראלי בשנים המוקדמות (58.7% לעומת 41.5% ב-1998, ו-56.7% לעומת 38.0% ב-2004), אך ב-2010 העמדות בשאלה זו היו קרובות לאיזון, עם שיעורי הסכמה של 64.0% ו-60.3% כפי שניתן לראות, ההתקרבות בעמדות בשאלה זו נבעה בעיקר מהגידול בשיעורי התפיסה החיובית שחל בנוער היהודי ב-2010.

דפוס שונה במעט מתגלה ביחס לשאלה האם גרמניה נמנית כיום על המדינות הנאורות בעולם. בשני המועדים המוקדמים, ובמיוחד ב-2004, התפיסה החיובית הייתה מקובלת יותר על הנוער הגרמני: 64.0% לעומת 61.4% ב-1998 ו-71.8% לעומת 60.6% ב-2004. אולם ב-2010 הדעה החיובית הייתה רווחת יותר בין הצעירים היהודים (75.9%) מאשר בין בני גילם הערבים (67.8%). שתי הקבוצות היו דומות ביותר בשנים המוקדמות ביחס לשיעורי ההסכמה, כי התופעה של שנאת זרים בגרמניה דומה בעוצמתה לשנאת הזרים בכל מדינה אחרת בעולם. אולם, כמו

בשאלה הקודמת, דימויה של גרמניה בנושא זה נעשה מעט חיובי יותר בנוער היהודי, עם שיעור הסכמה של 59.5%, ושלילי יותר בנוער הערבי, עם שיעור מקביל של 47.0%. בשאלה האם גרמניה של היום שונה מגרמניה הנאצית, לא נמצאו הבדלים ראויים לציון. לעומת זאת, קיים הבדל ניכר ועקבי בין שתי הקבוצות ביחס למידת ההסכמה עם הטענה, כי השמדת היהודים בשואה נתמכה על ידי רוב העם הגרמני, כאשר הנוער הערבי מקבל טענה זו במידה פחותה בהרבה (בממוצע: 57.0%) מקבלתה על ידי הנוער היהודי (בממוצע: 75.3%).

סיכום כללי: לקחים למדיניות ביחס לנוער היהודי

כאשר באים להעריך את המגמות העולות מהממצאים העיקריים של שלושת הסקרים ואת הלקחים שניתן להפיק מהם ביחס למדיניות הרצויה, חשוב להדגיש שתי נקודות עקרוניות:

ראשית, כל ניסיון להעריך ולהפיק לקחי מדיניות על בסיס ממצאים המתייחסים לעמדות, לתפיסות ולערכים, מבטא בהכרח את השקפת העולם של מי שעושה זאת, כיוון שבתחומים אלה לא קיימים קריטריונים אובייקטיביים לשיפוט. בהתאם לכך, גם ההערכה של המגמות המאפיינות את הנוער והצעירים הישראלים בעשור האחרון היא בסופו של דבר תוצאה של שימוש בקני מידה סובייקטיביים. במילים אחרות, על החוקר או החוקרים שאינם מסתפקים בתיאור וניתוח של הממצאים, אלא מתייחסים גם למשמעות שלהם בקביעת מדיניות, מוטלת החובה לנהוג לפי העיקרון של "גילוי נאות" כדי שהקורא יוכל לדעת באילו קני מידה הם השתמשו בהערכותיהם. ברוח זו, המסקנות והלקחים המובאים להלן מבטאים את האמונה שישראל צריכה ויכולה

להיות מדינה יהודית המושתתת על עקרונות הדמוקרטיה הליברלית ושואפת לחיות בשלום עם שכנותיה.

שנית, ככל שמדובר ביכולת ליישם את המסקנות הנובעות מהממצאים לצורכי מדיניות, יש צורך להבחין בין שתי קבוצות הגיל שנכללו בשלושת הסקרים (15-18 ו-21-24). קבוצת הגיל הצעירה שייכת ברובה הגדול למסגרות השונות של מערכת החינוך, כך שאם היא תהיה מוכנה לשתף פעולה, ניתן להסתייע בה בדרכים שונות לצורך ביצוע המסקנות. וגורם נוסף שניתן להיעזר בו הן תנועות הנוער, שחלקן מקבוצת הגיל הצעירה שייך אליהן. יתר על כן, קבוצת הגיל הצעירה נמצאת עדיין בתקופה הפורמטיבית מבחינת עיצוב אישיות והשקפת העולם כך שניתן להשפיע עליה יותר מאשר על קבוצת הגיל המבוגרת. זאת ועוד, קבוצת הגיל המבוגרת אינה שייכת למסגרות מוסדיות ממלכתיות, ולכן היכולת להפעיל מדיניות זו או אחרת ביחס אליה מוגבלת ביותר. במילים אחרות, עיקר המאמץ בהפקת הלקחים צריך להיות מופנה לקבוצת הגיל הצעירה.

במבט כולל על התמונה העולה מהממצאים בפרספקטיבה של זמן, ניתן לומר כי ככל שמדובר בהתייחסות לישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, המגמות הרווחות בעמדות של הנוער היהודי מעידות על התחזקות היסוד הלאומי-יהודי לעומת היחלשות ניכרת של החשיבות המיוחסת לבסיס הדמוקרטי-ליברלי שלה. מגמות אלה עולות בקנה אחד עם התרופפות משמעותית במעמד של מוסדות החוק והשלטון, דוגמת מערכת המשפט והרשות המבצעת, שמתבטאת בירידה הניכרת באמון שיש לו במערכת המשפט ובנטייה הגוברת לתמוך בדפוסי מרי בלתי-אלימים ואלימים גם יחד נגד החלטות ממשלה שאינן נראות לו. באותה רוח, רוב הנוער נוטה לשלול זכויות פוליטיות בסיסיות, כמו הזכות להיבחר

לכנסת, מאזרחי ישראל הערבים. למותר לציין שזכות זו, כמו גם המחויבות לאופייה הדמוקרטי של ישראל, לצד היותה מדינה יהודית, היא חלק בלתי-נפרד של "מגילת העצמאות", שהיא המסמך המכונן של מדינת ישראל. זאת ועוד: בקרב מיעוט ניכר של הנוער שורר אי-ביטחון לגבי עצם קיומה של מדינת ישראל.

בחינת העמדות על פי גיל הנחקרים מראה שההתרופפות במעמדה של הדמוקרטיה בקבוצה המבוגרת בולטת יותר מאשר בקבוצה הצעירה, ביחס למרבית הקריטריונים שצוינו לעיל, אם כי מגמת ההתרופפות ניכרת גם בקבוצה האחרונה. יתר על כן, הבדל בולט בין שתי הקבוצות התגלה גם בנושא השלום, שחשיבותו כיעד לאומי נעשתה חיובית יותר בקבוצה הצעירה ושלילית יותר בקבוצה המבוגרת. במהלך הדיון בממצאים, העלינו את ההשערה שהסיבה לפערים בין שני הגילים נעוצה בהשפעות הנובעות מהשירות הצבאי שבו התנסה חלק מהקבוצה המבוגרת. למרות זאת, מסיבות מתודולוגיות, שאין זה המקום לפרטן, הכלים שבידינו אינם מאפשרים להעמיד השערה זו למבחן. כך או כך, היחלשות ערכי הדמוקרטיה והשלום בין שני שלבי הגיל פירושה שכל מי שיעדים אלה חשובים בעיניו חייב לגבש מדיניות מעשית, באמצעות מערכת החינוך או מסגרות אחרות, כדי לחזק בקרב הנוער את ערכי הדמוקרטיה והשלום ולהפנים אותם כך שלא יתרופפו במהלך הזמן, אם כתוצאה מהשפעת השירות הצבאי או מסיבות אחרות. כנקודת מוצא לפיתוח מדיניות בכיוון זה, יש להביא בחשבון את החשיבות הגוברת שהנוער היהודי מייחס לקיומה של ישראל כמדינה יהודית. המשמעות של מגמה זו מבחינת מדיניות חינוכית היא הצורך המאתגר להחדיר בתוכו את האמונה שלא זו בלבד שאין סתירה בין קיומה של ישראל כמדינה יהודית לבין היותה מדינה דמוקרטית, "המושיטה יד לשלום

ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן", כנאמר במגילת העצמאות, אלא שקיומה של ישראל כמדינה יהודית יהיה בטוח יותר ככל שהיא תהיה דמוקרטית יותר ותחיה בשלום עם שכנותיה.

אחד הקשיים הבולטים הכרוכים ביישום מדיניות חינוכית ברוח זו נעוץ בממצאים המראים כי ערכי הדמוקרטיה והשלום אינם זוכים להערכה רבה, בלשון המעטה, בקרב הנוער הדתי בכלל, והחרדי בפרט. צעירים אלה נוטים לגלות חוסר אמון במוסדות האמונים על שמירת עקרונות הדמוקרטיה, דוגמת מערכת המשפט, לצדד בשיטות של מרי אזרחי, כולל מרי אלים, להעדיף מנהיגות חזקה על פני שלטון החוק, לתמוך בשלילת זכויות האזרח של הציבור הערבי-ישראלי, ולהמעיט בחשיבותם של הדמוקרטיה והשלום כיעדים לאומיים. בד בבד, אותו נוער, ובמיוחד הנוער החרדי, רואה בהיותה של ישראל מדינה יהודית יעד עליון המאפיל על יעדים לאומיים אחרים, דוגמת השלום והדמוקרטיה. בהקשר זה חשוב לזכור כי הנוער החרדי כולו, וחלקים מהנוער הדתי והמסורתי, שייכים למערכת החינוך העצמאית של התנועות החרדיות, כך שהסיכוי שהיא תשתף פעולה ותסכים לשלב בתוכניות הלימודים שלה שיעורים המיועדים לחנך את תלמידיה לערכים דמוקרטיים וליברליים נמוך ביותר, כפי שניתן ללמוד מהכישלונות של כל הממשלות שניסו לחייב את מערכת החינוך העצמאית לכלול במסגרתה "קורסי ליבה" שאינם עוסקים בלימודים תורניים.

זאת ועוד: כפי שעולה מהמצאים, המגמות השליליות המאפיינות את הנוער הדתי והחרדי ביחס לחשיבות השלום והדמוקרטיה, מופיעות במידה רבה גם בקרב הנוער הימני החילוני והמסורתי. צעירים אלה לומדים ברובם במסגרות השונות של החינוך הממלכתי, שתוכניות הלימודים שלו כפופות למשרד החינוך. אולם בהתחשב בהרכב הקואליציוני של

הממשלה הנוכחית, הנוטה בבירור ימינה, הנשען לצורך קיומו על תמיכתן של המפלגות החרדיות והדתיות, קשה להיות אופטימי באשר לסיכויים שמשרד החינוך יסכים כיום לשתף פעולה עם גופים המעוניינים לחזק את ערכי הדמוקרטיה והשלום במסגרת החינוך התיכוני-ממלכתי. מנקודת הראות של מחברי הדו"ח הנוכחי זוהי כמובן מסקנה מאכזבת אם כי לא בלתי-צפויה. לצד מסקנה זו, ומבלי להמעיט מחומרת המגמות שעליהן מצביעים ממצאי מחקר הנוער בכל הנוגע לעתידה של ישראל כמדינה נאורה ודמוקרטית, חשוב להדגיש את חשיבות הקונטקסט הפוליטי הרחב, ובמיוחד את הקונפליקט הישראלי-ערבי, כאחד הגורמים המרכזיים שתרם לצמיחתן של מגמות אלה. מבלי להיכנס לשאלה "מי אשם", אין ספק שהקונפליקט הממושך, שסיומו נראה כיום רחוק מתמיד, הטביע את חותמו על התודעה של הנוער היהודי-ישראלי, כשם שהוא השפיע על כלל הציבור היהודי בישראל. במישור התודעתי מציאות זו באה לידי ביטוי, כפי שראינו, בחשש לגבי עצם עתידה של מדינת ישראל – חשש שניזון מהאמונה הרווחת, כי "הערבים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה לו יכלו". במשפט מוסגר מן הראוי לציין כי אמונה זו שוררת בכלל הציבור היהודי-ישראלי. יתר על כן, כפי שמעידים סקרי "מדד השלום", רוב הציבור אינו מאמין שהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים יביא לסיום הסכסוך ההיסטורי בין ישראל לבין העולם הערבי.

כפי שניתן ללמוד ממחקרים סוציולוגיים-היסטוריים, תחושות של איום קיומי משמשות קרקע נוחה לצמיחתן של תנועות לאומניות ולהיווצרותן של אקלים פוליטי המעודד הסתגרות פנימה (Self-Encapsulation Mentality). בהקשר הישראלי, תחושות אלה חזקות במיוחד כיוון שלא זו בלבד

שהאיום על קיומה אינו מדומה, אלא שהוא בא מכיוונים שונים ומגוונים, הן ערביים והן בלתי-ערביים, דוגמת אירן. על רקע זה, קשה להאמין שפעילות חינוכית-הסברתית בקרב הנוער תצליח להיאבק במגמות אלה, גם אם תזכה לשיתוף פעולה מצד משרד החינוך או מצד גורמים אחרים. במילים אחרות, כדי שהנוער הישראלי ייחס אותה מידה של חשיבות לישראל כמדינה דמוקרטית, כשם שהוא מייחס לחשיבות של היותה מדינה יהודית, יש צורך קודם לכן לדאוג לכך שהוא ישתכנע כי ישראל אינה נתונה לסכנה קיומית.

בני הנוער בישראל – לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי

דליה שיינדלין

כללי

תוצאות המחקר מספרות שני סיפורים במקביל. האחד, על הפילוגים החברתיים הפנים-יהודיים בחברה הישראלית, ובבסיס ההשקפות של העולם הדתי אל מול השקפות חילוניות. פילוג זה היה ונשאר הפילוג שעומד בבסיס אי-ההסכמות העמוקות ביותר בחברה הישראלית ומאחורי המחלוקות הפוליטיות המשמעותיות בחיים בישראל: האופי הדמוקרטי של המדינה, יחסים עם ערבים בכלל, והתפתחויות בסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט. ההשקפות השונות בין דתיים לחילוניים (ההגדרות המדויקות יפורטו בהמשך) מאפיינות את המגמות הפוליטיות אצל בני הנוער כמו גם אצל המבוגרים.

הסיפור השני מעניין מזווית אחרת. בעוד הפילוגים הדתיים-חילוניים מוכרים היטב לאורך ההיסטוריה הישראלית, מסתמנת מגמה חדשה שאינה מובנת מאליה. מדובר בשינויים שחלים בעמדות של צעירים בשנות התבגרותם. ממצאי הסקר חושפים שינויים חד-משמעיים וניכרים בין המשיבים הצעירים והמשיבים שאחרי גיל השירות הצבאי. שינויים אלה חלים בעיקר בעמדות הפוליטיות ובתחומים הנוגעים ישירות לגיבוש עמדות אלו.

באופן כללי, התפתחות העמדות נוטה לכיוון נְצִי ולאומני יותר, ניכר פחות אמון בפיוס ובדו־קיום, ופחות אמון בממשלה ובמוסדותיה – פרט למוסד הביטחון. עם זאת, יש סימנים של גישות פרגמטיות יותר אצל מבוגרים.

באופן מובהק, בני הנוער שהופכים לאזרחים צעירים הופכים פסימיים יותר, האמון שלהם במוסדות המדינה נסדק, הם פחות פתוחים לערבים ופחות מצפים או מקווים לשלום. במקביל, המשיבים המבוגרים יותר נעשו לאומנים ונוקשים יותר לגבי אופייה של המדינה על פי היבטים לאומיים. הם אווזים בערכים מרכזיים כמו ביטחון המדינה בצורה חזקה יותר. לאורך הניתוח הפוליטי נצביע על המגמות האלה ונציע השערות אפשריות להסברת השינויים.

מגמות פוליטיות כלליות

על מנת להבין את המגמות הפוליטיות כדאי קודם להבין את ההווה הישראלית מבחינת המשיבים. מאחורי כל הפילוגים והדעות, המחלוקות וההשקפות השונות, קיימים ערכים המשותפים לגושים גדולים של החברה. לחלקם יש גם השלכות פוליטיות.

התחומים שמלכדים את החברה היהודית הצעירה בישראל

למרות השוני שבין קבוצות שונות באוכלוסייה – בין קבוצות של דת, מגדר וכדומה, קיימים כמה ערכים ומאפיינים המשותפים לחלק גדול מאוד מהמשיבים בסקר. הערכים והעמדות האלה מוסכמים על רוב גדול של המשיבים ובכך מהווים ראייה והשקפה משותפת לחברה הישראלית. לכל אחד מהם יש השלכות, ישירות או בעקיפין, על מגמות פוליטיות בישראל היום.

■ **משפחה.** כאשר נשאלו איזו מטרה מתוך רשימה שהוקראה להם, עומדת בראש סדר העדיפויות שלהם, בחרו רוב המשיבים היהודים, כשני-שלישים, ב"הקמת משפחה" וזאת על פני אפשרויות אחרות כגון "הצלחה כלכלית" (במקום השני עם 10%), "רכישת השכלה גבוהה" ו"תרומה למדינה" – שנבחרו בשיעור דומה, 8% כל אחד. האפשרות "סיהיו חברים טובים" היתה הנמוכה ביותר בסדר העדיפויות. ניתן לראות שערכים אישיים (להקים משפחה ולהגיע לרמת חיים גבוהה) חשובים הרבה יותר מהערך הציבורי (לתרום למדינה ולחברה). השכלה גבוהה מגיעה רק למקום השלישי.

■ **ביטחון/פחד.** מהסקר עולה כי כל הקשור לנושא הביטחון זוכה להסכמה רבה מטעם המשיבים היהודים. יותר מ-60% מהצעירים רואים איום ביטחוני קיומי גדול (44%) או גדול מאוד (18%) על המדינה. תחושה זאת מתייחסת למצב הלאום בלבד – שכן רק חלק קטן מרגישים מאוימים באופן אישי (בקושי רבע מהמשיבים היהודים, ורק 10% מקרב המשיבים הצעירים הערבים). בהשוואה בין חשיבות הביטחון לחשיבות הדמוקרטיה בישראל, התשובה ברורה: שלושה רבעים מהמשיבים היהודים אומרים שבמקרה של סתירה בין שתי הדרישות, צורכי ביטחון יקבעו. מתוכם, קצת יותר ממחצית אומרים שהביטחון חשוב ביותר בכל המקרים.

■ **גזענות/פחד מהאחר.** היה נוח יותר לו לא הייתה מגמה כה חדה, אבל קשה להתעלם מהנתונים הרבים שמצביעים על עמדות שליליות בין בני הנוער היהודי לערבי. כשנשאלו אילו תחושות עולות בהם כשהם חושבים על ערבים, רוב המשיבים היהודים ענו תשובה נייטרלית:

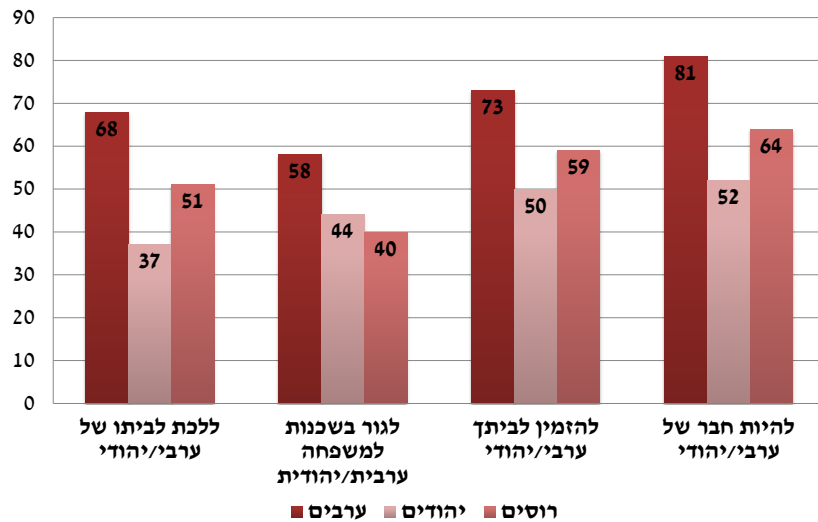
54% אמרו שרגשותיהם "לא חיוביים ולא שליליים", אבל התשובה השכיחה ביותר אחרי זה הייתה "שנאה". רבע מבני הנוער היהודי ציינו את התשובה הזאת, ואחריה מגיעה התשובה "פחד" - 12%. שתי התשובות החיוביות (קרבה ואהדה) הגיעו לשיעור של 2.5% בלבד כל אחת. הערבים ענו בצורה דומה בקשר לתשובה הנייטרלית - שבה בחרו 57%, כמו היהודים. אך בנוגע לרגשות אחרים, הרגשות החיוביים קיבלו שיעור גבוה יותר מהשליליים: 16% בחרו ב"קרבה", 13% ב"אהדה" ואותו השיעור (13%) ב"שנאה". בקושי 2% מהמרואינים הערבים ציינו "פחד".

מעבר לשאלה על תחושות, נשאלו המרואינים לגבי התנהגויות כלפי האחר. בכל הקשור לדו־קיום (האם מוכנים לגור בשכנות, שיהיו חברים ערבים, שיזמינו אותם לביתם, או שייענו להזמנה להגיע לביתם) - היהודים מוכנים לקיים אותו בשיעורים שנעים בין 37% ועד למחצית מהמשיבים. יש לציין שבני נוער שמוצאם ממדינות חבר העמים מגלים נכונות להיפתח אל ערבים בשיעורים גבוהים יותר מהוותיקים, וזאת בניגוד לתפיסות שכיחות. גם בתשובה לשאלה כללית האם דו־קיום בין יהודים לערבים אפשרי בכלל, כ-48% מהמשיבים היהודים חושבים שכן, בהשוואה ל-52% מבני משפחות עולות חבר העמים. לעומת היהודים, הערבים מוכנים בשיעורים גבוהים בהרבה: 58% עד 81% ליישם ביטויים שונים של דו־קיום. ניתן להסביר את הנכונות הגבוהה יחסית לדו־קיום של ערבים בגישות "פוליטיקלי קורקטיות" - שכן לא מקובל להתבטא נגד יהודים - וברצון להימנע מתשובות שממחישות דעות קדומות כלפי ערבים. אבל יש לציין כי דובר בבני נוער, אשר באופן כללי פחות רגישים לתדמית

שלהם בעיני אחרים. גם אם אכן ניסו להצטייר כפתוחים יותר ממה שהם באמת, התשובות עדיין מצביעות על תפיסות שונות של ערכים שמקובלים בין שתי הקהילות.

תרשים מספר 1: מוכנות לדו-קיום

("האם אתה מוכן לעשות את הדברים הבאים?")

* כל מגזר נשאל על האחר (אחוז שענו "כן" + "חושב שכן").

הקושי בקבלת האפשרות לדו-קיום נובע ככל הנראה מחוסר אמון או מחשש של יהודים מפני פגיעה של ממש על ידי ערבים. כשנשאלו אם הם מסכימים עם המשפט "רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של ישראל והיו משמידים אותה לו יכלו", הסכימו כמעט שנישלישים (64%) עם הקביעה. יש לציין

שגם כ-40% (44% מבני הנוער ו-37% מהבוגרים) מהערבים הסכימו עם טענה זו.

■ **עם זאת, אופטימיות.** כל המשיבים, יהודים וערבים כאחד, הגדירו את עצמם אופטימיים יותר מאשר פסימיים, ממצא שמאשש ממצאים של מחקרים רבים הן בישראל והן במדינות בין-לאומיים השוואתיים.³ ניתן להסתכל על הממצא הזה לצד תוצאות של שאלה המתייחסת לסכסוך הישראלי-פלסטיני. בתשובה לשאלה איזה תרחיש עדיף בקשר לפתרון הסכסוך, הרוב המכריע של היהודים בוחר בהמשך המצב הקיים על פני כל האפשרויות האחרות שנמצאות על שולחן המשא ומתן. התשובות מעידות על כך שבני הנוער בישראל, גם אם הם מודעים לבעייתיות של המצב הקיים, חושבים שהוא סביר ושניתן להמשיך בו בלי לשנות הרבה. אין כל עדות לחוסר-מנוחה, למגמות מהפכניות או מרדניות שלפעמים מאפיינות צעירים בתקופות שונות בהיסטוריה. התוצאות מלמדות שאין בישראל 'Vanguard' (חיל חלוץ).

מגמות אידיאולוגיות/פוליטיות בהתאם לתחושות שביטאו בני הנוער, של פחד ורתיעה מחיים משותפים עם ערבים, הרוב ממקמים את עצמם בצד הימני של המפה הפוליטית. המגמה הזאת גוברת מאז הסקר הראשון ב-1998. בסקר שנערך לפני 12 שנים, 48% מהמשיבים הגדירו את עצמם 'ימניים'. לפני שש שנים (ב-2004) שיעור זה עלה ל-56%. בסקר

3. ראו למשל את "מדד השלום והמלחמה" (אפריל 2009), המחקר שעל פיו נערכים מחקרים על שביעות רצון, וכולל 46 מדינות, 2007 (<http://pewglobal.org/category/data-sets/>) או את "הסקר ההשוואתי של גאלופ" עם 155 מדינות בין 2005-2009 (<http://www.forbes.com/2010/07/14/world-happiest-countries-lifestyle-realestate-gallup-table.html>)

הנוכחי מספר זה עלה ל-62%. שינוי ניכר עוד יותר נמצא בשיעור היורד של משיבים אשר ממקמים את עצמם ב'שמאל': מ-32% ב-1998 לרבע ב-2004 (25%), וממשיך ויורד לחצי מהרמה של 2004, ל-12% בלבד. עוד נתון בולט הוא השוני באינטנסיביות שבין 'ימין' ל'שמאל' בסקר הנוכחי: בעוד השמאל מתחלק ל'שמאל' ו'מתון' באופן כמעט שווה (6.5% 'שמאל מתון' ו-5% 'שמאל'), הימין מתפלג אחרת: שיעור כפול ממקמים את עצמם ב'ימין' (41%), מהשיעור שמוגדר כ'ימין מתון' (20.5%). חשוב להזכיר כי הנתונים מתייחסים לאוכלוסייה היהודית, והמגמות בקרב הנוער הערבי שונות, מטבע הדברים. כמחצית הצעירים הערבים הגדירו את עצמם 'שמאל' בסקרים של 1998 ו-2004 – לאחר מכן רואים את הירידה החדה וכעת רק 25% בוחרים בתיאור זה. הירידה בקבוצות השמאל לא מלווה בעלייה עבור הימין, אשר בשלושת הסקרים נעה בין 15% ל-18%, אלא רואים עלייה חדה במספר הערבים הנמנעים מהגדרה כלשהי, מ-27% ב-1998 עד ל-40% ב-2010.

על מנת להבין את שורשי העמדות הללו, יש להתבונן בעמדות אשר לגביהן רואים את ההבדלים הגדולים ביותר. כך למשל, הימין נותן לנושא הביטחון מקום מרכזי הרבה יותר מהשמאל. כמו כן, המשיבים הימניים מתמקדים בערכים שונים כמו הקמת המשפחה ופחות בפעילות חברתית (לדוגמה: כמעט שלושה רבעים מהמשיבים הבוגרים יותר, המגדירים את עצמם 'ימין', שמים את הקמת המשפחה בראש סדר העדיפויות שלהם בשונה מאוד מהשמאל – אשר מתוכם רק 46% בחרו במטרה הזאת בראש סדר העדיפויות).⁴ נראה שהימין יותר מרוכז בחיי הפרט, ופחות מעוניין בשינוי חברתי – הנתונים ימחישו שזה נכון לגבי שינוי בתוך ישראל, וכן בקשר לסכסוך.

4. המספרים שונים במקצת, אך המגמות דומות מאוד אצל קבוצת המשיבים הצעירים יותר.

אבל מהי המשמעות בפועל של המונחים 'ימין',
'מרכז' ו'שמאל'?

במדינת ישראל הסולם של ימין-שמאל מתייחס בעיקר לעמדות בקשר לערבים ולסכסוך,⁵ לרבות: השאיפה להגיע לשלום והמוכנות לווייתורים לשם כך, הנכונות להכיר בעם הפלסטיני ובמדינה פלסטינית, הרצון להשיג שלום במקום לכבוש עוד שטחים. ואכן, אחרי כמעט חצי עשור של מנהיגות שמאל (1992-1996), שאל הסקר הראשון ב-1998 את בני הנוער מה מבין רשימה של מאפיינים הוא החשוב ביותר עבורם. להלן ממצאים אחדים המבטאים את הנטייה לכיוון הימני לעומת שנים קודמות. המגמות יפורטו בהמשך.

- ב-1998, התיאור "שהמדינה תחיה בשלום עם שכנותיה" עמד במקום הראשון: כרבע מהמשיבים היהודים בחרו בו (28%) - כך היה גם בקרב הערבים, רק ששיעור גדול יותר בחרו בשלום: 38%. במקום השני ובשיעור מאוד קרוב הגיעה התשובה "שתהיה דמוקרטיה". "שתהיה יהודית" היתה במקום השני, ונבחרה על ידי 18% כמטרה שעומדת בראש סדר העדיפויות. בשני הסקרים שנערכו מאוחר יותר, מגמה זו השתנתה. סביר לשער כי הירידה בעדיפות לשלום קשורה להתפרצות ולהתמשכותה של האינתיפאדה השנייה, והיעדר כל אופק להשגת פתרון מדיני לסכסוך.
- ב-2004, הערך של דמוקרטיה בעיני בני הנוער צנח, והגיע למקום הרביעי בלבד עם 9%. רבע מהמשיבים הציבו את השאיפה לשלום במקום הראשון, אך עכשיו, המדינה היהודית הגיעה למקום השני עם 17%.
- ב-2010, הערך של המדינה היהודית עבר מהמקום

5. פרס, יוכטמן יער, בין הסכמה למחלוקת: דמוקרטיה, ביטחון ושלום בתודעה הישראלית, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998. עמ' 95, 118-199.

השני למקום הראשון בסדר העדיפויות של בני הנוער, ובשיעור גבוה מהשיעור שבו נבחר שלום: כשליש מהמשיבים בחרו במדינה יהודית. ערך השלום עדיין נמצא במקום שני - 18%, אבל ערך הדמוקרטיה נשאר מאחור עם 14%, שיעור גבוה יותר מ-2004.

המגמה ברורה: הערך של מדינה יהודית נמצא בעלייה מתמדת מאז 1998, הדמוקרטיה איבדה משמעותית מכוחה בעיני הנוער. למרות התאוששות מסוימת ב-2004, נראה שערך זה כבר לא חוזר לרמת התמיכה שזכה לה בעבר. ממצאים אלה משמעותיים ביותר בהבנת המקורות של מגמות פוליטיות. בכלל בחברה הישראלית, עמדות פוליטיות מתואמות עם רמת הדתיות. מתוצאות הסקרים נראה שככל שהערך של מדינה יהודית עולה, כך גם הובעה נכונות להציב את הערך הזה מעל ערכים אחרים במדינה, ולהתחבר למפלגות שמבטיחות לקדם את ערך היהדות על פני מטרות אחרות.

האופי היהודי של המדינה מהווה את הבסיס או המקור לעמדות ימניות. עמדות אחרות מבטאות את התוצאות או הביטויים של ההגדרות 'ימין', 'מרכז' ו'שמאל'.

■ **אחיזה בערך הביטחון:** לבני הנוער יש אמון עמוק בצבא, גבוה בהרבה מאשר בכל מוסד אחר. ממצא זה אינו שונה מהאוכלוסייה הבוגרת בישראל, אך הממדים קיצוניים יותר. אצל בני הנוער בסקר הנוכחי, 89% נותנים אמון בצבא, לעומת 79% מהאוכלוסייה הבוגרת, לפי מדד הדמוקרטיה של המכון לדמוקרטיה הישראלית ב-2009. במדגם הצעיר יותר (בני 15 עד 18), האמון הגורף בצבא מקיף את כל המדגם באופן כמעט מלא: 95% נותנים אמון בצבא - 66% נותנים "אמון מלא". 82% מהנוער (15-24)

מתכוונים לשרת בצבא.

בקשר למוסדות אחרים (המשטרה, בתי המשפט, הכנסת והמפלגות), רמת האמון של הצעירים נמוכה מזו של הנוער בשיעור משמעותי של כ-20 נקודות כמעט לכל מוסד אחר שנבדק. אך הצבא בקושי מאבד מאמון הצעירים – והאמון יורד רק ב-6 נקודות.

■ **ערכים אחרים:** כפי שצוין, הימין בישראל (לפי הגדרה עצמית) מתמקד בשאיפות אישיות כגון הקמת משפחה. עוד הבדלים ניכרים בין 'ימין', 'מרכז' ו'שמאל':

■ הרצון לתרום למדינה. רק 5% מהימניים הבוגרים אמרו שזה עומד בראש סדר העדיפויות שלהם, ושיעור זה עולה ככל שהנטייה האידיאולוגית זזה שמאלה: בקרב אנשי המרכז 9% ראו בתרומה למדינה מטרה עליונה, בעוד 16% מהשמאל אמרו כך.⁶ ממצא זה נתמך גם על ידי התשובה לשאלה, האם השתתפו בפעילות חברתית כלשהי – בקרב המשיבים הבוגרים מהשמאל, יותר מ-50% ענו שהיו פעילים בארגונים חברתיים (כעת או בעבר), לעומת 36% מהימניים ומתומכי המרכז (בשתי קבוצות הגיל).

■ הרצון לרכוש השכלה גבוהה: 6% מהימניים סימנו זאת, לעומת 10% מהשמאל (ו-11% מהמרכז).

■ הרצון שיהיו חברים טובים: 5% מהימניים, 13% ו-14% במרכז ובשמאל, בהתאמה. ממצא זה הגיוני אם מסבירים את השאיפה לחברים

6. שוב המגמה דומה מאוד אצל הצעירים.

טובים כתחליף להקמת משפחה עבור חלק מהמשיבים (במיוחד בגילים הצעירים, כשאנשים עוד לא ממוקדים בהקמת משפחה).

- חשיבות הדמוקרטיה משתנה בין זרמים אידיאולוגיים שונים. בשמאל, 90% מהמשיבים הצעירים יותר רואים בה ערך חשוב מאוד, בעוד בקרב הימניים הצעירים ביותר, רק 74% עונים כך. צעירי המרכז שוב נמצאים באמצע: 84% ראו בדמוקרטיה ערך חשוב מאוד.
- קל וחומר ערך השלום, שחשוב יותר לאנשי השמאל מאשר לימניים. 60% מהימניים הצעירים גורסים שהוא "חשוב מאוד", 82% מהשמאל ו-76% מהמרכז. משיבים ממדינות חבר העמים עונים כך בשיעור נמוך עוד יותר מהימניים – רק 56% חושבים כי השלום הוא חשוב מאוד למדינה. כאן באותה מידה, הלאומיות של הימין חזקה יותר, 74% מהימין רואים במדינה יהודית ערך חשוב מאוד, לעומת רק 46% מהשמאל (והמרכז). כדאי להוסיף שמשיבים שמוצאם ממדינות חבר העמים ענו בשאלת היהדות כמו אנשי השמאל – 51% מתוכם השיבו שמדינה יהודית הוא ערך חשוב מאוד. אלו מגמות שמגדירות הכי טוב את ההבדלים בין השקפות פוליטיות בישראל, ונרחיב על נושא השלום והסכסוך בחלק נפרד בהמשך הפרק.

■ חוויות שונות:

- יותר מ-60% מהמרכז והשמאל בקרב הצעירים במדגם מעידים ששירתו בצבא (שניהם בשיעור דומה של 66%). לעומת זאת, רק 41% מהימניים הצעירים שירתו בצבא. 15% מהם קיבלו פטור מסיבות דתיות, ויותר מרבע (27%) שירתו בשירות לאומי (קצת יותר

מהשמאל: 21%). סביר להניח כי חוויה מכוננת כמו שירות צבאי משפיעה משמעותית על בני הנוער, והשוני בהשתתפות בוודאי מהווה מקור לשוני בעמדות.

- גם ברמות השונות של דתיות קיימים דפוסים שונים של שירות צבאי, חלקם מנוגדים לתפיסות הרווחות בציבור. בקבוצה של הבוגרים, אשר רובם כבר נמצאים אחרי השירות הסדיר, יותר מ-60% מהחילונים העידו ששירתו בצבא. בקרב המשיבים החרדים לא מפתיע הממצא כי רק 6% אמרו ששירתו, שכן רובם מקבלים פטור מסיבות דתיות (60%). אבל הממצאים מראים שכמו המובהקות בהרבה עמדות, רמת השירות יורדת באופן עקבי ככל שהדתיות עולה. כלומר, לא רק שהחרדים אינם משרתים, אלא, החל מהמסורתיים, רמת השירות יורדת באופן עקבי. השירות הלאומי בעיקר מחליף את השירות הצבאי הסטנדרטי. אבל הנתונים סותרים תפיסה שכיחה, שלפיה רוב הדתיים משרתים בשיעורים גבוהים (אף על פי שהדימוי השכיח ביותר מתייחס לדתיים ביחידות קרביות, שלא נבדק בסקר).
- השמאל צורך חדשות ואקטואליה בשיעור גבוה יותר מהימין - ברדיו, בטלוויזיה ובאינטרנט - בממוצע, כמחצית המשיבים הבוגרים הימניים צורכים אקטואליה כל יום או פעמים אחדות בשבוע. שיעור זה עולה ל-70% ויותר בשמאל, והמרכז נמצא בין השניים (בין 60%-78% שצורכים אקטואליה כל יום או פעמים אחדות בשבוע).

■ **ביטויים פוליטיים בפועל:** עדות למגמות הימניות של חברת הנוער מתבטאת גם בפעילות

שכל קבוצה מוכנה לנקוט.

■ הצדקה לסירוב פקודה. כמעט שליש אומרים שאסור בכל מצב לסרב פקודה. שלושה אחוזים מצדיקים רק סרבנות "של השמאל" - קרי, סירוב לשרת בשטחים. לעומתם, 20% מצדיקים רק סרבנות "מהימין" - סירוב לפנות התנחלויות.

■ בהמשך לתובנה כי השמאל מרגיש את עצמו יותר מעורב בנושאים ציבוריים, המשיבים מהשמאל גם מעידים על רמת פעילות פוליטית חברתית גבוהה יותר באמצעות האינטרנט, מאשר הימין - לפעמים בשיעור כמעט כפול בסדרה של שאלות בנושא (חתימת עצומות, שליחת מכתבים לאנשי ציבור, ארגון אירועים פוליטיים וצריכת מידע בנושאים ציבוריים). כאן חשוב לציין כי המגמה עולה בעיקר בקרב הבוגרים, וכי בקרב המשיבים הצעירים ההבדלים האלה כמעט לא קיימים ביחס לשאלות האלו.

לסיכום, ההבדלים בין ימין, שמאל ומרכז מתבססים על ערכים שהם מעבר לעמדות לגבי הסכסוך עם הפלסטינים. אחד הנתונים הבולטים הוא כי ימניים מייחסים פחות חשיבות לדמוקרטיה כערך. נתעמק בממצא הזה בהמשך.

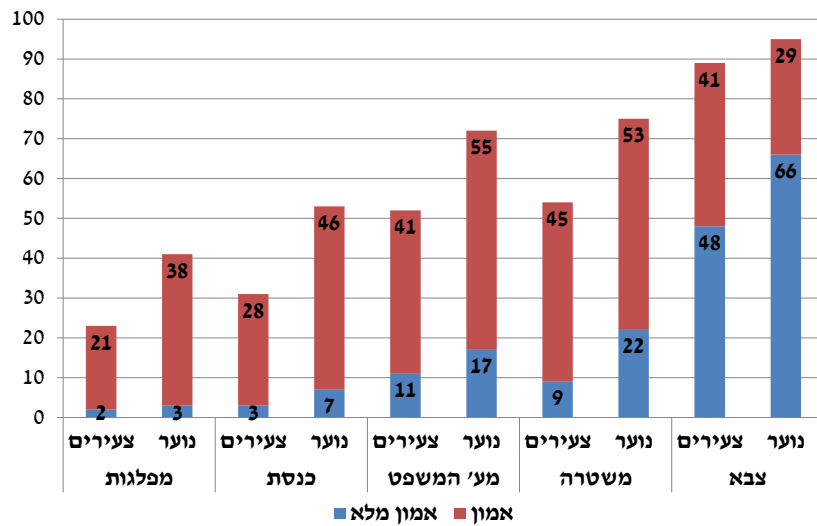
שוני בין קבוצות הגילים

כל המגמות שעלו מהנתונים עד כה שונות בין שתי קבוצות הגיל שסוקרו במחקר. בשינויים יש מגמות עקביות למדי בין צעירים (15-24) למבוגרים מבין בני הנוער (21-24): קבוצת הצעירים (15-18) מאמינים יותר במוסדות המדינה, מאמינים יותר בשלום, פתוחים יותר לאחר, ופחות לאומניים. המשיבים הבוגרים הם ימניים יותר, לאומניים יותר

- קרי מתמקדים יותר בזהות היהודית של המדינה - אבל הרבה פחות מאמינים במוסדות המדינה. באופן ניכר הם פחות פתוחים לגבי ערבים בכלל, ותהליך השלום בפרט. אף על פי כן, ממצאים בודדים מעידים על פרגמטיות מסוימת לגבי הצורך בתהליך המדיני והסדר עם הפלסטינים.

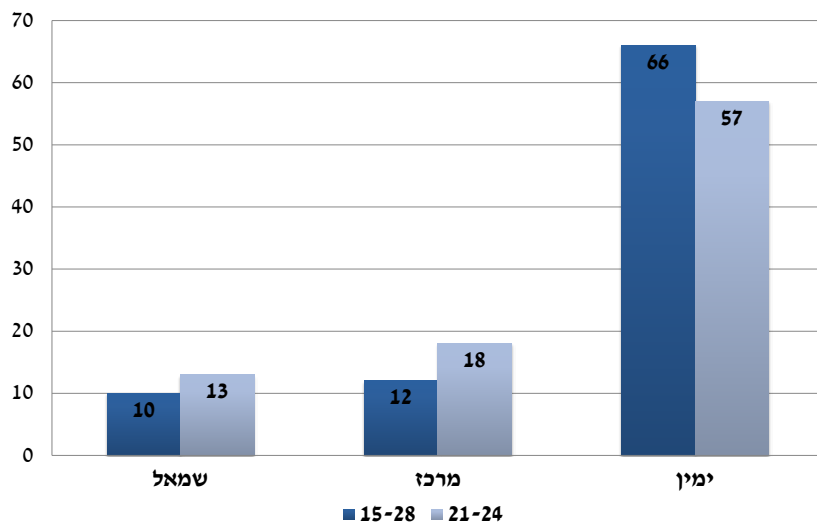
תרשים מספר 2: אמן במוסדות המדינה

(אמן + אמן גבוה, יהודים בלבד, באחוזים)

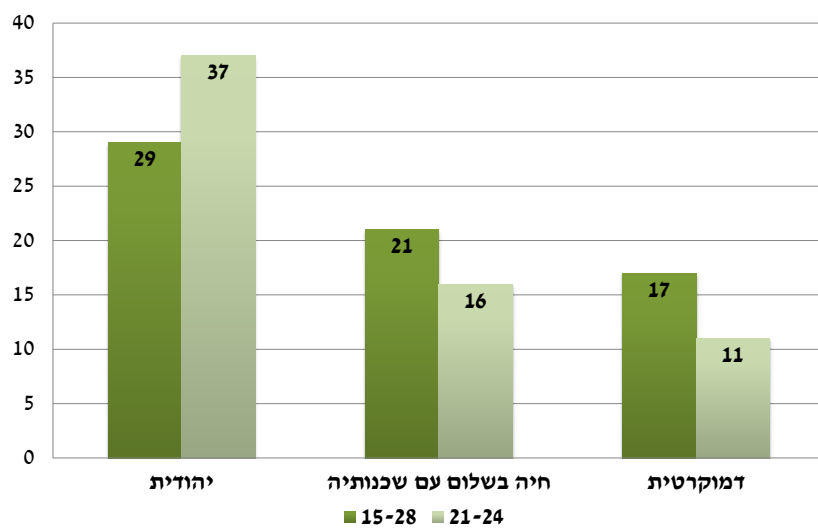

תרשים מספר 3: אידאולוגיה לפי גיל

(יהודים בלבד, באחוזים)

**תרשים מספר 4: הכי חשוב שהמדינה תהיה...
(יהודים בלבד, באחוזים)**

יש לציין שהדפוס הזה, של שינויים לכיוונים שליליים מבחינת המדינה, והציניות הגוברת, לא נראה מתרחש בקרב המשיבים הערבים. המגמות חוזרות על עצמן לאורך הסקר ויצוינו בהקשרים שונים בהמשך הפרק. נוסף על כך, ההבדלים שהיו ניכרים בסקר של 2010 לא עלו באופן כה מובהק מהסקרים שנערכו בעבר. במדד של ימין ושמאל אכן יש מגמה שמזכירה את הנתונים כאן. וגם כאן רמת

האמון בצבא יורדת בקרב המשיבים המבוגרים יותר, בעיקר התחושה של "אמון מלא". אך הירידה אינה גורפת לגבי מוסדות אחרים בשנים הקודמות. לדוגמה:

- בנוגע למערכת המשפט, ב-2004 רמת האמון במערכת המשפט עמדה על 66% בקרב הנוער, ו-64% בקרב הצעירים (בתוך סטיית התקן) - ורמת האמון המלא הייתה כמעט זהה בין שתי הקבוצות. ב-1998 ההפרש עמד על 4% (74% בקרב הנוער ו-70% בקרב הצעירים) - כמעט בלי שינוי ברמת האמון המלא.
- רמת האמון בכנסת היא מאוד לא עקבית. ב-2004 היא דומה בשתי קבוצות הגיל - 29% ו-25% בקרב הנוער והצעירים בהתאמה. אך ב-1998, התגלה הפרש עצום - מ-63% ועד 36%.
- ב-2004, שיעור הבוחרים בערך שלפיו המדינה צריכה לחיות בשלום עם השכנים, כערך הכי חשוב, היה נמוך אצל הצעירים ב-3% - פער לא מובהק, וב-1998, השיעור היה בכלל גבוה יותר בקרב בני 21-24 (שוב, ב-3%).
- השיעור שבחרו ב"מדינה יהודית" לא היה שונה בכלל בין שתי קבוצות הגיל בשני הסקרים הקודמים (בין 16%-18% בשתי הקבוצות, בשני הסקרים).

דמוקרטיה

הדמוקרטיה הישראלית נבדקה גם כמושג, גם כשיטת ממשל, וגם בשאלות שנגעו בעקרונות כמו שוויון ודמוקרטיה מול צורכי ביטחון. כתוצאה מהמגמות הפוליטיות, היהודים מבטאים גישות מעורבות ולא עקביות בקשר לדמוקרטיה הישראלית. מחד גיסא, היא אכן חשובה למרואיינים. מאידך גיסא, בעיני בני הנוער קיימים כמה ערכים שחשיבותם גוברת על ערך

הדמוקרטיה, כפי שראינו בשאלות שצוינו קודם.

ערך הדמוקרטיה - חשוב בפני עצמו

- לשאלה עד כמה חשוב לך שהמדינה תהיה דמוקרטית (לא אם היא הכי חשובה מבין אפשרויות אחרות, אלא כשאלה נפרדת), שיעור גבוה מאוד עונה כי הנושא חשוב: 89% (כאן רואים באופן ברור את ההבדל בין המשיבים המבוגרים והנוער: 80% מהבוגרים יותר חושבים שהדמוקרטיה חשובה לעומת 97% בקרב הנוער).
- הממצא הזה די עקבי לעומת שנים קודמות - גם ב-2004, 87% מהמשיבים אמרו שהדמוקרטיה חשובה. אבל אז לא ניכר שוני בין שתי קבוצות הגיל. ב-1998, שיעור התמיכה היה גבוה עוד יותר, כ-92%, וגם אז לא היה שוני בין המשיבים הצעירים לבוגרים. כמו כן, ב-1998 וב-2004 כמעט לא היה הבדל בין הגילים בשיעור הגורסים כי דמוקרטיה היא "מאוד" חשובה (77%, 78% ב-1998, 66% ו-67% ב-2004) - לעומת 77% בקרב הנוער ב-2010, ורק 63% בקרב הצעירים - ירידה משמעותית.
- עולים דוברי רוסית ובני משפחות עולות שנולדו בישראל, רואים את הדמוקרטיה בעיניים סקפטיות. אמנם 80%, בדומה למשיבים ה"צעירים" בכלל, רואים בה ערך חשוב. אך בניגוד מוחלט לכל קבוצות הגיל, ואפילו בניגוד למשיבים ימניים, רק 13% רואים בדמוקרטיה ערך חשוב מאוד. 66% חושבים שהיא ערך "חשוב".
- שוויון זכויות פוליטיות בין כל קבוצות האוכלוסייה חשוב גם למשיבים אבל קצת פחות, שיעור של 76% עונה כי הוא חשוב - ירידה של כ-6% מהשנים הקודמות. אצל הנוער, 73% אומרים שזה מאוד חשוב, לעומת 68% בקרב הצעירים. כאן

המשיבים ממוצא חבר העמים שוב שונים מעמיתיהם הוותיקים, ורק 36% רואים בשוויון זכויות פוליטיות ערך חשוב מאוד (80% בסך הכול). נתון זה מעלה את השאלה האם אין הם רואים בו ערך חשוב מאוד, או שמא הם אינם מאמינים כי הוא מתאפשר.

■ בנושא זה ניכר ההבדל בין הקבוצות הדתיות והזרמים האידיאולוגיים באופן מובהק: שיעור האומרים כי שוויון בין קבוצות האוכלוסייה חשוב, יורד ככל שדתיות עולה: מ-82% אצל חילונים, ל-78% אצל מסורתיים, ל-66% ו-65% בקרב דתיים וחרדים בהתאמה. ההפרש בין נוער לצעירים מורגש בכל הקבוצות (למשל: 90% מהחילונים מקרב הנוער אומרים שערך זה חשוב, לעומת 73% בקרב הצעירים). בקרב השמאל, 58% מציינים כי ערך זה מאוד חשוב, לעומת רק 34% בקרב הימין (ו-49% מהמרכז).

■ כאשר נשאל איזה מאפיין הכי חשוב מבין כל הרשימה, שוויון זכויות פוליטיות וחברתיות נמצא בתחתית הרשימה, השני לפני האחרון (שוויון מגדרי). כלומר, באופן מילולי, המושג של דמוקרטיה נתמך ונחשב לערך עליון. אך כאשר בודקים את המשמעות בפועל, התמיכה פחות מובהקת. גם כאן רואים הבדלים משמעותיים בין הנוער לצעירים: בעוד 85% מהנוער אומרים כי חשוב או חשוב מאוד שוויון זכויות לכלל הקבוצות בחברה, רק 67% מהצעירים אומרים כך.

(בני הנוער הערבי תומכים באופן ברור יותר בערכים הדמוקרטיים בישראל. אין זה מפתיע, בהתחשב בצורך של הערבים כקבוצת מיעוט־לאומי לקדם את שוויונם).

אמון במוסדות ובערכים

דמוקרטיה נמדדת באמון שרוחשים אזרחי המדינה למוסדותיה, אשר מעיד על סמכות מוסדות הממשלה בעיני החברה, השתתפות במוסדות אלה והיציבות של החברה האזרחית.⁷ כך באופן כללי, ניתן לשער כי אדם שמאמין פחות במוסדות המדינה, נותן פחות סמכות לדמוקרטיה. קודם צוין כי האמון במוסדות המדינה יורד משמעותית בקרב המשיבים הצעירים. ניתן להוסיף כי טיב המוסדות שזוכים לאמון גבוה גם מעיד על חוזק הדמוקרטיה. כך למשל רואים שבאופן כללי בחברה הישראלית, הצבא זוכה לאמון גבוה יותר, ועובדה זו תומכת בממצא כי הביטחון מנצח את הדמוקרטיה באופן כה מובהק.

אבל בדיקה של הקבוצות השונות באוכלוסייה מגלה תובנה עמוקה יותר. בחברה הישראלית, לכידות חברתית היא נדירה ורבים הדיבורים על פילוגים פנימיים. במציאות כזאת מעניין לשאול מה באמת מלכד את העם ומקנה תחושה של ישראליות? על פי ניתוח הנתונים, הגורם הוא צבאי וביטחוני. כאשר מסתכלים על הקבוצות השונות ביותר – קרי, קבוצות הדת והזרמים הפוליטיים השונים, וכן גם קבוצות הגיל – הדבר שעליו מסכימים כולם כמעט ללא עוררין הוא אמון בצבא.

- גם בקרב הבוגרים אשר עברו את הירידה באמון במוסדות המדינה, חילונים, מסורתיים ודתיים כאחד נותנים אמון (או אמון מלא) בצבא בשיעור של 90% ומעלה. אפילו בקרב החרדים שלושה רבעים – רוב גדול וחזק – נותנים אמון בצבא.
- בקרב הזרמים אשר כה שונים ביחסם לסוגיות פוליטיות, שוב הצבא מאחד אותם כמעט באופן

7. לסקירת הנושא, ראו: William Mishler and Richard Rose, "Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies" *Journal of Politics* 59 (2) 1997, pp. 418-451.

מוחלט. גם אחרי ירידת האמון אצל המשיבים שאחרי שנות הצבא, האמון עדיין נמצא באזור ה-90%: 87%, 94% ו-91% עבור השמאל, המרכז והימין בהתאמה.

■ יש לציין כי בקרב המשיבים שלפני שנות השירות בצה"ל, התמיכה בצבא גבוהה עוד יותר בקרב כל תת-הקבוצות ובאופן כמעט שווה - שיעור המציינים את התשובה "אמון מלא" עומד על כ-60% ומעלה (אצל המבוגרים, השיעור נע סביב 43%).

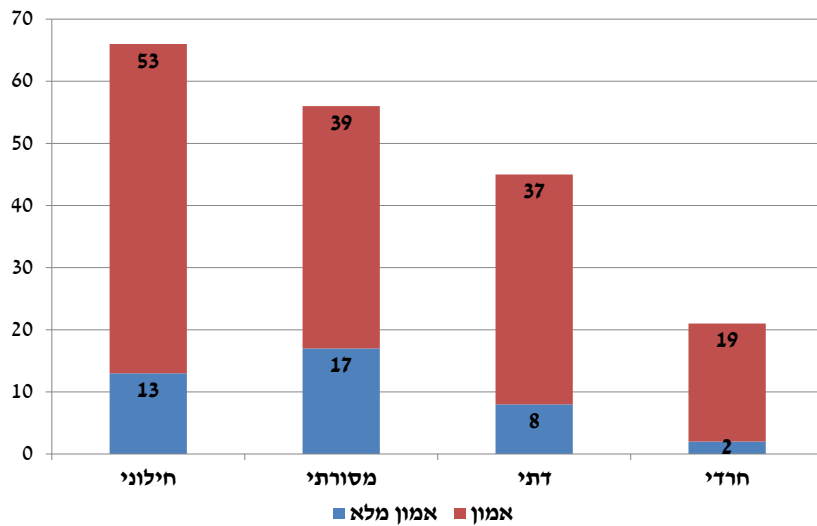
אמון במוסד הצבאי עומד בניגוד לרמת האמון במוסדות הקשורים לערכים הדמוקרטיים - די להזכיר את הנתונים שצוינו קודם, המראים שבקושי רבע עד שלישי מהאוכלוסייה של הצעירים נותנים אמון במפלגות או בכנסת (בהתאמה), אחרי נפילת האמון בגיל המבוגר יותר. עם זאת, התפלגות העמדות לפי דת וזרם אידיאולוגי מראה, שהמוסדות המייצגים ערכים דמוקרטיים פשוט משקפים את הפילוגים העמוקים בתפיסות העולם. דוגמה ברורה לכך היא העמדות לגבי מערכת המשפט, מוסד שדימויו טעון ושנוי במחלוקת גם בקרב המבוגרים בחברה הישראלית.⁸

■ בעוד 81% מהנוער החילוני (15-18) נותנים אמון במערכת המשפט בישראל, רק קצת יותר משליש (35%) מבני הנוער החרדים מביעים אותה רמת אמון. לאחר הירידה הכללית באמון בגיל המבוגר יותר, שיעור האמון בקרב החילונים יורד ל-15%, ב-65% בקרב החרדים, האמון יורד בשיעור דומה של 15%, ל-20% בלבד שנותנים אמון במערכת

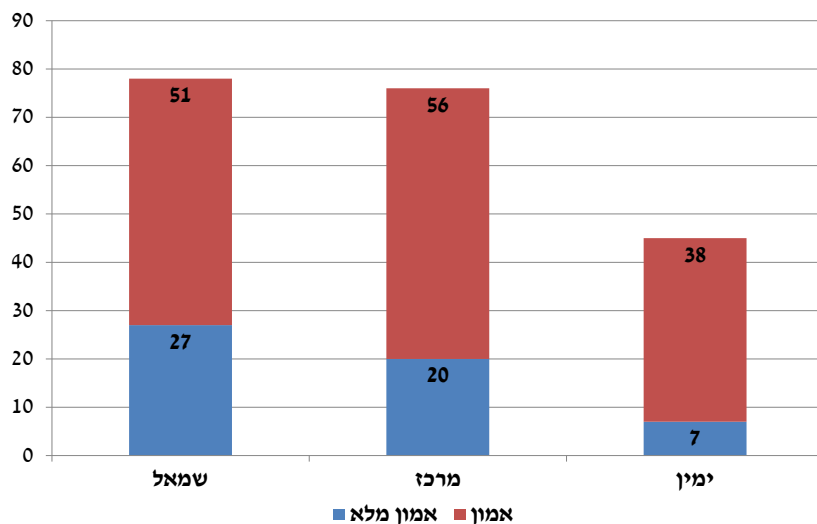
8. ראו את הירידה באמון לבתי המשפט בעשור האחרון, במדד הדמוקרטיה הישראלית, יחד עם סדרה של ערעורים לסמכות בית המשפט העליון בפרט, כולל אי-יישום פסקי דין, והתקפות אישיות על שופטים בשנים האחרונות.

המשפט בישראל.
 ■ כאמור, מגמות דומות מאוד משתקפות בזרמים הפוליטיים השונים: בעוד 78% מהשמאל (בקרב המבוגרים יותר) נותנים אמון במערכת המשפט, רק 45% מהצעירים הימניים עושים כך.

תרשים מספר 5: אמון במערכת המשפט לפי דת
 ("אמון" + "אמון גבוה", יהודים צעירים בני 21-24, באחוזים)

תרשים מספר 6: אמון במערכת המשפט לפי זרם פוליטי
 ("אמון" + "אמון גבוה", יהודים צעירים בני 21-24, באחוזים)

ניתן להבין את כוח המשיכה של ערכי הביטחון לעומת מוסדות אחרים. עבור צעירים ששואפים – אפילו כמהים – לבנות זהות, ולהזדהות עם מדינתם, ערך הביטחון מאחד את החברה יותר מכל מוסד או ערך אחר. יתר על כן, נראה שהמשיבים גם יודעים שזהו אקלים הדעות – כלומר, סביר להניח שהצעירים גם אווזים בערך הביטחון בעצמם, וגם מודעים לכך שרוב החברה מרגיש אותו הדבר, ושהזדהות עם מוסדות הביטחון מאחדת את הזהות הישראלית. זה מסביר את ההערצה כלפי ערך הביטחון והמוסד השומר עליו, אף שערך זה נוגד את ערך הדמוקרטיה כאשר מעמידים אותם זה מול זה. מגמה זאת גוברת לעומת שנים קודמות.

בהתחשב במסקנה שהביטחון חשוב יותר בפועל מאשר ערכי הדמוקרטיה, מובן הממצא כי אופן ניהול הדמוקרטיה פחות חשוב בעיני בני הנוער מאשר מנהיג אחד חזק. נראה שהדמות הכוחנית אשר יכולה לפעול ביד חזקה נראית מתאימה יותר לצורך שמירה על הביטחון לפני הכול. מתברר שחוקים ודיונים שהם הבסיס לתהליך הדמוקרטיה נתפסים כסוג של לוקסוס.

- כ-58%, כמעט בלי הבדל בין קבוצות הגיל, גורסים כי נכונה האמירה: "כמה מנהיגים חזקים היו יכולים לתקן את המצב במדינה טוב יותר מכל החוקים והדיבורים." למרות התפיסה כי עולי ברית המועצות תומכים במנהיג חזק יותר מוותיקים, הנתמכת על ידי הממצא לעיל שתמיכתם בערך הדמוקרטיה נמוכה יותר, הנתונים מצביעים על שיעור דומה מקרבם שעונים כך (56%).
- יותר ממחצית המשיבים החילונים חושבים שהאמירה נכונה (52%) והשיעור עולה יחד עם רמת הדתיות עד כמעט שלושה רבעים מהדתיים (דווקא החרדים עונים בשיעור דומה לחילונים במקרה הזה).
- אנשי השמאל הבוגרים מהווים את הקבוצה היחידה אשר בה פחות מחצי מסכימים עם האמירה: 44%, לעומת 59% של אנשי המרכז ו-61% אצל הימין.

המגמות מצביעות על כך שהערך "דמוקרטיה" חשוב בפני עצמו – אך שורשיו לא עמוקים. מתברר שחסרות הבנה ותמיכה אמיתית בערכים שמרכיבים את הדמוקרטיה, אל מול העליונות של הביטחון.

דמוקרטיה מול ביטחון

ובכן, כשבוחנים את כוחה של הדמוקרטיה אל מול הביטחון, התשובות חד־משמעיות. כאשר מעמידים את הדמוקרטיה מול צורכי הביטחון, שעומדים במרכז התודעה הישראלית – רואים את אחד השינויים הגדולים ביותר בין 2004 ל-2010. לפני שש שנים, בתשובה לשאלה האם מסכימים עם האמירה, "די באיום הקל ביותר לביטחון המדינה כדי להצדיק הגבלה רצינית על הדמוקרטיה" – רק שלישי הסכימו. בסקר הנוכחי, השאלה הייתה מעט שונה: "לפעמים העקרונות של הדמוקרטיה מתנגשים עם צורכי ביטחון המדינה. כאשר זה קורה, מה צריך לקבוע – צורכי

ביטחון המדינה או ערכי הדמוקרטיה?" שלושה רבעים מהמשיבים הסכימו עם צורכי הביטחון - כמעט ללא הבדל בין הצעירים והמבוגרים יותר. בקרב משיבים ממשפחות עולות חבר העמים, 80% בחרו בשיקולים הביטחוניים. נראה כי בעיני הנוער - על הדמוקרטיה ניתן לוותר במקרה הצורך.

לסיכום - מגמות אצל בני הנוער לגבי הדמוקרטיה

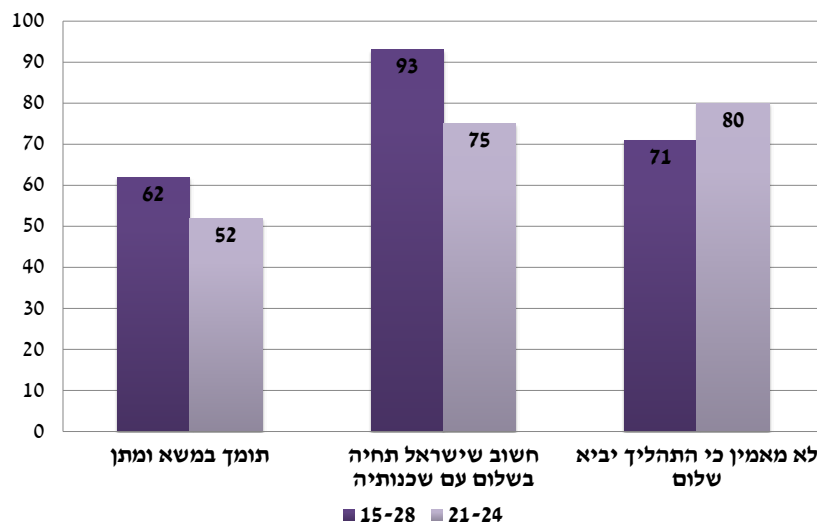
- אף שעל פני הדברים היא נחשבת לערך חשוב, היא לא מתחרה עם ערך הביטחון בקרב מרבית בני הנוער, וזה כנראה קשור לכך שערך הביטחון מאחד את החברה והוא עמוד השדרה של הזהות הישראלית בעיני הנוער.
- כתוצאה מכך, האמון במוסדות הציבור שאחראים לביטחון גבוה בהרבה מהאמון במוסדות שקשורים לערכים של דמוקרטיה, כמו הרשות המחוקקת או הרשות השופטת. כמו כן, הרוב סומכים על כוח ריכוזי אצל מנהיג יותר מאשר על חוקים ודיונים שמאפיינים דמוקרטיה.
- הפילוגים החברתיים בין דתיים לחילונים ובין ימין לשמאל - קבוצות חופפות - מראים כי המשמעות לא מתייחסת רק למדיניות מסוימת, ולא רק לאופי היהודי של המדינה או ליחסים עם הערבים. ההבדלים בין דתיים לחילונים בישראל כיום, וכמו כן, בין הימין לשמאל, הם עמוקים יותר: אין הסכמה על היסודות הדמוקרטיים שעליהם החברה אמורה להישען בדיונים על נושאי הליבה. המגמות ברורות למדי: ככל שבני הנוער דתיים יותר או ימניים יותר, כך הם פחות דוגלים ותומכים בערכי הדמוקרטיה.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני

בדומה לתמונה שמתבהרת בהקשר של דמוקרטיה, בני הנוער מגלים תמיכה בתהליך השלום, אם כי גם כאן התמיכה יורדת בגיל המבוגר יותר – אחרי הצבא, רק 52% תומכים בתהליך זה, לעומת 62% מהצעירים. מעניין כי מגמה הפוכה מתגלה בקרב הנוער הערבי – פחות מחצי (48%) תומכים בתהליך בגילים הצעירים יותר, בעוד הבוגרים מהם תומכים ברוב של 54%. כמו כן, עקרונית, הנוער היהודי מרגיש שחשוב מאוד שישראל תהיה מדינה שחיה בשלום עם שכנותיה: 93% מהנוער עונים כי מאפיין זה חשוב או חשוב מאוד – ושוב שיעור נמוך יותר בקרב הצעירים עונים כך: רק 75%.

אבל התמיכה מתמקדת ב"תהליך" – בשלום עצמו, קשה לבני הנוער להאמין. כמעט שבעה מכל עשרה מבני נוער לפני גיל הצבא לא מאמינים כי התהליך יביא לשלום – ורוב מוחלט של 80% מהבוגרים חושבים כך. גם כאן המגמה הפוכה אצל הערבים, שבאופן כללי יותר אופטימיים לפחות ברמה ההצהרתית: 55% מהנוער חושבים שהתהליך לא יצליח, ושיעור זה יורד במקצת ל-50% אצל המבוגרים. מובן שהמגמה דומה מאוד לתחושות בקרב ציבור המבוגרים בישראל ותחושות אלו שוררות כבר מאז השהיית התהליך המדיני של קמפ דייוויד ב-2001⁹

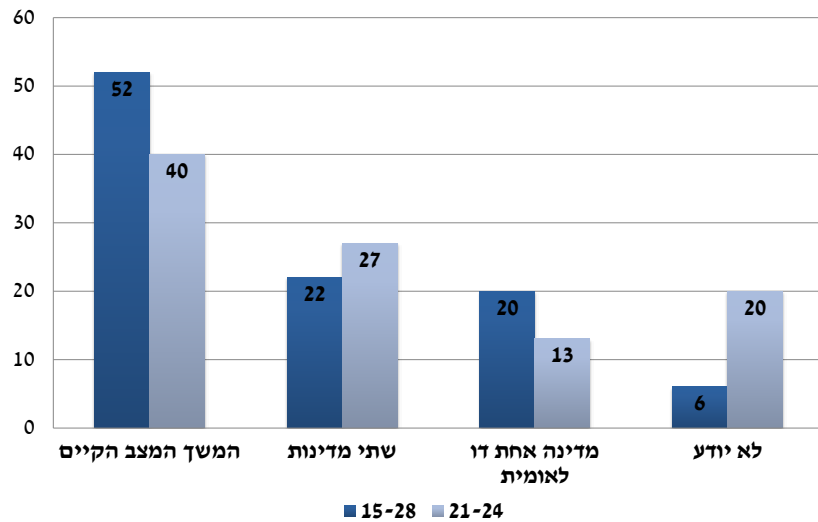
תרשים מספר 7: עמדות לגבי תהליך השלום (יהודים בלבד, באחוזים)

כשנשאלו, "האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת להסכם שלום המתבסס על הפתרון של 'שתי מדינות לשני עמים' גם אם הוא מחייב ויתורים משמעותיים מצד ישראל?" – הרוב הגורף של היהודים התנגד – כ-70% בשתי קבוצות הגיל (77% בקרב נוער יוצאי חבר העמים). הממצא מובן, בהתחשב בניסוח ששאל על ויתורים מהצד הישראלי ולא הזכיר ויתורים מהצד הפלסטיני. כצפוי, רוב הערבים מסכימים – כשלושה רבעים.

קיימות גם עמדות פרגמטיות. קצת יותר ממחצית מבני הנוער חושבים שאי אפשר להגיע להסכם ללא הפתרון של 'שתי מדינות לשני עמים'. באופן מפתיע, יותר מבוגרים חושבים שאי אפשר: 60%. נראה שהמשיבים הצעירים מקבלים את המציאות הזו למרות התנגדותם לווייתורים באופן כללי. תוצאות אחרות מאששות את ההשערה הזאת: כאשר המשיבים שמעו אפשרויות אחדות להמשך התהליך, למעלה ממחצית מבני הנוער בחרו להמשיך את המצב הקיים. שיעור זה יורד ל-40% אצל המבוגרים, אשר תומכים בפתרון של שתי מדינות במקום בשיעור של 27% לעומת 22% מהנוער.

**תרשים מספר 8: מה עדיף?
(יהודים בלבד, באחוזים)**

אבל לעומת האחדות שמתבהרת סביב נושא הביטחון, נושא הסכסוך חושף את הפילוגים העמוקים ביותר בחברה הישראלית. בדומה לשנים הקודמות, השוני הגדול ביותר בין קבוצות באוכלוסייה נמצא בעמדות לגבי הסכסוך ולא בנושאי פנים כמו גישות כלכליות וחברתיות. המשמעות של 'ימין', 'מרכז' ו'שמאל' מתגבשת בעיקר על הציר של הסכסוך, וכן גם ההבדלים הפוליטיים בין עוד קבוצות מפולגות (כגון דת).

■ שלושה רבעים מהחילונים תומכים בניהול משא ומתן עם הפלסטינים, לעומת 59% מהמסורתיים, אשר מובילים פער גדול של 30% מהדתיים והחרדים שתומכים בשיחות.

■ בקרב החילונים, רוב יחסי של 36% בוחר במימוש המדיניות של 'שתי מדינות לשני עמים', על פני 33% שמעדיף להמשיך את המצב הקיים. עבור

המסורתיים, הדתיים והחרדים כאחד, יותר מחצי - כ-55% מעדיפים להמשיך את המצב הקיים ורק מיעוט קטן (22%, 12%, ו-11% בהתאמה) בוחרים במימוש הפתרון של שתי מדינות.

■ לצורך השוואה, בנוגע לעמדות כלכליות, כמעט לא מתגלה שוני בין קבוצות דתיות. כאשר נשאלו האם רמת ההפרטה במדינה היא קטנה מדי, גדולה מדי, או כמו שצריך, כמעט חצי מכל בני הנוער עונים שההפרטה קורית ברמה מתאימה או פחות מדי - בהפרשים של אחוזים בודדים (47% עד ל-50% בין חילונים, מסורתיים, דתיים וחרדים). בין 17%-33% (החל מהחילונים, בירידה) חושבים שהמדינה מפריטה יותר מדי והשיעור שלא יודעים גבוה אצל כל הקבוצות אבל עולה עם רמת הדתיות.

■ אישוש להשערה שאין הרבה שוני בין קבוצות האוכלוסייה בנושאים כלכליים/ חברתיים עולה בקשר לזרמים הפוליטיים בקרב בני הנוער. כאשר נשאלו לגבי תהליך ההפרטה, אין כל הבדל בין הימין למרכז בכלל (ואין הבדלים בין שתי קבוצות הגיל שמעידים על דפוס מסוים). ההתפלגויות עבור התשובות (מעט מדי, יותר מדי, או הפרטה ברמה הראויה) היו דומות בין שתי הקבוצות, בין 21% ועד 30% לכל תשובה, גם בימין וגם בקרב משיבים מהמרכז. רק השמאל עונה בהתאם להגדרת עולם השמאל: 47%, רוב יחסי ברור, חושב שיש יותר מדי הפרטה.

■ בתשובה למשפט: "יש לתת לכוחות השוק לפעול עם מינימום של התערבות מהממשלה", קיים הבדל קל בין הימין והשמאל, בהדרגה: ניכר כי עדיין 40% מהשמאל מסכים - 48% מהמרכז, ו-53% מהימין - גם כאן ההבדלים אינם גדולים. שוב, בין בני הנוער והצעירים אין הבדלים שמראים דפוס או מגמות כלשהן לפי גיל.

■ כאשר נשאלו האם המדינה עושה מספיק כדי לעזור

לשכבות החלשות, גם ההבדלים הקלים נעלמים ואין כל שוני בין ימין ושמאל, דתיים וחילונים. כ-80% ויותר מכל הקבוצות כמעט חושבים שהמדינה לא עושה מספיק.

ניתן להסיק מכך שגם בקרב הנוער והצעירים הציר האידיאולוגי של 'ימין' ו'שמאל' בישראל מתבסס בעיקר על נושאים לאומיים ועמדות לגבי הסכסוך – וכן על עמדות לגבי ערכי הדמוקרטיה – ופחות על השקפת עולם חברתית-כלכלית.

סיכום

התובנות מראות מגמה אחת ידועה – הפילוגים העמוקים בין הקבוצות הדתיות בחברה היהודית בישראל. ההגדרות של 'ימין' ו'שמאל' בהרבה מקומות חופפות את הפילוגים בין משיבים בעלי רמות שונות של דתיות.

לאור ההיסטוריה ארוכת הטווח של הפילוגים בין חילונים לדתיים בקשר לעמדות פוליטיות, אין סיבה לחשוב שהמצב ישתנה בקרוב. כלומר, ככל ששיעורם של דתיים וחרדים בחברה הישראלית עולה, צפויה עלייה בעמדות שמוגדרות 'ימניות' – כלומר, פחות תמיכה בערכים דמוקרטיים ובתהליך השלום. עם זאת, אי אפשר לייחס את כל המגמות הימניות בקרב הנוער לעלייה במספרם של הדתיים.

התובנה המדאיגה כאן היא, שהמשמעות של השקפת עולם ימנית היא לא רק עמדות נציות ולאומניות יותר לגבי הסכסוך, ושכמעט אין משמעות כלכלית-חברתית. המשמעות הנוספת של המושג 'ימין', כפי שזו מתפרשת מתוצאות הסקרים, היא בעצם פחות תמיכה בדמוקרטיה ובערכים שעומדים בבסיסה.

האפשרות לשנות את השחיקה בתמיכה בערך הדמוקרטיה טמונה בהבנת מקור המגמה. קיימות שתי

אפשרויות: האחת, שמהותו של אורח חיים דתי או השקפת עולם של הדת היהודית סותרים את הדמוקרטיה. כלומר, עצם העובדה שאדם מאמין או 'שומר מצוות' יותר, גורם לו להיות פחות דמוקרטי. אפשרות שנייה היא, שהירידה באהדה לדמוקרטיה נובעת מעמדות אחרות שקשורות לדת, אך לא בהכרח הדת עצמה פוסלת את הדמוקרטיה. לדוגמה, ייתכן שהשקפת עולם דתית יותר קשורה באופן מובהק לעמדות לאומניות. ככל שקיימת תחושה כי הדמוקרטיה נותנת פתח לכוחות שמחלישים את הזהות הלאומית היהודית של המדינה, היא נחשבת לאיום.

על בסיס הגישה השנייה, הבעיה אינה שהיהדות פוסלת את הדמוקרטיה, אלא שהנוסחה של הציונות הקלאסית: "מדינה יהודית ודמוקרטית", אינה עובדת בפועל. במקום שילוב מנצח אשר דורש רק בקרה על המאזן של שני החלקים, המושגים נתפסים כנראה כעומדים בסתירה זה לזה. לכן אזרחי המדינה מרגישים שהם נאלצים לבחור ביניהם. עבור הדתיים, ערך היהדות הוא עליון – וגם עבור חלק מהחילונים אשר חובקים את הזהות הלאומית. ואם לא מוצאים אותה ביהדות הדתית, מחליפים אותה בביטחון – בכל מקרה, אחד מהם מכניע את ערכי הדמוקרטיה והשלום. המגמה השנייה המעניינת והחדשה, היא ההבדלים בין המשיבים הצעירים ביותר (15-18) – המכונים כאן "הנוער" – והמשיבים המבוגרים יותר (21-24, הנקראים כאן "צעירים"). הממצא כי הם בו בזמן יותר לאומנים, פחות דמוקרטים, ויותר נצים – אך גם פרגמטיים יותר בדברים מסוימים כמו הצורך להגיע לפתרון של שתי מדינות – מעידה על מגמה חדשה. הממצא מעלה שאלות רבות לגבי מקור השינוי:

■ האם יש אפשרות שבני הנוער ימשיכו בדרכם של הצעירים ויהפכו אף הם לימניים יותר מאשר היום?

■ אם כן, כתוצאה מאילו חוויות או ניסיון –

האם זה קשור לשירות צבאי או לידע מצטבר – או לצריכה רבה יותר של אקטואליה ובכלל, התחככות בחיים הפוליטיים בארץ כבעלי אחריות על פעולות כמו הצבעה, תשלום מסים, מגע אישי עם רשויות המדינה, וכדומה?

■ או שמא התופעה ייחודית לדור הזה של צעירים, שהגיעו לבגרותם בשנות השיא של האינתיפאדה השנייה והפיגועים הבלתי-נלאים שליוו את התקופה ההיא – אשר אולי העלו את רמת הציניות לגבי הסיכויים לשלום, ואת רמת הכעס כלפי כל איום על המדינה וזהותה?

תפיסות ועמדות חברתיות
ופוליטיות
של הצעירים
הערבים-פלסטינים¹⁰ בישראל
ד"ר תגריד יחיא-יונס

מבוא

מאמר זה מבוסס על סקר הצעירים בישראל שנערך בקיץ 2010 - האחרון מתוך סדרה של שלושה סקרים, שהראשון בהם נערך ב-1998 והשני ב-2004. כל הסקרים מתמקדים בתפיסות ובעמדות פוליטיות וחברתיות של הצעירים בישראל, יהודים וערבים, משתי קבוצות גיל: בני נוער בקטגוריית הגיל 15-18, וצעירים בוגרים בני 21-24 שנים. מדובר במדגם¹¹ מייצג של 1,613 משתתפים בכל סקר מתוכם 407 צעירים ערבים. הסקר בדק מכלול נושאים כלליים כמו מאפייני החברה החשובים בעיני ציבור הצעירים, היעדים הרצויים למדינה, אמון

10. סביר להניח שהשם שבחרתי לקטגוריה בכותרת יהיה שונה מהשמות שעמיתי משתמשים בהם בספר זה ובכלל, ושהרווח ביניהם במסד הישראלי הוא "ערביי ישראל". יתרה מזאת, בחלקים השונים של המאמר אצביע על אותה קטגוריה במוקד הדיון בשמות אחרים, "הערבים בישראל", "הערבים/הפלסטינים אזרחי ישראל", בהתאם להקשר הספציפי. על הפוליטיקה של שמות ראו רבינוביץ' (1993).

11. להרחבה על המדגם הכללי, אופן הדגימה ושאלות מתודולוגיות אחרות ראו פרק 2, "תוצאות סקר עמדות על זהותם החברתית-מדינית של בני נוער ישראלים", בספר זה.

במוסדות השלטון, תחושת שייכות ועמדות ביחס לאפשרויות של דו־קיום וקרבה חברתית בין יהודים לערבים. מאמר זה מתמקד בתפיסות ועמדות של הצעירים הערבים-פלסטינים. בין היתר הוא נוגע בעמדות הצעירים הערבים כלפי החברה הישראלית והעולם הערבי, הנכונות לקרבה חברתית עם היהודים אזרחי ישראל והאפשרות לדו־קיום בשלום. העמדה כלפי המשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית והפתרון המועדף על המרואיינ/ת הם שני נושאים שנבדקו בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בצד הממד הקולקטיבי פוליטי, המאמר בודק את תפיסותיהם ועמדותיהם של הצעירים הערבים לגבי נושאים אישיים שעיקרם המטרות שהם שואפים להגשים, תפיסתם את הסיכוי שלהם להגשמתן במסגרת המדינה, מידת האופטימיות ביחס לעתידם האישי, ותחושת האיום שלהם על הביטחון האישי.

המאמר עוקב אחר עמדות הצעירים בסוגיות שנבחנו ואחרי שינויים לאורך זמן, כפי שהם עולים מתוך סדרת הסקרים.¹²

שתי שאלות עומדות במרכז המאמר והן: מהן תפיסותיהם ועמדותיהם של הצעירים הערבים לגבי המדינה, החברה והסכסוך הישראלי-פלסטיני? כיצד לאור תפיסות ועמדות אלה הם תופסים את עתידם וביטחונם האישי במדינת ישראל?

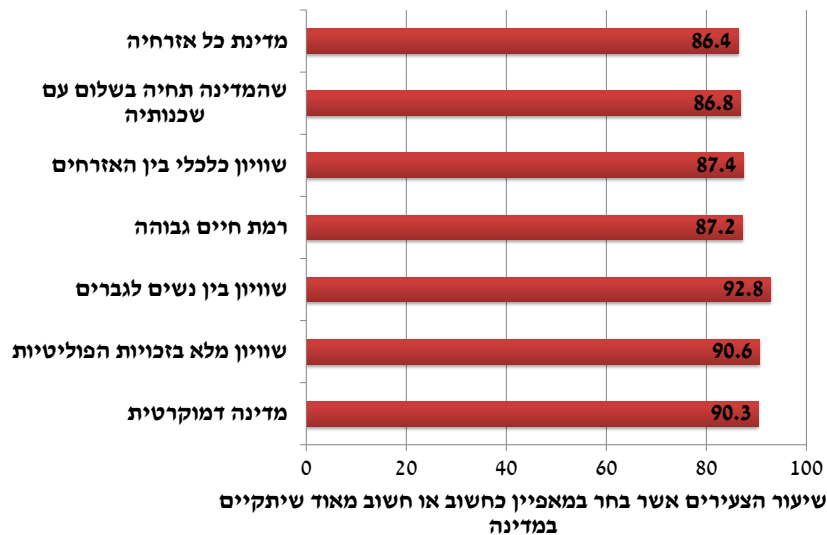
סביר לשער שתפיסותיהם ועמדותיהם של הצעירים הערבים לגבי המדינה והחברה הכללית יהיו מושפעים מהיותם מיעוט ילידי במדינת ישראל, ובקו המשך ניתן לשער כי תפיסות ועמדות אלה ישפיעו על תפיסתם את עתידם וסיכוייהם האישיים במדינה.

12. ברצוני להודות רבות ליסמין אלקלעי על העיבודים הסטטיסטיים של נתוני המחקר שעליהם מבוסס מאמר זה.

תפיסות ועמדות לגבי המדינה והחברה

מאפיינים ויעדים רצויים למדינה רוב גדול מאוד (90.3%) מהצעירים הערבים ייחס חשיבות לכך שהמדינה תהיה דמוקרטית, מתוכם (76.7%) אף רואים את מאפיין הדמוקרטיה כחשוב מאוד, מדובר באחוז הגבוה ביותר בקטגוריה המקבילה ביחס לשאר המאפיינים. רוב גדול הצביע גם על המאפיינים הנוספים ברשימה שהוצגה כחשובים להתקיים במדינה: שוויון מלא בזכויות הפוליטיות בין הקבוצות השונות (90.6%), שוויון בין נשים לגברים (92.8%), רמת חיים גבוהה (87.2%), שוויון כלכלי בין האזרחים (87.4%), שהמדינה תחיה בשלום עם שכנותיה (86.8%), ושתהיה מדינת כל אזרחיה¹³ (86.4%).

תרשים מספר 1: שיעור הצעירים הערבים אשר ציינו כחשוב או חשוב מאוד את המאפיין הרצוי למדינה, לפי מאפיין

בהשוואה בין שתי **קבוצות הלאום**, אמנם בדומה למתואר לעיל, רוב גדול מהצעירים היהודים ייחסו חשיבות למאפיינים האמורים, אולם עם זאת הבדל משמעותי נמצא בחשיבות הנמוכה שהם מייחסים לשוויון מלא בזכויות פוליטיות וחברתיות בין קבוצות שונות. לא רק שלרוב גדול יותר מהצעירים הערבים לעומת זה מהיהודים (90.6%, 81.6%, בהתאמה) חשוב שוויון מלא בזכויות פוליטיות בין הקבוצות השונות, אלא שמתוכם כשלושה רבעים אמרו שלהם זה אף חשוב מאוד, לעומת 42% בלבד מהיהודים.

כאשר העיקרון הדמוקרטי מתנגש עם צורכי ביטחון או עומד ביחס ליעילות של מנהיגים חזקים, נרשמה ירידה מסוימת בתמיכה בו, אולם הוא המשיך להוות ערך חשוב לגבי הצעירים הערבים. מרוב ניכר שבחרו במאפיין הדמוקרטי כחשוב להתקיים במדינה, האחוז עמד על שני שלישים במקרה של הצבתו מול צורכי הביטחון, לעומת כרבע בקרב היהודים. רק כמחצית מהצעירים הערבים, לעומת 60.5% מעמיתיהם היהודים, מסכימים עם הדעה כי "מנהיגים חזקים היו יכולים לתקן את המצב במדינה יותר טוב מכל החוקים והדיבורים." בהסתמך על האמור, צעירים ערבים מייחסים לערך הדמוקרטיה חשיבות רבה בעקביות. על **ציר הזמן** קיימת מגמה של עלייה נמשכת בהעדפת מנגנונים דמוקרטיים על מנהיגים חזקים, זה מתבטא בירידה באחוז מי שמסכימים עם הדעה כי מנהיגים חזקים יעילים יותר מאשר הליכים דמוקרטיים (69.3%, 63.3%, 52.9% לפי הסדר

הכרונולוגי). במקביל יש עלייה עקבית ותלולה בשיעורם של אלה מקרבם שלגמרי מתנגדים לדעה (9.3%, 21.7%, 33.8% לפי סדר השנים).

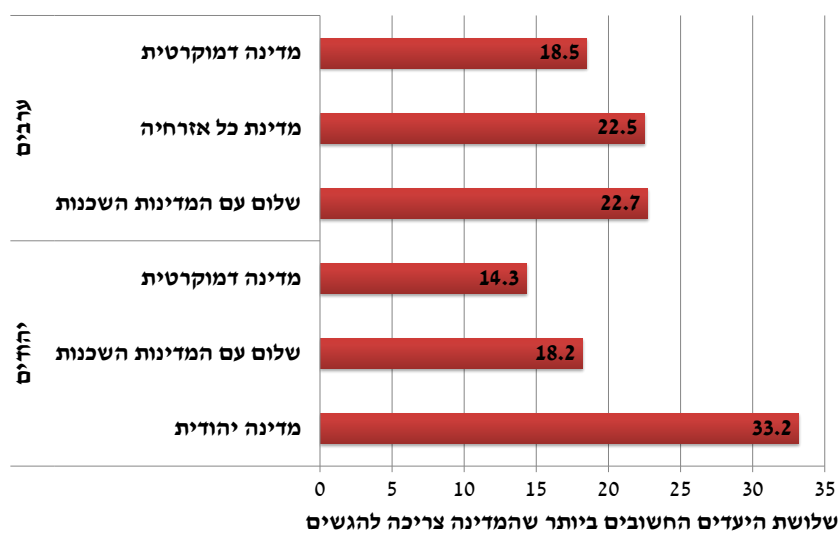
ערך הדמוקרטיה מקבל ביטוי גם מהיבט מגדרי. מעניין ומסב את תשומת הלב שיעור אלה שציינו כי שוויון בין גברים לנשים חשוב לדעתם. מדובר בשיעור הכי גבוה (92.8%) ביחס לשאר המאפיינים. חשיבות ממצא זה ראויה להדגשה בייחוד בחברה שנתפסת פטריארכלית, שמרנית ומסורתית. ייתכן כי דווקא על רקע מאפייניה אלה, ומכאן כמובן המציאות של אי-שוויון מגדרי, הצעירים שואפים לקיומו של מאפיין שאינו קיים. אולם, בין רמת ההצהרה לגבי הערך המופשט של שוויון מגדרי לבין רמת המחויבות לפרקטיקות בסיטואציות שונות סביר להניח שיימצא פער, נושא שהוא מעבר למטרות הסקר הנוכחי.¹⁴ נקודה נוספת שאעלה בהקשר זה, היא תפיסת השוויון המגדרי כנושא אפוליתי, לכאורה, ושאין למדינה נגיעה אליו, לפחות לא ישירה, בהשוואה לשוויון בזכויות הפוליטיות בין קבוצות שונות ושוויון כלכלי בין אזרחיה. אי לכך, אפשר לשער שעבור המשתתפים הערבים בסקר שוויון מגדרי היה תחום בטוח יותר לתבוע בו שוויון.

כאשר המשתתפים בסקר התבקשו לציין את היעד החשוב ביותר שהמדינה צריכה להגשים, הצעירים הערבים בחרו בשלושת המקומות הראשונים את היעדים הבאים לפי סדר השכיחות הבא: שלום עם המדינות השכנות (22.7%), שהמדינה תהיה מדינת כל אזרחיה (22.5%) ושתהיה מדינה דמוקרטית (18.5%). הגם שבמהלך השנים חלה ירידה בשכיחות הבחירה בשלום בין המדינה לשכנותיה (38.3%), 24.1%, 22.7% לפי סדר השנים), יעד זה עמד לאורך הזמן ובאופן עקבי במקום ראשון, מסיבות

¹⁴. עדות לפער המתואר אפשר למצוא במחקר שיזמה "עמותת נשים נגד אלימות" (ג'אנס, 2005).

מובנות לגבי האזרחים הערבים של ישראל. "מדינת כל אזרחיה" הופיע בשנת 2010 כיעד שני ובשכיחות קרובה מאוד ליעד הראשון (22.5%, 22.7% לפי הסדר), מה שמלמד, יש לשער, על חלחול שיח זה בציבור הצעירים הערבים. שוויון מלא בזכויות פוליטיות וחברתיות בין הקבוצות השונות במדינה אשר תפס מקום שלישי בשנת 1998, התקדם בסולם המטרות של המדינה למקום שני ב-2004, אך הוא יצא מרשימת שלושת היעדים החשובים בשנת 2010 (18.8%, 23.1%, 6.2% לפי סדר השנים).

תרשים מספר 2: שלושת היעדים החשובים ביותר שהמדינה צריכה להגשים, לפי קבוצת לאום

לעומתם, הצעירים היהודים דירגו בשלושת המקומות הראשונים את יעדי המדינה הבאים לפי הסדר: מדינה יהודית (33.2%), שלום בין המדינה לשכנותיה (18.2%) ומדינה דמוקרטית (14.3%). ראוי לשים לב לא רק להבדלים בין הצעירים משתי קבוצות הלאום,

ולא רק לסדר היעדים, אלא גם להבדלים בשכיחות הבחירה של היעדים האמורים. לאורך שנים, מגמה של ירידה חלה לגבי חשיבות המאפיין של מדינה דמוקרטית בקרב הצעירים היהודים, הן מבחינת שכיחות הבחירה במאפיין (26.1%, 17.0%, 14.3% לפי סדר השנים) והן מבחינת מיקומו בין מטרות המדינה הרצויות, שכן הוא ירד ממקום ראשון בסולם בשנת 1998, לשני בשנת 2004 ולשלישי בשנת 2010, וזאת לטובת מגמה של עלייה עקבית בחשיבות של היעד "מדינה יהודית", ובשכיחות הבחירה בו בין השנים 2004, 2010 (26.3%, 33.2%, בהתאמה).

היותם מיעוט לאומי במדינה אתנוקרטית (Yiftachel,1999) ובמצב הטוב בדמוקרטיה אתנית (Samoocha,1990), הופך את ערך הדמוקרטיה וצורות השוויון השונות במדינה לחיוניים ביותר עבור אזרחיה הערבים של ישראל, שכן הדבר מאפשר להם להיאבק על זכויות פוליטיות ואזרחיות מול קבוצת הרוב השלטת והמדינה.

הבדלים משמעותיים באשר למאפייניה ולמטרותיה הרצויים של המדינה נמצאו בין קבוצות הגיל. לצעירים הבוגרים חשובים יותר מלבני נוער מדינה דמוקרטית, רמת חיים גבוהה ושוויון כלכלי. אולם כשנשאלו על הגורם המכריע לדעתם במקרה של התנגשות, בני הנוער העדיפו ערכי דמוקרטיה על צורכי ביטחון. באופן תואם הם פחות הסכימו עם הדעה שמנהיגים חזקים יעילים יותר מהליכים דמוקרטיים.

הדיון באופי המדינה ובצביונה הוא בבסיס מגמות של לאומנות והקצנה בציבור היהודי ומשליך על חידוד השאלה לגבי מעמדם של האזרחים הערבים-הפלסטינים בתוכה. הממצאים לפנינו מהווים עדות לחלחול השיח על אופייה של המדינה, ושבו המיעוט הערבי לוקח חלק פעיל בדיון כפי שזה מתבטא למשל במסמכי החזון, 2007, ומשליך על

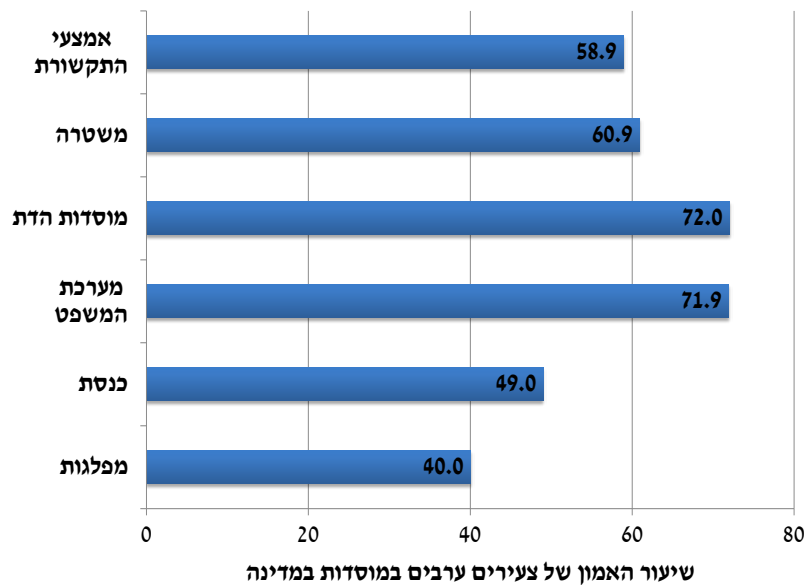
ממצאי הסקר הנוכחי.
אינדיקטורים נוספים לחשיבות הדמוקרטיה אפשר
למצוא במידת האמון שיש לצעירים הערבים במוסדות
המדינה השונים.

אמון במוסדות השלטון
הסקר בדק את האמון שיש למרואיינים בשמונה
מוסדות המדינה השונים. תמונת המצב שמתקבלת היא
דואלית ולעתים מורכבת. חלקם של מוסדות אלה
מתקשרים באופן ישיר למשטר דמוקרטי, בראש
וראשונה המפלגות והכנסת, ומכאן שהם פרמטרים
נוספים לבדיקת תפיסת הדמוקרטיה במדינה. לצעירים
הערבים אמון נמוך במפלגות ובכנסת (40%, 49%,
בהתאמה), המפלגות אף נמצאות במקום האחרון
מבחינת רמת האמון שהן זוכות לו בציבור זה, מה
שמבטא סדק לאמון שלהם בדמוקרטיה של המדינה.
בשונה מכך, מערכת המשפט זוכה לאמון גבוה
(71.9%) כמעט כמו זה שהם רוחשים למוסדות הדת
(72%). חשוב לציין שמוסדות הדת קיבלו את שיעור
האמון הכי גבוה, גם בקטגוריה של אמון מלא –
שליש. האוטונומיה, לכאורה, שהמדינה מעניקה
למוסדות הדת, ההמשכיות שמוסדות הדת סימלו אחרי
1948, והזדהות האנשים איתם, עומדות מאחורי רמת
האמון הגבוהה יחסית בהם. מערכת המשפט זוכה
לאמון גבוה של ציבור בני ה-15-24 הערבים גם
לאורך זמן (82.1%, 71.1%, 71.9% - לפי סדר
השנים). היא איבדה הכי פחות אמון בין 1998
ל-2004, כפי שניתן לראות, וזכתה לאמון מלא
בשיעור הכי גבוה, אחרי מוסדות הדת, לאורך השנים
(36.5%, 25.9%, 27% - לפי הסדר).
60.9% ו-58.9% מאמינים, בהתאמה, במשטרה
ובאמצעי התקשורת בישראל. יותר מכל מוסדות
המדינה, הצבא לא זוכה באמון של הצעירים הערבים,
ול-39.5% מתוכם אין אמון כלל בצבא, האחוז הגבוה

בהשוואה לקטגוריה המתאימה בהתייחס לכל אחד מהמוסדות.

הבדלים משמעותיים לגבי האמון במוסדות השלטון במדינה נמצאו בין קבוצות ה**לאום** השונות. ההבדל הבולט ביותר נמצא לגבי הצבא, אשר זוכה באמון כמעט של כלל הצעירים היהודים (92.1%), ובאמון מלא של 57.9% מקרבם. אמון המרואיינים הערבים גבוה יותר מזה של היהודים במערכת המשפט, במוסדות הדת, באמצעי התקשורת, בכנסת ובמפלגות, וההפך נכון ככל שמדובר בצבא, כאמור, במשטרה ובהסתדרות. עם זאת, למעט בצבא, שכיחות הערבים בקטגוריה של "אמון מלא" נמצאה גבוהה יותר בכל המוסדות.

תרשים מספר 3: מידת האמון של צעירים ערבים במוסדות המדינה, לפי המוסדות השונים

על ציר הזמן אפשר להבחין בשינויים משמעותיים

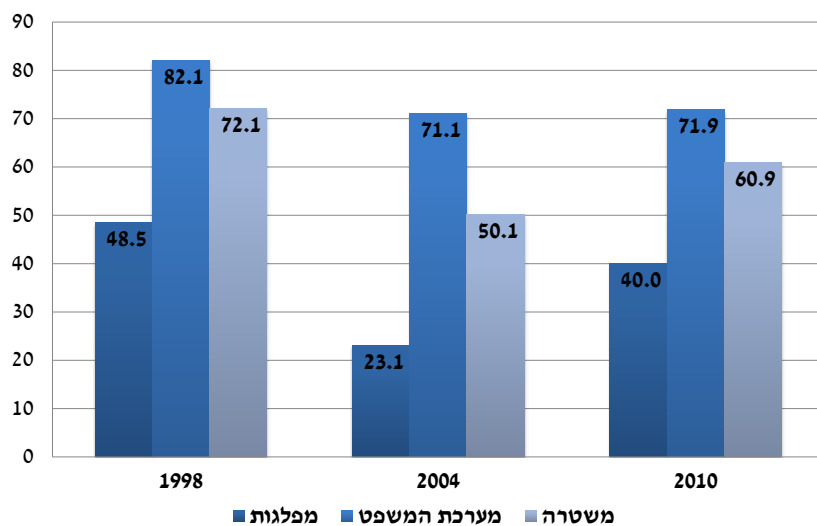
באמון הצעירים הערבים במוסדות המדינה. ירידה משמעותית באמון בין שתי נקודות הזמן הראשונות, כמובן בצל אירועי אוקטובר 2000, ושוב עלייה באמון אולם במידה שלא החזירה את המצב לקדמותו, כלומר לרמת האמון בנקודת ההשוואה הראשונה – 1998. כך האמון במשטרה ירד מרוב של 72.1% בשנת 1998 ל-50.1% ב-2004, ועלה ל-60.9% ב-2010.

ממצאים אלה אפשר להבין, חלקית לפחות, במסגרת דפוס ההתנהגות השכיח של מיעוט מופלה במדינה שבין שני המרכיבים של הגדרתה העצמית, "יהודית ודמוקרטית" מקיימים אי-הלימה אינהרנטית, מתח במצב הטוב. מיעוט מופלה במדינה שמתיימרת להיות דמוקרטית, תולה תקוותו ברשויות החוק, ובסופו של תהליך – במערכת המשפט. מערכת זו מספקת עד כה, למיעוט הערבי-פלסטיני, כתובת שבה הוא נאחז כמנגנון להגנה על זכויות ולהשגת מטרות אחרות. חרף הדרכים שהכנסת והממשלה מוצאות, בייחוד לאחרונה, כדי לעקוף את בית הדין הגבוה לצדק, פסקי דין מפורסמים בעתירות אליו בשמם של אזרחים ערבים משמשים דוגמה לכך (לדוגמה 'פסק דין קעדאן', בעניין זכות המגורים ביישוב קהילתי). מערכת המשפט מספקת אפשרות של מאבק חוקי למען זכויות, כראוי לדרך שבה אזרחים מצופים לנקוט. אמצעי התקשורת נתפסים ואמורים להיות מקצועיים ואובייקטיביים, ומכאן נטיית הרוב להביע בהם אמון. באופן סותר אך משלים, ייתכן שפשוט המצב בהקשר הנדון משקף את יכולת הקבוצה השלטת ההגמונית לגרום לחלק מקבוצת המוכפפים לפתח בה אמון.

חוסר האמון בצבא הוא תמונת ראי של המצב בציבור הצעירים היהודים, ובכלל, היכן שהצבא הוא מוקד של קונסנזוס בחברה היהודית. יש לזכור ש"סקר הנוער, 2010" נערך כשנה בערך לאחר סיום מבצע 'עופרת יצוקה' בעזה. הצעירים, כמו שאר הציבור הרחב בארץ

ובעולם, התוודעו לתמונות הקשות של הרג והרס של בני עמם בעזה. הם עדים לפרקטיקות השגרה של הכיבוש: מחסומים, סגרים ועוד, ולסבל שזה גורם לבני עמם. יתר על כן, מרחק זמן של שלוש שנים ממלחמת לבנון השנייה, בקיץ 2006, לא הספיק להשכיח מהם את חווייתם, בייחוד אלה בצפון, שהופקרו בעורף כאשר מקלטים, שאר צורכי היערכות ויחס כמתחייב מהמצב לא היו בנמצא ביישובים שלהם כמו ביישובים השכנים של עמיתיהם היהודים.

תרשים מספר 4: התפתחות לאורך זמן של האמון במוסדות נבחרים במדינה, לפי שנת סקר

נוסף על כך, הבדלים משמעותיים קיימים בין קבוצות הגיל באשר לעמדותיהם כלפי מוסדות המדינה. הצעירים הבוגרים מגלים פחות אמון מבני הנוער במוסדות הדת (64%, 76% בהתאמה), במשטרה (55%, 74% בהתאמה), במפלגות (40%, 49% בהתאמה) ובהסתדרות (37%, 43% בהתאמה). לקרוב למחצית הצעירים הבוגרים אין אמון כלל במפלגות לעומת רבע מהנוער, ובמוסדות הדת ל-19.7% ו-9.5%

בהתאמה. גם עוצמת האמון שלהם במוסדות אלה נמוכה, לדוגמה אמון מלא במוסדות הדת נמצא אצל 29% מהם לעומת 37.3% מבני הנוער.

הבדלים אלה הם תוצר של אפקט הגיל והניסיון, שכן אפשר לשער שבקטגוריית הצעירים הבוגרים כבר התחככו רבים מהם עם המוסדות לעיל והתוודעו לחוויות שגרמו לשיעור האמון בהם לרדת. הדברים אמורים ביחס למוסדות הדת ולאמצעי התקשורת, אך ביתר שאת ביחס למשטרה. יש לזכור שעשור קודם, באוקטובר 2000, חוו הצעירים מקטגוריית הגיל 21-24 (כיום) הריגת שלושה-עשר מבני גילם על ידי כוחות המשטרה, לכאורה. תיקי החקירה שנפתחו נגד החשודים נסגרו בהמלצת היועץ המשפטי דאז ומעולם לא הוגש כתב אשום נגדם. מאז, מספר כפול של צעירים ערבים אזרחי המדינה נהרגו בידי המשטרה ועל ידי כוחות ביטחון אחרים בנסיבות שונות.

באשר לכנסת, חוסר האמון מקורו בכך שהמיעוט הערבי בישראל רואה בכנסת את המקום האחראי לחקיקת חוקים מפלים ואף גזעניים נגדם. סדרה של חוקים כאלה, שחלקם עברו חקיקה מלאה וחלקם האחר עומד בשלבי קריאה שונים, הנם פרי עמלה של הכנסת בשנים האחרונות. חלקם של חוקים אלה אף רלוונטי במיוחד לצעירים כמו חוק האזרחות, שפוגע בזכותם הבסיסית לבחור בן/בת זוג פלסטיני מעבר ל"קו הירוק"; וחוק נאמנות תמורת אזרחות שמכוון בעיקר לבני/בנות זוג פוטנציאליים כאלה. יתרה מזאת, האפקט השלילי, אפשר לשער, של הצפייה במליאה בעתות דיונים, ובייחוד בנושאים הקשורים לסכסוך הישראלי-פלסטיני ובנושאים אחרים הקשורים למיעוט הערבי בתוכה, תורם גם הוא לירידה באמון של הערבים בכנסת.

בשל היותן מוסד חשוב במשטר דמוקרטי אתעכב כאן על עמדותיהם של הצעירים הערבים כלפי המפלגות. מבין כל המוסדות שהוזכרו, האמון הכי נמוך שלהם,

וזאת בדומה לעמיתיהם היהודים, היה במפלגות. הערה מקדימה בנושא זה היא כי הסקר לא הגדיר ספציפית את המפלגות: ציוניות, ערביות או משותפת לא-ציונית (חד"ש), ועל כן יש להניח שהמציב האמור מתאר את תפיסת המפלגות מכל הסוגים המוזכרים. מצב חוסר האמון במפלגות נמצא עקבי לאורך זמן, עם ירידה והתאוששות על ציר הזמן (48.5%, 23.1%, 40%, בסדר הכרונולוגי). ההסברים שאפשר להעלות למצב זה מתחילים, מצד אחד, מהתערערות המעמד שביססו לעצמן מפלגות השלטון בקרב הציבור הערבי מאז קום המדינה; הלאומנות וההקצנה של מפלגות ימין חדשות וישנות; התערערות המעמד של מפלגת השמאל הציונית 'מרצ' בציבור הערבי; ונוסף על כך המיאוס של הציבור בשחיתות המזוהה עמן; ומצד אחר, חוסר התבססות המפלגות הערביות בציבור הערבי הרחב, והתנהלותן הכללית. בחלק הבא אתמקד בעמדות ובתפיסות הצעירים לגבי סוגיות הקשורות לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני

כהערת פתיחה לחלק זה אציין שלא זו בלבד שתפיסות ועמדות הצעירים הערבים-פלסטינים במדינת ישראל, כמו של היהודים, מתעצבות על רקע הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אלא שהסכסוך מהווה מוקד מהותי של תפיסותיהם ועמדותיהם. הסקר בדק את עמדות הצעירים כלפי סוגיות אחדות הקשורות בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

אי-השלמה/השלמה עם קיומה של מדינת ישראל

כשהתבקשו הצעירים להביע את עמדתם לגבי הדעה: "רוב הערבים לא השלימו עם קיומה של מדינת ישראל והיו משמידים אותה אילו יכלו", פחות ממחצית (45.3%) הצעירים הערבים הסכימו לדעה לעומת כשני שלישים מהצעירים היהודים. מתוכם רק 16.1%

"בהחלט מסכימים" ושיעור דומה "בהחלט מתנגדים" לדעה, לעומת 40.9%, 60.8% מהיהודים בקטגוריות התשובה המקבילות.

ההבדלים בין שתי קטגוריות הלאום בעניין זה הם משמעותיים, אולם לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין קבוצות הגיל והמגדר. בהשוואה ל-2004 (השאלה לא נכללה בסקר של 1998) חלה עלייה בשיעור המסכימים עם הדעה (מ-34.1% ל-45.3%), לעומת ירידה קטנה בשיעור אלה מתוכם שבהחלט מסכימים (16.7%, 16.1%).

משא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית

כמחצית (52.7%) הצעירים הערבים תומכים במשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית, לעומת 59.2% מהיהודים. בעניין זה קיימים שינויים משמעותיים לאורך הזמן. שיעור המאמינים במשא ומתן עלה לעומת זה שהיה ב-2004 (25.6%), וכן עוצמת האמונה (12.8%, 29.4%, לפי הסדר הכרונולוגי של השנים). יש לציין שעל ציר הזמן אין שינויים בקרב היהודים.

פתרון מועדף

בעוד רוב של 54.6% מהצעירים הערבים מעדיפים 'פתרון של שתי מדינות' לשני עמים, רוב של 52.9% מעמיתיהם היהודים מעדיפים את המצב הקיים. ההעדפה השנייה של הצעירים הערבים היא לפתרון של מדינה דו-לאומית עם שכיחות של 29.8%, פתרון זה נבחר על ידי 19.0% מהצעירים בקבוצת הלאום האחרת, ובמקום שני ובשכיחות של 28.1% נמצא אצלם הפתרון של 'שתי מדינות לשני עמים'.

מרי אזרחי

רוב המרואיינים הערבים מתנגדים למרי אזרחי, אלים או לא-אלים (66.8% ו-58%, בהתאמה), במקרה שמדיניות הממשלה בענייני שלום פוגעת באינטרסים

של המיעוט הערבי. הבדלים משמעותיים היו בינם לבין קבוצת הצעירים היהודים בעניין זה, שכן אצל אלה האחרונים אחוזי הלא-מצדיקים מרי אזרחי אלים או לא-אלים (סרבנות לפינוי יישובים, סרבנות לשירות בשטחים הכבושים, ועוד) בהקשר של שלום גבוהים יותר (74.2%, 66.7%, בהתאמה). יש לציין שלא נמצאו הבדלים מגדריים או הבדלים בין קבוצות הגיל בנושא העמדות על מרי אזרחי. שינויים משמעותיים התרחשו על ציר הזמן הנדון. כך, שיעור מי שסבורים כי אסור לנקוט מרי אזרחי לא-אלים ירד בין שנת 1998 לשנת 2004 (71.5%, 53.6%, בהתאמה) ושוב רשם עלייה קטנה ב-2010 (57.7%). כמו כן, ירידה משמעותית בשיעור מי שחושבים שאסור לנקוט מרי אזרחי אלים נרשמה בין שתי נקודות הזמן 2004 ל-2010 (84.7%, 65.6%, לפי הסדר).

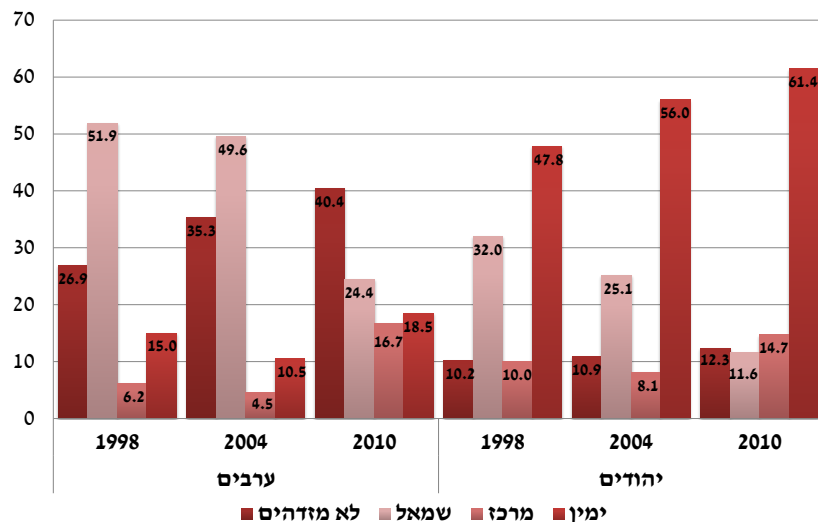
הזדהות פוליטית

באשר להזדהות פוליטית, יותר מכל ממצא אחר בלט הממצא שמבין כל האפשרויות שניתנו למשתתפים בסקר, שיעורם של הצעירים הערבים שאינם מזדהים פוליטית היה השיעור הגבוה (40.4%), לעומת כעשירית בקטגוריה המקבילה במגזר היהודי; רבע מזהים עצמם בשמאל לעומת כעשירית מקבוצת הלאום האחר. רב הצעירים היהודים (61.4%) מזדהים עם הימין כאשר השכיחות בקטגוריה המקבילה אצל הערבים היא 18.5%.

ההבדלים בין קבוצות הלאום בהזדהות פוליטית הם מובהקים, אולם הם אינם משמעותיים בין קבוצות הגיל והמגדר. מפרספקטיבה של תריסר שנים, שינויים משמעותיים חלו בנטייתם הפוליטית של הצעירים בישראל. קיימת מגמת ירידה בשיעור המזדהים עם השמאל בשתי קבוצות הלאום. ממצאית שמזדהים עם השמאל בשנת 1998, שיעור הצעירים

הערבים עמד על כרבע (51.9%, 49.6%, 24.4%, לפי סדר השנים), ומשליש לערך בקרב עמיתיהם היהודים (שיעור ירד לכעשירית (32%, 25.1%, 11.6%, לפי השנים). ההפרש בין השיעורים האמורים התחלק בין שאר האפשרויות, כך שנכון לשנת 2010, קיימת עלייה בשכיחות אצל שתי הקבוצות. אצל הערבים חלה ירידה במזדהים עם הימין, ושוב עלייה כדלקמן (15%, 10.5%, 18.5%, לפי סדר השנים), לעומת עלייה נמשכת לאורך השנים בקרב הצעירים היהודים (47.8%, 56%, 61.4%); עלייה הדרגתית מתמשכת חלה גם על שיעור הלא-מזדהים מקרב הערבים (26.9%, 35.3%, 40.4%), בעוד במקום המקביל על המפה הפוליטית, העלייה בקבוצה השנייה הייתה מתונה הרבה יותר והיא נותרה בסביבות העשירית (10.2%, 10.9%, 12.3%). במרכז, פני הדברים בציבור הצעירים הערבים הם כדלהלן: 6.2%, 4.5%, 16.7%, לפי סדר השנים, לעומת 10%, 8.1%, 14.7% בציבור הצעירים היהודים.

תרשים מספר 5: הזדהות פוליטית (ימין מרכז, שמאל ולא מזדהים), לפי קבוצת לאום ושנה

החשש מהזדהות פוליטית, ועוד יותר במסגרת ריאיון, כולל ריאיון טלפוני, הוא הסבר סביר ביותר ככל שמדובר במיעוט שמופעלים עליו מנגנוני פיקוח ושליטה מאז קום המדינה, ובייחוד בכל הקשור לפעילות פוליטית וזהות מפלגתית (ר' לוסטיק, 1985) וביתר שאת לאחרונה. כתוצאה מכך ובאופן משלים, סוציאליזציה פוליטית במובנה הממוסד והמוֹכָּנה, פעילות מפלגתית ופוליטית סדורה, אינה שכיחה בדרך כלל בחלקים רבים של המיעוט הערבי. הדברים אמורים שבעתים לאור העובדה ששתי המסגרות, המשפחה ומערכת החינוך, שאמורות לשמש לצעירים סוכני חֶבְרוֹת פוליטיים, אינן ממלאות את התפקיד הזה באופן שמאפשר לצעירים בשלבים מוקדמים בחייהם את עצם החשיפה לתכנים הרלוונטיים, למגוון הדעות ולבסוף להזדהות פוליטית. הזדהות עם השמאל היא דפוס נוסף שמאפיין מיעוטים, שתכליתה לשנות את הסטטוס־קוֹ הסוציו־פוליטי ולהיטיב את מצבם. מכאן גם שהשיעור השני בגודלו, כרבע, אצל הצעירים הערבים, מזדהה עם השמאל, נתון שהוא נמוך מהמצופה בגלל הדברים האמורים לעיל וכאינדיקטור לפעילות המוגברת אם כי המצומצמת, כמפורט במקום אחר במאמר הזה, של מפלגות ערביות בעשור האחרון, ובייחוד בקרב קהל יעד מסוים והוא הצעירים. יתר על כן, קיים בסיס הגיוני לסברה כי "הזדהות" ערבים עם מפלגות ציוניות, ימניות בפרט, אינו מבוסס על הזדהות אידיאולוגית־רעיונית אלא על אינטרסים פרטיקולריים צרים, שאינם זוכים ללגיטימציה כחלק מדיון עקרוני על יחסי הגומלין בין האזרחים הערבים למפלגות. סוגיית ההזדהות הפוליטית מצריכה מחקר שיטתי ומעמיק יותר.

למרות החשיבות שצעירים ערבים מייחסים לדמוקרטיה, כפי שעולה מהתמונה המצטיירת מהסקר, הם מדווחים על תחושת שייכות נמוכה לחברה בישראל, כפי שאפרט בחלק הבא.

מעורבות בחברה הישראלית

תחושת שייכות

תחושת השייכות של הצעירים הערבים נמוכה הן לחברה הישראלית והן לעם הערבי: רק כמחציתם מרגישים במידה כלשהי חלק מהחברה הישראלית לעומת רוב מכריע (87.2%) מהיהודים, אולם רק (18.6%) מהם מרגישים זאת במידה רבה לעומת כמחצית (51.9%) מהיהודים בקטגוריה המתאימה. באופן דומה, רק כמחציתם מרגישים שייכות לאומה הערבית כאשר שלישי מרגישים זאת במידה רבה.

ההקשר ההיסטורי שבעטיו נוצר המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל כמו גם מעמדו הבעייתי במדינה, יכולים לזרות אור על התחושות המדוּוּחות. הפיכתם של הערבים מרוב למיעוט בטריטוריה שעליה קמה המדינה באופן דרסטי וטרגי מבחינתם (בן-לילה, גירוש, הברחה, עקירה, פליטות, הריסת כפרים וריקון ערים, התפוררות המבנה החברתי, קריסת התשתית הכלכלית, קטיעת ההמשכיות התרבותית והפוליטית, ועוד) במדינה שהשולטים בה הם זרים, היחס החשדני והמפלה העקבי של שלטונות המדינה כלפיהם, ניתוקם הממושך מהעם הערבי בכלל, כל אלה ממשיכים להטיל את צלם על תחושת השייכות שלהם. על רקע זה, מצד אחד, הסכסוך העקוב מדם והמתמשך בין המדינה שבה הפכו לאזרחים לבין העם שאליו הם שייכים, ומצד אחר, מדיניות ההדרה הממסדית ומנגנוני ההזרה (יחיאיונס, 2006) המופעלת כלפי המיעוט הערבי בישראל, ובעשור האחרון אף הדה-לגיטימציה, מוציאים את הערבים אל מחוץ לגבולות הקולקטיב הישראלי מעצם הגדרתם של

גבולות אלה כחופפים את הרב היהודי (קימרלינג, 2004; קמפ, 1999), ואי לכך תחושת השייכות הנמוכה המדווחת. מצב זה תואר בספרות המקצועית כ"שוליות כפולה" (Al-Haj, 1993).

פער מגדרי נרשם בסוגיה זאת. שיעור הנערים והגברים שמרגישים שייכים לחברה הישראלית גבוה מזה של נערות ונשים (23.3%, 14.0%, בהתאמה), כנראה בגלל התערות גבוהה יותר עם החברה הישראלית בשל צורכי תעסוקה, סידורים, בילוי ואחרים, שכן יותר גברים פונים לחיפוש הזדמנויות תעסוקה בשוק העבודה הישראלי מאשר נשים, בין שאלה בעלי השכלה גבוהה ובין שהם כוח עבודה לא-מקצועי (Lewin-Epstein & Semyonov, 1994; Khattab, 2003). כהסבר משלים, נשים נתפסות כנושאות הזהות והתרבות של קבוצתן וכשומרות הסף שלה (Yuval-Davis, 1998).

היעדר תחושות שייכות לחברה הישראלית מקבל ביטוי בשני פרמטרים עיקריים נוספים שנבדקו בסקר: שירות בצבא ופעילות בארגון התנדבותי.

שירות בצבא

מיעוט מזערי של כעשרה אחוז מכלל הצעירים הערבים בישראל שירתו, משרתים או מתכוונים לשרת בצבא או בשירות לאומי, לעומת כשני שלישים (65.1%) מהצעירים היהודים. מתוכם אחוז זעום ביותר (0.7%) שירתו או משרתים שירות לאומי; (1.4%) מהנשים; לעומת 14.1% בקרב הצעירים היהודים. הניסיון של הממסד להטיל על הצעירים הערבים-הפלסטינים בישראל שירות לאומי או אזרחי¹⁵

15. אף על פי ששני המושגים, 'לאומי' ו'אזרחי', בהקשר הזה משמשים כחלופיים, אין הם נתפסים על ידי הערבים נרדפים ברמה הסימבולית והעקרונית, מכאן שהשימוש בשם התואר 'אזרחי' בהקשר הזה הוא ניסיון להסוות את הוויכוח על

עורר מאז 2007 דיון ער בחברה זאת. הדיון בשירות לאומי מתקשר לשיח הכללי על חובות-זכויות אזרחיות. הממסד הישראלי מציג שירות לאומי/אזרחי כ"התנדבות", אך כאקוויוולנט לשירות צבאי שהוא בגדר חובה, מבחינת היותו תנאי לקבלת הטבות וזכאויות. הדעה הדומיננטית באוכלוסייה הערבית, ובייחוד בהנהגה, לא מקבלת את החיבור הנעשה בין חובות וזכויות שוויוניות, שהרי ניסיונם של הדרוזים והבדווים ששירתו בצבא הישראלי מוכיח אחרת (Kanaaneh, 2005). יתרה מזאת, ביקורת חזקה מופנית להפקדת השירות האמור בידי גוף ממשלתי ולכוונות "האמיתיות" שעומדות מאחורי עצם החלתו ודרך ניהולו. לפי הטענה המרכזית בביקורת, הממסד מתעלם משאלות נוקבות של זהות בהקשר של החלת כל שירות מקביל לשירות הצבאי על הערבים-הפלסטינים. אדרבה, זהו כלי לעיוות זהותם של הצעירים, מנגנון חדש של פרויקט ישן: הישראליזציה, וכינון הערבי-ישראלי (להרחבה ראו רבינוביץ', 1993; כהן, 2006). רשויות המדינה עושות זאת תוך ניצול מצוקתם הכלכלית של הערבים, שלהם חלק הארי של ייצוג בשכבות העוני. האחוז הזעום ביותר של אלה ששירתו או משרתים שירות לאומי לא עולה בקנה אחד עם ממצאים מסקרים אחרים בנושא, לדוגמה הסקר שערך סמוחה (2008) בסתיו 2007, ולפיו רוב גדול של 65.0%-78.2% תומכים בשירות לאומי. ההבדלים בממצאים ניתנים להסבר באמצעות כמה סיבות משלימות שאפשר להעלות כאן: המדגם בסקר שערך סמוחה (שם) מייצג את כלל הציבור הערבי, לרבות כמובן קטגוריות של בוגרים יותר; ההטיה שאפיינה את הסקר שלו, אשר הדגיש את אופיו ההתנדבותי של השירות הלאומי, כאשר התנדבות נתפסת כערך עליון בכלל ובחברה במוקד הדיון בפרט; אספקת מידע

ה'לאומי' ו/או להיחלץ ממנו, ו'לעדן' את שיווקו מצד המדינה.

שמדגיש את ההטבות ל'מתנדב/ת'; והסתרת אופיו של השירות הלאומי כמנגנון של ישראל יזציה (שם). האחוזה הזעום בסקר הנוכחי לא מתיישב גם עם הערכות ודיווחים מגמתיים שמטרתם לשווק את השירות הלאומי בקרב הערבים.

בהינתן העובדה שהצבא הוא מוסד שמייצר חלק מרכזי ואינהרנטי מתחושת השייכות לחברה הישראלית (לוסטטיק, 1985; הורוביץ וליסק, 1990), לא בתקופת השירות בלבד אלא מעבר לה, בוודאי אין האזרחים הערבים שותפים לתחושה זאת, כפי שמראים הממצאים בחלק הקודם.

פעילות התנדבותית במסגרת ארגון אזרחי

כרבע (22.7%) מהצעירים הערבים פעילים בהווה בארגון התנדבותי, וכרבע (21.2%) מהיהודים; עשירית (10.8%) היו פעילים בעבר לעומת (17.5%) באוכלוסייה היהודית. יש להביא בחשבון צורות אחרות מקובלות של התנדבות שנעשות במסגרות משפחתיות וקהילתיות שלא דווקא מוגדרות כארגוני התנדבות. נוסף לזאת, למרות צמיחת החברה האזרחית מאז שנות ה-90 של המאה העשרים, אין ארגונים אלה נגישים בכל כפר ויישוב ערבי, מה שמסביר את ההבדל בין שתי קבוצות הגיל לטובת הצעירים הבוגרים (30%, 36%, בהתאמה), שהמעבר לעיר מנגיש עבורם יותר ארגונים מהסוג העומד במוקד הדיון, ובין נערים משתי קבוצות הלאום לטובת המגזר היהודי (30%, 38%, בהתאמה). המעבר של הצעירים לעיר, בעיקר לצורכי לימודים, מאפשר גישה לארגונים ולמסגרות התנדבות שלא הכירו במקומות מגוריהם. מחקרים קודמים, בארץ ובעולם, מראים כי צעירים מגלים מעורבות חברתית ופוליטית יותר מכל פלח אחר באוכלוסייה, ובייחוד בתקופה הסטודנטית (אל-חאג', 1996).

בין הנכונות לפעילות התנדבותית בארגון אזרחי

בתוך החברה שלהם לבין שירות לאומי/אזרחי, שמוצג על ידי הממסד כהתנדבותי, מסתמן פער גדול. חלקו של פער זה אפשר להסביר על ידי טענות ההתנגדות של הערבים שהצגתי לעיל. ניתן להסיק מכך כי הנכונות של הצעירים הערבים-הפלסטינים אזרחי ישראל לתרום לחברה ולהתנדב למענה היא גבוהה יותר בנסיבות, במסגרות ובאופנים שאינם מנכיחים את ההתנגשות בין תפיסתם את זהותם הלאומית לבין זהותם האזרחית.

בחלק הבא אציג את עיקרי הממצאים באשר לתפיסות ולעמדות שלהם בנושא הדו-קיום הישראלי-ערבי.

דו-קיום ישראלי-ערבי

הדו-קיום של ערבים ויהודים בישראל נבדק בסקר באמצעות שלושה היבטים והם: עצם האמונה בדו-קיום, רגשות המרואינים כלפי הלאום השני והנכונות שלהם לקרבה חברתית על פני כמה אינדקטורים. התוצאות מראות כי רוב הערבים מאמינים בדו-קיום ונכונים לקרבה חברתית עם קבוצת הלאום האחרת. אמונתם חזקה יותר, ונכונותם גבוהה יותר בכל אחד מהאינדקטורים האלה מאשר של עמיתיהם היהודים, כאשר הנכונות הכי גבוהה היא בלהיות חבר/ה ליהודי/ה אזרחי ישראל, והכי נמוכה היא בלקבל משפחה יהודית לגור בשכונה. גם מבחינת רגשות, הערבים דיווחו על רגשות חיוביים יותר לעומת היהודים שציינו יותר רגשות שליליים כלפי הערבים אזרחי המדינה.

בחלקים הבאים אפרט בנושאים אלה.

אמונה בדו-קיום

שלושה רבעים (75%) מהצעירים הערבים מאמינים בדו-קיום בין ערבים ליהודים בישראל, לעומת כמחצית (48.6%) מעמיתיהם היהודים. יתרה מזאת, בין קבוצות הלאום קיים הבדל משמעותי בעוצמת

אמונתם בדוקיזם, בעוד הערבים מתפלגים באופן כמעט שווה בין קטגוריות התשובה "די מאמין" ו"מאמין בהחלט" (37.1% 37.9%, בהתאמה), ורק ל-13.4% מהיהודים יש אמונה חזקה בדוקיזם. הבדל משמעותי נוסף בין שתי קבוצות הלאום בעניין זה מתייחס לעמדות קבוצות הגיל. באוכלוסייה היהודית כמחצית (53%) מהנוער ו-42% מהצעירים הבוגרים מאמינים בדוקיזם, ואילו בקבוצת הלאום השני לא נמצא הבדל בין קבוצות הגיל.

רגשות כלפי הלאום האחר

הצעירים נשאלו על הרגשות שלהם כלפי הלאום האחר. האפשרויות שהופיעו בשאלה היו: פחד, שנאה, קרבה, אהדה ואין רגשות. לרוב הצעירים הערבים (58%) אין רגשות חיוביים או שליליים כלפי היהודים; הרגשות החיוביים של אהדה וקרבה היו במקום שני בשכיחותם, והם מדווחים על ידי כרבע מהם; לקצת יותר מעשירית (12.8%) יש רגש של שנאה. גם אצל הצעירים היהודים יש רוב, אם כי קטן יותר (51%), שאינם חשים כל רגש כלפי בני הלאום האחר; אבל בקרבם בלט רגש השנאה והוא דווח על ידי למעלה מרבע מהם (27.9%).

פערים משמעותיים בעניין הרגשות קיימים על בסיס מגדרי. יותר נשים מגברים מדווחות על היעדר רגשות כלפי היהודים (62.7%, 51.3%, בהתאמה). אצל שני המגדרים הרגש החזק יותר הוא קרבה (15.7% מהנשים, 13.2% מהגברים), אולם רגש השנאה נמצא בשכיחות קרובה מאוד אצל נשים וחזק יותר מאשר הוא אצל גברים (15.2%, 10.8%, בהתאמה). הסבר יבוא בהמשך הפרק.

נכונות לקרבה חברתית ליהודים

הצעירים הערבים מגלים נכונות גבוהה לקרבה חברתית עם עמיתיהם היהודים בישראל. בראש סולם

האינדיקטורים של הקרבה מוצבת הנכונות לחברות, ובתחתית הסולם הנכונות למגורים של משפחה יהודית בשכונה. רוב גדול של 80.6% מוכנים שיהיה להם חבר/ה יהודי/יה אזור/ית ישראל בן/ת גילם, מתוכם כמחצית בטוחים שכן; 72.7% מוכנים להזמין/ה לביתם; 67.5% מוכנים להיענות להזמנה לבקר בבית של יהודי/יה; ועדיין רוב – אולם בשיעור קטן של 57.3% – מוכנים שמשפחה יהודית תגור בשכונתם. למעט בעניין המגורים, שלגביו מבין ארבע האפשרויות השכיחות הגדולה (32.2%) הייתה בקטגוריה "בטוח שלא [מוכן]", בכל האינדיקטורים של קרבה חברתית, השכיחות הגבוהה הייתה בקטגוריית התשובה "בטוח שכן".

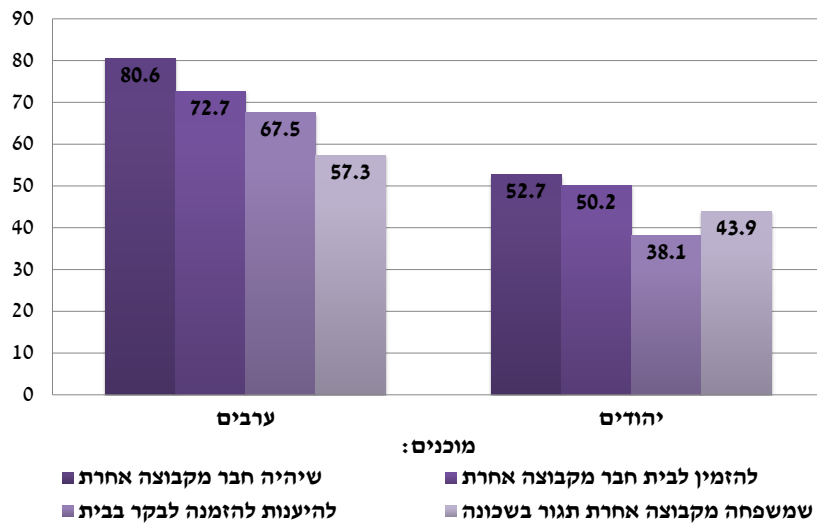
לעומת זאת, הצעירים היהודים היו הרבה פחות מוכנים לקרבה חברתית עם הלאום האחר, ובייחוד בלבקר אצלו/ה (38.1%) ובעניין המגורים של משפחה ערבית בשכונה (43.9%). גילוי הנכונות הכי גבוהה מצדם היה בעניין החברות ובעניין הזמנת חבר/ה לביתם (52.7%, 50.2%, בהתאמה), וגם זאת רק אצל כמחציתם. יתר על כן, השכיחות הכי גבוהה שלהם הייתה בקטגוריה של "בטוח שלא" בהשוואה לאפשרויות הרלוונטיות האחרות, ובניגוד לערבים שכאמור בכל האינדיקטורים, למעט בעניין המגורים, שכיחותם הייתה בקטגוריה הנגדית של "בטוח שכן".

בחלק זה קיים **פער מגדרי** לגבי אינדיקטור אחד בלבד, והוא הנכונות לבקר בבית של חברה יהודייה. נשים גילו משמעותית פחות נכונות לבקר בבית של חברה יהודייה, כמו כן חלקן של הבטוחות שכן יבקרו הוא שלישי לעומת מחצית הגברים בקטגוריה המתאימה.

הבדלים משמעותיים יותר נרשמו בין **קבוצות הגיל**. 54% מבני הנוער ו-61% מהבוגרים הצעירים הערבים מוכנים שמשפחה יהודית תגור בשכונתם, בעוד שהשיעור הכי גבוה (80%, 81%, בהתאמה) היה

בנכונות שיהיה להם חבר/ה יהודי/יה בן/ת גילם. שלושה רבעים מהם היו מוכנים להזמין יהודי/יה אזור/ית ישראל לביתם, בהשוואה למחצית מהיהודים, ללא הבדל בין שתי קבוצות הגיל בשתי קבוצות הלאום. רוב של 64% מהנוער ושל 71% מהבוגרים הערבים מוכנים להיענות בחיוב להזמנה של חבר/ה יהודי/יה לביתו/ה. דווקא בפרמטר זה ירד שיעור הנכונות בקרב היהודים משתי קבוצות הגיל לשיעור הכי נמוך בהשוואה לשאר הפרמטרים, 35% מהנוער ו-29% מהבוגרים.

תרשים מספר 6: נכונות לקרבה חברתית עם קב' הלאום האחרת, לפי פרמטרים וקבוצת לאום

הממצאים האלה עולים בקנה אחד עם דפוס שעולה ממחקרים דומים, שנעשו בארץ ובעולם בין קבוצות רוב לקבוצות מיעוט (מוסטפא ועראר, 2009), שלפיו קבוצות מיעוט מגלות יותר נכונות לקבלה חברתית של קבוצות רוב מאשר ההפך, כלומר יותר מאשר קבוצות רוב מקבלות קבוצות מיעוט.

ההבדלים הכלליים בין קבוצות הלאום בנוגע לנכונות לקרבה יכולים להיות ביטוי לעליונות בני/ות קבוצת הרוב ביחס לבני/ות קבוצת המיעוט, לחשש ולפחד מפניהם פשוט בשל הדעות הסטריאוטיפיות אודותיהם. במקרה הנוכחי, הממצאים יכולים להיות מוסברים לאור הסרגציה בין שתי האוכלוסיות ביישובים, במגורים, במערכת החינוך, ועוד, כאשר הזדמנויות המפגש ביניהם מועטות ומצטמצמות, אם בכלל, לענפי עבודה מוגדרים ולמוסדות ההשכלה הגבוהה בתקופה הסטודנטילית. יתרה מזאת, הדימוי השלילי של הערבי/יה, לרבות אזרח/ית ישראל, בתרבות ובציבור הישראלי, עד לכדי תפיסתו/ה כאויב/ת או עד להעברתו/ה דמוניזציה, מסביר את החשש מלהגיע למתחמו/ה, לעיר, לעיירה, לכפר ובוודאי לביתו/ה הפרטי. זאת אפשר להבין טוב יותר לאור הקונטקסט הכללי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שעל הרקע שלו מתעצבות הדעות, העמדות והתפיסות של הערבים הפלסטינים והיהודים אזרחי ישראל.

המקרה הספציפי של המיעוט בידינו משליך על עמדות ותפיסות נוספות, הן של אותו מיעוט והן של קבוצת הרוב. בחלק הבא אתיחס לנושא המחלוקת שמסכנות את החברה בישראל.

מחלוקת שמסכנות את החברה בישראל

אחד המאפיינים של החברה הישראלית, שנדון תדיר ובאופן עקבי בספרות המקצועית, הוא היותה חברה מרובת שסעים.¹⁶ חמשת השסעים העיקריים בחברה זו הוצגו למשתתפי הסקר לדירוג על פי רמת הסכנה שהם מהווים על החברה הישראלית.

הצעירים משתי קבוצות הלאום סימנו את המחלוקת בין אזרחים יהודים לערבים כמחלוקת המסכנת

¹⁶. לקריאה נרחבת על נושא השסעים בחברה הישראלית ראו: יער, 2003; הורוביץ וליסק, 1990.

ביותר את החברה, בשכיחות של 44.7% אצל הערבים, לעומת 41.9% אצל היהודים. אצל הצעירים הערבים, במקום שני אך בשכיחות הרבה יותר נמוכה (16.2%) נמצאת המחלוקת בין אזרחים ערבים תומכים ומתנגדים להשתלבות בישראל. אחריה ובהפרש קטן (14.7%) המחלוקת בין ימניים לאנשי השמאל, בין עשירים לעניים (11.8%), ואחרונה בין חילונים לדתיים עם (0.5%) בלבד, לעומת (23.3%) במגזר היהודי ודירוג במקום שני.

תמימות דעים נמצאה בין קבוצות הגיל משתי קבוצות הלאום לגבי השסע הלאומי כמסכן ביותר את החברה הישראלית. כמחצית מבני הנוער הערבים ומאלה היהודים (48%, 47%, בהתאמה), ו-44% ו-37% מהצעירים הבוגרים, בהתאמה, ציינו זאת. מקום שני אצל בני הנוער הערבי תפסה המחלוקת בין תומכים למתנגדי ההשתלבות בחברה הישראלית (17%); אצל קבוצת הבוגרים הצעירים מחלוקת זאת דורגה במקום שלישי 15%, ואילו במקום שני (16%), עם הפרש זניח ביותר, דורג השסע הפוליטי-אידיאולוגי בין ימניים לאנשי השמאל, שתפס לדעת הנוער מקום שלישי (14%).

המחלוקת הלאומית בין יהודים לערבים אזרחי המדינה המשיכה לתפוס את המקום הראשון לגבי הצעירים הערבים לאורך שלוש נקודות הזמן, בשכיחות גבוהה, אם כי עם שיעור משתנה כדלקמן (באחוזים - 62.9%, 67.6%, 44.7% - לפי סדר השנים). אצל הצעירים היהודים השסע הדתי/חילוני תפס מקום ראשון בשנת 1998 עם שיעור של 44.2%, והחליף את מקומו עם השסע הלאומי, שהיה במקום השני באותה שנה, בשתי נקודות הזמן האחרות 2004 ו-2010 (45.9%, 41.9%, בהתאמה).

ממצאים אלה תואמים את מגמות השינוי שמתחוללות בחברה בישראל זה עשור. לפי שינויים אלה נרשמת מגמה של לאומנות במערכת הפוליטית ובציבור

היהודי, מה שמיקם את השסע בין אזרחים יהודים לערבים בראש סולם השסעים שמסכנים את החברה בישראל. יתר על כן, באופן עקבי אפשר להבחין ששני השסעים, האידיאולוגי-פוליטי והחילוני-דתי, ממשיכים להיות בין שלושת השסעים המסוכנים לאורך זמן.

תפיסות בנוגע לסוגיות אישיות

על רקע הדעות והתפיסות של הצעירים הערבים את המדינה והחברה הישראלית ואת מיקומם בה, מעניין להכיר את תפיסותיהם באשר לשאלות אישיות. מהן המטרות שחשוב להם להגשים? ומהו, לדעתם, הסיכוי שלהם להגשים את שאיפותיהם בישראל? מהי מידת האופטימיות/הפסימיות שלהם בנוגע לעתידם האישי? האם הם חשים איום על הביטחון האישי שלהם?

מטרות אישיות

כללית, הצעירים הערבים דירגו במקום ראשון בחשיבותו את המטרה להקים משפחה מאושרת. (40.6%) מתוכם בחרו במטרה זאת. השכלה גבוהה תופסת מקום שני במדרג החשיבות עם 34.7% אשר ציינו שהם שואפים להגשימה. מקום שלישי, בהפרש גדול מקודמתה ובשיעור של 12.3% תופסת לדידם ההצלחה הכלכלית. חברים טובים הם מטרה רביעית בעיניהם ובה בחרו 9.1% מתוכם, בעוד שאיפה לתרום למדינה או לחברה נדחקה אצלם למקום חמישי ואחרון ברשימת המטרות, עם (3.2%) בלבד.

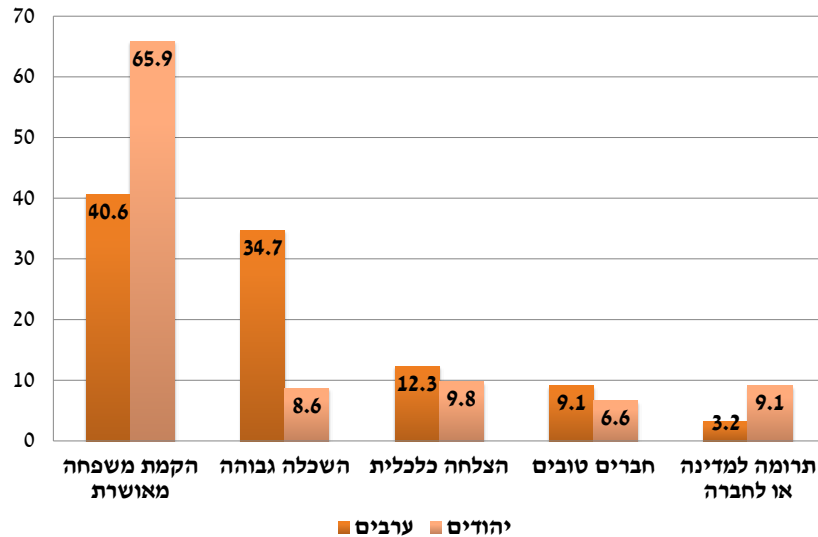
תוצאות הסקר מראות הבדלים משמעותיים בשאיפותיהם של המשתתפים הן על בסיס לאומי, הן על בסיס גילי והן על בסיס מגדרי. השוואה בין שתי קבוצות הלאום, יהודים וערבים,

מראה הבדלים בולטים בסדר חשיבות המטרות בכלל ובריכוז בקטגוריות בפרט, כלומר בשיעור הבחירה בכל אחת מהן. כך כשני שלישים (65.9%), ריכוז משמעותי בקטגוריה, מהיהודים ציינו שהמטרה הראשונה החשובה שהם שואפים להגשים היא להקים משפחה מאושרת. שאר הנסקרים מתפזרים בין שאר המטרות האפשריות (לפירוט ראו פרק 3 "עמדות פוליטיות וחברתיות של הנוער הישראלי: מגמות לאורך זמן", ופרק 4 "בני הנוער בישראל – לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי").

בין קבוצות **הגיל** קיימים הבדלים משמעותיים ביחס למטרות שהנשאלים שואפים להגשים. כמחצית (48%) בני הנוער הערבים שואפים לרכוש השכלה גבוהה כמטרה הכי חשובה להגשמה, בעוד שהקמת משפחה מאושרת תופסת מקום שני בחשיבותה לגביהם ובה בחרו 28%. סדר הפוך בין שתי המטרות הללו נמצא לגבי קבוצת הבוגרים הצעירים, שעבור קצת למעלה ממחציתם (54%), להקים משפחה מאושרת היא המטרה הראשונה בחשיבותה, ובמקום שני בחשיבותה ההשכלה הגבוהה, ובה בחרו 21% מתוכם. הסבר יבוא בהמשך הפרק.

הממצאים מראים הבדל משמעותי בנוגע לשאיפות הנסקרים הערבים גם על בסיס מגדרי. נערות ונשים שואפות באופן משמעותי יותר מנערים וגברים לרכוש השכלה גבוהה כמטרה ראשונה בחייהן (41.6%, 27.3% בהתאמה). הריכוז השני של נשים נמצא בשאיפה להקים משפחה (38.8%), לעומת (43.3%) מהגברים שציינו זאת. הגם ששני המגדרים דירגו את שאר המטרות באופן דומה, ראוי לציין כי שיעור כמעט כפול של גברים (15.5%) מזה של נשים (8.6%) ציינו הצלחה כלכלית כמטרה שלישית בעיניהם.

תרשים מספר 7: מטרות אישיות של צעירים, לפי קבוצת לאום

ייחוס חשיבות גבוהה להשכלה הגבוהה, כמטרה בקרב הערבים בישראל, אפשר להסביר באמצעות דפוס מאפיין של קבוצות מיעוטיות. הספרות המקצועית מצביעה על נטייה בקרב בני מיעוטים לרכוש השכלה גבוהה כמנגנון התמודדות עם מיקומם בחברה מפלה (אל-חאג', 1996; מוסטפא, 2006; Lewin-Epstein and Semyonov, 1994). לפי דפוס זה השכלה גבוהה היא משאב חיוני לכניסה לשוק העבודה, לקביעת המצב הכלכלי - הכנסה - ולהקניית יוקרה חברתית. השכלה גבוהה מהווה עבורם מסלול עיקרי למוביליות חברתית. דפוס זה מקבל משנה חשיבות במקרה של הערבים במדינת ישראל, למול המציאות של השינויים מרחיקי הלכת בדפוס הכלכלה שלהם: מחברה אגררית לפרולטריון בשוק העבודה הישראלי, כאשר תהליך הפרולטריוזציה היה תוצר של הפקעת אדמות פרטיות, שהיוו בעבר מקור לתעסוקה ולהכנסה ואף הסבו יוקרה חברתית לאלו המחזיקים בבעלות עליהן; קריסת החקלאות הערבית המסורתית, חוסר פיתוח חקלאות מודרנית תחתיה והיעדר תיעוש

היישובים הערביים, נוסף על כך שבשני העשורים האחרונים הוחלף כוח העבודה המקומי בכוח עבודה זר, כל אלה לא משאירים בהישג יד לאזרחים הערבים מקורות חלופיים מספיקים של עבודה, הכנסה ויוקרה חברתית. אף יותר מזה, ההעדפה של המועמדים הערבים למוסדות השכלה גבוהה, אוניברסיטאות ומכללות פרטיות, ללימוד מקצועות אקדמיים חופשיים (רפואה, עריכת דין, ראיית חשבון, הנדסה) היא לרוב אמצעי להבטיח אוטונומיה תעסוקתית וכלכלית ביחס למוסדות המדינה (אל-חאג', 1996).

הממצא הספציפי שלפיו כמחצית מהנוער וחמישית מהבוגרים הצעירים הערבים מציבים השכלה גבוהה כמטרה ראשונה להגשמה, הופך את הדיון בשיעורם דה-פקטו באוניברסיטאות בארץ למתבקש. הפער בין נתון זה לבין שיעור הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות בישראל הוא גדול. לדוגמה, לפי הלמ"ס בשנת הלימודים 2007-2008, שיעור הערבים שהתקבלו לתואר ראשון והתחילו ללמוד הוא 11.8%, שיעורם בכל התארים עמד על 9.8%. מחקרים מצביעים על החסמים בפני מועמדים ערבים בכניסה לאוניברסיטאות כשהחסם הראשי הוא הבחינה הפסיכומטרית בשל ההטיה התרבותית המאפיינת אותה; והשיטות הפדגוגיות השכיחות במערכת החינוך הערבית לעומת זו העברית, ושבגינן הבחינה הפסיכומטרית והלימודים הגבוהים מהווים המשך ישיר למה שהתנסה בו התלמיד/ה היהודי/יה, אך הם אינם כאלה בעבור עמיתו/עמיתתה הערבי/יה. יתר על כן, המצב הכלכלי הממוצע במשפחות הערביות אינו מאפשר למעוניינים גישה שווה לתעשיית הפסיכומטרי באמצעות הצטרפות לקורסי הכנה לבחינה. הריאיון האישי לפקולטות ולחוגים יוקרתיים ו/או כאלה שאליהם יש ביקוש רב, אינו מיטיב עם סיכויי המועמדים הערבים מטעמים של אופי המפגש הראשון

עם מייצגי המוסד האקדמי, השפה שבה הוא מתנהל, שאלת מיומנות הצגת העצמי, והיעדר סוציאליזציה מקדימה למקצוע המועדף על המועמד/ת; בשנים האחרונות הגבלת הקבלה במקצועות שיש אליהם ביקוש לבני 20-21, עוררה ביקורת רבה בקרב המיעוט הערבי, שרואה בה חסם נוסף שמפלה נגדם. כתוצאה מכל אלה, צעירים ערבים פנו לחו"ל – בעיקר למדינות הגוש הסובייטי לשעבר – לזכות בהשכלה גבוהה החל משנות ה-50 של המאה העשרים. לשם הם ממשיכים לפנות גם היום נוסף על פנייתם לגרמניה, לאיטליה ולירדן (אבו-עסבה, 2007; יחיאי-יונס, 2002; עראר וחאג' יחיאי, 2009). חלקם האחר, שנתיים-שלוש לאחר סיום התיכון וללא מסגרת המשך, פשוט נוטשים את השאיפה הנדונה מכל וכול.

ההבדלים בין קבוצות **הגיל** בקביעת המטרה הראשונה נעוצים בעיקר בשלב החיים שבו הם נמצאים. סדר השגת המטרות של הפרט בכלל וכפי שהוא נהוג בחברה הערבית בפרט מוסכם וברור למדי על פי שלבי החיים: רכישת לימודים, הקמת משפחה, הצלחה כלכלית... בהתאם לכך זה אך טבעי שבשלב החיים הנוכחי, מטרת בני הנוער הראשונה היא לרכוש השכלה גבוהה, בעוד שלדידי הצעירים, בני 21-25, שחלקם כבר סיים לפחות שלב ראשון בלימודים הגבוהים (הפטור על פי חוק משירות צבאי יוצר את הבדל הגיל בינם לבין עמיתיהם היהודים בכניסתם למוסדות ההשכלה הגבוהה ובסיומם תואר ראשון¹⁷), היעד העומד על הפרק הוא להקים משפחה. אפשר לנתח **פערים מגדריים** בעניין השאיפה

17. הגבלת חלק מהאוניברסיטאות לגיל הקבלה ללימודים בחוגים מסוימים, בדרך כלל אלה שנתפסים יוקרתיים כמו רפואה, ו/או שיש אליהם ביקוש כמו עבודה סוציאלית וסיעוד, עוררה וממשיכה לעורר ביקורת בחברה הערבית בישראל, ונתפסת כחלק מהערמת קשיים נוספים בפני מועמדים ערבים לאוניברסיטאות, ולה מיוחסת משמעות של הדרה ואף אפליה (מוסטפא, 2006).

להשכלה גבוהה על ידי מערך הפונקציות שהשכלה גבוהה עונה עליו עבור נשים צעירות. השכלה גבוהה נתפסת כמסלול הלגיטימי הכמעט בלעדי המאפשר לנשים ניעות מרחבית ומגורים מחוץ לבית ההורים, בייחוד כאשר המרחק הגיאוגרפי של המוסד האקדמי שבו הן לומדות מחייב זאת, וכאלה הם מרבית המוסדות האקדמיים למעט הסמינרים למורים באזורי מגוריהן; היא משפרת את סיכויי כניסתן לשוק העבודה ומעלה את הרף הממוצע של השתכרותן, הן מהסיבה הפשוטה של מספר שנות השכלה גבוה יותר והן בגלל דרג התפקיד הפוטנציאלי שייכנסו אליו, על התגמולים החברתיים שאלה מסבים לאישה הצעירה. כשאלה אינם בני הישג בעטיה של גאות האבטלה, לרבות בקרב ערביות אקדמאיות, אזי לכל הפחות השכלה גבוהה – עד סף של תואר ראשון – משפרת את סיכוייה של האישה הצעירה ב"שוק הנישואים".

פערים מגדריים נרשמו לטובת הנשים הערביות בישראל בלימודים אקדמיים ובקבלת תואר ראשון החל משנות ה-90 של המאה העשרים (אליחאג', 1996). בשנת 2007-2008 היה שיעור הנשים ממקבלי תואר ראשון באוניברסיטאות 63.3%, ממקבלי תואר שני 49.9%, אך פער מגדרי ממשיד להתקיים לרעתן בקבלת תואר שלישי, שם נשים היוו רק 07.7% ממקבליהן (הלמ"ס, 2008).

בניסיון להכיר את תפיסותיהם של הצעירים הערבים בנוגע לסיכויים שלהם להגשים את מטרותיהם בישראל אתיחס לאופטימיות שלהם ולתשובותיהם על השאלה הספציפית בנושא.

אופטימיות ביחס לעתיד האישי רובם הגדול של הצעירים הערבים (88.8%) אופטימיים ביחס לעתיד האישי שלהם, אולם זה פחות משיעור הצעירים היהודים האופטימיים (91.8%). עם זאת, שיעור הערבים שדיווחו על תחושת אופטימיות

גבוהה מאוד אופטימי (56%), גבוה משיעור היהודים (43%) בקטגוריה המתאימה. אולם שני שלישים (66.6%) חושבים שיש להם סיכוי גבוה להגשים את השאיפות החשובות שלהם בישראל לעומת רוב גדול (84.6%) מעמיתיהם היהודים, ורק כרבע מהם חושבים שהסיכוי גבוה מאוד, קצת פחות משיעור (26.4%) עמיתיהם היהודים שחושבים כך (24.9%). סטטיסטית, ההבדלים בין שתי קבוצות הלאום לגבי תפיסת הסיכוי להגשמת השאיפות החשובות להן הם משמעותיים. לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין קבוצות הגיל או המגדר.

הכמיהה לחיים טובים והאמונה ביכולת האינדיווידואלית להשיגם מאפיינת קבוצות גיל צעירות, חרף כל החסמים מסביב, והן יכולות להיות הסבר חלקי לאופטימיות הגבוהה אצל הצעירים האמורים. עם זאת, ההבדל המשמעותי האמור בין שתי קבוצות הלאום תומך בסברה לגבי תפיסת הזדמנויות החיים הנמוכות יחסית שצעירים ערבים מאמינים שיש להם כבני מיעוט מופלה במדינה.

איום על הביטחון האישי

רק מיעוט של כעשירית מהצעירים הערבים מרגישים איום על ביטחונם או הביטחון האישי שקרוביהם, לעומת כרבע מהיהודים בקטגוריה המתאימה, וזהו הבדל משמעותי. נשים מרגישות איום על הביטחון האישי משמעותית יותר מאשר גברים (15.1%, 7.2%, בהתאמה). ובין שתי השנים 2004, 2010 חלה ירידה משמעותית בשיעור מי שחשים איום על ביטחונם האישי (36.2%, 11.1%), וכן ירידה בשיעור אלה מתוכם שמרגישים איום גדול (18.2%, 4.2%).

להבדל משמעותי זה אפשר להעלות שני הסברים משלימים. האחד תרבותי באופיו, למרות המחסור המבני במתן מענה לביטחון האישי של האזרחים

הערבים, בתרבותם קיימת פחות פתיחות לדבר על תחושות חולשה ובכללם תחושת איום על הביטחון האישי. כן, בכל הקשור לתרבות ממוגדרת, וכאלה הן כלל התרבויות האנושיות, מקובל שנשים, יותר מגברים, יבטאו רגשות ותחושות בכלל ומהסוג שבמוקד הדיון בפרט. יתר על כן, ההבדל המגדרי מקורו בהסתברות החשיפה לצורות שונות של איום על הביטחון האישי לרבות על בסיס מגדרי, למשל אלימות נגד נשים במשפחה. הסבר הפער המגדרי בהקשר הזה אינו מסתכם בהיבט התרבותי. אדרבה, כהסבר נוסף יש להדגיש את האפקט של גורמים מבניים, בראשם יחסי מדינה מיעוט, בעניין תחושת האיום שנשים ערביות מדווחות עליה. בעטיים של גורמים מבניים ושל יחסי גומלין בינם לבין הגורמים התרבותיים, נשים ערביות עלולות להיחשף יותר לאלימות בצורותיה השונות לרבות רצח. המחקר בהקשר זה מצביע על תפקיד המדינה ורשויותיה השונות בשעתוק ואף בהעצמת תופעת רצח נשים על "כבוד המשפחה" (ראו חסן, 1999).

סיכום

כללית, תוצאות הסקר מראות דפוסים אופייניים לקבוצות מיעוט. עם זאת, ניתן להצביע על דפוסים ספציפיים המבטאים את הייחודיות הקונטקסטואלית – הן ההיסטורית והן העכשווית – של המקרה של המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל, ואת הבעייתיות הייחודית הנובעת ממיקומו של מיעוט זה במדינה, בעם הפלסטיני ובאומה הערבית בכלל. הבולט מבין הדפוסים שמאפיינים מיעוטים הוא החשיבות שהם מייחסים לערך הדמוקרטיה, ליעדים ולמאפיינים נגזרים רצויים בכל הקשור לצביון המדינה והחברה. כך, רוב ניכר בגודלו בקרב הצעירים הערבים מייחסים חשיבות רבה להיות המדינה דמוקרטית,

לשוויון מלא בזכויות פוליטיות בין הקבוצות השונות במדינה, לשוויון כלכלי וחברתי בין אזרחיה, ולשוויון מגדרי. לדעת רובם (65.7%) ערכי דמוקרטיה הם שצריכים לקבוע גם במקרים של התנגשות עם צורכי ביטחון.

אשכול דפוסים נוסף נוגע לעמדותיהם של הצעירים הערבים בישראל כלפי מוסדות השלטון. שוב, ובאופן עקבי, תפיסותיהם ועמדותיהם מבטאות, מצד אחד, דפוס משותף לקבוצות מיעוטים, ומצד אחר ייחודיות המקרה שלהם. לפיכך, מצב האמון שלהם במוסדות המדינה הוא דואלי ולעתים מורכב. מצד אחד, מערכת המשפט זוכה לאמון גבוה בקרבם, ומצד אחר, ועל אף חשיבות הדמוקרטיה בעיניהם כאמור לעיל, הכנסת והמפלגות, כשני מוסדות דמוקרטיה ראשיים במדינה, תופסות, לצד הצבא, את שלושת המקומות האחרונים בסולם האמון שלהם.

למול ההזדהות עם הדמוקרטיה, רבים מהצעירים הערבים בישראל מבטאים תחושת שייכות נמוכה למדינה. אולם הם חשים שייכות נמוכה גם לעם הערבי. רק אחוז קטן יחסית מרגישים שייכים לכאן או לכאן. זהו דפוס שמבטא את ייחודיות מיקומם בשני הצדדים האמורים, את תהליכי הניתוק והבידוד שהוטלו עליהם וממשיכים להתקיים מרובו המכריע של העולם הערבי והמוסלמי, ואי לכך ההשלכות הכרוכות בכך. חשיבות השלום בין המדינה לבין שכנותיה כמטרה רצויה בעיני הצעירים הערבים בנקודות הזמן השונות היא ביטוי, בין היתר, לתקווה שהשלום יביא לשיפור במעמדם, בהנחה שהבעיות הייחודיות שלהם יהיו חלק מפתרון השלום ולא מחוצה לו.

תפיסותיהם ועמדותיהם החברתיות ביחס לרוב היהודי הן עוד דפוס אופייני לקבוצות מיעוט: נכונותם לקרבה חברתית עם הרוב היהודי, על פני כל האינדיקטורים שהסקר בדק, גבוהה יותר מנכונותה של קבוצת הרוב. הגם שאדישות רגשית

מדווחת על ידי רובם (57.3%), הרגשות החיוביים של קרבה ואהדה (27.2%) הם החזקים, לעומת השנאה (27.9%) בקרב הצעירים היהודים. עם זאת, הנכונות הכי נמוכה שהם מגלים בהקשר זה היא בנוגע למגורים של משפחה יהודית בשכונה [בכפר או בעיירה], ולדעתי, יש בה משום ביטוי גם להטמעת הסגרגציה, אבל יותר מכך גם לצורך מפצה לשמור על המרחב הקרוב, המידי הבלעדי שנותר, במידה מסוימת, ללא שליטת הרוב.

למול התמונה המצטיירת לעיל, הדפוסים האופייניים לקבוצות מיעוטים חוזרים ומופיעים בשאלות האישיות. צעירים ערבים אופטימיים פחות לגבי עתידם האישי מבני קבוצת הרוב השלטת. דירוג ההשכלה הגבוהה במקום גבוה בסולם המטרות שהם שואפים להגשים, ובשכיחות שנייה בגודלה, הוא ביטוי נוסף לנטיית מיעוטים להגביר את הסיכויים שלהם במציאות המפלה של חייהם באמצעות מסלול מוביליות חברתית זה, אשר מאפשר להם תגמולים חומריים וסימבוליים פוטנציאליים גבוהים יותר, בהתעלם ממגבלות המרת המשאבים שעומדת לרשותם הלכה למעשה. יתרה מזאת, במקרה של מקצועות אקדמיים חופשיים זה מאפשר אוטונומיה במידת מה מרשויות המדינה. ולבסוף, הם תופסים את הסיכויים להגשים את המטרות שלהם כנמוכים יותר, בהשוואה לצעירים היהודים.

הבדלים משמעותיים בין קבוצות הלאום, בין קבוצות הגיל ובין שני המגדרים מוצגים ומוסברים גם כן. הערה לא מפתיעה אך ראויה לאזכור היא, שנמצאו יותר הבדלים משמעותיים בין קבוצות הלאום מאשר בין קבוצות גיל או מגדר. היעדר הבדלים משמעותיים מגדריים או גיליים הוא כשלעצמו ממצא, שמלמד שברוב הנושאים שנבדקו - תפיסותיו, עמדותיו וחוויותיו הנתפסות של הפרט, אישה כגבר, מתעצבות במדינת ישראל בהחלט לאור הלאום שלו/ה,

כלומר היותו/ה בן/ת לאום אחד או אחר, ערבי/יה או יהודי/יה.

ראוי לציין כי פערים מגדריים נמצאו בחלק ולא בכל הנושאים שהסקר בדק. הם קיימים במטרות האישיות, בתחושת האיום על הביטחון האישי, בתחושת השייכות לחברה הישראלית, בשירות בצבא, בנכונות לבקר בבית חברה/יהודי/יה אזור/ית ישראל, כמפורט בחלקים הרלוונטיים של המאמר. הבדלים מגדריים אינם קיימים בנושאים עיקריים שקשורים לאופי המדינה ולמאפייניה הרצויים, לחשיבות הערכים הדמוקרטיים ולאמון במוסדות המדינה. הן קיומם של הפערים המגדריים האמורים והן היעדר קיומם לגבי סוגיות אחרות, הם ממצאים חשובים בפני עצמם, שנעוצים, לדעתי ובאופן פרדוקסלי, בחוויה של להיות בני/ות המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל.

ביבליוגרפיה

1. AL-Haj, Majed (1993). "The Impact of the Intifada on Arabs in Israel: The case of the Double Periphery". In: A. Cohen & G. Wolsfeld (Eds.), *Framing the Intifada, Media and People*. Albex Publishing, Norwood, N.J: pp. 64-75.
2. Herzog, Hanna (1998). "Double Marginality: 'Oriental' and Arab Women in Local Politics". In: O. Yiftachel and A. Meir (Eds.), *Ethnic Frontiers and Peripheries: Landscapes of Development and Inequality in Israel*. Boulder: Westview Press: pp. 287-307.
3. Kanaaneh, Ann Rhoda (2005). "Boys or Men? Duped or 'Made'? Palestinian Soldiers in the Israeli Military". *American Ethnologist*, Vol. 32, No. 2, pp. 260-274.
4. Khattab, Nabil (2003). "Ethnicity and Female Labor Market: A New Look at the Palestinian Enclave in Israel". *Work, Employment and Society*, Vol. 16, pp. 91-110.
5. Lewin-Epstein, Noah and Semyonov, Moshe (1994). "Ethnic Labor

- Markets, Gender and Socioeconomic Inequality: A Study of Arabs in the Israeli Labor Force". *Sociological Quarterly*, Vol. 35, No. 1, pp. 51–68.
6. Payes, Shany (2003). "Palestinian NGOs in Israel: A Campaign for Civil Equality in a Non-Civic State". *Israel Studies*, Vol. 8, pp. 60–90.
7. Smootha, Sammy (1990). "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel". *Ethnic & Racial Studies*, Vol. 13, No. 3, pp. 389–413.
8. Yiftachel, Oren (1999). "Ethnocracy: The Politics of Judaizing Israel/Palestine", *Constellations*. Vol. 6, No. 3, pp. 364–390.
9. Yuval-Davis, Nira (1998). "Gender and Nation". In: R. Wilford and R. Miller (eds.), *Women Ethnicity and Nationalism: The Politics of Transition*. Routledge, London & New York: pp. 23–35.
10. אבו-עסבה, (2007). **החינוך הערבי בישראל: דילמות של מיעוט לאומי**. מכון פלורסהיימר למחקר מדיניות, ירושלים.
11. אל-חאג', מאג'ד (1996). **חינוך בקרב הערבים בישראל: שליטה ושינוי חברתי**. הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
12. ג'אנס, הונידה (2005). **עמדות בנוגע למעמדה וזכויותיה של האשה הפלסטינית בישראל**. עמותת נשים נגד אלימות, נצרת.
13. הורוביץ, דן וליסק, משה (1990). **מצוקות באוטופיה: ישראל חברה בעומס יתר**. עם עובד, תל אביב.
14. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010). **השכלה גבוהה בישראל תשס"ח**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, אוגוסט 2010.
15. חאג' יחיא, קוסאי ועראר, ח'אלד (2009). "יציאת סטודנטים ערבים מישראל ללימודים גבוהים בירדן: גורמים דוחפים, גורמים מושכים ואתגרים", בתוך: ר. ח'מאייסי (עורך), **ספר החברה הערבית בישראל (3): אוכלוסייה, חברה, כלכלה**. הוצאת ון-ליר והקיבוץ המאוחד, ירושלים.

16. חסן, מנאר (1999). "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה", בתוך: ד. יזרעאלי ואחרות (עורכות), **מין מגדר פוליטיקה**. הקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 267-305.
17. יאסר, עואד (2007). **אקדמיות ערביות בשוק העבודה**. עמותת נשים נגד אלימות, נצרת.
18. יזרעאלי, דפנה (1999). "המיגדור בעולם העבודה", בתוך: ד. יזרעאלי ואחרות (עורכות), **מין מגדר פוליטיקה**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 167-215.
19. יחיאי-יונס, תגריד (2002). "מגדר והשכלה גבוהה: המקרה של הנשים הערביות-פלסטיניות בישראל", בתוך: אסופת מאמרים בעקבות כנס האישה הערבית השני, עמותת אל-זהרא, סכנין, עמ' 26-45. (בערבית).
20. יחיאי-יונס, תגריד (2006). **זרות, מגדר ופוליטיקה: נשים בפוליטיקה המקומית בחברה הערבית-פלסטינית בישראל**. עבודת דוקטורט, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב. פרק שמיני - סיכום: "מגדר, זרות ופוליטיקה בחברה הערבית-פלסטינית בישראל: מציאות רווית סתירות", עמ' 293-315.
21. יער, אפרים ושביט, זאב (עורכים). **מגמות בחברה הישראלית**. בית ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, עמ' 1105-1196.
22. כהן, הלל (2006). **ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל: סוכנים ומפעילים, משת"פים ומורדים, מטרות ושיטות**. כתר, ירושלים.
23. לוסטיק, איאן (1985). **ערבים במדינה היהודית**. מפרש, חיפה.
24. מוסטפא, מוהנד (2006). **השכלה גבוהה בקרב הפלסטינים בישראל**. הוצאת אקרא: העמותה

- הערבית לתמיכה בחינוך בחברה הערבית בישראל (בערבית).
25. מוסטפא, מוהנד ועראר ח'אלד (2009). "נגישות של מיעוטים להשכלה גבוהה: המקרה של החברה הערבית בישראל", בתוך: ר. ח'מאייסי (עורך), **ספר החברה הערבית בישראל (3): אוכלוסייה, חברה, כלכלה**. הוצאת ון-ליר והקיבוץ המאוחד, ירושלים.
26. סמוחה, סמי (2008). **שירות אזרחי לערבים בישראל: ממצאי סקר עמדות הציבור והמנהיגים הערבים בסתיו 2007**. אוניברסיטת חיפה, חיפה. מופיע באתר האינטרנט:
http://soc.haifa.ac.il/~s.smooaha/download/Civic_Service_for_Arabs_2007_Heb.pdf
27. עראר, ח'אלד וחאג' יחיא, קוסאי (עורכים) (2007). **האקדמאים וההשכלה הגבוהה בישראל: סוגיות ודילמות**. רמות, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
28. פלד, יואב (1993). "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל". **תיאוריה וביקורת**, מס' 3, עמ' 21-35.
29. פלד, יואב ושפיר, גרשון (2005). **מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת**. תרגום מאנגלית: מיכל אלפון, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, פרק שלישי: "פלסטינים כאזרחים מדרגה שלישית".
30. קימלינג, ברוך (2004). **מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל: בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות**. עם עובד, תל אביב.
31. קמפ, אדריאנה (1999). "שפת המראות של הגבול: גבולות טריטוריאליים וכינונו של מיעוט לאומי בישראל". **סוציולוגיה ישראלית**, כרך ב', מס' 1, עמ' 319-349.

32. רבינוביץ, דני (1993). "נוסטלגיה מזרחית:
איך הפכו הפלסטינים לערביי ישראל". **תיאוריה
וביקורת**, מס' 4, עמ' 141-151.

פנים מול פנים: ראיונות עם צעירים ובני נוער בישראל

ד"ר מינה צמח

הפרק הנוכחי מציג ניתוח של ראיונות עומק שנערכו פנים אל פנים בקבוצות שונות באוכלוסייה ותומללו. שני החלקים הראשונים של הפרק עוסקים בתוצאות בקרב האוכלוסייה היהודית ושני החלקים האחרים באוכלוסייה הערבית.

עבור קבוצת הלאום היהודית, הראיונות נערכו לפי שתי קבוצות גיל: הראשונה, קבוצת הנוער, הורכבה מבני 15-18. השנייה, קבוצת הצעירים, הורכבה מבני 21-25. לפיכך, שני החלקים הראשונים אשר עוסקים באוכלוסייה היהודית, מחולקים לפי שתי קבוצות הגיל, הראשון יציג את הממצאים עבור בני הנוער והשני עבור הצעירים.

עבור קבוצת הלאום הערבית נערכו הראיונות לפי מין. החלק השלישי של הפרק מציג את הממצאים של קבוצת בני הנוער והצעירים הערבים, והחלק הרביעי את התוצאות מראיונות עם בנות נוער וצעירות ערביות.

הפרק מציג ניתוח אינטגרטיבי של כל תת-קבוצות בכל קבוצת גיל ומין. הניתוח נעשה לפי נושאים. מטבע הדברים, חלק מהנושאים עלו בכל הקבוצות וחלקם לא. נוסף לכך, יש לציין, כי בגלל האופי הפתוח של ראיונות העומק, קיבוץ דברי המרואיינים

לנושאים נראה לעתים מלאכותי ויש אמירות ששייכות
ליותר מקטגוריה אחת.

בני נוער יהודים: סיכום ראיונות עם בני 15-18

מאפייני המרואיינים

הראיונות נערכו בקרב כמה קבוצות של מרואיינים:

(1) ותיקים חילונים

רואיינו 14 בני נוער, 8 בנים, 6 בנות.
צבא: מהשיחות שערכנו עולה כי בני הנוער שדיברנו עמם מתכוונים כולם לשרת בצבא – שניים מהמרואיינים, אזרחים אמריקנים, אף התאזרחו כדי שיוכלו לשרת בצבא. כיום, כל בני הנוער בסביבתם מתכוונים לשרת בצבא. מי שלא מתכוון לשרת בצבא מתבייש בכך. חלק גדול מהמרואיינים היו ערים לכך שבנושא זה חל שינוי בשנים האחרונות.

עבודה: חלק מהמרואיינים שסיימו את לימודיהם עובדים בעבודות מזדמנות.

(2) עולים ממדינות חבר העמים (מחמ"ע)

רואיינו 7 בני נוער, 4 בנים ו-3 בנות.
עלייה: כל הנערים שדיברנו איתם, להוציא נערה אחת, עלו בתחילת שנות ה-2000. הנערה עלתה במחצית השנייה של שנות ה-90.
צבא: כל המרואיינים, הן הבנים והן הבנות, מתכוונים לשרת בצבא.

(3) דתיים לאומיים

רואיינו 8 בני נוער, 4 בנים (מתנחל ו-3 עירוניים), 4 בנות (מתנחלת, מושבניקית, ו-2 עירוניות).

צבא: כל הבנים מתכוונים לשרת בצבא, שתי בנות מתלבטות בין צבא לשירות לאומי, ושתיים כבר החליטו על שירות לאומי, כי "בשירות לאומי אפשר לעזור לאנשים יותר מאשר בצבא".

(4) בני נוער מהפריפריה

3 מרואיינות, 2 ממוצא אתיופּי.
צבא: כל המרואיינות מתכוונות לשרת בצבא.

תגובות בני הנוער היהודים בנושאים הקשורים למדינה ולחברה

הפרק כולל שני חלקים: החלק הראשון מתייחס לתפיסות המרואיינים ולעמדותיהם כלפי מדינת ישראל. החלק השני של הפרק מתייחס למרואיינים עצמם: שאיפותיהם, האופן שבו הם מבליים את זמנם, וכדומה.

תפיסות לגבי המדינה

א. התחום המדיני-ביטחוני

בקרב המרואיינים הדתיים-לאומיים, הבנות נמנעו מלהביע הערכות בנושא זה, רק הבנים התבטאו, כל ההערכות לגבי נושא זה היו שליליות: "מדינה במשבר", "מצב לא טוב, יש הקפאת התנחלויות". אחת הביקורות התייחסה לרפיסות של ההנהגה מול גורמי חוץ: "אנחנו שפנים, לא עומדים על העקרונות שלנו. אם נרצה לצאת למלחמה וארצות הברית לא תסכים, אנחנו ניכנע לה."

העולים שרואיינו התייחסו בעיקר למצב הביטחוני: אחד המרואיינים, שמתגורר באשקלון, התייחס לפחד למות מירי רקטות באשקלון. חלקם הזכירו את הפחד מפיגועים בתקופה שבה היו מטענים באוטובוסים. חלק מהמרואיינים הביעו תקווה אם כי חוסר אמון באפשרות של שלום.

ב. עמדות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני ואמונה בסיכוי לשלום

המרואיינים בכל הקבוצות, רובם ככולם, הביעו חוסר אמון בסיכויים לשלום והאמונה הרווחת היא שצריך להציב עמדה תקיפה מול הפלסטינים ולא

לעשות ויתורים או פשרות. מחלק מהמרואיינים עולה תחושה שישראל היא זו שעושה את רוב הוויתורים כיום.

התפיסה שמכוונת את העמדות של רוב החילונים הוותיקים היא כי לערבים יש שאיפות לחסל את היהודים. המרואיינים מביעים חוסר אמון בפלסטינים ואומרים כי בעניין השלום, הפלסטינים הם אלה שצריכים לעשות את הצעד הראשון, כדי להוכיח את רצינותם, ושהם (הפלסטינים) יהיו מוכנים לשלם מחיר עבור השלום ולהבטיח את ביטחון ישראל. כיום, כאמור, יש להם תחושה שישראל היא זו שמחזרת אחר הפלסטינים והם חושבים שהמצב צריך להיות הפוך ("אנחנו חזקים יותר, להם יש יותר קשיים, ואין סיבה שאנחנו נחזר אחריהם"). לתפיסתם, מדינת ישראל יכולה להמשיך להתקיים גם ללא שלום.

גם המרואיינות בפריפריה הביעו עמדה דומה, שצריך להציב חזית חזקה מול הפלסטינים ולא לוותר על כלום (לא בנושא גלעד שליט ולא על שטחים), אלא להילחם. גם בפריפריה אמרה אחת המרואיינות שאפשר להמשיך לחיות בלי שלום.

המרואיינים הדתיים התייחסו לאפשרות של נסיגה מהשטחים והזכירו את הטעות הקשה שהייתה בנסיגה מגוש קטיף כנימוק מדוע אסור לסגת. עם זאת, מדבריהם ברור שזו לא הסיבה היחידה להתנגדות לנסיגה. נראה כי הם היו מתנגדים לנסיגה בכל מקרה. אף אחד מהמרואיינים לא מוכן להחזיר שטחים תמורת שלום. "רוצים שלום, למה אנחנו צריכים להחזיר שטחים?" הייתה אפילו אחת שאמרה "עבור שלום אני מוכנה לתת הכול, חוץ מפיסת ארץ!" הנימוקים שהעלו הדתיים לאי־הנכונות להחזיר שטחים היו כדלהלן:

■ אין סיכוי לשלום ואם יהיה הסכם הוא לא יחזיק מעמד, "אין סיכוי, שני הצדדים אשמים

ולכן אם יבואו למשאליעם אצביע נגד כי הוא לא יחזיק מעמד." ביטוי חריף יותר לכך נתן מרואיין אחר, "הלאומיות שלהם דורשת מלחמת מצווה נגדנו וזה חזק אצלם יותר מהכול."
■ לערבים יש חבלי ארץ רבים, ולכן מוצדק לספח את ההתנחלויות ללא חילופי שטחים, "מי שגר בעיר לא שם לב כמה מקום יש לערבים."
■ "שלום צריך להיות אינטרס של שני הצדדים ולא רק של צד אחד שצריך לתת תמורה עבורו, ולא נותנים משהו עבור שלום, שלום עושים ביחד."

הדרך שהוצעה להשגת שלום על ידי הדתיים היא עבודה משותפת עם הצד השני, "שלום עושים ביחד" או "מוכנה לעבודה איתם למען השלום". מרואינת אחרת אמרה, "הדרך היא לטפח את ערביי ישראל".
האמירה הבוטה ביותר, אולי, ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני, עולה מצד המרואיינים העולים, שאמרו שלא ניתן לפתור את הסכסוך באמצעים דמוקרטיים.

ג. יחס לערבים אזרחי ישראל

היחס לערבים אזרחי ישראל נע על פי רוב מייחס שלילי מתון לשלילי מאוד, אם בשל תחושת עוינות מצד הערבים, חוסר היכרות או סיבות אידיאולוגיות. נציג את הדעות מהיחס המתון לשלילי.

המרואיינים הוותיקים החילונים חושבים שמדינת ישראל כמדינת חוק צריכה לתת שוויון זכויות מלא לערבים אזרחי ישראל.

עבור העולים, המושג "ערבים אזרחי ישראל" הוא יותר תיאורטי. רק חלק מהבנים מכירים ערבים, וגם אלו רק מעט ערבים. בהתייחס לערבים שהם מכירים, הם אומרים שהם 'בסדר', אם כי הם חשים שרוב הערבים עוינים אותם, אם בשל יהדותם או מוצאם

הרוסי. חלקם זוכרים כי "ערביי ישראל במבצע 'עופרת יצוקה' צעקו 'מוות ליהודים'". עם זאת, אחד מהעולים מתייחס למצב הכלכלי הגרוע של הערבים, ומשער שגם הוא מהווה גורם להתמררות כלפי המדינה.

המרואיינות בפריפריה (שתיים מתוך שלוש) אומרות שיש לגרש את הערבים החיים בישראל. אחת מהן אומרת כי "אין דבר כזה ערביי ישראל, או ערבים או יהודים. הם לא צריכים להיות פה." המרואיינת השלישית אומרת ש"הם מסכנים", וש"לא אכפת לה שיישארו במדינה, אך לא צריך לתת להם שוויון, לא להתייחס אליהם. לא צריך לתת להם שוויון כי הם לא נותנים לנו שוויון".

גם בקרב הדתיים¹⁸ הדעות שהושמעו היו שליליות מאוד, עד כדי ביטויים מסוג "הם תוקעים סכין בגב", ו"צריך לסלק אותם מהעיניים שלנו." נראה שהזיכוכ עם הערבים והבולטות שלהם בעת הריאיון (קול המואזין נשמע בעת הריאיון) יוצר התנגדות. כצפוי, מעורבות ערבים אזרחי ישראל באירועי טרור יוצרת יחס שלילי. אחת המרואיינות הייתה באוטובוס שנפגע על ידי טרקטוריסט ערבי־ישראלי והיא תיארה את ההשלכות של אירוע זה כדלהלן: "פעם הסתכלתי עליהם במבט חיובי ולפעמים כשנתקלתי בדברים לא חיוביים שללתי אותם, כיום אני מסתכלת במבט לא חיובי ואז מנסה לבדוק אם יש שינוי לטובה." הדעה הלא־שלילית היחידה הייתה פטרונית, "אם נתאחד עם אלו (מהערבים) שלא שונאים אותנו, יהיה טוב... הערבים יודעים שאנחנו מקור הפרנסה שלהם."

ד. המצב החברתי

רוב המרואיינים התייחסו לפערים ולשסעים

18. השאלה על היחס לערבים בישראל הוצגה רק למרואיינים הירושלמים.

החברתיים. נראה עם זאת, כי חלק מהקבוצות התייחסו בעיקר למה שרלוונטי אליהן.

לעומת זאת, בני הנוער בפריפריה התייחסו בעיקר לפערים בין עולים לוותיקים שבסביבתם. המרואיינות אומרות שיש גזענות כלפי עולים, "אבל מעט." עם זאת, שתיים מהמרואיינות אומרות שיש להן, נוסף על חבריהן הוותיקים, גם חברים מרוסיה. בדומה, העולים דיברו על פערים בין קבוצות מוצא שונות – עולים מרוסיה ועולים מאתיופיה – ובין שכבות חברתיות ומעמדות כלכליים שונים. נשמעה גם התייחסות להבחנה בין עולים יהודים מחמ"ע ובין עולים לא יהודים מחמ"ע, ודעה שעולים לא־יהודים מחמ"ע מביעים אנטישמיות: הם מכנים את העולים היהודים בשם "ז'יד".

הדתיים התייחסו בעיקר לפערים שבין דתיים לחילונים ובין יהודים לערבים: "שסעים בין דתיים לחילונים, יהודים וערבים"; "כמה שאפשר להתפלג, מתפלגים... המצב ב'קנטים'... כולם אשמים, כולל ההנהגה ואנחנו"; "צריך להתאחד"; דבר ראשון צריך שלום בתוך עם ישראל... אז נוכל להקים מדינה טובה יותר."

לא הייתה תמימות דעים בקרב העולים לגבי דרך הטיפול בפערים הכלכליים שהוזכרו. אחת המרואיינות אמרה שלא נעשה מספיק על מנת לצמצם את הפער המעמדי. לעומתה, מרואיינים אחרים הזכירו את הסבסוד שהמדינה נותנת לשירותים שונים, את הקצבאות השונות שניתנות באמצעות הביטוח הלאומי והיו אף שטענו, שיש אזרחים שמנצלים את המדינה באמצעות כספי הביטוח הלאומי ושהסיוע מהמדינה מוריד את המוטיבציה לצאת לעבודה.

ההתייחסות לנושא זה עלתה בקרב המרואיינים החילונים הוותיקים בעקיפין, כאשר הביעו תקווה שפער המעמדות יצטמצם וכי הכלכלה תשתפר.

ה. אלימות

ההתייחסות לנושא האלימות עלתה בהקשר לדיון במצב החברתי במדינה, בשלוש מתוך ארבע הקבוצות שרואיינו (עולים, דתיים ובני נוער בפריפריה): בני הנוער העולים דיברו על אלימות בבית הספר, אם כי הבנות הדגישו שהן חוששות מאלימות בעיקר בבילויים. המרואיינות העולות הזכירו את ההתפרעויות בשיעורים ואת הקושי של המורים להשתלט על התלמידים: "ברוב השיעורים 5% יושבים ומקשיבים והשאר צורחים ועושים מה שבא להם ומפריעים למי שרוצה להקשיב". מדבריהם של העולים עולה כי חלק מהאלימות נובע מתפיסה של אנשים כי "מגיע לי". במקרים כאלה, כאשר ה"מגיע לי" לא בא על סיפוקו, פונים לאלימות.

כאשר עלתה השאלה על מי מוטלת האחריות לאלימות הרבה, הפגינו בני הנוער מהפריפריה חילוקי דעות: אחת המרואיינות אמרה שהאשמה היא בבני הנוער, אחת אמרה שהאשמה במבוגרים, והשלישית אמרה שהאשמה במי שמוכר אלכוהול לילדים צעירים (מתחת לגיל 12).

העולים אמרו שהם מאמינים שיש לחינוך תפקיד חשוב במניעת האלימות, אבל במבחן התוצאה מערכת החינוך נכשלה. במקביל, מטילים העולים את האחריות על ההורים, "ההורים לא מציבים גבולות, אין כבוד".

טענות דומות עולות בפריפריה: כל המרואיינות מסכימות שהנוער אינו מכבד את המבוגרים באופן כללי ואת המורים באופן ספציפי. אחת המרואיינות מייחסת זאת לכך שהחינוך 'רך' מדי: "כשיש אינטרס שלא יעיפו מבית הספר, לא אתחצף, אם אדע שהמקום מובטח, אתחצף". טענה זו עלתה גם בקרב המרואיינים הדתיים-לאומיים, אם כי הייתה פחות

שכיחה בקבוצה זו. רוב המרואיינים דיברו על כך ש"אצלנו יש כבוד למורים". מדבריהם עלה ש"אצלנו" הוא בהבחנה מהנוער החילוני, אף כי מרואיינת אחת אמרה שגם אצל הדתיים יש בעיות של אי-כיבוד מורים. מרואיינת אחת הזכירה גם בעיות של צריכת אלכוהול.

1. חינוך

המרואיינים התייחסו לחינוך בשני מישורים: חינוך לערכים ורמת הלימודים.

בהתייחס לחינוך לערכים, העולים חשים שבבית הספר יש דגש גדול על הישגים ופחות על הרחבת אופקים וערכים. אחד המרואיינים אמר "המפות שמראים בשיעורים הן רק של ישראל והשכנות שלה". כאמור, בכל הקבוצות עולות טענות נגד מערכת החינוך בהתייחס לאלימות בקרב בני הנוער, שחלקן פורטו לעיל. למשל, בפריפריה עלו אמירות כגון "אין מספיק השקעה בחינוך", או "מערכת החינוך לא מחנכת מספיק, היום את הידע אפשר למצוא באינטרנט, המורה צריך להיות מחנך". נוסף לזאת, בפריפריה הייתה גם הפניית האשמה לתקשורת.

בהתייחס לרמת החינוך, אומרים העולים כי הרמה הלימודית נמוכה יותר מאשר ברוסיה. הובעה דעה שבישראל יש הרבה בורים. המשפחות היהודיות ברוסיה ציפו להשכלה גבוהה של ילדיהם, לא הבינו "איך הילד יכול להיות בלי השכלה".

חלק משמעותי מהמרואיינים הדתיים, גם בנים וגם בנות, דיברו על דרישות גבוהות מהתלמידים בחינוך הדתי, שהשלכותיהן נשירה של תלמידים ואי-עמידה בבחינות הבגרות.

גם החילונים התייחסו לרמת החינוך, אך בעיקר בהקשר של דרישות הסף הגבוהות של ההשכלה הגבוהה: רובם מביעים חשש מהפסיכומטרי ומרף הציונים הנדרש ללימודים, ותקווה שיצליחו להתקבל

ללימודים גבוהים בארץ.

ז. המצב הכלכלי

בקרב הדתיים, נמצאה שונות גדולה בין המרואיינים, בין הערכות טובות למצב הכלכלי של המדינה ובין תחושה שהמצב גרוע. מי שאמרו כי המצב הכלכלי במדינה גרוע, הביעו כמה טענות בנדון: לפי אחת הדעות בקרב הדתיים, יש יותר מדי אבטלה. מרואיינת אחרת אמרה, "יש ביורוקרטיה שחוסמת פעילות והתפתחות." עם זאת, מרואיינת אחרת אמרה, "אני לא מבינה בכלכלה אולם יודעת שתמיד יהיו אנשים שחסר להם. זה לא בסדר, אך זו דרכו של עולם."

דעה מנוגדת הביע אחד המרואיינים הדתיים שאמר, "בתור מדינה שקמה רק לפני שישים שנה אנחנו מדינה מדהימה."

כל המרואיינות בפריפריה סברו שהמצב הכלכלי גרוע, יש הרבה עוני ואבטלה.

כפי שהוזכר קודם לכן, בקרב העולים, חלק מהמרואיינים הביעו את הדעה שהמדינה אינה עושה מספיק לצמצום הפערים החברתיים, ומנגד עלתה התפיסה שישנם אזרחים המנצלים את הסיוע שהמדינה נותנת באמצעות כספי הביטוח הלאומי.

בקרב המרואיינים החילונים הייתה רק התייחסות עקיפה לנושא, בעיקר דרך התחושה שצעירים יכולים להצליח יותר בחו"ל מבחינת קריירה מאשר בישראל.

ח. תרבות

ההתייחסות לנושא עלתה רק בקרב העולים. המרואיינים עושים הבחנה בין צריכת תרבות לבין התנהגות תרבותית. לגבי התנהגות תרבותית, הייתה כאמור ביקורת קשה. לגבי צריכת תרבות, אחת מהמרואיינות ציינה לטובה את העובדה שיש מקום גם לתרבות שוליים בארץ, "גם כאלה שלא מתחברים לזרם

המרכזי יש להם תרבות בשוליים, יש תרבות מפותחת."

ט. תקשורת

ההתייחסות לתקשורת עלתה רק בקרב המרואיינים הדתיים ובפריפריה, כאשר בקרב הדתיים ניכר כי היחס לתקשורת שלילי יותר מאשר בקרב הנוער בפריפריה. הדתיים מעלים טענות שונות נגד התקשורת: ישנה האשמה מובלעת כלפי התקשורת כאשר המרואיינים מתייחסים לחינוך הלקוי של בני הנוער. נוסף לכך, כאשר שוחחנו עמם על דמוקרטיה, אמרו המרואיינים כי הדמוקרטיה "הורסת את המדינה" והשמיעו טענות הקשורות לחופש הביטוי נגד השמאל ונגד התקשורת.

המרואיינים חשים גם כי התקשורת תורמת ליצירת דימוי שלילי של הציבור הדתי-לאומי: "מפריע לי שהתקשורת מוציאה אותנו לא טוב", או "התקשורת מציגה את הציבור הלאומי כפנאטים".

לעומתם, ההתייחסות של המרואיינות בפריפריה כלפי התקשורת אמנם מפוכחת – אחת אומרת כי לפעמים התקשורת משנה את הצגת הדברים על מנת "לעניין את הצופה" – אך נראה כי לרוב אין להן טענות נגד התקשורת.

י. יחס לצה"ל

בסך הכול, עלה בכל הקבוצות יחס חיובי לצבא. רובם מדווחים כי הם מתכוונים להתגייס. בקרב החילונים, ישנם אף שני מרואיינים שהנם אזרחים אמריקנים, שהתאזרחו על מנת שיוכלו לשרת בצבא. המרואיינים הדתיים מאדירים את שם צה"ל: "אחד הצבאות החזקים בעולם!" אולם יש כאלו שלא אוהבים את הכפיפות של צה"ל למדינאים. "חבל שצריך להישמע למנהיגים." טענה דומה במידת מה הועלתה בפריפריה. אחת מהמרואיינות אמרה שהחיליים בסדר,

אך הפנתה אצבע מאשימה כלפי המפקדים בדרגות הבכירות.

בקרב המרואיינים הדתיים אמר מרואיין אחד, כי "צה"ל עושה מלאכת קודש." "צה"ל משרה תחושת ביטחון. היו גם שהתייחסו למשתמטים משירות בצה"ל, "אני מצרה שיש משתמטים וכי הם מנסים לשכנע אחרים. מזל שיש אנשים שמורעלים על הצבא."

י"א. יחס למדינה

רוב המרואיינים גאים לחיות במדינה ואוהבים אותה.

כל המרואיינים הדתיים רוצים לחיות במדינה גם בעתיד, "יש לי גאווה גדולה בארץ. כל פעם בדברים הקטנים כמו טיולי בנגב גם בשממה ובחום. נורא כיף לי לראות את הארץ. יש לי המון גאווה בארץ. התחלנו מאנשים שבאו מהגיהינום וזה בלתי-ייאמן מה שעשו פה בשישים שנה."

לצד הגאווה במדינה, מביעים הדתיים ביקורת על האופן שבו המדינה מתנהלת, שבא לידי ביטוי בנושאים הספציפיים שפורטו לעיל, וכן באמירות כלליות, כגון "אני אוהב לחיות במדינה אבל לא אוהב את האופן בו המדינה מתנהלת," או "הייתי רוצה שבראש המדינה יעמדו אנשים הגונים."

לכל המרואיינים הוותיקים יש זהות ישראלית חזקה ותחושת גאווה על היותם ישראלים, אם כי מי שהיו בחו"ל ציינו כי בשהותם בחו"ל הרגישו שאינם יכולים להתגאות בהיותם ישראלים. הסיבות לכך קשורות הן בתדמית השלילית שיש לישראלים כתוצאה מהתנהגות תיירים ישראלים בחו"ל, והן בגלל הביקורת העולמית שיש על ישראל כתוצאה מהסכסוך הישראלי-פלסטיני על כל השלכותיו.

בפריפריה, שתיים מהמרואיינות - ממוצא אתיופי - אומרות כי הן גאות בארץ ושמחות שמשפחתן עלתה. השלישית אומרת ש"בסך הכול לא רע."

בקרב העולים יש שוני בין הבנים לבנות: כל הבנים הביעו גאווה להיות ישראלים, ועל שהוקמה מדינה יהודית. מרואיין אחד הביע גאווה על התרומה של ישראל במשברים עולמיים כמו זה שהיה לאחרונה בהאיטי. הבנות, לעומת זאת, לא הביעו גאווה מיוחדת בהיותן ישראליות, "אין מה להתבייש ואין מה להרגיש גאווה." באופן כללי עולה מדברי המרואיינים בנושא זה כי כוח המשיכה של הארץ עולה כאשר משווים אותה למקומות אחרים.

י"ב. תדמית המדינה

ההתייחסות לתדמית המדינה הייתה בשני מישורים: תדמית ישראל ותדמית הישראלים.

ביחס לתדמית ישראל, רוב המרואיינים אומרים של ישראל תדמית שלילית אך זו אינה מוצדקת בעיניהם. המרואיינים משתמשים בסיבות שונות להסביר אותה.

למשל, את התדמית השלילית של ישראל בעולם ("הפכו אותנו לנאצים ואת הערבים לצדיקים") מסבירה אחת המרואיינות בפריפריה בקנאה שרוחשים ליהודים.

המרואיינים הדתיים מסבירים את התדמית השלילית בנושא ההתנהלות כלפי הפלסטינים באנטישמיות: "כל מה שאומרים על דו"ח גולדסטון זה רק אנטישמיות, כל המדינות יפות הנפש עושות אותו דבר אבל אלינו נטפלים," עם זאת, היו גם מבין הדתיים מי שאמרו כי ישראל נתפסת כמדינה דמוקרטית.

רק בקרב העולים הובעה הטענה שחלק מהתדמית השלילית של ישראל מוצדקת, "זה נכון שאנחנו לא תמיד בסדר," עם זאת, הסנקציות שמפעילים על המדינה לא מוצדקות, "מה הקשר לערב חינוך עם פוליטיקה ולעשות חרם על האקדמיה."

תדמית הישראלים (בחו"ל), לעומת זאת, נתפסת כמוצדקת: כפי שהוזכר מוקדם יותר, נושא זה הועלה

על ידי מרואיינים חילוניים ותיקים החשים בושה בשל כך, וכן בקרב העולות החשות שהתדמית כמוצדקת: הישראלים "לא מתנהגים יפה."

י"ג. חזון המדינה מבחינה ערכית

ותיקים:

רוב המרואיינים מיקמו את הערך 'דמוקרטיה' במקום האחרון ואת 'רוב יהודי' בעדיפות ראשונה.

עולים:

הבנות גילו תמימות דעים: 'שלום' היה הערך החשוב ביותר. הערך השני החשוב ביותר עבור המרואיינות היה 'דמוקרטיה'. המרואיינות מודעות לחשיבות הדמוקרטיה ומשוות את ישראל מבחינה זו לשכנותיה, ובפרט לרשות הפלסטינית, שבה אין חופש ביטוי ומראים "תמונה מעוותת". הערך השלישי היה 'ארץ ישראל השלמה' והרביעי היה 'רוב יהודי'.

פריפריה:

עבור כל המרואיינות, שני הערכים החשובים ביותר, לפי הסדר, הם 'ארץ ישראל השלמה' ו'רוב יהודי'. אצל שתיים מהמרואיינות, ה'שלום' נמצא במקום האחרון מבחינת סדר חשיבותו.

דתיים:

כל הבנות ובן אחד דירגו במקום הראשון את הערך 'רוב יהודי'. אצל היתר גורם זה היה במקום השני. באשר ל'דמוקרטיה', 3 בנות ו-2 בנים דירגו ערך זה במקום השלישי, 2 בנים במקום הרביעי ורק בת אחת במקום השני וגם זאת תוך כדי שהיא ממלמלת, "אם רוב יהודי אז אפשר דמוקרטיה". שני נושאים שעלו בעיקר בקרב הדתיים והעולים הם דת ורוחניות והיחס למגזר שאליו הם משתייכים.

י"ד. דת ורוחניות

התחושה שמביעים הדתיים היא שהחיים החילוניים חסרי רוחניות, "אין מספיק רוחניות בארץ!" יש דחיה לגבי החיפוש של החילונים אחר רוחניות. אמירות שעלו הן: "כל הנושאים הרוחניים של החילונים הם בולשיט." "מעניינת רק הרוחניות שלנו, יש לנו את מה שאנחנו מאמינים ולא צריכים לחפש דברים אחרים. יש אמת שמחזיקה אותנו ולא צריך לחפש תחליפים."

בהקשר זה יש לציין את אחד המרואיינים החילונים, שאמר כי הוא משתתף בשיעורי תורה עם אביו.

העולים התייחסו לנושא הדת בעיקר בהקשר לזהותם. שניים מהבנים מגדירים את עצמם יהודים, אך אינם מאמינים בדת. מרואיין אחד הנו יהודי רפורמי.

בקרב העולות, אף אחת אינה מפגינה קשר ליהדות. חלק מהמרואיינות מביעות את הדעה שהדתות משרתות צרכים פסיכולוגיים או אינטרסים כלכליים של בני אדם, "המציאו את אלוהים," רק מרואינת אחת מהעולות אומרת שהיא מאמינה באלוהים. אחרת אמרה כי היא "מאמינה שיש איזשהו כוח," אך היא אינה מאמינה באלוהים. היא מאמינה בגלגול נשמות. העולה השלישית מאמינה במיסטיקה: אסטרולוגיה, נומרולוגיה וכדומה.

ט"ו. היחס לדתיים

כמעט כל המרואיינים הדתיים הביעו תחושה שהביקורת על המגזר הדתי לא מוצדקת ושנעשה להם עוול, "יורדים עליהם כל הזמן." כאמור, המרואיינים מייחסים לתקשורת תפקיד ביצירה/שימור תדמית זו, "התחושה היא שעושים הכללה מחרדים לדתיים או מלאומנים פנאטים, או לחלופין מזהים את כל הציבור הדתי-לאומי כמתנחלים. את הדתיים

מזהים בעיקר כמו מתנחלים. יש דתיים גם בירושלים, גם בצפון וגם במרכז. 'מתנחל' הפך לשם גנאי ומכלילים את כולנו. כמתנחלת כואב לי שמוציאים את הציבור ככה. זה ציבור שאכפת לו מהמדינה ומוציאים אותו דפוק." מהאמירות הללו ניתן להבין גם כי הם מתנגדים לתדמית הלא-טובה של המתנחלים.

עם זאת, כל מי שהתייחס לנושא אמר גם כי הוא מתמודד עם זה בהצלחה, "אני יודע מי אני ומה אני, שאני לא מתאים להגדרות שלהם." הייתה גם מי שאמרה כי לדעתה האפליה פחתה אחרי מבצע 'עופרת יצוקה'. התייחסות לתדמית הקבוצה עלתה גם בקרב העולים.

ט"ז. התייחסות לתדמית העולים

כל העולים הזכירו את התדמית שדבקה בעולים כשתיינים. הם אמנם אינם מכחישים שרוב העולים שותים, אך לא מייחסים לעולים את תופעת השכרות, "תרבות שתייה בת שלוש מאות שנה. אומרים שרוסי יודע את גבולות השתייה ולא ישתכר, ישראלים משתכרים מהר." מצד אחר, אחד המרואיינים ציין כי "העלייה הרוסית העלתה את רף התעסוקה, העלו את ישראל בכמה רמות בכל הנוגע להשכלה, לחינוך."

תגובות המרואיינים, בני הנוער היהודים, בנושאים אישיים

א. היכן הם רואים את חיהם בעתיד

באופן כללי, נראה שרוב המרואיינים היהודים רואים את עתידם בישראל. זאת, אף שחלק מהמרואיינים סבורים כי החיים בחו"ל עשויים להיות טובים או קלים יותר. דבר זה יוצר תחושה שאצל חלק מהמרואיינים מתעורר קונפליקט בין תחושת השייכות למדינה ובין השאיפות האישיות.

כל המרואיינים החילוניים הוותיקים אמרו כי הם רואים את עתידם בישראל. הם מקווים כי יתקבלו ללימודים גבוהים בארץ, אם כי הפסיכומטרי והקריטריונים לקבלה לחוגים מבוקשים מאיימים עליהם. עם זאת, שתי מרואיינות חילוניות אמרו כי לדעתן בחו"ל אפשר להצליח יותר. הנימוקים שלהן היו שונים: האחת נימקה זאת בכך שבארץ כולם מוצלחים ויש יותר תחרות. השנייה אמרה כי "במקום כמו ארצות הברית הכול הוא בגדול, וגם אפשר להצליח בגדול. בישראל הכול קטן וגם ההצלחה קטנה."

דעה דומה הובעה בקרב העולים. אם כי חלקם רואים את עתידם בארץ, אחרים אמרו כי הם רואים את עתידם בחו"ל, וכי בחו"ל יש יותר הזדמנויות להתקדם, זאת אף שציינו כי טוב להם בארץ. למשל, אחד המרואיינים אמר כי לדעתו כל היהודים צריכים לחיות בישראל, אולם סיפר על חלומו להיות מתאבק בארצות הברית או בקנדה. מרואיינת נוספת בקרב העולים אמרה כי היא מתקשה להתחבר לתרבות המזרחית ומעדיפה את התרבות האירופית. כל המרואיינות בפריפריה רוצות לחיות בארץ, אולם אחת מהן אמרה שהייתה רוצה להכיר עוד מדינות. המרואיינים הדתיים הם היחידים שהביעו אהבה לארץ ורצון בלתי־מסויג לחיות בה גם בעתיד. הרצון לחיות בישראל מלווה אצל חלק מהמרואיינים ברצון לתרום למדינה, "רוצה לחיות בארץ, במקום שיצטרכו אותי."

ב. שאיפות המרואיינים

שני הנושאים שאליהם שואפים המרואיינים בעיקר, הם הצלחה בקריירה (מבחינת כסף ומעמד חברתי) ומשפחה משלהם, כאשר נראה כי בחלק מהקבוצות התבססות מעמדית קודמת להקמת משפחה. המרואיינים החילוניים התייחסו לכך, אך מי שאמרו זאת באופן

מפורש היו העולות: המרואיינות אמרו שהן רוצות ללמוד ולהתבסס מבחינה כלכלית **לפני** שהן מקימות משפחה. אחת אומרת שעם זאת, חשוב לה להיות אָם צעירה, נאמר, בגיל 27. כאשר נשאלה האם 27 נחשב כגיל צעיר להפוך לאָם, השיבה בחיוב.

בפריפריה כל המרואיינות רוצות להקים משפחה, אחת מהן מציינת שהיא לא רוצה משפחה מוקדם מדי. רק אחת מהמרואיינות אומרת שאינה יודעת אם היא רוצה ללמוד מקצוע. השנייה רוצה להיות פסיכולוגית. המרואיינת השלישית רוצה ללמוד ולטייל בעולם.

לגבי ההווה, המרואיינים החילוניים שוחחו על רצונם בזוגיות. הנערים אמרו כי בזמן הלימודים בתיכון הם לא רוצים מערכת יחסים רצינית, אולם לקראת הצבא מתעורר רצון לקְברה קבועה שתחכה להם כשהם חוזרים לחופשות.

ג. דפוסי הבילויים

לכאורה, בכל המגזרים בני הנוער עוסקים בפעילויות דומות: מפגשים עם חברים, יציאות לבתי קפה ומסעדות, גלישה ב-Facebook. עם זאת, הקבוצות השונות נבדלות זו מזו בחלק היחסי המוקדש לכל בילוי ונראה שגם בתכנים שהם יוצקים למפגשים.

מפגשים עם חברים:

החילוניים נפגשים עם חבריהם במסעדות ובבתי קפה, במסיבות במועדונים או בבתי, כאשר השיחות נסבות בעיקר סביב בני/בנות המין השני.

גם העולים נפגשים בסופי שבוע עם חברים, בבית או במקומות מפגש מחוץ לבית, ולעתים יוצאים לפאבים ולמועדונים. שניים מהמרואיינים חברים או היו חברים בתנועת נוער.

בקרב הדתיים, רוב המפגשים עם בני גילם נעשים במסגרת תנועת הנוער, שבה חברים כל המרואיינים

להוציא שניים. מי שאינם חברים בתנועת נוער מבליים בחוגים שונים. סוג בילוי שכיח הוא יציאות עם בני משפחה ועם חברים (הליכה למסעדות, לבתי קפה). כאשר המפגשים הם בבתי, אומרים המרואיינים כי הפעילויות העיקריות הן מוזיקה, נגינה וכדומה.

גם בפריפריה המרואיינות חברות בתנועת נוער (2 מתוך 3 שרואיינו). הבילוי עם חברות מתקיים בפארק או בבתי קפה.

אמצעי תקשורת המוניים:

כל המרואיינים החילונים מקדישים זמן לא מבוטל בבילוי ברשתות חברתיות באינטרנט, בעיקר ב-Facebook, וכמעט שאינם צופים בטלוויזיה.

גם העולים מבליים חלק ניכר מזמנם, לפחות באמצע השבוע, באינטרנט, משחקים ויוצרים קשר עם החברים באמצעות ה-Facebook, במידה זו אחרת: חלק אמרו שהם גולשים פחות משעה ביום, חלקם אמרו כי הם "מכורים" וגולשים גם בזמן השיעורים בבית הספר, באמצעות הטלפון הנייד. רק אחד מהמרואיינים אמר שהוא מקדיש זמן רב לצפייה בטלוויזיה.

אף שהמרואיינים הדתיים אומרים, כי באשר לאמצעי התקשורת ההמוניים, האינטרנט תופס את מקום הטלוויזיה, עולים חילוקי דעות לגבי הרשתות החברתיות ולגבי Facebook באופן ספציפי: חלק חושבים שזה "שטות" ובמקרה הטוב "בזבוז זמן", וחלק אוהבים לבדוק באמצעותו "מה הולך". אולם גם אלו לא משקיעים זמן רב בגלישה באתר. הרוב היו בדעה שקשרים פנים אל פנים עדיפים בהרבה על קשרים שטחיים באמצעות ה-Facebook. אחת המרואיינות בפריפריה מבלה ב-Facebook 3 שעות ביום, אך גם צופה בטלוויזיה.

ספרים:

החילונים אומרים כי אינם קוראים ספרים. בקרב הדתיים מעטים קוראים ספרים.

ספורט:

הן החילונים, הן הדתיים והן העולים מבליים בחדר הכושר או בפעילות ספורטיבית אחרת.

ד. מעורבות פוליטית וחברתית

מעורבות פוליטית ו/או עניין בפוליטיקה:

אף אחד מהמרווינים בקבוצות השונות שרואיינו אינו פעיל פוליטית. מבחינת התעניינות בפוליטיקה, במפגשים חברתיים בני הנוער החילונים אינם משוחחים בינם לבין עצמם על פוליטיקה. עם זאת, ציינו מרווינים אחדים כי כאשר הם היו עם חברים בחו"ל, שוחחו רבות על נושאי חברה ופוליטיקה. לשאלה "מדוע דווקא בחו"ל?" לא הייתה תשובה ("ככה זה יצא"). ייתכן כי המפגש עם תרבות שונה, מבליט את המאפיינים הייחודיים של החברה הישראלית. ייתכן גם, כי נושא תדמית ישראל והישראלים בחו"ל, שהוזכר בראיונות, מעלה את הצורך לדון בנושאים אלה, וייתכן גם כי הגעגועים לארץ עשו זאת.

נושא שחוזר ברוב הקבוצות הוא היחס השלילי לפוליטיקאים: בקרב הדתיים עלו ביטויים חריפים כגון: "המנהיגים דואגים לעצמם במקום לעניים"; "מה שהולך בכנסת זה כמו גן ילדים, שוחד וכו'". כל חבר כנסת וראש ממשלה אתה לא יודע מה יגלו עליו, אין חברי כנסת שאפשר להאמין להם"; "מגעיל לראות את השרים וראש הממשלה מנהלים קרבות". בפריפריה, שתיים מהמרווינות הביעו יחס שלילי מאוד כלפי פוליטיקאים: "כולם חרא!"; "מתעסקים בכסף, שוחד, ולא במה שצריך. במקום להשקיע במדינה משקיעים במכוניות".

אצל העולים, אמרה אחת המרואיינות: "כל אלה שבכנסת עבר זמנם. הם לא יודעים איך לנהל נכון את המדינה." אצל העולים קיים שוני בין הבנים לבנות. בעוד הבנים מתעניינים במתרחש בארץ, הבנות, פרט לאחת, לא מפגינות עניין בפוליטיקה. נהפוך הוא, ההימנעות מעיסוק בפוליטיקה – מכוונת. ייתכן שהתדמית השלילית של הפוליטיקאים משליכה על העיסוק בפוליטיקה. בקרב הדתיים, חלקם, הן מהבנים והן מהבנות, אמרו כי הם מתעניינים בחדשות. בפריפריה עולה יחס אמביוולנטי לפוליטיקה. שתיים אומרות שהן צופות בחדשות, אך אחת מהן אומרת שהיא דווקא אינה מתעניינת בפוליטיקה. השלישית אומרת שהפוליטיקאים אינם מעניינים אותה, אך אולי בעתיד תבחר להצטרף לפוליטיקה.

התנדבות:

שתי הקבוצות היחידות שמתנדבות הן הדתיים הלאומיים והמרואיינות בפריפריה. כל המרואיינים הדתיים עוסקים בפעילויות בהתנדבות דרך בית הספר (בית הספר דוחף לפעילות והתנדבות אישית) או דרך תנועת הנוער (התרמות למען נצרכים, פעילויות בהתנדבות עם קטינים ומבוגרים אוטיסטים, עבודה בבתי אבות, עזרה בהכנות לילדי חו"ל להתכונן לחידון התנ"ך, ועוד). גם בקרב המרואיינות בפריפריה, לפחות אחת מתנדבת במסגרת בית הספר. לעומתם, החילונים והעולים אומרים כי אין להם זמן לפעילויות התנדבותיות. אחת המרואיינות העולות אף הביעה התנגדות עקרונית להתנדבות ואמרה כי היא מעדיפה לעבוד ולהרוויח כסף. המרואיינים החילונים שהיו בתנועות נוער מחשיבים את פעילותם בתנועות הנוער כהתנדבות. עם זאת, כולם הביעו רצון לעסוק בעתיד בפעילות

התנדבותית.
חלק מהעולים אומרים כי ייתכן שהיו מוכנים
לפעול כיום, אך הם אינם יוזמים זאת אלא צריכים
שיפנו אליהם ויניעו אותם.

איכות הסביבה:
רוב המרווינים הביעו מודעות לאיכות הסביבה,
אך רובם, פרט לחלק מהדתיים, אינם מעורבים
בפעילות ציבורית שנוגעת לכך, אלא רק בסביבה
הקרובה להם, ברמה האישית.
אחד העולים התייחס לתשדירי השירות שנועדו
להעלאת המודעות לנושא, אך טען כי אלה יעילים רק
באופן זמני ויש לנקוט צעדים אחרים, יעילים
יותר.

כאמור, בקרב הדתיים, שני בנים ושלוש בנות
עוסקים גם בפעילות ציבורית (ניקוי אזור ליפתא
בירושלים, הסרת מכשולים סביב הכינרת, נטיעות
בט"ו בשבט, איסוף וטיפול בבעלי חיים ללא בעלים,
ועוד). המרוויינת המתנחלת אמרה גם שהתקינו
בביתם מערכת השקיה של מים עכורים להשקיית
הגינה.

בפריפריה נראה כי המרוויינות אינן מודעות
לאיכות הסביבה. אחת המרוויינות אומרת שאמה
שומרת על שקיות מתכלות, אך היא עצמה אינה
פעילה.

צעירים יהודים: סיכום ראיונות עם בני 21-24

מאפייני המרואינים

הראיונות נערכו בקרב קבוצות אחדות של מרואינים:

(1) ותיקים חילונים:

רואינו 10 גברים, 6 נשים בגילי 21-24, כולם דיירי מרכז הארץ.

צבא: כל המרואינים לאחר שירות צבאי מלא.

עבודה: כולם עובדים, רובם בעבודות מזדמנות או בתפקידים זוטרים.

נטיות פוליטיות: 10 ימין, 6 מרכז.

(2) עולים מחמ"ע:

רואינו 6 צעירים, 3 בנים ו-3 בנות.

עלייה: שלושה מהמרואינים עלו במחצית הראשונה של שנות ה-90. שניים עלו במחצית השנייה של שנות ה-90 ואחת עלתה בשנת 2006.

צבא: כל המרואינים והמרואינות, למעט אחת שעלתה בגיל מבוגר, שירתו בצבא.

מבין הבנים, אף אחד לא שירת בשירות קרבי. אחד מהמרואינים הנו עתודאי ומשרת כיום בקבע. אחר שירת במודיעין.

נטיות פוליטיות: עמדות המרואינים נעות ממרכז לימין קיצוני.

(3) דתיים לאומיים:

רואינו 4 בנים ו-4 בנות.

צבא: שתיים מהמרואינות שירתו שירות לאומי, מהן אחת עשתה חלק מהשירות במונטריאול. שתיים שירתו בצבא, אחת במשטרה הכחולה ואחר כך בסנגוריה הצבאית.

כל הגברים שירתו בצבא, אחד היה קצין בנח"ל (גרעין של 'בני עקיבא'), אחר עשה שלוש שנים

מלאות כלוחם והשאר במסלול הסדיר, אחד כלוחם
והשני בפרקליטות הצבאית.
(4) בפריפריה:
רואיינו 3 בנות ובן אחד.
צבא: שתיים מהמרואיינות שירתו שירות לאומי.
אחת מהמרואיינות שירתה בצבא והמרואיי
הנוסף לא רצה לשרת בצבא.

תגובות הצעירים היהודים בנושאים הקשורים למדינה ולחברה

תפיסות לגבי המדינה
א. התחום המדיני-ביטחוני
מרואיינים בשני מגזרים התייחסו לסוגיה
הביטחונית כאל בעיה חמורה ומרכזית: במגזר
הדתי-לאומי ובקרב העולים.
הדתיים מתייחסים לא רק להשפעות הישירות של
המצב הביטחוני, אלא גם מייחסים לו השפעה עקיפה
על רוב תחומי החיים בארץ. לטענתם, המצב
הביטחוני מוריד את מצב הרוח, משרה לחץ על
האזרחים ומשפיע על התנהלותם ברמות שונות זה
כלפי זה (אפילו על הנהיגה בכבישים). מרואיי
אחר אמר שהשקעת רוב תקציב המדינה בביטחון מְשַׁמֶּרֶת
בעיות אחרות: "[אם התקציב המושקע בביטחון היה
קטן יותר] פתרנו את בעיות החינוך, התשתית,
הספורט... צמצום פערים."
המרואיינים אינם מאמינים שיהיה שינוי מבחינה
ביטחונית ומביעים את התחושה שגם אם בעיה אחת
תיפתר, יוצצו אחרות במקומה: "המצב נשאר אותו
דבר, רק זז, מצפון לדרום או מהדרום לצפון";
"יהיו בעיות אחרות, יותר גרועות." אחד
המרואיינים מביע את התחושה שהאנשים המובילים את

המדינה אינם מתכננים מספיק קדימה, בכל התחומים, ופועלים באופן של 'כיבוי שריפות'. למעשה, באופן כללי, יש חוסר אמון במנהיגים של היום: "אותם אנשים יישארו, הם רק עוברים מפלגות"; "ההנהגה מנסה לרצות את ארצות הברית ופחות את טובת המדינה."

העולים מתייחסים להשפעה המעיקה שיש למצב הביטחוני על חייהם ("זו לא מדינה הכי שקטה, לא תהיה מתישהו שקטה, מפריע לי מאוד"). הם מביעים ביקורת על הדרג המדיני וההסברתי, אבל מגלים אמון גבוה בצה"ל. נוסף לזאת, כפי שיפורט בהמשך, גם העולים מתייחסים להשפעות העקיפות של המצב הביטחוני על המצב החברתי, ומייחסים את המתח שיש בין קבוצות שונות בחברה ל'מלחמת הקיום'.

ב. עמדות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני ואמונה בסיכוי לשלום

בדומה לדעה שהובעה בקבוצת הגיל הצעירה יותר, גם בקבוצת גיל זו, אין אמונה גדולה בסיכויים לשלום. רוב המרואיינים מטילים את האחריות לחוסר התוחלת של הסכסוך על הצד השני (בין אם מדובר בפלסטינים או במדינות ערב ש"לא רוצות אותם"). לפי הדתיים, כאמור, "בעוד עשר שנים יהיו אותן כותרות בעיתונים...". בפריפריה, המרואיינים משווים את השלום לפנטזיה או למשיח – רעיון יפה אך בלתי־מושג. מדברים על התפכחות של עצמם ושל הציבור הישראלי. אחד המרואיינים מהמגזר הדתי־לאומי אמר, שאף שהוא מאמין שגם הפלסטינים רוצים בסך הכול חיים נורמליים, המצב הידרדר לנקודת האל־חזור.

בקרב העולים אמר אחד המרואיינים כי הסכסוך הוא בן אלפי שנים והוא לא רואה שום דרך לפתרון, "כל עוד המדינה היא כאן ומסביב מדינות ערב – תמיד תהיה בעיה." גם השלום עם מצרים הוא שלום

שמאחוריו אינטרסים כלכליים, לכן אי אפשר לסמוך עליו באופן מלא.

בקרב החילונים, גם מי שמגדירים את עצמם "מרכז פוליטי", אינם מאמינים שיש סיכויים לשלום, הן משום שאין פרטנר לשלום, והן משום שלישראל קשה לסמוך על הסכם שלום שבמסגרתו יחזירו שטחים. במקביל לכך, רוב המרואיינים בקבוצות השונות אינם תומכים בוותורים בתהליך השלום, אם כי בקבוצות השונות הנימוקים לכך הם שונים: חוסר אמון בצד השני, נסיון העבר (ההתנתקות) ונימוקים אידיאולוגיים (ארץ ישראל השלמה).

חלק גדול מהחילונים אמרו שנסיגה מיהודה ושומרון, גם במסגרת הסכם שלום, עלולה לסכן את ביטחונה של מדינת ישראל. לכן, המרואיינים חושבים שכל הסכם שלום צריך לכלול בתוכו ערבויות לביטחון המדינה, אם כי לא ידעו לפרט אילו ערבויות צריך לקבל.

הנימוק להתנגדות להחזרת שטחים בקרב המרואיינים בפריפריה הוא שזו שיטה שלא הוכיחה את עצמה, וניתן לראות זאת בתוצאות ההתנתקות. המרואיינים הדתיים מאמינים שבמקום לעשות ויתורים במסגרת תהליך השלום, יש לנקוט עמדה תקיפה דווקא; נוסף על חוסר האמון בצד הפלסטיני, "נתנו להם אלף ואחת הזדמנויות וכל פעם מי שפישל זה הם!" עולה התחושה שיש יותר דרישות ממדינת ישראל מאשר מהפלסטינים. אחת המרואיינות הדתיות אמרה שהיא בעד שתי מדינות לשני עמים, אך אינה מאמינה שהפלסטינים יעמדו בהסכם. באורח פרדוקסלי, היא דווקא מתנגדת לפירוז המדינה הפלסטינית, "שנוכל להילחם בהם כמו שצריך". המרואיינים הדתיים בעיקר אינם מוכנים לוותר על שטחים. אחת המרואיינות אמרה, "אני מאמינה שיכול להיות שלום אמת גם אם לא נחזיר שטחים. הם יכולים לחיות בתוכנו, בירושלים, בבקעה, בשטחים

וכו'. " יש התנגדות חזקה גם לחלוקת ירושלים. נראה כי יש חילוקי דעות בין המרואיינים בקבוצות השונות גם לגבי מהו פתרון הסכסוך ומהי המטרה הסופית של שיחות עם הפלסטינים. אחד המרואיינים הדתיים אומר שמבחינתו, "שלום זה מצב של שקט, שלא נלחמים", והוסיף כי מה שיש עם סוריה הוא שלום, "מספיק לי מצב כזה". חלק מהמרואיינים בפריפריה דוגלים בעיקרון של "הפרדת כוחות" וחושבים שמצב כזה יכול להמשיך עוד שנים רבות.

לדידו של אחד מהמרואיינים הדתיים, יש כבר מדינה פלסטינית, "יש נציגות, יש צבא - הפת"ח - יש ממשלה ושרים. הם לא מנהלים אותה. זה ביזיון. האם לתת לזה גושפנקה? זה לא ישנה כלום." עמדה קיצונית במיוחד הציג מרואיין דתי נוסף שאמר, "השאלה יוצאת מנקודת הנחה שאנחנו מעוניינים לחיות עם הפלסטינים. לא. אנחנו רוצים שהם יחיו במדינות שלהם ואנחנו פה!" מרואיין זה אמר שהוא עשוי להסכים להסכם שלום רק בדיעבד, כדי שלא תהיה מלחמה ושיינצלו חיי אדם, אך זה לא האידיאל (הסכם זמני).

אף אחד מהעולים לא מסכים להסכם השלום שהוצע,¹⁹

19. בפני המרואיינים הוצגה עמדת כלפי הסכם שלום וירטואלי שעקרונותיו הם: ישראל היא מדינת העם היהודי ופלסטיין היא מדינת העם הפלסטיני. לפליטים הפלסטינים תהיה זכות שיבה רק למדינת פלסטיין. המדינה הפלסטינית תהיה מפורזת, ללא צבא. הגבולות יהיו על בסיס קווי '67, כולל חילופי שטחים שוויוניים בגודלם, שיתחשבו בצורכי הביטחון של ישראל וישמרו את גושי ההתנחלויות הגדולים בריבונות ישראל. השכונות היהודיות בירושלים יהיו תחת ריבונות ישראלית והשכונות הערביות יהיו תחת ריבונות פלסטינית. העיר העתיקה שבין החומות תהיה ללא ריבונות ותנוהל במשותף על ידי ארצות הברית, ישראל והפלסטינים. המקומות הקדושים יהיו תחת פיקוח דתי כמו שקיים היום (למשל: הכותל יהיה בפיקוח ובאחריות ישראלית). מדינה דו-לאומית מהירדן עד הים שבה יש זכות שיבה לפליטים הפלסטינים.

ולדעתם גם הפלסטינים לא יסכימו להסכם כזה. אחד מהמרואינים אומר שהפלסטינים לא יקבלו את הסכם השלום, "אם יסגרו את הגבולות לא תהיה להם פרנסה."

ההתנגדות העיקרית של המרואינים היא לחלוקת ירושלים, "למה צריך לחלק אותה? למי יש זכות לחלק את ירושלים כאשר מבחינה היסטורית היא שלנו?" היו גם שהתנגדו להחזרת שטחים וקיצוץ בארץ ישראל השלמה, "לגזור אותה לא יישאר כלום." ממה שנאמר בין המילים עלה כי זו הפעם הראשונה שהוריהם מרגישים בעלי בית במדינה והם גם העבירו להם את המסר הזה, ואם אתה בעל בית לא מותרים על הבעלות. גם אם הם יחיו במדינה אחרת, בקנדה או במדינה אירופית אחרת, הם ירגישו בעלות על מדינת ישראל.

המרואיין שאמר שהערך החשוב לו ביותר הוא השלום, אומר שהוא מתייחס רק ל"שלום אמיתי".

ג. יחס לערבים אזרחי ישראל

היחס לערבים בישראל נע על פי רוב מחוסר אמון מוחלט ליחס של "כבדהו וחשדהו".

בדומה לקבוצת הגיל הצעירה יותר, המרואינים החילונים הביעו במפורש את הדעה שמדינת ישראל, כמדינת חוק, צריכה לתת שוויון זכויות מלא לערבים בישראל. ראוי לציין כי בקרב החילונים יש תחושה של שיפור ביחס ערביי ישראל למדינה (יש פחות גילויי איבה ועוינות של הערבים למדינה). עם זאת עדיין מובלע בדבריהם חשש מפני הערבים, ואחד המרואינים אמר שדווקא השקט מדאיג אותו: הוא מביע חשש שהערבים בגליל יתבעו זכויות לאומיות וירצו אוטונומיה.

במקרים מסוימים, ניכר שיש קשר בין היכרות עם ערבים ובין היחס לערבים. למשל, המרואינים העולים נוטים לחשוב שהערבים "שלנו", דהיינו

הערבים שהם מכירים, הם נחמדים, אולם "כלל הערבים" הרבה פחות. "בנות ערביות שעבדתי איתן היו חמודות... ערבים [אחרים] מעמידים פנים, מחייכים עכשיו אך שונאים אותנו." אולם, במקרים מסוימים, נראה כי גם היכרות אישית עם ערבים אינה משנה את פני הדברים במידה רבה. אחת המרואיינות הדתיות אומרת שהיא מכירה ערבים מקרוב בעבודתה ואינה סומכת עליהם. מבחינתה אין הבדל בין ערבים בישראל לערבים פלסטינים. מרואיינת נוספת, המתגוררת בפריפריה, אומרת שהדעה שלה על ערבים השתנתה לטובה כיוון שהיום היא לומדת עם ערבים. בפועל, עם זאת, נראה שהיא עדיין חושבת שרוב הערבים מחבלים ורוצחים ושאינן לתת להם זכויות שוות ליהודים. מהאמירות משתמע, כי גם כאשר היחס לערבים משתנה בעקבות היכרות עמם, הוא משתנה רק כלפי אלו שהמרואיינים נמצאים איתם בקשר ישיר ואינו מוכלל לכל המגזר. למשל, מרואיין אחד בפריפריה אמר כי יש חוסר צדק כלפי ערבים, "ערבי יכול ללכת פה ולא יקרה לו כלום, אבל פתאום מישהו יקפוץ עליו," וכי ערבים שהוא במגע איתם עוזרים ונותנים אף שהוא יהודי. עם זאת, גם הוא מביע חוסר אמון שהסכסוך בין שני העמים יסתיים אי פעם.

רוב המרואיינים מטילים את האחריות לקונפליקט בין הערבים אזרחי ישראל ליהודים, על הערבים. בפריפריה, רוב המרואיינים מביעים חוסר אמון בערבים בישראל, אף ש"גם אצלנו וגם אצלם יש קיצונים." הם מביעים תחושה שהציבור הערבי מקבל חינוך לשנאה לעומת הציבור היהודי. גם בקרב הדתיים, אחד המרואיינים אמר, "לא סומך עליהם בשום דבר. אני אקח מרחק על הסיכוי הכי קטן שייתן לי סכין בגב... הייתי מזיז אותם מחוץ למדינת ישראל." עוד אמר:

"Fool me once, shame on you. Fool me twice, shame on me!"

חלק מהמרואיינים הדתיים מביעים תפיסה מעשית. הם מעוניינים בשמירה על הסטטוס-קוו, "המצב שהם נמצאים בו היום זה בסדר"; "כל זמן שלא עושים בעיות, אם הוא נאמן למדינה, אין בעיה." בתוך אמירה אחרונה זו מובלע, שוב, חוסר האמון. ההמשך של מחשבה זו, שלא כולם נאמנים למדינה, מתבטא במשפט: "הבעיה שיש אנשים בכנסת שמתבטאים נגד המדינה." בהקשר לכך, חלק מהמרואיינים מבחינים בין כלל הציבור הערבי לבין הדרוזים ואומרים: "[עם] דרוזים אין לי בעיה."

חלק מהמרואיינים הדתיים מבחינים בין הרציונל לרגש ביחסם אל הערבים. מבחינה שכלית, הם מבינים שכן ניתן לתת אמון בערבים; עם זאת, מבחינה רגשית, קשה למרואיינים לסמוך עליהם במאה אחוזים. אחת המרואיינות אמרה, "לא אוהבת אותם... לא אכפת לי שיהיו כאן, אך לא סביבי." מרואיינת זו גם הביעה קושי עם התרבות הערבית, "ערבים מודרניים - מקבלת. לעומת זאת, בבתי חולים לא נעים לראות חמולות... רובם פרימיטיביים." המרואיינים הדתיים אומרים שלדעתם הערבים צריכים לתרום למדינה, אך לא באמצעות גיוס לצבא.

אחד המרואיינים הדתיים סיפר שבישיבה שבה למד, היו המון עובדים ערבים שהיו נאמנים מאוד לישיבה ו"אהבו אותנו". הוא לא חושב שכל הערבים רוצים להרוג אותו. מרואיין זה הביע עמדה יוצאת דופן ביחס ליתר המרואיינים הדתיים, המתקרבת לעמדה שהביעו המרואיינים החילונים הוותיקים, לפיה יש לשלב באופן מלא את הערבים בחברה ובתעסוקה, כיוון שבסך הכול הם היו פה כשהיהודים הגיעו לארץ. הוא אומר, "לא מקבל אותם בדיעבד אלא מלכתחילה." הוא חושב שהלאומנות הערבית צצה כיוון שהחברה היהודית לא השכילה לקלוט אותם לקרבה, "זו טעות היסטורית שעשינו ועכשיו יש

לאומנות ערבית." המרואייין ערך השוואה מעניינת בין הערבים בישראל לבין הדתיים: אינו מסכים שכל דבר שערבי עושה מייחסים את זה לטבע שלו או לדת שלו, "זה כמו שכשאני עושה משהו, אומרים 'זה כי הוא דתי'. אני לא אוהב את זה."

ד. המצב החברתי

כל המרואיינים התייחסו למצב החברתי במדינה. כולם התייחסו לניכור שבין קבוצות שונות בחברה וחלקם התייחסו גם לפערים החברתיים-כלכליים. מדברי העולים עלתה תמונה של חברה אלימה ושסועה ושל שנאת חינוס, והיה מי שייחס את זה למצב הביטחוני: "כשחברה חיה במלחמה זה לא מלכד אותה. ככל שאתה נלחם על קיומך אתה נעשה יותר אליים." עם זאת, נראה כי בקרב חלק מהמרואיינים, היחסים בין עולים לוותיקים בהווה נתפסים כטובים, "אין לי בעיה להתחבר עם אנשים שאינם רוסים. גם ותיקים מוכנים להתחבר איתנו." בהתייחסם לניכור שבין עולים לוותיקים, דיברו המרואיינים החילונים בעיקר על העולים מאתיופיה ולא על העולים מחמ"ע (אולי בגלל הבדלים בין־תרבותיים גדולים יותר בין הישראלים הוותיקים לאתיופים, מאשר בין הוותיקים לעולים מחמ"ע). ראוי לציין כי רק למיעוט היו חברים עולים מחמ"ע, ולאף אחד לא היה חבר יוצא אתיופיה לפני הגיוס לצבא, אולם בצבא נוצרו חברויות גם עם עולים מחמ"ע וגם עם יוצאי אתיופיה. לגבי השתלבות העולים בחברה, נראה כי מצד אחד, המרואיינים הוותיקים מטילים את האחריות לניכור בין העולים לוותיקים על העולים, וצינו את הבדלנות של העולים מחמ"ע ומאתיופיה. מצד אחר, בהתייחס ליוצאי אתיופיה, כאשר נשאלו על עמדותיהם לגבי שילוב העולים באופן שוויוני בלימודים ובשוק העבודה, עולה כי לדעתם מוקדם

מדי לשלבם, כיוון שרמתם נמוכה יותר והם עלולים לעכב את הוותיקים – זאת אף שהם מציינים כי באופן אידיאלי היה רצוי לשלבם.

גם המרואיינים הדתיים התייחסו ברובם לניכור בין קבוצות שונות ולמתחים בין ספרדים לאשכנזים, בין דתיים לחילונים, ובין עולים לוותיקים, "כולם שונאים אחד את השני". עוד אמר אחד המרואיינים, "יש יותר מדי פלגים, [ו] יש יותר מפלגות, כל אחד חושב שהוא צודק." אחת מהמרואיינות הדתיות חושבת שהפערים נגרמים בעיקר בגלל התקשורת. נראה שעל אף הרצון להתפייס וניסיונות הגישור, עדיין יש חוסר היכרות והבנה מספיקות. מצד אחר, מרואיינת אחת ציינה שהמדינה "חמה" ונותנת תחושה של "ביחד" ואמרה כי הדתיים אינם מקופחים בארץ.

כתמיכה לתפיסה זו, הביעו המרואיינים החילונים תפיסה חיובית לבני המגזר הדתי-לאומי. המרואיינים החילונים חושבים שהנוער הדתי הוא מלח הארץ (סביר כי נפגשו ויצרו עמם קשרים בצבא). עם זאת, הם מאוד מוטרדים מהמתח בין חרדים לחילונים ומהניסיון של החרדים להכתיב אורחות חיים.

בהתייחס לפערים בין שכבות, אמרו חלק מהמרואיינים הדתיים שהמדינה לא משקיעה מספיק בצמצום הפערים, "יש גופים פרטיים שמנסים, אבל צריך שהמדינה תעזור יותר." מרואיינת אחת הזכירה את חוסר האיזון שהיה בעבר בין השכבות השונות: את העליות, בעיקר מהמזרח, "תקעו במעברות, אחר כך בעיירות פיתוח, ולא דאגו לשלב אותם בחברה." היום, לדעתה, מגמה זו ממשיכה, אם כי היא מציינת שחל שיפור מסוים. יוצאת דופן מבחינה זו הייתה מרואיינת דתית אחת, שאמרה במפורש שהיא חושבת שיש שוויון הזדמנויות, "כל אחד יכול להצליח ולהתקדם במה שהוא רוצה."

גם בפריפריה, הדעה הרווחת היא שהמדינה לא משקיעה מספיק בצמצום הפערים, ובעיקר בפריפריה. המרואיינים מייחסים את העזרה שהארגונים החברתיים מספקים לכך, ש"החלשים מאבדים אמון בשלטון ומאמינים בעזרה אחד לשני." שלושה מרואיינים בפריפריה רומזים על שחיתות בשלטון או אומרים בגלוי ש"הון ושלטון הולכים ביחד", ואומרים כי הממשלה "מחזקת את העשירים ומחלישה את העניים", או "לא מעודדת עסקים קטנים." עם זאת, אחת המרואיינות אומרת ש"צריך לעודד לצאת לעבודה ולא לעודד [לחתום] אבטלה."

במונחים כוללניים (קפיטליזם-סוציאליזם) - 11 מהמרואיינים החילונים הגדירו את השקפת עולמם כקפיטליסטית, ו-5 אמרו כי הם נוטים לסוציאליזם. אולם, כאשר התבקשו לפרוט את השקפת עולמם למונחים אופרציונליים, מסתבר שכולם נעים בין קפיטליזם לסוציאליזם. כל המרואיינים חושבים שהמדינה צריכה לדאוג לאזרחיה בשירותים בסיסיים, כגון מזון מינימלי, ולהיות אחראית לבריאות ולחינוך של אזרחיה. חלקם ציפו אף לחינוך גבוה במחירים מסובסדים באופן משמעותי. הרוב חושבים שיש להתיר שביתות. לעומת זאת, הרוב בעד הפרטה, אם כי לא בצורה גורפת.

בקרב הדתיים, שניים מחזיקים בתפיסת עולם סוציאליסטית. אחת אומרת שכל אחד צריך לעשות את המאמץ שלו, אך המדינה צריכה לדאוג למי שמתקשה. היא הייתה רוצה שכל המדינה תחיה בקיבוץ, "ערך העבודה נעלם. במדינה כולם רוצים לעשות כסף ובקיבוץ יש חינוך לעבודה ולא לכסף קל." האחר רוצה שיהיה שוויון מלא במדינה. מרואיינים דתיים אחרים מדברים על שוויון הזדמנויות אך לא תומכים במדינת רווחה, "בסופו של דבר מי שעובד קשה ומרוויח, שיהנה מהכסף. זה לא אומר שהם צריכים לשלם הרבה למס הכנסה," או: "מה אכפת לי אם

לעשיר יש הרבה, זה לא צריך להיות אחד על חשבון השני." עולה תחושה שמי שמרוויח פחות הוא זה שעובד פחות ופחות קשה. אחד המרואיינים מביא דוגמה לאבא של חבר שאינו יוצא לעבוד כי הוא מקבל יותר כסף מהביטוח הלאומי.

הדתיים התייחסו גם לעתיד המדינה מבחינה חברתית, אך תפיסותיהם היו מעורבות. חלקם היו אופטימיים, ואמרו כי מבחינה חברתית, יש שיפור במצב. אחת המרואיינות השוותה לחיוב את היחס לעולים כיום לעומת היחס לסבה וסבתה (ממוצא מזרחי) כשעלו לארץ, ואחר דיבר על האיחוד בעם ועל הארגונים החברתיים, המחפים על החסרונות של ההנהגה. רק מרואיינת אחת מבין הדתיים הביעה דעה מנוגדת: לדעתה הרבה ירדו מהארץ ו"מבחינה חברתית, המצב יידרדר. הסיבה לכך היא שאנשים העומדים בראש המדינה לא יודעים לנהל אותה."

ה. אלימות

כל המרואיינים בפריפריה התייחסו לאלימות כבעיה חמורה ההולכת ומחריפה, אם בשל אדישות ושעמום של בני הנוער ואם בשל אדישות הרשויות והמשטרה. באופן ספציפי, אחת המרואיינות מספרת על פעמיים שבהן פנתה למשטרה ולא קיבלה טיפול הולם, ומרואיין אחר אומר שהרשויות אינן משקיעות די בטיפול בנוער, אלא מפנות את המשאבים לפרויקטים הקשורים יותר לחזות העיר. כל המרואיינים בפריפריה מסכימים שישנה בעיית שתייה בקרב הנוער, המדרדרת אותם לאלימות.

ו. חינוך ותרבות

בדומה לקבוצת הגיל הצעירה, גם בקרב הבוגרים הצעירים, החינוך מקבל התייחסות משתי זוויות שונות: ערכים תרבותיים והשכלה. העולים מתמקדים ברמת ההשכלה הנמוכה,

המרואיינים טענו כי "ברפובליקה שעלו ממנה, החינוך ברמה יותר גבוהה מישראל." עם זאת, כאשר התייחסו ללימודים גבוהים, אמרו שהדרישות של מערכת ההשכלה הגבוהה גבוהות מדי, "כל מקום שרוצים ללמוד חייבים פסיכומטרי מעל ומעבר!" בהקשר של ערכים, העולים משווים את התרבות הישראלית לתרבות הרוסית, שם מחנכים "לא לענות בחוצפה לבן אדם מבוגר." אחד אמר, "לא צריך להרביץ, אבל צריך לחנך איכשהו."

באורח אירוני, חלק מהמרואיינים מקבוצות אחרות תופסים את העולים מחמ"ע דווקא כחסרי ערכים חינוכיים. בפריפריה טענה אחת המרואיינות כי הרכב האוכלוסייה, ובאופן ספציפי, ריבוי העולים, מפריע להתפתחות של המדינה. אחד המרואיינים במגזר הדתי-לאומי אומר שהחינוך לא במיטבו, "גדל כאן דור שהוא לא מספיק מחונך. מחנכים אותו לדאוג לעצמו." מרואייין אחר במגזר הדתי מייחס לתרבות הרוסית את ההידרדרות ביחס לדמויות סמכות כגון מורים.

נראה שטענתו של מרואייין זה מקיפה את כל הקבוצות שאינן משתייכות לקבוצה שלו. מרואייין זה טען גם שהייתה הידרדרות ערכית שחלה בגלל התרבות המזרחית ה"פחות מתורבתת". באופן ספציפי, מקור הבעיות הרציניות של המדינה הוא בכך שבתחילה הייתה בארץ רק קבוצה הומוגנית של אירופים. לדעתו, בעקבות גלי העליות, שהביאו עמן אנשים מתרבויות "לא מתורבתות", החלה הידרדרות בערכים, שחיתות, "זה חדר לכל השכבות." על פי המרואייין, החברה האשכנזית לא השכילה להכיל בתוכה את התרבויות האחרות.

מדברי המרואיינים הדתיים שצוטטו, ניתן לראות שהחינוך מקושר בעיקר לפערים החברתיים, עם זאת הם חלוקים בשאלה מה הסיבה ומה המסובב: חלקם רואים את הבעיות בחינוך כתוצאה של הפערים

החברתיים וחלקם כגורם. בפריפריה מסכימים כל המרואיינים שהבעיה "מתחילה מהבית": אין ערכים, וכן אין גיבוי של ההורים למערכת החינוך. עם זאת, ישנם חילוקי דעות בין המרואיינים לגבי איכות מערכת החינוך: שניים מהמרואיינים אומרים שבתי הספר טובים (לפי אחת, בעיקר בגלל ההשקעה בפריפריה) ו"מי שרוצה ללמוד מצליח", אך לילדים אין מוטיבציה ללמוד. מרואיינת אחרת אומרת שהלכה ללמוד בבית ספר פרטי "בשביל החינוך".

אחד המרואיינים במגזר הדתי מתייחס לתקציבים המעטים המושקעים בחינוך ואומר שלולא היו משאבים רבים כל כך מושקעים בשמירה על הביטחון, היה מצב החינוך בארץ טוב יותר.

ז. תרבות־צריכה

הביקורת שמעלים העולים נגד ישראלים היא שהם לא קוראים ספרים, לא אוהבים מוזיקה קלאסית וסופגים תרבות בעיקר מהטלוויזיה ("לפני התוכנית 'נולד לרקוד' לא הייתה כלל מודעות למחול"). זה בא מההורים. השליטה של הטלוויזיה בתרבות היא כה גבוהה, התרבות והידע שיש לאנשים הם בעיקר מהטלוויזיה (עד כדי כך הם מחוברים לתקשורת, שהם לא ישימו לב להשפעה של התקשורת עליהם). עם זאת נראה שזה לא מפריע להם. בעניין התרבותי יש לעולים תחושה שהם חיים בגטו תרבותי.

ח. המצב הכלכלי

בקרב העולים, ראוי לציין שחלק מהבנות לא ידעו או לא היו מוכנות לקבוע הערכות לגבי המצב הכלכלי. גם מי שנתנו הערכות, נתנו רק הערכות כוללניות כמו למשל: "לא רואה שום בעיות"; "לא קריטי, יש למה לשאוף". בקרב הבנים, ההערכה שהמצב הוא די טוב, יש תפיסה שהחברות הישראליות

חזקות ותורמות לחוזקה של המדינה, הבעיה שלנו היא הגודל (הקטן) שמטשטש את האיכות. העולים מביעים תפיסה שהמדינה מצליחה ואז החברות הישראליות חזקות, "יש בארץ דברים נפלאים במערכת הבריאות שאמריקה לא תגיע אליהם, גם בחקלאות ובאלקטרוניקה אנחנו עולים על כולם."

המרואינים החילונים הדגישו כי המדינה נחלשה בתחום ה-low-tech, והם צופים שעוד כמה שנים היא תיחלש גם בתחום ה-hi-tech, לא משום שהביצועים וההצלחות של ישראלים ירדו, אלא כיוון שהמשקל הסגולי שלה ירד. כלומר, כמות הייצור (של מדינות מזרח אסיה כמו סין והודו) תגבר על האיכות, נכון שבישראל שיעור אנשי המקצוע והמומחים גבוה לדעתם יותר מאשר בהרבה ארצות אחרות, אבל המספר המוחלט של ההצלחות בסופו של דבר יהיה גדול יותר בארצות אחרות. עם זאת, החילונים אינם חשים שישנה סכנה קיומית, מבחינה כלכלית.

עם זאת, גם בתחום הכלכלי מביעים המרואינים החילונים ביקורת על ההנהגה. הם חשים כי ההנהגה סומכת יתר על המידה על כושר התושייה ולכן לא דואגים שיהיה תכנון מראש ויותר מאלתרים, "חיים בבלגן, אין סדר בראש, מפתחים טכנולוגיות אך לא את הסדר."

אחת המרואינות הדתיות התייחסה לתרבות הצריכה, ואמרה שהרבה אנשים מושפעים מתרבות הצריכה המערבית, "להרבה יש את החלום האמריקני, לשאוף לכמה שיותר." עם זאת, "יש אנשים שמסתפקים בפחות."

ט. תקשורת

רוב הקבוצות התייחסו לתקשורת ככוח הורס. עם זאת, המניעים ליחס השלילי לתקשורת שונים בכל אחת מהקבוצות. לגבי העולים, למשל, חסרונה הגדול של התקשורת (הטלוויזיה) הוא בעצם שליטתה

הבלתי־מעוררת בצריכת התרבות בארץ. הטענה העיקרית של מרואיינים מהפריפריה ומרואיינים דתיים כלפי התקשורת היא, שהתקשורת לוקה בחוסר אובייקטיביות ומציגה נתונים מסולפים. לפי הדתיים, התקשורת מבליטה מקרים מסוימים ומצניעה אחרים, בגלל עמדות אנשי התקשורת ומשיקולי רייטינג. למשל, אחד המרואיינים הדתיים התייחס ל'פזיזות' של התקשורת מבחינת הוצאת דיבה - נתן כדוגמה מקרים שבהם עוסקים בחשודים במעשי פשע בהרחבה, כאילו הם כבר אשמים. במקרים שהם מזוכים, "מזכירים את זה בכותרת קטנה בעמוד האחרון." לפי אחד המרואיינים הדתיים, התקשורת אף גורמת לפערים החברתיים הגדולים. דעה זו נתמכת על ידי מרואיין אחר במגזר הדתי, שבהתייחסו לסוגיית הסרבנות אמר, "התקשורת - תקפוץ שחייל דתי סירב פקודה ולא תזכיר את החילונים!" אחד המרואיינים הדתיים טען שהיוצא דופן מבחינה זו הוא העיתון "ישראל היום", המשתדל, על אף שהוא עיתון "של ביבי", להציג מגוון דעות. גם בפריפריה הובעה טענה כי התקשורת מגמתית. באופן ספציפי תקף אחד המרואיינים את התקשורת בחריפות ואמר כי התקשורת שמאלנית, אנטי־יהודית ציונית.

נושא נוסף שהועלה בהקשר לעיסוק בתקשורת הוא, הקונפליקט בין חופש הביטוי לבין טובת המדינה. הדתיים התייחסו להצגת דברים "שלא צריך להגיד" גם מבחינת עיסוק בנושאים המסווגים מבחינה ביטחונית. אחת המרואיינות אמרה כי חופש הביטוי בתקשורת בא לעתים על חשבון "מהלכים מדיניים", היינו טובת המדינה.

רק אחד המרואיינים הדתיים חושב שבתקשורת יש חופש ביטוי במידה המתאימה, אם כי הוא מציין כי הוא בוחר שלא להיות מחובר לרדיו, לטלוויזיה או

לאינטרנט.

י. יחס לצבא

העולים מביעים אמון גבוה בצה"ל. כאשר נשאלו על חוויותיהם מהשירות הצבאי, חלקם ראה את הצבא כחוויה חיובית, אולם מרואיין אחד ציין שהצבא היה עבודה קשה ולא מתגמלת. מרואיין זה רצה להיות קרבי אך הוא בן יחיד, ועד שהוריו חתמו היה כבר חודשים אחדים בצבא ולכן שירת כגרפיקאי בקריה. מרואיין זה מצר על הזמן שבו יכול היה להתחיל ללמוד, "אלה שלוש שנים שמפסידים". בקרב הדתיים, כולם היו מרוצים מאוד מהשירות. השירות תורם לאדם, לגיבוש נקודת מבט, מעלה הרבה שאלות על עצמו ועל התנהלות המדינה. נוסף לכך, בקרב הדתיים הייתה התייחסות רבה לנושא הסרבנות: רוב המרואיינים חושבים שאין מקום לסרבנות בצבא. מצד אחר, המרואיינים מטילים את האחריות לסרבנות על המערכת הצבאית, הן מבחינת מתן פקודות והן מבחינת הטיפול בסרבנות והענישה עליה. כלומר, אחד המרואיינים אמר שהצבא צריך לנהוג בשיקול דעת ביחס לפקודות שהוא נותן, האם אלו פקודות לגיטימיות ולמי הוא נותן אותן, "אם יש קבוצה של בני ישיבות, שלהם לא יגידו לפנות [יישובים]. לעקוף את הבעיה." נוסף לכך, אחד המרואיינים (שטוען שאין מקום לסירוב במערכת) אמר שסירב פקודה שלוש פעמים בעצמו, ושהצבא "טאטא את זה מתחת לרצפה". כלומר, אף שכל אחד צריך לנהוג בהתאם לצו מצפוננו, הצבא בתור מערכת אינו יכול לקבל זאת. מרואיין נוסף אמר ש"לגיטימי לסרב פקודה כשהפקודה לא לגיטימית." בהתייחס לנושא הסרבנות לפנות יישובים לעומת סרבנות לשרת בשטחים, אמרו חלק מהמרואיינים שמצפון והלכה זה אותו דבר, "אם גם לדתיים יש לגיטימציה לסרב פקודה, אז גם

לחילונים. " רק מרואיין אחד אמר שהוא אינו מתייחס לאיסור הלכתי באופן דומה למצפון.

י"א. יחס למדינה

פרט לעולים, רוב המרואיינים רואים את עתידם בארץ. כל המרואיינים החילונים רוצים לצאת לעולם הגדול (לבלות, לעבוד תקופה קצרה או ללמוד), אך בסופו של דבר כולם רוצים לחזור לישראל. הסיבות לכך הן השפה העברית, החברים והתרבות הישראלית. ישראל נחווית כמדינה חמה וחברתית. לפי אחד המרואיינים החילונים: "זה הבית. סתם טיולים זה נחמד אבל במקום אחר נרגיש זרים." המרואיינים חשים שישראל היא מקום שבו הם יכולים להגשים את שאיפותיהם המקצועיות והאישיות.

באורח מעניין, הקשר בין איכות החיים במדינה ובין הרצון לחיות בארץ הפוך בין המרואיינים העולים למרואיינים הדתיים: כלומר, כל המרואיינים הדתיים רואים את המשך חייהם בארץ אף שכולם אומרים שקשה לגור פה. בקרב העולים עולה בדיוק תמונה הפוכה: אף שכל המרואיינים אומרים שטוב להם בארץ (אמירות כגון "אני מרגישה פה בבית" היו שכיחות), רובם לא רואים את עתידם בארץ. קנדה היא החלופה הפופולרית ביותר.

העולים מחמ"ע מעלים כמה סיבות להגירה מן הארץ: חלק מהסיבות הן תועלתיות, "המשכורות לעובדים נמוכות"; "בקנדה יש אפשרויות מבחינת עבודה, גם לקנות בית שם פשוט יותר, פה כמעט אי אפשר... אם יתנו לי תנאים יותר טובים אז בטח שאשאר בארץ." סיבות נוספות הן החינוך והתרבות, רמת ההשכלה והתרבות הנמוכות והחשש שהילדים ייפגעו מאלימות. מורגש כי החוויות של קשיי הקליטה, בעיקר התנכלות של ילדים, מלוות את המרואיינות כל הזמן, "אני לא יכולה לשכוח את זה ותמיד אני אפחד שגם הילדים שלי יסבלו מזה,

אף שעכשיו המצב השתנה." גורם נוסף הוא כמובן הגורם הביטחוני.

עוד ניכר שלרוב המרואיינים העולים אין קשר בסיסי לארץ והם מאמינים כי כל אדם (כולל יהודים) צריך לחיות היכן שטוב לו יותר. יתר על כן, למרות חוויית הקליטה הקשה, הם ראו שניתן להתגבר על זה בתוך זמן קצר יחסית ולכן הם לא חוששים ממעברים נוספים.

י"ב. גאווה במדינה

שלושה מבין ארבעת המרואיינים בפריפריה אמרו כי הם גאים מאוד במדינה, המרואיין הנוסף אמר כי הוא גאה בארץ, בטריטוריה, אך לא במדינה: "אוהב את האנשים אך לא את הממשלה."

רק חלק מהמרואיינים הדתיים אומרים בפה מלא כי הם גאים במדינת ישראל, ושהם גם אינם מתביישים. המרואיינים **אינם** מביעים גאווה לא מסויגת. גם מרואינת שאמרה, "זו גאווה גדולה שיש לנו מדינה," הוסיפה כי "היא לא בצורה הכי טובה שלה כרגע, אבל בדרך." אחד המרואיינים אמר, "לא גאה להיות ישראלי כמו ששמח להיות ישראלי." כל המרואיינים אמרו שהם רואים את עתידם בארץ, אחד המרואיינים הדתיים אף אמר, "לא רואה את עצמי נוסע אפילו לטיול בחו"ל." מרואיין דתי אחר סיכם ואמר, "אם לא היינו יהודים, ואם לא הייתה את החשיבות שלנו כיהודים במדינתנו, לא חושב שהייתי רוצה לגור בישראל... אני חושב שזה מה שמחזיק את רוב היהודים בארץ... קשה לי להבין מישהו שלא מתחבר לזה."

תחושות דומות עולות בקרב העולים. אחד המרואיינים אומר כי אינו גאה במיוחד אך גם לא מתבייש על היותו ישראלי. מרואיין אחר אומר כי הוא "מאמין במדינת ישראל יותר ממה שבארץ ישראל." כלומר, חשובה לו מדינה יהודית ופחות

קדושת המקומות בארץ. המרואייך השלישי חש גאווה גדולה בהיותו ישראלי.

עם זאת, רוב העולים חשים אכפתיות גדולה לגבי המדינה בכלל ולגבי נושאים מדיניים בפרט. שניים מהעולים מציינים כי התאכזבו מארצות אחרות. אחד מהמרואיינים סיפר כי חי שנים אחדות בארצות הברית והרגיש זרות, לא אהב את תרבות היוסיום האמריקנית. האחר סיפר כי לפני זמן מה נסע לביקור במוסקבה והתאכזב מאוד מהאנשים, אמר שהם גסי רוח.

לכל המרואיינים החילונים יש זהות ישראלית חזקה ותחושת גאווה על היותם ישראלים. עם זאת, חלקם מביעים חשש שלא כל בני גילם, או בני גילים אחרים במדינה, חשים כך. זאת בגלל השטעים בחברה הישראלית ואייהסכמות על נושאים משמעותיים (כמו המחיר שמוכנים לשלם על מנת להשיג שלום, שאלות הנוגעות לדת ומדינה, ותחומים נוספים). ישנו חשש שבשל שטעים אלה קשה להגדיר את הזהות הישראלית.

י"ג. תדמית המדינה

ההתייחסות העיקרית לנושא זה עלתה בקרב המרואיינים בפריפריה. למרות גאוותם במדינה, המרואיינים סבורים כי תדמית המדינה היא שלילית, אך חושבים שהתדמית השלילית נוצרת בגלל בעיות בהסברה, או מחסור ב'שגרירים של רצון טוב', או, כפי שניסחה זאת אחת המרואיינות, "יש תדמית מסוימת לא טובה ולא משנה מה נעשה."

י"ד. היחס ליהדות התפוצות

המרואיינים הדתיים מפגינים יחס אמביוולנטי כלפי יהודי התפוצות: מצד אחד, חלקם מבינים את הקושי לעלות לארץ, בעיקר מהבחירה הכלכלית, "יש חשש שאנשים יעלו ולא תהיה להם עבודה," אך גם מבחינות אחרות. מצד אחר, חלקם חשים כי ישנה

צביעות מסוימת בהתנהגותם, "מחנך את הילד שלך לידיעה מסוימת שאתה לא מקיים", ומביעים תחושה של יהודים בחו"ל 'חסר משהו', כלומר מתקשים להבין כיצד ניתן לחוש יהודי מבלי לחיות בארץ. אחר מזכיר את סכנת ההתבוללות, "לא בטוח שיחזיקו כיהודים הרבה זמן". רק אחד מהמרואינים הדתיים אינו מביע סלחנות ביחס ליהודי התפוצות. ממנו, וגם ממרואינים אחרים, עולה התחושה שיהודים עולים רק כאשר רע להם בחו"ל (אם כי חלק אינם מאשימים אותם).

ביחס לשאלה, האם על יהודי התפוצות לעלות לארץ, אומרים כל המרואינים הדתיים כי היו רוצים לראות אותם פה, אך נראה כי בפועל הם מגלים הבנה למצבם. מרואיין אחד אמר שהביטחון של היהודים בחו"ל נובע מהידיעה שמדינת ישראל קיימת. "שכל אחד יעשה מה שטוב לו"; "לי ברור שצריך לחיות פה, אבל כשראיתי קצת איך הם חיים, הבנתי יותר."

יתרה מכך, אחת המרואינות הדתיות וחלק מהמרואינים החילונים הציגו גישה הרואה את תפקיד היהודים בתפוצות בשמירה על האינטרסים של מדינת ישראל ובקידום תדמית היהודים בעולם. לפי המרואינת הדתית, "זה שהם חיים שם תורם לנו", כיוון שהם מגנים על האינטרסים של הישראלים בחו"ל, "אנחנו צריכים אותם והם אותנו". החשש שמעלים החילונים הוא, שאם לא יהיו יהודים בתפוצות, תתקבע התדמית של היהודי ה'שיילוקי'. חלק מהמרואינים חשבו שלעם היהודי יש תפקיד "להיות אור לגויים" ולהפיץ ידע בעולם.

עם זאת, היו מבין המרואינים החילונים כאלה שחושבים ששואה יכולה להתרחש שוב, לאו דווקא בגרמניה, "ישראל היא המקום היחיד הבטוח ליהודים, אם אפשר לקרוא לזה ביטחון". גם בקרב המרואינים מהפריפריה, ישנה

אמביוולנטיות ביחס אל יהודי התפוצות: שניים מהמרואיינים אומרים כי הם מודאגים מההתבוללות של יהודי התפוצות: אחת מהן יוצאת למסע מטעם הסוכנות והשנייה הייתה במשלחת בחו"ל. אחת המרואיינות השוותה את העם לגן שאינו נטוע במקומו הטבעי – "אנחנו ניבול אם לא נחיה בארץ." מרואיינת נוספת בפריפריה אמרה שהיא אינה מודאגת מכך שיהודי התפוצות אינם חיים בארץ, לפיה על כל אחד לחיות איפה שטוב לו. מרואייין אחר בפריפריה לא התייחס לשאלה באופן ישיר, אך אמר כי היה רוצה לחיות בחו"ל, אולם הוא לא יכול כי הוא יהודי.

בהתייחס ליהודי התפוצות, המרואיינים גם נשאלו אם הם תומכים בזכות הצבעה לישראלים המתגוררים בחו"ל. כולם התנגדו.

ט"ו. עמדות כלפי גרמניה

אף שנראה שרוב המרואיינים בסך הכול מעודדים את הקשר בין שתי המדינות, העבר לא נשכח ולא נסלח. בקרב החילונים, מרואיינים רבים מסכימים או חושבים שגרמניה היא ידידת ישראל: "עושה הרבה למען ישראל." גם בקרב הדתיים, רוב המרואיינים מאמינים שצריך לשמור על קשר עם גרמניה ונראה שאין להם בעיה לבקר בה, אם כי רובם מתייחסים לקשרים באופן פרקטי, לידידות ולסיוע שגרמניה מגישה לישראל, גם אם הם לא בטוחים מה עומד מאחוריהם. חלקם מתייחסים לקשרים עם גרמניה כאל קשרים עם כל מדינה אחרת.

מצד אחר, אחד המרואיינים הדתיים אמר שעם זאת, הוא לא חש שהגרמנים פיצו את היהודים. הוא לא התייחס לפיצוי במובן הכלכלי, כי אם למחוות כגון הובלת הקמפיין נגד גזענות בעולם. מרואיינים דתיים נוספים התייחסו לניאו־נאצים בגרמניה, אך רובם מאמינים שהגרמנים השתנו. רק מרואיינת אחת

מבין הדתיים הביעה יחס שלילי מאוד כלפי גרמניה:
"לא סולחת, לא שוכחת. לא מעניין גם עוד עשרה
דורות. יש להם דם גרמני." היא לא מבינה את
היהודים שהולכים לעבוד בגרמניה.

היחס של החילונים לגרמניה הוא של "כבדהו
וחשדהו". לא להשמיץ את הגרמנים אך גם לא "לרוץ
לשם", "אין לנו מה לחפש שם." פרט לכך, נראה
שלנוער החילוני יש תדמית לא נכונה לגבי התרבות
הגרמנית העכשווית. הם לא ביקרו בגרמניה, הם לא
מכירים את התרבות הגרמנית, ומטיקים מסקנות
מהיכרויות עם גרמנים שהם פוגשים בארץ, או, לפי
חלק מהם, "גרמניה זה כבר חצי טורקיה"; "הגרמנים
משעממים..."

אצל חלק מהעולים היחס לגרמניה מושפע מהשאלה,
האם המשפחה שלהם נפגעה, ולא מעצם השפעת השואה
על העם היהודי. אחת המרואיינות אמרה באותה
נשימה, "הייתי מוכנה לנסוע לגרמניה, הייתי
מוכנה לגור שם, המשפחה שלי לא נפגעה בשואה,
הייתי הרבה פעמים ב'יד ושם', יודעת הרבה על
השואה." מה שעוזר להם לתפיסה זאת היא העובדה
שהגרמנים מנסים לכפר על העוול שהם עשו ליהודים.
מנגד, יש מרואיינים שלא היו מוכנים לגור
בגרמניה, כך למשל מרואיינת אחת, שאמנם לא רואה
את עתידה בארץ, אמרה כי לא הייתה רוצה לגור
בגרמניה בגלל השואה אבל גם הוסיפה, "אף שהמשפחה
שלי לא נפגעה." אחד המרואיינים אמר, "אין לי
נגדם כלום היום. היום הם לא הבעיה" (הבעיה
הגרמנית מתגמדת מול הבעיה הפלסטינית).

העמדה השלילית ביותר נגד גרמניה הובעה
בפריפריה: פרט לאחד שאומר שדור ההמשך של
הגרמנים אינו אשם, דעות המרואיינות האחרות נעות
מ"לא נשכח ולא נסלח", דרך ההאשמה שבגרמניה לא
פועלים מספיק כיום נגד מכחישי שואה ולדעה כי
בדורות הבאים יסלחו, לא כרגע, ועלינו לדאוג לכך

שלא יכחישו ולא ישכחו. המרואיינת האחרונה השוותה את סוגיית גרמניה ל"זה כמו לדבר עם מישהו שאנסו עכשיו את אחותו."

ט"ז. חזון המדינה מבחינה ערכית

חילונים:

כאשר התבקשו לדרג את ארבעת הערכים: דמוקרטיה, שלום, רוב יהודי וארץ ישראל השלמה, רק מיעוט שמו את הדמוקרטיה במקום הראשון. התשובה השכיחה לגבי הערך החשוב ביותר הייתה רוב יהודי ולאחר מכן ארץ ישראל השלמה. המרואיינים לא ראו את הסתירה בין רוב יהודי ובין ארץ ישראל השלמה, זאת משום שהם לא יהיו מוכנים לתת שוויון זכויות לפלסטינים תושבי השטחים אם השטחים יסופחו למדינת ישראל.

דתיים:

ארבעה מהמרואיינים התייחסו לשאלה זו. רק אחד מהם אמר שהדמוקרטיה חשובה לו ביותר, אחריה (בסדר יורד) שלום, ארץ ישראל השלמה, ורוב יהודי. לגבי רוב יהודי, אמר שזהו אינו ערך בעיניו אלא "אמצעי פרקטי".

שתי מרואיינות אמרו שהערכים החשובים להן (בסדר יורד): ארץ ישראל השלמה, רוב יהודי, דמוקרטיה, שלום. המרואיינת הנוספת אמרה שחשוב לה: רוב יהודי, דמוקרטיה, שלום וארץ ישראל השלמה.

ביחס לדמוקרטיה, אמרה המרואיינת כי היא חשה שלעתים, כאשר לא יודעים לאכוף את החוק כמו שצריך, הדמוקרטיה הופכת לאנרכיה.

פריפריה:

אצל שלושה מתוך ארבעת המרואיינים, הדמוקרטיה מופיעה בתור הערך האחרון. אצל המרואיינת הנוספת

הדמוקרטיה מופיעה במקום השלישי. אצל שניים מהמרואינים, הערך החשוב ביותר הוא רוב יהודי, ואצל שניים נוספים השלום מופיע כערך החשוב ביותר. בקרב אחד מאלה, הערך השני בחשיבותו הוא הרוב היהודי.

י"ז. תדמית העולים והיחס לעולים

העולים ציינו את התדמית השלילית שיש לרוסים כשתיינים. נשמע כי הם מסתייגים ממנה אך לא בפה מלא. הם אומרים כי אמנם השתייה היא חלק מהתרבות הרוסית, אולם הם עצמם לא שותים אלא באירועים, "האמת היא שבכל אירוע משפחתי אנחנו שותים בגדר הנורמלי. זה בתרבות שלנו."

מעניין לציין, כי כאשר נשאלו המרואינים הוותיקים לגבי יחסם לעולים, הם התייחסו בעיקר ליוצאי אתיופיה ולא לעולים מחמ"ע (אולי בגלל הבדלים בין-תרבותיים גדולים יותר בין הישראלים הוותיקים לאתיופים, מאשר בין הוותיקים לעולים מחמ"ע). בצבא, כאמור, נוצרו חברויות בין ותיקים לבין עולים מחמ"ע ויוצאי אתיופיה.

עם זאת, כאמור לעיל, רוב המרואינים ציינו בביקורת את הבדלנות, הן של העולים מחמ"ע והן של יוצאי אתיופיה. כאשר המראינת ניסתה לבדוק האם יש להם השערות מהיכן נובעת הבדלנות, לגבי העולים מחמ"ע הייתה הערכה של התנשאות, ולגבי העולים מאתיופיה הייתה הערכה של הגנה אחד על השני. כשהמראינת ניסתה להביא הסברים חלופיים לגבי העולים מחמ"ע, כמו זה שגטו תרבותי עשוי להביא לקליטה טובה יותר, המרואינים לא קיבלו זאת.

באשר לאינטגרציה עם העולים מאתיופיה, המרואינים החילונים עושים הבחנה בין היחס הרצוי לבין מה שניתן לעשות לאור המצב המצוי. רצוי שוויון בלימודים, אינטגרציה, קבלה למשרות

בכירות, וכדומה. אולם, בשל הרמה של העולים, הם חושבים שמוקדם מדי לתת שוויוניות מלאה בעיסוקים שונים. יתר על כן, גם בכל הנוגע למישור החינוכי, המרואיינים לא היו רוצים שאחיהם הצעירים ילמדו בכיתות עם יוצאי אתיופיה, אך ורק משום שאלה עלולים לעכב את קצב הלימודים, לדבריהם, ולא משום סיבות של צבע עור או רמה כלכלית או תרבותית.

אחד המרואיינים החילונים אמר שחובתה של המדינה להשקיע רבות בחינוך של ילדים יוצאי אתיופיה, לערוך פעילות מואצת לסגירת פערים ולקדם אותם בלימודים, כך שניתן יהיה לשלב אותם בכיתות מעורבות.

תגובות המרואיינים הצעירים היהודים בנושאים אישיים

א. זהות עצמית אישית

עולים - הן בקרב המרואיינים והן בקרב המרואיינות יש שונות בזהות האישית: אצל הגברים זה נע בין "בן אדם" לבין "ישראלי", ומרואיין נוסף שאמר שישראלי ויהודי זה אותו דבר ולכן הוא יהודי-ישראלי. אצל המרואיינות הזהות נעה בין זהות לאומית (יהודייה) לבין זהות מגזרית (עולה מרוסיה שאוהבת את ישראל) לזהות מקצועית (בלרינה או מורה לריקוד).

עם זאת יש לציין, כי כאשר המרואיינים מדברים על המגזר שלהם, הם מכנים את עצמם 'רוסים' (ולא 'עולים מרוסיה' או מהרפובליקה שממנה עלו) ואת היהודים האחרים כ'ישראלים'.

בתגובה לשאלה על הסיבה לכך, ניסו חלק לתקן ולהגיד שב'רוסים' הם מתייחסים לדוברי רוסית, אבל עם זאת ממה שעלה בהמשך הדברים עולה כי יש הבחנה ברורה בין המגזרים.

בפריפריה, אחת מהמרואינות הגדירה עצמה כיהודייה, ואחת כציונית.

שניים מהמרואינים השתמשו בביטויים על מנת להגדיר עצמם: אחד אמר כי הוא "אוהב צדק ורודף שלום", ואילו השנייה אמרה כי היא דוגלת ב"אהבת לרעך כמוך".

בקרב הדתיים, שניים מהמרואינים אמרו שהם ישראלים. אחד אמר שהוא בן אדם. מרואיין נוסף אמר שהוא יותר יהודי מישראלי אבל הוסיף, "אני חי את שניהם", ו"אני גם סטודנט שמחפש להתקדם בחיים." שתי מרואינות אמרו שהן בעיקר יהודיות, אחת מהן אמרה שהיא יהודייה-דתייה. מרואינת נוספת אמרה שהיא דתית-לאומית, בדגש על לאומית. רק מרואיין אחד בקרב הדתיים לא ידע כיצד להגדיר את עצמו.

בקרב החילונים עולה כי לכולם זהות ישראלית חזקה, אך הם מציינים שיש קושי להגדיר את הזהות הישראלית בגלל ריבוי הפלגים בחברה הישראלית.

ב. שאיפות המרואינים

לנושא זה התייחסו ישירות בעיקר המרואינים החילונים הוותיקים והמרואינים הדתיים, ומעניינת ההשוואה בין שני המגזרים.

שאיפות המרואינים החילונים הן בעלות אופי אינדיווידואליסטי: הם שואפים להצליח בקריירה, גם חומרית וגם מבחינת יוקרה ומעמד, ושואפים לאהבה ולמשפחה חמה. יחד עם זה, הם מדברים על דחיית נישואים. אף אחד מהם אינו חושב בשלב זה על נישואים, גם לא בעתיד הקרוב. היו גם כאלה שדיברו על צורך שבחיהם יהיה מקום לרוחניות.

בעת השירות הצבאי נוצר אצל הגברים החילונים צורך לְחַבְּרָה קבועה שתחכה להם בבית. חברה זו צריכה להיות בעלת מאפיינים מושכים אך "לא יותר מדי": יפה, אך "לא יותר מדי", חכמה, אך "לא

יותר מדי."

לעומת שאיפות החילונים, שאיפות הדתיים לגבי עצמם עולות בקנה אחד עם הרצון שלהם לתרום למדינה ולעם: אחת המרואיינות אומרת שהיא רוצה להיות מעורבת בתקשורת. אחרת אמרה שהיא רוצה לעבוד במקצוע שיתרום הלאה, לאחרים, כמו אמה. היא אינה רוצה לגור ביישוב דתי סגור אלא בעיר פיתוח, "רוצה להיות מעורה, להיות חלק מהמדינה." מרואיינת נוספת אמרה שהיא לומדת להיות מורה להיסטוריה, בעיקר תולדות עם ישראל, "הילדים היום לא יודעים מושגים אלמנטריים על ציונות." באמצעות זאת, היא חשה, תוכל לתרום למדינה. מרואיין אחר אמר, כי הוא רוצה לעסוק במשרה ציבורית, לתרום גם בתחום החברתי וגם בתחום התורני. עוד מרואיין, שחזר לאחרונה משליחות מטעם הסוכנות, אמר שלאחר החזרה מהשליחות בחו"ל הוא חש 'נפילה', "אתה כלומניק. מרגיש מבוזבז." מרואיין זה מדבר על הרצון מצד אחד לשמוח בחלקו, למצוא עבודה ולהיות נשוי, אך מצד אחר "להרגיש בטוח במה שאני עושה וגם בטוח במדינה. להרגיש שאני לא רק תורם לעצמי אלא גם לחברה." מרואיין נוסף רוצה, לאחר סיום לימודיו, לרכוש הכשרה כשגריר, לנסוע למדינות אירופה/אמריקה ולעזור לישראלים וליהודים, "עם תאריך ברזל חקוק של חזרה לארץ. בטוח חוזר לארץ!"

ג. דפוסי הבילויים

כל המרואיינים החילונים מקדישים זמן לא מבוטל בבילוי ברשתות חברתיות באינטרנט, בעיקר ב-Facebook. הם רואים בדפוס בילוי זה "כניסה לאינטימיות בדרך הקצרה ביותר."

הם נפגשים בבתי חברים. את הפגישות הם קובעים באמצעות ה-Facebook. מקומות בילוי אחרים הם פָּרים. המרואיינים מרגישים שהכושר הגופני של בני

גילם ירד, והם מייחסים זאת לחוסר פעילות גופנית בשל ההיצמדות לבית ולאינטרנט. בהקשר זה ראוי לציין כי בקבוצת הנוער דווח על פעילות גופנית כחלק מסדר היום. ייתכן כי אחרי השירות הצבאי, הכרוך בפעילות גופנית מאומצת ועומס נפשי, חווים צעירים 'נפילת מתח' הגורמת להם לעסוק פחות בפעילויות גופניות מאומצות.

מיעוט מהם מקדישים זמן לעיסוקים רוחניים: מפגשים עם רבנים, קורס בקבלה, "ספר הידע" (מידע קוסמי שתוקשר לכאורה על ידי מדיום בשם "מבלנה"). ראוי לציין, כי כל אלו שדיברו על מפגשים עם רבנים, ביקשו להדגיש כי "הרב לא מנסה להחזיר בתשובה או להשפיע. הוא רק מלמד וזה עושה לי טוב."

מדברי החילונים ניתן להבין כי הרדיפה אחרי החומריות השתלטה עליהם, "אנחנו דור שטס במהירות לחומר: טכנולוגיה, מוצרים חדשים, הכנסה"; "האווירה היא יותר מדי חומרית." זה יוצר אצלם חסך רגשי, דבר שמכניס אותם למצוקה. פנייה לרוחניות עשויה להוות ניסיון לענות על חסך זה. מרואיינת אחת אמרה כי לה עצמה ולאנשים בסביבה יש הרבה עניין רוחני, היא רוצה לשלוט במידע, ורואה את תפקידה להפיץ אותו הלאה. "מי שלא מעביר מידע, דומה לחמור שמחזיק ספר" (מרואיינת זו דיברה רבות על "ספר הידע").

כל המרואיינים האחרים שואבים את המידע שלהם מהאינטרנט, בעיקר מ'ויקיפדיה'. חלקם אמרו כי בזכות ה'ויקיפדיה' הם מעשירים רבות את הידע שלהם גם בתחומים שבהם אין להם מלכתחילה עניין מיוחד ("אני עובר ברפרוף כל יום על חלקים מה'ויקיפדיה', מחפש מה יכול לעניין אותי ותוך כדי כך נוצר לי עניין בדברים רבים"). ראוי לציין כי המרואיינים מודעים לכך שהמידע ב'ויקיפדיה' אינו בהכרח אמין ומלא, אך הם

יוצאים מנקודת הנחה כי הוא מספיק לצורכיהם. בקרב הדתיים, נראה שהגלישה ברשתות חברתיות הרבה פחות נפוצה. במשך השבוע המרואיינים מרבים לבלות עם חברים, יושבים בבתי קפה, יוצאים לים או לטיולים ליליים. כאשר הם אינם מתראים עם חברים הם גולשים באינטרנט, אולם רק שניים ציינו שהם גולשים ב-Facebook, בעיקר כדי לקבל מידע על אנשים, ופחות לשמור על קשר עם חברים. אחת אמרה שהיא מעדיפה ליצור קשר פנים אל פנים. המרואיינים "מזפזפים" באינטרנט כדי להעביר את הזמן, צופים בסרטונים ב-Youtube או בסדרות קבועות שעוקבים אחריהן. כמעט שלא רואים טלוויזיה. טלוויזיה נתפסת כבזבז זמן, האינטרנט פחות, הן מפני שניתן לצרוך תכנים ממוקדים יותר והן מפני שאין (כמעט) פרסומות.

אחד המרואיינים התחנן בתחילת לימודיו, ורוב הזמן הוא מבלה עם אשתו, יוצאים להצגות או צופים בסרטים בבית, מטיילים ברחוב. חלק מהמרואיינים אוהבים לטייל בארץ כשיש להם זמן.

אף אחד מהמרואיינים הדתיים לא יוצא לבלות בפאבים, "כשאנחנו מגיעים לצבא ואומרים שלא היינו בפאבים, אנשים מתפלאים ומסתכלים עלינו כאילו אנחנו עב"מים...".

גם בקרב העולים האינטרנט ממלא תפקיד אחר מאשר בקרב החילונים. אצל חלק מהמרואיינים השימוש באינטרנט (Facebook, חברים לכיתה) הוא משימתי, תועלתי ולא לצורך בילוי (קביעת פגישות, מציאת עבודה, איתור אנשים), תדירות הגלישות באתרים אלו נמוכה. הם מבחינים כי בזה הם שונים מהוותיקים ואפילו יש להם טון של ביקורת על הוותיקים ("הישראלים הוותיקים חושבים איך לבזבז את הערב, אני לא אכנס ל-Facebook, זה רק יבזבז זמן"). מרואיין נוסף גולש באתר הרוסי המקביל ל-Facebook (נקרא 'חברים לכיתה'). מתעדכן בחדשות

דרך האינטרנט, פחות בטלויזיה. בשל חוסר זמן ובשל חוסר עניין העולים גם לא רואים טלויזיה. אחד מהמרואינים אף ציין כי ההשפעה של הטלויזיה על האנשים בישראל כמעט מוחלטת, בעיקר כי הם אינם מצליבים מידע ממקורות מידע אחרים, כגון ספרים.

לעומת זאת, הם (העולים) נפגשים הרבה עם חברים בבתיים או במסעדות. רוב המרואינים אמרו כי הם אוהבים מאוד לטייל בארץ. בקרב הנשים בולטת הנטייה לטייל יחד עם המשפחה. בילויים אחרים שהוזכרו הם קריאת ספרים, הצגות, ספורט. לרוב העולים, פרט לאחד, יש יותר חברים רוסים מאשר חברים ישראלים. עד הצבא כמעט שלא היו להם חברים ישראלים ותיקים. בצבא הם הכירו ישראלים ותיקים ונוצרו חברויות, אבל הן היו בדרך כלל מוגבלות לזמן השירות. אחד מהמרואינים אומר שתרבות הבילוי היא הדבר שהכי קשה לגשר עליו. מרואיין אחר חושב שככל שמתבגרים, ההבדלים נהיים פחות משמעותיים.

בפריפריה, שניים מהמרואינים מרבים לעסוק בספורט אתגרי ולטייל. שלוש מהמרואינות אמרו כי הן אוהבות לצאת עם חברים. אחת מהן אמרה כי היא רואה טלויזיה יותר מאשר גולשת באינטרנט ואילו שתיים אמרו כי הן דווקא גולשות באינטרנט במקום לראות טלויזיה. אחת מהמרואינות ציינה כי היא אוהבת לבלות זמן עם משפחתה.

ד. טיול אחרי צבא ועצמאות

בנושא זה ישנו אולי השוני הבולט ביותר בין הקבוצות השונות. בעוד שרוב הוותיקים החילונים יצאו לטיולי תרמילאות אחרי השירות הצבאי, אף אחד מהעולים ומהדתיים לא עשה "מסלול" זה. עבור החילונים הוותיקים, טיולי התרמילאים אחרי השירות הצבאי ממלאים שתי פונקציות:

■ ניקוי ראש: השירות בצבא מלחיץ, יש עומס רב, המערכת הצבאית ההיררכית מחייבת ציות לפקודות בלי לשאול שאלות, גם אם הן נראות לא צודקות, וכמובן הסכנות שנחשפים אליהן בצבא, יוצרות אצל הצעירים צורך "לנקות את הראש". "בדרום אמריקה או בהודו אפשר להירגע. בארץ אני לא יכול להירגע."

■ דחיית קבלת החלטות לגבי העתיד: "לא רציתי להתחיל את היום הראשון של שארית חיי...". אמר אחד המרואיינים.

כאמור, אף אחד מהעולים לא נסע לטיול 'גדול' אחרי הצבא. אחד המרואיינים נסע עם חברתו לטיול של שבועיים לאירופה. בעיניו, נסיעה לחודשיים לתאילנד רק מפני שהיא זולה, מיותרת. לטענתו, לא היה יודע מה לעשות. מרואיינת אחרת אמרה, "לא כמו רוב הישראלים, לא נסעתי לחו"ל אחרי הצבא. לא הרגשתי מספיק עצמאית לטוס בלי ההורים."

מדברי המרואיינים ניתן לשער כי ההבדל בין הוותיקים לעולים נובע מכמה סיבות: ראשית, מצב כלכלי שונה. שנית, הבדלים תרבותיים הגורמים לעולים לא להימשך לטיולים במזרח או בדרום אמריקה. ושלישית, תחושת העצמאות של המרואיינים, שהוזכרה בהקשרים שונים.

בעניין תחושת העצמאות, יש שוני ברור בין המרואיינים, גם בין המרואיינים העולים. כך למשל, לעומת המרואיינת שאמרה שלא הרגישה מספיק עצמאית לטוס בלי ההורים, מרואיינת אחרת שעלתה בגיל 21 אמרה, "רק היום, בארץ, אני יכולה לעשות מה שאני רוצה. ברוסיה למדתי מה שההורים שלי רצו ולא מה שאני רוצה."

באשר לאי־ההלימה הפנימית, אחד המרואיינים הקים עסק עצמאי מיד אחרי הצבא. מצד אחר, הוא וחברתו זה חמש שנים עדיין גרים בבית ההורים

"קשה לפרנס את עצמנו").
גם בקרב הדתיים, כאמור, אף אחד מהמרואינים לא עשה טיול "גדול" לחו"ל (פרט לנסיעה לקנדה במסגרת שליחות של הסוכנות היהודית). הסיבות לכך דומות לסיבות העולות מהמרואינים העולים: המרואינים אינם נמשכים לטיול, חלקם חושבים שזה בזבוז כסף, "להוציא חמשת אלפים שקל על טיול זה מטורף!" עם זאת, אחד מהמרואינים אומר שמאז הישיבה הוא כל כך קשור לארץ, שקשה לו לחשוב אפילו על טיול לחו"ל. יתרה מכך, המרואינות שלא טיילו אומרות שהן מפחדות לנסוע לחו"ל, "אנשים נוסעים להודו ושוכחים מאיפה באו."

ה. מעורבות פוליטית וחברתית

מעורבות פוליטית ו/או עניין בפוליטיקה: המרואינים באף אחת מהקבוצות שרואינו אינם פעילים פוליטית. אצל חלקם, כמו בקרב המרואינים החילונים או המרואינים בפריפריה, נראה שהדבר מלווה בחוסר עניין או מודעות פוליטית. המרואינים בפריפריה אף אומרים שאינם מאזינים, או משתדלים לא להאזין לחדשות. אחרים, כמו העולים, עסוקים מדי ב'מלחמת הקיום': אף שרוב המרואינים חשים אכפתיות למדינה, העבודה והלימודים מכלים את רוב זמנם והם לא מתעניינים בנושאים אלה, "הפוליטיקה לא מטרידה ולא מעניינת, לא מעורבת ציבורית, אין לי זמן להתעניין במשהו – עבודה ולימודים, לימודים ועבודה."

בקרב הדתיים, אחד המרואינים אמר כי פעם היה מארגן הפגנות, היום פחות, "גם משום שלא מצאתי מפלגה או מנהיג שמצדיק ללכת אחריו וגם בגלל שזו תקופה של בירור פנימי." מרואיין אחר, אולי היחיד שפעיל היום במידת מה, מספר שבעירו קמה תנועת צעירים שרצו ליצור שינוי והוא כותב

בעיתונים המקומיים, אך בשם בדוי (כיוון שאביו עובד עירייה והוא אינו רוצה שיקשרו את אביו עם דעות פוליטיות של בנו).

התנדבות:

הקבוצה המעורבת ביותר חברתית היא בני המגזר הדתי-לאומי. הרבה מהמרואינים פעילים או היו פעילים מבחינה חברתית, וחלקם רוצים לעסוק בעתיד במשרות ציבוריות או בכאלה שיאפשרו להם לתרום לקהילה, אם מבחינה ציבורית ואם מבחינה חינוכית. אחת המרואינות מספרת על אמה, עורכת דין העוזרת גם לאנשים שלא במסגרת עבודתה, ואומרת שרוצה להיות כמותה.

שניים מהמרואינים היו שליחים בקנדה בשנה שעברה (מהם אחת במסגרת שירות לאומי).

שלושה מהמרואינים עוסקים היום בהתנדבות, אחד מהם במסגרת פר"ח, שני בארגון 'פעמונים' המייעץ למשפחות כיצד להתנהל נכון מבחינה כלכלית (השלישית לא פירטה). גם בפריפריה כל המרואינים מתנדבים כיום או שהתנדבו.

אף שהמרואינים החילונים מודעים לחשיבות ההתנדבות, אף אחד מהם אינו מתנדב כיום, אם כי הם מציינים כי יש להם גם תוכניות לעסוק בפעילויות התנדבותיות. כיום הם חשים שזמנם אינו פנוי לעסוק בהתנדבות ועליהם להקדיש אותו לבניית עתידם. הם גם הזכירו שלא מזמן הקדישו שנים אחדות מחייהם לעם ולארץ בשירותם בצבא, ואת פעילות ההתנדבות שהם מצפים מעצמם הם דוחים לעתיד הרחוק יותר, "כשהראש יהיה נקי אפשר לעשות עבודת התנדבות בכיף... בגיל שלנו אנחנו עסוקים מדי מכדי להפנות זמן להתנדבות." באשר לעתיד, רובם דיברו על פעילות התנדבותית, מרואיין אחד אמר, "אם יהיה לי כסף, אני מוכן לתרום את כספי ולא את זמני."

תפיסות דומות עולות בקרב העולים, שגם הם אינם עוסקים בהתנדבות. נראה שבדומה למעורבות הפוליטית, הם עסוקים כיום בהתקדמות האישית ואינם חשים שהם יכולים להקדיש מזמנם להתנדבות. חלק מהבנים, בדומה למרואיינים החילונים, התייחסו לשירות הצבאי כאל התנדבות.

איכות הסביבה:

המרואיינים מודעים לאיכות הסביבה, אך גם בקבוצת גיל זו, נראה כי רובם שומרים על איכות הסביבה 'ברמה האישית': מחזור שקיות, בקבוקים, ושמירה על הניקיון. מרואיין אחר מהמגזר הדתי אמר, "הורדתי את זמן המקלחת."

בפריפריה, אחת המרואיינות חברה בארגון **Green Peace** ומעורבת בפעילויות מטעמו. מרואינת אחת בקרב הדתיים אמרה שהיא מתעניינת בנושאי איכות הסביבה לאחרונה, "אסור בביתי להשתמש בכלים חד-פעמיים. אוספים זבל אורגני. חתמתי על עצומה." שני מרואיינים דתיים אמרו שכרגע אינם פעילים אך הם מקווים שיצא להם להיות פעילים בעתיד במסגרת עבודתם. אחד מהם אמר שהנושא מעניין אותו, חושב ששמירה על איכות הסביבה תורמת כלכלית, כרגע אין לו זמן להתעסק עם זה ושומר רק ברמה הפרטית.

1. דמויות חיקוי

כל המרואיינים הדתיים התייחסו לאנשים בסביבתם הקרובה כמודלים לחיקוי. שלושה מרואיינים ציינו את הוריהם כמודלים לחיקוי. אחד מספר על כך שהוא פונה לאמא שלו, כי היא התמודדה עם דברים רבים והיא מבינה את ההתמודדויות שלו (למשל בשירות הצבאי). אחרת מציינת את אביה, כיוון שהוא מכוון אך "יותר מביא לך את הראש לחשוב לבד." מרואינת זו אמרה כי תפיסת עולמו של הרב קוק משפיעה עליה

רבות, "אהבת ישראל, יישוב חדש וישן, חילונים, וכדומה."

נוסף לכך, המרואיינים פונים לחברים קרובים כאשר הם מתלבטים. אחד מהמרואיינים סיפר על חבר מבוגר עיוור, שבשל עיוורונו "יש לו נקודת ראות שונה על כל דבר." כמו כן, השיחה איתו נותנת לו פרספקטיבה, על אדם עיוור מבטן ומלידה, המנהל חיים מלאים, נשוי עם שלושה ילדים.

אחד המרואיינים אמר כי אינו פונה לדמות מסוימת אלא לתורה כשצריך הכוונה.

גם בפריפריה ציינו רוב המרואיינים אנשים בסביבתם הקרובה כמודל לחיקוי (הורים, דוד או מדריך בתנועת הנוער).

בני נוער וצעירים ערבים

מאפייני המרואיינים

הדו"ח מתבסס על ראיונות עם 7 בנים ערבים: דרוזי מאזור הכרמל, בדווי מהצפון, נוצרי עירוני, נוצרי כפרי, מוסלמי עירוני, מוסלמי מכפר קטן, מוסלמי כפרי.

תגובות המרואיינים הערבים בנושאים שונים

תחושת קיפוח רוב המרואיינים חשים שיש קיפוח במדינה. שני מרואיינים אומרים כי אינם מרגישים קיפוח, אחד מהם אמר "היה כבר שר ערבי, גם מנהלי בתי חולים, מרצים באוניברסיטאות, שחקני כדורגל ערבים, מלכת יופי ערבית, אז אפשר לראות בכל התחומים בישראל

שערבים יכולים להגיע אליהם." רוב המרואיינים שחשים שיש אפליה מתייחסים לאפליה נגד ערבים, בעיקר מבחינה תעסוקתית והפקעת אדמות. חלקם מדברים על תחושה של השפלה כתוצאה מהדאגה לביטחון כמקור אפליה של הערבים, "השוטרים דואגים להשפיל ולהקשות את החיים על האוכלוסייה הערבית. בגלל הדאגה לביטחון מתייחסים לאזרחים ערבים כלא-רצויים," וחלקם על יחס שלילי למיעוטים באופן כללי, "יש קיפוח של מיעוטים, בעיקר ערבים, אבל לא רק. מדינה גזענית אשר מקפחת את מעוטי היכולת והחלשים."

רוב המרואיינים חשים שהיחס השלילי לא מגיע להם – אמירות כגון: "תחושה כללית של קיפוח במאזן הזכויות מול החובות"; "אף שיש לי דרגה גבוהה בצה"ל הייתי מאבטח רגיל (ולא מנהל), הייתי בהתנסות ולא קיבלו אותי, והביאו יהודים שיש להם דרגה נמוכה ממני, מה שגרם לי לעזוב את הצבא." אחר מתייחס להתפרעויות של ערבים, "כל הבעיות שקרו עם הערבים זה כי המשטרה והמדינה לא נתנו להפגין כמו שנותנים ליהודים."

הערכות למצב במדינה

א. חינוך

הבעיה העיקרית לדעת המרואיינים הערבים היא החינוך. המרואיינים התייחסו רק לחינוך לערכים. לפי המרואיינים יש פחות מדי דגש על ערכים והתרחקות מהמסורת, "הדור הצעיר כבר לא מכבד את המבוגרים, לא את החוק ולא את ההבדלים והתרבות הדרוזית." מדברי חלק מהמרואיינים עולה כי הבעיה קשורה בחלקה לחשיפה של בני הנוער לתרבויות אחרות, אם בבילויים ואם באמצעות הטלפונים הניידים והאינטרנט: "האשמה באינטרנט ובפלאפון שהורים לא שולטים עליהם."

ב. חברה

אלימות:

כתוצאה מהבעיות בחינוך יש בעיות אלימות, הן בבית הספר והן באירועים חברתיים. הילדים שותים ומעשנים (גם סמים). נראה כי המרואינים מייחסים את מקור התופעות השליליות לתרבויות אחרות שהנוער הערבי נחשף אליהן יותר מבעבר, "הנוער נחשף לפשע ולאורחות חיים של אלימות, עישון ואלכוהול." אחר אמר שהנוער שותה למרות איסורי הדת.

נראה שמצופה מדמויות הסמכות, כגון ההורים והמורים, להשתלט על הנוער, אך אלו אינם מסוגלים לעשות זאת. יתרה מכך, יש שרומזים שההורים אף מהווים דוגמה שלילית, "הנוער מחקה את המבוגרים." אחר אמר שהענישה קלה מדי בהשוואה לאלימות.

המרואינים חשים מאוימים מהאלימות, אחד מהם אמר שהוא לא חש ביטחון אישי.

פערים חברתיים:

המרואינים מתייחסים בעיקר לאפליה בין ערבים ליהודים. אחת ההתייחסויות המשמעותיות היא לאפליה מהבחינה הכלכלית. הם חשים שליהודים יש יותר הזדמנויות להתקבל לעבודה ולהתקדם מאשר לערבים.

יתרון נוסף של יהודים על פני רוב הערבים הוא למסיימי שירות צבאי, "המשרתים בצבא מצבם טוב, למי שלא שירת בצבא יש קשיים במציאת עבודה."

אחד המרואינים התייחס למתח שבין ערבים ליהודים ודיבר על הנתק בין הקבוצות. מדבריו משתמע כי אם יכירו זה את זה כבני אדם ויבינו את הצרכים של כל אחת מהקבוצות, הסכסוך יוכל להיפתר או להשתפר.

חלק מהמרואינים דיברו על חברה שבה יש אפליה כלפי מיעוטים שונים, בין ערבים ובין אחרים,

כולל נשים, "זו חברה מצ'ואיסטית". הפערים החברתיים הולכים וגדלים, כיוון שלחזקים יש יותר קשרים וקל להם יותר להתקדם. אחד המרואיינים הטיל את האחריות על האנשים עצמם, והזכיר את החינוך כגורם לבעיות הכלכליות של ישראל (ושל הערבים בפרט). גם כאן, דובר על השפעה של תרבויות אחרות על האנשים בצריכת מותגים ובזבוז כספים, "תצרוכת בהתנהגות ראוותנית וזה גורם לבעיות כלכליות, חיקוי של אחרים."

ג. ביטחון

ההתייחסות לביטחון הייתה בשני מישורים: ישראל מול מדינות אחרות והסכסוך היהודי-ערבי. אחד המרואיינים אמר שמקורן של הבעיות בין יהודים לערבים הוא בקיצונים משני הצדדים. אחר אמר שחוסר היכרות והבנה בין הצדדים הוא הגורם לבעיות. בהתייחס לאיומים הביטחוניים מבחוץ, אמר אחד המרואיינים ש"מדינת ישראל מוקפת מכל הצדדים באויבים שרוצים להשמיד אותנו."

בטיחות בדרכים:

המרואיינים הזכירו את תאונות הדרכים הרבות, אחד ייחס את התאונות לנהיגה חסרת אחריות.

ד. צפי לגבי עתיד המדינה

לפי אחד המרואיינים, המדינה מידרדרת בכל המישורים: הכלכלי-חברתי, התרבותי והחינוכי. לדעתו, הדבר היחיד המניע את המדינה הוא הפחד מהתקפות אויב.

על המרואיינים

א. זהות אישית

הן בקרב המרואיינים והן בקרב המרואיינות יש שונות בזהות האישית, שנעה בין זהות לאומית לדתית.

חלק מהמרואיינים הגדירו את עצמם בעיקר על בסיס הזהות הלאומית שלהם: הדרוזי והבדווי הגדירו את עצמם ראשית כישראלים, והדרוזי אמר שהזהות השנייה שלו היא דרוזית. המרואיין הבדווי "לא סובל את האנשים שאומרים שהם לא מרגישים ישראליים או לא חושבים שהם שייכים למדינה." הנוצרי והמוסלמי העירוני הגדירו עצמם כערבים-פלסטינים שחיים במדינת ישראל.

המרואיין הנוצרי ומרואיינים מוסלמים החיים בכפר הגדירו את עצמם בעיקר לפי הדת, הנוצרי הגדיר עצמו גם כערבי. שניים מתוכם מגדירים את עצמם גם כישראלים.

ב. היחס למדינה

יש שונות בתגובות המרואיינים לגבי היחס למדינה, עם זאת, התמונה הכללית היא של שייכות ומחויבות למדינה, יחד עם ההסתייגויות שחשים המרואיינים בתור מיעוט במדינה.

רוב המרואיינים רואים את עתידם ואת עתיד ילדיהם בארץ.

אמירות שהמחישו את המחויבות למדינה היו, "אני מחויב למדינה כמו למשל שמצרי מחויב למדינה שלו, מצרים"; "מדינת ישראל היא מדינה של כולנו... כולם צריכים לשמור עליה בכל היבט." היו שהפגינו גאווה במדינה.

חלק מהמרואיינים מציינים שהמדינה נתפסת כמדינה דמוקרטית יחסית למדינות ערב, אם כי חלקם מרגישים שיש קונפליקט בין תדמית זו ובין האפליה נגד האזרחים הערבים ושואפים לשנות חוקים גזעניים. אחד מהמרואיינים אמר כי הוא לא מרגיש שייכות ומרגיש שמוסדות המדינה לא מייצגים אותו.

אחרים טענו כי "המדינה נותנת לי הרבה דברים שערבים לא מקבלים אותם במדינות אחרות." המרואיינים רוצים לתרום לשיפור המצב, הן של המדינה והן של אזרחיה הערבים, "אי אפשר תמיד לשאול מה המדינה עושה בשבילי... כל אחד צריך לשאול את עצמו, מה הוא עושה בשביל המדינה." הם חושבים ששיתוף פעולה יהודי-ערבי מבחינה חברתית, פוליטית ותעסוקתית יכול לסייע לשני הצדדים. מרואיין אחר אמר כי הוא קונה רק תוצרת ישראל מדאגה לתעסוקה.

ג. היחס לפלסטינים

כאשר המרואיינים מתייחסים לדמיון בינם ובין הפלסטינים, הם עורכים גם השוואות בינם לבין היהודים הישראלים. נראה שככל שהמרחק הנתפס בינם לבין הישראלים גדול יותר, כך המרחק בינם ובין הפלסטינים הולך וקטן.

יש שונות בתגובות המרואיינים ביחסם לפלסטינים. חלקם מתייחסים אליהם כאל אחים, חושבים שיש קשר תרבותי-רוחני והיסטורי עמוק בין הפלסטינים בשטחים, הפלסטינים הפליטים והפלסטינים בישראל, "ההבדל היחידי הוא שחלק מאיתנו בחרו להישאר בבתיהם בימי הנכבה." אחר הביע שביעות רצון מכך שיש קשר תרבותי בין הערבים בארץ לפלסטינים, ועל כך שאין לדעתו חיקוי של התרבות היהודית.

היה גם מי שאמר שהישגים של ערבים ופלסטינים מעניינים אותו הרבה יותר מהישגיהם של ישראלים. תחושה זו עולה בקנה אחד עם הרגשת חוסר שייכות למדינה.

אחרים חושבים שהערבים בישראל דומים יותר לאזרחים היהודים הישראלים, ושאינן בינם לבין הפלסטינים שום קשר חוץ מהשפה והדת: "אנחנו צריכים להרגיש יותר קרובים לאזרחים היהודים

הישראלים כי איתם אנחנו חיים יום-יום"; "הגיע הזמן שיתחילו להפנים שמי שגר פה מעל ארבעים שנה... ומי שנולד כאן הוא ישראלי ולא פלסטיני". הם לא היו רוצים לחיות במדינה פלסטינית, "הערבים שרוצים לחיות בפלסטין, שיילכו לג'נין". עם זאת, לעתים נראה שהדמיון היחיד שהם מוצאים ליהודים הוא שלילי, "בעולם מתייחסים לישראלי כאל תחמן ונצלן. ערביי ישראל דומים מאוד לישראלי הממוצע שמתנהג בצורה מבישה באתרי תירות."

ד. עמדות לגבי שירות לאומי/צבאי

יש שונות בתגובות המרואיינים ביחס לשירות הלאומי/הצבאי. רק המרואיין הדרוזי והמרואיין הבדווי מצדדים בשירות הצבאי ומייחסים לו חשיבות. התרומה של השירות היא גם ליחיד (השירות תורם לחינוך, לידע), וגם למדינה ולמגזר (השירות תורם לחיזוק הקשר בין המגזר ובין היהודים). יתר המרואיינים מתנגדים לשירות צבאי. אחד מן המרואיינים אמר כי אף שהוא מכיר בחשיבות הצבא למדינה, הוא מתנגד לשירות בצבא כי יש שם מפקדים לא-מוסריים. מרואיין אחר אמר שלדעתו גם היהודים אינם מעוניינים שהערבים ישרתו בצבא. בהתייחס לשירות לאומי, שוב ישנה שונות בתגובות. אחד המרואיינים מצדד בשירות לאומי חובה כתחליף לשירות צבאי. החשיבות שהוא מייחס לשירות הלאומי דומה לחשיבות שיוחסה לשירות הצבאי: תרומה לעיצוב אישיותו של האדם, תרומה למדינה ואמצעי לגשר בין המגזר הערבי למגזר היהודי.

נראה שרוב המרואיינים, אם כן, חשים שאם יתרמו למדינה באמצעות שירות צבאי או לאומי, יוכלו להתקבל על ידי החברה הישראלית. חלקם אף מביעים בגלוי תקווה שכך יוכלו לבקש שוויון זכויות.

עם זאת, אחד מהמרואיינים אמר כי לא יתגייס מפני שמצבו הכלכלי אינו מאפשר זאת, והוא מעדיף לעבוד ולהתפרנס.

הדעה הקיצונית ביותר הובעה על ידי מוסלמי עירוני, שאמר כי השירות הלאומי נתפס בעיניו כשיתוף פעולה או הסכמה עם מדיניות ["הכיבוש"] שהוא מתנגד לה. לדעתו, השירות הלאומי הוא "שלב ראשון בדרך לגיוס לצבא."

ה. בילויים

יחסית לקבוצות אחרות, המרואיינים הערבים צופים יותר בטלוויזיה. התכנים משתנים, חלקם צופים בתוכניות ספורט, חלקם צופים בתוכניות ריאליטי או בתוכניות תחקירים. שניים מהמרואיינים אמרו כי הם צופים רק בסדרות בערבית או בתוכניות ממדינות ערב.

קרוב למחצית מהמרואיינים גולשים באינטרנט. אחד המרואיינים (הדרוזי) אמר כי גולש באינטרנט רק על מנת לצפות בתוכניות כיוון שיש איסור להשתמש באינטרנט לתקשורת בין־אישית. אחרים אמרו כי הם מבליים ברשתות חברתיות כגון Facebook. חלקם מעדיפים לטייל או ללכת לים כשמזג האוויר מאפשר זאת.

המרואיינים מבליים עם חברים ועם המשפחה, בטיולים או בבתי קפה. רובם, פרט לאחד, אינם יוצאים למועדונים ופאבים, "מקומות כאלה זה יותר בשביל החברה היהודית ששם הכול יותר פתוח."

ו. דמויות משפיעות/מודל לחיקוי

שני מרואיינים מציינים כמודל לחיקוי מנהיגים ואנשי רוח ערבים. עם זאת, יש חילוקי דעות ביניהם: אחד אוהד מנהיגים קיצונים כמו נסראללה, "כי עכשיו יותר ישראלים מבינים ששום דבר לא ילך בכוח." האחר אומר שהוא מושפע ממנהיגים ואנשי

רוח ותרבות, "שאינם מתייפייפים ואינם מהווים 'ערבי מחמד', "ומדגיש שמדובר באנשים ששואפים לבניית אמון הדדי בין שני הצדדים ושלא מדובר באנשים קיצונים.

שניים מהמרואינים מתייחסים לפוליטיקאים יהודים כמודל לחיקוי. אחד מהם מציין גם את בני משפחתו, הוריו ואחיו הגדול.

ז. עמדות פוליטיות

רוב המרואינים הביעו עמדות שליליות כלפי הפוליטיקה הישראלית, "כל הפוליטיקה הישראלית מלוכלכת, אנשים מזויפים שרק מחפשים כסף"; "אף אחד לא שווה את זה... כל הפוליטיקאים שקרנים ורמאים." כתוצאה מכך המרואינים אומרים כי הם אינם מתעניינים בפוליטיקה וחלק מהמרואינים אף לא הצביעו בבחירות האחרונות, העמדות הן שאין מישהו ראוי או שאין מי שמייצג את העמדות הערביות. אחד מהמרואינים אמר שגם המנהיגים הערבים אכזבו אותו ושהם אינם דואגים לקהל שלהם, "המנהיגים הערבים בישראל יודעים רק לבכות ולא יודעים להשיג מאומה לאזרח הפשוט."

אחד המרואינים אומר כי לדעתו חסרות נשים בפוליטיקה.

המרואיין הבדוי אמר שהוא וכל משפחתו תומכי מפלגת העבודה. הוא מספר שבשנים הראשונות היו מצביעים למפלגת העבודה רק מפני שהסבא שלו הורה להם לעשות כך. היום, לפיו, הבינו שזו "הדרך הנכונה."

ח. עמדות כלפי השלום

רוב המרואינים תומכים בהסכם שהוצע, אך רובם אינם מאמינים שיצא לפועל. חלקם אומרים שהמנהיגים משני הצדדים מטרפדים את השלום. כלומר, האזרחים רוצים שלום והפוליטיקאים לא.

אחד המרואיינים חושב שצריך להחליף את ההנהגה ולתת הזדמנות לדור הצעיר, "המנהיגים הנוכחיים יודעים רק לעשות מלחמה." אחד המרואיינים (הדרוזי) אמר כי אינו מאמין שהפלסטינים מעוניינים בשלום באותה מידה שהישראלים מעוניינים בכך.

ההסתייגויות מההסכם קשורות בעיקר לזכות השיבה. הם אינם מסכימים שתהיה זכות שיבה רק למדינה הפלסטינית וחושבים שצריך למצוא פתרון הולם לבעיית הפליטים. נוסף לכך יש התנגדות לפירוז המדינה הפלסטינית.

אחד המרואיינים מתנגד להסכם השלום, ואומר כי הוא מעוניין במדינה אחת לשני עמים, בהנהגה יהודית, "הפלסטינים – כמו שכולנו יודעים – רבים בינם לבין עצמם... הם לא יוכלו לנהל מדינה."

ט. נושא איכות הסביבה

חלק מהמרואיינים מייחסים חשיבות לנושא אבל לא פועלים בנדון באופן אישי.

אחד מהמרואיינים מביע כעס על המדינה בעניין, "לפני שאנחנו מפתחים מודעות לשמירה על איכות הסביבה... המדינה צריכה לדאוג לפינוי הזבל מהשכונות הערביות!"

מרואיין אחר חושב שבאופן כללי בחברה הערבית אין מספיק מודעות לנושא, חושב שייקח עוד זמן רב, שנים, עד שערבים יתחילו להתייחס לכך.

בנות נוער וצעירות ערביות

מאפייני המרואיינות

הדו"ח מתבסס על ראיונות עם 7 ערביות בגילי

16-26: בדווית מצפון הארץ, נוצרייה עירונית, נוצרייה כפרית, מוסלמית כפרית, דרוזית, מוסלמית מכפר קטן, מוסלמית עירונית.

תגובות המרואיינות הערביות בנושאים שונים

תחושת קיפוח מהמרואיינות (מוסלמית כפרית, נוצרייה עירונית, נוצרייה כפרית, ובדווית) דיברו על גזענות ועל חוסר השוויון שבין יהודים לערבים, דעות כאלו הובעו הן באופן כללי, "מדינה גזענית, אין שום שוויון בין אזרחיה, אין כל היגיון שהמדינה היא מדינה דמוקרטית כאשר כל המחליטים במדינה הזו הם אנשים גזענים!" והן נקודתי, כשהתייחסות הייתה בעיקר לאפליה. הטענות היו לגבי קבלה למוסדות אקדמיים, "תנאי הקבלה ממש קשים בהתייחס לתנאי הקבלה ליהודים ולמלגות שיהודים מקבלים כיוון שהם אחרי צבא... לכן מוצאים אחוז קטן של ערבים במוסדות אקדמיים, במיוחד במקצועות החשובים." מרואיינת אחרת טענה שערבים, כולל מי ששירתו בצבא, מופלים לרעה: "יש הרגשה שעושים הכול כדי למנוע מאיתנו ללמוד באוניברסיטה או במכללה."

הצעירים הערבים נתקלים בקשיים להתקבל לעבודה. ישנה טענה שגם ערבים ששירתו בצבא מתקשים לקבל עבודה.

"אם ישנו איזשהו מקרה חריג שבו מתקבל ערבי לתפקיד גבוה, זה כמובן מקרה נדיר ולא נפוץ. תמיד מסתכלים עליך כערבי וכאילו שאתה במעמד נמוך יותר מאשר היהודי."

התפיסה היא שעתיד האזרח הערבי לא בטוח. מנגד, מרואיינת דרוזית טענה כי הגזענות היא רק כלפי אנשים שלא מקבלים את הדעות הציוניות,

"אבל מי שתורם ונאמן למדינה מקבל יחס של שוויון." היא גם הוסיפה לגבי האבטלה שהיא שכיחה לאו דווקא במגזר המיעוטים, "צריך למנוע את הופעת העובדים הלא-חוקיים שלוקחים מקומות עבודה."

עוד ראוי לציין שהמרואינת הערבייה נוצרייה טענה שגם בצד הערבי יש גזענות.

לגבי רמת הדמוקרטיה של המדינה היו חילוקי דעות בין המרואינות: מרואינת אחת אמרה כי "במדינה יש חופש ביטוי ויש דמוקרטיה באופן טוב מאוד." אחרות המשיכו לדבר על גזענות ואפליה.

אפליה הייתה לגבי קבלה במוסדות אקדמיים, "תנאי הקבלה ממש קשים בהתייחס לתנאי הקבלה ליהודים ולמלגות שיהודים מקבלים כיוון שהם אחרי צבא... לכן מוצאים אחוז קטן של ערבים במוסדות אקדמיים, במיוחד במקצועות החשובים."

נשמעה טענה כי גזענות קיימת אבל רק כלפי אנשים שלא מקבלים את הדעות הציוניות. אבל מי שתורם ונאמן למדינה, מקבל יחס של שוויון.

הערכות למצב במדינה

א. חברה

הדור הצעיר מחקה כדורגלנים ודוגמניות ולא אנשי מדע ורוח. לדור הצעיר חסרים הרבה דברים שאותם הם רואים במערב והם מנסים להשיגם על ידי חיקוי. נוצרייה מיישוב כפרי טענה כי חוסר ידע והבנה מביאים אנשים לאמונות תפלות. לדעתה, זה הכלי שבו משתמשים אנשים במעמד סוציו-אקונומי נמוך כדי להתמודד עם מצבם הקשה.

אלימות:

המרואינות הרבו לדבר על אלימות פיזית ומילולית, "האדם הפשוט במדינה הוא לרוב אכזרי, גזען ואלים." עם זאת יש לציין כי האלימות לא

שויכה למגזר היהודי בלבד, נהפוך הוא; המרואיינות דיברו על החברה שלהן (מוסלמית מכפר קטן): "באזור שלנו יש אנשים שהם כמו מאפיה, עבריינים שכולם מפחדים מהם והם שולטים בכל מה שקורה כאן... כולם משלמים להם דמי חסות, יש להם נשק לא-חוקי... גם תלמידי בית ספר מחזיקים נשק לא-חם וגם חם, ומתפארים שבבית יש נשק חם, וככה התלמידים בבתי הספר גדלים בתחושה שנשק זה דבר מאוד בסיסי בחיים שלהם... מי שלא שייך למשפחת פשע ואין מאחוריו חברים חזקים לא יוכל לחיות." הועלה גם קיומה של בעיית הסמים: "ילדים בורחים באמצע היום מבית ספר כדי לעשות סיגריות או סמים... ולשתות ולהשתכר...".

האצבע המאשימה היא כלפי המדינה שמגלה חוסר מעש, "המשטרה לא עושה כלום כדי להתמודד עם זה, וגם אם הייתה עוזרת לא מקבלים עונש." אולם הובעה גם דעה כי האלימות יוצאת מהחינוך בבית ובהשפעת התקשורת, "יש הורים שחושבים שזה עושה את הילדים לגברים."

פערים חברתיים:

כפועל יוצא מחוסר השוויון הייתה התייחסות לפערים כלכליים, אולם הטענה לא עלתה רק לגבי עצם הפערים, אלא לגבי זה שההתייחסות החיובית במדינה היא רק לאנשים בעלי רקע כלכלי גבוה, "בעל המאה הוא בעל הדעה."

אחת המרואיינות (מוסלמית) אף הוסיפה כי קיימת "מצוקה כלכלית אצל יהודים וערבים."

ב. ביטחון

מצד אחד מרואיינת מוסלמית אמרה כי היא מרגישה בטוחה יותר כי צה"ל והמשטרה שומרים עליה, מהצד האחר בנושא האלימות נאמר, שהמדינה לא עושה מספיק כדי להתמודד עם בעיות האלימות בחברה,

ושאין ענישה מספקת.
היעדר ביטחון אישי, "יש פחדתמיד ברחוב, הן
מאלימות והן מטרור."

תגובות המרואיינות הערביות בנושאים אישיים

א. זהות אישית

המרואיינות גילו מגוון רחב של מרכיבי הזהות
האישית: פלסטינית, נוצרייה ערבייה ישראלית,
אזרחית שומרת חוק, ערבייה ישראלית, מוסלמית
דתית, דרוזית.

ב. היחס למדינה

כל המרואיינות, להוציא הדרוזית, ציינו קווים
שונים של המדינה. למרות הביקורת הקשה על מדינת
ישראל, רוב המרואיינות מודעות ליתרונות של
החיים במדינה, יתרונות אלו מועצמים כאשר משווים
את החיים במדינת ישראל לחיים בארצות ערב
השכנות, לא כל שכן לחיים הצפויים במדינה
פלסטינית אם תקום.

מרואיינת מוסלמית אמרה, "אם אני צריכה לבחור
אם לחיות כאן או בפלסטין, אז ברור שאני בוחרת
לחיות כאן." מוסלמית אחרת אמרה, כי "צה"ל
והמשטרה נותנים לה ביטחון כי שומרים עליה."
ועוד מרואיינת (נוצרייה) אף הרחיקה לכת והביעה
את דעתה ש"במדינה יש חופש ביטוי ודמוקרטיה."
כצפוי, המרואיינת הדרוזית הרבתה יותר מכולם
לדבר בשבח המדינה. לטענתה, המדינה טובה מבין כל
המדינות, במיוחד מבין המדינות הערביות השכנות.
יש חופש וחופש ביטוי, יש דמוקרטיה, דמי אבטלה,
ביטוח רפואי. "לא הייתי מוכנה לעבור לשום מקום
בעולם!" טוב לה במדינה, "התרבות והחיים מתאימים
לאורח החיים שלנו," מרגישה ישראלית לכל דבר, כל

אחיה שירתו בצבא והיו עושים זאת גם אם זה לא היה חובה. לעומתה, היו שתי מרואיינות שגילו רק יחס שלילי למדינה, אחת מהן, מוסלמית כפרית, טענה כי מדינת ישראל היא מדינה כובשת והרצון שלה הוא שהמדינה תהיה מדינה ערבית לכל דבר. מרואיינת אחרת (בדווית) מסתפקת ב"מדינת כל אזרחיה". למרואיינת הבדווית היה "חשוב להבהיר שלא כל העם הבדווי משרת בצבא ואוהב את ישראל, הישראלים משתלטים לנו על העם ועל התרבות שלנו", מפריע לה ש"הערבים מתחילים לקנא ולחקות את העם הישראלי, לאו דווקא בהתנהגויות החיוביות...".

ג. היחס לפלסטינים

כל המרואיינות, להוציא הדרוזית, הביעו תחושה של קשר או לפחות אהדה לפלסטינים. עוצמת תחושת הקשר נעה בין תחושה חזקה, "מרגישה קשר דם של אחים. מעריכה את עמידתם על כך שתוקם מדינה פלסטינית ומצרה על כך שהישראלים יזציה השתלטה על ערביי ישראל והם לא תורמים לאחיהם הפלסטינים", או "מרגישה קרבת משפחה, אפילו ללא היכרות, רק כשהם אומרים לי שהם פלסטינים", ואחרת "מרגישה שהם אחים שלי, אותו הדם."

חלק הביעו קשר פושר, "קשר מסוים בלבד, זאת בגלל שפה, תרבות וערכים", או "הפלסטינים הם אנשים קשיי־יום, חזקים נפשית, מוכנים לעשות כל פעולה וכל עבודה", או אהדה תיאורטית בלבד, "תומכת במאבקם אבל לא מרגישה קשר איתם."

לדרוזית, לעומת זאת, אין שום קשר לפלסטינים חוץ מרחמים אליהם. "מקווה שיקימו מדינה דמוקרטית כמו במדינת ישראל"... "כל עוד הם תומכים בטרור ובוחרים בחמאס להנהגה... לא יהיה שלום." מוסלמית מיישוב כפרי קטן טענה, כי יש לה קשר מסוים עם הפלסטינים בגלל שפה, תרבות וערכים. מוסלמית עירונית ראתה בפלסטינים אנשים

קשיייום, חזקים נפשות, המוכנים לעשות כל פעולה
וכל עבודה, "לא כמו הישראלים..."

ד. עמדות לגבי שירות לאומי/צבאי

אין תמימות דעים לגבי השירות הלאומי. העמדות בנושא זה חותכות גבולות דת. כך, למשל, לדעת אחת המרואיינות (מוסלמית מיישוב כפרי) אסור לערבים לעסוק בשירות לאומי משום שמכתב השחרור משירות לאומי הוא כמו זה הניתן לאנשים בצה"ל, ו"אסור לערבים לתרום למשהו שמייצג את הציונות". לעומתה מוסלמית אחרת (עירונית) בעד שירות לאומי, כי "זו תרומה לקהילה שלהם", אבל חושבת שהערבים לא צריכים לשרת בצבא.

גם ערבייה נוצרייה חושבת שזה צעד נכון, "כי זה נחשב כהתנדבות לחברה ולקהילה וגם תרומה למדינה". המרואיינת הדרוזית שירתה שירות לאומי. המרואיינת הבדווית התנגדה בכל תוקף לשירות לאומי של ערבים. מרואיינת זו מתנגדת לכל דבר אשר עשוי לתרום למדינת ישראל.

ה. בילויים

דפוס הבילוי נעים בין בילוי בבית או יציאה עם ההורים, "אבא אוסר הרבה יציאות מהבית", או אחרת (דרוזית) שאמרה כי ההורים אוסרים על יציאה מחוץ לכפר, "חייבת להיות בבית לפני השעה תשע בערב", מנגד יש כאלה שיוצאות עם חברים וחברות למסעדות ובתי קפה, לטיולים וכדומה.

הבילוי בבית הוא גלישה באינטרנט וצפייה בטלוויזיה. הגלישה באינטרנט היא בעיקר ב-Facebook וצפייה בטלוויזיה, בעיקר בערוצים ערביים.

ו. דמויות משפיעות/מודל לחיקוי

יש שוני בין המרואיינות לגבי דמויות חיקוי והשפעה. אלו נעות בין "פרשנים פוליטיים

ופוליטיקאים אמינים כמו שמעון פרס" (דרוזית) או "שמעון פרס שמנסה להשיג שלום ודו־קיום" (מוסלמית), לאנשי רוח וסופרים (משוררים או סופרים פלסטינים או ערבים, מנהיגים דתיים או פוליטיים ערבים (נאמר, ערפאת) או מובילי המאבק הלאומי הערבי, אנשי רוח כמו מחמוד דרוויש, פוליטיקאים כמו ברגותי או פוליטיקאים הנחשבים לקיצונים כמו עזמי בשארה.

ז. עמדות פוליטיות

הדימוי של הפוליטיקאים שלילי: "לא תורמים כלום, משקרים לאזרח במצח נחושה." גם היחס לפוליטיקאים ערבים אינו אוהד. כך, למשל, נוצרייה כפרית טוענת ש"המפלגות הערביות מפחדות ומתרפסות," לא הייתה משתתפת בבחירות והצביעה לחד"ש רק לשם כיבוד הורים.

ח. עמדות כלפי השלום

שתי מרואיינות הביעו חוסר אמון בסיכויים לשלום, אחת מאמינה ששני העמים רוצים בשלום, אולם לא מאמינה שהשלום יגיע בשל עמדות המנהיגים בשני הצדדים. השנייה מאשימה רק את הצד הישראלי, "אין שום סיכוי שיתקיים הסכם שלום בגלל התנהגות הישראלים. העם הפלסטיני רוצה בשלום ומוכן לויתורים." הייתה מי שמקווה לשלום (מוסלמית עירונית), "נמאס מהמלחמות ומההרג... כל צד צריך לוותר קצת, הציבור רוצה שלום אבל המנהיגים קיצונים." טענה אחרת, קודרת יותר, שנשמעה היא "אני חושבת שהולכים בשנים הקרובות לעוד תקופה של מלחמה והרג."

באשר לעמדות לגבי הסכם שלום, חלק גדול מהמרואיינות מתנגדות לפירוז המדינה הפלסטינית אם תוקם, "לא מסכימה שפלסטין תהיה מפורזת, חושבת שצבא בפלסטין יוכל למנוע טרור." מרואיינת

אחת התנגדה גם לפירוז המדינה הפלסטינית וגם טענה בעד זכות שיבה לפלסטינים למדינת ישראל. הושמעו גם דעות קיצוניות יותר: מדינה אחת לשני עמים וזכות שיבה לפלסטינים, או מדינה פלסטינית מהירדן עד הים, "אבל אם יהיה הסכם שלום של שתי מדינות, הפלסטינים הם שצריכים לקבוע את מאפייני ההסכם." הדרוזית לעומתה אמרה, כי "הדבר הכי חשוב בהסכם שלום זה ביטחון ומניעת טרור... מוכנה לכל הסכם שיבטיח שלום."

ט. נושא איכות הסביבה

נראה כי במגזר הערבי, הבולטות של איכות הסביבה היא נמוכה. התפיסה היא שהנושא אמנם חשוב, אולם "אצלנו בכפרים הערביים העניין עדיין לא תפס תאוצה." במקרה שיש התייחסות לשמירה על איכות הסביבה, זה ברמה האישית, לא זורקים זבל ברחוב, מחזור בקבוקים וכדומה. מסתבר גם שיש מי שלא מנתקים את הנושא מהקשר של המתח בין יהודים לערבים. המרואיינת הבדווית מתנגדת לקיום פעילויות הקשורות לאיכות הסביבה, "למה צריך לשמור על המדינה כאשר במדינה לא שומרים עלינו?"

חלק שני

הערות על מצבם של
הצעירים בישראל

— |

| —

— |

| —

תגובה לדו"ח זהות בני
הנוער בישראל 2010
והתמקדות על נוער בסיכון

ח"כ השר יצחק (בוז'י) הרצוג

המחקר שבו עוסק הספר הנוכחי, המתאר את מצבם ועמדותיהם של בני נוער וצעירים בישראל ב-2010, משקף פעילות של מעל לעשור הבוחנת את המאפיינים, העמדות והתפיסות של בני נוער החיים בישראל מהקבוצות השונות. הוא מאפשר להתחקות אחר השינויים שחלים לאורך זמן ברצונותיהם, בשאיפותיהם ובאופן שבו מתייחסים בני הנוער להיבטים שונים של המדינה שבה הם חיים.

חשיבות מחקר זה נעוצה בהכרה שבני נוער וצעירים אלו הם שיעצבו את דמותה של החברה הישראלית בעתיד וסביר כי לתבנית המאפיינים, השאיפות והרצונות שאותם הם מבטאים במחקר – תהיה השפעה ניכרת על ישראל בשנים הבאות.

לצד ממצאים מעוררי דאגה, כגון אלה המעידים על התרחבות ההבדלים והקיטוב בין הקבוצות השונות של בני נוער בישראל, ישנם גם ממצאים המעידים על שאיפותיהם של הנערים והנערות לחיות חיים מלאים ופרודוקטיביים כבוגרים בחברה (אלה באים לידי ביטוי בחשיבות שהם מייחסים לבניית משפחה מאושרת ולרכישת השכלה, למשל).

נוסף לזאת, מעיד המחקר על מידה משמעותית של מעורבות ורצון להשתתף ולתרום לחברה שבה אנו

חיים (הבאים לידי ביטוי באחוזים הלא־מבוטלים מבני הנוער, הן היהודים והן הערבים המעורבים או היו מעורבים בעבר בפעילות התנדבותית או ציבורית).

ניתוח מעמיק של הממצאים מעיד על הצורך והדחופות לתת תשומת לב מיוחדת לקבוצה זו של בני נוער וצעירים, להקפיד על השיח איתם, לפתוח ולהתמיד בדיאלוג שישי בו כדי להשפיע על עמדותיהם, לאפשר להם לממש את שאיפותיהם בתחום האישי כמיטב יכולתם ולכבד ולעודד את מוכנותם להשתתף ולהיות מעורבים במרקם החברתי והציבורי בחברה הישראלית.

חיזוק חוט השדרה ועיצוב הזהות האישית של בני הנוער בישראל הוא צו השעה. שכן הם אלו אשר יכולים להיות הבסיס ליצירת חברה ישראלית איתנה בכל המובנים בשנים הבאות. חברה הפועלת על פי צו מצפוני, התנהגות נורמטיבית ערכית, כזו המשפיעה על חיי הקהילה בכל המובנים.

כשר הרווחה והשירותים החברתיים, איני יכול להתעלם מכך שבבואנו להתייחס לבני הנוער, על הקבוצות השונות ומישורי החיים השונים המתוארים במחקר זה, אנו מזניחים – לעתים קרובות – קבוצה מיוחדת של נערות ונערים שאיתם יצרתי היכרות קרובה יותר, לעתים אף אישית, במהלך שנות כהונתי כשר הרווחה: הנערות והנערים שבסיכון.

נוער בסיכון: רקע

נערים ונערות אלה מיוצגים בכל קבוצות האוכלוסייה: יהודים ותיקים, עולים חדשים, חרדים וערבים, והם מאופיינים על ידי קשיים ומצוקות שמקשים עליהם לגבש עמדות, לפעול למימוש שאיפותיהם האישיות ולהשתתף באופן משמעותי בחיי החברה האישיים והציבוריים. המידע שנאסף על

נערות ונערים אלה, מצביע על כך שאחוז משמעותי (16%) מכלל בני הנוער בישראל (מעל ל-100,000), בגילי 12-18 נמצאים בסיכון. וזהו תמרור אזהרה – שאסור להתעלם ממנו!

קבוצת נערים ונערות אלה, הגיעו למוקד המודעות הציבורית לקראת סוף שנות ה-80 של המאה הקודמת, בעקבות כמה אירועים שזכו להד תקשורתי נרחב וחשפו בפני הציבור וקובעי המדיניות את הקשיים והסכנות העומדים בפני הילדים ובני הנוער הללו. עם השנים ובעקבות מחקרים ואירועים אשר הצביעו על התרחבות התופעה חלה נקודת מפנה בחשיבה על קבוצה זו, כחלק בלתי-נפרד מכלל הילדים והנוער בישראל.

במוקד עמדה הדאגה לילדים עצמם ולבני משפחותיהם, כפרטים המתמודדים עם קשיים המחייבים מתן סיוע על פי צורכיהם הייחודיים בכל תחומי החיים; קיום פיזי, בריאות והתפתחות, השתייכות למשפחה, למידה ורכישת מיומנויות, רווחה ובריאות רגשית, השתייכות והשתתפות חברתית, הגנה מפני אחרים והגנה מפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם. האתגר שעמד לפתחי, עם כניסתי לתפקיד שר הרווחה והשירותים החברתיים, לפני כ-4 שנים, התמקד במתן מענה לנוער בסיכון ובמשבר שבא לידי ביטוי בהובלת תוכנית פעולה אסטרטגית, ארוכת טווח, שנועדה לצמצם ככל שניתן את היקף מצבי הסיכון והמשבר ולהחזיר את הילדים והנוער למעגל חיים נורמלי ונורמטיבי.

את התוכנית, שזכתה לשם: "התוכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון", החל להוביל משרד הרווחה כבר לפני כארבע שנים, יחד עם שותפים נוספים במשרדי החינוך, הבריאות, קליטת העלייה וביטחון הפנים, והיא מספינות הדגל של עבודת משרדי גם היום.

ישנן תפיסות רבות לגבי מהותם של מצבי סיכון

בקרב ילדים ובני נוער, כאשר הנטייה של אנשי מקצוע שונים היא להסתכל כל אחד מנקודת מבטו. כך, למשל, מרבית אנשי החינוך יאפיינו נערים ונערות בסיכון קודם כול על פי השתתפותם במערכת החינוך: נערים ונערות שלומדים בבית הספר אל מול נערים ונערות בסיכון הנושרים מהם.

אנשי מערכות הבריאות ייטו לבחון את מצבי הסיכון על פי התנהגויות הסיכון הבריאותיות של בני הנוער: מעורבות במעשים מסוכנים, שימוש וצריכה של אלכוהול או סמים.

אנשי הרווחה בוחנים מקרוב יותר את מצבם החברתי של הנערים והנערות האלו, ואת מידת מעורבותם בהתנהגויות לא נורמטיביות כגון פשיעה, בריחה או שוטטות ואת יחסיהם עם בני משפחותיהם. לכל נקודות המבט האלה, משותפת ההבנה שבני נוער בסיכון הם נערים ונערות שאינם מממשים את הזכויות המוקנות להם מתוקף האמנה הבינלאומית לזכויות הילד, לגדול, להתפתח, לרכוש כישורים, להשתתף ולחוש השתייכות חברתית. חלק משמעותי מהם אף חשוף לסכנות מצד אחרים (התעללות או הזנחה) או בשל התנהגויות שלהם עצמם (כמו במקרה של משתמשים בסמים או נערים העוסקים בעבריינות).

התוכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון, פועלת כיום ב-72 רשויות מקומיות בכל הארץ, תוך העדפה מתקנת לרשויות חלשות מבחינה חברתית-כלכלית. בכל הרשויות שבהן פועלת התוכנית, נערך - זו הפעם הראשונה בישראל - מיפוי של כלל הילדים ובני הנוער בסיכון - המאפשר לנו לעמוד מקרוב על הצרכים שלהם והקשיים שמאפיינים אותם.

התבוננות מעמיקה בנתוני המיפוי מצביעה על תמונת מצב חברתית קשה של הנוער בישראל. 16% מהם יתקשו מאוד לממש ציפיות למשפחה מאושרת, לרכוש השכלה גבוהה ולהיות מעורבים ובעלי השפעה בחיים

החברתיים. לילדים ובני נוער אלו, אין למעשה נקודת אחיזה ועוגן שעליו הם יכולים להישען ולקבל את התמיכה הנדרשת מהסביבה שמקיפה אותם. אין להם מקומות שבהם הם יכולים לחוות את ההצלחה והישג. לעומת זאת רבים המקרים שבהם יחוו כישלון, ניתוק ובדידות.

הסכנה בהמשך ההזנחה של קבוצת נוער זו נעוצה בעובדה שללא טיפול ומעורבות חיצונית, הם ייכנסו לחיים הבוגרים כאשר הם מיואשים, מתוסכלים וחסרי אמונה ביכולתם להצליח או להשפיע. את התחושות האלה הם יעבירו הלאה, כהורים שיצמיחו מתוכם את הדור של הנוער בסיכון. אני מעריך שלרבים מבני הנוער בסיכון אין גם נקודות חיכוך או מפגש רבות אל מול יתר בני נוער בישראל. ואלה שיש להם נקודות חיכוך, נתפסים כחריגים.

בסך הכול אותרו ביישובים שבהם פועלת התוכנית כ-151,000 ילדים ובני נוער בסיכון, שליש מהם נערים ונערות בני 12-18 והיתר קטנים יותר. היקף האיתור בקרב הערבים והעולים גבוה יותר מזה שבקרב היהודים הוותיקים. כמו כן, היקף האיתור בקרב בני גבוה מזה שבקרב בנות (כ-60% מקרב בני הנוער בסיכון הם בנים).

הקשיים השכיחים ביותר של הנערים והנערות בסיכון מתרכזים בשני תחומים, שעל פי הסקר חשובים ביותר לנערים וצעירים בני גילם: 75% מבני הנוער בסיכון מתמודדים עם קשיים בקשר שלהם עם ההורים ובהתייחסות ההורים אליהם. אחוז דומה (70%) מכלל הנערים והנערות מתמודדים עם קשיים בתחומי הלימודים ורכישת המיומנויות: מעטים מבין אלה שאותרו נושרים מבית הספר ממש, אבל כשליש נעדרים ממנו לעתים קרובות ומחציתם בעלי הישגים לימודיים נמוכים. כמחצית מהנערים והנערות בסיכון מתמודדים עם קשיים בתחום החברתי והרגשי. נתוני המיפוי מצביעים גם על כך, שהסיכון בקרב

בני הנוער בא לידי ביטוי על פי רוב, בקשיים ובעיות ביותר מתחום אחד. מחציתם מתמודדים עם בעיות וקשיים גם במשפחה, גם בלימודים וגם בתחום החברתי והרגשי.

תמונת המצב של הנוער בסיכון לא מותירה ברירה, אלא להירתם בכל הכוח כדי לחלץ אותם ממצבי סיכון ומשבר ולתת להם את ההזדמנות להיות שווים בין שווים, לממש את זכויותיהם ולהצליח בעתיד. זו חובה בסיסית של כל אחת ואחד ששם לעצמו מטרה ליצור חברה מתוקנת ומדינה החותרת לצדק ושוויון הזדמנויות.

בשל כך, נרתמה הממשלה להשקיע משאבים ותקציבים ייחודיים לתוכנית זו בהיקף של 155 מיליון שקלים לשנה כתקציב רבישנתי. מבחינתי, התוכנית מחוללת מהפיכה אמיתית שאת הישגיה נוכל למדוד רק בעוד עשור. אסור לממשלות הבאות, יהיו אשר יהיו, לפגוע בתוכנית, לקצץ בתקציבה או לחלל אותה. היא חיונית להבטחת הדור הבא ועושה חסד גדול במיוחד בקרב בני נוער בסיכון מהשכבות החלשות ומהישובים החלשים.

המחקר הנוכחי ונוער בסיכון

בהתייחס למחקר, שבגינו נכתב מאמר תגובה זה, הרי שנערים ונערות בסיכון לא זוכים לעתים קרובות לתשומת לב במסגרת סקרים ומחקרים הבוחנים את תפיסות בני הנוער ועמדותיהם, חרף העובדה כי הם מהווים קבוצה משמעותית הן בקרב היהודים, הן בקרב הערבים והן בקבוצות האחרות של החברה הישראלית. בחינת הצרכים של הנערים והנערות בסיכון מצביעה על כך שאם לא יאותרו ויקבלו סיוע במגוון תחומי חיים, לא יוכלו לממש את הערכים והציפיות החשובים כל כך לכלל בני הנוער בישראל: הקמת משפחה מאושרת ורכישת השכלה, ויתקשו גם

להשתתף באופן משמעותי ולתרום להתפתחותה של החברה הישראלית.

דומה שבעשורים האחרונים שינתה החברה הישראלית את פניה. נוצרו עמימות ובלבול.

אני טוען זה זמן רב שאנו כבר לא "עם סגולה". הערכיות בקרב רבים דעכה, ומחברה שזוהתה לחזון ציוני המבוסס על סולידריות חברתית הפכנו לחברה שבה הצרכים האישיים מקבלים עדיפות מוחלטת על פני הכלל והרוב. הפכנו לחברה יותר אינדיווידואליסטית ופחות חלוצית.

אך מעל לכול הפכה האלימות לנורמה שלטת בכל מסדרונות חיי היומיום. הסבלנות והסובלנות לאורך ולשונה איבדו את משקלן. תהליכים אלו הובילו לקיטוב, להרחבת הפערים בין קבוצות ומגזרים, בין פריפריה למרכז, בין עניים לעשירים, בין דתיים לחילונים ובין עולים חדשים לוותיקים.

תהליכים אלו, חלחלו עמוק לכל רובדי החברה והטביעו חותם עמוק גם בקרב בני הנוער של היום. יש לנו נוער מצוין. הרבה יותר סקרן, רוצה לקחת חלק ולהשפיע ולהיות שותף במה שמתרחש במדינה. הוא גם מוכן לקחת אחריות אישית.

אך לצערי, רבים מבני הנוער מבולבלים. דומה שאבדה הדרך. את חלקם עוטפת רדידות וקהות חושים. תורמת לכך לא מעט תרבות הרייטינג המושלת במרבית מרקעי הטלוויזיה. השיח הציבורי נשחק, מתמקד בנהנתנות ומדגיש את הניכור. גיבורי התרבות החדשים שהולידו תוכניות הריאליטי, דחקו לשוליים את גיבורי העבר: אנשי רוח, סופרים, יוצרים ומנהיגים דגולים.

גם לתהליכים הפוליטיים בישראל ומחוצה לה יש השפעה לא מבוטלת על בני הנוער. הבלבול הכה גם בזירה זו והעמיד רבים בפני צומת דרכים, חיפוש דרך והקצנת עמדות.

והחשוב מכול בעיני, הוא הנתק בין הורים

לילדים, אשר מכה בכל שדרות החברה. קרוב לוודאי שנתק כזה, בגיל ההתבגרות הוא תופעה טבעית, שלב בדרך לעצמאות ולבניית זהות עצמית. אך אני סבור, ובעיקר מתוך התבוננות אישית שלי כהורה וכאיש ציבור הפוגש הורים וילדיהם, שנתק זה הולך ומעמיק בשנים האחרונות.

דווקא הפתיחות ביחסים עם הילדים, המבוכה וחוסר האונים שחשים הורים לגבי מעמדם – הופכים אותם לפחות משמעותיים בעיני הילדים המתבגרים. על הפתיחות הזו, אנו משלמים מחיר. הסמכות ההורית נפגמת. ההורים לא ערים לאותות המצוקה, מקשיבים פחות, ערניים פחות, לא תמיד מגששים ובודקים עד תום. ההדברות הופכת למלחמות "שובר שוויון" ומובילה לעתים גם לכדי מעשים קיצוניים. המציאות הזו מכתיבה בפנינו אתגרים לא פשוטים כלל, ובראש ובראשונה לאתר את הכשל, את הפגם.

אני מאמין שמרבית בני הנוער בישראל אוהבים את הארץ בה הם חיים. אך אז עולה בפניהם שאלת מהי הארץ? היכן הגבולות? והוויכוח גולש מהר אל הדיון הציבורי והפוליטי. בנושאים כמו ביטחון, חינוך, קליטת עלייה וסיוע לחלש, אני בטוח כי הנוער מוכן להירתם – לו רק נסייע לו, נגדיר בפניו את תחומי הפעולה, ניתן לו יד ונראה לו את הדרך. לו רק נדגיש בפניו את ערכי התרומה לקבוצה, לחברה, לכלל. לא על חשבון ה"אני", אלא להפך, על בסיס מי שנותן – נותן גם לעצמו. כאשר הם מחפשים לבד – סביר שגם יטעו. ואז הדרך חזרה קשה שבעתיים. המטרה שלנו כהורים, כקהילה, כחברה, ובוודאי כאישי ציבור, היא להנחיל את ערך השוויון, בלי לוותר על השונות, מפני שזו נשמת התרבות והחירות שלנו. במהלך 60 השנים האחרונות השגנו הישגים אדירים ומפוארים. אבל בפנינו ניצבות שאלות מאוד קשות שאי אפשר לטאטא אותן מתחת לשטיח. שאלות של אידיאולוגיה, ציונות,

אחריות הדדית, סובלנות, יושר ציבורי ואישי, קיטוב חברתי ומשבר בינדורי. והנוער, הוא זה שמתבקש להתמודד עם שאלות כבדות אלו ולמצוא תשובות. לא פלא שלעתים הוא בורח.

אז מה ראוי לעשות? ראוי שנהיה חזקים ונחזק את ערך הייעוד המשותף. נעבוד קשה ונתמודד יום-יום כדי לאפשר לכל אחד מבני הנוער בישראל להתבטא באורח חופשי ולהגיע למיצוי עצמי. חשוב לחשוף בפני בני הנוער את ממדי המעורבות, האחריות, המוסר, ההיחלצות למען הזולת. להבהיר להם שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ציונית ודמוקרטית. מדינה רבת-תרבותית, מקבצת גלויות וחותרת לסגירת פערים. להזהיר אותם מפני הסכנות שאורבות להם בפתח. לא לראות אותם כחיים ב"בועה" משל עצמם. לראות אותם חלק בלתי-נפרד מהחברה הישראלית. לשתף אותם ככל שניתן. להפנים שמדובר בקבוצה מנצחת.

החזון של הדור הצעיר: איזו מדינה הם היו רוצים שישראל תהיה?

ח"כ השר מיכאל איתן

שלושים שנים חלפו מאז סיימתי את כהונתי כיושב ראש צעירי חרות והליכוד ועד היום אני רואה עצמי תלמידם של זאב ז'בוטינסקי ומנחם בגין, מייסדי התנועה הלאומית הליברלית היהודית. כשהתבקשתי בימים אלה להגיב על תוצאות מחקר עמדות של הדור הצעיר בהקשר לסוגיות פוליטיות ו חברתיות שונות נזכרתי שגם בשנים ההן, כשהייתי צעיר, התפרסמו לעתים מחקרים שגילו עמדות "קיצוניות" בקרב בני הנוער של אז בדיוק באותן סוגיות: ספקות באשר ליעילותו של המשטר הדמוקרטי, כמיהה למנהיגות חזקה, פערים בין דתיים לחילונים, אי־אמון ביכולת לכונן שלום עם אויבינו ועמדות עוינות הדדיות של אזרחי ישראל הצעירים, יהודים וערבים. הזכרתי לעצמי שהעמדות שלי בנושאים שונים (וגם המציאות) השתנו במשך השנים. הזהרתי את עצמי כי ייתכן שלפער הדורות יש השלכות גם על פער העמדות לטוב ולרע... ואחרי הכול, כשהצצתי באותן השאלות והתשובות, באותם הקונפליקטים הבלתי־פתורים, באותן העמדות של צעירים יהודים וערבים אזרחי ישראל של שנת 2010, שאלתי את עצמי האם גם על הצעירים של היום נגזר בעוד

חמישים שנים לקרוא תוצאות דומות של מחקר זהה?
ואולי אף גרוע מכך, האם מישהו יכול להבטיח
שפוטנציאל ההרס הטמון בעמדות הכבושות הללו לא
יתפרץ ויקעקע במחיר דמים את יסודותיה של
מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית עוד
לפני כן?

אני מקווה שהצעירים של היום מכל המגזרים
יקראו את הכתובת על הקיר ויבינו שהאתגר הכי
גדול של בני דורם הוא להראות שהמדינה הזו
יכולה לתת לכל אזרחיה יכולת לקיים חיים מלאים
ושלמים גם כישראלים יהודים חרדים וגם
כישראלים יהודים חילונים, גם כישראלים-מוסלמים
וגם כישראלים-נוצרים או ערבים, כתומכי שמאל או
ימין, כעולים או ותיקים, והכול תחת הכותרת
המשותפת של מדינת ישראל. אני מאחל להם
שיצליחו במקום שבו נכשלנו אני ובני דורי:

לשמור על המדינה היהודית.

שמחתי לקרוא על ממצאי הסקר שלפיהם אופייה
היהודי של מדינת ישראל מתחזק בקרב בני הנוער.
העם היהודי הוא עם בעל היסטוריה ומורשת עשירה,
שלשלת ארוכה של דורות של בני עם שהתפזר ברחבי
העולם ועמד בפני רדיפות וניסיונות השמדה כמעט
בכל דור ודור, וכאשר אני עוצם עיניים וחושב מה
הכי חשוב מבחינת הזהות הקולקטיבית שלי, החשוב
הוא שאנו – בני החוליה הנוכחית בשלשלת הזו –
זכאים להיות גאים בעובדה שכבני העם היהודי
זכינו בכך, שמדינת ישראל הוקמה על פי החלטת
האו"ם כמדינה שבה העם היהודי ייהנה מהזכות
הטבעית של כל עם לריבונות בארץ המולדת שלו.
ההחלטה הזו לא התקבלה על ידי שונאינו ולעתים גם
יהודים בני עמנו אינם מכירים בזכות הבסיסית
הזו. יש השוללים את היהדות כלאום ומסתפקים

בהגדרתה כדת ויש הטוענים כי הלאומיות הזו אינה מחייבת ריבונות מדינית ככל העמים. על רקע זה אני רואה בחינוך הלאומי גורם חשוב בשימור הזהות הקולקטיבית הלאומית ובזכות להגדרה עצמית במסגרת מדינית עצמאית בארץ ישראל, אתגר חשוב, ולצערנו מה שכל כך טבעי ופשוט לאנגלים, לצרפתים, לגרמנים ולאחרים, עבורנו הוא נושא למאבק ולהתמודדות שניאלץ לעמוד בה גם בעתיד. יכולתנו לעמוד במאבק הזה נגד מי שהתנכלו לעמנו בתואנות שונות במהלך כל ההיסטוריה, תלויה בראש וראשונה בנחישותנו ובדבקותנו במטרה המשותפת הזו.

מדינת ישראל קמה מתוקף זכותו הטבעית של העם היהודי ומתוקף הכרה בין-לאומית, לרבות החלטת האומות המאוחדות, להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. ההורים של בני דורי חיו באחת מהתקופות החשובות בהיסטוריה העתיקה והייחודית של העם היהודי. הם חיו בתקופה שבה עברו על העם אסון השואה ונס התקומה המדינית. הם פעלו ונלחמו לשחרור הארץ, להכרזת העצמאות לקליטת העלייה, בניינה, פיתוחה ושגשוגה של הארץ, ולביצורה אל מול הניסיונות הבלתי-פוסקים לחסלה כישות יהודית ריבונית ולגרש את תושביה.

בני דורי נאלצים פעם אחר פעם להתמודד עם שאלת הזכות של העם היהודי לקיים מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל. לכולם ברור כי צרפת היא מדינתם של הצרפתים ואין עוררין על כך שהמדינה הצרפתית זכאית לשמר את המורשת והתרבות הצרפתית, וכך גם האנגלים, הגרמנים והעמים האחרים. בשנים האחרונות הכירו כל ממשלות ישראל בזכותם של הערבים הפלסטינים לממש את זכותם להגדרה עצמית בארץ ישראל, אולם כשעולה שאלת זכותם של היהודים לקיים מדינה יהודית בארץ ישראל, מוצבים סימני שאלה וצוות תזות שונות שמסבירות מדוע ליהודים אין זכות לקיים מדינת לאום עצמאית במולדתם

ההיסטורית. לצערי, הדרישה לנטרל מעקרונות היסוד של מדינת ישראל כל סממן יהודי לאומי אינה נחלתם של זרים ואויבים אלא של גורמים בתוכנו, המבקשים לאמץ את הנוסחה שלפיה מדינת ישראל היא מדינת כל אזרחיה כאלטרנטיבה להגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

איני מתעלם ממכלול השאלות שעולות מהגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית. האם מדינה יכולה בכלל להיות יהודית? ואם כן, במה זה בא לידי ביטוי? האם המושג יהודי יוגדר על פי השקפה דתית? לאומית? האם ניתן להפריד את הדת ממדינת הלאום היהודי? ואם אנו מתקשים להגדיר מיהו יהודי, כיצד נגדיר את יהדותה של המדינה? אבל בסקר ככלי מחקרי אין אפשרות לעסוק במורכבות הסוגיות והן כולם הופכות לדיכוטומיות: או יהודית או דמוקרטית.

אחת המשימות החשובות של בני הדור הצעיר היא ליצור הסכמה רחבה בדבר עקרונות שיאפשרו את המשך קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, שבה משתלבת הלאומיות היהודית עם ערכי הדת היהודית בדרך של פשרות. החוקה הדתית שקיבל עליו העם היהודי במעמד הר סיני אינה יכולה לשמש, מחד גיסא, כחוקתה של מדינת ישראל ככל שהיא מדינה דמוקרטית, ומאידך גיסא ישראל כמדינה יהודית אינה יכולה להיות אדישה לאותה חוקה דתית, לאומית והיסטורית ולתוצאות פיתוחה בעזרת התורה שבעל פה וההלכה במשך דורות. במהלך ההיסטוריה ערכי הדת והלאום נשזרו זה בזה לבלי התר, ומכוח המחויבות לזהות היהודית שלנו עלינו לקיים את השילוב הזה בדרך של פשרות ואיזונים בין המרכיב הדתי ללאומי ובין שניהם לערכים אחרים.

מדינה דמוקרטית

בצד הסיפוק מהתחזקות ההזדהות עם אופייה היהודי של המדינה, כל מי שדוגל בהשקפה ליברלית אינו יכול שלא להצטער על עמדות אנטי-דמוקרטיות של חציית קווים אדומים.

הדמוקרטיה המודרנית עוברת מהפך. על רקע האכזבה ממעשי זוועה שנעשו בשם הרוב במאה הקודמת ועל רקע הניכור שחש הציבור במדינות דמוקרטיות רבות, מהמפלגות ומפוליטיקאים המייצגים אותו, השיח הדמוקרטי הגלובלי אינו מתמקד בשלטון העם אלא בהגנה על זכויות האדם והמיעוטים מפני שרירות לבו של הרוב או מי שמדבר בשמו. חקיקה מדינתית ובין-לאומית של מגילות ואמנות לזכויות אדם ואזרח פורחת ומעמיקה במקביל בכל המדינות הדמוקרטיות בעולם, וכן משטר חוקתי שבמסגרתו מתקיימת ביקורת משפטית על פעולות הממשל, ככל שהן פוגעות בזכויות אדם ובזכויות מיעוטים. נוסף לביקורת המשפטית במדינות פועלים פורומים משפטיים בין-לאומיים להגנה על זכויות אדם.

צ'רצ'יל תיאר את הדמוקרטיה כשיטת הממשל הגרועה פחות מכל שיטה אחרת. פגמי הדמוקרטיה מעוררים את הפיתוי של צעירים, כפי שהוא מתבטא בעמדותיהם שהתגלו במחקר, להעדיף שיטת ממשל אחרת שלמגרעותיה הם אינם מודעים. אולם חשוב שנזהיר את עצמנו, הדמוקרטיה אינה דבר מובן מאליו, קיומה מחייב דעת קהל תומכת, עיתונות לוחמת, נבחרי ציבור שמחויבים לה ומערכת אכיפת חוק שמסוגלת לגונן עליה מפני הקמים עליה במסגרת עקרונות הדמוקרטיה המתגוננת.

המאבק על אופייה הדמוקרטי של המדינה הוא מאבק יום יומי, הבא לידי ביטוי באלפי מקרים של חיכוך בין אזרח התובע את זכויותיו מהממשל ונענה בסירוב, או במקרים שבהם תובע הממשל מהאזרח לבצע מעשים או להימנע מלעשותם בניגוד לחוק, ותוך פגיעה לא מוצדקת בזכויות המוגנות של האדם

והאזרח. כמעט בכל מדינות העולם הדמוקרטיות יש מסמך חוקתי כתוב הכולל את מגילת זכויות האדם והאזרח. לחוקה או למגילת הזכויות הכתובה יש חשיבות חינוכית, כל אזרח לומד אותה מגיל צעיר, מפנים את עיקריה, והיא מהווה את אחד מהבסיסים שמעגנים את הדמוקרטיה.

למדינת ישראל אין חוקה כתובה וגם לא מגילת זכויות. מאז קום המדינה מחכה הדמוקרטיה הישראלית לחוקה. חוקי היסוד יצרו משטר חוקתי המתבסס לכל היותר על חוקה נכה, והניסיונות לגבש הצעת חוקה נכשלו עד כה (לרבות מאמץ חסר תקדים של ועדת החוקה שאני אישית הובלתי בעת שכהנתי כיושב ראש הוועדה בשנים מסוימות).

אני קורא לבני הדור הצעיר לפעול לכינון חוקה בישראל. הקשיים בכינון חוקה אינם מבוטלים והחוקה עצמה לא תפתור את המחלוקות בין יהודים לערבים ובין חילונים לדתיים, אבל היא תוכל לייצר הסכמה חשובה על כללי המשחק וגבולות המחלוקות. המאבקים ימשיכו להתנהל אבל בצורה מבוקרת ותוך הדגשת החלקים המשותפים לכולם בחוקה ובמגילת הזכויות.

החוקה אמורה לקבוע גם את היקף העקרונות היהודיים המוגנים, כמו חוק השבות, שפה, חגי ישראל כימי מועד, פשרות במוסדות ציבור, ועוד. במקביל החוקה תעניק גם לבני המיעוטים הכרה לא רק בזכותם האישית לשוויון מלא, אלא גם בזכותם הקולקטיבית לטפח את השפה התרבות המורשת והדת וכן תכבד את ימי המועד שלהם.

תהליך כינון החוקה אמור להיות תהליך של הידברות ופשרה בין כל חלקי האוכלוסייה ובנושאים שעד היום לא טופלו. לא בכולם יימצא פתרון דווקני אולם, כפי שצוין, ייקבעו כללים להמשך הדיון וההכרעה בסוגיות הנוגעות למערכות היחסים בין השטחים השונים בחברה הישראלית.

חוקה צריכה גם לעסוק בעניין החברתי, במדינה שתעודד יזמות, תעודד תחרות חופשית, תצמצם את המעורבות הממשלתית לרגולציה, שהיא חשובה, אבל גם יותר לרגולציה חכמה ופחות למעורבות עצמית של הממשלה במשק. עם זאת, הממשלה חייבת להיכנס לנושאים של צמצום פערים והתערבות בשמירה על פערים סבירים בין האוכלוסיות דלות ההכנסה לאלה שהרוויחו הרבה יותר.

יכולתה להתקיים כמדינה משגשגת תלויה ביכולתה לשלב את כולם בליבת החיים המשותפים של כל אזרחי המדינה, תוך הקפדה על זכותם של בני המיעוטים לשמור על זכויותיהם לשוויון כאזרחים ולקיים את תרבותם והמסורת שלהם. הדור הצעיר חייב לכונן חוקה למדינת ישראל. עם זאת, חוקה לא תפתור את חילוקי הדעות.

עידן המידע שאנו נמצאים בראשיתו מספק אמצעים שלא היו קיימים עד כה על מנת לייצר דיאלוג חדשני בין האזרח לממשל. טכנולוגיית המידע מאפשרת כיום לצקת תוכן בדמוקרטיה חדשה המבוססת על עקרונות הממשל הפתוח: שקיפות, דיווחיות, שיתוף הציבור ואחריותיות. השתנה גם מעמדו המשפטי של הפרט מול הממשל בזירה הפנים מדינתית ובמישור הבינלאומי. קיים יחס ישיר בין רמת הפיתוח של טכנולוגיית המידע לבין איכות הדמוקרטיה והנכונות של הממשל להשתמש בה. שני אלה הם גם מרכיבים חשובים בפוּטנציאל הכלכלי של מדינת העתיד.

כשבאתי לקרוא את תוצאות המחקר, הזהרתי את עצמי שפער הדורות משקף במידה מסוימת גם פערים בעמדות. אנשים צעירים הם בדרך כלל יותר קנאים לעמדותיהם, ששים אָלי קרב ונאבקים להגשמתם, ואילו המבוגרים שבעי קרבות ולמודי ניסיון, ממתנים עמדות ונכונים יותר לפשרה. ואולי זו המציאות שהשתנתה במשך העשורים,

שמחייבת גם את השינוי בעמדות? אולי דווקא צעירים הם מי שמסוגלים להשתחרר מכבלי האידיאולוגיה נוכח מציאות שמתנה סביבם? אולי צעירים הם מי שמסוגלים להקשיב לרוחות חדשות ולהיחשף להשפעותיהן? כך או כך, אילו הייתה ניתנת לי היום הזדמנות לכתוב פעם נוספת מהדורה מעודכנת ומתוקנת של שורשים ועתיד, כיצד הייתי מבטא את חזונו של צעירי הליכוד בדבר החברה והמדינה בישראל של שנת 2060? באיזו מדינת ישראל הייתי רוצה לחיות בעוד חמישים שנה אילו הייתי היום בן עשרים?

ב-1980 עוד התלבטו צעירי חרות תחת הנהגתי בשאלה, כיצד משמרים את הרעיון של מדינה עברית המשתרעת על שתי גדות הירדן. "זו שלנו זו גם כן", ואילו לאחרונה, שלושים שנה אחרי, מכתב ששיגרתי לחברי מרכז הליכוד – צעירים כמבוגרים – עסק בצורך לאמץ את מדיניות נתניהו בדבר שתי מדינות לשני עמים. שלושים שנים אחרי, התאמנו את מטרות התנועה הלאומית הליברלית של היום למציאות שהשתנתה ושהביאה את יושב ראש תנועת הליכוד וראש הממשלה להצהיר על מדיניות, שמטרתה להביא לשלום, על בסיס הסכם בדבר הקמת שתי מדינות לשני עמים או ליתר דיוק שלוש מדינות (ירדן, פלסטין וישראל – המדינה היהודית הדמוקרטית) משני עברי הירדן. המחקר בספר בוחן את הצעירים של היום על סוגיות שקשורות לחזון הכללי שלנו לגבי איזו מדינה אנחנו רוצים שישראל תהיה. הייתי רוצה לסכם את המאמר בחזון שלי:

■ בהיבט של הסכסוך עם הפלסטינים – ממבט של היום צופה קדימה, אני לא רואה שום דרך שבה נוכל לפתור את הסכסוך ללא פשרה טריטוריאלית. יש להיאבק על המציאות עד המגבלה של סיכון עצם קיומה של המדינה. באילוצים הללו יש להגיע לנוסחה של מדיניות, ולפתרון של 'שתי מדינות לשני עמים' בנוסח

הדברים שאמר ראש הממשלה, כשהבסיס הראשוני לדיון מצוי בעצם ב'מפת הדרכים', ובהצעות שונות של גורמים שונים החל בידידינו האמריקנים וכלה בדוברי הליגה הערבית.

■ חשוב לכונן חוקה בישראל שמשרטטת את צביון מערכת היחסים בין הפרט לציבור, ואת מערכת היחסים בין קהילות. אנו חייבים להבין שהסעעים והקהילות השונות לא ייעלמו מעצמם. במקום לנסות ולהתעלם זה מזה, עדיף שננסה לתת לכל קהילה את המקום שלה. הכוח שלנו נובע מהנכונות לשלב את השונה, לשתף פעולה בין קהילות שונות ולצמצם את המתחים.

■ חייבים להנחיל דרך מערכת החינוך את הערכים של הדמוקרטיה. ובצד הדאגה להלכה, יש גם במעשה להגדיל את הפרקטיקה הדמוקרטית באמצעות הגברת שיתוף פעולה בין האזרח לבין המדינה, על ידי פלטפורמות שונות של טכנולוגיית המידע, שאנו בתחילת המהפכה שלה. על גבי המהפכה הזו אנו יכולים לייצר דפוסים מתקדמים של מערכות יחסים בין האזרח למדינה ובין אזרח לאזרח.

■ ברמה החברתית כלכלית המדינה בעידן הכלכלה הגלובלית עומדת בפני אתגר של עידוד יזמות, ותחרות חופשית מחד גיסא, ומאידך גיסא פיתוח מערכת רגולציה על השוק והתאגידיים. נוסף לכך הממשלה חייבת למצוא דרכים לצמצום פערים שהלכו וגדלו בעשורים האחרונים ומובילים לחיכוכים ולחוסר סולידריות.

■ ולבסוף, חזון המדינה היהודית הוא המקום שבו אנו משמרים את המורשת ההיסטורית שלנו, מה יש לנו לומר כעם יהודי בתוך המדינה שלו. אנו צריכים להבין שאנו לא יכולים לקיים מדינת הלכה מצד אחד, ומצד אחר אנו לא יכולים להתעלם מהאופי היהודי של המדינה

שלנו, כמו שיש לצרפת אופי צרפתי ולגרמניה
אופי גרמני. וכשם שמדינות הלאום האחרות
משמרות את זכויות המיעוטים, כך גם על ישראל
לעשות, ולאפשר להם לשמר את התרבות שלהם.
אחד האתגרים הכי גדולים של המדינה היהודית
הוא להראות שהמדינה הזו יכולה לתת למיעוט
יכולת לקיים חיים מלאים ושלמים גם כישראלים
וגם כישראלים־מוסלמים, גם כישראלים־נוצרים
או ערבים, תחת הכותרת של מדינת ישראל. זה
אתגר לא פשוט אבל חלק מהחזון הכולל.

עמדות וזהות בני הנוער יוצאי אתיופיה בישראל

ח"כ שלמה מולה

עליתי כנער בן 16 מאתיופיה בשנת 1984, במסגרת "מבצע משה", לאחר מסע רגלי מפרך של כ-780 ק"מ דרך מדבריות סודן ללא משפחתי.

מניסיוני האישי, כאשר מדברים על תהליך גיבוש זהותו של נוער יוצא אתיופיה, קשה לדבר על כך במקשה אחת. בני נוער ממוצא אתיופי עוברים שינויים חברתיים ותרבותיים מורכבים הגורמים לא פעם לקרע בתוך המשפחה, לבלבול ולאובדן האני העצמי. התבגרותם תוך כדי תהליך ההגירה יוצרת מציאות מורכבת מאוד. הניתוק מן הסביבה המוכרת והמפגש עם הסביבה הזרה והמנוכרת, וקשיי השפה, גורמים לנער האתיופי בישראל להרגיש פגוע ובודד, שונה, לא רצוי ודחוי, וזאת נוסף לסטריאוטיפים הנוגעים לצבע העור השחור.

קליטתנו הציבה בפני הממשלה והחברה בישראל אתגר ציוני מורכב ומבחן כבוד לחברה הישראלית כולה. ההתמודדות עם מציאות חדשה במדינת ישראל העמידה בפנינו אתגרים לא פשוטים בדרכנו להתערות בחברה הישראלית. חבלי הקליטה שעברנו, ושחלקינו עדיין עוברים, להבדיל מעליות אחרות, מורכבים יותר, הקודים התרבותיים והמשפחתיים מתפוררים בבת אחת, הקונפליקטים בין המסורת הכפרית לבין המודרניות מתעצמים. הפער החברתי, התרבותי

והזהות הלא־ברורה גורמים לקשיי הסתגלות. זה מתבטא, בין השאר, בנשירה של הנערים מבית הספר, שבירה של ההיררכיה המשפחתית, עבריינות ולפעמים אף באלימות בתוך המשפחה.

המשפחה היהודית באתיופיה התאפיינה במבנה פטריארכלי ברור, חלק קטן מהילדים למדו בבתי ספר בכפרים, אך הציפייה מהם הייתה לעזור במטלות הבית ובתפקוד המשפחה. הקודים התרבותיים היו ברורים מאוד, ילד לעולם לא ימרה את פיו של המבוגר, אף לא יישיר את מבטו כלפיו.

עם עלייתנו לישראל היוצרות התהפכו, הנער לרוב הוא העוגן המשפחתי, הוא נאלץ להתמודד עם בעיות שעליו לפתור בכוחות עצמו, לדאוג לפרנסתו שלו ולפעמים גם לפרנסת משפחתו. המשפחה אינה יכולה לספק לו רשת ביטחון, שכן לרוב גם ההורים וסביבתו המוכרת שקועים בהישרדותם ובקליטתם בארץ.

תהליך גיבוש הזהות והעמדות אצל נוער יוצא אתיופיה נעשה מאוחר יותר. נקודת המוצא של בני נוער יוצאי אתיופיה נחותה משל חבריהם הצברים. כאשר עליתי כנער מתבגר הייתי מבולבל ואבוד, עם משבר זהות, אך עם זאת היה לי רצון עז להשתלב כמו צעירים רבים אחרים. לא תמיד החברה קיבלה אותנו בסבר פנים יפות, ולא פעם נתקלנו בדלתות סגורות, היינו צריכים להוכיח את יכולותינו בכל פעם מחדש ולהשלים פערים עצומים בחברה.

גם כיום נאלצים נערים מיוצאי אתיופיה להתמודד עם גילויי גזענות שונים כלפיהם ולא משנה אם הם ילידי הארץ אם לא, לרוב זה בגלל הצבע השחור, צבע שלעתים צעירים מגדירים אותו כמחסום בהשתלבותם, זאת גם לאחר כשלושים שנים שיהודי אתיופיה חיים בישראל.

מדינת ישראל נמדדת חברתית לא רק בקליטה של עולים חדשים, אלא גם ביכולתה להטמיע לתוכה את

התרבות והמסורת שהם מביאים עמם. בעבר הייתה כאן מדיניות כור ההיתוך. על פי המדיניות הזאת הייתה תרבות אחת, ישראלית-צברית, וכל מי שבאו היו צריכים להתערות בתרבות הזאת. מדיניות כור ההיתוך מחקה את תרבויות המוצא בשם הקולקטיב המשותף. בדרך זו הוחלפו לעולים שמותיהם, מוצאם וכל המסורות שעליהם גדלו נדחקו כמעט עד להיעלמותם המוחלטת.

צעירים עולי אתיופיה בהתייחס לממצאי המחקר

אסייג ואומר כי כל הנאמר כאן על צעירים יוצאי אתיופיה ותפיסותיהם הוא לא מדגם מייצג אלא נכתב מתוך הבנה והכרה מקרוב את ההווי והתרבות האתיופית.

שאלת העמדות והתפיסות בשאלות הנוגעות לפרט אישית, נוגעת לכל אדם בכל שלבי החיים, ולדעתי גם התשובות יהיו זהות. לצורך העניין, הצעירים ממוצא אתיופי אינם שונים במטרותיהם ובשאיפותיהם מצעירים אחרים בני גילם. הצעירים רוצים לרכוש השכלה, למצוא פרנסה טובה, לבנות בית ולהקים משפחה בישראל. רובם הגדול די אופטימיים באשר לסיכוייהם להגשים את מטרותיהם בעתיד, אם כי הדרך להגשמתן מלאת חסמים ואינה פשוטה, זאת כיוון שנקודת המוצא והסביבה שממנה הם מגיעים לרוב היא נחשלת. אחוז גבוה של צעירים חיים במשפחות שבהן אף אחד מההורים אינו מועסק, ומכאן שהם אינם רואים לנגד עיניהם דגם חיובי של השתלבות חברתית שאליו הם יכולים לשאוף. לכל אלה מתווספים הסטריאוטיפים והדימויים השליליים שהחברה מייחסת לעולי אתיופיה. כל זה יוצר משבר אמון בין הצעירים לחברה הישראלית, ומשבר זה מתעצם על רקע היעדר תחושת שייכות ואובדן תחושת

הערך העצמי.
אך למרות כל אלה, רבים מצעירי יוצאי אתיופיה
ימשיכו לשאוף ולרצות לתרום את חלקם, לשמור
אמונים למדינה ולרצות לשרת ביחידות קרביות
ולהגן על ביטחונה.

באשר לשאלת הבית, יהודי אתיופיה גדלו על
"ירושלים של זהב" כבית לעם היהודי, לכן אין כל
ספק כי למרות הכול ישראל היא הבית ליהודים, כי
אין מדינה אחרת.

בבואנו להתייחס לעניין הדת והמסורת, יש לציין
כי עולי אתיופיה מאופיינים כדתיים מסורתיים
ומחזיקים בגישה של "איש באמונתו יחיה". במהלך
השנים בארץ, צעירים רבים בחרו באורח חיים
חילוני, אך עם זאת הם לא ויתרו על המסורת
והמנהגים היהודיים כגון חתונה כדת משה וישראל,
ברית מילה, וכדומה.

אשר לעניין התקשורת, כמו כולם, גם צעירים
מעולי אתיופיה חשופים וניזונים על-ידי אמצעי
התקשורת השונים. זאת למרות הטענות כי התקשורת
אוהבת להביא את הסיפורים השליליים בקהילת יוצאי
אתיופיה. כאשר מסתכלים שנים אחורה ובודקים את
האופן שבו עולי אתיופיה באו לידי ביטוי
בתקשורת, ניתן לומר בוודאות כי לא ניתן להם
מקום של כבוד ראוי. אין ספק כי לעתים קרובות
מוזכרת הקהילה בהקשרים שליליים: עבריינות נוער,
סמים, אלימות במשפחה, עוני, נזקקות ואפליה.
החשיפה השלילית משפיעה על עולי אתיופיה ועל
הצעירים בפרט בדימוים העצמי. לתקשורת יש תפקיד
משמעותי היא אינה רק מדווחת ומשקפת מציאות,
התקשורת גם יוצרת מציאות, ומקבעת דפוסים
חברתיים. אם התקשורת תיתן יותר מקום ויותר
בולטות לאוכלוסיות שונות המרכיבות את הפסיפס
החברתי הישראלי, ללא תיוג וללא סטריאוטיפים,
הדבר יתרום לסולידריות ולשילוב החברתי של השונה

בתוך החברה.

המערכת הפוליטית בישראל שונה בתכליתה מזו המתקיימת לדוגמה בארה"ב, בשיטת הממשל בישראל אין מנגנון המאפשר דיון מהותי על היעדים, המטרות והחזון. בישראל הבחירות הן עדיין על בסיס מצע מדיני וביטחוני, והעניין החברתי הוא בשוליים.

יהודי אתיופיה הגיעו לישראל מתוך זיקה ציונית, אידיאולוגית ודתית, לכן במערכת בחירות בוחרים את האדם על בסיס אידיאולוגי, ולא הולכים כעדר אחריו. עולי אתיופיה והצעירים שבהם הם חלק בלתי נפרד בוויכוח על שאלות השעה: חלוקת ירושלים, בעד ונגד החזרת רמת הגולן, תהליך השלום, התרבות הפוליטית בישראל וכדומה.

היחסים בין עולי אתיופיה לבין מפלגות הימין בפרלמנט הישראלי, מתבררים עם השנים כיחסים מורכבים. עולי אתיופיה ברובם מזוהים עם מפלגת 'הליכוד'. מלבד העניין העדתי והמחאתי, ישנה גם תחושת הנאמנות למפלגה שהממשלה בראשותה אפשרה את העלייה של יהודי אתיופיה לישראל בשנות ה-80. אך עולי אתיופיה והצעירים שביניהם, אשר מעורים בנעשה בחברה ובפוליטיקה הישראלית, כבר לא שבויים של מפלגה אחת, וכמו רבים מהאוכלוסיות השונות בחברה, הופכים להיות אדישים לפוליטיקה ולנעשה בה, זאת לנוכח המציאות החברתית-כלכלית הקשה שהצעירים נתקלים בה.

כיום, הצעירים כמו המבוגרים בוחנים כל מפלגה ואת העומד בראשה, ומחפשים אחר המנהיג שיחולל שינוי בחברה הישראלית מבחינה חברתית-כלכלית וכמובן גם ביטחונית. לכן הצעירים מיוצאי אתיופיה (ולא רק) אינם מקובעים רק על מפלגות הימין ('ליכוד', לצורך העניין), הם בוחנים ואף בוחרים במפלגה שהיא מזוהה כמרכז/שמאל במפה

הפוליטית.

אם להעיד לפי הבחירות האחרונות, רבים מעולי אתיופיה בחרו במפלגת 'קדימה', מפלגת מרכז משתי סיבות: האחת בשל מועמדותי הריאלית והרצון שיהיה נציג מעולי אתיופיה בכנסת ישראל, והשנייה מתוך הערכה רבה שיש לרבים מקהילת יוצאי אתיופיה כלפי יו"ר 'קדימה', ציפי לבני.

עולי אתיופיה ככלל הם דתיים-מסורתיים וליברלים. לכן, מעטים הם שיבחרו במפלגות קיצוניות משני קצוות הקשת. במפלגת 'ש"ס', לדוגמה, יבחרו קומץ קטן של משפחות שהתחרדו בארץ והתחנכו במוסדותיה של המפלגה. מלבד העניין החרדי, בוחרים בש"ס כי זו מפלגה שמתאימה מבחינה חברתית ואידיאולוגית ונשענת על עברו של הרב עובדיה יוסף, שפסק כרב ראשי בשנת 1973, כי יהודי אתיופיה הם יהודים ללא ספק ויש להעלותם ארצה.

האם ייווצר "אפקט אובמה" בישראל, לפיו אדם כהה עור יוכל מעתה להגיע למשרות שהיו חסומות בפניו? אני מאמין כי גם ללא האפקט, ליוצאי אתיופיה יש פוטנציאל גדול להתברג בפוליטיקה ולהצליח בה.

האחריות להצלחה מוטלת גם על קהילת יוצאי אתיופיה. יש להעמיק את הידע והמעורבות בזירה הפוליטית ולבנות תשתית פוליטית ואסטרטגית מתאימה. יש להשקיע בתשתית פוליטית לאורך זמן, הכוללת מועמדים חדשים וצעירים בני הקהילה, כל זה כדי להיות חלק מהעשייה ומההשפעה על הפוליטיקה הישראלית.

החברה הישראלית איבדה במהלך השנים מהסולידריות החברתית. נדמה כי כיום אנו חיים בחברה שופטת, לא פתוחה לקבל את השונה, חברה שהיא לא שוויונית ולא פלורליסטית.

אין לי כל ספק כי אם צעירים יוצאי אתיופיה יקבלו את ההזדמנות להוכיח את עצמם בכל תחומי החיים – זאת מבלי לבחון אותם על פי צבע העור השונה, אלא אך ורק על פי כישוריהם – כל החברה הישראלית תוכל להרוויח מכך.

אני מאמין כי הפתרון לכך טמון בחינוך, בלמידה על אזרחות פעילה ולקיחת אחריות, בהקצאת משאבים נכונים ובניית תוכניות מותאמות-תרבות בדגש על הרגישות למאפיינים התרבותיים. חינוך לאחווה ולסולידריות, לסובלנות ולסבלנות. כל אלה יסייעו לנוער בגיבוש זהותם, עמדותיהם ובניית ביטחונם העצמי.

נוער בהופעות "הדג נחש": חוק שימור האנרגיה

שאנן סטריט

"לאן נעלם הלהט הזה? לאן נעלמת האנרגיה הזו?" אני מוצא את עצמי מהרהר בשאלות הללו, ובשאלות דומות להן, כשאני חושב על הסתירה המהותית שבין תגובות הקהל בהופעות של להקת "הדג נחש" (הלהקה שאני חבר בה), לבין מציאות חיינו במדינת ישראל, מציאות הנדמית לי תמיד תקועה במקומה, ודאי בכל הנוגע ל"סוגיות הליבה".

את להקת "הדג נחש" הקמתי בצוותא עם כמה חברים אי שם בשנת 1996. יהיה זה מוגזם לכתוב שהקמנו את הלהקה מתוך תחושת מהפכנות, שכן סיבות רבות הניעו את חמשת חברי הלהקה דאז (היום אנחנו שישה) לחבור יחדיו על מנת לכתוב ולבצע שירים בצוותא (ובראשן, העובדה הפשוטה ש"הרגשנו את זה", כלומר שנהנינו לעשות מוזיקה יחד). ובכל זאת, אין ספק שאחד הדברים שעניינו אותנו כבר אז – ונושא זה חרות על דגלנו עד היום – היה להתייחס למצב הפוליטי והחברתי במדינת ישראל תוך נקיטת נקודת מבט שאנחנו תופסים כאמיתית. במילים אחרות, רצינו להגיב למתרחש סביבנו ולהיות מעורבים. לא רצינו להתעלם או להקיף את עצמנו בהילה של אמנות ותו לא. לא התאים לנו לחיות בבועה. במרוצת השנים כתבנו, הקלטנו, ושחררנו לרדיו שירים הסובבים

סביב נושאים טעונים ולא במיוחד "פופיים", כגון פערים כלכליים וחברתיים, השגות על מושגי יסוד בציונות, גבורה אלטרנטיבית, אלימות נגד נשים, תאונות בצה"ל, שאלת ירושלים, מהגרי עבודה, תרבות שלטונית, ועוד. חוץ מזה, כמו לאמנים רבים אחרים, גם לנו יש שירי שלום.

בראשית שנה זו, הוצאנו לאוויר העולם את הדיסק השישי במספר שלנו, וגם יצירתנו זו, במיטב המסורת של "הדג נחש", כוללת בתוכה שירים רבים בעלי אמירה פוליטית/חברתית. לקראת תום השנה, אני יכול להביט אחורה ולציין בשמחה כי זו הייתה שנת שיא עבורנו. הדיסק החדש שלנו נמכר ביותר מ-20,000 עותקים והגיע למעמד של 'דיסק זהב', שלושה שירים שונים שלנו צעדו במקומות הראשונים במצעדי הפזמונים (ועוד אחד הגיע למקום שני), ונוסף לזאת, נבחרנו ל'הרכב השנה' בכל ערוצי המוזיקה ברדיו, בטלוויזיה ובאינטרנט. אבל את ההבדל הגדול ביותר אנחנו מרגישים בהופעות. אני כותב את הדברים בזהירות, בין היתר כי אני לא רוצה "לנחש", אבל אני חושב שדי בטוח לומר שמעולם לא חווינו הצלחה כזו בהופעות. תמיד היה לנו קהל, וכבר שנים שאנו מצליחים בהופעות, אבל השנה ישנו משהו אחר. השנה יש הרבה יותר קהל, ובתחושה שלי, הקהל הזה מכיר אותנו, ושר איתנו את השירים, הרבה יותר מבעבר.

ומה כתוב באותם שירים שהגיעו למקומות הראשונים? מהן אותן המילים שקהל קוני הכרטיסים בהופעות שר בדבקות כזו? "המסים שלי קונים נשק ואני רואה דרכו",²⁰ למשל, או "אני מאמין שאין פה שוויון, שהגזענות שבתוכנו תוליד את האסון",²¹ או "האם המלחמה שבגבולות מנותקת

20. מתוך השיר 'שיר נחמה', מתוך האלבום '6' של "הדג נחש".

21. מתוך השיר 'אני מאמין', מתוך האלבום '6' של "הדג

נחש".

מהאלימות שאת חיינו משתקת?²² ואני, לפעמים ממש בזמן שאני על הבמה, מביט בקהל ששר איתנו ושומע אותי, ולעתים אני כמעט שלא מאמין! לאן נעלם הלהט הזה? כיצד ולאן נעלמת כל האנרגיה הביקורתית הזו? אם כל הגרונות הללו כל כך בעניין, מדוע אין אנו מזהים אפילו קצה קצהו של שינוי? למעשה, השאלה הזו מטרידה כל כך, עד שלעתים היא מוצאת את דרכה לתוככי השירים עצמם. למשל, בשיר "אני מאמין", שחלקו צוטט בראשית פסקה זו, ושיצא לאוויר, כאמור, השנה, הפזמון הוא: "וזה לא מזיז לאף אחד את התחת".²³ הבתים של השיר מציגים רשימת עיוותים ארוכה ומתסכלת והפזמון כבר יודע שלאף אחד לא באמת אכפת.

אבל אנרגיה חייבת להישמר, ככה זה בעולם, ולכן ברור לחלוטין שמשהו חייב לקרות לכל ה"רגשות תומכי השינוי" הללו, שמתפרצים בבהירות ובחדות כזו בהופעות של "הדג נחש". כל הכוח הזה חייב להיות מופנה לאפיק כלשהו. ברור לנו גם, אולי לצערנו, שעוצמות הרגש הללו אינן מופנות לטובת יצירת שינויים פוליטיים או חברתיים בקנה מידה לאומי (בינתיים...). הקהל שר על העיוותים והקלקולים בארצו האהובה בקולי קולות, ואז, בתוך כמה שעות או ימים או שנים הוא פשוט מפסיק להתעסק בזה. אז מה קורה עם האנרגיה הזו? לאן היא נעלמת?

אין בידי פילוח מדויק של גילי הקהל שלנו, כשם שאין בידי האפשרות לדעת מהו בדיוק הכוח המניע את לבותיהם ומוחותיהם של הבאים להופעותינו. אולם כשאני מנסה לנחש את הגיל של אלה שבאים להופעות שלנו, אני מוצא שלהערכתי חלקם הגדול

22. מתוך השיר 'עוד אח אחד', מתוך האלבום '6' של "הדג נחש".

23. מתוך השיר 'אני מאמין', מתוך האלבום '6' של "הדג נחש".

נמצא בטווח הגילים שבו עוסק המחקר, ואף שאין לי שום הכשרה מקצועית לכך, ארהיב עוז ואנסה גם לשער כאן מאין הם באים ולאן פניהם מועדות. ראשית, נושא האופטימיות. המחקר מציג ממצאים שמהם עולה כי הנוער בישראל הוא בסך הכול אופטימי. ממצא זה נראה לי הגיוני מאוד. אחד ה'קונצים' של "הדג נחש", אם אפשר להתבטא כך, הוא בשילוב של מסרים לא־קלים עם מוזיקה שאפשר בהחלט להגדיר אותה אופטימית. אף שברור לי שחלק מהקהל אינו קשוב למילים כלל ועיקר, אני נוטה להאמין שזהו חלק קטן עד זניח. יתר חלקי הקהל שלנו קשוב למילים במידות משתנות. איש לפי טעמו, מידת העניין שלו והרגליו. אין לי ספק שהעובדה שהמוזיקה של "הדג נחש" היא שמחה ואופטימית מהווה אלמנט מרכזי מאוד ב'אפיל' הכללי שלנו. כשבאים להופעה של "הדג נחש" באים למסיבה, בלי קשר למילים. כשאני חושב על השירים שלנו שהפכו ללהיטים, אני מזהה בנקל כי ברובם המכריע ישנה אמירה פוליטית או חברתית כלשהי. אמירה זו, גם אם היא בלתי־קונסנזואלית, איננה מפריעה לשירים 'להצליח'. ברור גם, כי במקרים מסוימים, אין במסר העיקרי שום דבר 'מאיים'. כך למשל בשירים העוסקים בפערים כלכליים ובעוני. ממצאי המחקר מעלים כי רבים מבני הנוער סוברים כי חוסר דאגה של הממשלה לשכבות החלשות מהווה איום על עתיד המדינה. עם זאת, ברור לגמרי כי כשנער כלשהו מתייצב לצד כוחות (או רעיונות, או שירים) שתומכים בהגדלת אחריות המדינה כלפי אזרחיה המוחלשים אין בכך שום דבר מתריס או מסתכן. כך יוצא, שנער פלוני יכול בעת ובעונה אחת גם להזדהות עם עמדה אלטרנטיבית וגם לא 'להסתכן' יותר מדי. לעומת זאת, חלק מהשירים, בעיקר אלה שעוסקים בנושאי שלום וביטחון, מציגים עמדות פרובוקטיביות

יותר. את השירים ואת התכנים הללו אנחנו מצליחים להעביר, לעניות דעתי, הרבה בזכות אותה אופטימיות שדובר בה קודם.

בנוגע לנושאים של השתלבות האזרחים הערבים בחברה הישראלית ותחושת השייכות של אזרחי המדינה הערבים, מהמחקר עולה תמונת מצב מורכבת. נושא השייכות וההשתלבות של אזרחי המדינה הערבים, נחוה לאדם הקורא את ממצאי המחקר כנושא 'בלתי-פתור'. מצד אחד ישנו רצון עז בקרב מרבית הצעירים למצוא את הנתיה המוביל להשתלבות, ומצד אחר אין להכחיש כי קיימת בקרב הציבור הערבי בישראל הסתגרות ששורשה עמוקים. את הדיסוננס הזה להקת "הדג נחש" מכירה היטב. כבר תקופה ארוכה שידוע לנו שאנחנו נחשבים פופולריים בקרב הערבים הצעירים בישראל. יש לנו מאות, אם לא אלפי, חברי Facebook בעלי שם ערבי, חלקם חברים פעילים מאוד. הופענו באירועים רבים שקשורים בדוקיום, בשלום, בשוויון ובאקטיביזם. לפני שנה אפילו זכינו ב'פרס האקטיביזם הראשון'. עם זאת, בחמשעשרה שנות פעילותנו, ואף שאנחנו חפצים בכך, מעולם לא הופענו בעיר ערבית. יתרה מכך, עד כמה שזכור לי, מעולם לא התקבלה אצלנו אפילו בקשה להופעה מגורם ערבי כלשהו בישראל. הפעם היחידה שהייתה איזושהי התייחסות רשמית לנושא הייתה כשהופענו באירוע שחנך את פתיחת 'מדרון יפו', ומחברת הבוקינג שלנו נמסר לנו בחגיגות שהסיבה שנבחרנו להופיע קשורה בכך שאנחנו אהודים על היהודים והערבים ביפו כאחד. בקיצור, אף שאנחנו מרגישים שמהו ממה שאנחנו עושים מחלחל, התחושה שלי היא שהצעירים הערבים כאילו אומרים לנו, "אנחנו אוהבים את מה שאתם עושים, אבל אנחנו לא רוצים שאף אחד ידע את זה."

אלמנטים נוספים מתוך המחקר שהדהדו לי כמוכרים

היו התחושה הגורפת (בקרב הצעירים היהודים) כי ישראל היא ביתם היחיד, החשיבות שתופס בעיני צעירי ארצנו נושא זכויות הפרט וההתעניינות הגדולה שיש להם בחדשות. לגבי נושא הבית, משונה לי מעט להעיד על עיסתי, אף שזה בעצם מה שאני אמור לעשות כאן, אבל בואו נאמר שלא אחת יצא לי לקרוא ביקורות על "הדג נחש", שבהן כתוב שגם הדברים הקשים ביותר ש"הדג נחש" אומרים, נאמרים בסופו של דבר ממקום של אכפתיות. ממקום של אהבה. ממקום של תפיסת הארץ הזו כבית. בנושא זכויות הפרט, הדבר העיקרי שקופץ לי דווקא איננו שיר, אלא התרחשות שהיינו שותפים לה. לפני שנים ספורות היה בלגן גדול סביב מצעד הגאווה בירושלים. כשנרגעה הסערה הראשונית, התבררו שני דברים. האחד: התהלוכה שתוכננה הוסבה למעין מפגן בתוך אצטדיון סגור. והשני: כל האמנים שאמורים היו להופיע במצעד ביטלו את השתתפותם, כנראה מתוך פחד. כל האמנים חוץ מ"הדג נחש".

דבר נוסף שכדאי לציין הוא, האזכורים הרבים בשירי "הדג נחש" בעניין סמים קלים והשימוש בהם, שמהווים נושא 'זכויות הפרט' קלאסי. ובנוגע לעניין הרב שמגלים הצעירים בחדשות, במלוא הכנות, אינני חושב שיש כרגע להקה בארץ שתכניה 'חדשתיים' יותר מאלה של "הדג נחש", ודאי לא בזרם המרכזי. כפי שכבר כתבתי, את "הדג נחש" תמיד עניין להגיב בצורה כזו או אחרת להתרחשויות הסוציו-פוליטיות בארץ. אמנם יש מרחק רב בין דיסק של "הדג נחש" לבין מהדורת חדשות, אבל התייחסות ל'מצב' הייתה ועודנה חלק גדול ממי שאנחנו.

אבל, כמובן, לא רק עמדות ש'מסדרות לי' מופיעות בין ממצאי המחקר, אלא גם כאלה שרחוקות מ"הדג נחש" ותכניה מרחק רב. הבולטות שבהן: ההעדפה הגורפת שצעירים יהודים נותנים לצורכי

ביטחון על פני הדמוקרטיה; החשיבות הקטנה מדי שצעירים יהודים מייחסים לשוויון זכויות פוליטי מלא בין כל חלקי האוכלוסייה; האמונה המפחידה של 60% מהצעירים שמנהיגים חשובים יותר מאשר חוקים; וכן הרגש החיובי שמגלים שני שלישים מהנוער היהודי כלפי הרעיון הגזעני של איסור על חברות של ערבים בכנסת.

ובכל זאת, צעירים רבים מגיעים להופעות ושרים את השירים. עכשיו יותר מבעבר. אבל את השינוי לא רואים. מדוע? הנה כמה השערות:

1. מיעוט קטן והולך. עם כל הכבוד ללהקת "הדג נחש" ומפעלותיה, אין ספק כי מה שמכונה 'השמאל הישראלי' הוא בבחינת עולם הולך ונעלם. הן ממצאי המחקר והן תוצאות הבחירות לכנסת מאוששים טענה זו. אולם להבנתי, עצם השהייה הממושכת בתוך קבוצת מיעוט אידיאולוגית עלולה לשחוק את האידיאולוגיה עצמה. נניח שאדם צעיר בגיל תיכון מזדהה עם אידיאולוגיית מיעוט מסוימת במאה אחוז. מילה במילה. הוא מגלה אותה בסוף חטיבת הביניים והוא במיעוט. הוא מסיים איתה תיכון, והוא במיעוט. מתגייס ומשתחרר איתה מהצבא, והוא במיעוט. מתקבל איתה לאוניברסיטה, והוא עדיין במיעוט. הגיוני מאוד להניח שמתישו לאורך הדרך הוא ישאל את עצמו, ואת הקרובים אליו, מדוע הוא כל כך לבד עם עמדותיו? הגיוני לא פחות, שהתשובות שהוא יקבל ישחקו בשלב מסוים, לפחות במידת מה, את תפיסת עולמו. האמור לעיל מקבל משנה תוקף כאשר המיעוט האידיאולוגי היה פעם רוב, ואילו עתה הוא קטן בהתמדה. "אם כולם נטשו את הספינה", חושב לו הסטודנט, "ורק אני נותר כשהייתי, כנראה אינני מבין את המציאות. כנראה כולם צודקים. כנראה הגיעה השעה להתבגר."

2. "אין למי." אובדן הדרך הכללי של השמאל הישראלי מציב את הצעירים שבכל זאת נוהים אחריו בפני שורה של שקתות שבורות. אין יעדים ברורים ומובחנים, ואין מנהיגים ראויים. האידיאולוגיות שבכל זאת מסתובבות בחלל האוויר נתפסות או כלא מספיק רעננות (ולכן חסרות את הבשורה המיוחלת), או כרדיקליות מדי (ולכן לא רלוונטיות). המנהיגים נתפסים או כשייכים לדור הישן והמובס או ככאלה שאינם מסוגלים להוביל לשינוי בהיקף הנדרש.

3. לנצח זה כיף. גם זו נקודה חשובה. כמה ניצחונות כבר יש בחיים? כשקיים טשטוש אידיאולוגי (בין אם מכוון ובין אם לא) בין החלקים בשמאל שנתפסים כ'הגיוניים' לבין מפלגות המרכז והימין המתון, יהיו בוודאות כאלה שיזלגו ימינה. ולמה לא בעצם? לנצח זה כיף. אפילו אם זה רק בבחירות.

4. התנדבויות. קצת פחות מארבעים אחוזים מהצעירים שנשאלו בסקר, אחוז עצום, ולדעתי גם מעורר הערכה ומפתיע, דיווחו כי הם פעילים בהווה או היו פעילים בעבר בארגון התנדבותי. ואכן, ישראל היא מקום שיש בו הרבה צרכים לא ממומשים וגם, מסתבר, המון אנשים שמוכנים לעזור. 45,000 עמותות מסתובבות בינינו והניחוש שלי הוא, שכמעט יכולן אפשר למצוא צעירים מתנדבים. אז קודם כול, כל הכבוד. הלב יוצא אל המתנדבים וגאה בכולם. ובכל זאת, כמות כזו של עמותות, והיקף כזה של מתנדבים חייבים גם לעורר שאלות. החשש שלי הוא שמספרים בגודל הזה תורמים, איכשהו, להנצחת הקיפאון הסוציו-פוליטי ולא־יחתירה מערכתית לפתרון בעיות ליבה. האנרגיה המושקעת על ידי

הצעירים בהתנדבויות השונות יכולה הייתה, תיאורטית, להיות מושקעת בטלטול המערכת כולה בצורה שכלל אזרחי המדינה היו מרגישים בה, ולא רק העמותות והאנשים שנתמכים על ידיהן, אבל היא איננה עושה זאת, ויש מי שמרוויח מכך. מצד אחר, אין ספק שחייבים להסיר את הכובע בפני המוני המתנדבים והעמותות שעוזרים להקל את סבלם של רבים מדי בארץ הזו. גם מבחינה פסיכולוגית אפשר לנסות להבין את המתנדבים. "אני אדם טוב," אומר הצעיר לעצמו, "אני יכול ורוצה לעזור, אבל אני רוצה גם לראות תוצאות. עדיף שאתנדב בעמותה ואראה ברכה בעמלי, ולא אשחית את זמני על פעילות ברמה המערכתית בסיכווי הצלחה אפסיים." תחושות אלה מגובות גם בתפיסה שכל המציל נפש אחת כאילו הציל עולם ומלואו, והאמת? קטונתי. אולי זה נכון. אולי דווקא כל העמותות והמתנדבים עתידים ביום מן הימים לסחוב את כולנו לכיוון חדש ובריא יותר. עם קרוב לארבעים אחוז מקרב הצעירים שהתנדבו או מתנדבים לא הייתי שולל את זה על הסף.

5. ניו־אייג' - אנתרופוסופיה, יוגה, צמחונות, וכיו"ב - ישנם הבדלים רבים ומגוונים בין כל השמות הללו, אבל יש בהם גם משהו מן המשותף. כל שיטות החיים הללו עוסקות בשינוי. הן בשינוי אישי והן בשינוי חברתי. אין בידי נתונים לגבי שיעור הצעירים שמאמצים אל חייהם, במינונים משתנים, אחת או יותר משיטות הניו־אייג', אבל הרושם שלי הוא שמדובר בתופעה. באימוץ תורת ניו־אייג' ספציפית, ממש כמו באימוץ משנה פוליטית, יכול האדם גם להבדיל עצמו מאנשים (ומסקטורים) אחרים, וגם להאמין שהוא פועל

לתיקון החברה. גם כאן, כמו בסעיף הקודם, אני חש כי רבים מאלה בציבור שכמהים לחברה אחרת ולחיים אחרים בארצנו, מפנים את מרצם בכיוונים אישיים וא-פוליטיים. וגם כאן, כמו בסעיף הקודם, אינני מוציא מכלל אפשרות שההליכה לכיוון הניו-אייג'י איננה בבחינת סוף פסוק, ושייתכן שעוד נראה כמויות של ניו-אייג'יסטים צעירים סוחבים את המדינה כולה למקום חדש ובריא יותר. ימים יגידו.

נערות ערביות בישראל: שילוב בלתי־אפשרי בין מגדר לאתניות

אבתיסאם מראענה

לא אשכח את היום שבו צילמתי את דועאא, גיבורת הסרט שלי "ליידי כול אל־ערב", בטקס סיום התיכון שלה. אז היא הייתה בת 16 וחצי, נערה דרוזית יפהפיה מכפר סג'ור בצפון. מנחה הטקס היה המורה ומחנך הכיתה שלה. מעל הבמה הוא פנה לתלמידיו רגע לפני שהם עוזבים את כותלי בית הספר, הפציר בהם ואמר:

"אתם נמצאים בצומת דרכים, ולכל אחד מכם יש את החלומות שלו, את השיגעון ואת השאיפות שלו. תאמינו בעצמכם אפילו אם האחרים לא מאמינים בכם.

החלומות האלה ייתקלו בבלתי־אפשרי, אל תתיאשו, תמיד תוכלו להשיג את החלומות שלכם."

באולם נכחו מאות מוזמנים, תלמידים ותלמידות, הורים, אנשי הקהילה, סגל מורים ואורחים נוספים. כולם מחאו כפיים סוערות לדבריו המשכנעים של המחנך. גם דועאא הקשיבה היטב לדבריו ובסוף הטקס היא חגגה עם החברים שלה את סיום התיכון. הם רקדו יחד ובו־זמנית נפרדו דרכם. חלק מחברותיה

כבר היו מאורסות ורצו להתחתן ולהקים משפחה, חלקן חשבו על המשך לימודים. אבל לרובם העתיד לא היה ברור כל כך.

לדועאא כנערה מתבגרת היו כמה חלומות, אחד מהם היה להיות מלכת היופי של ישראל. דועאא יצאה להגשים את "השיגעון" שלה. היא נרשמה לתחרות הישראלית ועברה בקלות את המיונים הראשונים. גם היא החליטה שזה הזמן לשנות את השם שלה לאנג'לינה - שם בין-לאומי. ועם השם הזה היא הרגישה קרובה יותר מאי פעם להגשמת החלום הגדול של חייה: להיות מלכת היופי של ישראל, ובכך לפרוץ החוצה ולהתחיל בקריירת דוגמנות בין-לאומית.

אלא שמהר מאוד הכול השתבש ומה שהיה חלום של נערה מתבגרת הפך לסיוט של עדה שלמה. אנג'לינה, הדרוזית הראשונה שעשתה צעדים משמעותיים בעולם האופנה הישראלי, מצאה עצמה בלבו של קונפליקט מסובך שבו מתנגשים זה בזה המסורת והערכים של החברה שאליה היא שייכת אל מול ניסיונה האמיץ לבחור בעצמה את מסלול חייה.

לא עברו ימים ספורים והנערה היפהפיה מצאה עצמה מסתתרת במקום מחסה, מלווה בשלושה שומרי ראש שאמורים להגן עליה משלושה גברים מהקהילה, שנעצרו על ידי המשטרה בחשד שאימו לרצוח אותה. בסופו של דבר, ורגע לפני ששילמה במחיר חייה תמורת הגשמת החלום הקטן שלה, היא החליטה לפרוש מהתחרות וחזרה לבית הוריה, מתוסכלת ושבורה לחלוטין.

החלום של אנג'לינה הוא סמל מבחינתי לחלומותיהם או, ליתר דיוק, לחלומותיהן של נערות ערביות. מהרגע שהחלום או החזון האישי מתנגש או עומד בסתירה עם הערכים החברתיים, הוא עלול להפוך לסיוט של בעל החלום ושל החברה שאליה הוא משתייך.

כל חברה מעודדת את בניה ובנותיה מגיל צעיר לבנות חזון ולשאוף לקיימו. אבל מסתבר שבסופו של דבר החברה הערבית בעצם לא תורמת לנערות ונערים לחוות מסלולים חדשים, ובמקרים רבים, כשמדובר בנערות, היא אף מעכבת ומכשילה את דרכן בהגשמת החלומות האישיים שלהן.

החברה תעדיף לשמר את הערכים והקודים התרבותיים, העדתיים והדתיים בתוכה. היא לשמר את התפקידים שיועדו לנשים ולגברים על פני האפשרות לתת לפרט את החופש שבהגשמה עצמית, מתוך חשש שהדבר עלול לגרום לזעזוע ולחוסר סדר בתוך החברה. זה מה שניסתה הקהילה הדרוזית השמרנית לעשות בקשר לסיפורה האישי של דועאא (אנג'לינה). החברה הפעילה את כל כוחה על מנת להכשיל את דרכה של דועאא במקום שתשמש לה קרקע תומכת ויציבה, כדי שתוכל להתמודד בהצלחה מול החברה הישראלית הנשכנית.

סיפורה של אנג'לינה (דועאא) הוא דוגמה אחת להרבה מאוד סיפורים שקורים כל העת בחברה הערבית, ולא משנה איזו דת או אילו מנהגים היא מקיימת. חברה זו פועלת לרוב כחברה שבטית, שמרנית, פטריאכלית, הישרדותית, ועם זיקה דתית שהולכת ומתעצמת בתקופה האחרונה. היא קבוצת מיעוט שנלחמת מדי יום על השגת שוויון הזכויות שלה אל מול החברה הישראלית היהודית, ונלחמת על הכרה של הממסד בה כקבוצת מיעוט לאומי שוות זכויות במדינה.

קל לי יותר לדבר על נערות מאשר על בני נוער באופן כללי. דרך העבודה שלי כבמאית סרטים שמצלמת ומתעדת, אני מתבוננת מהצד ולפעמים אף מתערבת. אני חווה את מסלול חייהן ואת התמודדויות הנערות, שהם שונים לחלוטין מאלה של נערים ערבים.

הן מתחילות מנקודת התחלה שבה הן רואות את

עצמן כלא־שוות במעמד ובזכויות שלהן למין הזכרי. מגיל מאוד צעיר הן נופלות קורבן למנהגים ולערכים חברתיים שבראש ובראשונה מפלים אותן בגלל זהותן המגדרית. הן מוגבלות בבחירת העתיד שלהן וביכולת החופשית לעצב ולהפוך את החלום או את העתיד למציאות. זאת בגלל שתי סיבות עיקריות: הראשונה היא זהותן המגדרית, אם ניקח לצורך הדוגמה את בחירת המקצוע העתידי או את הקריירה המקצועית. עדיין ניתן לראות את הנערות נמשכות למלא תפקידים קלאסיים שתמיד היו מיועדים לבנות, כמו חינוך והוראה, משפטים, ומקצועות אחרים המוכרים ומקובלים על ידי החברה. מקצועות שלא מעוררים שאלות או תהיות בקהילה.

מקצועות חופשיים – כמו למשל: אומנות, משחק, קולנוע, עיצוב, אופנה, עיתונות, פרסום, שיווק, עסקים ותחומים נוספים – הם עדיין בגדר חלומן של הרבה מאוד נערות שנתקלות בחוסר תמיכה מצד החברה, שרואה במקצועות הללו סוג של איום על התא החברתי והמשפחתי, בשל היותם מקצועות חופשיים עם לוח זמנים והתנהלות שונה לחלוטין מאלה של המקצועות המוכרים.

הסיבה השנייה שעומדת כמכשול לנגד עיניהם של נערות ונערים באופן דומה, היא המגבלות במקומות העבודה. בני נוער מכירים היטב במציאות חייהם כקבוצת מיעוט שסובלת מיחס לא שוויוני, מפלה וגזעני בתוך המדינה.

הם מודעים לעובדה שיש מקצועות מסוימים שהם לא יכולים לעסוק בהם בעתיד, בגלל השתייכותם לקבוצת מיעוט אתנית שהחברה הישראלית היהודית רואה בה איום.

בעצם, הנערות הערביות מוצאות את עצמן מתנגשות בשתי חזיתות בגיל מאוד צעיר. הן צריכות להתמודד עם מציאות חייהן בתוך חברה שהן משתייכות אליה, שלא רואה בהן בעלות זכויות שוות לנערים בגילן,

וגם אל מול עתידן במדינה שלא רואה בהן אזרחיות בעלות זכויות שוות לאלה של נערות בחברה היהודית.

איך, לדוגמה, נערה ערבייה שגדלה בחברה ערבית לא-שוויונית, נוסף אולי לכפייה דתית, לחינוך שמרני ולקודים חברתיים נוקשים, יכולה לראות את העתיד שלה במדינה שגם היא מפלה אותה בגלל השתייכותה האתנית?

לנערות בכלל ולערביות בפרט, הרבה יותר קשה להגות חזון או לחלום. החברה לרוב פועלת לדכא את השאיפות שלהן, והמדינה עוזרת לקבור סופית את חלומותיהן ואת עתידן. נדרש מבני נוער ערבים הרבה כוח, אתגר ואמביציה על מנת להצליח להגשים את חזונם במדינת ישראל. ומהנערות הערביות נדרשים כוחות ברזל ואומץ אדיר על מנת להצליח לפרוץ את מעגלי הדיכוי החברתי והלאומי. רגע לפני שהנערה מעזה לפרוץ את הכבלים ומנפצת את החומות שסביבה, לא מאפשרים לה לשכוח את רשימת המחירים שהיא עלולה לשלם עבור מעשיה. והרבה גורמים ולא מעט לחצים ומניפולציות יופעלו כדי לשוב ולהזכיר לה את מקומה בחברה. לא משנה מה גודל המעשה או הצעד שהיא בוחרת לנקוט, יש מחיר כבד שהיא תצטרך לשלם ברגע שהיא מחליטה לממש את הצורך האישי, הרגשי והמנטלי שנוגע לחייה האישיים.

רשימת המחירים היא ארוכה ומשתנה מחברה לחברה, מדת לדת ומאזור לאזור. אבל מי שתשלם את המחיר תהיה תמיד הבחורה, כאשר רשימה זו לא חלה בשום צורה על המין הזכרי.

דוגמאות לסוגים של מחירים שהנערה משלמת ברגע שהיא סוטה מהדרך שהחברה ייעדה למענה:

- "מה יגידו" השכנים ובני היישוב שלה?
- המחיר הרומנטי ("לעולם לא תתחתני!", "אף גבר לא ירצה אותך...").

■ תג ה"עאנס" - רווקה זקנה, זהו ביטוי בערבית לבחורה שעברה גיל מסוים התלוי בנורמות התקופתיות ולא התחתנה (אני-עצמי, על פי החברה, כבר יכולה לקבל את התואר הזה).

■ והמחיר הקשה ביותר הוא מה שמכונה "רצח על רקע כבוד המשפחה", מחיר כבד ונבזי שנערות ונשים ערביות ממשיכות לשלם אותו עד היום. עולמן וחייהן של נערות אלה מושפע מאוד משיטות הפחדה ומטרור פנים-חברתי שפועלים ומשפיעים לרעה על חייהן ועל עתידן ברמה הרגשית, המנטלית וכמובן ברמה הפיזית.

כמעט כל נערה ערבייה בישראל מודעת או חווה סוג אחד של הפחדה שמופעל עליה על ידי המשפחה או מצד המעגל הקרוב אליה. החברה מפעילה מנגנונים אלה על ידי גברים וגם על ידי הנשים עצמן, שהופכות לכוח מדכא נגד נשים לא פחות אגרסיבי מהגברים. הכוח המשולב והעוצמתי הזה פועל על מנת לדכא כל רצון אישי שלה לפעול כאינדיווידואלית חופשייה שוות זכויות ובעלת חזון.

המין הזכרי לא אמור לשלם מחיר חברתי והוא גם אינו נשפט על ידי החברה. הוא נשפט על ידי המדינה אם וכאשר הוא עושה עבירה כלשהי בתור אזרח, ולפעמים הוא נאלץ לשלם את מחיר הגזענות והאפליה נגדו כבן מיעוטים. וזאת אל מול הנערות הערביות, אשר יישפטו וישלמו מחיר הן על ידי החברה עצמה, שאליה הן שייכות שיוך לוקאלי, אתני-מסורתי וברמת הזהות, הן על ידי המדינה והמסד כאזרחיות, והן על ידי החברה הישראלית היהודית הגזענית והמפלה.

בעבודה שלי, כשאני מצלמת נשים ערביות מבוגרות שכבר אינן נערות, ואני שואלת אותן את השאלה האהובה עלי, "מהם החלומות שלך?" במרבית המקרים התשובה היא שתיקה שמלווה במטר של דמעות. לעתים

אני מקבלת את התשובה הכאובה ביותר, שהיא "שכחתי מהם החלומות שלי."

בשנת 2000 הקמתי מגמת תקשורת וטלוויזיה בבית ספר תיכון בכפר פורידיס. לימדתי קולנוע מעשי ואחרי שנתיים קיבלתי תפקיד, לחנך את כיתה י' בבית הספר. פורידיס זה הכפר שבו גדלתי, כך שהייתה לי הזכות להכיר כל תלמיד ותלמיד באופן אישי, ידעתי על הרקע המשפחתי של כל נער ונערה מעצם היותי בת הכפר עצמו.

מספר הבנות שלמדו אצלי במגמה היה יחסית שווה למספר הבנים, אף שלבנות היה יותר קשה לקבל אישור מההורים על בחירתן ללמוד במגמת תקשורת. הפער העצום ניכר בכיתה: לנערות היה הרבה יותר קשה לצאת לצלם או להסתובב חופשיות בשטח עם מצלמות, ולא מעט פעמים הייתי מתקשרת באופן אישי להורים כדי לשכנע אותם שיסכימו לכך שהבת שלהם תצטרף לשאר הכיתה לנסיעה מאורגנת מטעם בית הספר לחיפה, לצורך צפייה בסרט בבית קולנוע.

כמעט כל דבר דרש מהבנות להפעיל הרבה כוח ואומץ על מנת להילחם במוסכמות הנוקשות ובסנקציות שהן מתייבות, המופעלות נגדן כדי למנוע מהן לבצע מטלות בלימודים. חלק קטן היה נכנע ומוותר ללחצים החברתיים וחלקן דווקא ידעו לקבל בהרבה אומץ מעט ממה שדרשו.

אחרי כמה חודשים בתפקיד מחנכת, כתבתי מכתב למנהל בית הספר, בינואר 2003, בלשון הבאה:

"כבוד מנהל בית הספר,

ברצוני לשתף אותך בתחושות והמחשבות שמלוות אותי בתקופה האחרונה.

קו האופק או החזון החינוכי שהצבתי לעצמי ביום שקיבלתי את תפקידי כמחנכת של כיתה י"4 נראה לי היום כרחוק מתמיד.

ההרגשה שלי נובעת בעיקר מתחושת תסכול

עמוקה, מזה שאני רואה פער עצום בין הגשמת החזון לבין המציאות הקשה שכולנו חיים בה כיום.

כולנו יכולים להעיד על כך שהמצב הכלכלי, החברתי, המדיני-פוליטי הוא קשה לכולנו ומשפיע על חיי כל אחד ואחת מאיתנו, כמורים וגם על ילדינו בבית הספר.

זה מתבטא בתחושת אי-ודאות, בלבול וראייה לא אופטימית אל העתיד.

השאלה שלי היא, איך נוכל לעזור לעצמנו ולהם בשביל להגשים את החזון? האם יש לנו חזון בכלל? האם הוא יכול להיות משותף? ומי אחראי על החזון הזה?"

המשכתי בעבודתי בבית הספר עד שנת 2006, אז פרשתי ממערכת החינוך. מכתב זה בא להעיד על כך שהחברה הערבית מנסה להתפתח ולהשתנות. והיא אכן עושה מאמצים רבים לכך. ישנם מחנכים, מובילים ואנשי מפתח שעושים המון בשביל לקדם את החברה שלהם ואת עתידם של בני הנוער.

לצערי, המדיניות הישראלית פועלת במשך עשרות שנים וממשיכה בצורה שיטתית להחשיך את עתידם וחזונם של אנשי מפתח ובני נוער בחברה הערבית. אין ספק שלחברה הערבית יש הרבה עבודה פנימית ונדרש ממנה לחולל שינויים גדולים כדי להילחם בעדתיות, בשבטיות, בדיכוי נשים, ולאפשר ולתמוך בחופש של הפרט מבלי שהוא יצטרך לשלם על כך מחיר חברתי ואישי כמו זה של אנג'לינה לדוגמה.

מצד אחר, החוליה המובילה והחזקה היא המדינה עצמה, מדינת ישראל חייבת לתת שוויון זכויות והזדמנויות לחברה הערבית. היא מוכרחה לראות בחברה הערבית צלע נוספת שיכולה לתרום למדינה. במקום זאת היא רואה בה גוף נגוע שצריך לנתק אותו מהחברה הישראלית כולה.

הנוער הישרארוסי : לאומנות פוסט-ישראלית

או ציונות פוסט-יהודית

בוריס זיידמן

בבואי ליצור רשימה זו, על הזרות החברתית, הפוליטית והערכית של צעירי ברית המועצות לשעבר, אציין שאינני סוציולוג, איש אקדמיה ומחקר או מומחה לסקרים. אני בסך הכול סופר. ואכן, בחוכמת המזמינים (קרן פרידריך אברט ומאקרו - המרכז לכלכלה מדינית), התבקשתי לכתוב את רשימתי מן הפרספקטיבה הזו בלבד. סופר אינו חוקר, אלא מתבונן בדרכו, לעתים אף בווה ותווה אחר הנעשה סביבו. סופר כמו שהגדיר אותו דוד גרוסמן, הוא מעין "כייס". כייס מציאות, כייס סיפורים אנושיים, מיקרוקוסמוס מרוכז של התופעות החברתיות המקיפות אותו. ולכן, אסכם עוד בטרם אתחיל, שכל אשר יובא בפניכם במאמר זה, הוא מעין "כייסות" של מתבונן אובססיבי, של מרצה, של אדם שבא במגע כמעט יום יומי עם ציבור הסטודנטים, אך אינו פרשן מוסמך של תהליכים חברתיים לוקאליים. וכמובן, כיוון שבתוך עדתי אני יושב, תמיד יימצאו כאלה, אשר בצדק או לא, יפריכו את טענותיי, יהפכו אותן על פיהן ויציגו תזה המנוגדת לשלי ב-180 מעלות. ובפרט כשמדובר על רשימה של יוצא ברית המועצות לשעבר על יוצאי ברית המועצות לשעבר.

עמדתם של הצעירים, יוצאי ברית המועצות לשעבר – היום חבר העמים, החיים בארץ שנים אחדות, מתגבשת במהירות ובבהירות, אולי מהירות גבוהה מדי ובהירות קונטרסטית מדי. גיבוש מהיר של עמדות חברתיות ופוליטיות מוכתב, בדרך כלל, על ידי אינסטינקט ההירדנות. ככל שתגבש דעה בכמה שיותר נושאים, וכמה שיותר מהר, כך תפחת תחושת הניכור שלך, תגבר תחושת השייכות ותרגיש מהר יותר חלק אינטגרלי, אורגני, מהרקמה האנושית, החברתית והגיאופוליטית, שאליה נקלעת בכורח הנסיבות. לעתים מרצונך שלך ולעתים מרצונם של הורייך ומשפחתך המצומצמת.

אי לכך, התפיסות החברתיות והעמדות המדיניות, המתגבשות "אינסטנט" במוחם ורוחם של צעירים רבים, יוצאי חבר העמים, יכולים להיראות ממבט ראשון כפרדוקסליות למדי (כלומר, פרדוקסליות למידותינו, נתיקי וילידי הארץ). יחד עם זה, יש לעתים במבטו של ה"אאוטסיידר", הלא-כלוא והלא-מקובע במושגים של ימין ושמאל, חילוניות ודתיות, שולט ונשלט – מן ה"טריות" ומן האובייקטיביות, שאובדים לנו, לוותיקים וה"ילידים" במרוצת השנים כאן.

ניתן להמשיל את הבעת דעותיהם של צעירי חבר העמים על "הנעשה בעירנו" לצעקתו של הילד בהצביעו על תהלוכת החצר: "חבר'ה, הרי המלך הוא עירום!"

לא הייתי מזלזל גם ברעיונותיהם להתרת ה"פלונטרים" החברתיים-פוליטיים, שכן גם אלה יכולים להיבחן כפתרונות של "אצבע בסכר" (אם במשלים ובאגדות עסקינן) של אותו ילד-נער הולנדי, אשר מצא את הפתרון היעיל, הפשוט ומהיר ביותר להצלת המקום ותושביו.

נתחיל מהפרדוקס הסוציו-גיאופוליטי שמציגים צעירים רוסים ומכאן אקרא להם "צעירים רוסים" או

פשוט "רוסים", למרות הכינוי הלא פוליטיקלי קורקט, אך המקובע-מקובל בחברה הישראלית המגזרית (ומקובל אף בקרב הצעירים "הרוסים" כפי שעלה מראיונות העומק, ראו פרק 6, "פנים מול פנים: ראיונות עם צעירים ובני נוער בישראל").

הצעירים הרוסים כמהים ברובם לשלטון חילוני, אך לאומני באותו הזמן. ל"מקומיים" (כך הילידים והוותיקים נקראים בפי "הרוסים"), השילוב של חילוניות ולאומנות נראה כפרדוקס. אפשר לומר שעטנז חברתי-פוליטי. הרי רגילים אנו להתפלגות הבאה:

דתי-לאומי-לאומני-ימני.

חילוני-פלורליסט-ליברל-שמאלי.

התפלגות זו אינה רלוונטית כאשר מדובר בצעירים רוסים. הבסיס האידיאולוגי שעליו חונכו היה אתיאסטי לחלוטין בימי ברית המועצות, וניהיליסטי לחלוטין, כלומר נטול כל אידיאלים, לאחר מותה של ברית המועצות ובעת לידתם בניתוח קיסרי של "חבר העמים". חילוניותה של המדינה הכרחי בעיני ציבור זה, שכן חלקו מתמודד עם שאלת עצם יהדותו, גיורו ואזרחותו, מרגע הגעתו לכאן. ולא מעט "בעזרתו האדיבה" של הממסד הדתי-רבני, שלא היה קיים כפקטור כלשהו בחייהם הקודמים (למעשה לא היה קיים כלל).

מצד אחר, הלאומנות הרוסית הידועה, הפאן-סלאביזם (בדיוק כמו הפאן-ערביזם), נטעה שורשים גם בלבבם של הצעירים שבאו מחבר העמים. הלאומנות הרוסית הייתה קיימת גם בברית הרפובליקות הסוציאליסטיות הסובייטיות, אך התגלתה במערומיה בעת התפרקותה של ברית זו. העליונות הרוסית טופחה על ידי נשיאה לאורך שמונה שנים והיום ראש ממשלתה (ועדיין נשיאה, הלכה למעשה) של הפדרציה הרוסית – "האיש החזק באמת" – ולדימיר ולדימירוביץ' פוטין.

לכן, גם בבואם לכאן, כמהים הצעירים הרוסים ברובם למסגרת מדינית שהיא חילונית ולאומנית כאחת. ומסגרת מדינית יציבה מושתתת, על פי תפיסתם כפי שאני רואה ומבין אותה, על לאום אחד דומיננטי שולט, המכתיב את סדרי יומו למיעוט הנשלט. אחרת, המסגרת תתפרק, כפי שהתפרקה בשנות ה-90 ברפובליקות הלוויין של ברית המועצות לשעבר.

גם המושג 'מדינת כל אזרחיה', מקבל אצל "הרוסים" משמעות שונה מזו שאנו, ותיקי הארץ, רגילים לה, בגלל הזיקה הנוצרת בין האזרחות לבין ההשתייכות הדתית בחקיקה הישראלית. בדרך כלל, אידיאת 'מדינת כל אזרחיה', "חביבה" יותר על האגף הליברלי-פלורליסטי-שמאלי של אוכלוסיית ישראל. נוסף לכך, אידיאה זו היא משאת נפשם של הערבים בישראל. אבל באופן מפתיע לחלוטין, גם המגזר הרוסי, שלא ניתן "להאשים" אותו בליברליות פוליטית ופלורליזם-יתר, תומך ברעיון הזה ללא סייג. רעיון ה'מדינת כל אזרחיה' כל כך נהיר גם לרוסים, כיוון שהוא מבטל כליל את עליונותם של אזרחי המדינה הרשומים כיהודים על פי דתם.

יש לקחת בחשבון שהרבה "רוסים" נתקלים לראשונה בעובדת היותם לא-יהודים, רק בבואם ארצה! וזה מדוע? התשובה פשוטה מאוד, אף ידועה במציאות הישראלית. בברית המועצות ולאחר מכן בחבר העמים, הלאום (קרי ה"דת") של האדם נקבעים על פי ההשתייכות הדתית של האב. בדיוק ההפך מהפרמטר ההלכתי-יהודי, הקובע כי יהדותה של האם דווקא - היא זו שתקבע את יהדותם של צאצאיה. שיטת קביעה זו (הנהוגה בברית המועצות והיום בחבר העמים ובפדרציה הרוסית) לקוחה כמובן מהנצרות. וכך, מאות אלפי יוצאי ברית המועצות וחבר העמים, אשר נולדו כיהודים, על פי הפרמטר "הרוסי", מוצאים עצמם כלא-יהודים - כלומר אזרחים סוג ב' על פי

תפיסתם - דווקא בבואם ארצה! ובאהדתם, הגורפת כמעט, של רעיון ה'כל אזרחיה' - רואים הם קודם כול את פתרון בעיית הזהות שלהם! - ולא של ערבים מוסלמים ונוצרים בישראל.

ומתמיכה פרדוקסלית ברעיון ההיפר-דמוקרטי של 'מדינת כל אזרחיה' - אותו הציבור עצמו - שכאמור קשה להגדירו כפלורליסטי וליברלי בתפיסותיו החברתיות-פוליטיות, משנע את עצמו חזק ימינה ביחסו לדפוס השלטוני הקיים ב"מולדתו החדשה". כתנאי להמשך קיומה (ואפשר אף לומר "הישרדותה") של המדינה, רואים הצעירים הרוסים את הצורך (ואפשר אף לומר "הכרח") בראש ממשלה שניתן יהיה להגדירו כ"איש החזק". קיימת כמיהה גדולה למעין **"PRESIDENT"** כל-יכול ("דמוקרטור" - כאמור האנקדוטה הרוסית), ששלטונו לא מבוסס על לשונות מאזניים קואליציוניות, והיכול לנווט את הספינה הרעועה הזו (מדינת ישראל) באוקיינוס הסוער של המזרח התיכון. מחד גיסא, הוריהם של אותם צעירים רוסים חוו על בשרם ורוחם גם את הדיקטטורה הסובייטית. מאידך גיסא, הם וילדיהם יחד, חוו גם את היכמעט-אנרכיה שלאחר התפרקותה של אותה דיקטטורה, לאורך כל שנות ה-90 של המאה שעברה (בברית המועצות - חבר העמים). והחוויה הדואלית הזו לא השאירה מקום לספק: שלטון פרסונלי (כמעט שלטון-יחיד) חזק - הוא זה שמאפשר בסופו של דבר לא רק את כינונה של מסגרת מדינית בת-קיימא, אלא גם את קיומם של חיי יום-יום תקינים ואף את ראיתו של העתיד האישי בבהירות ובביטחון יחסיים.

בואו נוסיף לכמיהה זו לאיש החזק ליד ההגה, את העובדה שבמציאות הישראלית, לשון המאזניים של כל קואליציה בעלת רוב מינימלי - היא 'ש"ס' והמפלגות החרדיות. מפלגות אלה, המחזיקות בידיהן באופן מסורתי (וסליחה על משחק המילים!) את

השליטה במשרדי הדתות והפנים, והקובעות במידה לא מבוטלת את מעמדם האזרחי של "הרוסים", זוכות ליחס עויין מצדו של הרוב הגורף בציבור הפוסט-סובייטי. מכאן, נגיע לפרדוקס קוטבי עוד יותר של **כמיהה לשלטון-יחיד חזק והחלטי...**
במדינת כל אזרחיה!

אין לי ספק ששילוב אידיאולוגי שכזה עוד לא נראה במציאות הסוציו-גיאוגרפית של ישראל, עד שנות ה-90. כלומר, עד בואה של עליית המיליון הרוסית. ומכאן אולי, מתבהרת יותר, סיבת התמיכה המאסיבית של ציבור זה, באישיותו ובמשנתו של אביגדור ליברמן, שלעתים מוגדר בציבוריות הישראלית ה"מלח-ארצית" כפשיסט, אך בציבור "הרוסי" נתפס כאיש הנכון בזמן הנכון. פרדוקסלית עוד יותר היא, ההתייחסות לשאלת "שתי מדינות לשני עמים", בציבור הצעירים הרוסים. משקעי העבר של הוריהם ולעתים שלהם-עצמם, הותירו בהם את התחושה ואף את הידיעה, שמדינה רב-לאומית היא מתכון למה שנקרא בפשטות עממית (ואני מקווה שבמה כה מכובדת כמו הבמה הנוכחית, תתיר לי את השימוש בשפת הרחוב) – "ברדק!" בעיית הדו-קיום הבינ-לאומי, הבינ-דתי, הבינ-אתני – היא קריטית בברית המועצות לשעבר, והיא זו שמאיימת תדיר על המשך עצם קיומה של הפדרציה הרוסית. ולכן, הנוער הרוסי תומך ברובו בחלוקה דמוגרפית ברורה – הם שם ואנחנו כאן – בבואו לדון בשאלת "שתי מדינות לשני עמים". מצד אחר, בתפיסה הפוסט-סובייטית, טריטוריה רחבת ידיים היא תנאי מובנה ובסיסי לקיום מסגרת מדינית כלשהי. ברית המועצות לשעבר השתרעה על פני שישית (יותר מ-16%) משטחו היבשתי של כדור הארץ. בתפיסה הפוסט-סובייטית, כמעט שלא ניתן לקיים מדינה ושלטון על פני שטח כל כך זעום כמו שטחה של

מדינת ישראל. ואז התמיכה ברעיון של "שתי מדינות לשני עמים" נתקלת בשאלה הרוסית האופיינית:

"אבל מה **עוד** אפשר לחלק כאן?"

רעיון חלוקת המדינה שרוחבה במותניה הצרים (לאחר כינון שתי המדינות בעתיד) יהיה כ-15 ק"מ, ואורכה ניתן לגמיאה בשעות נסיעה ספורות בלבד, מדינה שרוב שטחה הפנוי והלא-מאוכלס הוא מדברי ואינו ראוי ליישוב אדם, מדינה שגבולותיה ובירתה הם בסיס לדיון בין-לאומי - רעיון זה מרתיע ודוחה את הצעיר הרוסי הממוצע (אם יש כזה). וכאן אולי הבסיס להבנת תמיכתם של הצעירים הרוסים בעיקרון ה"אף שעל", אף שזה אינו מושתת כלל ועיקר על אידיאת "ארץ ישראל השלמה", "זכותנו ההיסטורית" ו"קברי אבות".

מכאן, נוכל אולי להגיע למסקנה, שהשילובים החברתיים-פוליטיים בתפיסותיהם של הצעירים הפוסט-רוסים, הם השילובים ה"אקזוטיים" ביותר, הלא-מוכרים והלא-מקובלים בפלחי הציבור הישראלי ה"שורשי". ולכן, אף אחת מן המגירות החברתיות-פוליטיות המסורתיות, זו של הסטריאוטיפ השמאלי הליברלי-חילוני-דמוקרטי וזו של הסטריאוטיפ ה"ימני-שמרני-דתי-לאומני", לא יכולה להכיל בתוכה או לשייך לעצמה את המגזר הרוסי בכללותו ואת הצעירים הרוסים בפרט.

שילובים אקזוטיים אלה לא באים מתוך חוסר הבנה של הסבך הסוציו-גיאופוליטי הישראלי. הם פשוט מושתתים על אותה ראייה שונה, אוטונומית, כמעט אוטרקית, המבוססת על מציאות שונה לחלוטין, שאל תוכה נולדו (ושאינה פחות סבוכה מן המציאות המקומית) וממנה הועתקו, לעתים כברירת מחדל משפחתית-הישרדותית - היישר אל הבזאר המזרח תיכוני בכלל, ולשווק (ושוב, בכפל משמעות)

הישראלי בפרט.
ולבסוף, כיוון שהתבקשתי ליצור רשימה זו מתוך פרספקטיבה של סופר (והתואר הזה כבד עלי לאחר שני רומנים בלבד), אביא כמשל סיפור קצר שכתבתי לטור שבועי שאני מכנה אותו "רוסי-מחמד". סיפור קצר זה, המושתת על המציאות שאותה חוויתי כילד-נער, מבטא אולי יותר מכול את הבסיס לתפיסה אוטונומית, פרוגרסיבית ורגרסיבית כאחת, של המציאות הישראלית בעיני ציבור יוצאי חבר העמים. ציבור הנקרא (ושוב, תאהבו את זה או לא, אבל זו עובדה לינגוויסטית מוצקה) בפי הציבור הישראלי השורשי על כל שכבותיו – "הרוסים".
ולהלן הסיפור המובטח:

הסטריאוטיפ

ככה זה הסטריאוטיפים. תמיד אתה נופל איתם. נהג המונית למשל, זה שעצרת באבן-גבירול, עם הגורמט, הפק"ל-ציפורן והטבעת המרובעת, משתיק פתאום את טרטור הקשר, ושואל אם "קול המוזיקה" לא יפריע לך... כי בדיוק משדרים את "נישואי פיגרו" בביצוע האופרה של פראג. ואת הביצוע הזה, של **האופרה של פראג**, הוא חייב, פשוט חייב לשמוע. אז מה אמרנו, רמת אביב גימל? מונה או נסגור על 35 ש"ח?

ומי אתה, עם הקרחת שלך, המשקפיים מוגזמי-מסגרת, ה"קאמפר" וה"קיפלינג"? אתה לא סטריאוטיפ שבור? הרי גם אתה צפונבון ביכאילו. ובמקור אתה לא מאיזה "רמת" (אביב או השרון) אלא מ"הדרומים". מאלה שגדלו בין המכון הפתולוגי לאבו-כביר. משיכוניסטאן של רוסים מתוסכלים, של "סניקים היפראקטיביים ובוכרים בורקי שיניים וכבויי מבט". אז אתה יכול לשחק אותה עד מחר שאתה אחד מהסצנה כאילו...

וכך, עם כל הפיצול הזה, מוצאי שבת אחד, אתה בדרך לקניון. רמת אביב כמובן. ובשביל מה אתה

צריך את הקניון? אקמול. בסופרפארם. וגם זה בעצם שבירת הסטריאוטיפ. של הקניון.

והמאבטחים? כולם סטריאוטיפים שבורים. חנוטים בז'קטים ועניבות, מסומנים בתגים נוצצים. והם נראים יותר כמו שומרי ראש משומרי הקניון. שומרי ראש של איזה שר בלי תיק, או של אוליגרך רוסי עם תיק כבד.

והם ניצבים שם בהיכון, מזוינים בגלאי מתכות, שבא להם לחבוט בו בישבניהם של הנכנסים והנכנסות, הפוסחים עליהם כאילו היו אוויר, בדרך לתפילת השופינג היומית.

אבל אתה, אתה פוסח עליהם מהר, על השומרים האלה, לא מתוך התנשאות וזלזול. אתה פשוט מת מפחד. מגלאי המתכות. כי חוץ מזה שאתה סכיזופרן, אתה גם היפוכונדר. ולך תדע מה קורה לכרומוזומים הזכריים שלך כשהמכשיר מלטף אותך באזור החגורה. אז גם אם נראה להם שאתה מתנשא, זה לא. שידעו. זה מהפחד. מהקרינה.

אז אותו מוצ"ש אקמולי, התקרבתי לשערי הקניון. ומרחוק כבר זיהיתי את הש"ג. **האמיתי**. לא הסטריאוטיפ הרוסי. מין שוטר אזולאי מודל שנות האלפיים. שמנמוך, ביישן. נבוך מכל הרמתאביביות שחודרות דרכו כאילו היה **CO2**. אבל גם לא מוותר, ולא נשאר עם הגלאי ביד. הוא רציני ומבצע את תפקידו נאמנה. החליפה גדולה עליו בשתי מידות. בטח ירושה מהסטודנט הרוסי שסיים את עבודתו כאן והוריש לו את הגלאי. ויש לו אפילו שפם קטן. מיני-אמיר-פרץ. שחור ומוקפד. כבוד.

ואתה אפילו לא מתעמק בשמו שמוטבע על התו המוצמד לדש המקטורן. כי לא יהיה שם לא אלכס ולא בטיח. אולי אלברט. אולי ששון. בקיצור, סטריאוטיפ קלאסי, לא שבור. אחד כזה מהשכונה שלך, מה"דרומים".

ואז החלטתי לעודד אותו ולחזק אותו באיזו מילה

טובה. השעה מאוחרת, אין עליו לחץ, זה רק אתה והוא. מפגש-בין-תרבויות-כאילו. אז אחרי שהוא גומר לזמזם לך על הגנים הזכריים, אתה מתעכב לידו לרגע ופותח כאילו בשיחה-שאלה:

- בעלאביית, הדבר הזה ש'תה מחזיק ביד, הגלאי... זה לא מסרס כאילו? אתה יודע, קרינה, עניינים...

והוא מרים את ראשו, מביט בך בחיוך בז-מרחם, מגרד עם הזרת את קצה שפמו, נאנח קלות ואומר בעברית רהוטה ובמבטא מוסקבאי כבד:

"תיררא, בכול מיפגשש בין מאסות בעלות שדות אלייקטרו-מגנייטיים שונים, בהכרח ייפגע המבנה המולייקיוולארי של המסה האורגנית. זאת אומיירת - שלללך."

ומוסיף:

"אבל אין עדיין מחקרים שיוכיחו עלל נזק מצטבייר לטווח-ארוך. שבוע טוף...".
וכבר יש לו את התיק הבא לבדוק ואתה עוד שתול שם, פעור-סתימות, לא זז, ומפריע לו בעת "בילוי תפקידו".

"הקטן יהיה לאלף והצעיר
לגוי עצום"
(ישעיהו ס', כ"ב)

דוד הדרי

"שבעים פנים לתורה", כך לימדונו חז"ל, ובאמרה זו התכוונו להביע בפנינו מתן לגיטימציה ופירושים כאלה ואחרים לתורה שבכתב. הדברים אמורים כל עוד הפירושים הנם במסגרת הראויה ועולים בקנה אחד עם התורה שבעל־פה ועם המסורת שניתנה למשה מסיני.

בבואי לכתוב מאמר המתבסס על סקר בעריכתה של ד"ר מינה צמח, סקר אשר עוסק בעמדות צעירים ישראלים, בני נוער ובוגרי צבא בנושאים שונים, בקוראי את הפרשנות שנכתבה על תוצאות הסקר בפרקי הספר, אינני יכול – להבדיל אלף אלפי הבדלות – שלא להיזכר במאמר חז"ל זה.

בדברים שייכתבו להלן, מבקש אני להביא זווית אחרת מהניתוח שהוצע בפנינו, אשר לדעתי איננו מנתח בצורה אובייקטיבית את הסקר, אלא מכניס פרשנות משלו, בהתאם להשקפת עולמם של הכותבים. אודה ולא אבוש, הפרשנות שלי נובעת מהסביבה שבה גדלתי ומהתפקיד שבו אני מכהן כסגן ראש העיר ירושלים, המייצג את הציבור הדתי־לאומי בעיר, ציבור אשר מאופיין בדרך כלל בעמדות היונקות ממורשת ישראל והגורסות כי מקומו של עם ישראל הנו בארץ ישראל ומטרתו היא חיים על

התייחסות לניתוח הממצאים – פרשנות וטרמינולוגיה

הסקר מבקש לבדוק מידת התאמה של תשובות הנשאלים עם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, ובהם: לאום, קבוצת גיל, מגדר, דתיות – בהתבסס על חלוקה לחרדי, דתי-לאומי, מסורתי וחילוני, וכן זהות פוליטית בהתבסס על חלוקה "מקובצת" לפי: ימין/שמאל/מרכז.

ניתוח הממצאים בכלים סטטיסטיים נועד, כך נטען, לבצע מיפוי עומק של עמדות בני הנוער בסוגיות דת ומדינה, לבחון את תפיסותיהם ועמדותיהם של הנשאלים לגבי הפרט, יחסו כלפי עצמו ויחסו כלפי החברה והמדינה. כן נבדקו השקפתם של הנשאלים בתחומים חברתיים וכלכליים, עמדותיהם בסוגיות פוליטיות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובכלל זאת האפשרות לדו־קיום ישראלי-ערבי.

עוד נטען, כי על פי מידת ההלימות של התפיסה בכל תחום, בצירוף הפרספקטיבה של הזמן שבו נערך הסקר (על פני שלוש תקופות), ניתן יהיה להצביע על הכיוון הפוליטי, החברתי והלאומי שאליו מובילים בני הנוער הישראלים את המדינה.

עם זאת, לצד נתונים סטטיסטיים רבים, נתונים אשר להם פרשנות שניתן להתווכח עליה, אם ברמת ההשקפה הפוליטית, ואם בהיבט החברתי ואף הלאומי, ישנן גם "מסקנות", משפטים והיגדים, אשר מוצגים כמסקנות, אף שהם נראים מנותקים מכל נתון "מדעי" ולא ברורה מידת הקשר בינם לבין המבחן הסטטיסטי.

היגדים אלו גורמים למעשה להטיות בדרך הצגת המידע, ולאופן שבו, לעניות דעתי, המציאות

אינה מוצגת כראוי. נראה כי הטיה זו, מחד גיסא, מקדמת תפיסות עולם ואמונות מסוימות, ומאידך גיסא מחלישה תפיסות עולם ואמונות אחרות. אשר על כן, גם אם הדברים נעשו באופן בלתי-מודע, הרי שיש לשים לב כי משפטים אלו אינם ברמת ניתוח הממצאים הסטטיסטיים, אלא שימוש בטרמינולוגיה שיש בה משום **השמעת אמונות ודעות.**

כך לדוגמה מוצגת אחת המסקנות בתחום התפיסות הפוליטיות:

"לאור ההיסטוריה ארוכת הטווח של הפילוגים בין חילונים ודתיים בקשר לעמדות פוליטיות, אין סיבה לחשוב שהמצב ישתנה בקרוב. כלומר, ככל ששיעורם של דתיים וחרדים בחברה הישראלית עולה, צפויה עלייה בעמדות שמוגדרות "ימניות" - כלומר, פחות תמיכה בערכים דמוקרטיים ובתהליך השלום. עם זאת, אי אפשר לייחס את הגידול במגמת הימניות בקרב הנוער אך ורק לעלייה במספרם של הדתיים." (פרק 4, "בני הנוער בישראל - לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי")

ופעם נוספת:

"התובנה המדאיגה כאן היא שהמשמעות של השקפת עולם ימנית היא לא רק עמדות נציות ולאומניות יותר לגבי הסכסוך אלא המשמעות הנוספת של המושג 'ימין' היא בעצם פחות תמיכה בדמוקרטיה ובערכים שעומדים בבסיסה." (פרק 4, "בני הנוער בישראל - לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי")

האם מסקנות אלו נגזרו מתוך שאלה "מהן עמדות ימניות" או "כיצד נתפסות בעיניהם עמדות המזוהות עם 'הימין הפוליטי'? במקום זאת, נקודת המוצא המוטעית היא שעמדות 'ימניות' הן התנגדות לערכי הדמוקרטיה ולתהליך השלום.

מדוע השקפת עולם ימנית מביאה את הכותבים ל"תובנה מדאיגה" בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני? אין זאת, אלא גילוי משאלת לבם, אשר נוקטת עמדה המזוהה עם צד אחד במפה הפוליטית, הצד שאיננו אוחד בהשקפת עולם ימנית...

במילים אחרות: אם הנך 'ימני' ודאי הנך 'נצי' ו'לאומני', ביטויים שהכותבים מעניקים להם קונוטציה התואמת את הביטוי 'קיצוני', וכפי הנראה מההמשך, אם הנך ימני - ודאי אינך 'דמוקרטי'. ניתן אף להסיק כי השמאל 'לוקח בעלות' על ערכי הדמוקרטיה והשלום. בהקשר זה יש לציין כי ניתן היה להשתמש במונח 'התהליך המדיני' במקום המונח 'תהליך השלום', אשר יוצר מראש התייחסות מוטית, כאמור.

לעניות דעתי, כל מי שקצת מתמצא בנבכי החברה הישראלית ובעיקר במגזר הדתי, יודע אל-נכון כי ערכי הדמוקרטיה הם ערכים בסיסיים, המתקיימים ונשמרים בחיי היומיום של האדם הדתי. הן בכל מה שקשור לחיי הקהילה, לבית הכנסת ולמוסדות החינוך, והן ברמת הסביבה הפוליטית של הציבור הדתי-לאומי. לא בכדי ניתן לראות היום כי אחת המפלגות הדמוקרטיות ביותר היא המפד"ל, אשר מקיימת מרכז מפלגה שבו 1,000 חברים שנבחרו על ידי עשרות אלפי חברי מפלגה בכל רחבי הארץ. זאת בשעה שמפלגות אחרות 'מתהדרות' במוסדות מצומצמים הרבה יותר - מוסדות אשר בהכרח גורמים לכך שנציגיהן ייבחרו באופן פחות דמוקרטי מאשר במפלגה הדתית לאומית.

ניתוח הנתונים בהיעדר רקע מקדים

פסקאות נוספות המובאות כמסקנות העולות מהממצאים הסטטיסטיים, מראות כי הרקע לעיבוד וניתוח הנתונים לוקה בחסר, באופן מהותי. אשר על כן, גם הפרשנות הניתנת לממצאים אינה מדויקת. כך היא למשל נקודת המוצא וההנחה שעליה מתבססת הפרשנות לשאלות העוסקות ביחס שבין ימין ליהדות. פסקה שלמה, המובאת להלן, מראה כי סיכום הממצאים נכתב, ככל הנראה, בהיעדר התמצאות בסיסית בעולם היהדות. על כן, ניתוח הנתונים שבא בהמשכה של הפסקה אינו מדויק בלשון המעטה, ואף מוטא ומגמתי.

"האפשרות לשנות את השחיקה בתמיכה לדמוקרטיה טמונה בהבנת מקור המגמה.

קיימות שתי אפשרויות: האחת, שמהותו של אורח חיים דתי או השקפת עולם של הדת היהודית סותרת את הדמוקרטיה. כלומר, עצם העובדה שאדם מאמין או שומר יותר גורם לו להיות פחות דמוקרטי. אפשרות שנייה היא שהירידה באהדה לדמוקרטיה נובעת מעמדות אחרות שקשורות לדת, אך לא בהכרח הדת עצמה פוסלת את הדמוקרטיה. לדוגמה, ייתכן שהשקפת עולם דתית יותר קשורה באופן מובהק לעמדות לאומניות. ככל שקיימת תחושה כי הדמוקרטים נותנת פתח לכוחות שמחלישים את הזהות הלאומית היהודית של המדינה, היא נחשבת לאיום.

על בסיס הגישה השנייה, הבעיה אינה שהיהדות פוסלת את הדמוקרטיה, אלא שהנוסחה של הציונות הקלאסית: 'מדינה יהודית ודמוקרטיה' אינה עובדת בפועל. במקום שילוב

מנצח אשר דורש רק בקרה על המאזן של שני החלקים, המושגים כנראה עומדים בסתירה זה לזה. לכן אזרחי המדינה מרגישים שהם נאלצים לבחור ביניהם. עבור הדתיים, ערך היהדות הוא עליון - וגם עבור חלק מהחילונים אשר חובקים את הזהות הלאומית. ואם לא מוצאים אותה ביהדות הדתית, מחליפים אותה בביטחון - בכל מקרה, אחד מהם מכניע את הערכי הדמוקרטיה והשלום. (פרק 4, "בני הנוער בישראל - לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי")

אינני יכול להסכים בשום פנים ואופן כי המושגים "מדינה יהודית" ו"דמוקרטיה" עומדים בסתירה. נכון, ישנה העדפה בולטת במדינת ישראל, על פי הגדרה, ליהודים באשר הם, שהרי זוהי מדינתם. אולם עדיין הדמוקרטיה היא ערך חשוב ביותר המשולב בתוך היהדות, והיהדות אף היא משולבת בדמוקרטיה. אם ישנו נתון הסותר קביעה זו, הייתי מציע לבדוק את נכונותו, בטרם נסיק מסקנות מוטעות.

נוסף על כך, שאלות עומק שונות, כגון בתחומים שבהם נשאלו בהקשר למגדר ולדתיות, נעשו בצורה לא אחידה. כך, מוצגים לעינינו ממצאים אשר נסמכים על ראיונות עם אוכלוסייה ותיקה מהמעמד הבינוני והגבוה - אצל חילונים, ואילו בקרב המסורתיים, השיבו לשאלות העומק מי שמאופיינים כבני המעמד הבינוני והנמוך.

התרומה למדינה

בהתייחסות לנושא התרומה למדינה, בסיום הניתוח של הפרק השני, מציעים עורכי הסקר את המסקנה הבאה:

"קשר עם זהות פוליטית:

בני נוער וצעירים שממקמים עצמם בשמאל של הרצף הפוליטי אומרים יותר מהאחרים שהשאיפות החשובות ביותר להם הן לתרום למדינה ולרכוש השכלה. עם זאת הם יותר פסימיים מאשר האחרים." (פרק 2, "תוצאות סקר עמדות על זהותם החברתית-מדינית של בני נוער ישראלים").

ניתן לראות כי מסקנה זו מבוססת על תגובת המרואינים לשאלות בנוגע למטרות ולשאיפות, בהתייחס למגזר וקבוצת גיל. בין השאר מתבססת הנחה זו על טבלת השירות הצבאי ובה, לכאורה, מסקנה מוטעית - שהצעירים הדתיים משרתים פחות. אולם עיון מעמיק יותר מגלה כי שיעורם של צעירים דתיים (בעיקר בגילי 21-24) המשרתים בכלל המסגרות השונות, לרבות שירות סדיר בגיל מאוחר, צבא קבע, שירות לאומי וכדומה, הנו באותו שיעור של צעירים חילוניים. כלומר, גם כאן, ניתוח הגורמים נעשה בצורה אשר לוקה בחסר, ללא שקלול מלוא הנתונים.

דומני כי אם היו מוסיפים פרמטר אשר מודד את "איכות" השירות הצבאי, קרי תרומה משמעותית על ידי שירות קרבי ויציאה לקצונה, היינו מגלים כי הציבור הדתי מתאפיין בשירות צבאי 'איכותי' יותר, הן מבחינת מיצובו במערך הלוחם והן מבחינת דרגתו הצבאית. זאת, הרבה מעבר לשיעורו היחסי באוכלוסייה כולה וממילא הייתה מתגבשת המסקנה כי בהשוואה לציבור החילוני, הציבור הדתי-לאומי תורם למדינה באופן שווה, אם לא למעלה מכך.

שייכות לחברה הישראלית

בניתוח הנתונים בנושא שייכות לחברה בישראל, מפרידים עורכי הסקר בין שלושה דפוסי התנהגות ותחושות: השירות בצבא, תחושת הפרט בהיותו חלק

מהחברה הישראלית ופעילות בארגון התנדבותי אזרחי למען החברה, שהם "מאותו עולם תוכן" – כלשון הסקר. עורכי הסקר החליטו שלא לחברם למדד אחד, ככל הנראה משום שהמרוויינים בני המגזר הערבי אינם משרתים בצבא.

עם זאת, הסקר מציג ממצאים על אודות הקשר בין המטרות החשובות למרוויינים לבין תפיסת עולמם באשר לסיכויים להשיג את המטרות הללו. בתוך כך, במגזר הערבי נתפסים הסיכויים לתרום תרומה לחברה – **במקום הנמוך ביותר**, יחד עם הסיכויים להצלחה כלכלית. נתון זה נובע מכך שבהתייחס לנושאים החשובים לעתיד האישי של הנשאלים, מדברים היהודים על תרומה למדינה לצד משפחה וכסף, בעוד הנשאלים מהמגזר הערבי מתייחסים להשכלה גבוהה ולאחר מכן להקמת משפחה.

במילים פשוטות, עורכי הסקר הדגישו כי התפיסה בקרב בני המגזר הערבי היא שסיכוייהם לתרום לחברה בישראל נמצאים במקום הנמוך ביותר. זאת, בעוד הסקר מתייחס באופן שולי וכמעט נסתר לעובדה שתפיסה זו נובעת מכך שבני המגזר הערבי כלל אינם מעוניינים להרים תרומה לחברה בישראל, אלא מציבים בראש מעיניהם את השאיפה לרכוש השכלה גבוהה.

זאת בניגוד גמור לנתון המדהים, שלפיו: **צעירים דתיים מוכנים לתרום למדינה פי שניים מחילוניים וזאת אפילו על חשבון השכלה גבוהה.**

יש לציין בהקשר זה, ששתי המטרות שנתפסות כבעלות סיכויי ההגשמה **הגבוהים ביותר** בקרב המגזר היהודי הן: תרומה למדינה או לחברה והקמת משפחה. בהתייחסות כללית לנתונים ולמצאים הנוספים אשר מובאים בפרק זה, ניתן להניח, גם על דעתם של עורכי הסקר, שהשירות בצבא מהווה "כור היתוך" בחברה הישראלית ומעין "כרטיס כניסה" בסיסי בתחום הרגשת השייכות לכלל החברה בישראל. אשר על

כן, ברור הוא שהציבור הערבי מרגיש חוסר שייכות, ולצד זה נראה שגם בקרב הציבור החרדי ישנה מגמה דומה.

נתון מעניין מתגלה בקרב הציבור הדתי, שבו תחושת השייכות נמוכה יחסית בגילי הנוער, אך היא הגבוהה ביותר בקרב בני המגזר הצעירים.

כאיש המייצג את הציבור הדתי-לאומי, יכול אני להסביר זאת בעובדה שהנוער בגילים אלו מצוי בדרך כלל ב"חממה דתית" וסביבתו הישראלית היא הישיבה התיכונית, בית הכנסת, תנועות הנוער והשכונה הדתית שבה הוא גר, ומשום כך ייתכן שהיציאה לצבא היא זו אשר הופכת את תחושת השייכות בגיל הבוגר יותר, לחלק שייך ואינטגרלי יותר בחברה הישראלית בכלל, ולא רק ב"חממה הדתית".

אופטימיות ופסימיות ב"תפיסת העתיד האישי"

לגבי תפיסת העתיד האישי של בני הנוער, בהתייחס לממצאים בקרב המגזר היהודי מול הערבי, מראים ממצאי הסקר באופן מובהק כי בשנת 2010, צעירים בני 21-24 הפכו לפסימיים יותר, ביחס לבני הנוער (15-18). על פי הממצאים:

"האמון שלהם במוסדות המדינה נסדק, הם פחות תומכים בהיבטים הדמוקרטיים, פחות פתוחים לערבים ופחות מצפים או מקווים לשלום... במקביל, המשיבים המבוגרים נעשו לאומנים ונוקשים יותר לגבי אופייה של המדינה על פי היבטים לאומיים. הם אווזים בערכים מרכזיים כמו ביטחון המדינה בצורה חזקה יותר." (פרק 4, "בני הנוער בישראל - לאן? ניתוח מגמות פוליטיות על בסיס מחקר כמותי")

בהתחשב בכך שהממצא לעיל לא הופיע בסקרים הקודמים, בשנים 1998 ו-2004, מניחים עורכי הסקר כי מדובר בתופעה ייחודית לדור הצעירים, אשר ככל הנראה נובעת מכך שהם הגיעו לבגרותם בשנות השיא של האינתיפאדה השנייה בתקופה רוויית פיגועים וטרור.

ככל שאכן מדובר בתופעה ייחודית, אני סבור שבמידה רבה תופעה זו נובעת מהחשיפה לחיים בצל טרור ממשי ולא רק ממה שמכונה "תחושת פחד" או "תחושת טרור". כלומר, בקרב צעירי אותה תקופה, ה"מבוגרים" כיום, אין מדובר ב"תחושה" בעלמא. עבורם, קיימת הכרה מתוך ידיעה, הכרה ברמת תפיסה מוצקה ולא ברמת "תחושה", שמציאות של זריעת טרור ואימה היא המציאות שאליה מכוון צד האויב. משום כך תפיסת ערך ביטחון המדינה בא בקרבם בצורה חזקה.

עבור רבים מהמבוגרים שחוו אותה תקופה, קיימת ודאות, או אם תרצו – תפיסת ודאות, לגבי הסיכוי להשיג התקדמות בתהליך המדיני מול הערבים.

שייכות לעם היהודי

לטעמי זהו הפרט המעניין והחשוב ביותר בסקר כולו. לצערי, ישנם כאלה הטוענים כי תחושת השייכות הולכת ופוחתת בהתאם למידת דתיותו של הצעיר. צעיר חילוני מרגיש שהעם היהודי מעניין אותו פחות מעיסוקים אחרים ואולי נתפס בעיניו כערך דתי שאיננו מדבר אליו.

ישנו קומץ בתוכנו אשר נדמה לו שאנו עם ככל העמים. טשטוש הזהויות גורם לאותו קומץ לחוש קרבה רבה יותר לבני עמים אחרים מאשר לעם היהודי. דומני כי ניתן להסביר את הטשטוש בקרב הנוער והצעירים, בעיקר בשל העובדה כי הללו לא חוו רדיפת יהודים בצורה כלשהי.

אנו צריכים למצוא כל דרך להעמיק את הזהות

היהודית ותחושת השייכות לעם ישראל בקרב כלל הנוער החילוני, זוהי משימה לאומית! יש צורך חשוב של כל המערכות, גם של הממסד הדתי, לנקוט צעדים אשר מבהירים כי גם אם אינך שומר מצוות, עדיין אתה יהודי טוב, וכולנו רוצים בטובתך כמאמר חז"ל: "ישראל שחטא, ישראל הוא." ממצאי הסקר מראים, כי כאשר נשאלו המשיבים מהמגזר היהודי לגבי תפיסת החשיבות שהמדינה תהיה יהודית, השיבו הרוב המוחלט (למעלה ממחצית ועד שני שלישים מקרב הנשאלים) כי הנושא חשוב מאוד או די חשוב בעיניהם.

הנוער בגילי 15 עד 18 בקרב הציבור הדתי תופס את הנושא כחשוב אף יותר מאשר בקרב הצעירים עד גיל 24. כנזכר לעיל, ייתכן כי הדבר נובע מכך שבגילי 15 עד 18 מצוי רובו של הנוער הדתי-לאומי במסגרות שהן מעין "חממה דתית".

כך או כך, יש להזכיר לכולנו שאנו חיים במדינה יהודית וזה ייחודנו. עלינו לפעול למניעת מצב של התעלמות הצעירים החילונים מהעם היהודי בכללותו, משום שהתמשכות תהליך זה על פני כמה דורות, עלולה להמיט על כולנו אסון גדול, שאחריתו מי ישרנו.

בהקשר זה, יש לציין כי השאלה המקבילה שנשאלה בקרב הנוער מהמגזר הערבי התייחסה לתפיסת החשיבות שהמדינה תהיה 'מדינת כל אזרחיה'. כצפוי, בקרב מגזר זה מצביעים הנתונים על אחוזים גבוהים יותר הרואים בכך חשיבות.

אם נתייחס לשתי השאלות במקביל, לשאלה על חשיבות המדינה כמדינה יהודית - בקרב המגזר היהודי, וכן לשאלה על חשיבות המדינה כמדינת כל אזרחיה - בקרב המגזר הערבי, נוכל להסיק **שככל שתחושת השייכות לחברה הישראלית ברורה יותר, כך ברורה יותר גם הזהות היהודית.** מנגד, כצפוי, בקרב המגזר הערבי חזקה יותר התפיסה הרואה

חשיבות בכך שישראל תהיה מדינת 'כל אזרחיה'.
ייתכן כי בקרב המגזר היהודי ישנו מאפיין נוסף
אשר משפיע על תפיסה זו והוא התחושה הנובעת
מ"האיום הקיומי על המדינה" – כלשון הסקר. המגזר
היהודי נטה מן הסתם להתייחס לאיום בהיבט
הביטחוני, בעוד שנראה כי בקרב המגזר הערבי
נתפסה הדאגה או אי-הדאגה לשכבות החלשות כאיום
קיומי על המדינה.

לסיכום

ידוע הדבר כי עם קום המדינה היו בני הנוער הכוח
החלוץ שעבר לפני המחנה. הצעירים היו אלו אשר
תרמו את התרומה המשמעותית ביותר להקמת המדינה,
הן במסירת נפשם ממש והן בעמידתם האיתנה על ערכי
הציונות וביצורו של עם ישראל השב למולדתו.

נדמה הוא, שככל שחולף הזמן נראים הדברים
כברורים מאליהם וכאילו בכוח האינרציה מתבססת
המדינה ומתחזק העם היהודי, ללא צורך ממשי של
"הקרבה מיוחדת" מצד בני הנוער והדור הצעיר.
להערכתנו, זו הסיבה כי ישנם צעירים אשר אינם
מרגישים כיום מחוברים ומחויבים לעם היהודי
ולמדינת ישראל.

בעת האחרונה, רבו לצערי הקולות אשר נחלצים
להגנת עמי האזור, עד כדי כך שהיוצרות משתבשות,
וחשיבות השלום בינינו לבין שכנינו עולה על הערך
הבסיסי של שלום בינינו לבין עצמנו ואחדות עם
ישראל היושב בארצו הטבעית ללא עוררין ובלי כל
התנצלות.

כתשובת המשקל למגמות בקרב בני הנוער על פני
השנים, חייבים אנו לחזור ולשנן לעצמנו
ולצאצאינו את ערכינו הבסיסיים, ההיסטוריים
והשורשיים, כפי שהונחלו לנו מדור לדור, מאז
יציאת מצרים ומתן תורה, וכפי שבאו לידי ביטוי

גם במגילת העצמאות ועם כינונה של מדינת ישראל.
נכון, העולם שייך לצעירים, אך כל זאת בתנאי
שידעו לכבד, להעריך וללמוד מ"הצעירים" של פעם.

צעירים בישראל 2010 – הערות על מחקר²⁴

פרופ' נתן שניידר

איך נוכל להבין עולם בלתי-מובן? נדמה שחברות מודרניות קורסות (ולא רק בישראל). המוסדות והעקרונות הבסיסיים נמצאים בתהליך של התפרקות. אז איך נוכל לצפות מצעירים לשים את מבטחם במוסדות שאינם בטוחים? אשתמש במטפורה של "הדג המעופף". קיים סדר לוגי חדש שיותר תחת הקטגוריות הדיכוטומיות (או/או) של "לבטוח/לא לבטוח", של ימין ושמאל, של משפחה ומדינה. הכול הופך להיות קטגוריה של "גם וגם".

השאלה הרלוונטית היום היא איך רפרטואר של צבעים, צורות וסמלים המתאימים לעידן החדש של ה"גם וגם" יכול להתמודד עם המבול המוחץ של סמלים וצבעים ששייכים לעולם המיושן של "או/או"? איך ייראו הסמלים, הסימנים, הצבעים, הצורות והדמויות של עידן ה"גם וגם"? האם ניתן לשגר את "או/או" אל העבר? עדיין לא.

אז נכון, ניתן להבחין בסוג של פופוליזם ימני בקרב צעירים ישראלים. ונוכל גם כמובן להבחין בנטייה דומה (אם כי פחות מרוכזת וברורה מאשר בישראל) בקרב צעירי אירופה. אם כך, האין לידתו מחדש של פופוליזם ימני, עליית הגזענות

²⁴. ברצוני להודות להגר צמרת-קרצ'ר על הערותיה לאורך הדרך. כל הטעויות הן, כמובן, שלי בלבד.

הדמוקרטיה באירופה ובישראל (ובחלקים אחרים בעולם) אומרים לנו את ההפך? כלומר שאנשים, ובמיוחד צעירים, חושבים בדיכוטומיות ובמונחים של בלעדיות.

לא, ההסבר יימצא בהיעדר פרספקטיבה ברורה כזו אשר ממנה ניתן לתפוס עולם שגבולותיו וביטחונותיו הם נזילים. חוסר היכולת של המוסדות הדומיננטיים ושל האליטות האקדמיות והפוליטיות לתפוס את טבעו של עולם ה"גם וגם" החדש הזה ולעצב אותו באופן חיובי, היא פונקציה של שיעור הקומה של מוסדות אלו כמו גם של המורשת שלהם. כך קורה שאנשים צעירים נשאלים שאלות במונחים שהיו הגיוניים לפני שנים רבות, ואילו עתה נדמה שכבר אין בהם עוד היגיון. כמדענים חברתיים אנחנו כמעט באופן אוטומטי חושבים באופן השוואתי. על מנת שניתן יהיה להשוות צריך שהמידע שיש בידך הוא פחות או יותר אותו מידע על פני הזמן והמרחב. כך, היינו רוצים להשוות את התוצאות בין השנים 1998, 2004 ו-2010, ולהגיע למסקנות בנוגע לעלייה, לירידה, לשיפור או להרעה של נטיות מסוימות. כאילו שהזמן אינו נזיל, כאילו שחברות ב-1998 הן אותן חברות ב-2010 – אנו ממשיכים בענייננו כרגיל כמדעני חברה וסופקים כפינו על איך אנשים צעירים יצאו מסנכרון עם הערכים המתקדמים והדמוקרטיים "שלנו". אנשים צעירים אלו פשוט לא "מתנהגים" כמו שאנחנו מצפים. כך שמדעי החברה (כולל אנחנו – מדעני החברה) הפכו לחלק מהבעיה במקום חלק מהפתרון.

אפשר לראות בצעירים כיום תוצר של עולם "או/או", של ההגמוניה של פוליטיקה מדינתית על כלכלה לאומית, של גבולות שמתפקדים היטב ושל ריבונות וזהות טריטוריאלית ברורה. אך האם זה באמת נכון? אפשר לתאר את זה בנוגע כמעט לכל סוגיה בוערת בימינו. זהו לעג למין האנושי

(ולמדעי החברה) להכריז על חזון של תעסוקה מלאה בעולם שמלא בחוסר תעסוקה משווע ובמקומות עבודה בלתי-יציבים. ואז לצפות מהצעירים לתת אמון במוסדות.

זהו לעג למין האנושי להכריז שהעולם הוא בטוח כשברור שהוא לא. למה שמספר גדול של צעירים (שני שלישים) לא יצהירו ששאיפתם הגדולה ביותר היא משפחה מאושרת? מה עוד קיים? ולמה זה אמור להיות לא נכון? ואפילו זה קורה בתקופה שבה גם המבנים המשפחתיים קורסים.

זהו לעג למין האנושי להטיף לאהבת הזר כשאנחנו רואים איך קונפליקטים מתעוררים בחברות רב-לאומיות. שוב אנו יכולים לספוק את כפינו מהתבוננות בתוצאות שמראות, כי כמחצית מהצעירים היהודים חוששים מכל סוג של אינטגרציה עם האוכלוסייה הערבית. למה ציפינו? האם באמת יכולנו לצפות שצעירים אלו יאמינו באמירה "ואהבת לאויבך כמוך"?

אולי מן הראוי שנתחיל להסתכל על הצד השני ונראה שיש קרוב למחצית מהצעירים היהודים שאינם חושבים כך. 54% מתוך היהודים שנבדקו אדישים כלפי ערבים. אני לא בטוח שאחוז כה גבוה של אדישות (כלומר, לא משנה לכאן או לכאן) יימצא בארצות אירופיות רבות. אפילו אם נסתכל על 25% שמביעים "שנאה" ו-12% שמביעים "פחד" – זה אומר לקורא שיש 75% שאינם חושבים ש"שנאה" היא הרגש הנכון שמתאר את תחושתם ושיש 88% שדוחים את תחושת ה"פחד". יתר על כן, האם אנחנו יודעים מהי המשמעות של "שנאה" עבור צעירים אלו? האם המשמעות זהה עבור אלו ששואלים ואלו שמשיבים? אולי "שנאה" פירושה "איבה", ולמה ש-25% מהיהודים הנבדקים לא יחוו "איבה" או אפילו "שנאה" כלפי ערבים? כל תוצאה אחרת הייתה מאוד מפתיעה. זה גם מבלבל וממוטט קטגוריות פוליטיות

וחברתיות אחת לתוך השנייה. ניתן אכן לשער שיש יהודים ישראלים שחשים "איבה" כלפי ערבים ורוצים להגיע להסדר מדיני, בעוד שאחרים חשים "חיבה" ומעדיפים שלא להעניק להם זכויות אזרחיות. לקטגוריות כמו "פחד", "שנאה" וכדומה יש משמעויות שונות בקונטקסט פוליטי או חברתי. כולנו מכירים תלמידים ש"שונאים" את מוריהם. מהי באמת משמעות הדבר?

זהו לעג למין האנושי בעידן של שינויי אקלים ומשבר פיננסי עולמי להכריז שהתעשייה וכלכלת השוק יפתרו את הבעיות שהתעשייה וכלכלת השוק יצרו. שוב, ככלות הכול, למה שלא תהיה לי משפחה מאושרת? כמובן, חוסר העקביות של העולם הוא שגורם לאנשים לאבד אמון. האם לא יהיה זה בלתי-רציונלי לתת אמון? היות שאמון פירושו עקביות על פני זמן ושליטה על העתיד. כך, איננו רק מדברים על אובדן האמון במוסדות. את זה נוכל עוד לשאת. אני חושב שאנחנו יכולים אפילו לדבר על אובדן אמון במציאות של העולם ואיבוד זה של העולם הוא חלק מהתשובות שאנחנו מקבלים מצעירים בישראל ובמקומות רבים אחרים. זה לא קשור לימין ושמאל (קטגוריות פוליטיות שהן נחלת העבר), וגם לא לדתי וחילוני. ייתכן שאלו קטגוריות שעבר זמנן. זה לא קשור לדמוקרטיה ולאינטגרציה. זה לא קשור לסובלנות כלפי ה"אחר". היינו יכולים לטעון שהצעירים הם "פסימיסטים", אבל מה המשמעות האמיתית של פסימיזם? פירוש הדבר שהעולם כבר אינו ברור, אז למה לקרוא לזה פסימיזם? נוכל לטעון שצעירים הם יותר ימניים, אך מה משמעות הדבר שהם מעדיפים "יהודי" על פני "דמוקרטי" כששני המושגים הללו מתקיימים בריק מוחלט? זאת הסיבה שצעירים אלו הם "דגים מעופפים" שמנסים להבין את העולם שהם חיים בו.

בראשית המאה ה-21, הגלובליזציה מהווה אתגר

לאינטגרציה שבין הזמני לבין הברי-קיימא המרחבי של הקיום האנושי המודרני. כאשר באותה העת, וכתוצאה מכך, המוסדות הבסיסיים הריבוניים של מדינות הלאום נעים אל קדמת התמונה ועמם מופיעה השאלה – האם ההתפתחויות של העשור האחרון הן בבחינת שבר בתוך עידן המודרניות. כך גם במקרה של ישראל. היסטוריה וגבולות אינם עוד צורות של אינטגרציה חברתית וסמלית. היסטוריה וגבולות איבדו את הבלעדיות כצורות היחידות של אינטגרציה סימבולית וחברתית. בעידן הגלובליזציה לא ניתן לצמצם (לא תפיסתית ולא אמפירית) דימויים עצמיים תרבותיים ופוליטיים לכדי מרחב טריטוריאלי קבוע ונקודת מבט קבועה, וזה נכון גם לגבי ישראל.

ברור שישראל עומדת בפני זמנים קשים (אבל לא רק ישראל). ברור שהיחסים העוינים בין ישראל לעולם הערבי (ובין חלק מהשמאל הפרוגרסיבי בארצות הברית ואירופה לישראל) אינם מבטאים רק קונפליקט פוליטי בין מדינות אלא מבטאים אי-הסכמה עמוקה יותר, והנבדקים הצעירים חשים את זה. הם יודעים/מרגישים שהעוינות כלפיהם מבטאת אמביוולנטיות היסטורית כלפי היהודים (וישראל). וזהו ההבדל הגדול בין צעירים יהודים כאן בישראל וצעירים יהודים בחו"ל.

ברנרד אבישי בהערותיו כבר הצביע על ההבדלים בין צעירים ישראלים ובני גילם האמריקנים. נראה ברור למדי שבישראל אנו עדים לעלייה של יהדות ישראלית, תהליך שהתבשל במשך זמן ניכר. קיימת כמובן רוח רפאים שרודפת את השיח הישראלי והמחקר משקף את זה היטב. זוהי רוח הרפאים המכונה "מלחמת תרבות" בין יהודים הקרויים חרדים לבין אלו הקרויים חילונים. אפילו בישראל רבים מאמינים בדיכוטומיה לכאורה זו, כאילו היא המעוז האחרון לעולם האבוד של מדינה ישראלית חילונית נורמלית. אנשים מדברים על "מדינה יהודית

דמוקרטיית" כאילו שהמושגים "מדינה", "יהודית" ו"דמוקרטיית" מתקבלים על דעתם של כל הדוברים. רבים גם מאמינים שההפרדה בין דת ומדינה היא חלק מהמשמעות של דמוקרטיה. זה נשמע טוב, אך אין בזה היגיון בקהילה פוליטית כמו ישראל. כך שאין אלו הצעירים בישראל שזזים ימינה – שזו הדרך הקלה להסביר את התוצאות שדנים בהן כאן – אלא זו הייחודיות של הקהילה הפוליטית הישראלית שאינה מספקת אוצר מילים חילוני חלופי להבעת דעות פוליטיות. יש ישראלים שעדיין תקועים בקונספט של מדינה ישראלית כפי שחזה אותה תיאודור הרצל בכתביו. הוא כתב מתוך רקע של מרכז אירופה והאמין באפשרות שניתן להפריד זהות יהודית אתנית ודתית מזהות אזרחית וטריטוריאלית. הוא האמין ב"מדינה של יהודים" ולא ב"מדינה יהודית", שבאמצעותה ניתן להרחיב את הקטגוריה של יהודים לכלול רבים אחרים כדי ליצור אומה ישראלית. אך זה נשאר בגדר האוטופיה של הרצל; אגדה, אם תרצו, שחיים אותה בכמה נישות בתל אביב. הקהילה הפוליטית שנוסדה בישראל היא מדינה יהודית, והסמיכות בין האסון היהודי באירופה והקמת מדינת ישראל לא אפשרה אפילו לחשוב על ישראל מעבר לגבולות של הקבוצה האתנית היהודית. פירוש הדבר, בראש ובראשונה, הפרדה קונספטואלית, פוליטית וקיומית בין אלו המוגדרים יהודים לאלו המוגדרים לא־יהודים.

ישראל הפכה למקום שבו הדת והלאומיות הן היינו הך. לכן, 'שמאל' ו'ימין' הם מונחים סמליים בלבד. אין להם משמעות בקונטקסט הישראלי, וזאת נוסף לעובדה שצעירים אינם חיים על פי העקרונות הפוליטיים שנקבעו על ידי המלחמה הקרה. וזה במיוחד נכון בישראל, אשר בה מושגים מהמלחמה הקרה הוחלפו במושגים מאוצר מילים פוליטי אחר, שאפשר אפילו לקרוא לו תיאולוגיה פוליטית. בעוד

שבמקומות אחרים בעולם, המודרניות החלישה את הדת כגורם של אינטגרציה, התנועה הלאומית היהודית הפכה את הדת לסמל המרכזי של האינטגרציה. לפיכך, לא ניתן לבחון את הדמוקרטיה בישראל באמצעות משתנים כמו חילון ויחס לדת. זו הסיבה שמלחמת התרבות שכביכול משתוללת היא, במקרה הטוב, וירטואלית. מן הסתם יש יהודים בישראל שמאמינים ויש כאלה שחושבים שאלוהים מת. יש יהודים שהולכים לבית הכנסת ויש שהולכים לים ונוסעים בשבת. ויש המאמינים שהאחרים אינם יהודים אמיתיים. וזו הדיכוטומיה אשר נתפסת כאשליה של הקונפליקט בתוך החברה הישראלית. אבל זהו קונפליקט מבוים. דהיינו, הלכאורה-משתנה "דתי" מניח דיכוטומיה שאינה קיימת. כלומר, אתה יכול להאמין באלוהים או בצבא, בסופו של דבר זוהי לא אמונה כל כך שונה. המונח העברי "ביטחון" פירושו היום ובעבר ביטחון באלוהים, כפי שכתוב בירמיהו י"ז, ז': "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו". כיום המילה לרוב מובנת כ"ביטחון לאומי". כך שברור שהצבא הוא המוסד היחיד שעדיין יש בו אמון. זהו ביטחון מוצק, כמו הביטחון באלוהים.

מגמה זו גם בולטת בהתעניינות הגוברת בשואה. שיעור ההתעניינות האישית של בני הנוער והצעירים בשואה הולך ועולה בכל החיתוכים האפשריים. ברור שזה עשוי להיות קשור למספרם ההולך וגדל של הטיולים לאתרי ההשמדה בפולין. למעלה מ-20,000 בני נוער ישראלים מבקרים מדי שנה באתרי ההשמדה בפולין. ביקורים אלו הם עלייה לרגל. ילדים שומעים שורדים שמספרים את סיפוריהם והופכים לעדים לאלו שסבלו. האותנטיות של האתרים נשמרת באמצעות המראה החיצוני של המחנה. אנשי ביטחון ישראלים מקפידים על כך שהתלמידים ינועו בתוך מרחב סגור של "ישראליות" עם כל הסמלים והדגלים

ההולמים. ילדים אלו לא לומדים את "ההיסטוריה" של השואה. הם אמורים לחוות אותה בסוג של 'סיוור מסתורי פלאי', שנע כל הזמן בין הרעיונות של יהודים חלשים וישראלים חזקים, בין 'קדיש' לבין 'התקווה'. כל זה מתרחש במדינה ששמה פולין. באותה מידה זה יכול היה להיות על הירח. זה לא משנה. זהו כמובן לא ההסבר היחיד לאדישות של ישראלים צעירים כלפי גרמניה. יתרה מכך, זה עשוי להיות ממצא מפתיע לראות עניין גובר בשואה ותרעומת מופחתת כלפי גרמניה. נראה שבראשם של צעירים ישראלים, השואה מנותקת באופן כלשהו מגרמניה. צעירים גרמנים עשויים להרגיש אותו דבר. הם אינם מזהים את גרמניה של 2010 עם גרמניה של 1933. בשתי המדינות, "נאצי" הפך להיות מטאפורה לרוע של אנשים שאינך מסכים עמם. יש שיראו בכך הצלחה של החינוך בנושא השואה. אפשר גם להזכיר בנקודה זו, ש-20,000 ישראלים מתגוררים בברלין בלבד, עיר שהפכה להיות אבן שואבת לצעירים ברחבי העולם. היסטוריה פירושה בראש ובראשונה זמן ויתרה מכך – זמן ליניארי, שבו אירועים מסודרים על רצף של זמן. הטכנולוגיה המודרנית התאימה את עצמה למיתולוגיה העתיקה כדי לבטל את הסוג הזה של מודעות לזמן. אין היסטוריה. יש הווה נצחי – כפי שהחיים ב-Facebook מסמלים יותר מכל דבר אחר. על רקע כזה, תרעומת כלפי גרמניה תתאים לגרסה מוקדמת יותר של מודעות היסטורית. אני גם בטוח למדי שהשואה הפכה להיות יותר אירוע "פולני" מאשר "גרמני". גרמניה נחשבת מדינה נאורה ומושכת. אין סיבה שהיא לא תיחשב לחלק מאירופה המורחבת. צעירים בישראל אינם שונים מצעירים בכל מקום אחר. מלחמת העולם השנייה שייכת לעולם אחר; המלחמה הקרה איננה חלק מהזיכרון הממשי שלהם. אבל, השואה היא הווה מתמיד מחוץ למקום (לפחות בפולין) ומחוץ

להיסטוריה. היא חלק מהדת הלאומית בישראל. כך שליהודים חילונים לכאורה – וזו במקרה הטוב קטגוריה 'זומבית', היות שאין יהודים חילונים בישראל – אין שפה אחרת זמינה לביטוי לגיטימיות פוליטית מאשר שפת הקדושה. ניתן אף לומר שהמיעוט הזעיר שמעודד סדר יום של לאומיות אזרחית וטריטוריאלית ברוחו של הרצל ובאמצעות הסיסמה 'מדינת כל אזרחיה' נחשבים לשוליים פוליטיים בין היהודים ונתפסים כמעט כבוגדים. זה כמו להצטרף לאויב. כך שללא דת, הציונות אינה קיימת. אפילו אלו שרואים עצמם כ'שמאל', חושבים במונחים של 'פתרון שתי מדינות', כלומר הפרדה אתנית שבה ניתן לשמר את היהודיות. שוב, לקטגוריות של 'ימין' ו'שמאל' אין כל משמעות חוץ ממשמעות פנימית, כאן. דהיינו, המימוש של ריבונות יהודית בישראל פירושו גם, שיהודים בישראל ויהודים מחוץ לישראל מצויים על רצף של הפרדה. הם לא יהיו חלק מקהילה משותפת לאורך זמן – כפי שאנשים מסוימים היו רוצים לראות. אף "חוק שבות" לא ישנה את זה בטווח הארוך. וזה בדיוק המימוש הזה של ריבונות פוליטית יהודית שמפריד בין עולמות היהודים בתוך ומחוץ לישראל. יהודים בישראל מגדירים את יהדותם באמצעות בלעדיות לאומית, אתנית ודתית; לאמיתו של דבר אין להם ברירה. גם ליהודים מחוץ לישראל אין הרבה ברירות. הם חייבים להגן על האינטרסים שלהם כיהודים בהאמינם בהפרדה בין דת ומדינה ובפלורליזם אתני ותרבותי, בעוד שעקרונות אלו בדיוק הם שיערערו את הפרויקט הציוני בישראל. כך שליהודים בישראל וליהודים מחוצה לה ייתכן שלא יהיה הרבה מן המשותף בטווח הארוך. אבל זה דורש מחקר יסודי יותר.

יהודים אמריקנים ועמדותיהם של

ישראלים צעירים

פרופ' ברנרד אבישי

מה שיבלוט לעיניו של כמעט כל יהודי אמריקני צעיר, אם הוא יבחן את תוצאות הסקר שעליו מבוסס הספר הנוכחי, סקר העוקב אחרי עמדות של ישראלים צעירים, הוא הפער שבין עמדותיהם של יהודים וערבים לגבי דו־קיום, קבלת "האחר" – קראו לזה "אינטגרציה חברתית". עד כ-80% מהערבים הישראלים מבטאים עמדות חיוביות כלפי אינטגרציה (נכונות להתיידד עם יהודים וכן הלאה), לעומת רק פחות מ-50% מהיהודים. מצב זה משקף כמעט במדויק את הפער שאליו מצפים היהודים בארצות הברית, אלא ששם היהודים הם בעלי הדעות החיוביות בנוגע לאינטגרציה (וכהוכחה, כ-80% מהם הצביעו עבור אובמה בשנת 2008), בעוד הרוב הלא־יהודי, הדועך, של הנוצרים הלבנים נוטה להיות חצוי באופן שווה למדי בין ליברלים לבין אנשים מהזרם הריאקציוני (כוחם של אלו האחרונים עולה בעת תקופות כלכליות קשות).

מובן שארצות הברית היא מדינה גדולה ומורכבת בהרבה מישראל, אך אף על פי כן, תוצאות הסקרים הללו מסקרנות, כיוון שהן מצביעות לאותו כיוון שאליו מצביע ההיגיון הבריא. הם מצביעים על כך שאף שייתכן שיש קשר בין הליברליזם של היהודים

האמריקנים בנוגע לאינטגרציה לבין ערכיהם היהודים, הרי שהחוקים בעד האינטגרציה בארצות הברית, הנם בגדר אינטרס של היהודים שמאז ומתמיד היו מיעוט המבקש קידום חברתי. כפי שניסח זאת פיליפ רות, זוהי קהילה שהתפתחה סביב הערצת דמויות כמו הנשיא רוזוולט, פיורלו לה-גורדיה והשופט ברנדייס. שיעורם הגבוה ביותר של הליברלים מכלל היהודים המשכילים היה ועודנו דומה מאוד לשיעור הגבוה של ליברלים בקרב ערבים ישראלים משכילים, שהלכו והפכו באופן אירוני דומים למדי ליהודי ארצות הברית כתוצאה ממיקומם החברתי במדינות שבהן הם חיים. זה מזכיר את אמירתו המפורסמת של ג'ון מיינרד קיינס, או לפחות את הגרסה הנגדית שלה, שקשה לגרום לאנשים שלא להאמין בעיקרון כשחיייהם תלויים באמונתם בו.

סוגיה נוספת הקשורה לכך היא, שכ-40% מהיהודים הישראלים הצעירים מאמינים (מתוכם, כשליש באדיקות) כי המדינה אינה צריכה להציע נישואים אזרחיים. ניתן להסיק מכך כי חלק משמעותי מבני הנוער רואה כטבעי או לפחות כסביר, מצב שבו המדינה מגבילה נישואים בין-דתות. כמו גם מצב שבו חוקי ההלכה בנוגע למצב המשפחתי יחולו על המדינה, ושהסמכות הרבנית תהיה חלק מסמכות המדינה. ניתן להסיק מתשובותיהם של בני הנוער, כי עמדות שליליות אלו לגבי נישואים אזרחיים נובעות מהטלת ספק בעצם זכויותיהם של הפרטים בחברה האזרחית. עמדות אלו משקפות את תפיסתם של הדתיים האורתודוקסים מקרב בני הנוער הצעירים. בהינתן התוצאות הללו אין זה מפתיע ש-40% מבני הנוער והצעירים אומרים שאין להם, או כמעט שאין להם, אמן ברשות השופטת הישראלית. רשות הנתפסת כמגנה הקונסיסטנטית ביותר על זכויות החילונים במדינה.

כאמור, ניתן לצפות שצעירים יהודים אמריקנים, בדומה להוריהם, יתייחסו לתוצאות הסקר שפירטתי לעיל בחשדנות ובבוז, אם כי ייתכן שפומבית הם ימתנו את דברי הביקורת שלהם על ישראל. הגוון התיאוקרטי של חוקים מסוימים בישראל, כוחן של המפלגות המקדמות את מעמדם של חוקי ההלכה, התחזקות הזרם הדתי-לאומי בקרב המתנחלים, תמיכתם הנלהבת של תומכי ארץ ישראל השלמה – כל הגורמים הללו – חייבים להיות קשורים לניכור ההולך וגדל כלפי ישראל, שאותו מביעים תלמידי מכללות יהודים אמריקנים. נוסף לזאת, העובדה שכמה מהפעילים ה"פרו-ישראלים" בקמפוסים מתעלמים מאפליה נגד ערבים בישראל בעודם דורשים שוויון ליהודים בארצות הברית, ומעלים להגנתם את "המלחמה בטרור" או את "האנטישמיות החדשה" כשהם נתפסים בסתירה זו, רק מגבירה את הניכור.

תנו דעתכם לתהום ההולכת וגדלה. כמחצית מהצעירים היהודים האמריקנים מתחתנים עם לא-יהודים; כל היהודים האמריקנים רואים בנישואים אזרחיים דבר המובן מאליו לחלוטין. לשווא נחפש אחר סקר הטורח לשאול האם יהודים צעירים בעד הפרדת דת ומדינה בארצות הברית; לו היה סקר כזה בנמצא, התשובה תהיה כמעט 100% חיובית. נוסף לכך, יהודים אינם מרגישים בנוח גם כשהם ניצבים אל מול מקביליהם האמריקנים של התיאוקרטים הישראלים. על פי סקר שנערך לאחרונה על ידי חברת "גרשטיין אגנה", כ-80% מהיהודים האמריקנים מתנגדים ליצירת בריתות טקטיות – למשל, לצורך תמיכה בדיפלומטיה הישראלית – עם קבוצות נוצריות אוונגליסטיות. קבוצות אמריקניות אלו הן ימניות, ועמדותיהן לגבי דת ומדינה מזכירות את העמדות של אותם 40% מהישראלים הצעירים המתנגדים לנישואים אזרחיים. אמנם חלק מהיהודים האמריקנים הצעירים, כמו האוונגליסטים

הצעירים לצורך העניין, "עושים הנחות" למדינת ישראל – "המדינה היהודית", ומתעלמים מהפרות של העקרונות החילוניים של מדינת ישראל, אותם עקרונות שעליהם הם מסתמכים כמיעוט בארצות הברית. אולם העלייה המתמדת של הדתיות הלאומית והחרדית בישראל, יחד עם זיקתה להתנחלויות ול"כיבוש", מסבירות כמעט בוודאות מדוע יותר ממצצית היהודים האמריקנים מתחת לגיל 35 טוענים, שהם "לא יראו את השמדת מדינת ישראל כסרגדיה אישית", ורק 54% מהם מביעים "נוחות" לגבי הרעיון של מדינה יהודית ככלל.²⁵

בהינתן כל האמור לעיל, עולה השאלה האם יהודים ישראלים ויהודים אמריקנים מתכוונים בכלל לאותו דבר כשהם מדברים על "יהודים"? למעשה, הם לא. במהלך מלחמת העולם השנייה החלו רבים להאמין ברעיון של הציונות הקלאסית, שלפיו היהודים מכל העולם מהווים עם אחד, אומה בהתהוות, ששורשיה נטועים במנהגים דתיים משותפים (גם אם אלו מצומצמים והידלדלו עם הזמן) או בזיכרונות מהגלות המזרח-אירופית. לו זה היה כך, היינו אמורים להשוות בין עמדותיהם של בני הנוער היהודים בישראל לאלו של יהודים בארצות הברית, בדומה להשוואה של עמדותיהם של יהודים מניו יורק לאלו של יהודים ממחוז קוויבק בקנדה, או אפילו להשוואה שנערכת בין עמדות של יהודים ישראלים לאלו של ערבים ישראלים.

אולם למעשה, האופן שבו צעירים מישראל חווים את הזהות היהודית שונה לחלוטין מהאופן שבו חווים היהודים האמריקנים זהות זו, מה שמייתר לגמרי את ההשוואות שהצעתי לעיל. בעבור רוב היהודים החילוניים (לרבות המסורתיים שאינם דתיים אורתודוקסיים) בישראל – כלומר, כ-60% מהצעירים

<http://www.aish.com/jw/s/48918377.html> .25

– היהדות היא פחות או יותר שקולה לישראליות, אף שהלאום ה"ישראלי" כלל אינו מוכר על ידי רשם האוכלוסין. הישראלים החילונים הצעירים מדברים את השפה העברית, המהדהדת מעצם טיבה בנימותיהם של פסוקים מהתורה, או של הפיוטים המסורתיים, או של שירי העם המסורתיים, או של מצוות הדין היהודי; הם חיים בארץ הקדומה ושמחים בזכותם לקחת חלק בתרבות העברית העממית, מהטלוויזיה ועד לבמה; הם משרתים בצבא, בונים עסק או מקימים בית – דבר המרגיש, לאור האירועים ההיסטוריים הנוראים של המאה ה-20 – כשיאה החיובי של ההיסטוריה היהודית המודרנית. הם חוגגים, כחגים משפחתיים וציבוריים, את המועדים המסורתיים מלוח השנה העברי. הם חיים, בקיצור, בבית לאומי מודרני וגלובלי, ולהיות יהודי אומר עבורם בעיקר להיות אזרח חופשי במדינה היהודית. הם יהודים, במובן שהם "בבית", עם כל המיתוסים, התסכולים, השאיפות וההתקשרויות הרגשיות הכרוכים בכך. חיי השגרה מניבים "זהות" כשם שהעצים מניבים תפוחים. בארצות הברית, לעומת זאת, משמעות הזהות היהודית שונה מאוד עבור אנשים צעירים בעלי ערכים חילוניים, שאינם קשורים באופן מהותי ליהדות האורתודוקסית. זהות זו עשויה לבוא בתגובה, או כשילוב של תגובות, לזוויות ראייה שונות מאוד, והיא דורשת, איך נאמר, מעשה של הזדהות פעילה. ישנם אנשים צעירים המאמצים לעצמם, עקב קשר חזק להורה או לסב, את הפאתוס של חוויית היהודי המהגר; קחו למשל סופרים כמו מייקל שייבון, או את קוראיו. ישנם אנשים צעירים הרואים זכות מיוחדת ב"אמריקניזציה" שהשיגו לעצמם בעצם את האיקונוקלזם היהודי ככלי לניפוץ האמונות והאיסורים האמריקניים המסורתיים; קחו לדוגמה את פיליפ רות בדור הקודם, או את ג'ון סטיוארט כיום. טוב, ישנם צעירים יהודים חילונים

הרואים בעצמם את המיעוט האמריקני המופתי, הקורבן האונטולוגי של התרבות המערבית, והרואים ביהדותם דרך להתנגד לצרות אופק ולהעניק הערכה לזכויות חוקתיות ולזכויות האזרח. בהתאם, ישנם יהודים צעירים חילונים אשר השואה היא העובדה ההיסטורית שסביבה הם מתארגנים.

בסקר ידוע שפורסם בשנת 1999 על ידי הוועד היהודי-אמריקני, 98% מתוך היהודים האמריקנים אמרו כי הם רואים בשואה חלק חשוב או חשוב מאוד מזהותם. למרות זאת, 15%-20% בלבד אמרו כי הם מקיימים את המצוות והמסורות היהודיות - שהן גרגירי החול שסביבן מייצרים הישראלים החילונים את הפנינים שלהם.

ייתכן שהגורם המעצב החשוב ביותר של הזהות היהודית בארצות הברית בימינו, לטוב ולרע, הוא המצב המאוד דרמטי של ישראל - המדינה היהודית בעימות, הניתנת להגדרה כשותפה אסטרטגית של ארצות הברית. מאז מלחמת ששת הימים סיפקה ישראל מעין זהות בין-לאומית חלופית ליהודים אמריקנים צעירים רבים, במספר המפתיע בגודלו, כל עוד יוקרתה המוסרית של מדינת ישראל נותרה חסונה. היה אפשר לחשוב על ישראל כמעין נחמה נפשית, כתשובה הטובה ביותר לשואה, או לפחות כמקום שבו רצף הקיום היהודי מובטח, גם אם יפחת (כפי שאכן פחת) מספר היהודים בארצות הברית. היה אפשר לחשוב על גיבורים ישראלים כמו משה דיין, שסתרו את הדימוי השלומיאלי של קומיקאים כמו וודי אלן. היה אפשר להגיע לירושלים וליהנות ממעין מרכז אָפּקוּט של התרבות היהודית; או לחשוב על ישראל כעל כנס יהודי גדול, שבו היהודים האמריקנים הם נציגי־העל. היה אפשר לממש את הזהות העצמית בתמיכה בישראל, כפי שעושה ארגון איפא"ק, בשוק הרעיונות האמריקני. היה אפשר לתאר את ארצות הברית כמתחרה נגד הרשע העולמי - קודם

הסובייטים, עכשיו ה"טרור" - ולתאר את ישראל כחלוץ הקדמי של ארצות הברית במזרח התיכון. גם אנשים הדוחים את הרעיונות הפוליטיים המניכאיים, המקודמים על ידי הלובי הישראלי, מצליחים למצוא נחמה נפשית מהדרמה בישראל. נדמה כי תומכים עכשוויים רבים של ארגון J Street, למשל, מתעניינים יותר בתפקודה המוסרי של ישראל מאשר במתחים התרבותיים שבה. הם רואים עצמם כיהודים, כך הם אומרים, בכך שהם חושפים את ה"כיבוש" הישראלי לביקורת המשתמעת מן "המסורת הנבואית" של עם ישראל, אף שרובם ככל הנראה מגבילים את עצמם, בהבעת ביקורת זו, לפסוקים אחדים מספר ישעיה. כשם שהיותה של ישראל תחת מצור או היותה מדינה שאינה מובנת כהלכה על ידי עולם צבוע, משמש כתווך של זהות עבור תומכי איפא"ק - ולמעשה כניגוד משלים הכרחי עבורם - נראה שכמה מתומכי J Street לא ידעו מה לעשות עם זהותם היהודית אם יסתיים "הכיבוש". הם עשויים לצטט שיר של לאונרד כהן נגד נתניהו, אך יהיה להם קשה לקיים אורח חיים יהודי חילוני, כפי שהיה קשה ללאונרד כהן עצמו.

זה מביא אותי לארכיטיפ האחרון הקיים בקרב יהודים אמריקנים צעירים, זה שלו הסיכויים הרבים ביותר למצוא קהילה אוהדת בישראל. אני מתכוון כמובן ליהודים האורתודוקסים, או ליהודים המסורתיים-הלכתיים, שעבורם ביקור בבית הכנסת הוא עניין שבשגרה השבועית (או הדו-שבועית). סקרים מראים כי אוכלוסייה זו מהווה כ-20% מהיהודים האמריקנים, ושיעור גבוה יותר במקצת מקרב הצעירים האמריקנים. קבוצה זו נוטה להיות הפעילה ביותר, בכל המובנים, במוסדות יהודיים קהילתיים; התומכת החזקה ביותר, ללא עוררין, בישראל; הימנית ביותר במונחים פוליטיים אמריקניים - כלומר, הרפובליקנית ביותר. קבוצה

זו, אירוני למרבה האירוניה, היא גם המזדהה ביותר עם נוצרים אוונגליסטים והדבקה ביותר בדרכי היהדות המסורתיים, מהידע בעברית ועד לשליטה בטקסטים היהודיים. זוהי תת-הקבוצה היהודית האמריקנית היחידה שחיה באווירה מנטלית תרבותית ודתית הדומה לזו של תת-קבוצה ישראלית, קבוצת הדתיים הלאומיים והאורתודוקסים המודרניים, בעיקר בירושלים רבתי. עבור קבוצה זו – ישראל, או לפחות חלק גדול מישראל, איננה רק מושג מופשט; משמעות המדינה היהודית בעיניהם היא משהו כמו הרחבה של חיי בית הכנסת לעולם הפוליטיקה.

לאחרונה ציין פיטר ביינרט,²⁶ במאמר רהוט, נקודה הנתמכת על ידי סקרים ותוצאות בחירות, שלפיה, בניגוד לאותם יהודים אורתודוקסים, רוב היהודים האמריקנים נוטים להיות פרוגרסיבים וליברלים ברוב הדברים וצוות המנהיגים הריאקציונרים של המוסדות היהודיים האמריקניים אינו מסוגל למשוך אותם אחריהם. במילים אחרות: לטענתו, איפא"ק, ADL (הליגה נגד השמצה) וכן הלאה, נתפסים כדוחים ממש על ידי סטודנטים יהודים צעירים. הוא טען ספציפית כי המותג "ציונות" של המנהיגות הישראלית, ככל שהוא נסב סביב הדתיות והשבטיות, אינו מייצר תחושת הזדהות עם ישראל, בקרב האנשים שאותם מנהיגות זו מעוניינת ביותר למשוך אליה.

נראה כי ביינרט הסיק מכך שמנהיגות יהודית פרוגרסיבית בארצות הברית אכן מהווה סוג של תגובה; שאילו מנהיגות שכזו הייתה מאמצת לחיפה את מושג הציונות, כפי שרואות אותו תנועות שלום וזכויות אזרח בישראל, היא הייתה מצליחה יותר להביא צעירים יהודים אמריקנים אל שורותיה. היא

26. עיתון New York Review of Books, 10 יוני 2010.

הייתה גם מצליחה, בהתאם, לטפח הערכה למה שהיה מיוחד בישראל, לתמוך בתרבות החילונית הישראלית, להגן על זכות ההגנה העצמית של ישראל, וכן הלאה. מבחינתי, אני תומך בחוזקה בדעה כי ישנה אי-התאמה בין הרוב היהודי האמריקני לבין הנהגתו. אכן, אני מברך את הופעתה של תנועת J Street, מכל הסיבות המובנות.

אך האם זה באמת נכון שאם מנהיגות ריאקציונית מרחיקה צעירים יהודים מישראל, אזי סביר שמנהיגות פרוגרסיבית תקרב אותם? לו הייתה ישראל גן עדן סוציאלי-דמוקרטי, כמו דנמרק או כמו קיבוץ דגניה לפני 1948, האם זה היה מביא יהודים ליברלים צעירים לתמוך שוב בציונות? על פניו, זה לא נראה סביר. אם נקבל את טענתו של ביינרט, יהיה לנו קשה להבין שני דברים. ראשית, למה מובן מאליו שיהודים אמריקנים ליברלים יתרחקו אפילו מישראל פרוגרסיבית? שנית, מדוע היהודים האמריקנים הנלהבים ביותר מישראל, שלא רק שהם חייבים להיות אורתודוקסים, אלא הם גם מסוגלים לחבור לחילונים ישראלים כפי שליברלים אמריקנים אינם יכולים – למה הם חוברים לאמנים ישראלים חילונים, לסופרים ישראלים חילונים, למוזיקאים ישראלים חילונים וכך הלאה, על סמך שורשיהם התרבותיים המשותפים, תוך כדי שהם מאיימים על החילוניות הישראלית בכך שהם מאחדים כוחות עם הימין האורתודוקסי הישראלי?

הרי המאבק התרבותי האמיתי בין יהודים לאורך המאה האחרונה, אפילו בארצות הברית, היה תמיד בין האנשים שהתייחסו ליהודים במונחים של רדיפה והצלה, לבין יהודים שחשבו במונחים של מהפיכה תרבותית. אלו הראשונים, שנמשכו בדרך כלל לכיוון "הציונות הפוליטית", נטו להתמקד בפסיכולוגיה של חוסר האונים, הציגו את המדינה המיליטנטית כסוג של תרפיה, והסתמכו על האנטישמיות לצורך הגדרת

הזהות היהודית. עבור אנשים אלו, כל היהודים (כולל אלו שבתפוצות) היוו אזרחי המדינה, מאחר שמאמצייהם להיטמע יובילו לאסון. קחו למשל את מקס נורדאו בעבר, או את מרטין פרץ כיום.

לעומתם, אלו האחרונים, "הציונים התרבותיים", נטו להתמקד בחידוש אותו ניב כושל הנקרא "עברית דתית מדוברת", שבו ראו את ירושתם ושאותו אהבו ושנאו במידה שווה. הם האמינו כי הטמעתם של יהודים מערביים לתוך החברה הליברלית היא דווקא אפשרית לחלוטין, וכי זה מה שיהיה האסון. הם חוו את המדינה כאפוטרופוסה של הזדמנות תרבותית ייחודית, הזדמנות אשר תוכל להכיל את כל מי שיגיע לארץ ושישתתף בחיים הלאומיים המהפכניים. שוב – וכל מי שהתייחס אי פעם ברצינות לרעיונות ציוניים תרבותיים ידע זאת – עבור היהודים, ישראל וארצות הברית אינן בגדר יקומים מקבילים, שבהם השאלה הפוליטית החשובה היחידה היא "האם אתה פרוגרסיבי או ריאקציוני?" כי ישנה גם השאלה של זיקה תרבותית. עבור רוב היהודים האמריקנים, להיות "ליברל" משמעו לשמור על זהותך כפרט ריבוני תוך כדי שחייה עם הזרמים התרבותיים של החיים האנגלו-אמריקניים.

כל האמור לעיל מותיר בידינו חידה בלתי-פתורה. עבור רוב היהודים הצעירים האמריקנים, האלטרנטיבה הברורה לנפילה ברשתם של החיים הקהילתיים היהודיים, האורתודוקסיה ההלכתית והנאמנות המעין-שבטית לישראל, היא לא להפוך ל"חבר למסע" של ליברלים ישראלים, או לקרוא את עיתון "הארץ" בתרגום לאנגלית, או להשתתף בכנס של J Street. האלטרנטיבה לכל אלה היא פשוט להיעשות אדיש לישראל ולאבד, כמעט לחלוטין, את הקשרים התרבותיים – השפה העברית, הפולחן הדתי, התורה – שמתוכם באה החילוניות היהודית לעולם, בועטת וצועקת כנגד זחיחותה של הרבנות האורתודוקסית.

אם כן, למרבה האירוניה, דווקא מתוך הקבוצה האורתודוקסית בחיים היהודיים האמריקניים סביר שיימצאו לא רק אנשים שיחברו לתיאוקרטים הישראליים, אלא גם תת-קבוצה כלשהי של אנשים צעירים אשר מסיבה כלשהי ימצאו עצמם במרד נגד ההלכה של משפחותיהם. הם אלו שיחברו לליברלים הישראליים. מה שמייחד את מדינת ישראל - מדינה שהייתה ועודנה הרפתקה תרבותית - אינו רק העוצמה הצבאית היהודית, אלא גם האבולוציה של בית לאומי מודרני, התפתחותם של חיים יהודיים חילוניים והתאחותה של התרבות היהודית עם הערכים הליברליים - הקטע ה"יהודי-דמוקרטי".

שהרי האנשים שהקימו את התרבות היהודית המודרנית הזו היו חייבים להכיר תחילה את הדת, ועבודת הקודש היהודית, את התורה - כלומר, את כל העולם-ומלואו המהדהד מתוך השפה העברית. המשורר יהודה עמיחי חייב היה להכיר את תפילת "אל מלא רחמים", בטרם יוכל לתת לנו את שירו האירוני "אל מלא רחמים / אלמלא האל מלא רחמים / היו הרחמים בעולם ולא רק בו."

על מנת שהאמנציפציה תהיה נוגעת ללב, חייב להיות "שלטון קודם". אחרת, אין כלום חוץ מאבסטרקציה. והתוצאה מרגישה שקרית, מזויפת. העולם החילוני של תל אביב מפורסם, ובצדק, בקוסמופוליטיות שלו, אך קשה מאוד לחשוב על אמנים צעירים ישראלים, מהצייר אלי שמיר ועד הסופר הסטירי אתגר קרת, שאינם בדיאלוג כלשהו עם המסורת היהודית. ישראלים חילונים, הדוחים לחלוטין את המסורת או המנסים להיזון משילוב כלשהו של דרמה מיובאת וטכנולוגיה מיוצאת, מדווחים לרוב על תחושה של אדישות; ואל להם להזדעזע כאשר ילדיהם יתיישבו בהתנחלויות בגדה המערבית או יבלו את זמנם על גדות הגנגס. יהודים אמריקנים צעירים, אם כן - או לפחות

אלו מתוכם הטורחים בכלל באופן רציני להיות יהודים - מנסים לפתור בעיה. באופן אינסטינקטיבי, הם - איך נאמר - מודרניים; אך אלו מתוכם המכינים את עצמם באמת להיות "יהודים מודרניים" יחלו את מסעם במעגלים הסגורים של בתי הכנסת והאורתודוקסיה, ממש כפי שעשה אחד העם. הם ייראו תחילה כטרף קל לרעיונות ימניים; הם עלולים להיראות כאחרונים שיזדהו עם הלוח הרוח הפרוגרסיבי והפוליטיקה שוחרת השלום של סופרים, אמנים ומשכילים חילונים ישראלים רבים.

ובכל זאת הם האנשים הראשונים - או לפחות האמריקנים הצעירים היחידים - שלהם סיכוי אמיתי להעריך את עבודתם של הסופרים, האמנים והמשכילים העברים המודרניים. בלי קשר לגישתם הפוליטית, יהיה להם **אכפת** ממה שיקרה לישראל, כיוון ששם תהיה פעילותם התרבותית. הם יאהבו את ישראל, לא בגלל מה שהיא עושה, אלא בגלל מה שהיא. בזכות התרבות העברית שלה, ישראל היא המקום היחיד בעולם, שבו המאבק להתקיים כפרט משוחרר עדיין יכול לשאת אופי יהודי במובן מיטבי זה. (ג'ון סטיוארט אולי יבין את השיר של עמיחי, אך האם הוא יבין את הבדיחה?)

ברור (או בעצם, האם זה ברור מספיק?), כי אין שום יתרון מוסרי לאלה החיים כיהודים מודרניים בישראל, ואף לא לאלה הרואים את עצמם כאמריקנים מודרניים עם אילן יוחסין יהודי עמום. בכל אופן, הנקודה שלי היא, שכדי שיהודים אמריקנים צעירים יבינו מה באמת מניע את הישראלים בשמאל, את אותם 55%-60 אשר **כן** פועלים למען דו־קיום, לא תספיק רק ההערכה שהם רוכשים לאותם ערכים של השמאל. לשם כך הם יצטרכו לדבר בשפה שלהם. ואם ירצו הס־עצמם, הצעירים היהודים האמריקנים, לחפש מנהיגים פרוגרסיביים לקהילה יהודית אמריקנית, לקהילה בניגוד ל"דמוגרפיה", כדאי להם לחפש אצל

המחפשים, מעטים ככל שיהיו. בקרב אנשים כמו
ביינרט עצמו, שהביוגרפיה שלו טבולה בתחמיץ
החיים ההלכתיים עד שבעט את דרכו החוצה. הם יהיו
עופות מוזרים עם אהבה, לא רק למה שנראה כהיבטים
האתיים והאוניברסליים בתרבות היהודית, אלא אהבה
גם למה שנראה ספציפית יפה בה.

נוער בישראל 2010 -
השתברות מות
הפריזמה של מחקר הנוער
הגרמני Shell 2010

פרופ' מתיאס אלברט

**מחקר FES ה-3 על נוער ומחקר Shell ה-16
על נוער - 2010**

מחקר Shell על נוער (*Shell Jugendstudie*), שנערך בפעם הראשונה בשנת 1953 ובשנת 2010 התפרסמו תוצאותיו בפעם ה-16, ביסס עצמו בגרמניה לא רק כדו"ח המוביל על מצבי החיים, הגישות, הערכים והדעות הפוליטיות של אנשים צעירים בגרמניה, אלא - יתרה מזאת - כמחקר הבולט ביותר במדעי החברה בגרמניה. פרסום המחקר, הממומן באופן מסורתי על ידי הסניף הגרמני של חברת הדלק Shell, בדרך כלל זוכה להתעניינות רבה של המדיה, וזה מן הסתם מעיד על החשיבות המיוחסת לצעירים בחברה מזדקנת בעליל. בשנת 2010 נאספו לראשונה הנתונים עבור דו"ח Shell ועבור דו"ח FES באותה שנה. עריכת הסקרים באותה שנה אמנם לא מבטלת לגמרי את הבעיות שבעצם השוואת הממצאים בסקר הגרמני והישראלי, אך היא לפחות מונעת עיוותים בשל השפעות של תופעות גלובליות זמניות (כפי שהיה קורה אם למשל היינו משווים ממצאים שהתקבלו לפני המשבר הכלכלי העולמי לממצאים שהתקבלו במהלכו). עם זאת יש לציין שקיים פער גדול בגודלם

ובהיקפם של שני המחקרים. המחקר הישראלי ממוקד מאוד, אם כי לא באופן בלעדי, בסוגיות פוליטיות, כמו למשל תפיסות ודעות לגבי המדינה והחברה בישראל, דעות בנושא הקונפליקט הישראלי-פלסטיני, דעות על הקשר בין דת ומדינה, ועוד. המחקר הגרמני, לעומת זאת, עוסק גם בדעות הפוליטיות של צעירים בגרמניה, אך זהו רק היבט אחד שלו. המחקר מנסה לצייר תמונה מקיפה יותר של הדור, ובהתאם עוסק בנושאים נוספים כמו מצב ההשכלה, פעילויות פנאי, ערכים, היקף ואיכות השימוש במדיה, יחס הצעירים לגופם, ועוד. למרות השוני בהיקף, כמה שאלות בשני המחקרים לקוחות מארגז הכלים הסטנדרטי של מחקרי גישות ודעות פוליטיות, כך שבמקרים מסוימים זה כן אפשרי לבצע השוואות ישירות של נקודות מסוימות.

המאמר הנוכחי משווה בין בני הנוער הגרמנים לישראלים בנקודות האפשרויות, ומצביע הן על הדמיון והן על הבדלים בסיסיים בין צעירים בגרמניה ובישראל. מטרתו היא לנסות ולבחון אילו מהמצאים של מחקר הנוער הנוכחי (FES ה-3) ניתן לייחס לקונטקסט הפוליטי-חברתי הייחודי בישראל, ואילו ממצאים ניתן לייחס למצבי החיים המשותפים של צעירים באשר הם בחברות מודרניות (פוסט-עשייתיות).

איזה נוער?

יש לציין שקיימת סוגיה בולטת למדי במה שבמבט ראשון עשוי להיראות לכאורה כסוגיה מתודולוגית שולית, דהיינו גילם של הצעירים שנסקרו במחקרים של FES ושל Shell. בעוד במקרה הראשון נבדקו שתי קבוצות גיל (15-19 ו-21-25), במקרה השני נבדקו צעירים בטווח הגילים 12 עד 25. הגיל ההתחלתי הנמוך יחסית בגרמניה מעיד על כך שבארצות

מערביות, בשנים ובעשורים האחרונים, המעבר מגיל ילדות לגיל נערות מתרחש בממוצע מוקדם יותר ויותר. זה מתקשר לסוגיות שונות כגון בגרות מינית כמו גם ההשתלבות בשוקי הצרכנות או הפנאי. אבל, בעוד ניתן למקם את הכניסה לגיל 'הנערות' בפרק זמן צר יחסית, היציאה לחיים בוגרים במרבית ארצות המערב היא מעורפלת מאוד: ככל שמסלולי המעבר לתוך שוק העבודה נעשים יותר ויותר גמישים ולעתים אף לא בטוחים (הקונספט שעשו בו שימוש בגרמניה - 'התמחות דורית' - מסכם את המגמה הזו בצורה טובה), צעירים נוטים להמשיך לגור עם הוריהם יותר זמן, התחלת משפחה נדחית לשלב מאוחר יותר בחיים, והנקודה שבה מישהו עוזב שלב זה בחייו והופך להיות בוגר הפכה לשרירותית יותר ויותר (תופעה זו הולכת ומסתבכת עוד יותר על ידי כך שההצגה העצמית של אנשים כ'צעירים' השתלבה בדרך החיים של רבים גם כשהם בני 50 ו-60). כך שבפעל לא קיימים טקסים, פרקטיקות או חוויות משותפות שעשויים לסמן את המעבר מנערות לבגרות. נקודה זו מודגשת כאן כיוון שהיא מציינת הבדל בין האוכלוסייה הישראלית-יהודית (לפחות) ובין הצעירים בגרמניה וגם בכל המדינות המערביות. השירות הצבאי בישראל, אף שלא ניתן לקבוע שהוא מהווה את הגורם היחיד המסמן את המעבר מהילדות לבגרות, הוא ללא ספק המסמן העיקרי למעבר זה - הן במונחים של שיעור האוכלוסייה הלוקח בו חלק והן במשך הזמן הארוך שמבלים בו צעירי ישראל. במחקר הנוכחי המשמעות של השירות הצבאי באה לידי ביטוי בשינויים ניכרים בגישות הפוליטיות בתקופת חיים זו. נוסף לזאת, יש לצבא תפקיד מכריע בהתפתחות בני הנוער שאיננו בא לידי ביטוי במדינות מערביות אחרות, ולכן ההשוואה בין המעבר מנערות לבגרות בישראל למדינות מערביות אחרות היא מוגבלת. למרות זאת, יש לציין שקיימים גם

קווי דמיון רבים משותפים בין צעירים בישראל, בגרמניה ובמדינות אחרות. כל הצעירים הללו הם חלק ממה שניתן לכנות 'נוער גלובלי'. הם מהווים חלק וסובייקטים של דפוסים רבים של תרבות גלובלית ספציפית לנוער, הכוללת דפוסי צריכה, סגנונות ביטוי והצהרות אופנה. בני הנוער הללו מהווים כולם חלק מדור שלא היה עד להופעת האינטרנט וצמיחתו מתוך הטכנולוגיות שקדמו לו (למשל Telnet), דור שגדל איתו כדבר מובן מאליו. והם חלק מדור עכשווי, שבאופן כללי נראה שחוזר להדגיש את הביטחון הרגשי שבתמיכה המשפחתית ותמיכתם של חברים שעוזרת בהתמודדות עם הדרישות התחרותיות ההולכות ומתגברות הן של מערכת החינוך והן של שוק העבודה.

אבל חשוב יותר, צעירים גם בגרמניה וגם בישראל חולקים דרגה גבוהה למדי של **אופטימיות** לגבי עתידם האישי, למרות מה שניתן לראות כתנאים שהולכים ונהיים קשים יותר (הרמה הגבוהה של סכסוכים פוליטיים אינסופיים בישראל; התוצאה של המשבר הכלכלי הגלובלי והבעיות של אוכלוסייה מזדקנת באופן קיצוני במקרה הגרמני). נראה שצעירים וצעירות בשתי המדינות חולקים **פרגמטיות** בסיסית במובן שההקשר החברתי הרלוונטי שלהם, המורכב בעיקר ממשפחה ומחברים, נותן להם בסיס בטוח דיו, שממנו הם חשים כי הם יכולים לנסות לנהל את עתידם, חופשיים ממה שממבט מלמעלה ניתן היה לצפות שיהיו גורמים מפריעים.

נוער ופוליטיקה

כשקוראים מה שיש לדו"חות של FES ושל Shell להגיד על נוער ופוליטיקה, חשוב לציין שמחקר Shell מגביל עצמו לשאלות, שהן אמנם חשובות אך כלליות בנוגע לעמדה פוליטית, אמון במוסדות, יחס לדמוקרטיה,

רצון להיות פעיל מבחינה פוליטית וכדומה, ובניגוד אליו מחקר FES שואל לגבי מספר ניכר של סוגיות ספציפיות. לפיכך, האמור להלן מתייחס לתחומים שבהם שני המחקרים נגעו בסוגיות דומות. אבל לפני כן, מעניין לציין ששאלה כללית על נוער ופוליטיקה במחקר של Shell, שהיא מן הסתם הבולטת ביותר בדיון הציבורי, אינה מועלית במקרה הישראלי: דהיינו, השאלה היא אם צעירים מתעניינים בפוליטיקה בכלל. ניתן רק לשער ששאלה זו לא הוצגה כלל לבני הנוער, כי החוקרים סברו שהיא מיותרת בחברה כה פוליטית כמו החברה הישראלית. אם כי יש לזכור, שלא רק אלו שמתעניינים בפוליטיקה מביעים את דעתם בשאלות ספציפיות יותר. אבל לו הייתה נשאלת שאלה כזו בדבר ההתעניינות בפוליטיקה יכולנו ללמוד על הקשר בין הבעת דעות בנושא מסוים לבין התעניינות כללית בפוליטיקה. ללא התחשבות בנתונים החסרים במקרה זה, אפשר לומר בביטחון שאם וכאשר אנשים צעירים בישראל ובגרמניה שונאים פוליטיקה, הם בדרך כלל מייחסים את שנאתם לפוליטיקאים ולמפלגות פוליטיות. במקרה של ישראל, מפלגות פוליטיות זוכות לאמון הנמוך ביותר מתוך רשימה של 8 מוסדות מסוגים שונים (כאשר צה"ל במקום הראשון). במקרה של גרמניה, מתוך רשימה של 13 מוסדות מסוגים שונים, מפלגות פוליטיות הן במקום ה-12 במרווח קטן לפני בנקים (כאשר המשטרה במקום הראשון). אבחנה זו, יחד עם הממצא שצעירים בשתי המדינות תומכים מאוד בדמוקרטיה כצורת הסמכות השלטונית הלגיטימית במדינותיהם, מצביעה על כך שבשני המקרים אנו עדים לסקפטיזם מתמשכת לא כלפי דמוקרטיה באופן כללי, אלא כלפי דמוקרטיה המאורגנת באמצעות מפלגות פוליטיות. לשאלה אם מפלגות פוליטיות יצליחו לזכות (שוב) באמון של האנשים הצעירים בעתיד, תהיה השפעה רבה על

התרבות הפוליטית העתידית גם בגרמניה וגם בישראל. כנראה לא מוגזם להניח, שכל רמה של אופטימיות בנוגע לפתרון אפשרי של קונפליקטים מורכבים תדוכא, אם האמון באלה שהוטל עליהם למצוא את הפתרון הזה נמוך מלכתחילה.

בנוגע לזהות הפוליטית של הצעירים, במבט ראשון נראה שקיים פער ניכר בין המקרה הגרמני לישראלי. צעירים ישראלים יהודים נוטים לימין – בקבוצת הגיל 15-18, 57% מזהים עצמם כמשתייכים ל'ימין' או 'ימין-מרכז' לעומת 16% שמזהים עצמם ב'שמאל' או 'שמאל-מרכז'; בקבוצת הגיל 21-24 המספרים הם 66% ו-10%, בהתאמה. בעוד צעירים ישראלים בסקטור הערבי נוטים יותר לכיוון 'שמאל', התוצאה המעניינת כאן היא שיותר משליש מצעירים אלו מדווחים על קושי לזהות עצמם בספקטרום הפוליטי בין ימין ושמאל (בעוד שבסקטור היהודי מספר זה עומד על פחות מעשירית). במקרה של גרמניה, ב-2010 (ובאופן מסורתי) הצעירים מזהים עצמם יותר כעומדים משמאל: 38% הם 'שמאל' או 'שמאל-מרכז', 18% הם 'ימין' או 'ימין-מרכז'. אף ששל פניו נראה פער זה בזהויות הפוליטיות של הישראלים והגרמנים משמעותי, הרי שהוא עשוי להצטמצם – גם אם לא להיעלם לגמרי – אם מביאים בחשבון שהספקטרום הפוליטי בין 'ימין' ו'שמאל' בשני המקרים מתכוון למשהו אחר לחלוטין. מתברר גם מתוך התוצאות של מחקר FES, שמתקיימת קורלציה גבוהה בין הזהות הפוליטית של צעירים בישראל לבין דעותיהם לגבי סוגיות חשובות (יחסי דת ומדינה; הקונפליקט הישראלי-פלסטיני). אפשר להניח שעיצוב זהות פוליטית מצד אחד ועיצוב דעה על סוגיות אלו מצד אחר שזורים זה בזה. במקרה של גרמניה, המצב בשנים האחרונות היה הפוך. שני עשורים לאחור סיום המלחמה הקרה, אין ספק ש'ימין' ו'שמאל' איבדו את תפקידם כסמלים של השקפת עולם

ואידיאולוגיה מקיפה עבור רוב הצעירים בגרמניה. במקרים מסוימים ניתן גם למצוא שההזדהות כ'ימין' או 'שמאל' ועיצוב הדעה על סוגיות פוליטיות מסוימות קשורים פחות זה לזה מאשר בעבר. בהגזמה קלה אפשר לומר בנקודה זו שזהות פוליטית במקרה של צעירים בגרמניה היא יותר תוצאה של קונטקסט תרבותי וחברתי של צעירים, בעוד שבישראל זהו חלק ממאבק מתמשך להתמודד עם שאלות קיומיות לחברה בישראל.

מסקנות

ההבחנה האחרונה מביאה לידי ביטוי את העובדה, שצעירים בגרמניה ובישראל הם בראש ובראשונה חלק אינטגרלי מהקונטקסט החברתי-לאומי של מדינתם. יש להם הרבה מן המשותף בכל הקשור לסוגיות המתייחסות באופן ספציפי להיותם בשלב מסוים של מהלך חייהם. התופעה הבולטת במיוחד היא הדרגה הגבוהה של אופטימיות בקשר לעתידם האישי בשני המקרים.

מחקרים כמו FES השלישי ו-Shell ה-16 לכשעצמם, וגם בהשוואה זה לזה, הם כלים חשובים לקבלת תחושה לאן מועדות פני החברה. ככלות הכול, צעירים מהווים מעין סיסמוגרף של אפשרויות עתידיות. משום כך חבל שלא מתנהלים מחקרים דומים בארצות רבות על בסיס קבוע ולא כל שכן – לצורכי השוואה.

— |

| —

— |

| —

חלק שלישי

נתוני רקע

— |

| —

— |

| —

נתונים דמוגרפיים תקופתיים על

בני הנוער בישראל

זיו רובין

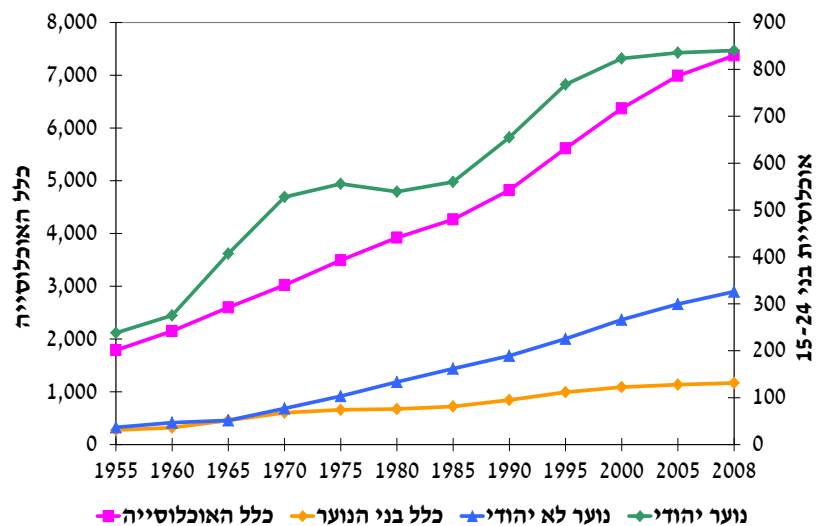
מבוא ונתונים כלליים

בפרק זה אנחנו מציגים נתונים דמוגרפיים וסטטיסטיקה בנוגע לאוכלוסיית בני הנוער והצעירים בישראל כבסיס וכרקע לסקר. הניתוח מתבסס גם על המגמות לטווח ארוך מתקופת הקמת המדינה עד הנתונים האחרונים שפורסמו על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וגופים נוספים, שבראשם המועצה הלאומית לשלום הילד. הנתונים מוצגים לפי מוצא, מין ודת.

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מראים כי בישראל בשנת 2008 חיו כ-1.16 מיליון צעירים בני 15 עד 24 (להלן בני נוער וצעירים). שיעור בני הנוער והצעירים מכלל האוכלוסייה הלך וירד מ-18% ל-17% באמצע שנות ה-80 ותחילת ה-90 של המאה הקודמת עד ל-15.9% בשנת 2008. בשנות ה-50 היו בני 15-24 כ-15% מכלל האוכלוסייה. ההפרש בשיעור הצעירים בין התקופות הוא תוצר של השוני בין הרכב אוכלוסיית מדינת ישראל בעת הקמתה לבין הרכב האוכלוסייה כיום. חלק גדול מאזרחי המדינה בשנים הראשונות להקמתה היו מהגרים, ולפיכך שיעור הילדים ובני העשרה היה נמוך

יותר. שיעור זה הלך ועלה עד שהגיע לשיא של 20% בתחילת שנות ה-70, בשנות ה-80 ירד שיעור בני הנוער והצעירים ל-17.5% ומאז הוא הולך ויורד אם כי בקצב אטי.

**תרשים מספר 1: אוכלוסיית ישראל ובני 15-24 בישראל
בין השנים 1955-2008 (אלפים)**

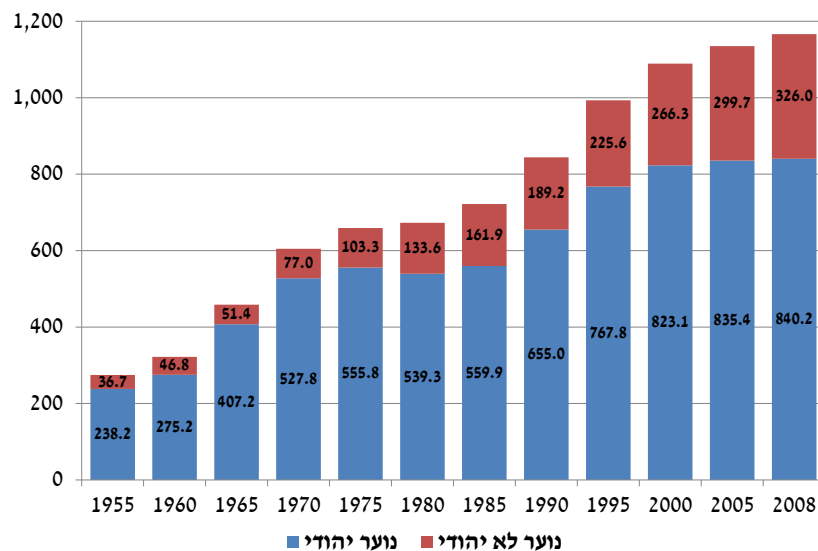
דתות

מספר בני 15-24 היהודים²⁷ הוא 889.8 אלף וחלקם בכלל האוכלוסייה היהודית הוא 15.2%. מספרם של בני הנוער הערבים הוא 272 אלף. מאז שנת 1955 שבה הם היוו 18.5% מכלל האוכלוסייה הלא-יהודית

27. אוכלוסיית יהודים ואחרים כוללת: יהודים, נוצרים שאינם ערבים ואנשים ללא סיווג דת.

בארץ, שיעור בני הנוער בקרב המיעוטים עלה מ-19.4% בשנת 1975, לכדי 21.5% במוצע בשנות ה-80. בשנות ה-90 ירד במעט למוצע של כ-20.5%, בתחילת שנות האלפיים הוא ירד עוד לרמה של 18.1% ואילו בשנת 2008 הוא עלה ל-18.5%. הפער בין שיעורי הנוער באוכלוסיית היהודים למול אוכלוסיית הערבים מלמד כי האוכלוסייה הערבית צעירה יותר, כתוצאה משיעור הילודה הגבוה יותר.

תרשים מספר 2: בני נוער בישראל לפי דתות

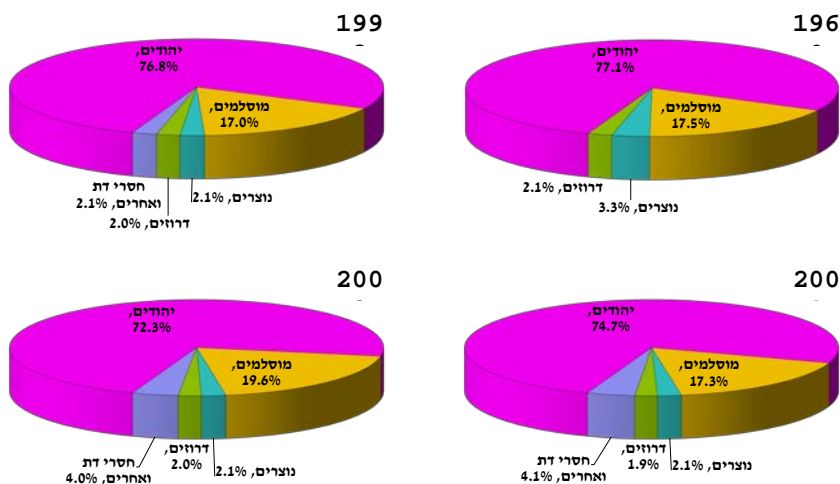

שיעור הגידול במספר בני הנוער בישראל במוצע מדי חמש שנים, משנת 1955 עד 2005 הוא 15.8%. האוכלוסייה בכללותה גדלה במוצע ב-14.7% מדי חמש שנים. קצב העלייה במספרם של בני 15-24

היהודים מדי חמש שנים הוא 14.5% בלבד, לעומת קצב העלייה במספרם של בני גילים אלה הלא־יהודים שהוא 23.9%.

כיום ישנם כ-232.3 אלף בני נוער מוסלמים בארץ. בשנות ה-50 עמד היחס בין מספר בני הנוער המוסלמים למספר בני הנוער היהודים על 1:10, וכיום יחס זה הינו 1:4 בהתאמה. שיעור הגידול במספרם של בני הנוער המוסלמים קפץ ליותר מחמישים אחוז (בחמש שנים) בתחילת שנות ה-70 וירד לכ-18% בין 1985 ל-1990, ל-11.6% בין 1990 ל-1995 ועלה שוב בחמש השנים האחרונות עד לרמה של 20.1%.

תרשים מספר 3: מספר בני 15-24 בישראל בין השנים 1955-2008, לפי דת (אלפים)

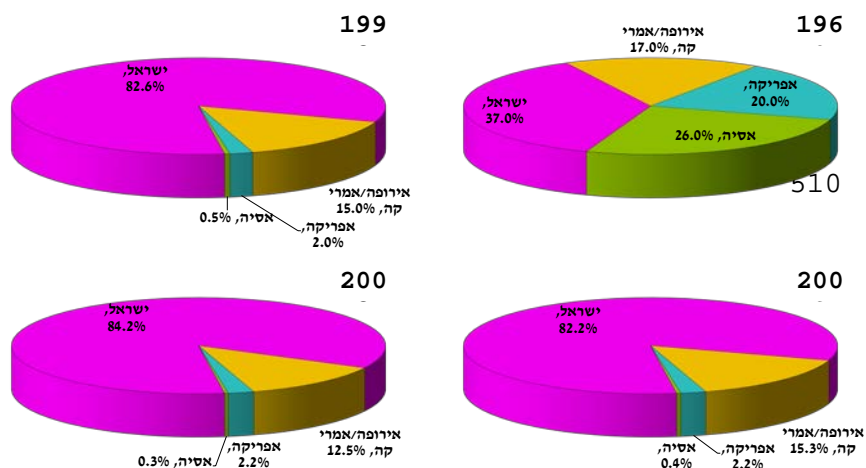
מספר בני הנוער הערבים-נוצרים בישראל הוא 21.5 אלף, והם מהווים 1.8% מכלל בני הנוער. מספרם של בני הנוער הנוצרים בישראל הוא גדול יותר ועומד על 24.4 אלף. כ-2% מבני הנוער בישראל הם נוצרים. מאז שנות ה-50 ועד היום נע חלקם של בני הנוער הנוצרים מכלל בני הנוער בישראל באופן יציב למדי בין 2.2% ל-3.3%.

מספר בני הנוער הדרוזים הוא 23.3 אלף, ושיעורם מכלל בני הנוער הוא 2%. בעבר אמדו את מספר בני הנוער הדרוזים עם בני נוער מדתות אחרות, כי מספרם באוכלוסייה היה כמה עשרות בודדות בלבד. פלח זה של בני הנוער הדרוזים עלה מ-1.2% בשנות ה-50 ל-2.1% בשנות ה-80 ומאז ועד היום הוא כמעט קבוע.

מוצא בני נוער יהודים

כיום מספר בני הנוער היהודים שנולדו בישראל הוא 707.3 אלף. שיעור הצברים בקרב בני הנוער והצעירים עלה מ-36.6% מכלל בני הנוער היהודים בישראל ב-1960, ל-89% ב-1990. בשנות ה-90, כתוצאה מהעלייה המסיבית מברית המועצות לשעבר, ירד שיעור בני 15-24 הצברים, ובשנת 2008 שיעור הצברים מבני הנוער הוא 84.2%. גם חלקם של בני הנוער היהודים שנולדו באירופה או באמריקה ועלו ארצה, הלך וקטן מ-17.2% ב-1960 ל-7.9% ב-1990, ועלה בחזרה בשנות ה-90 כתוצאה מהעלייה. בשנת 2008 הגיע חלקם לכ-13.3% (כ-90.2% מתוכם עלו מאז 1990).

תרשים מספר 4: מקום הולדתם של בני נוער יהודים בישראל

לעומת זאת שיעורם של בני 15-24 שמקום הולדתם באסיה ובאפריקה צומצם מאוד, מ-46.2% בשנת 1960 לכדי 2.5% בשנת 2008, רובם המוחלט ילידי אפריקה. מבין בני הנוער ילידי ישראל כיום, לכ-65.7% אב יליד ישראל, ל-6.5% אב יליד אסיה והשאר מתחלק כמעט שווה בשווה בין אב יליד אפריקה ליליד אירופה-אמריקה (כ-14% לכל קבוצה).

מצב משפחתי

בשנת 2008 היו 99.6% מהנערים בני 15-19 רווקים, ו-96.5% מהנערות מאותה קבוצת גיל, רווקות. מבין בני 20-24, 88.6% רווקים ורק 70.6% מהצעירות בנות אותם גילים רווקות אף הן. גיל הנישואים הממוצע של גברים יהודים (נישואים ראשונים) נמצא היום כמעט באותה הרמה שבה היה בשנות ה-50 של המאה ה-20, אולם חלה בו במהלך השנים ירידה ואז עלייה מחודשת. בשנת 1952 הוא עמד על 27.3, בשנת 1980 על 25.5, וב-2008 על 27.9. הגיל הממוצע של הנוצרים - 29.7. בקרב המוסלמים והדרוזים חלו שינויים בכיוון ההפוך: גיל הנישואים הממוצע של גברים מוסלמים עלה על פני השנים מ-24.5 בשנת 1970 ל-26.1 בשנת 2008, ושל הדרוזים עלה בשיעור גדול יותר, מ-23.2 ל-27.4. בכל מקרה, הנתונים תומכים בכך שמרבית בני הנוער

אינם נשואים.

גיל הנישואים הראשונים הממוצע של הנשים היהודיות עמד על סביבות גיל 22 באופן קבוע למדי משנות ה-50 עד שנות ה-80 של המאה ה-20, מאז הוא החל במגמת עלייה והגיע ל-25.7 בשנת 2008. גיל הנישואים החציוני גם הוא עלה מ-21 ל-25.4 באופן הדרגתי בחמישים השנים האחרונות. גיל הנישואים הממוצע של נשים מוסלמיות עולה בהדרגה משנת 1995 ובשנת 2008 היה 21.3, של נוצריות היה על סף ה-24 בעשרים השנים האחרונות ובשנת 2008 עמד על 24.9 ושל דרוזיות עולה מאז שנות ה-80, אז היה בשנת 1984 – 19.4, והגיע ל-22.5 בשנת 2008.

כפי שניתן לראות נשים מתחתנות בגיל צעיר יותר, כך שפלח בנות הנוער הנשואות גדול מפלח בני הנוער הנשואים. בהשוואה לפי חתכי הדת, שוב ניתן להבחין בפערים הנובעים מפערים תרבותיים ובשיעור הזיקה למסורת. כך בשנת 2008, 89.1% מכלל בני הנוער רווקים, 91.1% מבני הנוער היהודים רווקים, מעט פחות מאצל הנוצרים, מהם 93% רווקים. שיעור הרווקים באוכלוסייה המוסלמית והדרוזית היה בעבר כמעט זהה, אולם בשנים האחרונות נוצר פער כאשר שיעור הרווקים הצעירים המוסלמים עומד על 80.8% והשיעור באוכלוסייה הדרוזית על 82.7%.

אזורי מגורים

התפלגות מגוריהם של בני הנוער והצעירים באזורים השונים במדינה קרובה מאוד להתפלגות מקומות המגורים של כלל האוכלוסייה, מאחר שרובם גרים במשקי בית עם הוריהם. אזורים שבהם מהווים בני הנוער שיעור גדול יותר מהאוכלוסייה הם אזורים צעירים יותר, שגרות בהם יותר משפחות עם ילדים. בהתאם ניתן לראות כי בעוד שיעור כמעט זהה מכלל בני הנוער מתגוררים בירושלים ובתל אביב, 13.9% ו-13.8%, בהתאמה, הרי שבירושלים אלו מהווים כ-18%

מאוכלוסיית האזור ואילו בתל אביב הם רק 13% מהתושבים. כלומר, בירושלים האוכלוסייה "צעירה" יותר. בשטחי יהודה ושומרון האוכלוסייה צעירה בשיעור דומה: שם גרים אמנם רק כ-49.1 אלף בני נוער, המהווים 4.2% מכלל בני הנוער בישראל, אך שיעור בני הנוער מכלל תושבי יהודה ושומרון הוא 17.3%.

כ-18.7% גרים באזור הצפון ומהווים 17.6% מכלל האוכלוסייה באזור. כ-11.8% מבני הנוער גרים באזור חיפה והם 15.7% מאוכלוסיית האזור. 22.7% גרים במרכז והם כ-15% מכלל תושבי המרכז. כ-15% מבני נוער גרים בדרום והם 16.6% מאוכלוסיית האזור.

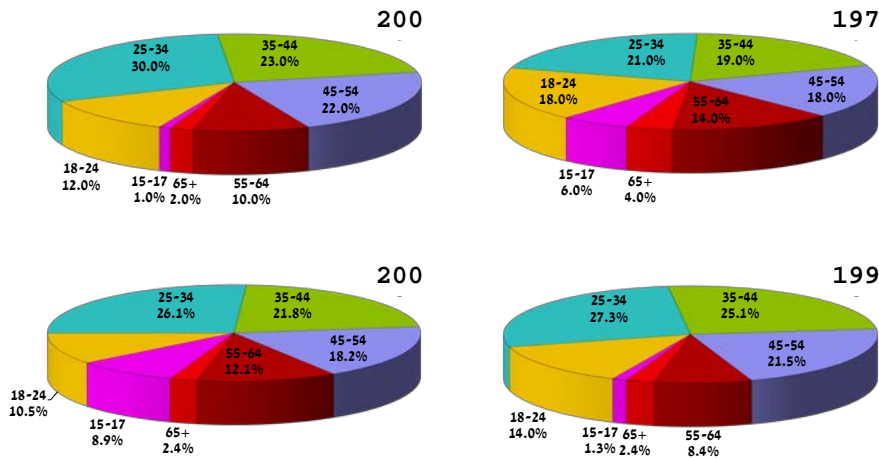
מרבית בני הנוער בארץ (91%) כמו גם מרבית האוכלוסייה גרים ביישובים עירוניים.

בני נוער בכוח העבודה

367.7 אלף בני נוער המהווים 31.6% מבין בני 15-24 שייכים לכוח העבודה האזרחי (מועסקים או בלתי-מועסקים המחפשים עבודה באופן פעיל). 8% מבני 15-17 ו-42.1% מבין בני 18-24, הם חלק מכוח העבודה האזרחי.

חלקם של בני הנוער מסך האוכלוסייה המגדירה את כוח העבודה האזרחי במשק הלך וקטן על פני השנים. בשנות ה-50 היוו צעירים בני 14-34 כ-47% מכוח העבודה, כאשר מבין בני 14-17 עבדו כ-37%, ובין בני 18-34 עבדו כ-57%. בשנות ה-60 ירד חלקם של הצעירים עד גיל 34 בכוח העבודה לכדי כ-44% מכלל העובדים במשק, בשנות ה-70 והשמונים חלה עלייה לסביבות 48% ובשנות ה-90 חלה ירידה בחזרה ל-44%. בתחילת שנות האלפיים נראה כי מגמת הירידה נמשכת: בשנת 2008 חלקם של הצעירים עד גיל 34 בשוק העבודה ירד ל-40.8%.

תרשים מספר 5: כוח העבודה בחלוקה לקבוצות גיל

היפוכי המגמות בשיעורם של הצעירים בכוח העבודה האזרחי בישראל, נובעים משני גורמים המשפיעים בכיוונים מנוגדים. הגורם הראשון הוא, הירידה המתמדת בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה של כלל האוכלוסייה בישראל מאז שנות ה-50, אשר נמשכה גם במהלך שנות ה-60, אז הגיע שיעור ההשתתפות אל מעט מתחת ל-50%. מאז סוף שנות ה-70 השתנתה המגמה, עד שבתחילת שנות ה-90 הוא הגיע ל-52%, נתון דומה לזה שנצפה בשנות ה-50, מאז נמשכה העלייה והיום הוא עומד על 56.5%. הגורם השני הוא השוני במגמות הצטרפות לשוק העבודה בין קבוצות הגילים. בחלוקה לגילים, מגמות ההצטרפות לשוק העבודה ברורות למדי על פני כל שנות קיומה של המדינה. שיעור הנערים בגילי 15 עד 17 בשוק העבודה הולך וקטן לאורך כל השנים, מלבד בשנים האחרונות, שבהן חלה התייצבות סביב ה-9%. שיעור ההשתתפות בני 18-24 ירד בתחילת שנות ה-70, אך מאז הוא הולך ועולה במידה מועטת יחסית, והוא נע בסביבות ה-42%. שיעור ההשתתפות בקרב בני 25-34 לעומת זאת הולך ועולה: משיעור של

61% בשנת 1970 לכדי 76.9% בשנת 2008. ההסבר הטבעי לירידה היחסית בשיעורי ההשתתפות של בני הנוער היא עלייה ברמת ההשכלה, לגבי בני 14-17 ישנם יותר מסיימי תיכון, ולגבי בני 18-24 אחוז הפונים ללימודים על-תיכוניים עולה ובכך דוחה את גיל הכניסה למעגל העבודה בשנים אחרות. לתהליך זה יש השפעה על יחס תלות (למבוגרים) המגדיר את הקשר שבין בני 65 ומעלה (גיל פנסיה) לבין מספר בני 15 עד 64 (גיל העבודה). יחס תלות מצביע על מידת היכולת של האוכלוסייה בגיל העבודה לממן את הצרכים בביטחון הסוציאלי (פנסיה ובריאות) של האוכלוסייה בגיל שאחרי הפרישה ממעגל העבודה. יחס תלות גדל במידה רבה בקרב המדינות המפותחות וצפוי להגיע במדינות אירופה בשנת 2030 לכ-40% וב-2050 ליותר מ-50%. בגלל ההרכב הצעיר יחסית של האוכלוסייה בישראל יחס תלות עומד היום על כ-15.7% ורק בשנת 2030 הוא עומד להגיע ל-22%. מספר הנערות שהן חלק מכוז העבודה הוא 189.3 אלף, כ-13.7% מהנשים העובדות. חלקן של הנערות בנות ה-15 עד 24 מתוך כלל הנשים העובדות היה תמיד גבוה מהחלק היחסי של כלל בני הנוער מכלל כוז העבודה (13.7% לעומת 12.4%, פער של 1.3%). הסיבה לכך היא, שנשים בדרך כלל עוסקות גם בטיפול בבית ובמשפחה, כך שקיים דפוס השתתפות של נשים בשוק העבודה שנכנסות אליו בגיל מאוד צעיר ויוצאות ממנו כעבור שנים ספורות. יש לציין עם זאת שהפרש המדובר, בין שיעור הנערות בשוק העבודה של נשים לשיעור כלל בני הנוער בכל שוק העבודה, הולך וקטן על פני השנים, מ-12.7% בשנות ה-50 ל-1.3% בשנת 2008. בהתאם, גם שיעור ההשתתפות בכוז העבודה של נשים נשואות בנות 18-24 הלך וגדל בקצב הדרגתי, משיעור של 30% בשנות ה-60-70 לכדי 49.6% בשנת 2008. מספר בני הנוער המובטלים הוא כ-46.5 אלף, כך

שכ-12.6% מבני הנוער השייכים למעגל העבודה אינם מועסקים. שיעור בני הנוער הבלתי-מועסקים מכלל בני הנוער השייכים לכוח העבודה האזרחי, הלך ועלה משנות ה-70 – אז היה פחות מעשרה אחוזים, עד שבתחילת שנות ה-90 הגיע לכדי 20%, כפי הנראה כתוצאה מהעלייה הגדולה שהביאה לגידול בשיעור האבטלה בכל האוכלוסייה בטווח המיידני. בשנים האחרונות (מאז 2003) חלה ירידה בשיעור האבטלה של בני הנוער בהתאם לירידה הכללית בשיעור המובטלים.

עוני והכנסת משק הבית

מבדיקת סקר הכנסות משקי הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2008, נמצא כי כ-257,500 בני נוער בישראל מוגדרים עניים (כ-22% מכלל בני הנוער). תחולת העוני בקרב משקי בית שבהם מתגוררים בני 15 עד 24 עומדת על 21.38%, לעומת תחולת עוני של 19.91% באוכלוסייה הכללית. ההכנסה הממוצעת נטו לנפש במשק בית שבו גרים בני נוער עמדה ב-2008 על 3,166 ₪ בהשוואה ל-3,998 ₪ בכלל משקי הבית בישראל.

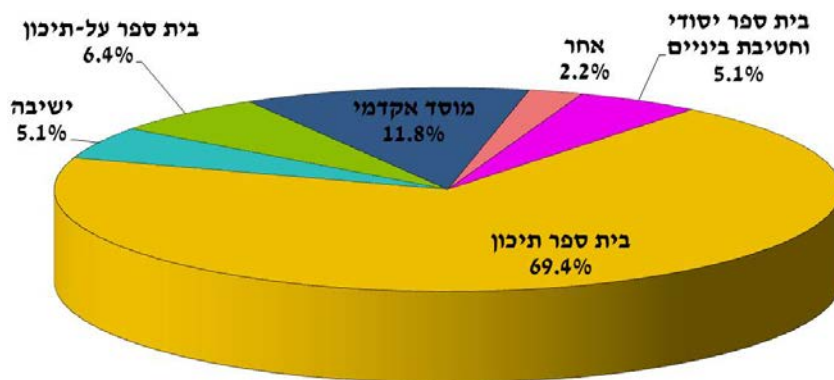
ישנם פערים גדולים בתחולת העוני בין משקי בית עם בני נוער ערבים ומשקי בית עם בני נוער יהודים, תחולת העוני עומדת על 46.07% ו-15.11% בכל קבוצה בהתאמה. בהשוואה לשנת 2000 חלה עלייה חדה של יותר מארבעה אחוזים בתחולת העוני בקרב משקי בית שבהם בני נוער מ-16.98% ל-21.38% בשנת 2008.

השכלה

804,798 מבני 15-24, שהם 69.4% מכלל בני הגילים הללו, למדו בתיכון, וזהו מוסד ההשכלה האחרון שבו הם נכחו. מבין כלל בני הנוער 4.2% למדו במוסד על-תיכוני (לא-אקדמי), ו-11.8% בלבד למדו או עדיין

לומדים במוסד אקדמי. מהצד השני של השוליים, עבור 5.1% מבני הנוער המוסד הלימודי האחרון שבו ביקרו הוא בית הספר היסודי או חטיבת הביניים. 59.4 אלף מבני הנוער (2.1%) לומדים או למדו בישיבה.

תרשים מספר 6: רמת השכלה של בני 15-24 בישראל, 2008

בשנות ה-80, 87% בלבד מבין היהודים בני 15-17 למדו 9-12 שנות לימוד, וזאת בניגוד לשיעור של 97% בשנות ה-90 ובתחילת שנות האלפיים. שיעור בני 18-24 עם יותר מתשע שנות לימוד היה 87% בשנת 1980, עלה ל-97% בשנת 1990, וזהו ערכו גם כיום. בשנת הלימודים 2008-2009 חלה עלייה בשיעורי הנשירה ממערכת החינוך העל-יסודית (בכיתות ט' עד י"א - השנים בהן מתרחשת עיקר הנשירה ממערכת החינוך) והיא הגיעה ל-5.1% לעומת 4.8% ב-2006-2007, זאת לאחר ירידה מאז תחילת שנות ה-90, אז עמד שיעור הנשירה על 7.3%. שיעור בני 18-24 בעלי השכלה על-תיכונית כלשהי עלה מ-21% בשנת 1980, ל-24% בשנת 1990, ל-30.6% בשנת 2000, וכיום הוא עומד על 30.9%.

שיעור הלא-יהודים במערכת החינוך הלך ועלה: בתחילת שנות ה-80, מבני 14-17 שאינם יהודים

58.3% היו בעלי 9-12 שנות לימוד, בתחילת שנות ה-90 שיעור זה היה 78.3%, ובשנת 2008 שיעור בעלי 9-12 שנות לימוד מבני 15 עד 17 כבר הגיע ל-94.2%.

בתחילת שנות ה-80 היו בקרב בני 18-24 שאינם יהודים 14% בעלי 12 שנות לימוד ומעלה, בתחילת שנות ה-90 קטן שיעור זה לכדי 10.6%, ואילו ב-2008 הגיע חלקם של בני הנוער הלא-יהודים בעלי ההשכלה העל-תיכונית ל-28.2%.

לפי נתוני שנתון 2009 של המועצה הלאומית לשלום הילד, קיים הבדל משמעותי בין מערכות החינוך העבריות והערביות בישראל. שיעורי התלמידים הלומדים במערכת החינוך מתחילים ברמה דומה בגילים הנמוכים (עד גיל 15 - כיתה י') אולם יורדים במערכת החינוך הערבית בצורה חדה יותר מאשר ביהודית. כפי שניתן לראות בטבלה שלהלן, הפער בין המערכת העברית לערבית בשיעור התלמידים הלומדים במערכת החינוך גדל ככל שגיל התלמידים עולה.

טבלה מספר 1: שיעור התלמידים הלומדים בבית הספר,

לפי קב' אוכלוסייה ולפי כיתה (2009)

פער	אחוז התלמידים הלומדים:		גיל
	במגזר ערבי	במגזר עברי	
2.6	94.5	97.1	5
-0.7	97.5	96.8	13-6
1	96.3	97.3	14
6	90.5	96.5	15
8.3	88.1	96.4	16
8	82.9	90.9	17

הסיבה לפער שמתרחב עם העלייה בגיל היא אחוז נשירה גבוה של תלמידים ערבים ממערכת החינוך

בכיתות הגבוהות, בעיקר בכיתות ט' ו-י'. שיעור הנשירה ממערכת החינוך העברית היה ב-2009, 3.2% בכיתות ט' ו-י', לעומת 11.5% ו-6.4%, בהתאמה, מהמערכת הערבית. בכיתות י"א ו-י"ב שיעור הנשירה במערכת העברית גבוה יותר בהשוואה לשיעור הנשירה במערכת הערבית אולם בהפרש קטן, בכיתה י"א 6.3% לעומת 5.5%, ובכיתה י"ב 1.9% לעומת 1.6%. בסך הכול אחוז הנושרים ממערכת החינוך בכיתות ט'-י"א (גילי הנשירה העיקריים 14-16) בין שנות הלימודים תשס"ח לתשס"ט היה 4.2%, במגזר העברי, לעומת 8% במגזר הערבי.

דמוגרפיה של בני נוער ישראלים: 1998 ו-2004 לעומת 2010

עד עתה תיארנו נתונים כלליים על בני הנוער בישראל. המחקר הנוכחי השווה בין עמדות בני הנוער הישראלים בשלוש נקודות זמן - בשימוש באותן שאלות - בשנים 1998, 2004 ו-2010. בחלק זה נציג נתונים השוואתיים בהתאם לנקודות הזמן שבהן עוסק המחקר.

אוכלוסייה

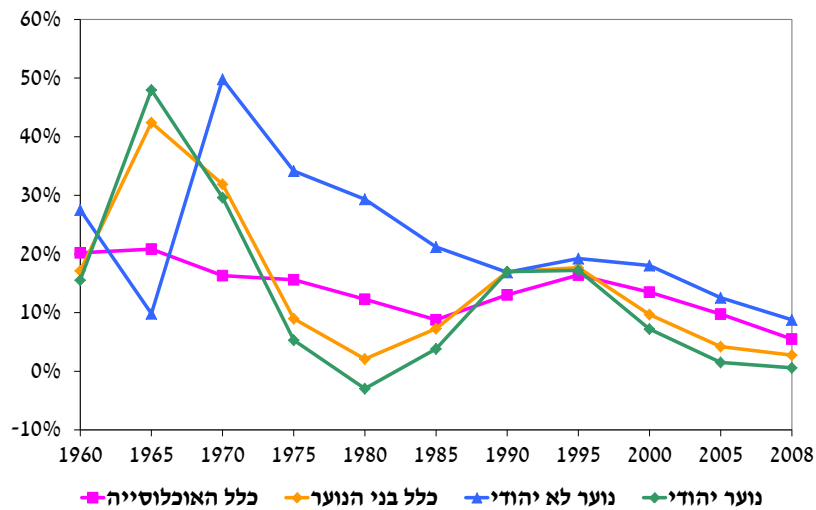
בין השנים 1998 ו-2008 אוכלוסיית המדינה גדלה ב-22.8%, שיעור הגידול במספר בני הנוער היה כמעט מחצית משיעור הגידול בכלל האוכלוסייה: 12%. שיעור הגידול של הנוער היהודי לעומת שיעור הגידול של הנוער הלא-יהודי היה נמוך במידה רבה: 4.9% לעומת 35.5%.

בהרכב אוכלוסיית בני הנוער לא נראו שינויים חדים, פרט לגידול טבעי במספרם: שיעור הצברים בקרב האוכלוסייה היהודית עלה במקצת מרמה של 82.6% ל-84.2%, חלקם של בני הנוער אשר להם אב יליד הארץ עלה מ-37.3% ב-1998 ל-48.6% ב-2004, ול-55.3% ב-2008, שינוי משמעותי הנובע מהתבגרות אוכלוסיית הצברים. מידה מועטה של שינוי ניתן

לראות בשיעור הרווקים בקרב הנוער: עיקר השינוי חל בקרב נערות בגיל 20-24, אשר בקרבן שיעור הרווקות עלה מ-61.7% בשנת 1998 ל-67.4% בשנת 2002 ו-70.7% ב-2007.

תרשים מספר 7: שיעור גידול אוכלוסיית בני הנוער בישראל

בין השנים 1955-2008

בשנת 2008 נמשכה המגמה של ירידה בשיעור בני הנוער מכלל אוכלוסיית תל אביב: בשנות ה-50 הנוער היווה כשליש מאוכלוסיית תל אביב, בשנת 1998 השיעור ירד ל-17.8%, חלקו של הנוער באוכלוסיית העיר ירד בשנת 2004 ל-15%, ול-10.7% ב-2008. בשאר האזורים בארץ לא נראה שינוי בין השנים.

שוק העבודה

בשוק העבודה חלה ירידה קלה בשיעור ההשתתפות של בני הנוער בגילי 15-17 משיעור של 9% ב-1998 לשיעור של 8.7% ב-2004 ו-8% ב-2008. בקרב בני ה-18-24 גם חלה ירידה מ-43.5% ל-42% בין 1998

ל-2004, ב-2008 נשאר שיעור ההשתתפות ברמה דומה ועמד על 42.1%. לעומת זאת, שיעור הצעירים שאינם בני נוער המשתתפים בשוק העבודה עלה מ-73.2% ב-1998, ל-75.5% בשנת 2004 ול-76.9% ב-2008. בשיעור בני הנוער המובטלים חלה מגמה מעורבת, בין 1998 ו-2004 חלה עלייה מתונה של 3.4% (מ-17.1% ל-20.5%), אולם עד 2008 חלה ירידה של 7.8% ושיעור בני הנוער המובטלים הגיע ל-12.7% בשנה זו.

השכלה

שיעור בני הנוער אשר לומדים בתיכון או שהתיכון הוא המוסד האחרון שלמדו בו ירד במקצת מרמה של 70.5% ב-1998 לרמה של 69.4% ב-2008. עלייה קלה אך עקבית נרשמה בשיעור הנוער אשר למדו או לומדים במוסד אקדמי, משיעור של 10.4% ב-1998, דרך 11.2% ב-2004, וכלה ב-11.8% ב-2008, וזאת אל מול ירידה עקבית בשיעור בני הנוער בעלי השכלה על-תיכונית שאינה אקדמית (מ-7.7% ב-1998 ל-6.4% ב-2008). במקביל נרשמה ירידה אטית ועקבית בחלקם של בני הנוער אשר המוסד האחרון שבו למדו הוא בית הספר היסודי או חטיבת הביניים, מ-8.8% ו-6.1% ב-1998 ו-2004, בהתאמה, לשיעור של 5.1% בשנת 2008. בקרב האוכלוסייה הלא-יהודית התחוללה עלייה גדולה ברמת החינוך התיכוני והעל-תיכוני: שיעור בעלי 9-12 שנות לימוד בקרב גילי 15-17 עלה משנת 1998 ב-7%, והגיע לרמה ממוצעת של 95% בשנים 2004 עד 2008, ושיעור הנוער בגילי 18-24 אשר למדו מעל 12 שנות לימוד עלה מ-25.6% ל-28.2%.

בקרב בני הנוער, בחינוך העל-יסודי העברי, למדו בשנת תשס"ה (2004-2005) 70.6% בחינוך הממלכתי, 18% בחינוך הממלכתי-ידיתי ו-11.4% במערכת החינוך החרדי. מאז ירד שיעור התלמידים בחינוך

הממלכתי והממלכתי-דתי והגיע בתשס"ט (2008/9) ל-68.8% ו-18.3% בהתאמה, לעומת עלייה של 1.5% במערכת החינוך החרדית שהגיעה לשיעור של 12.9%. עלייה זו ממשיכה מגמה שנמשכת מאז תחילת שנות ה-90, אז למדו במסגרות ממלכתיות 73.5% מהתלמידים בחינוך העל-יסודי, 17.7% למדו בחינוך הממלכתי-דתי, ו-8.7% בלבד בחינוך החרדי.

הנתונים הדמוגרפיים בהשוואה בין-לאומית

שיעור אוכלוסיית בני הנוער בישראל מתוך כלל האוכלוסייה עמד בשנת 2008 על 15.9%, לעומת שיעור ממוצע של 12.5% ב-27 מדינות האיחוד האירופי. שיעור האוכלוסייה בגילי 15-24 בישראל הוא מהגבוהים באירופה. בליטא ובמקדוניה שיעור בני הנוער שווה לישראל ועומד על 15.9%, ובשאר מדינות אירופה השיעור נמוך מזה שבישראל. באיטליה, לדוגמה, שיעור הצעירים הנו 10.2%, ביוון ובספרד 11.2%, בפורטוגל ובגרמניה 11.6%, ובהולנד עומד אחוז בני 15-24 על 12.1% מכלל האוכלוסייה. גם כאשר בוחנים את השיעור בכל מדינות אירופה הוא עדיין נמוך מזה שבישראל ועמד בשנת 2007 על 13% לעומת 15.4% בישראל, כאשר במזרח אירופה 15.3% מהאוכלוסייה הייתה בגילי 15-24. גם במדינות צפון אמריקה היה ב-2007 שיעור בני הנוער נמוך מזה שבישראל, 13.8% כאשר בארצות הברית 13.9% ובקנדה 13%. באסיה ובאפריקה שיעור בני הנוער גבוה מזה שבישראל עם 18.1% ו-20.4% בהתאמה.

שיעור הצעירים הלומדים בישראל הוא 65% בגילי 15-19 ו-20.6% בגילי 20-29, לעומת 81.5% ו-25.1% במוצע במדינות ה-OECD. המדינה היחידה מבין מדינות ה-OECD שבה נתון זה נמוך מזה שבישראל

היא מקסיקו עם 48.8% ו-10.9% בפולין, לדוגמה, בגילי 19-15, 92.6% לומדים ו-31% מבין 20-29 לומדים. הסבר לנתונים נמוכים עבור בני 15-19 בישראל ניתן למצוא בשירות הצבאי שמוריד את שיעור הלומדים בגילי 18 ו-19, אך עבור בני 20-29 לא ניתן למצוא הסבר יחיד.

כאשר משווים את השתתפות הצעירים בישראל בשוק העבודה לזו של בני הנוער במדינות העולם ניתן לראות כי שיעור ההשתתפות בישראל נמוך יותר ועמד ב-2008 על 31.6% לעומת 44.5% ב-27 מדינות האיחוד האירופי. אם מסתכלים על נתוני 2005 של האו"ם עבור רוב מדינות העולם, אזי שיעור השתתפות בני 15-24 בישראל בעבודה נותר בין הנמוכים ביותר עם 31.5%, לעומת שיעור ממוצע של 60.4% באפריקה, 46.4% באסיה ו-44.6% ביבשת אירופה כולה.

נכון לשנת 2005 ישראל ניצבת במקום ה-13 בעולם, כאשר יש רק 12 מדינות עם שיעור השתתפות בני נוער נמוך יותר, ובהן ארמניה עם 25.05%, ליטא 29.75%, ערב הסעודית 29.1%, מצרים עם 30.15% וקטאר 30.4%. כמו בנושא הלימודים גם שיעור ההשתתפות הנמוך של הצעירים הישראלים בשוק העבודה ניתן להסבר על ידי השירות הצבאי שמתרחש בדיוק בגילים אלו.

סיכום

הנתונים הדמוגרפיים שתיארנו כאן מצביעים על כמה מגמות בקרב בני הנוער בישראל, הנובעות מהשינויים שחלו בגדלים היחסיים של קבוצות האוכלוסייה השונות של בני הנוער בישראל.

שיעור בני הנוער כחלק מהאוכלוסייה מצביע על גודל המשפחה. אוכלוסיות שבהן מספר הנפשות הממוצע למשפחה קטן יחסית, נוטות להיות קרובות יותר לתרבות מערבית, כך קטן חלקם של בני הנוער

בישראל מכלל האוכלוסייה מאז הוקמה ועד היום. הדבר מתואם בעיקר עם השכלת הנשים, ויציאתן לעבודה, ככל שנשים משכילות יותר, כך קטן מספר הילדים. בהתאם, שיעור המשכילות בקרב הערביות בישראל נמוך בהשוואה לשיעור המשכילות היהודיות, ושיעורי התעסוקה של נשים ערביות נמוכים בהרבה, רק 26.2% מהנשים הלא־יהודיות משתתפות בשוק העבודה לעומת 56.7% מהיהודיות. ואכן, שיעור הגידול במספר בני הנוער הערבים גבוה יותר משיעור הגידול במספר בני הנוער היהודים, כך שכיום חלקם של בני נוער ערבים מסך בני הנוער גדול יותר. אך אם משווים בתוך קבוצת הערבים עצמה, על פני זמן ניתן לראות מגמה הפוכה. שוב, מאותה סיבה: שיעור המשכילות הערביות שהלך ועלה על פני השנים – הקטין את מספר הילדים הממוצע, באופן כזה שכיום שיעורי הגידול במספר בני הנוער היהודים והלא־יהודים דומים.

גיל הנישואים לגברים, השונה אף הוא בין היהודים ללא־יהודים כתוצאה מהבדל בשיעור הדתיים בשתי הקבוצות – 17.8% מהיהודים מגדירים את עצמם דתיים וחרדיים לעומת 49.6% מהלא־יהודים שמגדירים את עצמם דתיים מאוד ודתיים – הלך וירד בקצב אטי יחסית על פני השנים ועל פני פלחי האוכלוסייה, בעוד גיל הנישואים הממוצע של נשים כמעט שלא השתנה.

בד בבד עם העלייה בגילה של המדינה עלה שיעור בני הנוער הצברים מכלל בני הנוער היהודים. שיעור זה הוסט ממגמתו היציבה רק כתוצאה מגלי עלייה המוניים כדוגמת זה שפקד את המדינה בתחילת שנות ה־90.

שני גורמים נוספים שהשינוי בהם על פני הזמן מצביעים על מגמת ההתפתחות של אוכלוסיית בני הנוער הם ההשכלה והשתתפות בכוח העבודה. מספרם של בני הנוער בוגרי תיכון הלך ועלה על פני

השנים, ומגמה דומה הסתמנה גם בשיעור הפונים ללימודים על-תיכוניים ואקדמיים. שני אלה דחקו את גיל הכניסה לשוק העבודה וצמצמו את שיעור בני הנוער העובדים. נוסף על כך, ניתן להבחין גם במגמה של התקדמות לעבר שוויון בין המינים. שיעור ההשתתפות של נערות ונשים צעירות בכוח העבודה עלה באופן יציב. ישראל מדינה שונה ומורכבת מבחינות ומסיבות רבות, אחת מהן היא שיעור האוכלוסייה הצעירה בה. מההשוואה הבינלאומית עולה כי האוכלוסייה בישראל היא בין הצעירות ביותר, בהשוואה למדינות האיחוד האירופי וה-OECD.

ביבליוגרפיה

1. Eurostat (2010). *People by age classes-Proportion of population aged 15-24 years*.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?jsessionid=9ea7974b30e76ea4fcbaf34606a8ece46bd14a8053.e34SbxiPb3uSb40Lb34LaxqRaNmOe0?tab=table&plugin=1&pcode=tps00010&language=en>
2. UN (2007). *United Nations World Youth Report 2007*. United Nations - Department of Economics and Social Affairs. New-York, NY
<http://www.un.org/esa/socdev/unyin/wyr07.htm#wyr07>
3. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010). **מאגר הנתונים המרכזי**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.
<http://www1.cbs.gov.il/ts>
4. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010-1985). **שנתון סטטיסטי לישראל 61-36**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.
5. המועצה הלאומית לשלום הילד (2010). **לקט נתונים מתוך השנתון "ילדים בישראל - 2009"**.

המועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
<http://www.children.org.il/Files/File/Leket%20Shnaton2009.doc>

על הכותבים

ראלף הקסל הנו, מאז קיץ 2008, נציג קרן פרידריך אברט בישראל. לפני כן הוא כיהן בתפקידים מרכזיים בהנהלת הקרן בברלין ובנציגויות בבריסל ובמוזמביק. הוא בעל תואר שלישי בספרות אמריקה הלטינית מאוניברסיטת רוסטוק בגרמניה.

רובי נתנזון בעל דוקטורט בכלכלה, מומחה ליחסי עבודה ולכלכלה פוליטית. כיהן כראש המכון למחקר כלכלי וחברתי בהסתדרות וכראש מנהלת חברה ושלוש במשרד ראש הממשלה. עומד בראש מרכז מאקרו לכלכלה מדינית. פרסם שלושה ספרים: **הפועלים החדשים**, על מהגרי העבודה בישראל, **איך יוצאים מזה?**, ו**חלון פתוח לרווחה**. פרסם מאמרים ומחקרים מקצועיים רבים שהועברו ישירות למקבלי החלטות, ומאמרי פובליציסטיקה כלכליים-חברתיים בעיתונות הכתובה בישראל.

הגר צמרת-קרצ'ר בעלת MA בכלכלה ודוקטורנטית לסוציולוגיה, מנהלת המחקר במרכז מאקרו לכלכלה מדינית. ערכה את הספר: **חלון פתוח לרווחה** וערכה מקצועית את הספר: **איך יוצאים מזה?**. כתבה עשרות מאמרים ומחקרים מקצועיים שהועברו ישירות למקבלי החלטות, מתמחה בתחום העוני, שוק העבודה והאפיסטמולוגיה של מדעי החברה, משלבת שיטות כמותיות עם שיטות איכותניות בעבודותיה.

מינה צמח בוגרת האוניברסיטה העברית, בעלת תואר ד"ר לפסיכולוגיה מאוניברסיטת ייל. במשך שנים אחדות שימשה מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים ולאחר מכן עברה לעסוק במחקר שימושי. זה למעלה מ-30 שנה מנהלת מכון המחקר 'דחף' שעוסק בעיקר במחקרים חברתיים ופוליטיים. סוקרת קבועה של עיתון "ידיעות אחרונות" ו"ערוץ 2", מאז הקמת "ערוץ הכנסת" משתתפת באופן קבוע בהנחיית תוכנית בערוץ זה. פרסמה כמה ספרים הן בשיטות מחקר והן בנושאים חברתיים.

אפי יער הנו פרופסור (אמריטוס) לסוציולוגיה ולפסיכולוגיה חברתית. הוא עומד כיום בראש 'תוכנית אוונס ליישוב סכסוכים וגישור' באוניברסיטת תל אביב. בעבר כיהן כדקאן הפקולטה למדעי החברה וכראש 'מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום'. ב-1997 הוא היה הזוכה הראשון ב'פרס פולברייט' על-שם יצחק רבין על הישגיו בחקר השלום והדמוקרטיה. פרופ' יער פרסם כמה ספרים ומאמרים רבים בתחומים של מחקר השוואתי בין-תרבותי, החברה הישראלית, דעת קהל והקונפליקט הישראלי-ערבי, מוביליות חברתית, וסוציולוגיה של עבודה וארגונים. ביוני 1994 הוא יזם את פרויקט "מדד השלום" שבו הוא שותף עד היום.

יסמין אלקלעי בעלת תואר שני בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה מאוניברסיטת תל אביב. יועצת בניתוחים הסטטיסטיים בפקולטה למדעי החברה לתלמידי MA ודוקטורט. משתתפת בניתוחים הסטטיסטיים של החוקרים בפקולטה למדעי החברה בין היתר הניתוחים של "מדד השלום".

דליה שיינדלין היא סוקרת דעת קהל ויועצת אסטרטגית עצמאית, המתמחה בנושאים פוליטיים, חברתיים ומדיניים. היא מייצגת לקמפיינים

אלקטורליים בישראל ובמדינות נוספות בעולם, נוסף לעבודתה עם החברה האזרחית, היא דוקטורנטית במדעי המדינה באוניברסיטת תל אביב ומלמדת באוניברסיטת בן גוריון. שיינדלין כותבת טור קבוע במגזין "ג'רוזלם ריפורט" על פרשנות פוליטית ודעת הקהל ומפרסמת מאמרי דעה ובלוגים במקומות מגוונים.

תגריד יחיאיונס סוציולוגית פוליטית, קיבלה תואר דוקטור בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה מאוניברסיטת תל אביב. את ההשתלמויות לפוסט-דוקטורט היא עשתה ב-LSE וב-SOAS. לימדה כעמיתת הוראה באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטה העברית, כיום היא עמיתת הוראה באוניברסיטת תל אביב.

יצחק (בוז'י) הרצוג מכהן כשר הרווחה והשירותים החברתיים מאז 2007 מטעם מפלגת העבודה. כיהן בעבר כשר הבינוי והשיכון, שר התיירות והשר לענייני תפוצות, חברה ומאבק באנטישמיות, ובוועדות כנסת שונות. כמו כן שימש מזכיר הממשלה, מזכיר המועצה הכלכלית-חברתית ויו"ר הרשות למלחמה בסמים. השנה פרסם את משנתו בספר **תוכנית עבודה - מתכון לרווחה כלכלית**. מפרסם מאמרים מפרי עטו בעיתונים ובכתבי עת מובילים בארץ ובעולם, מעורכי הספר **איך יוצאים מזה? פתרונות כלכליים וחברתיים למשק במשבר** (2004).

בעל תואר במשפטים מאוניברסיטת תל אביב. **מיכאל איתן** מכהן כשר הממונה על שיפור השירות הממשלתי לציבור מאז 2009 מטעם מפלגת הליכוד. כיהן בעבר כשר המדע והטכנולוגיה, כסגן שר במשרד ראש הממשלה, כיו"ר ועדת החוקה חוק ומשפט, כיו"ר הוועדה לענייני ביקורת המדינה וכחבר במספר ועדות כנסת שונות. כמו כן שימש יו"ר הקואליציה

ויו"ר סיעת הליכוד. איתן חבר כנסת זה 26 שנים, מאז נבחר בשנת 1984 לכהונה במסגרת הכנסת ה-11.

שלמה מולה חבר כנסת מטעם מפלגת קדימה, בעל תואר ראשון במשפטים. בעבר כיהן כראש המחלקה למפעלים ציוניים וחבר ההנהלה הציונית בהסתדרות הציונית העולמית ולפני כן, כמנהל אגף עולי אתיופיה בסוכנות היהודית לארץ ישראל. עומד בראש השדולה לשוויון אזרחי ופלורליזם בכנסת. בעל אג'נדה חברתית מובהקת, פועל רבות לקידום חוקים ושינויים שייטיבו עם המעמד הבינוני העובד ועם השכבות החלשות הזקוקות לסיוע.

שאנן סטריט יליד 1971, נשוי ואב לשלושה ילדים. נולד וגר בירושלים. חבר בלהקת "הדג נחש" מאז 1996. המציא את "פסטיבל בשקל" והיה ממייסדיו. חוטא בכתיבת שירים, סיפורים ומאמרים. מקווה לטוב.

אבתיסאם מראענה היא במאית ומפיקה בתחום הקולנוע והטלוויזיה. בימה 7 סרטים דוקומנטריים ששודרו בטלוויזיה בארץ ובחו"ל, וזיכו אותה בפרסים ובהכרה בין-לאומית. רוב סרטיה עוסקים במעמד האישה הערבית בישראל ובזהותה הנשית והלאומית. בין סרטיה: "פראדיס גן עדן אבוד", "בדל", "שלוש פעמים מגורשת", "ליידי כול אל-ערב" והאחרון "77 מדרגות". נוסף ליצירתה הקולנועית היא משמשת מרצה באקדמיה לעיצוב ואומנות בבצלאל ויועצת לתסריטים בארץ ובחו"ל. אבתיסאם היא פעילה חברתית ופוליטית ובשנת 2009 היא נבחרה ברשימת 10 הנשים המשפיעות בישראל של עיתון "הארץ".

בוריס זיידמן הוא מחברם של שני רומנים המינגווי

וגשם הציפורים המתות (עם עובד) **ושפה שסועה** (כנרת זמורה ביתן). הרומן השלישי שלו (**הפועל הרומסני והחזירדוב הרוסי**) עתיד לראות אור בשנה הבאה. מנחה סדנאות לכתיבה יוצרת בגוש שגב ובכפר ורדים שבגליל ומרצה לתקשורת במסגרות אקדמיות שונות בארץ ובאירופה.

דוד הדרי נשוי ואב לחמישה, תושב ירושלים ומכהן בה כסגן ראש העיר ומחזיק תיק הכספים. בעל תואר ראשון ושני מהאוניברסיטה העברית. יו"ר סיעת מפד"ל איחוד לאומי בירושלים.

ברנרד אבישי הוא פרופסור עמית לניהול באוניברסיטה העברית. בין פרסומיו עשרות מאמרים על פוליטיקה ויחסים בין-לאומיים בכתבי העת:

The New Yorker, The New York Review of Books, The New York Times
Harper's, Fortune .

נוסף לזאת, הוא כתב שלושה ספרים על הכלכלה הפוליטית של הסכסוך הישראלי במזרח התיכון, **הטרגדיה של הציונות** (1985), **ישראל חדשה** (1990), ולאחרונה, **הרפובליקה העברית** (2008). אבישי זכה ב'מלגת ג'ון סימון גוגנהיים' ב-1987. הוא כותב שני בלוגים: TPM Café ו-bernard avishai dot com.

נתן שניידר הוא פרופסור לסוציולוגיה במכללה האקדמית של תל אביב-יפו. הוא כותב על קוסמופוליטיות, גלובליזציה וזיכרון. ספרו האחרון (2010) **זכויות אדם וזיכרון** בהוצאת University of Penn State מבוסס על מחקר משותף עם דניאל לוי, בנוגע להשפעת הזיכרון על זכויות האדם. נוסף לזאת, הוא פרסם לאחרונה מחקר על זיכרון יהודי אירופה בשם:

Gedächtnisraum Europa: Die Vision des europäischen Kosmopolitismus
(Bielefeld, 2008)

מתיאס אלברט הוא פרופסור למדעי המדינה באוניברסיטת בילפלד בגרמניה ופרופסור של כבוד באוניברסיטת ארהוס. נוסף לעבודתו בתחום היחסים הבין-לאומיים והחברה העולמית, הוא עוסק זה שנים רבות במחקר נוער והיה מנהל-שותף בשלוש השנים האחרונות של מחקרי "של" על בני הנוער הגרמנים.

זיו רובין בעל תואר BA בכלכלה ובגיאוגרפיה מאוניברסיטת תל אביב ודוקטורנט לגיאוגרפיה כלכלית במחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית, ירושלים. חוקר בכיר במרכז מאקרו לכלכלה מדינית, שותף לכתיבה ועריכה של כמה ספרים, מאמרים מדעיים, ניירות עמדה ודו"חות מחקר. מתמחה באינטראקציה בין הכלכלה והמרחב, תוך שימוש במחקר כמותי הכולל שיטות ניתוח סטטיסטיות מתקדמות.

— |

| —

— |

| —

גם וגם: סתירות בזהות בקרב צעירים בישראל

מחקר הנוער 2010 של קרן פרידריך אברט מהווה את הסקר השלישי שערכה הקרן בשיתוף מרכז מאקרו לכלכלה מדינית שערך וריכז את המחקר, כדי לעמוד מקרוב על עמדותיהם ועל תפיסותיהם הערכיות של צעירים ובני נוער בישראל. היוזמה למחקר הראשון באה ב-1998 לרגל יום העצמאות ה-50 של מדינת ישראל, ובשנת 2004, בעת האינתיפאדה השנייה, נערך מחקר הנוער השני. מדעותיהם של הצעירים משתקף כיצד עשויה החברה הישראלית להיראות בעתיד הלא-רחוק. דעות אלה משמשות סיסמוגרף לשינויים חברתיים ולהתפתחויות עתידיות. תוצאות המחקר שלפנינו מתעדות את מציאות החיים של צעירים הניצבים בעולם המאופיין בחוסר ביטחון ובחוסר בהירות. עמדותיהם וערכיהם מושפעים מהחיים במדינה שלאחר 62 שנות קיום עדיין חשה מאוימת על-ידי שכנותיה ועדיין רחוקה מהשלמה עם הפלסטינים והערבים בכלל. הממצאים מלמדים כי לנוכח מציאות החיים המורכבת ועתירת הסתירות, לרוב פיתחו בני נוער בישראל מעין דפוס יסוד של "גם וגם", שאינו מביא לידי פירוק הסתירות בתפיסת המציאות של הצעירים, כי אם משלבן בעמדותיהם האישיות. באופן בסיסי, הצעירים אמנם בעד שלום עם הפלסטינים, אך רבים מהם דוחים פשרות בתהליך השלום ומעדיפים את המשך המצב הקיים. הם הואים בדמוקרטיה ערך יסוד חשוב, אך כמחציתם היו מעדיפים שלערכים ישראלים לא תהיה זכות להיות מיוצגים בכנסת. מצבה המורכב של מדינתם אינו מעורר בהם פחד או אפתיה כלליים, ובכל הקשור לציפיותיהם לגבי עתידם ואושרם האישי - זוגיות, משפחה ומקצוע - ניכרות עמדות חיוביות ברורות.

מסת"ב: 0-07-978-965-7523-0 ISBN
מחיר מומלץ: ₪98

9 04250000044
דאנאקורד 44-425

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

**מאקרו
MACRO**
המרכז הכלכלה מדינית
THE CENTER FOR POLITICAL ECONOMICS

